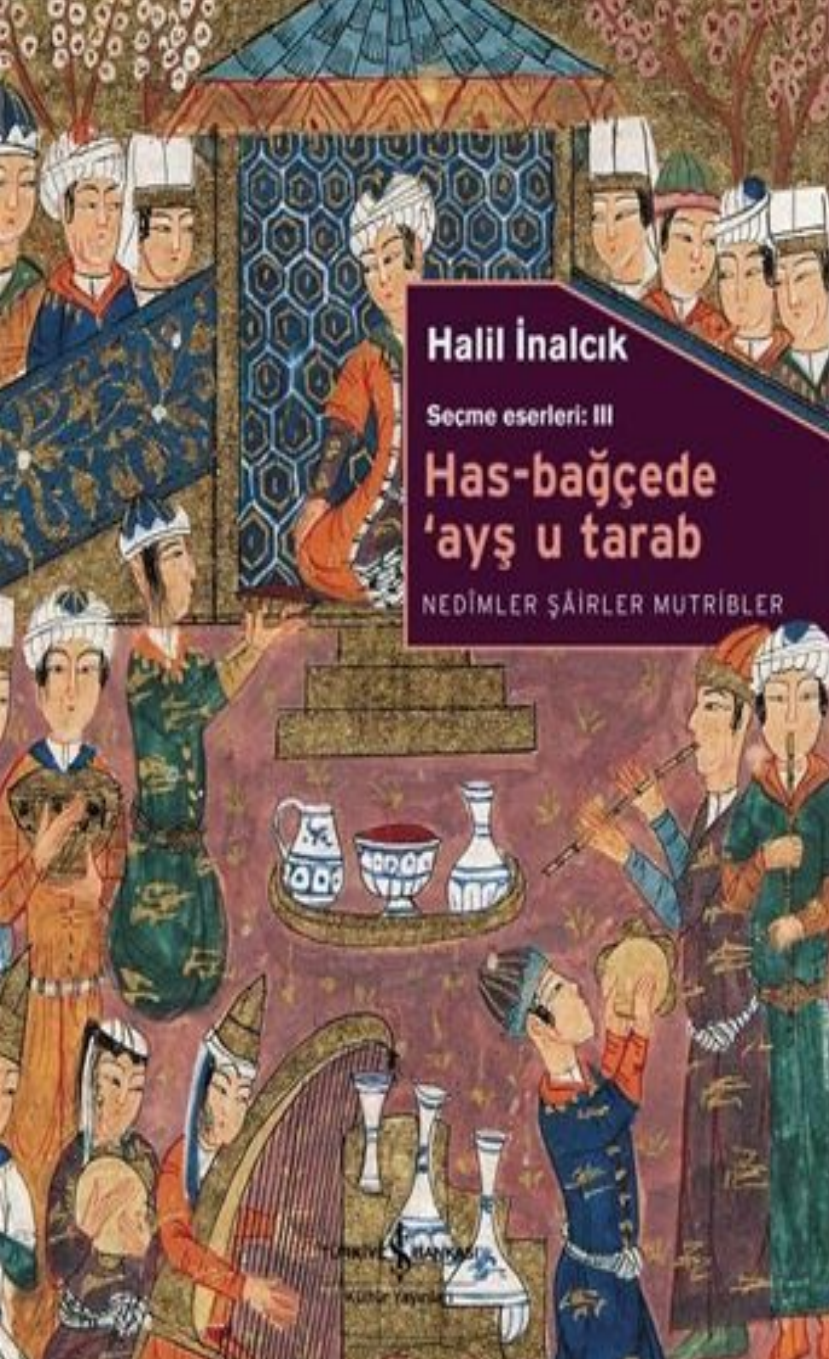

Halil İnalcık
Seçme eserleri: III
Has-bağçede 'ayş u tarab
NEDİMLER ŞAİRLER MUTRİBLER

İNCELEME / ARAŞTIRMA

HALİL İNALCIK
SEÇME ESERLERİ - III
HAS-BAĞÇEDE 'AYŞ U TARAB
NEDÎMLER ŞÂİRLER MUTRİBLER

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
EMRE YALÇIN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

RESİM ARAŞTIRMASI VE KAPAK TASARIMI
ERSU PEKİN

FOTOĞRAFLAR
HADİYE CANGÖKÇE

DÜZELTMENLER
ESEN GÜRAY, NECATİ BALBAY

DİZİNİ HAZIRLAYAN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: OCAK 2011, İSTANBUL (SERT, CİLTLİ)
1. BASKI: MART 2015, İSTANBUL (KARTON KAPAK)

ISBN 978-605-332-417-1

BASKI
GOLDEN MEDYA MATBAACILIK VE TİCARET A.Ş.
100. YIL MH. MAS-SİT 1. CAD. NO: 88
BAĞCILAR İSTANBUL (0212) 629 00 24
Sertifika No: 12358

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Halil İnalcık

Has-bağçede ‘Ayş u Tarab

nedîmler şâîrler mutrîbler

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar IX
Önsöz XI

1. Klasik Edebiyatın Menşei: İranî Gelenek
İranî Gelenek 3
Kadîm İran Geleneği: *Şâhnâme, Kâbûsnâme ve Siyâsetnâme* 11
I. *Şâhnâme* (1000?) 12
II. *Kâbûsnâme* (1082) 14
III. *Siyâsetnâme* 19
İran Klasik Şâirleri ve Meclis-i İşret 23
Hayyâm 23
Sa'dî 25
Hâfiz (1315?-1390?) 28
Nizâmî (1150-1214) 34
Abdülkâdir Marâgî'de "Mecâlis" 36
İran'da Safavîler Dönemi 39
Şâh İsmail 39
Şâh İsmail ve Tahmasb Döneminde İşret 41
Azerî-Türkmen Sanatçılar Osmanlı Sarayında 43
Osmanlı Sarayında Azerbaycanlı Mûsikîşinaslar 47
Abdülaziz Marâgî 48
Abdülaziz Oğlu Mahmud 51
Nûreddîn Abdurrahman 51
Fetullâh Şirvânî 54
Hasan Cân Çelebî 59
Turak Bey 60

2. Selçuklu Dönemi
Anadolu Selçuklularında İranî Kültür Geleneği 65
Toylar, Sultânî Düğün ve Şenlikler 73
Selçuklu Döneminde Türkçe Edebiyat 79

3. Beylikler Dönemi: Germiyanlı Şâirler
Mogol İstilâsı, Uc Türkmen Beyliklerinin Kuruluşu 85

Türkmen Beylikleri ve Türkçe Klasik Edebiyatın Başlangıcı 87
Germiyan Beyliği ve Kültürü 93
Zenginlik Kaynağı Bir Maden: Şap 94
Germiyanlı Musâhib Şâirler ve Türkçe Klasik Şiir 97
I. Şeyhoğlu Mustafa 99
II. Şeyhî 101
III. Ahmed-i Dâ'î 106
IV. Ahmedî 112
İskendernâme 121
Ahmedî'nin Bilinmeyen İki Mensûr (Düzyazı) Tarih Metni: *Gazavâtnâme* (?) (1385-1389) ve *Ahvâl (Menâkibnâme)-i Sultân Mehemmed* (1402-1413) 131
Ahmedî'nin Yakını Şâir 'Abdülvâsi' Çelebi ve *Halîlnâme*'si 135
'Abdülvâsi'in Hâmisi Bayezid Paşa'ya Medhiyesi (Güldaş, 254-278): 137
Tarihçi Bir Musâhib: Şükrullâh Çelebi (1380?-1460) 140
Behcetü't-Tevârîh 145
Germiyanlı Şâirlerin Üslûbunu İzleyenler: Türkî-i Basît Şâirleri 149

4. Osmanlı Dönemi: Timurlular ve Osmanlılar
Yıldırım Bayezid, Timur ve Bir Arap Musâhib: İbn 'Arabşâh 155
Timur Semerkand'de: Toy ve İşret 159
Clavijo'nun Semerkand'de Düğün ve Toy Tasvirleri 165
Ulug Bey: Yasa ve Şerîatçılar 173
Hüseyin Baykara Dönemi (1469-1506): Câmî ve Nevâyî 179
Nevâyî (Nevâ'î) ve *Sâkînâme*'si 183
Türkçe Oğuznâme ve Oğuzculuk 195
I. *Düstûrnâme*'de Soykütüğü (Yazılışı 869/1464, s. 78-80) 205
II. Şükrullâh, *Behcetü't-Tevârîh*'e Göre (1459) Osman'ın Soykütüğü 205
III. Bayatlı Hasan, *Câm-i Cem-Âyîn*'e (1481-82) Göre 209
IV. Karamanî Mehmed Paşa'ya (1480) Göre 206
V. 'Âşıkpaşazâde'nin Birinci Bâbında (II. Bayezid Dönemi) Soykütüğü 207

VI. Neşrî (II. Bayezid Dönemi) Soykütüğü 208
VII. Reşîdeddîn: *Oğuznâme*'de (1300'ler) Soykütüğü 208
VIII. Timur'un Tarihçisi Şerefeddîn Yezdî'de (1405) Oğuz Şeceresi 209
Şecereler Üzerine Özet 209
Rum-ili'nde Osmanlı Gazâ Destanı: *Saltuknâme* 213
İdrîs-i Bitlîsî: İşret Hakkında *Kanûn-i Şehinşâhî* 221

5. Osmanlı Şâirlerinde İşret Meclisi
Revânî (1475?-1524) ve '*İşretnâme*'si 229
Revânî 'İşretnâmesi'nde Mevsimler 240
Esnaftan Bir Şâir: Zâtî (1471-1546) ve Hâmîleri 243
Zâtî'nin Şiiri 246
Mustafa 'Âlî (1541-1600): *Mevâ'idü'n-Nefâ'is* ve *Kavâ'idü'l-Mecâlis* 251
'Âlî'de Meclis-i 'İşret Âdâbı 255
Ziyafet, Şarap 257
Sâkîler 257
Kaçınılacak Davranışlar 259
Keyif Veren Maddeler 260
Çalgılar 260
Gılmân, Hizmetkârlar 261
Sürek Avları 266
Meyhâneler 266
Kahvehâneler 267
Patronaj: Bağış Yapma Hakkında 269

6. Osmanlı Sarayında İşret Meclisi
Batı-Anadolu Beyliklerinde İşret 273
Saray İşret Meclisleri, Sâkînâmeler 276
İşret Meclislerinin Mekânları 281
İşret Meclisi Geleneğine Tepki 295
Şarap Yasağı, Hükümdarın Emriyle Kitle Halinde "Tövbe": Sultân Baburşâh 301

7. Lâle Devri
Lâle Devri (1718-1730) ve Nedîm 307
Lâle Devri'ni, Ahmed Refik'in *Lâle Devri*'nden İzleyelim 310
Patrona Halil Ayaklanması, Lâle Devri'nin Sonu 327
"Zorbalar" İdaresi 331
XIX. Yüzyılda İşret Meclisi 333

8. Klasik Edebiyatta Patronaj ve Fuzûlî
Patrimonyal Devlet ve Sanat 345
Şâir Sultânlar 353
II. Murad: Şâir ve Şâirlerin Hâmîsi 353
Fâtih Sultân Mehemmed (Avnî) Dîvânı'nda Meyhâne ve Mugbeçe 359
Osmanlı Saray Kültürünün Gelişmesi ve Osmanlı Dîvân Şu'arâsı 365
Kasîde Sunma ve İşret Meclisleri, Nedîmler 371
Patron ve Klasik Şiirde Sanat Anlayışı 383
Şu'arâ Tezkirelerinde Şâir ve Patron 387
Sehî 387
Latîfî 392
'Âşık Çelebi 395
Kınalı-zâde Hasan Çelebi 398
Fuzûlî ve Patronaj 399
Fuzûlî'nin *Şikâyetnâme*'si 401
Fuzûlî ve Sultân Süleyman 408
Fuzûlî ve Şehzâde Bayezid 410
Fuzûlî ve Musul Sancak Beyi Ahmed 411
Fuzûlî Hakkında Tezkireciler 411
Fuzûlî ve Münşîlik 413

9. 1503-1526 İn'âm Defterine Göre Şâirler ve Aldıkları Bağışlar
Sultandan İn'âm Alan Şâirler 419
Hangi Vesilelerle Kimlere İn'âm ve Sadaka Verilirdi? 423
'İdâne: Bayramlık 426

Notlar 433
Kaynakça 463
Dizin 483

KISALTMALAR

AKM	Atatürk Kültür Merkezi, Ankara
Armağan	Prof. Hakkı Dursun Yıldız'a Armağan
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Londra
BYZ	Byzantinische Zeitschrift
CUP	Cambridge University Press
DB İst.A.	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DVİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
HME	Historians of the Middle East, yay. B. Lewis ve P.M. Holt, Londra 1962
IJMES	International Journal of Middle-East Studies
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜİFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
JESHO	Journal of the Economic and Social History of the Orient
JTS	Journal of Turkish Studies, Harvard University
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEİA	Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi
MTM	Milli Tetebbu'lar Mecmuası
OUP	Oxford University Press
PUP	Princeton University Press
TCKB	Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı
TD	Türkoloji Dergisi
TDAY	Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı, Belleten
TDED	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TKS	Topkapı Sarayı
TM	Türkiyat Mecmuası
TMA	Y. Öztuna, Türk Musikîsi Ansiklopedisi
TOEM	Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTK Belleten	Türk Tarih Kurumu, Belleten
VD	Vakıflar Dergisi
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
ZDMG	Zeitschrift des Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

Önsöz

Osmanlı medeniyeti ve yaşam tarzı söz konusu olduğunda iki ayrı kültürden, halk kültürü yanında bir saray kültüründen söz etmek yerindedir. Saray'ın temsil ettiği ayrıcalıklı seçkinler sınıfının, o zamanki deyimiyle zarîflerin –yani zurefânın– yaşam tarzı ve kültürleriyle sıradan halkın, re'âyanın kültürü veya kültür çeşitleri arasındaki derin farkı tarihçi göz önünde tutmak zorundadır. Zarîflerin kültürü, köken bakımından, İslâm öncesi yüksek bir saray kültürünün devamı olarak görünür. Bu kültür modeli, kadim Mezopotamya, kisrâlar İranı, Helenistik dönemi ve İslâm döneminde Emevi ve Abbasî saray kültüründe devamlılık gösterir. (Eski Mezopotamya sarayı ile Abbasî ve Osmanlı sarayı kuruluşunda Enderûn-Bîrûn ayrılığı, zarîflere hâs bir dil ve edebiyat, hükümdarın çeşitli değerli bağışları, tirâz-hil'at, hep bu saray kültürünün devamlılığına tanıktır.)

Kuşkusuz, yüksek saray kültürü zurefâ kültürüyle halk kültürü arasında karşılıklı etki, alışveriş daima var olmuştur. Bu karşılıklı kültürleşmede (*acculturation*) daha ziyade halkın saray kültür öğelerini taklîdi ve halk kültür öğelerinin sarayda icrâsı daima söz konusudur.

Saraydaki kul–câriye kullanımı ve işret meclisine ayrıcalıklı halk arasında daima rastlanır, buna karşı halk musikisi, halk

oyunları, Karagöz, ortaoyunu da saray eğlenceleri arasında daima icrâ olunagelmiştir. Bununla beraber teşrîfatta, etiket–muâşeret âdâbında, yüksek sanatlarda, edebiyatta, divan inşâ üslubunda, giyim kuşamda saray kültürü ayrıcalığını daima korumuştur. Bu biçimde egemen yüksek kültür, kâdir-i mutlak patrimonyal pâdişah egemenliğinin bir sembol ve ifadesidir. Patrimonyal kültür, saray dışında hayatın her yönünde kendini gösterir. Meselâ yüksek Osmanlı mimarî eserleri, saraydaki Mimârân-i Hâssa'nın eserleridir. Her büyük şehirde onarım işleri bir devlet mimarınca gerçekleşir.

Divan Edebiyatı sarayın beğenisini çeken, sarayın himayesinde, padişahtan câize alan şâirlerin yarattığı bir edebiyattır. II. Murad'dan beri saraya mensup şâirlere bin akçe aylık bağlanmıştı. Divanda kullanılan klasik inşâ dili, yazı hat nevileri, saraya bağlı bürolarda şagird–halife–ustâd usulüyle öğrenilirdi.

Özetle, Saray'da nakış, cilt, hil'at, halı, kılıç yapımı gibi çeşitli sanat kollarını temsil eden hirfetler, bu sanatlarda saray üslûbunu temsil ederdi. Bu arada, Osmanlı saray mutfağı zamanla genel Türk mutfağını hazırlamıştır.

Bir kelime ile, tüm güzel sanatlarda zarîf, klasik üslûp saray üslûbu idi. Sultan tüm bu sanatlarda yaratılan orijinal eserleri, in'âm, câize ya da bahşişleriyle ödüllendirir, teşvik ederdi. Bir cümleyle, saray patronajı Osmanlı kültürünün klasizmini yaratmıştır, demekte abartı yoktur.

Bu kitapta, yüksek saray kültürünü temsil edenlerin, sultan ve nedimlerinin, zurefânın etik ve yaşam kurallarını tespite çalıştık. Menşei itibariyle kadîm İran'a çıkan bu kuralları sistematik biçimde yazıp aktaran, *Kâbûsnâme* tarzı eserleri, zurefânın felsefesini yansıtan belli başlı şâirleri inceledik, tarihî geleneği izlemeye çalıştık. Zurefâ kültürünün sarayda dışarıya –hatta idareci sınıflara kapalı bir mekânda– Fuzuli'nin diliyle "Rûm (Anadolu) Zürefası"nın Osmanlıca divan şiiri, estetik ve üslûp (*style*) özelliği bakımından İran klasik şiir geleneğini izleyen ve zamanla bu üslûpta kendi tarzını yaratan başlı başına zengin bir edebiyattır. Divân sözcüğünden padişahın sarayı anlatılmak isteniyorsa, bu bir ba-

kıma doğrudur. Osmanlı klasik şiiri, XV. yüzyılda Germiyanlı musâhip şairlerle başlamış, XVI. yüzyılda Bakî ile şahikasına erişmiştir. Arapça ve Farsça klasik şiiri örnek alan, sultanın in'âmlarıyla ödüllendirilen Osmanlı divan şairleri çoğunlukla iyi medrese tahsili görmüş seçkin kişilerdi. Sultanlar ve şehzadeler kendileri, bu tarzda şiir yazmayı, klasik saray kültürünü temsil etmenin bir koşulu saymakta idiler.

* * *

Klasik Doğu musikisi alanında tanınmış uzman Dr. Süreyya Agayeva kitaba değerli katkıda bulunmuştur, kendisine minnettarız. Bu zor metnin son şeklini almasında titiz yardımlarını gördüğüm Ayşegül Özerdem'e teşekkür bir vecîbedir. Kitabın, orijinal metinlerden alınan zengin minyatürlerle, âdeta yeniden yazılmışçasına resimlenmesini, değerli sanat adamı dostum Ersu Pekin'e borçluyum.

Eski İran'dan Osmanlı'ya kadar birçok kaynağın kullanılmış olduğu bu kitabın editörlük işini Emre Yalçın titizlikle yerine getirmiştir, kendisine teşekkür borçluyuz. Sözlerime son vermeden, İş Bankası Kültür Yayınları Müdürü Sayın Ahmet Salcan ve mesai arkadaşlarına burada içten teşekkürlerimi ifade etmeyi ödev bilirim.

Halil İnalcık

1
Klasik Edebiyatın Menşei: İranî Gelenek

İranî Gelenek

XIII.-XIV. yüzyıllar Germiyanlı musâhib şâirlerin didaktik mesnevîlerini ve işret meclisi geleneğini anlamak için, gözlerimizi ilk İslâm kültürleşme (*acculturation*) sürecine çevirmek gerekir. İslâm hilâfeti içinde Arap egemenliğine karşı ***kadîm*** (İslâm öncesi) İran geleneğini temsil eden güçlü bir hareket, ***Şu'ûbiyye*** ile ortaya çıktı. IX. yüzyılda Abbasî hilâfetinin merkeziyetçi idaresi gevşeyince, ilkin Doğu-İran'da (Horasan ve Maverâünnehir'de) ve Hazar Denizi sahil bölgesinde kadîm İran geleneğini izleyen yerli hânedanlar, Sâmânîler (874-999) Buveyhîler (932-1048), Gaznevîler (977-1183) yükseldi. Sâmânî hânedanı kendisini, İslâm öncesi İran şâhları, Sâsânîlere bağlıyordu;[1] Gaznevîler bir Türk hânedanı (kurucusu Sebük-Tekin) olmakla beraber, İranlı bürokratlar sayesinde devlet idaresi ve kültür bakımlarından kadîm İran geleneğini kuvvetle benimsedi. Devlet himayesinde İran kültürünü büyük bir destanda, *Şâhnâme*'de canlandıran Firdevsî, eserini Gaznevî Sultânı Mahmûd himayesinde yazdı. İlk kez eski İran hükümdarlarının *şehinşâh* unvanını kullanan Buveyhîler ise, kadîm İran geleneklerini canlandırmakta en bilinçli hânedan oldu.

Bir Türk hânedanı tarafından kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157), tüm kadîm İran topraklarını kapsıyordu ve eski İran kültürünün canlandırılmasında belki hepsinden ileri

gitti. Türk hânedanları idaresinde kadîm İran kültürünün güçlü biçimde canlanması olgusunu anlamak güç değildir: Zirâ Bagdad halifelerine karşı yerli bürokrasi, daima İranlı *küttâb* elinde idi. İranlı bürokratların devlet idaresinde başta olmaları, daha Abbasî hilâfetinin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmış bulunuyordu: Vezir ailesinden ilk Bermekîler başlangıçta Müslüman dahi değillerdi; onların zamanında bir İranlı sekreter Rûzbeh b. Dâdûya (İbn Mukaffa') (723-759) Pehlevî dilinden çevirileriyle kadîm İran geleneğini sürdüren bir bürokrat idi.[2] Abbasî döneminde İbn Mukaffa', İslâmî ilimler yanında, ondan bağımsız eski İran–Hind geleneğini, İslâm kültür çevresine soktu. Arap gelenekleri yazıya dökülünce, özellikle Câhiz'in eserleriyle bu İranî gelenek, *âdâb* (edeb) genel adı altında bağımsız bir edebiyata vücut verdi. Ch. Pellat'ya göre,[3] hareket şu üç kategoriyi kapsar:

1. Ahlâkî-etik yazılar; 2. İdare başındakiler ve yüksek kültür çevreleri için yazılan edebî-eğitsel eserler, bu arada şiir ve inşâ; 3. Hükümdar, idareci sınıf ve aydınlar için devlet siyaseti üzerinde *nasîhatnâme* tarzında eserler.

Câhiz'e göre *'ilm*, tüm İslâmî ilimleri, *âdâb* (edeb) ise ahlâkî-eğitsel veya eskiye ait rivâyetleri (*rawâyâ*) kapsar.[4] *Âdâb* literatürü başlangıçta temelde, faziletli, yetenekli atalardan (Kadîm İran'dan) gelen kültür ve davranış biçimlerini kapsıyordu. Bu kurallar, kaynakları bakımından, Arap, İran, Hind ve hatta klasik Yunan'a kadar iner ve gerçek amacı; etik, kültür ve beceriler alanında Müslümanları eğitmektir. Bu kültürleşmenin (*acculturation*) ortak çizgileri: 1. Sade bir Arapça ile bu konuları içeren, sonraları Türk şâirlerinin defalarca Türkçeye çevirdikleri *Kelîle ve Dimne*'yi (*Kalîla wa Dimna)* tercüme etmek; 2. Etik veya eğitsel amaçla, kadîm İran'dan aktarılan genel davranış ve faaliyet kurallarını bildirmek; 3. Bu kültürleşme akımında İslâm dinine ait öğelerin yokluğu dikkate değer; bu akımın başındaki İranlı *küttâb*, açıkça hükümdar ve yüksek idareci sınıfı, etik ve davranış bakımından İran kaynaklı geleneklere göre eğitme hedefini gütmekte idi. Daha Emevîler döneminde bu edebî gelenek, *hamriyye* (*khamriyya)* adıyla anılagelmiştir.[5]

Şarap ve tahammur etmiş, mayalı içkiler içme, Kur'ân'da büyük günahlar arasında haram sayılır. Şaraba bir madde katarak *tahrîm* dışında sayanlar olmuştur. Bununla beraber eski âdete uyarak *Sahâbe*nin içki âlemleri yaptıkları rivâyetini Taberî nakleder ("Hamr", *IA*). Halifelerin saraylarında içki âlemleri yapılır ve şarap içilirdi ("Khamr", *EI*, Wensinck, 199). Sarayla ilişki halinde Arap şiirinde aşk, musikî ve şiir geleneği, hicretin ilk yüzyılına kadar çıkar.[6] En eski örnek olarak Arap-İran kültürünün bir temsilcisi şâir 'Adi b. Zayd zikredilir. Bu vadide yazan ilk Arap şâirlerinin şiirlerinde birçok Farsça kelime kullanılmış olması kayda değer. Bu şiirlerde, İran aristokratik kültür geleneğinde belirtilen centilmenlik kuralları (*aristocratic culture, courtesy, good breeding, generosity, discretion*) önemle zikredilir.

Şaraptan söz eden şiir tarzı, *hamriyye,* bu şâirlerle ortaya çıkmıştır. Daha hicretin ilk yüzyılında şiirde bu tarz yerleşti. Hicâz'da, içkiyle zevk u safâ âdeti (*hedonism*) gelişti (XIV. yüzyıl Anadolu'sunda işret meclislerinde Hicâz musikî ekolü anılır). Bu akımın temsilcisi Hassan b. Sâbit, Hîra sarayının etkisi altında idi. Kültür merkezi Kûfa, Hîra ile yarışıyordu. Al-Ahtal'ın şarapla ilgili şiirleri ünlüdür (musikîde Irak üslûbunun kökeni Kûfa'ya dayanır). Ricâlden Mâlik'in, aşk, musikî ve şarabı terennüm eden şiirleri Kûfa okulunu temsil eder. Hicret'in II. yüzyılında Kûfa'da, dinî tüm sosyal kuralları hiçe sayan bir aşk ve şarap şâirler grubu ortaya çıktı. Bu yüzyılda Emevîlerden Valîd b. Yazîd'in şiirlerinde aşk, musikî ve şarap egemendi; bu akım, bu tarzın tanınmış şâiri Abû Nuwâs'la doruğa erişti. O, *hamriyye* akımını şiirde en zarîf bir üslûpla temsil eder ve onunla *hamriyye* bir edebî tarz olarak yerleşir. *Hamriyye,* bahçe-çiçek tasvirleri (*rawdiyyât*) ile zenginleşti. Hicrî III. yüzyılda *hamriyye* şiirinde, İbn al-Mu'tazz sivrildi, onun üslûbuna zerâfet damgasını vurdu. Daha sonra bir *letâ'if* edebiyatı ortaya çıktı. H. IV. yüzyılda bir *nedîm* şâir, Kuşâcim, çiçek, şarap kadehi ve musikî âleti tasvirleriyle kendi hayat tarzından gelen bir üslûbu temsil eder (Germiyanlı Ahmed-i Dâ'î ile karş.). Sonraları Arab *hamriyye* şiirinde, şarapla birlikte haşîş (beng) de övülen bir keyif maddesi olarak anılmaya başlar. Sûfî şâirlerle, *hedenostik* tema yerine *mis-*

tik sarhoşluk-vecd gelir. Şarap, artık Tanrı'nın bir tezâhürü, sarhoşluk, maddî dünyayı unutma, "dünya kayıtlarından tecerrüd" şeklinde tasvir edilir. Mistik yorumu, H. II. yüzyıla kadar geriye götürebiliyoruz (Râbi'a). Şarap, çiçekler ve sâkî ile aşk, İbrahîm İsrâ'ilî'de açıkça ifade edilir ki, burada doğrudan doğruya *'işret meclisleri* çevresiyle temasa geliyoruz.

J.E. Bencheikh, Arap şiirinde *hamriyye* teması üzerinde dururken, bu akımı, Arap Bedevî geleneği ve Hicâz'da içki ve musikîye rağbet eden bir gruba bağlar; İran geleneği ve etkisi üzerinde durmaz. İlk şâirlerde Farsça kelimelerin varlığı yanında, *nedîm*ler ile şarap, bahçe, çiçekler ve musikîden söz eden Arap şâirlerinin saray işret meclisleriyle ilişkisine ait açık kanıtlar vardır. Emevîlerden Walid b. Yazîd bu vadide seçkinleşmiş bir şâir idi; herhalde içki âlemleri meşhur olan Emevî sarayı ve işret meclisi üzerinde durmak gerekir.

Hind-İran ve eski Yunan mirası etkisi altında, Arapça, Farsça *âdâb* (edeb) literatürü çeşitli kollar halinde gelişti; bir kısmı, seçkinler için etik davranış kurallarını tespite çalışırken (*Kâbûsnâme*), bir kısmı sırf şiir ve edebî zevk tarafına gitti (Nizâmî'nin aşk romanları). Bir kısmı da, ikisini birleştiren eserler yazdılar. *Mu'allimu'l-'akl ve âdâb* diye anılan Câhiz, yabancı getirilerini bir Arap hümanizmi kurmak üzere kullandı. Genelde Câhiz, Arap geleneğini İran geleneğine karşı öne çıkarma çabasıyla tanınır. Gerçekten de, hangi kaynaktan olursa olsun, bu kadîm kültür mirasını, ilk kez en kapsamlı biçimde İslâm kültürüne aktaran dâhî yazar Câhiz'dir (776-869).[7] Pellat'ya göre Câhiz, yalnız İslâm öncesi Arap dil ve edebiyat geleneğini değil, aynı zamanda Hind, İran ve Yunan geleneğini eserlerinde yoğuran ilk büyük İslâm "hümanist"idir. IX. yüzyılda kadîm eski Yunan felsefe ve edebiyatından yapılan çeviriler, özellikle de estetik ve *rhetorik* üzerinde eski Yunan teorileri, daha sonraki bir dönemde *âdâb* literatürünün daha gelişmiş bir aşamasını getirdi. Bu alanda, özellikle Xenophon'ın (İÖ 430?-355?), *Cyropaedia*'sı en önemli kaynak sayılmaktadır.[8] İran İmparatorluğu'nu tasvir eden bu eserde Xenophon, devlet idaresi ve kurumları üzerinde tavsiyelerde bulunmaktadır. Câhiz, Basra'dan sonra, Bagdad'da gelişen yüksek fikir hareketleriyle (özel-

likle *mu'tazila*) tanıştı. Geniş fikirli Halîfe Ma'mûn'un patronajını özellikle kaydetmeliyiz. Bu "hümanistik" edebî gelenek, özellikle bürokratlar arasında sarayla ilişki içinde gelişecektir (*İbn Kutayba*). Câhiz'in sarayda *nedîm* olarak faaliyeti kısadır. O, sonraki yüzyıllarda gördüğümüz *musâhib*ler gibi bir muallim, çeşitli konularda bir öğretici idi. Çoğu risâlesi, hâmîlerince kendisine sorulan sorulara cevaplarıdır. Câhiz, sonraları musâhiblerin hükümdarları eğitmek için ele aldıkları devlet idaresi (nasîhatnâmeler), edebiyat ile şiir ve *Mofâharatu'l-Cawârî wa'l-Gîlmân*'daki gibi açık saçık konular üzerinde risâleler yazdı. Câhiz'in ansiklopedik-didaktik yöntemi, İran'da Sa'dî, 'Attâr, Nizâmî; Anadolu'da Dehhânî, Şeyhoğlu, Şeyhî, Ahmedî grubunun temsil ettiği edebi geleneğe kadar izlenebilir.

Keykâvûs'un *Kâbûsnâme*'sinden önce Vaşşâ''ın (öl. 325/936) aynı konuları (centilmene özgü giyim kuşam, yeme içme, protokol, zerâfet kuralları) içeren risâlesi ün kazandı. Şimdi bu vadide yazılan eserler, düzyazı olduğu gibi manzûm yazılıyordu. Bu dönemde yine sırf edebiyata ait ansiklopedik eserler yazıldı (İbn Mu'tazz'ın *Kitâbu'l-Âdâb*'ı, şâirlere sanâyi'-i şi'riyyeyi öğreten eserler, bu çeşit ansiklopedik eserler arasındadır. Gerçek anlamda klasik şâir olmak için Fuzûlî, sanâyi'-i şi'riyyeyi uzun uzadıya *tetebbu'* ettiğini vurgular).[9] Ortaçağ İslâm dünyasında bu çeşit kitaplarla yetişen yüksek kültür sahibi sınıfı, *zurefâ*'yı, başlıca şâirler, saray ve bürokrasiye mensup *münşî küttâb* temsil etmekte idi.[10] İbn Kutayba (öl. 276/889) Arap-İslâm *âdâb*ının son örnek kurucusudur. Kutayba'dan sonraki yüzyıllar boyunca bu ansiklopedik edebiyat, ilâvelerle büyüyecek, dallanıp budaklanacaktır. Yeni dönemde patrimonyal hükümdarın ve saray yaşamının arzu ve gereklerine uyarak, *küttâb* (bürokratlar ve nedîmler) bu gibi ansiklopedik bilgileri, manzûm aşk romanlarında (en çarpıcı örneği Nizâmî'nin *Hamse*'si) sunmayı yeğleyeceklerdir. Bu vadide yazılan eserlere kozmografi, astronomi-astroloji, fal, tıp, zooloji gibi konular eklenmiş, sırf meslekî ansiklopediler yanında tümüyle eğlence hayatına ait kapsamlı eserler meydana getirilmiştir. Aynı zamanda kadîm İran'da, Hind literatüründen erotoloji üzerine çevrilen eserler, İslâm edebiyatına geçmiştir (*bâhnâmeler*).

İslâmî *âdâb*ın kaynağı, *âyîn* (daha sonra *farhang*) terimiyle ifade edilen kadîm İran geleneğini, başlıca Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde *(Şehnâme)* tespit edilmiş buluyoruz. *Âdâb* (edeb), "düşünce, söz ve davranışta zerâfet" diye tanımlanır. Buna erişmek için belli kuralları öğrenmek ve yaşama uygulamak gerekir. Bu kuralların genel ölçüsü de *itidâl*dir, orta-yoldur. Centilmen *(civânmerd)* etiki, *Şâhnâme*'de, itidâl, başkalarını incitecek sözlerden kaçınma, cömertlik, bağış yapmak ve bağış yaptığında karşı tarafın duygularını incitmeme gibi kuralları kapsar. Pehlevî *pand* (*andarz*) literatürü ve *Şâhnâme, Kâbûsnâme, İskendernâmè* gibi eserler, bu yolda eğitimi amaçlar. *Zarîf, centilmen* olmak isteyen seçkin kişi, bu kurallara uymak zorundadır. İnsan; yaşamında, yemede içmede, cinsel ilişkide itidâlden ayrılmamalıdır (duygu ve içgüdülerine tutsak olmamalıdır). Bu yüksek vasıflar, hükümdarların ve ricâlin benimsemesi gerekli vasıflardır. Osmanlı şu'arâ tezkirelerinde, Rûm (Anadolu) *zurefâ*sı, bu kuralları benimsemiş, ince ruhlu, *edeb* kültürünü benimsemiş centilmen kişiler anlamında kullanılmıştır. Uzun zaman içinde *Kâbûsnâme*, Germiyanlı musâhib şâirlerin eserleri ve Mustafa 'Âlî'nin *Kavâ'id*'i, bu geleneği sürdüren ve kuralları öğreten eserlerdir.

İslâm'da eskilerden Abû İshak (öl. 236/850) *âdâb*ı on kategoriye ayırır: *Şâhrânî* dediği üç kategori, ut çalma, satranç oynama ve silâh kullanmadan ibarettir. *Anûşrevânî* bilgileri –tıp, hendese ve süvariliği– kapsar. Arap geleneği, *şiir, şecere* (soy-sop bilgisi) ve *tarih* bilgilerinden ibarettir. İslâm döneminde kadîm İranî hikâyeler (aşk romanları) Arapçaya çevrilmiş, meclislerde, *konyâgarî*, yani çalgı çalma, şarkı söyleme ve şiir okuma, zarîfliğin ayrılmaz bir gösterisi olarak süre gelmiştir.[11] Bunlar, işret meclislerinde çalgıyla okunan mesnevîlerde, manzûm romanlarda dile getirilmiştir. IX. yüzyıla ait bu tanımlama, XIV-XV. yüzyıllarda Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî ve Ahmed-i Dâ'î'nin edebî faaliyetlerinin, ne içerdiğini ve ne maksatla yapıldığını, bir kelime ile hangi geleneğe bağlı olduklarını açıklar.

İslâm-öncesi Sâsânî menşeden gelen[12] üçlü gelenek, yani *şarap, musikî ve şiir*, işret meclisinin olmazsa olmaz bir gereği olarak

Kopuzî. Minaî tekniğinde çini kâse. Selçuklu, 12. yüzyıl. Bursa, Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

kabul edilmiş; Anadolu Selçukluları, Türk beylik ve saltanatlarında bu şekliyle sürüp gelmiştir. Ancak, *bazm* (*bezm*) edebiyatında, *sâkînâme, 'işretnâme* ve yer yer işret meclisi sahnelerini tasvir eden *İskendernâme, Cemşîd u Hurşîd* gibi romanlarda konu, İslâmî bir çerçeve içine alınmış, şâir en başta *tevhîd, temcîd, tahmîd ve münâcât* ile *na't-i nebevî*'yi asla ihmal etmemiş ve eseri *tövbe* ile bitirmiştir. XI. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında, Türk hânedanlarının üstünlük kazandığı yeni dönemde, İranî gelenek ile İslâm arasında bir "dengelenme" ve uzlaşmanın gerçekleştiği ve *Şu'ûbiyye* dönemindeki çatışmanın geride kaldığı ileri sürülmüştür.[13] Türk sultânlar, bir yandan vakıflarla medreseler inşâ ederek ulemâyı

kuvvetle desteklediklerı gibi, öbür yandan sûfî zâviyelerine vakıflar yapıyor, fakat saraylarında *hâs-bağçe* işret meclislerinde musâhibleriyle (nedîmler) bozulmamış İranî geleneğini sürdürüyorlardı. Kültürde bu ortak-yaşarlık (*symbiosis*), daha hilâfet döneminde kesin biçimde yerleşmiş bulunuyordu.[14]

IX. ve XIII. yüzyıllar arasında İslâm dünyasında İranlı ve Türk hânedanlar yükselince, *âdâb* (edeb) eserlerinin konusunda yeni gelişmeler görüldü. Hükümdarlar ve *zurefâ* için saray işret meclisleri âdâbı üzerinde eserler yazılmaya başladı. Bu eserlerde kadîm İran geleneği gittikçe daha geniş bir yer alıyordu.[15] Germiyan ve Osmanlı *uc* kültürünün geniş devlet ve toplum anlayışı, *dîn ü devlet* deyiminde ifadesini bulmuştur. Dinî alanda medrese, sûfî zâviyeleri bir yanda, *küttâb* (bürokrasi), içoğlanları, nedîmler ve has-bağçe eğlenceleriyle *saray-i hümâyûn* bir yanda, bir şemsiye altında "pâdişâh-i 'âlempenâhın kapısı"nda birleşiyordu. Osmanlı pâdişahlarının, aynı zamanda el üstünde tuttukları ulemâdan hocaları, İranî geleneği temsil eden *musâhib-nedîmleri* ve sûfî şeyhleri vardı. Yukarıda özetlediğimiz gözlemler, çok sonraları XVI. yüzyıl Türk-Osmanlı toplumu için de doğrudur. Lâmi'î *Letâ'if*'inde; *zarîf*, kültürlü, kibar kişidir; *âdâbı* tüm genişliğiyle temsil eden büyük bürokrat Mustafa 'Âlî, eserlerinde *zurefâyı*, özel eğitimi ve seçkin etik ve davranışlarıyla sıradan halktan ayırır, halka kültürsüz bir yığın olarak yukarıdan bakar.

Zurefâ arasında Pehlevî, Grekçe ve Hintçeden çevrilen yüzlerce hikâye-romanlar revaçta idi. X. yüzyılda Hamza İsfahânî bu çeşit eserlerin çok rağbette olduğunu söyler; bunlardan 70 eser sayar. Bunlar zamanla ortadan kalkmış, yahut ağızdan ağıza halk hikâyeleri şeklinde sürüp gelmiştir. Eski Türk edebiyatındaki misâlleri (*Süheyl ve Nevbahâr*) ile bu tarz edebiyatın, İran'da Selçuklu hükümdarların saraylarında (Nizâmî), sonra XIV ve XV. yüzyıllarda Anadolu'da sultân ve beylerin saraylarında musâhib şâirler tarafından şöhrete ulaştığını görmekteyiz. *Battalnâme, Dânişmendnâme* gibi özellikle gâzi beyler ve çevrelerine hitap eden hamâsî (epik) destanlar yanında bu popüler aşk romanları, özellikle saray işret meclislerindeki havaya uygun aşk ve işret sahneleri içerir.

Kadîm İran Geleneği: *Şâhnâme, Kâbûsnâme* ve *Siyâsetnâme*

Gördük ki, İslâm dini ve medrese yanında kadîm İran, Hind ve eski Yunan kültür gelenekleri, İslâm uygarlığında güçlü bir süreklilik göstermiştir. Bu gelenek, yüksek kültür çevrelerinde, özellikle saray etrafındakiler arasında, ayrı yüksek bir kültür geleneği olarak benimsenmekte idi. Bu lâ-dînî (*profane*) kültür geleneği, *âdâb* (edeb) terimiyle ifade edilmekte idi.

Bu ideal yaşam tarzı, özellikle *Şehnâme* kahramanlarında ve Keykâvûs'un *Kâbûsnâme*'sinde parlak ifadesini bulmuştur. Şehnâme'de asîl ve ölçülü davranış, âlîcenaplık ve cömertlik; zerâfetin, civânmerdliğin temel göstergesidir. Anadolu mesnevî edebiyatında, İran şâirlerinden yapılan tercümelerde bu ideal centilmen tipi, şehzâdeler ve beylere aşk romanlarında uygun kıssalarla anlatılmakta idi. Halkın âşık edebiyatı yanında, "yüksek zümre edebiyatı" (Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*), klasik yahut *dîvân* edebiyatı, İran, Hindistan ve Türkiye'de hânedanların ve seçkinlerin saray çevresinde gelişmiş bir edebiyattır.

Kâbûsnâme yazarı Keykâvûs, insanları *halk* ve *seçkinler* diye iki sınıfa ayırır. Bu ayrımcılık, Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde ve Mustafa 'Âlî'nin *Mecâlis*'inde de vurgulanır. Zurefânın edebiyatı,

İslâm öncesi Arap ve İran geleneği ve Yunan edebî teorileri (*rhetorik*, bedi' ve beyân)[16] etkisiyle gerçekleşen "şiir sanatları" (*sanâyi'-i şi'riyye*) kurallarına tâbidir. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si, Nizâmî'nin *Hamse*'si, Selmân-i Sâvecî ve 'Attâr'ın eserleri, Abbâsî hilâfet döneminden sonra aynı geleneğin, İranlı ve Türk hânedanların saray çevrelerinde gelişen şaheserleri temsil eder; bu edebiyatta İslâm öncesi "kadîm" İran tipleri ve geleneği (*Şâhnâme* kahramanları, İskender, Cemşîd, Hüsrev, Rüstem, Behrâm) kuvvetle belirgindir. Saray işret meclisleri ve orada benimsenmiş dünya görüşü ve etik, tamamıyla kadîm İran geleneğine bağlantılıdır.

I. *Şâhnâme* (1000?)

Firdevsî (934?-1020), halk arasında eski İran efsanelerini toplayıp *Şâhnâme*'sini yazmış; orada şâhâne işret sahnelerini tasvir etmiştir: Zaferden dönen Rüstem'i Şâh Keyhusrev karşılar, birlikte sarayda köşke giderler: "Sofralar kuruldu ... Pâdişahın emrile şarap testileri ve çalgıcılar geldi, ... bir hafta kadar, şarap kadehleri ellerinde, eğlendiler ... Çalgıcılar, ney ve rûd çalanlar, Rüstem'in mâcerâlarını söyleyip çaldılar." Giv oğlu Bijen adlı kahramanı çadırında misafir eden Turan Pâdişahı Afrâsîyâb'ın kızı Menije, çadırında içki ve eğlence meclisi düzenler. Ziyafet sofrasında peri yüzlü köle çalgıcılar icrâ-yi âheng ederken "sert, güçlü, yıllanmış şarap" içilir. Bu eğlence üç gün üç gece sürer. *Nevrûz* kutlamaları da işret meclisleri için bir fırsattır. Tüm kutlamalar lüks bir çevrede, genelde bir has-bağçede veya bir köşkte geçer; ziyafette peri yüzlü sâkîlerin sunduğu şarap ve çalgıcılar eksik olmaz.[17]

Şâhnâme'de, işret meclisinin kurulduğu güzel bahçe tasvirleri bulursunuz:[18] Pâdişah, altın tacıyla gül fidanları altında kurulan tahtında oturur, "üstünde salkım salkım mücevharat asılı duran ağacın gövdesi gümüşten, dalları yakuttan ve altındandı; yemişler zebercetten ayva ve turunç şeklinde idi" (bunlar Osmanlı işret meclisindeki *nahiller*le karşılaştırılabilir). Buhurdanlardan misk kokuları yayılıyordu. Altın işlemeli taçlarıyla Çin ve Rum kemhaları giymiş küpeli sâkîler, ellerinde şarap kadehleriyle geldiler, kimisi

Zal ve Rudabe'nin meclisi: Yeme, içme ve müzik. *Şehnâme-i Firdevsî*, TSMK H 1482, y. 41b.

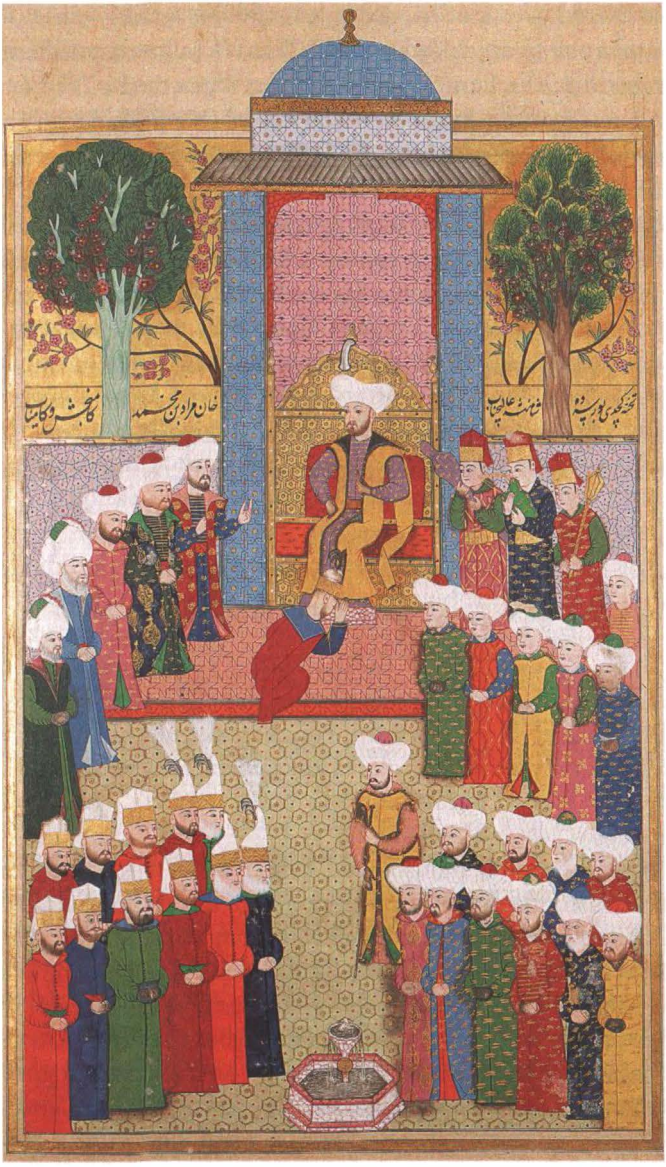
çeng çalıyor, kimisi odağacı yakıyordu. Rüstem, Afrâsîyâb'a karşı Bijen'i kurtarmak için gittiği seferden zaferle dönünce, Keyhusrev sarayda büyük şenlik yaptı;[19] ziyafette "köleler, câriyeler ve küpeli çalgıcıların" eşliğinde bütün gece içip sarhoş oldular. Şâhın yakınları büyüklerle işret meclisi, bazen bir hafta sürerdi (*Şehnâme*, III, 347). Kuşkusuz, hilâfet döneminde ve sonraki İslâm devletlerinde, *Şâhnâme*'de anlatılan bu işret meclisleri, hükümdarın egemenlik, saltanat sembolleri (*regalia*) olarak temel özellikleriyle kaçınılmaz biçimde devam edip gelmiştir.

II. *Kâbûsnâme* (1082)

Emîr Keykâvûs b. İskender b. Keykâvûs'un 475/1082 tarihinde kaleme aldığı *Kâbûsnâme*, centilmenlere davranış biçimlerini, etiket ve protokolü, özellikle nedîm ve şâirlerin katıldığı *işret meclisi âdâbını* anlatan kapsamlı en eski ayrıntılı eserdir. Keykâvûs kendisi, Gazneli Sultân Mes'ûd'a nedîmlik yapmıştır.

Kâbûsnâme,[20] Türkiye'de *musâhib*lerin seçtikleri başlıca kaynaktır; XIV. yüzyılda Şeyhoğlu Mustafa, Germiyan Beyi Süleymanşâh'ın (1368-1388) isteği üzerine[21] Türkçeye çevirmiştir. Sadettin Buluç, daha önce de yetersiz bir Türkçe çevirisi yapıldığı sonucuna varmıştır. Üçüncü çeviri Osmanlı beyi Emîr Süleyman (1402-1411) yakınlarından Hamza Bey emriyle yapılmıştır.[22] Dördüncü çeviri, Mercimek Ahmed'in Osmanlı sultânı II. Murad'a sunduğu çeviridir. Ahmed, *Kâbûsnâme*'yi II. Murad'ın elinde görmüş; sultân, "içinde çok yararlı şeyler ve öğütler vardır, ama Fars dilindedir, bir kez Türkçeye çevrilmiş, ama anlaşılır değil, birisi yeniden çevirse" dileğinde bulunmuş; bunun üzerine Mercimek Ahmed, eseri yeniden açıklamalı biçimde çevirmiştir (1431-1432) (eserin sonraları bir çevirisi de 1117/1705'te yapılmıştır). Defalarca çeviri, beylere, *zurefâ*ya geleneksel yüksek kültür âdâbını öğreten bir kılavuz olmasından ileri gelmiş olsa gerek.

Kâbûsnâme'de, kadîm İran geleneğine göre insanı yüksek toplum hayatında mutlu kılacak davranış biçimleri anlatılır; bunun yanında bir musâhibin efendisine öğretmesi gerekli konular ele

Sultan II. Murad'ın tahta çıkışı. Mercimek Ahmed *Kâbûsnâme* çevirisini II. Murad'a sunmuştu. Sultânın 1584 tarihinde yapılmış bir resmi. Anonim, TSMK H 1523, y. 132b.

alınır. Eserde işret meclisi, şarap içme âdâbı, âşıklar, cinsel ilişki, hamam, av ve oyun, yıldızlar ilmi, şâirler ve çalgıcılar, nedîmlik ve civânmerdlik kuralları üzerinde durulur. İlginçtir ki, bu konular, *sâkînâme, 'işretnâme* gibi eserlerde önemle ele alınan konulardır. İşret meclisi ve şarap içme üzerinde *Kâbûsnâme*'de verilen önerileri özetleyelim:

Keykâvûs'a göre, aslında şarap içme dîne aykırıdır ve halk iyi görmez; ama gençler, şarap içmekten kendilerini alamaz (*Kâbûsnâme*, 2. Bölüm). *Kâbûsnâme* yazarı, işret meclisinde, din yasağına rağmen, şarap içmeyi kaçınılmaz bir gelenek olarak savunur (XI. Bölüm, 161-162). Meclis sonunda günahkâr; "her an günahını anıp Ulu Tanrı'dan tövbe ve yardım isteyedür." Tüm *sâkînâme* ve *'işretnâme*ler, tövbe ile biter. Şarap içme âdâbı şöyle açıklanır: Dostlarla bir mecliste şarap içersen, körkütük sarhoş olma; sarhoşluk deliliktir. Sabahleyin içme; şarabı, halk uykuya çekilince iç (işret meclislerinde işrete daima geceleyin başlanır). Özellikle, cuma gecesi içme; hem din hem sağlık bakımlarından uygun değildir. Dostlarla şarap meclisinde buluşunca, "şarabı bol getir ... çerezi ortaya çok dök, güzel sesli çalgıcılar hazır olsun, çünkü çalgıcısız şarap sohbetinin safası olmaz ... Şarabın iyisini koy. Mademki günâha giriyorsun, bari eyisi yüzünden günâha gir ... konukladığın kişilere minnet yükleme. Diş kirası âdeti, konuk hakkı, ulu haktır. Yemekte oturduğun yer şânına lâyık ola. Hizmet edenlere emir verme. Şarap sohbetinde mest u harâb oluncaya kadar oturma, çok gevezelik etme, çalgıyı şehvetle dinleme."

İçmede, sevgiliyle buluşmakta, halkın diline düşmekten kaçın; her şeyin üstünde dost edin. Âşıklıkta dert vardır, dostlukta rahatlık: Pâdişah âşık olursa tüm ülke halkınca ayıplanır. Sultân Mes'ûd Gaznevî (1030-1040) "mecliste sâkîlik eden" on kulundan Nûştekin'e, sarhoşlukta özel muâmele yapma hatâsını işlemiştir.

Aşktan kaçınılmaz. "Âşık olursan bari bir yâra âşık ol ki sevdiğine değsin, yani sevdiğin Yusuf olmasın, ama Yusuf gibi güzel olsun." Böylece, halk ayıplayamaz. Sarhoşken cinsel ilişkiden kaçın, kul ve câriyenden birini seçme, ötcki düşman olur.

Hamam sefâsına gelince, "dünyada ne denli rahatlık varsa yarısı hamamdır." Haftada iki günden fazla hamama girme. Eğlence

için alınacak kul; şarkıcılığa, çalgıcılığa ve rakkâslığa yarar olmalı (*Kâbûsnâme* çeviri, 221) "Türk'ten, hangi tayfa içinde olursa olsun, güzelliğini anlatmaya değer güzeller çıkar ... Türk'ün görünüşü ve yüzü tâzelik ve güzellikle cümle cinslerden üstün durumdadır. Türk'ten güzel çıkınca çok güzel olur, çirkin olunca da çok çirkin olur" (224).

Yıldız ilmi, ahkâm çıkarmayı, yani bir işi ne zaman yapmak gerek, onu bildirir. "Yıldız ilminin semeresi hüküm çıkarmak" "olacakları öğrenmektir" (67). Buna göre *takvîm* düzenlenir. "Takvîmin doğru olsun ve talih uygun gelsin ... Hüküm çıkarmak istersen, ... yıldızların hallerinden, tâli'den, tâli' sahibinden, burçlardan" haberdar olmalısın. "Mal, refah ve âfet evi hangi burçtur?" (*Kâbûsnâme*, 68); uğurlu ve uğursuz yıldızlar, bir burçta birleşmez (Germiyanlı şâirler, bu arada Ahmedî *İskendernâme*'de, bu nedenle daima yıldız ve burçlardan söz ederler).

"Şâirlerin terbiyesi"ne gelince, şiirde söz örtülü olmamalı, vezin kafiye tam olmalı; tecnîs, tatbîk, müstezâd, müteşâbih, müsteâr gibi şiir sanatlarıyla düzenli olmalı; şâir öveceği kişinin tabiatını, neden hoşlanacağını bilmeli; başkasının şiirinden çalmamalı; duyulmamış hikâyeler, işitilmemiş meseller ezberinde olmalı. Mutribliğe gelince, hoş huylu, hoş kokulu, daima tatlı dilli olmalı. "Gerçi çalgıcılar erkek olur, ama bütün davranışlarının kadınca olması gerek." Sohbet meclisinde ezgiler ne hafif ne ağır olmalı ki, sohbettekilerin her birine hoş gelsin (*Kâbûsnâme*, 36. Bölüm).

Çalgıcılara gelince, pâdişahların meclisi için ağır besteler yapalar; sohbette gençler ve yaşlılar için hafif veya ağır ahenk söyliyeler. Arada çalgıyı bırakıp kısa hikâyecikler söyle, dinlenirsin. Daima kendi şiirini söyleme, "mutribler şâirlerin rivâyetçisidir" (*Kâbûsnâme*, 81); şâirlerin şiirleri bestelenmiştir. Sazı bırakıp oyuna katılma. Gazel ve şarkıyı vezniyle çaldığında, söylediğin uyumlu olmalı. Eğer âşıksan, sohbette ondan söz etme, şarkılar başka başka konuda olsun, gâh güzelden, gâh kavuşmadan, gâh ayrılıktan, vefâdan, cefâdan türkü söyle. Çok şiir ezberle, ... ilkbaharda güzle ilgili şiir söyleme. Sohbete katılanları gözlemek gerek; seçkin kişiler, sazdan anlayanlar önünde hoş ezgiler çal. Sohbette gençler çoğunlukta ise

mizah, güzellik ve şarapla ilgili ezgiler çal. Çalgıcılığın şartı şudur: Önce rast perdesinden bir şey, sonra mâye, Irak, zîrefkende, buselik, bestenigâr, rehâvîde; birbiri arkasından gösterip şarkıya gir. O zamana dek sohbettekiler şarapla sarhoş olmuş olur. Dinleyenlerin gönlünce söylersen, dilediğini alırsın. Mecliste şarapla çok meşgûl olma, unutma sohbete gelmen akça almak içindir. Sarhoşlar ne isterse onu çal. Ev sahibiyle ilgilen, tartışmaya girme, dövülürsün; "mutribler içkicilerin ücretle tutulmuş hizmetçisi gibidir, savaşınca kovarlar, nesne vermezler" (*Kâbûsnâme*, 83). Sarhoş olanlar bir iki vururlar, sen dayan, sabırlı ol; "mutrib sağır ve dilsiz" olmak gerek. Mecliste gördüğünü, işittiğini başka yerde söyleme. Bunlara uyarsan gümüş ve altını çok kazanırsın.

Pâdişaha nedîm olanların töresi üzerinde *Kâbûsnâme* ilginç bilgiler verir. Nedîm-musâhib olmak birtakım hünerlere sahip olmayı gerektirir. Nedîmin gözü kulağı daima pâdişah üzerinde olmalı, canını yoluna feda etmeye hazır olmalı. Nedîm, güzel görünüşlü, yazıcılıkta hünerli olmalı. *Nedîmler, şâirler arasından seçilir.* Farsça, Arapça birçok şiir ezberinde olmalı. Nedîm tıp ve yıldız ilminde bilgi sahibi olmalı. "Pâdişahın, her ilimden haberi varmış diye nedîme inancı artsın ... gücü yettiğince saz da çalsın." Pâdişahı eğlendirmek nedîmin görevidir. Hikâye, gülünç ve şaşılacak sergüzeştler ve garip fıkralar ezberinde olmalı. Tavla ve satranç oynamayı bilsin. Kur'ân okumasını, tefsîri bilsin; mecliste sözü açılan her konuda konuşabilsin. Geçmişteki pâdişahların macerâlarını ezberleyerek pâdişahına iyi ve kötü işleri anarak onu halk için hayırlı yola yöneltsin. Sözü vaktinde söylesin. Herhalde nedîm, yürekli yiğit kişi olmalı. Pâdişah zevk ve eğlenceye dalmışken biri saldırırsa hemen "tuz ekmek hakkı için canını başını ortaya koysun." "Nedîmlik şarap içmek, türlü yiyecekler yemek ve herze yumurtlamak" değildir. "Pâdişah sohbetinde sana şarap sunan sâkînin yüzüne bakma." Şarabı teklif yapıldıkça iç.

Türkmen beyleri için defalarca Türkçeye çevrilmiş olan *Kâbûsnâme*, bize musâhib şâirlerin has-bağçede neden hazır bulunduğunu ve davranış biçimlerini aydınlatmaktadır. Bu tasvir, Ahmed-i Dâ'î'nin, Ahmedî'nin, Şeyhî'nin, Emîr Süleyman'ın huzurundaki işret meclisi tasviridir.

III. *Siyâsetnâme*

Şâhnâme'yi borçlu olduğumuz Gaznelilerden sonra Selçuklular döneminde (1040-1157) İran'da ve Anadolu'da kadîm İran kültür mirası ve Farisî dilinde edebiyat, büyük bir gelişme gösterdi. Türk hânedanları zamanında İranî geleneğin devamının başlıca nedeni, bu devletlerde *küttâb* sınıfının, yerli İranlılardan olmasıdır. Bu durum, Mogol İlhanlı döneminde daha da güçlendi. Alp Arslan (1072) ve Melikşah'ın (1072-1092) büyük veziri Ebû Ali Hasan Nizâmülmülk (1018-1092), kadîm İran devlet ve toplum gelenek ve yöntemlerini *Siyâsetnâme* (öbür adıyla *Siyerü'l-Mülûk*) adlı eserinde tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır.[23]

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun idaresi, İranlı Nizâmülmülk'ün elinde idi.[24] Nizâmülmülk, Sultân Melikşah'a, "Unutma ki, benim divitim (yazı takımım) ve sarığım (bürokratların alâmeti) ile senin tâcın ve bahtın (egemenlik gücün) birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet bu ikisi ile ayakta duruyor" diyordu.[25] Devlet idaresi üzerinde bürokratlar arasında bir eser yazılması için yarışma emri, Sultân Melikşah'tan gelmiş ve sonuçta Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si seçilmiştir.[26] *Siyâsetnâme*, Sâsânîler İran'ında, Hind-İran devlet idare teori ve uygulamalarını içeren bir eserdir ve Osmanlılara kadar tüm Mogol ve Türk hânedanları döneminde idare adamlarına rehber olmuştur.[27] Nizâmülmülk, eserinde "içkili şölenleri bir devlet töreni halinde resmîleştirmiş," böylece M.A. Köymen'e göre Türk devlet geleneğinde hayatî bir önem taşıyan *toy* ve *şölen* geleneği (aşağıda) İranî gelenekle bağdaşmıştır.[28] Nizâmülmülk, eserini yazarken, Firdevsî'nin yaptığı gibi, zamanındaki İranlı üstadlardan bilgi toplamıştır.[29] Devlet felsefesinin temel inancı, kadîm Hind-İran'dan gelen *adâlet dairesi* teorisidir.[30]

Nizâmülmülk nedîmler (musâhibler) hakkında şu gözlemi (XVII. Fasıl) yapar: Pâdişahların bir nedîme sahip olması kaçınılmaz bir âdettir. Nedîm, hükümdarın mahrem arkadaşıdır, ama devlet büyükleriyle birlikte iken "nedîmin açık ve küstah konuşmaları"na izin verilmesi onları atak yapar ve hükümdarın nüfuz ve haşmetine ziyan verir. Nedîme herhangi bir memuriyet vermeme-

lidir. Öte yandan, nedîm tutmanın yararları şunlardır: Pâdişahın gece gündüz yakını olup efendisine karşı bir tehlike ortaya çıkarsa nedîm kendini siper yapar. Pâdişah, devlet büyüklerine söyleyemediği şeyleri serbestçe nedîme söyleyebilir ve tartışır; sarhoşluk ve ayıklıkta, faydası olacak her şeyi nedîmden işitebilir.

Nizâmülmülk'e göre nedîm, asîl ve yiğit, faziletli, gösterişli, yaşamı temiz, sır saklayan, temiz giyimli olmalı;[31] *önemli eserlerden ve hikâyelerden;* işitilmemiş, alaylı ve ciddî sözlerden çok şey hatırında olmalı ve anlatışı güzel olmalı; daima güler yüz göstermeli, iyi tavla ve satranç oynayabilmeli, bir musikî âleti çalar ve silâh kullanabilirse iyi olur; pâdişah ne yapar ve söylerse nedîm onu övmeli, akıl öğretmeye kalkmamalı; "işret, temâşâ, mahrem meclis, şarap ve av partileri, çevgen oyunu, güreş ve benzeri eğlenceler hususunda her şey nedîmlerle birlikte hazırlanmalı; zira onlar bu hususta hazırlıklıdırlar." Fakat pâdişah, ülkeyi ilgilendiren işlerde, yalnız vezirler ve devlet büyükleriyle karar almalıdır.

Nizâmülmülk, bazı pâdişahların tabib veya müneccimi nedîm yaptığını hatırlatır. Müneccim, vakit ve saati gözetir ve kutlu ve uğursuz vakti bildirir; pâdişahın yapmak istediği herhangi bir iş hususunda doğru vakti seçmesi için uyarır.[32] Nizâmülmülk, bu ikisinden de uzak durmayı tavsiye etmiştir; zira, der, onlar genelde pâdişahları dünyanın lezzet ve şehvetlerinden ve gerektiği zaman iş görmekten alıkorlar. Yalnız gerektiği zaman onlara baş vurulmalı. Nedîm, görmüş geçirmiş, büyüklere hizmette bulunmuş, deneyimli, iyi huylu, samimî, saygılı centilmen (*"hôş-hûy ve guşâda-tab' ve burdbâr ve civânmard ve zarîf ve lâtif"*) biri olmalı. Halk pâdişahı nedîmiyle ölçer.

Nedîmlerin devlet işlerine karışmamaları noktasında Nizâmülmülk'ün ısrarla durması gereksiz değildir. XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenleri üzerinde duran *lâyihacılar* (özellikle Koçi Bey) ve tarihçiler (Selânikî, 'Âlî, Naîmâ) "tagayyur ve fesâd"ın başlıca nedenini nedîmlerde bulmuşlar; sorumsuz nedîmlerin devlet işleri üzerinde pâdişahı yönlendirmeleri sonucu, veziriâzamın otorite ve bağımsızlığını kaybetmiş olduğunu, devlet işlerinin bu yüzden sorumsuz kimseler elinde kaldığını belirtmişler-

dir. Genelde, Osmanlı bürokratlarının, devlet idaresinde felsefeleri ve tutumları, tamamıyla Hind-İranî kaynaktan siyâsetnâme-nasîhatnâmelerden gelmektedir.[33]

Nizâmülmülk, "*meclis-i şarâb tertibi*" hakkında ayrı bir fasıl ekler (XXX. Fasıl). Halka açık eğlence *(nişât ve tarab)* günü, şölenlere hazır olan herkes gelebilir; fakat *'işret-i hâs* günlerinde gelmesi gerekli olanlar için bazı öğütler verir: Misafir birden fazla gulâm ile gelmesin, kendi şarap sürahisi ve sâkîsini getirmesin, çünkü ziyafet başkanı pâdişahtır. Hâs işret meclisinde en kalite şarap sunulmalı. Resmi toplantılarda, devlet büyükleriyle oturma ve resmî söyleşmelerde, pâdişaha bezginlik gelebilir; onun hoş vakit geçirmesi, gülüp eğlenmesi, hikâye dinlemesi ancak nedîmler ile *meclis-i hâs*'ta olur.

İran Klasik Şâirleri ve Meclis-i İşret

Hayyâm

Kâbûsnâme yazarı gibi, Selçuklu sultânı Melikşah (1072-1092) döneminde yaşamış olan Ömer Hayyâm (1048?-1122) işret meclisi felsefesini nefîs ve vecîz rubâ'îlerinde yansıtır. Öteki dünya vaatlerine inanmayan, şu kısa hayatın zevklerini tek gerçek bilen Hayyâm'ın epikürcyen felsefesi, "gününü gün et, geleceği unut, şarap senin en iyi dostundur" der. Sâkînâmelerdeki *'ayş u 'işret* tasvirlerinde dile getirilen hâlet, onun rubâ'îlerinde en açık ifadesini bulmuş; onun varlığa kötümser bakışını benimseyen, rindler, harabâtîler *'ayş u 'işret* müdavimleri, onun rubâ'îlerine yüzlerce nazîre yazmışlardır. Burada, onun rubâ'îlerinden, o hâleti en saf ve içten yansıttığını düşündüğümüz bazı beyitlerini almaktayız:[34]

می خور تو در آبگینه با ناله چنگ زان پیش که آبگینه آید بر سنگ

Camdan bir kadehte çeng eşliğinde şarap iç
Bu cam kadeh taşa düşüp kırılmadan önce

Yeşil çimenlerin içine otur ve parlak (duru) şarap iç
Ki bu yeşillikler birçok defalar, biz toprak olduktan sonra, toprağımızda yeşerecek

مستی و قلندری و گمراهی به یک جرعهٔ می ز ماه تا ماهی به

Sarhoşluk ve kalenderlik ve doğru yoldan sapmak iyidir
Bir yudum şarap, aydan balığa kadardan (gök ve deniz arasındaki her şeyden) iyidir

زان پیشتر ای صنم که در رهگذری خاک من و تو کوزه کند کوزه گری

Güzel yarim (put gibi) bundan önceki bir dönemde
Senden ve benden arta kalan (toprak), bir testi ustası tarafından testiye dönüştürülür

با لاله رخی و گوشهٔ بستانی عیش بود آن نه حَد هر سلطانی

Bir lâle yüzlü ile gül bahçesi kenarında
Öyle bir mutluluktur ki sultânlar dahi gıpta eder

انگشت فریدون و کف کیخسرو بر چرخ نهاده ای چه می پنداری

Feridun'un parmağı ve Keyhusrev'in avcunun içidir
Tekerlekte çevirdiğin ne sanırsın (çevirdiğin çömlekçi çarkına koyduğun toprak bu ünlülerden arta kalandır) ey testi ustası

کافکند بخاک صد هزاران جم و کی این آمدن تیر مَه و رفتن دی

Yüzlerce Cemşîd ve Keykâvûs'lar toprağa sekmiş
Temmuzun gelişi, ocağın gidişi (mevsimlerin gelişi)

در سبزه نشین و می روشن میخور کاین سبزه بسی دمد ز خاک من و تو

Sa'dî

Şîrazlı büyük İran şâiri Sa'dî, Abû 'Abdullâh Muşarrifeddîn (1213?-1292) medrese tahsili aldıktan sonra Anadolu dâhil, Ortadoğu'da uzun seyahatler yaptı. Şîraz'a döndüğünde Fars Atabegleri Salgurîlerin himayesi altında edebî faaliyetini sürdürdü. Salgurîler; Irak Selçukluları, Harezmşahlar ve Mogollara bağımlı olarak Şîraz'da 1147-1286 döneminde hüküm sürdüler. Sa'dî Salgurîlerden Abu Bakr adına *Gulistan*'ı (*Gülistan*) yazdı (1258). *Kelîle ve Dimne* (*Kalîla wa Dimna*) tarzında hikâyelerle yaşam kuralları öğretme amacı güden *Gulistan*; hükümdâr, "aşk ve gençlik" ve özellikle 8. bâbda "sohbet âdâbı" üzerinde öğüt ve bilgi içerir; Sa'dî'nin bu eseri burada konumuz bakımından ilginçtir. Sa'dî'nin yaşam ve

Bahçede işret meclisi. *Külliyât-ı Sa'dî*. Oxford Bodleian Library 73, y. 1b-2a.

insan hakkında görüşleri Türklere yakın gelmiş, erkenden çevirileri yapılmıştır. 755/1354'te Anadolu ağzında ilk kısaltılmış çevirisi *Ferhengnâme-i Sa'dî* (Kilisli Rifat) başlığını taşır. *Gülistan*, bu gibi eğitim veren eserlere ilgi gösteren II. Murad'dan itibaren Osmanlı sultânlarının emriyle birçok kez Türkçeye çevrilmiş ve şerhleri yapılmıştır. *Gülistan*'ın Kıpçak Türkçesinde çevirisi Seyfi Sarayî'nin[35] çevirisidir (793/1391).

Sa'dî, bilgi ve deneyimlerini, edebî çerçevede değerlendiren bir şâir olarak tanınır. *Meclis-i işret* havasını yansıtan şiirleri, *Gazaliyât*'tadır. *Gazel*in bağımsız bir tür olarak yerleşmesinde Sa'dî'nin rolü belirtilir. Bu gazellerden anlıyoruz ki, Sa'dî herhalde büyüklerin işret meclislerine yabancı değildir. Bu meclislerde hazır olan şâirler gibi lirik bir üslûp kullanır. Cinsel bakımdan *mahbûb*ları yeğlediği düşünülüyor ("Sa'dî", *IA*, 2. yay. R. Davis, 719). Onun özellikle şu gazeli, bu meclislerdeki havayı yansıtır.[36] Sa'dî bu gibi meclislerde anlatılan açık saçık hikâyeler içeren bir risâlenin de (*Hazliyyât*) yazarıdır.

Gazel

وقت طرب خوش یافتم آن دلبر طناز را ساقی بیار آن جام می مطرب بزن آن ساز را

Güzel tenli yari iyi buldum şadlık zamanında
Sâkî getir mey kadehini, çalgıcı çal sazını

امشب که بزم عارفان از شمع رویت روشن ا ست آهسته تا نبود خبر رندان شاهنباز را

Bu ruhani meclis senin yüzünün ışığından aydınlandı
Yükseltme sesini ki düzenbaz kalleşler haberdar olmasın

روی خوش و آواز خوش دارند هر یک لذتی بنگر که لذت چون بود محبوب خوش آواز را

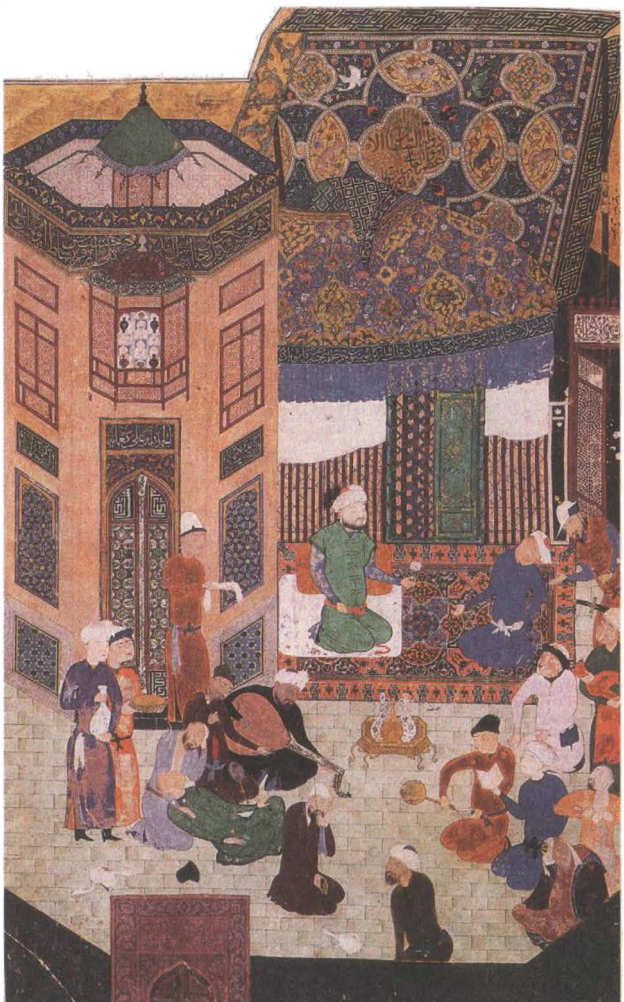
Güzel yüzlü ve hoş sesli, her birinin başka tadı var
Seyret nasıl güzel sesli yarimden zevk aldığımı

شورِ غم عشقش چنین حیف است پنهان داشتن در گوش نی رمزی بگو تا برکشد آواز را

Gizlenmemeli böyle heyecanlı hüzün dolu aşk
Bir sır söyle neye ki başlatsın şarkısını

سعدی تو مرغ زیرکی خوبت به دام آورده‌ام مشکل به دست آرد کسی مانند تو شهباز را

Sa'di senin gibi zeki kuşu iyi yakalamışım
Senin gibi kartalı elde etmek kolay değil

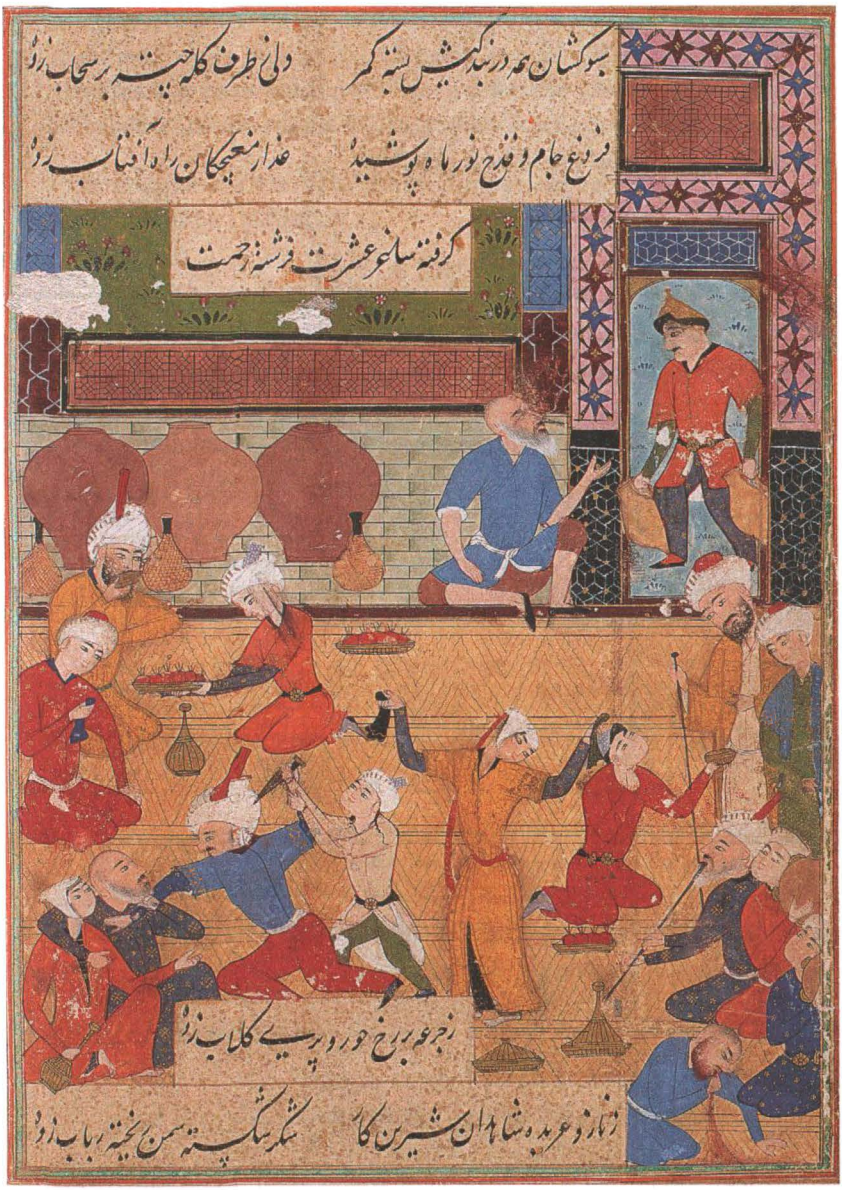
Sultan Hüseyin Mirza'nın sarayında işret meclisi. *Bostan*, Sa'dî. Herat, Recep 893/Haziran 1488, Kahire, General Egyption Book Organization, Adab Farisi 908, y. 1b.

Hâfiz (1315?-1390?)

Meclis-i işretten, sâkîden, şarap ve musikîden söz ederken, Hafiz-i Şîrazî'yi anmamak olmaz. Hâfiz (*Hâfız*) mahlaslı şâir Hoca Şemseddîn Muhammed Şîrâzî, (715?-792/1315?-1390) hayatı hakkında az şey biliniyor (çağdaşı Muhammed Golandân'ın *Hâfız Divânı*'na yazdığı mukaddime başlıca kaynağımız).[37] Hâfız'ın hayatı, İran'ın Cengiz Han ile Timur istilâları arasındaki kargaşa ve başsızlık dönemine rastlar. İncû hânedanından Abû İshak (1321-1357) şâirin hâmîlerindendir (bkz. Hâfız'ın onun için kasîdesi). Asıl hâmîsi Muzafferîlerden edebî zevk sahibi Şâh Şuca''dır (1359-1384). Hâfız hayatının büyük kısmını onun zamanında yaşamıştır. Muzafferîler döneminde Hâfız'ın vezir ve ileri gelenlerden patron-hâmîleri olmuştur. Beklendiği gibi, *zâhid*lere, ulemâya çıkışları dolayısıyla Hâfız hayatında bu çevrelere ters düşmüştür. Câmî'nin şiirlerinde *lisân-i gayb* deyimini kullanması, genellikle Hâfız'ın şiirinde tasavvufi sembolizm aranması, bugün kabul edilmemektedir (karş. Yarshater, *Iranica*, 464). Hâfız daha kendi yaşamında şöhrete erişmiş olup, şiirleri elden ele dolaşıyordu.

Hâfız, gazel şâiridir. *Divan*'ı çoğunlukla gazellerini içerir (500'e yakın). Hâfız gazele yenilikler getirmiştir. Gazelin lirik ve *erotik* temalarına, ahlâkî, felsefî, vaazcı, mistik öğeler eklemiştir (J.T.P. de Bruin).

Kasidelerinde, sosyal ilişkileri ele aldığı ve doğrudan patrona hitâp ettiği görülür (Kasım Gani). Hâfız'ın gazellerini, *işret meclisi* havasında yazdığı muhakkaktır. Gazellerinde *dostlar meclisi, meclisân,* rakipler ve sabaha doğru içilen şarap atıfları, bir bahçede düzenlenen içkili âlemlere gönderiden başka türlü yorumlanamaz. Bir gazelinde *mîr-i meclis*'i anar; Hâfız burada da kendisinden önceki geleneğe bağlıdır (de Bruin, 470) ve eskiden beri gazelde kullanılan kuralları (*conventions*) izlemektedir. Hâfız'ın bir *sâkînâme* yazarı olduğu hatırlanmalıdır. Hâfız, musikî ve musikî âletleri üzerinde ayrıntılar verir. Kullandığı dil ve şiir sanatları (*sanâyi'-i şi'riyye*) bakımından Arap ve Fars geleneğini izler; kullandığı başlıca temalar şunlardır: Gazellerinde şarap (*hamriyyât*), güzel, güzellik,

Meyhâne. *Divan-ı Hafız*, 989/1581. TSMK H 1014, y. 168b.

melâmetiyye etkisi, kurallaşmış riyâkâr sûfîliği ve *zûhd u takva'* erbâbını, *vâiz, müfti, kadı* ve günahkârları takiple görevli *muhtesib*'i alaya alma, Farsî edebiyatta genellikle gördüğümüz aşk hikâyeleri (*Leylâ ve Mecnûn*; Şeyh San'ân) Hâfız'ın gazellerinde anılır. Hâfız'ın bu konularla ilgili bazı beyitleri:

Hayyâmane bir beyti:

صبحست ساقیا قدهی پر شراب کن دور فلک درنک ندارد شتاب کن

Sabah oldu, sâkî doldur kadehi şarap ile
Zaman durmaz, feleğin ne yaptığı belli olmaz

Bahar mevsiminde gençlik ve aşkı ile gelen coşkunluk için özür diler:

ساقی بهار میرسد و وجه می نماند فکری بکن که خون دل آمد ز غم بجوش

Geldi bahar ama şarap parası kalmadı
Bir şeyler düşün, sinirden kanım kaynıyor

Gazel, *meclis-i işret* havasından ilham alan aşkı terennüm eder. Büyüklerin özel meclislerinde hazırdır.

مطرب کجاست تا همه محصول ز هد وعلم درکار چنگ و بربط و آواز نی کنم

Nerede çalgıcı ki tüm ilim ve irfanımı
Sazlı sesli neyin avazına adamaya hazırım

Hâfız beş gazel yazdığı Muzafferîlerden Şâh Yahya'nın işret meclislerinde bulunmuş olmalı.

گرچه دوریم از بساط قرب همت دور نیست بنده شاه شمایم و ثناخوان شما

Sizden uzak olsak da desteğimiz sizinle
Aynı şâhın kuluyuz ve sizi övmekteyiz

İçki yasağı getirmiş olan Mübarizüddîn'in muhtesibi yasağa karşı gelenleri takip eder, ama biz yine içelim:

شراب خانگی از ترس محتسب خورده بروی یار بنوشیم و بانک نوشنانوش

Hesap soranların kokusundan evde içmişim şarabımı
Sevgilinin yüzüne bakarken sevgiden bağırarak içelim

Sanatkârların koruyucusu olup içki yasağını kaldıran Şâh Şucâ', Hâfız'ın övdüğü pâdişahtır.

دوش از جانب آصف پیک بشارت آمد کز حضرت سلیمان عشرت اشارت آمد

Dün vezirden müjde habercisi geldi
Süleyman hazretten işaret etmeye emir çıktı

Bu şiirde Hâfız, sâkîlerin hizmet ettiği işret meclisini anar:

نیست معلوم که در پرده اسرار چه کرد

Sâkî kadehime şarap koy ki esrar yazan
Belli değil sır perdesinin arkasına ne yazmış

Şiirleri, içtenlik kendi ruh hâletini yansıtır; bu şiirlerde onu kalender-meşreb, kendini içkiye vermiş bir rind gibi buluruz. Derin kötümser felsefesi içinde rindane yazdığı şiirler onu Hayyâm'a yaklaştırır.

فکر خود و رای خود در عالم رندی نیست کفرست درین مذهب خود بینی و خود رایی

Bu rindlik dünyasında bencillik ve başı buyrukluğa yer yoktur
Bu mezhepte kendinden başkasını görmemek küfürdür

Mademki bu dünya ve öbür dünya için bir güvence yok, öyleyse şu ânı yaşa, keyfine bak.

زان پیشتر که عالم فانی شود خراب مارا ز جام باده گلگون خراب کن

Son bulmadan bu fani dünya
Kırmızı renkli şarap ile sarhoş et bizi

ساقی بنور باده بر افراز جام ما مطرب بگو که کار جهان شد بکام ما

Yak kadehimi parlayan şarapla sâkî
Ozan söyle şarkını ki cihan verdi muradımı

عشق بازی و جوانی و شراب لعل فام مجلس انس و حریف همدم و شراب مدام

La'l renginde şarap, gençlik ve maşukla birliktelik
Dostluk ortamı, rakip arkadaş ve bitmeyen şarap

هواداران کویش را چو جان خویشتن دارم

Ona sevgi duyanları canım gibi severim

ساقیا پیمانه پرکن زانکه صاحب مجلست آرزو می بخشد و اسرار می دارد نگاه

Sâkî doldur kadehimi ki ev sahibi
Sırlar tutuyor ve dilekler gerçekleştiriyor

دمی با غم بسر بردن جهان یکسر نمی ارزد بمی بفروش دلق ما کزین بهتر نمی ارزد

Bir an hüzüne değmez cihanlar
Değiştir örtündüğümü şarapla ki bundan daha iyi olamaz

یک دو جامم دی سحرگه اتفاق افتاده بود وزلب ساقی شرابم در مذاق افتاده بود

Birkaç kadeh için dün sabah tesadüfen
Sâkînin dudağında şarabım tatlanmıştı

معنی آب زندگی و روضه ارم جز طرف جویبار و می خوشگوار چیست

Cennet nedir, ab-i hayat nedir
Yeşiller içinde akan nehir ve güzel şarap başka

بسمع خواجه رسان ای ندیم وقت شناس بخلوتی که درو اجنبی صبا باشد

Ey vaktin kıymetini bilen söyle sahibine
Onun karşısına çıkarken, sabahın o tenha vakitte, yalnız rüzgâr gibi olsun

فدای پیرهن چاک ماهرویان باد هزار جامه تقوی و خرقه پرهیز

Güzellerin gömleğinin yakasına feda olsun
Binlerce takva ve perhiz elbisesi

کنار آب و پای بیدو و طبع شعر و یاری خوش معاشر دلبری شیرین و ساقی

Nehir yanı söğüt gölgesi ve güzel şiir ile yar
Hem dem ve tatlı bir yar ile gül yanaklı sâkî

من دوستار روی خوش و موی دلکشم مدهوش چشم مست و می صاف بی غشم

Uzun saçlı, çekici yüzlü güzeli severim
Sarhoş göze ve saf şaraba bayılırım

آنکه بر نقش زد این دایره مینایی کس ندانست که در گردش پکار چه کرد

O ki çizdi bu camdan çemberi
Kimse bilmedi ki çizelgeyi nasıl kullandı

نو بهارست دران کوش که خوش دل باشی که بس گل بدمد باز و تو در گِل باشی

İlkbahar geldi, bir an evvel mutlu olmaya çalış
Zira tekrar burada çiçekler açacak ama sen toprakta olacaksın

فاش می گویم و از گفته خود دلشادم بنده عشقم و از هر دو جهان آزادم

Açıkça söylüyorum ve bundan da mutluyum
Aşk kuluyum, her iki dünyadan özgürüm

تحصیل عشق و رندی آسان نمود اول جانم بسوخت آخر در کسب این فضائل

Başça aşk ve rindliği elde etmek kolay göründü
Ancak bu faziletleri elde edene kadar canım fena yandı

بر در میکده رندان قلندر باشد که ستانند و دهند افسر شاهنشاهی

Meyhane kapısında öyle mertler var ki
Pâdişah tacını bile alıp verirler

در کارخانه که ره عقل و فضل نیست و هم ضعیف و رای فضولی چرا کنند

Aklın ve bilginin geçmediği yerde
Neden hem zayıf olacaklar hem de yersiz karışacaklar

مقام عیش میسر نمی شود بی رنج بلی بحکم بلا بسته اند عهد الست

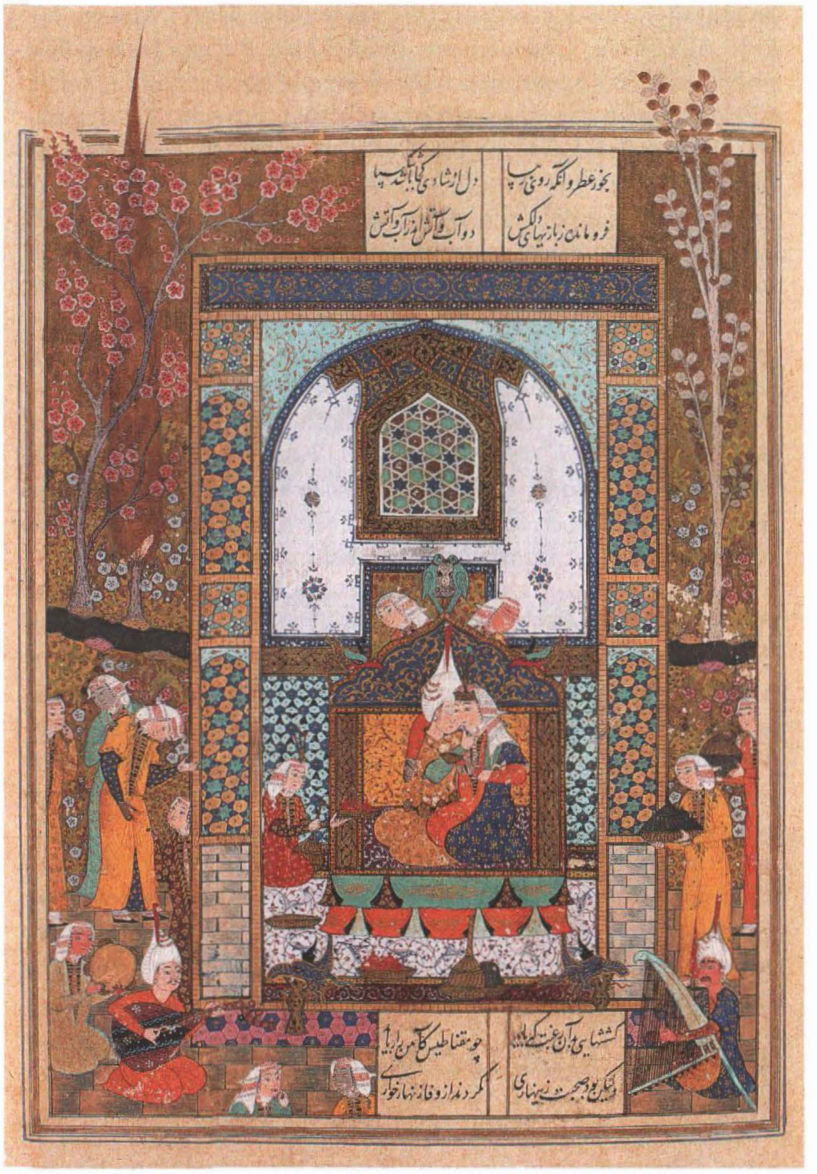
Çile çekmeden sarhoş olunmaz
Evet, hükümdür, belasız rahat olmasın

بهشت عدن اگر خواهی بیا با ما بمیخانه که از پای خمت روزی بحوض کوثر اندازیم

Eğer cennet istiyorsan bizimle meyhaneye gel
Kadehin dibinde bir gün seni Kevser havuzuna atayım

Nizâmî (1150-1214)

Büyük Azerî şâiri Genceli *Nizâmî*, asıl adıyla Nizâmeddîn Abû Muhammed b. Abî Yûsuf, Batı-Anadolu Türkmen *uc* bölgesinde klasik Türk edebiyatının ilk örneklerini veren musâhib şâirlerin ilham kaynağı olmuştur. Bu şâirler, Nizâmî'nin hükümdarlar için yüksek bir şiir diliyle yazdığı geleneksel İranî aşk ve macera hikâyelerini, patronları için Türkçe şiir diliyle uyarlamışlar, *adapte* etmişlerdir. Bu eserler, kadîm İran'dan kaynaklanan işret meclislerinde, dünyevî bir yaşam felsefesi, yüksek bir şiir diliyle sunulmuştur. Bir zâhid hayatı sürdüğü[38] belirtilen Nizâmî, bir ara nedîmlik hizmetini itiraf eder.[39] Belki o da Fuzûlî gibi, bu hayatı aradığı halde elverişli bir patron bulamadı. Ama onun, işret meclislerine hitap eden aşk ve mâcerâ romanlarından her birini, bir patrona sunmuş olduğunu görmekteyiz: *Mahzenu'l-Esrâr* ve *Husraw u Şîrîn* Sultân Tugrul b. Arslan'a; *Leylî wa Macnûn* (telif tarihi 1188)

Hüsrev ile Şirin'in meclisi. *Hamse-i Nizâmî*. TSMK H760, y. 108a.

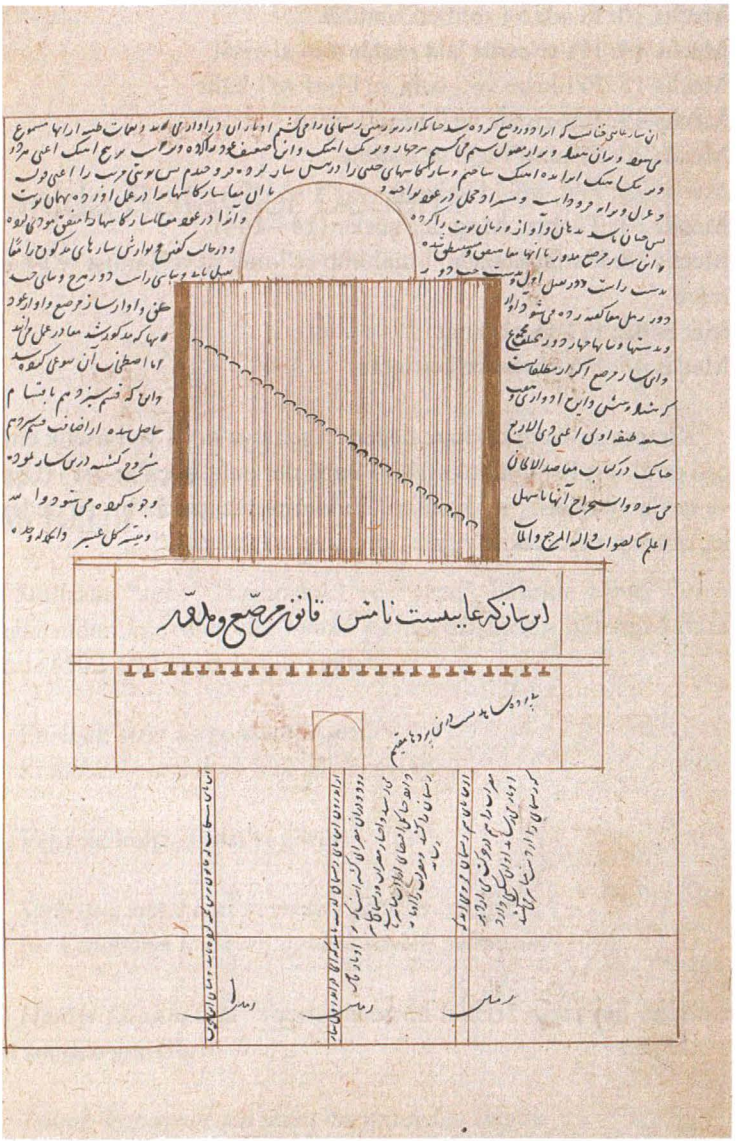
Şirvânşâh Celâlüddevlet'e, *Haft-Payker* (telifi 1197) Meraga hâkimi Alâeddîn'e, *İskendernâme* (telifi 1210) Atabeg Nusreddîn'e ithâf edilmiştir. O, patronlarından herhalde câize alıyordu. Sultân Cihân-Pehlivan'dan iki köyü ve Sultân Tuğrul'dan bir kasaba gelirini in'âm olarak kabul etmişti. Nizâmî, dinî-ahlâkî içeriği kuvvetli *Mahzenu'l-Esrâr*'dan sonraki eserlerinde, gittikçe daha çok aşk ve mâcerâ romanı tarzını benimseyecektir. Mesnevîleri, patrona temel dinî ve ahlâkî bilgileri, devlet idaresi, egemenliği koruma (adâlet), savaş taktiği, egemenlikle ilgili olarak astroloji, sağlık koruması ve özellikle işret meclisi âdâbı gibi ansiklopedik-didaktik bilgileri vermeyi amaçlar. Germiyanlı musâhib şâirlerde, çoğu kez Nizâmî'den çeviri olarak, aynı didaktik-ansiklopedik tertibi bulacağız.

İran, Türkistan ve Hindistan'da pâdişah saraylarında gelişmiş bu klasik yüksek kültür mirası, Anadolu'da Konya Selçuklu sarayında ve nihayet *uc* Türkmen beyliklerinde örnek alınacaktır. *Uc* beyliklerinin en güçlüsü ve en zengini Germiyan Beyliği'nde, saray musâhib şâirleri, işte bu kültürü patronlarına aktarmak çabasında idiler.

Sarayın ve seçkin kültür sahibi çevrelerin (*zurefâ*), geleneksel yüksek kültür zevkine hitap eden bu eserler, belli bir edebiyat çeşidini temsil etmekte idi ve hikâye-roman türü, beyitlere dayanan *mesnevî* tarzında idi. Germiyanlı şâirler, çoğu zaman bu tarzı yeğlemişler, eserlerine arada *gazel* ve *tercî'-i bend*ler serpiştirmişlerdir. Mesnevî türü, IX. ve X. yüzyıllarda Doğu-İran'da ilk şaheserlerini vermiş (Rûdegî, Firdevsî); sonradan, özellikle Fars ve Azerbaycan'da Büyük Selçuklular dönemi İran'ında gelişmiştir. Nizâmî, eserlerini Selçuklu atabeyleri adına yazmış, onlara sunmuştur. Kadîm İran kültür geleneğinin kuvvetle sürüp geldiği bu dönemde, saray patronajı altında nedîm-musâhibler, *meclis-i işret* çerçevesinde patronlarına, eskinin aşk ve mâcerâ hikâyelerini yüksek bir edebî tarz olarak sunmakta idiler.

Abdülkâdir Marâgî'de "Mecâlis"

Abdülkâdir Marâgî, klasik musikî teorilerini açıklayan *Câmi'u'l-Elhân* adlı ünlü kitabının *Hâtime* bölümünde[40] bu kitapta ele aldığımız konularla ilgili şiirleri toplamıştır:

Kanûn-ı murassa-i müdevver. Abdülkâdir Marâgî, *Makâsıdu'l-Elhân*. TSMK R1726, y. 73b.

Meclis 10: Fî âdâb-i sohbeti'l-mülûk
Meclis 14: Fî't-te'essüf 'alâ mafât min al-visâl
Meclis 18: Fi'l-hışm ve's-sulh ve'l-lutf ve'l-kahr
Meclis 19: Fi'z-ziyâfe ve ikrâmi'l-cîrân
Meclis 20: Fî sıfati'l-leyl ve's-subh
Meclis 26: Fi'il, mîlâd ve's-sûr
Meclis 33: Türkçe, Mogolca şiirler (143-144)
Meclis 38: Fî sıfat-i tezyîni'l-mahbûb ve'l-mer'at ve'l-muşt ve'l-hammâm
Meclis 42: Fi'l-mutâyabât
Meclis 45: Fi't-tövbe ve'l-istigfâr

Kitapta şu kayıt dikkate değer: "Uşşâk ve nevâ ve bûselik emzice-i etrâk-ast berâ-yi anki te'sîr-i anhâ der nafs, şacâ'at-ast" (Uşşak ve nev'a ve buselik makamları Türklerin mizacındadır; şu nedenle ki, onların ruha etkisi yiğitlik duygusu uyandırır).[41]

İran'da Safavîler Dönemi

Şâh İsmail

Sûfîlerin "sekr" (sarhoşluk) ve "vecd" halinde zâhirî dünya bağlarından kurtulup *ene'l-hakk* sırrına erişmeleri hâletini Şâh İsmail (1502-1524) şöyle dile gelir:[42]

Enelhak sırrı uş gönlümde gizli
Ki hakk-i mutlakım hak söylerem men

Vecd ile kalp, Tanrı'yı görür:

Sarhoşuz rûz-i ezel peymâne şâhdan içmişiz
Bu kadehden içmeyen agyârâ söylen gelmesün (104)

Hatâyî Divanı'nda "meyle tecerrüd hâleti" tasavvufî anlamda sık sık dile getirilir:

Zâhid: koparma sen meni meyhâneden bugün
Rûz-i ezelde yâr ile peymân yeter mana (42)

Meclis ve sâkîye:

Çünki devr etmez ayağı meclis-i 'uşşâk-ârâ
Leblerin câm-ı musaffâ kıldığın ya'nî ki ne

Fuzûlî'nin sevgilisi ve ilham kaynağı Hatâyî'de şu beyitler:

Derd-i hicrinden senin hergiz şikâyet kılmazam
Hiç ilâc etmen tabîb niçün ki dermândır mene

Tâ gam-ı hicran ile düşdim visâlinden ırağ
Gamlu gönlüm hicr ile çün beytü'l-ahzândır yine (60)

Kandır menim susuzluğum ey âb-i la'l-i yâr
Girmez elüme dünyada su senin kimi (64)

Bu vücûd-i zârımı her günde bîmar isterem (78)

Şu beyitler kuşkusuz *meclis-i 'işret*tendir:

Sâkiyâ ol camı sen doldur tamâm etsün bize
Ömri noksan olsun anın kim didi anı harâm

Bâdeden pürdir sürâhî dâmeninde ol müdâm
Sanasın güller biter pehlû-yi serv-i hôş-hirâm (77)

Ey ki sarhoşdır dû çeşmin leblerin peymânedir
Ol sebebden âşıkın dâim yeri meyhanedir (123)

Bihişt istersen ey zâhid beyandır meclis-i rîndân (131)
Sâkiyâ gel kîm cihân bağ-i cinân olmuşdürür (140)

Osmanlı pâdişahı onun gulâmıdır:

Yüz Kayser ana gulâm-i Rûmî (Hatâyî, *Dehnâme* 185)

Şâh İsmail ve Tahmasb Döneminde İşret

Şâh İsmail, kuşkusuz, "saltanatın zururetlerinden olarak" (Tahmasb, *Tezkire*, 40) sarayında işret meclisleri düzenliyor, şarap içiyordu (Fuzûlî, ona *Bang u Bâda* risâlesini sunmuştur). Şâha bağlı Kızılbaşlar arasında içki, cem âyîninin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu, bir yandan kâdîm İran *bazm*, öbür yandan Türk *toy* âdetinin devamı bir gelenektir. Tahmasb (Tahmasp; 1523-1579) hâtıratında (*Tezkire*),[43] babası Şâh İsmail'in Selim'e karşı Çaldıran Savaşı'nda (1514) yanındaki Türkmen beylerinin ve askerin içkili olduğu hakkında şunları yazar (*Tezkire*, 40-41): "Babamın (Şâh İsmail) sizin babanızla (Selim) savaştığı gün Şamlû Durmış Han ile çeşitli beğler, hatta ordunun tamamı sarhoştu. Akşamdan sabaha dek şarap içip savaşa yönelmişlerdi. Bu olay son derece akıldışı ve kötü olmışdı ... Durmış Han'a bedduâ ediyorum ... Gereksiz yere savaşmak ... için ya deli ya da sarhoş olmak lâzım. Allah'a şükr olsun, benim ülkemin askeri şaraptan ve fıskdan, hatta bütün kötü işlerden tövbe etmiş; memleketin tamamında meyhâneler ve bozahâneler ve çeşitli Şerîat dışı yerler bertaraf edilmiştir ... Vezir Ahmed Beğ ve hazır bulunan bazı beyler, 'Kötü fiillerin kimisinden vazgeçelim, Şerîatın yasaklarından şarap içmek gibi bazılarından ise vazgeçilemez, dediler." Tahmasb, İmâm Rızâ'yı rüyasında görmüş, önünde şarapdan, zinâdan ve bütün kötü işlerden tövbe etmiş. "Ertesi gün 'Seyyidliğin sığınağı' Mîr Hâdî Muhtesib'in elini tutarak tövbe ettim... o tarihten beri bütün ülkemde fısk u fucûr bertaraf oldu" diye yazıyor. İçkiye karşı bu siyaset, 1533'te Osmanlı tehdidi karşısında uygulanmıştır. Kadı Burhâneddîn ve Timur zamanındaki gibi, Osmanlı sultânının *gâzi* şöhreti, rakibi İranlı Şâh Tahmasb'ı saldırıdan alıkoyan etkenlerden biri idi. Tahmasb hatıralarında[44] Süleyman Avrupa'da sefere çıktığı zaman Tahmasb'a saldırıya geçmesini söyleyen danışmanlarına, gazâya engel olamayacağını söyler, "dîni dünyâya satamayız" der. Osmanlı askerinin savaş öncesi içki (*süci*) içmesi yasaktı. Tüm yabancı kaynaklar, Osmanlı ordusundaki disiplinden övgü ile söz ederler, *'ayş u nûş* zaferden sonra başlardı.

Tahmasb, siyasî hâtıratını yazdığı *Tezkire* başlıklı kitapta, saltanatının ilk yıllarında babası Şâh İsmail'in başlıca desteği olan Anadolu Kızılbaş Türkmen beylerinin (başlıcaları Ustaclû, Şamlû, Tekelü)[45] İran'da valilik ve kumandanlıklarda bulunarak, devlet hayatında kesin rol oynadıklarını belirtir; onlar aralarındaki rekabet ve çarpışmalarla, giderek güç ve nüfuzlarını kaybettiler. Tahmasb'ın ilk yıllarında İran, emîrülümerâ Şamlû ve Tekelü Türkmen beyleri arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. Bu Türkmen beyleri, içkiye düşkün ve kan dökücü kişiler olarak tanınmışlardı. Anadolu'dan aşîretleriyle Şâh İsmail etrafında İran'a göçmüş olan öbür ileri gelen Kızılbaş beyleri, Zülkadirli, Afşar, Musullu, Rûmlu, Kacar beyleri arasında çarpışmalar eksik olmuyordu. Ordu kumandanlıklarını ve valilikleri ellerine geçiren bu Türkmen beyleri, Tahmasb'ın küçüklük döneminde sürekli mücadele halinde idiler (Türkmen aşîret kuvvetleri 24.000 tahmin edilmektedir).[46] Kanunî Süleyman'ın İran seferinde (1534) bazı Kızılbaş beyleri gelip ona katıldılar.[47] Tahmasb'ın, Hindistan'da Timurîlerden Babur ve Humâyûn ile yakın dostluk ilişkileri bilinmektedir. Babur'un tarihinde "saltanat levâzımı"ndan saydığı içki meclislerini ve şarap içmeyi yasaklaması, Tahmasb'ın aynı yoldaki kararı üzerinde etkili olmuş olabilir. Tahmasb'ın hâtıratı *Tezkire*'yi yazmasında da, *Baburnâme*'yi taklîd ettiği ileri sürülmüştür.[48]

Tezkire'den açıkça anlaşıldığı gibi, Tahmasb mutaassıp bir Müslüman idi,[49] Farsça ve Türkçe şiirler yazar, olaylar karşısında daima Kur'ân'dan âyetler okurdu. O, *Rûmîler* dediği Anadolu'dan gelme Şi'î Türkmen beylerinin baskısından kurtulmak istiyordu. İçkiyi haram saymayan Kızılbaş Türkmenlerle geleneksel İranlı bürokrat ve ulemâ arasında siyasî gerginlik, Tahmasb'ın saltanatına damgasını vurmuştur. Başka bir deyimle, içki, yerli İranlılar ile Türkmen aristokrasi arasındaki rekabetin bir simgesi haline gelmiştir. Tahmasb'ın daha sonraki yıllarında içkiye ve içki içenlere karşı tutumu daha da sertleşmiş, içkiye düşkün şâirlere baskı yapmıştır.[50]

Azerî-Türkmen Sanatçılar Osmanlı Sarayında

Azerî-Türkmen şâir, nakkâş, münşî (bürokrat), sûfî şeyh ve Kalenderîler, *uc*lardak i Osmanlı Türk kültürünün gelişmesinde birinci derecede rol oyn amışlardır; sadece birkaç isim saymak gerekirse, Hoylu Abdal Musâ, Şâir Nesîmî, Habîbî, Fuzulî, Rûhî, Münşî İdrîs-i Bitlîsî, Nakkâş Osman ve Lokman, ilk hatıra gelen üstadlardır.[51] Azerî-Türkmenler, bir yandan İran Fars dili ve kültürüne, öte yandan menşe, dil birliği dolayısıyla Osmanlı-Türk kültürüne egemen olmaları sonucu, bu iki kültür arasında aracılık yapmışlar; özellikle Osmanlı yüksek saray kültürünün oluşmasında önderlik etmişler, yüksek saray musikîsinde birinci derecede etkili olmuşlardır. Topkapı Sarayı Arşivi'nden Tebriz'den gelen sanat erbâbına ait listelerden birini (no. 9784, I. Selim veya Kanunî Süleyman dönemi) aşağıya alıyoru z:

Tafsîl-i esâmî-i ustâdân ki Tebrîz'den gelmişlerdir [Belge: Topkapı Sarayı Arşivi no. 9784]

I. Cemâ'at-i Nakkâşân berîn mûceb:

Şâh Muhammed Musavvir	'Abdülganî Musavvir	Derviş Bik Musavvir	Şeyhân Nakkâş
'Alâeddîn Muhammed Nakkâş	Mansûr Bik Nakkâş	Şeyh Kemal Nakkâş	Ali Bik Nakkâş
Ahî Bik Nakkâş	'Abdulhâlik Nakkâş	Mîrzâ Bik Nakkâş	Nazar Nakkâş
'Abdülfettâh Nakkâş	Mîr Akâî Nakkâş	Şeref Nakkâş	Ali kulu Nakkâş

Yekûn neferen: 1 6

II. Cemâ'at-i Müteferrika:

Sultân Ali Hakkâk	Abdülvâhid Kâtib	Sultân Ali Kâtib	'Arîzî Munye-dûz
Mevlânâ Gülâbî Gazzâz	Hoca Kelân Zerger	Sultân kulu Zerger	Derviş Muhammed Zerger
Mîr Hüseyn Girüftci	Emîneddîn Girüftci	Hâcegî Mîzger	Abdürrezzak Kâşî-trâş
Burhan Kâşî-traş	Mahmûd Kâlîci	Hacı Muhammed Camcı	Muhammed Cân Camcı
Koç Ahmed Hallâc	Muhammed Zengîrci		

Yekûn neferen: 18

III. Cemâ'at-i Sâzendegân:

Şeyh Murad Nâycı	İmâm-kulu Nây-zen	Şâh-Murâd Kanûncı	Maksûd Dâyireci

Yekûn neferen: 4
Cem'an: 30

Bunlardan gayrı yigirmi üç nefer oğulları vardır, anlar dahi ustâdlardır.

Fakat şiirde Azerî-Türkmen şâirleri Habîbî ve Fuzûlî'nin üslûbu, Osmanlılarca "hilâf-i üslûb-i şu'arâ-yi zamâne" sayılmakta idi. Şâir Habîbî için *'Âşık Çelebi Tezkiresi*'nde (86a) şu kayıt ilginçtir: "Sultân Bayezid devrinin âhirinde diyâr-i 'Acem'den gelmiş ... ekser edâları 'acemâne ve hilâf-i üslûb-i şu'arâ-yi zamânedir."

Çelebi Sultân Mehemmed döneminde Tebrizli sanatçılar hakkında şu ilginç kaydı buluyoruz: Hacı İvaz Paşa (öl. 1428) "gayrı iklîmlerden ehl-i hünerleri ve dahi üstadları Rûm'a ol getirtmişdi" (Neşrî, Menzel nüshası 229). Hacı İvaz'ın mimarı olduğu Bursa I. Mehemmed Külliyesi'nde Tebrizli ustaların çalıştığı, cami kitabelerinden anlaşılmaktadır.

Azerî-Türkmenler Osmanlı pâyitahtında hayli gözde idiler ve onların sanat üslûbu İstanbul'da yaygındı. Bir *Tezkire*'de (Süleymaniye Kitaplığı, 'Âşir Efendi Kitapları 268) bu konuda şunları okuyoruz:

"Pâdişahım! İstanbul sâye-i devletinde mânend-i Tebrîzdir; kavâbil-i Rûm'dan nice kimesneler, reviş-i erbâb-i hiref-i 'Acemî verziş itmeğe nev-heves ve sebk-hîzdir, ta'lîk-nüvisleri kâbiliyyet-i hudâdâdı ile 'Acem dîvanîsin nesh yoluna gitmişlerdir; kazzâzlarımız 'Acem kazzâzlarına reşkle yıldız düğme dökdürdiler; Rûm [Anadolulu Türk] ressâmları 'Acem nakkâşların renk-pezîr itmişlerdir, takyecileri 'Acemlerin takyesin başlarına oldurduk deyü ferahdan tâcların göğe kondurdular; hayyâtları san'at-i Frengîdedir, nûr-delikler itdiler ki, 'Acem derzilerine tekeleler giydirdiler; harrâtları 'Acem kelle-huşkların çıkrığa çevirdiler, aşcılarına nice çaşnîler içürdiler, başcıları paşa-rîz olmayalım deyü yine 'Acem serhaddine irdiler, helvacılarına ağızları dadın virdiler ... Her hirfetin kâmillerinin ve her san'atın kâbillerinin ve pîşeverlerinin kârlarından ve ustâd işlerinin yâdgârlarından numûdâr ve kendinin sıdkı bedîdâr olmagiçün nümûneler getürdiler; pâdişah cümlesin hoş görür, kimine 'ulûfe ve kimine bahşiş ve kimine terakkîler bahşâyiş buyurup kîse-i âmâlleri malla mâlâmâl olunca ve ceyb-i dâmânları nukûd-i 'uhûdla dolunca herbirini lûtf u kereme doyurdular."

Osmanlı Sarayında Azerbaycanlı Mûsikîşinaslar*

Nizameddîn bin Yusuf Kırşehrî'nin XV. yüzyılın başlarında yazdığı *Risâle-i Musîkî* eseri başta olmak üzere birçok müzik *Edvâr*'larında (Hızır bin Abdullah, Ahmedoğlu Şükrullâh) makam sanatında üstad olan bir Kemal Tebrizî'nin adı geçmektedir (Kırşehrî: 24a). Fakat bu zat hakkında herhangi başka bilgi bulunmamaktadır. İ.H. Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*'nde[52] ve Ali Haydar Bayat'ın kitabında ünlü Tabib Âhî Çelebi'nin (ölm. 931/1524) babası olan XV. yüzyıl ikinci yarısında Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen bir Tabib Kemal Tebrizî'den bahsedilir.[53] Bir tabibin aynı zamanda bir müzik bilgini olması hiç sıra dışı bir olay değil: Tıp alanında çalışanlar arasında müzik sanatı ile profesyonelce ilgilenen insanlar, özellikle Anadolu'da, az değildir. Onun Türk edvarlarında geçen Kemal Tebrizî ile aynı şahıs olduğu hakkında tahminler doğal sayılabilir. Fakat sonraki araştırmalarımız gösterdi ki, Uzunçarşılı'da geçen Kemal Tebrizî hakkında verilen kısa bilgiler/tarihler ile Kırşehrî'nin risâlesinin yazılış tarihi birbirini tutmamaktadır. Ayrıca, Kırşehrî risâlesinin Farsça aslı 1400'lerde, belki de daha önce yazılmıştır.

---

* Değerli Doğu musikî tarihçisi Prof. Dr. S. Agayeva'nın yazısını, müsaadeleriyle burada özetlemekteyiz; Bildiri: *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi Sempozyumu*, Bursa, 2006.

Maalesef, o döneme ait olan yazılı kaynaklarda makam üstadı Kemal Tebrizî hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Sultân II. Murad ve Fâtih Sultân Mehemmed zamanlarında Osmanlı pâdişahlarına eserlerini ithâf eden ve kendi arzularıyla Azerbaycan'dan gelen musikî üstadları arasında XIV.-XV. yüzyılın ünlü müzik bilgini, besteci ve icrâcı H^wace Abdülkâdir bin Geybî Marâgî'nin küçük oğlu H^wace Abdülaziz, riyâziyeci Fetullâh Şirvânî, Anadolu'da dünyaya gelen Azerbaycan soylu Abdülkâdir'in torunu Mahmud Abdülaziz Marâgî ve kemânçe üstadı, şâir Turak Çelebi (Nihanî) de var.

Abdülaziz Marâgî

Doğu müzik sanatının ünlü bilgini Abdülkâdir Marâgî 1418 yılında yazdığı *Makâsidu'l-Elhân* kitabını yeniden kaleme alarak 1421 yılında II. Sultân Murad'a tahta geçmesi vesilesiyle ona ithâf eder. Aynı eserin 1423 tarihli nüshası da (Rauf Yekta Bey nüshası) II. Murad'a ithâf edilmiştir.[54] Her ne kadar bazı kaynaklarda bu kitabı pâdişaha takdim etmek için Marâgî'nin kendisinin Bursa'ya geldiği söylenirse de, H^wace Abdülkâdir kendisi değil, üç oğlundan en küçüğü olan Abdülazîz'i Herat'tan Bursa'ya giden bir kervan ile göndermiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan vesikalara dayanarak bu olayın II. Murad'ın 1430'da Edirne'ye geldiği zamana denk düştüğü tespit edilmiştir (Uslu, 1999). Vesikalarda, bu tarihte II. Murad'ın emriyle, Hacı Temürhan (Temirhanlı) köyünün genç Abdülaziz'e timar olarak verilmesi hakkında bir kayıt bulunmaktadır. Böyle bir hediyenin Abdülaziz'e verilmesinin sebebi, sadece ünlü babasının sultâna gönderdiği *Makâsidu'l-Elhân* kitabının karşılığı olarak düşünmek doğru olmamalı. Yüksek müzik yeteneğine sahip olan Abdülaziz, yıllar boyunca, hatta Fâtih döneminde de Osmanlı sarayında takdir edilen bir sanatçı idi. Bunu, Osmanlı arşiv kayıtlarında onun adının saygı işareti olan "Hâcc Abdülaziz" şeklinde geçmesi de kanıtlamaktadır.

Burada, Abdülaziz'in babası, Abdülkâdir Marâgî'nin, oğullarının müzik eğitimi ile ciddî ve titiz bir şekilde şahsen meşgûl olması

ve sonuçta onları üstün müzik üstadları olarak yetiştirmesini hatırlamakta yarar var.

Abdülkâdir'in itirafına göre, onun yaşadığı dönemde artık seviyeli, bilgili icrâcılar kalmamıştır. Bu nedenle, bestelediği parçalardan sadece hafif, kolay olanlar icrâ edilirdi, zor müzik yapıtları ise bilgisiz müzikçiler kavrayamadıkları için çoğu unutulup kaybolurdu. Bu durum, Marâgî'yi kaygılandırırdı. Üzüntüsünü, "Bir kez değil, her nefes aldığımda bin kere 'ah!' çekiyorum!" şeklinde kitaplarında ifade etmiştir (*Câmi'u'l-Elhân*, *Favâid-i 'Aşere*). Marâgî'nin kanısına göre, iyi bir müzikçi olmanın esas şartı, icrâ yeteneği ile müzik bilgisini yoğun çalışmalarla bir araya getirmesidir. Abdülkâdir'in kendi döneminde bile eserlerinin çoğunun kaybolması hakkında acı itirafı, kendi eli ile yazılmış kitaplarının çeşitli nüshalarında yer almıştır. Bu çok önemli olguya dayanarak (makam-usûl terkîbinin değişmesi, Farsça olan orijinal güftelerin unutulması veya yanlış icrâ edilmesi sonucunda ezginin de farklı bir şekli alması ve diğerleri) günümüzde Abdülkâdir Marâgî'ye atfedilen parçalarının ona ait olmadığı iddiası, belki de üzücü, ama bilimsel bir gerçektir. Hâce Abdülkâdir'in oğlu Abdülaziz ve torunu Mahmud'un eserlerinde bu konu ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Abdülaziz'in bir besteci ve icrâcı olduğunu, onun *Nekâvetu'l-Edvâr* (Devirlerin Aydınlatması) müzik teorisi kitabından öğreniyoruz.

Abdülaziz müzik bilimine ait "muhtasar" bir kitap yazdığını, el yazmasının birinci varağında söyler. Burada geçen "muhtasar" kelimesi bazı kütüphane kayıtlarında ve kataloglarda yanlışlıkla kitabın adı gibi algılanmıştır. Eserin asıl adı *Nekâvetu'l-Edvâr* olarak yazmanın 2. varağında açıkça görülmektedir. Abdülaziz, "lahnler/ezgiler diyarına" ait olan müzik sanatının bilimsel ve pratik/icrâ-bestecilik kurallarını açıklayan bu eserde kısa ("muhtasar") bir kitap yazdığından bahseder. Kitapta Abdülaziz, ünlü babasını hep saygı ve samimiyetle anmaktadır. Aynı zamanda Abdülkâdir'in ismini takip eden "rahmetullâh" kelimesi kitabın H^wace Abdülkâdir'in bu dünyayı terk ettiği tarihten (1435) sonra yazıldığını göstermektedir.

Nekâvetu'l-Edvâr bir mukaddime ve 12 bâbdan oluşmaktadır. II. Mehmed'e Farsça bir beyt de içeren medhiyeden sonra hemen

Abdülkâdir'den yapılan alıntılar yer almaktadır. Genel olarak kitabın içeriği, Abdülkâdir Marâgî'nin kitaplarından yapılmış alıntılardan oluşmaktadır. Fakat Abdülaziz, kendisinin bestecilik ve icrâcılık tecrübesine dayanarak önemli ve yeni olguları da eklemektedir. O, esas klasik 12 makamdan türetilmiş ve Abdülkâdir Marâgî tarafından düzenlenmiş 24 şu'be sistemine, bestelediği iki yeni şu'beyi de eklemiştir. Yeni makâm-şu'belerin bestelenmesi ve onların mevcut olan Urmevî-Marâgî nazariyatına eklenmesi, XV. asırda müzik sanatının gelişmesi ve eski kuralların daha serbest şekilde kullanılmasının göstergesi idi. O dönemde çeşitli makamlardan oluşan yeni makam nevleri, *terkib* istilâhı ile yaygınlaşmışlar. Terkib olayı, Abdülkâdir'e malûm olsa bile, onun istilâhat geleneğini devam ettiren oğlu Abdülaziz'in bestelediği yeni makamlarsa *şu'be* olarak adlandırılmıştır.

Abdülaziz bu kitabında kendi icâdı olan ve temelinde altı perde olan *Şâhî* ve dokuz perdeli *Safâ* şu'belerinin ses dizisini ve bu şu'belerde bestelenmiş eserlerde kullanılan şiir örneklerini de vermektedir.

Şahî şu'besinin adından da belli ki, bu sözlü eser sultân II. Sultân Murad'a ithâf edilmiştir. Bestenin sesleri, iki *Nouruz-e Asl* âvâzından oluşturulmuştur, şiir olarak Abdülaziz, *Kawl-e murassa'* formunu kullanmıştır. *Kawl-e murassa'* ("kıymetli taşlarla bezenilmiş nutuk") bir şiir ve müzik formunun adı idi, ki aynı eserde Arapça, Farsça ve/veya Türkçe yazılmış beyitler bir arada kullanılırdı. Abdülaziz, 12 mısradan oluşan bir şiirin her iki satırını Arapça, diğer iki satırını ise Farsça yazmıştır (*Nekâvet*, Nuruosmaniye: 25-26).

Abdülaziz'in diğer besteleri hakkında bilgi H. IX. yüzyılda yazılmış *Külliyât-e Şams-e Rumî* eserinde mevcuttur. Burada Abdülaziz Marâgî'nin *zengüle* makamında çahardarb usûlünde bir *amel*, hüseynî makamında bir *çahardarb* taksimi ve *sünbüle* makamında bir bestesi kaydedilmiştir (*Külliyât-e Şams-e Rumî*: 130a).

Marâgî ve Abdülaziz'den sonra aynı tarifi, yine XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Anadolu'suna gelen ünlü riyâziyeci Fetullâh Şirvânî'nin II. Bayezid'e adadığı *Mecelletun fi'l-Mûsikâ* eserinde buluyoruz.

Abdülaziz Oğlu Mahmud

XVI. yüzyılda "Abdülaziz'in oğlu Mahmud b. Abdülaziz b. el-merhum el-magfûr Hâce Abdülkâdir," babası ve dedesinin yolunda devam ederek dönemin meşhur *'ûd* çalan (*'ûdî*), besteci *(musannif)* ve musikîşinâsı olarak tanınmıştır. Mahmud, II. Bayezid'in (1481-1512) ve sonra Süleyman Kanunî'nin (1520-1566) sarayında gözde sanatçılardan idi. Sultân Süleyman devrinde Mahmud, müzisyen topluluğunun (*cemâ'at-i mutribân*) en yüksek maaşı alan –gündelik 47 akçe– bir ud sanatçısı *('avvâd)* idi.[55] Bu toplulukta İran'dan, Azerbaycan'dan gelen veya getirilen birçok müzisyen çalışmakta idi.

Müzik bilimi alanında aile geleneğini devam ettiren Mahmud Marâgî, *Makâsidu'l-Edvâr* adlı Farsça müzik teorisi konulu bir kitap yazmıştır.

Makâsidu'l-Edvâr bir giriş *(mukaddime)* ve sekiz bölümden *(fasıl)* oluşmaktadır. Babası Hâce Abdülaziz'in kitabına nisbetle buradaki konular gerçekten daha kısa, "muhtasar" bir şekilde işlenmiştir.

Ünlü dedesinin teorisini özetlenmiş şekilde aktararak, Mahmud daha çok müzik sanatının bestecilik/icrâ taraflarını aydınlatmış, diğer yazılı kaynaklarda rastlamadığımız olgularla müzik tarihini zenginleştirmiştir. Bunların arasında, Abdülkâdir Marâgî'nin büyük oğlu Mahmud'un amcası, *'Ûdî* Nûreddîn Abdurrahman ve ud çalgısının tarihine ait önemli bilgiler vardır.

Nûreddîn Abdurrahman

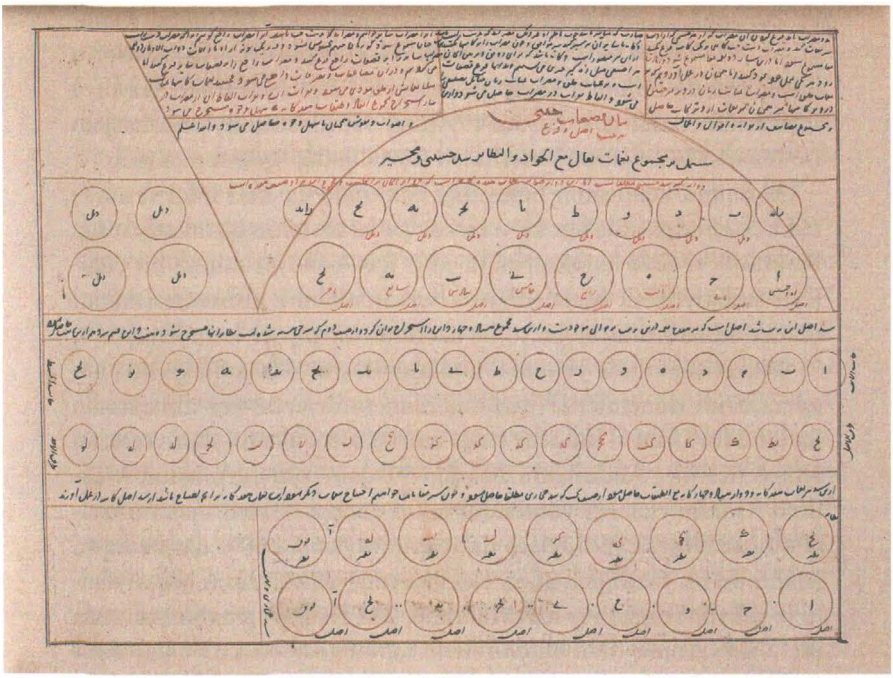
Nûreddîn Abdurrahman'ın adı ilk kez, Abdülkâdir Marâgî'nin 1405-1413 tarihleri arasında yazdığı *Câmi'u'l-Elhân* eserinde zikredilmektedir. O zaman Abdurrahman 12 yaşında idi. Kendisinin ve kardeşinin mükemmel müzik eğitimini alması için o, babasının yazdığı *Câmi'u'l-Elhân* kitabının tüm yazılış sürecini takip eder, hatta babasından bu kitabın sonuna (*hâtime*) büyük şâir Sa'di'nin şiirlerinden meşhur bir beytinin, "Garez nakşest kez ma baz ma-

ned..." konmasını ister. Abdülkâdir Marâgî de, "onun aziz hatırına" o şiirleri kitabının son kısmına dahil etmiştir (*Câmi'u'l-Elhân*: 137). Sonraki dönemlerde yazılmış olan kaynaklarda Nûreddîn Abdurrahman'ın adına rastlanmamakta ve onun âkibeti bilinmemekte idi. Bu açıdan Mahmud Marâgî'nin kitabının giriş kısmında saygı ve rahmetle andığı Hâce Abdurrahman bn. Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir'den bahsetmesi müzik tarihi için önem taşımaktadır.

Hâce Abdurrahman güzel bir *'ûdî* idi ve *'ûd* çalgısının gelişmesi yönünde değerli çalışmaları vardır. Onun *hâce* olarak anılması müzik sanatında saygılı ve tanınmış bir icrâcı olmasının kanıtıdır. Önce Mahmud, udun genel gelişme tarihçesi ile ilgili kısa bir bilgi veriyor: "Önceler 'ûd dört telli idi, ona *'ûd-i kadîm*, sonra Farabî ona beşinci *–hadd* (daha yüksek)– telini ekledi ve onu *beşli 'ûd* veya *'ûd-i kâmil* olarak adlandırdılar" (Mahmud, yazma 3649: 5; 2413: 6). Buraya kadar aktarılan olgular, birçok müzik risâlesinde yazılmıştır ve bir yenilik taşımaz, beş telli 'ûd, Farabî'den önce, IX. yüzyılda el-Kindî'nin eserlerinde de kaydedilmiştir.

Mahmud Marâgî kendisi de ud çalgısı üzerinde geliştirme çalışmaları yapıyordu. O, *'ûd-i ekmel* üzerine bir çift tel de ekleyerek yedi telli bir ud ortaya koymuş. Bu ud nevinin adı *müzeyyîne'l-esvât* –seslerin güzelliği– veya *'ûd-i mükemmel* idi. Yedi telli udun esas özelliği, açık tellerin herhangi bir sekiz perdeli makamın ses dizisine mukabil olması idi, yani her bir tel bir makam perdesi hükmündeydi ve o perdenin sesine göre akord yapılırdı. Böylece yedi telli udun açık telleri üzerinde sekiz perdeli makamları çalmak mümkün idi (meselâ Uşşâk, Nevâ, Bûselik, Rast, Hüseynî, Hicâzî, Rahâvî veya Zengüle makamlarını). Sekizinci perde ise aslında, Mahmud'un belirttiği gibi, birinci perdenin aynısı, oktav notasıdır.

Çalgıların ihyâ, geliştirme meselesi müzisyenleri, icrâcıları daima düşündüren bir mesele idi. Eski unutulan çalgıların tekrar müzik hayatına dönmesi için yapılan çalışmalar ve icat edilen birçok çalgı –müzik ömürleri uzun olmasa bile– gibi denemeler müzik sanatını hareketlendirmiş, uygun koşullar çerçevesinde bazı çalgılar dönemin geleneksel klasik çalgısı olarak müzik kültüründe yerini almıştır.

Sâz-ı kâsât-ı çinî. Abdülkadir'in geliştirdiği çalgı. *Makâsidu'l-Elhân*. TSMK R 1726, y. 72b.

Mahmud Marâgî'nin kitabında Abdülkâdir Marâgî'nin geliştirdiği eski çalgı *çinî kasat* hakkında bilgi özel bir yer almaktadır. *Kasat* çalgısının şeması ve açıklaması Mahmud Marâgî'nin kitabında da verilmiştir. O büyük saygı ile kasatı icat eden ve ilk icrâcısı olan merhum dedesi Kemalâddin Abdülkâdir Hafiz Geybî'yi yad eder ve bu çalgı ile ilgili bir şiir yazar (Mahmud, Ayasofya: 4):

Abdülkâdir Marâgî bu çalgıda Ardebil şehrinde Hâce Sadreddin ibn Şeyh Safî huzurunda icrâ etmiştir. İlginç tarafı şudur ki, 100 sene sonra, Mahmud da bu zor çalgıda Sultân II. Bayezid'in huzurunda icrâ etmiş ve II. Bayezid ona on bin akçe ve bir onluk Osmani buyurmuştur (Mahmud, Ayasofya: 58). Bu bilgi, sadece Ayasofya nüshasının son varağında kasat şemasının (çizimin) başlık tarafında verilmiştir. Abdülkâdir Marâgî'nin *Makâsidu'l-Elhân*

ve *Favâid-i 'Aşere*'de bulunan kasat çizimlerini Mahmud Marâgî'nin *Makâsidu'l-Edvâr* kitabının Nuruosmaniye ve Ayasofya nüshalarında bulunan kasat çizimleriyle karşılaştırarak, Ayasofya nüshasının daha çok *Favâid-i 'Aşere*, Nuruosmaniye nüshasının ise *Makâsidu'l-Elhân* eserlerinden faydalandığı gözlenmektedir.

Mahmud kendisinin besteciliği hakkında da kısa bilgi vermektedir. Metinden anlaşılır ki, o birkaç *şu'be* bestelemiş, fakat yazdığı bu kitap bir özet karakterini taşıdığı için konuyu sadece bir cümleyle anlatıyor. O bestelediği şu'beyi (makamı) *ferhunde* (mutlu) olarak adlandırmış ve bu şu'be üzerinde bir pîşrev bestelemiştir.

Müzik sanatında yeni makamların oluşturulması hakkında bilgiler, farklı dönemlerde yazılmış olan risâlelerde yer almaktadır. Safiyuddîn Urmevî'nin icat ettiği teori esasındaki 84 daire/makam temeli üzerine, Abdülkâdir Marâgî 91 daire oluşturmuştur. Mahmud Marâgî onların yöntemini takip ederek 9 yeni makam dizisi oluşturmuştur ve böylece dairelerin sayısını 100'e ulaştırmıştır. Mahmud'un yazdığına göre, eklenen yeni makamların hoş, uyumlu (*mülâyim*) ezgisi var idi (Mahmud, 2413: 5, 6). Kitabın sonunda (vr. 57a) verilmiş olan bu dairelerin tahlili gösterir ki, bunlar diğer makamlardan farklı olarak dokuz ve on perdelidir (Şekil 3: Mahmud Marâgî: Yeni Makamların Şeması).

Abdülkâdir, Abdülaziz ve Mahmud Marâgî Türk, Fars, Arap medeniyetlerini yakından tanıyan, güzel besteci, sâzende ve hânende oldukları için kendi risâlelerinde birçok icrâ *amel* müziğine ait olan meseleleri de aydınlatmışlardır. Kitaplarında çalgıların geliştirilmesi, yeni makamlar, besteler, icrâ özellikleri, bestelerde kullanılan ritimler ve şiirler hakkında önemli yenilikler getirmişlerdir. Onların müzik faaliyetleri, sonraki dönem müzik medeniyetinin gelişmesinde belirgin bir rol oynamıştır.

Fetullâh Şirvânî

XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Anadolu'sunda çalışan büyük Azerbaycan bilgini, riyâzeci ve *Mecelletun fi'l-Mûsika* adında müzik risâlesinin yazarı Fetullâh Şirvânî'den de bahsetmek ge-

rekir. Eserin yazar künyesi tam olarak "Fethullâh b. Ebî Yezîd b. Abdi'l-Azîz b. İbrahîm eş-Şâberânî eş-Şemâhî eş-Şirvânî"dir.

1417 senesinde Şemâha'da dünyaya gelen Fetullâh Şirvânî, ilköğrenimini anayurdunda babasının yanında gördü, sonra Serahs ve Tûs'ta tahsilini devam ettirdi. 1435 yılında Timurî devletinin bilim merkezi olan Semerkand'e gitti ve orada Timurî Ulug Bey'in kurduğu medresede eğitim aldı. O, ünlü astronom Ulug Bey'den ilgi ve yakınlık gördü, medresenin başhocası olan tanınmış matematik bilgini Bursalı Kadızâde Rûmî'den çeşitli matematik dersleri okudu. Kadızâde, öğrencisinin yüksek yeteneğini değerlendirerek ona gelecekte çalışmak için Anadolu'ya gitmesini tavsiye etmişti. Yaklaşık beş senelik tahsilini tamamladıktan sonra Azerbaycan'a dönüp, Şirvan medreselerinde ders verdi. 845/1440-41 yılında o, Abdülkâdir Marâgî'nin *Şerhü'l-Edvâr* ve *Zavâid-i Favâid-i 'Aşere* eserini "Fetullâh Şâberânî" [Şaberân, kadîm Azerbaycan şehrinin adıdır] imzasıyla müellif nüshasından kopyalamıştı (Tahran, Sipehsâlâr Kütüphanesi, no. 565, İran'ın Melik ve Milli Kütüphanelerinde de nüshaları mevcuttur). Bir tahmine göre, bu çalışmanın 1440 yılından önce, Şirvânî'nin Semerkand'de olduğu sürede yazıldığı düşünülebilir. Bu halde, onun Azerbaycan'a dönüşü 844/1440'tan daha geç bir tarihe denk gelmesi gerekiyor.

Şirvânî'nin Semerkand'e geldiği tarih (1435), Abdülkâdir Marâgî'nin Herat şehrinde vebâ hastalığından vefat ettiği yıla rastlar. Kuşkusuz, Doğu müzik dünyasının görkemli üstadının vefatı, onun genç çağdaşı olan Fetullâh'ı da etkilemiş olmalı. Fetullâh Şirvânî'nin Abdülkâdir Marâgî'nin *Şerhü'l-Edvâr* eserini kopyalaması gerek müzik bilimi için yaptığı önemli bir hizmet, gerek kendi eseri olan *Mecelletun fi'l-Mûsika*'nın yazılması için çok yararlı bir ön çalışma olarak değerlendirilebilir. Şirvânî, diğer önemli kitabı olan *El-Ferâ'id ve'l-Fevâ'id*'in yazılmasına da Semerkand'de başlamıştır. Birkaç sene sonra, Anadolu'da tamamlayacağı bu kitabın *Mukaddime* bölümü için tuttuğu notlarda, o Maverâünnehir'den ayrıldığını ve Osmanlı Anadolu'suna gitme niyeti olduğunu yazmıştır.

II. Murad devrinin sonuna doğru Anadolu'ya gelen Şirvânî ilk olarak Kastamonu'da Candaroğlu İsmail Bey'in yanında ikamet

etti, sonra Osmanlı ülkesinde Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın himâyesi altında bulundu ve 1453'te Bursa'da yazdığı *Tefsîru Âyeti'l-Kürsî* adlı eserini Sadrazam'a ithâf etti.

1453 yılında Fâtih Sultân Mehemmed'in İstanbul'u fethi sırasında Fetullâh Şirvânî Bursa'da bulunmuş ve fetihten sonra *Mecelletun fi'l-Mûsika* eserini Sultân Mehemmed'e ithâf ederek sunmuştur. Daha sonra, 1473'te Bursa'da tamamladığı *El-Ferâ'id ve'l-Fevâ'id* kitabını da Sultân Mehemmed'e ithâf etmiştir (bu kitabın önemini Türk bilimadamı Adnan Adıvar "son zamanlara kadar medreselerimizde makbul bir eser sayılırdı" sözleriyle değerlendirmiştir).[56] Fakat, Şirvânî'nin hâmîleri ve Sultân Mehemmed arasındaki gergin ilişkiler, hatta fetihten sonra Sadrazam Çandarlı Halil'in idam edilmesi, pâdişahın Şirvânî'ye karşı olan ilgisizliğinin nedeni olarak açıklanabilir. Çandarlı Halil Paşa'nın idamından sonra Şirvânî, Kastamonu'ya döndü; medreselerde eğitim görevini ve bilimsel çalışmalarını sürdürdü, hocası Kadızâde'nin kitaplarını okuttu ve yüzlerce yüksek seviyeli öğrenci yetiştirdi. Bunların arasında çeşitli ülkelerin ünlü âlimlerinden Muhyiddîn Muhammed Niksarî, Irak'taki talebesi Necmeddin b. Kadi Aclûn, Mekke'den Ebu's-Su'ud Cemâleddin İbn Zahire ve Kemâleddin Mes'ûd b. Huseyn Şirvânî bilinmektedirler. Çeşitli bilimlerin yayılmasını sağlayan Fetullâh Şirvânî, Anadolu, Irak, Hicâz, Mekke, Kahire'de önemli çalışmaları ile meşhur bir bilgin olarak tanındı. O, riyâziyât, astronomi, optika, Arap dili ve edebiyatı, coğrafya, şer'î ve aklî ilimlerin uzmanı idi. Araştırmacılar, onu Anadolu'ya müsbet ilimleri götüren ve yayılmasını sağlayan iki ünlü âlimden biri (diğeri Şirvânî'den sonra Semerkand'den Anadolu'ya gelen ünlü riyâziyeci Ali Kuşcu) olarak saymaktadırlar. 1478 yılında Şirvânî memleketine döndü ve 1486'da orada vefat etti.

Mecelletun fi'l-Mûsika risâlesi Şirvânî'nin müzik alanında bilinen tek eseridir. Araştırmalarda Şirvânî'nin özel bir müzik eğitimi alması, bir icrâcı veya besteci olması hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat, eski zamanlardan beri müzik sanatı, felsefe, matematik bilimlerini oluşturan dört bilimden biri sayıldığı için Doğu'nun ünlü Ortaçağ bilginleri kendi kitap/ansiklopedilerinde müzik te-

orisine mutlak bir yer ayırıyorlardı. Esas mesleği müzik olmadığı halde dahi, müzik nazariyesi ile ilgili bir kitabın yazılması, o dönemde bilginin mükemmellik seviyesinin önemli bir göstergesi idi. Ar-Râzî, Horezmî, İbn Sinâ, Nasîreddîn Tûsî, Kutbeddîn Şirâzî gibi birçok Ortaçağ astronom, riyâziyeci, tıp uzmanı, filozoflar müzik üzerine risâle yazarları idiler.

Arapça yazılmış olan bu kitap, Farsça şiir ve beyitleri de içermektedir. Kitabın yazılış tarihi kesin belli olmasa da, yazarın bu risâleyi Fâtih Sultân Mehemmed'e ithâf ettiğini biliyoruz.

Mecelletun fi'l-Mûsika risâlesinin tam ve tek nüshası, Topkapı Sarayı II. Ahmed kısmı, 3449 numarada (95 varak) bulunmaktadır. Bu risâle, tıpkıbasımla Fuat Sezgin tarafından (Eckhard Neubauer'in yazdığı mukaddimesi ile) Frankfurt'ta 1986'da neşredilmiştir.[57]

Risâle *mukaddime* (giriş) ve her biri beş kısım içeren iki bölümden oluşmaktadır. Eserin başlangıç kısmında Fâtih Sultân Mehemmed'e yazılmış övgüler yer alıyor. Mukaddimede *musikî*, *nağme*, *lahn*, *te'lif*, *ikâ*, *musikâr* (bir musikî çalgısının adı ve "müzik icrâcısı"), *nisbet*, *hadd* ve diğer terimlerin kısa açıklaması verilir. Burada musikî sanatının matematik bilimi ile olan bağlantıları, ünlü matematikçi ve astronom Nasîreddin Tûsî, Öklides (Euklides), Nicomacus, Fisagor (Pythagoras), Aristo (Aristoteles) ve Eflatun'un (Platon) müzikle ilgili görüşleri aktarılmaktadır. Özellikle, Fisagor'un müzik ilmini ortaya koyduğu, gezegenlerin hareketinde müziğin duyulduğu ve bu sanatın/ilmin amacının sadece eğlenmek için değil, icat sebebinin ruhları birbirine alıştırması olduğu iddia edilmektedir. Müziğin insana olan etkisi sonucunda düşman olan kabilelerin barışması, icadı Aristo'ya atfedilen *organun* çalgısının korkutucu seslerin düşmana karşı kullanılması ve organun hakkında bilgi ve rivâyetler yer alır. *Mukaddime*'de Kur'ân-ı Kerim'in güzel sesle okunmasının önemi, âyet ve hadislerden alınan örneklerle desteklenmektedir.

Risâlenin birinci bölümünde *te'lif* (beste), aralıklar, sayısal nisbetler, cem'ler, Safiyuddîn Urmevî'nin 17 perdeli ses sisteminin açıklaması, matematik ağırlıklı ifadelerle anlatılır. *Makâm*, *âvâz*, *şu'be*ler hakkında bilgi, makam dizilerini açıklayan tablo/şemalar,

makamların insana olan etkisi, icrâ edileceği vakitler, makam-güfte ilişkileri özetlenmiş şekilde verilmektedir. İkinci bölüm *ika*/ritim hakkındadır. Risâle küçük bir sonuç kısmı ile tamamlanır.

Büyük hacmi olmayan risâlenin yazılması için Şirvânî çok sayıda kaynaktan istifade etmiştir. Şirvânî, yukarıda isimleri geçen bilginlerin dışında, Farabî, Horezmî, al-Ma'arrî, İbn Sinâ, al-Bagdadî, Şirâzî, Urmevî'nin eserlerine gönderi yapmaktadır. Çeşitli musikî risâlelerinin karşılaştırılması neticesinde metinde isimleri zikredilmeyen kaynaklardan da faydalandığı tespit edilmiştir. Bunlar, XIV.-XV. yüzyıllarda yazılmış, yani Şirvânî'nin yaşadığı döneme daha yakın, hatta çağdaşı olan müelliflerin eserleridir. Bu döneme ait yazarları o; "Urmevî'den sonra gelen musikî üstadları", "edvar kitabını şerheden icrâcılar" gibi genel ifadeler ile tanımlar. Yararlandığı eserlerin arasında Kâşânî'nin *Kanza't-Tuhaf* (XIV. yüzyıl), Abdülkâdir Marâgî'nin *Şerhü'l-Edvâr* ve *Favâid-i 'Aşere*'de (XV. yüzyılın başı), XV. yüzyılın müzik bilimin kosmoloji yönüne ait olan Türk *Edvârları* da vardır.

İlk bakışta *Mecelletun fi'l-Mûsika* müzik teorisi kısımlarının esas kaynağı, İbn Sinâ ve Urmevî'nin eserleri olarak görünür ise de, risâlenin incelenmesiyle Şirvânî'nin Marâgî'nin kitaplarından büyük ölçüde faydalandığı tespit edilmektedir. Şirvânî, bilinmeyen nedenlerle Marâgî'nin adını vermediği halde, onun müzik bilimine getirdiği birkaç yeniliklerden bahsetmektedir. *Mecelletun fi'l-Mûsika*'nın *ika/usûl* bölümünün büyük kısmı da Marâgî'nin beste ve icrâ özellikleri hakkında yazdığı görüşleri içermektedir.

Mecelletun fi'l-Mûsika'nın kaynakları arasında Türk *Edvârları*nın yer almış olması metindeki bazı konuları açıklama özelliğinden anlaşılmaktadır.

Nağme (müzik sesi/*perde*) ve ritim tarifleri ve başka teorik konulardan bahsederken Şirvânî, İbn Sinâ'nın *aş-Şifâ* veya *an-Necât* kitaplarına gönderi yapar, "makamların günün hangi saatinde icrâ edilmesi" hakkında verdiği bilgilerin kaynağını Şirvânî, "Şeyh İbn Sinâ'dan nakledilmiştir..." şeklinde dolaylı bir ifade ile belirtmiştir.

Bu ifade, makam konularının İbn Sinâ'nın kitaplarından doğrudan doğruya aktarılmadığının işaretidir. Bu tip, kesinlik taşımayan

olguları aktarırken, Şirvânî çoğu zaman "söylerler ki..." ve buna benzer ifadeleri kullanmaktadır. Bu hususta hareket ederek İbn Sinâ'nın orijinal eserleri incelenmiş ve onun makam konularını işlemediği, hatta "makam" terimini kullanmadığı bir daha kesinleşmiştir. Risâlenin "Makamların icrâ vakitleri" hakkındaki kısmında Urmevî teorisinde bulunmayan *şu'be* adlarının da zikredilmesi, bu bilgilerin Urmevî'nin kitaplarından alınmadığını açıkça göstermektedir. Abdülkâdir Marâgî, kendi eserlerinde *makam* terimini kullanmışsa da makam/şû'belerin icrâsını günün belli saatlerine bağlamamıştı. Araştırmalar gösterdi ki, bu konu müzik biliminin kozmoloji yönünü izleyen XV. yüzyıl Türk yazarlarının *Edvâr*larında yer almaktadır.

Böylece, Fetullâh Şirvânî eserinde geniş bir zaman dilimini kapsayan –Eski Yunan döneminden kendi çağına dek gelişen– müzik bilimin esas meseleleri hakkında bilgileri ortaya koymuştur.

1514 senesinde Yavuz Sultân Selim'in (1512-1520) Tebriz'den İstanbul'a getirdiği sanat ve ilim adamlarının da katkılarıyla İstanbul, kısa zamanda Türk-İslâm dünyasının ilim ve sanat merkezi olmuştur. Uzunçarşılı, Topkapı Sarayı arşivindeki bir belgeden naklen, Sultân Selim'in Tebriz'den getirdiği Azerî "sanat erbâbı" (musavvir, nakkâş, hakkâk, çinici ve diğerleri) arasında müzik sanatçılarının bulunduğunu kaydetmiştir (bkz. yukarıda yayınladığımız belge). Azerbaycan'dan getirilen değerli müzik sanatçıları zamanla "ocak (grup) halinde Enderûn'a alınmışlar"dır.

Hasan Cân Çelebî

Yavuz Sultân Selim tarafından Enderûn'a alınan Azerbaycan sanatkârları arasında devrin önemli musikîşinâslarından Hasan Cân Çelebî'nin (1490?-1567) özel yeri var idi. Hasan Cân, müezzin, hâfız, hânende, sâzende ve bestekâr idi. Onun babası İsfahânlı Müezzin Hâfız Mehmed, önce Akkoyunlu emirlerinden Sofu Halil Bey'in, sonra da Şâh İsmail Safavî'nin müezzini ve nedîmi idi. 1514'te Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'e giren Yavuz Sultân Selim tarafından İstanbul'a götürülen sanatçılar arasında Müezzin

Hâfız Mehmed ve oğlu Hasan Cân da bulunuyordu. Hasan Cân, Yavuz Sultân Selim'e nedîm, babası ise hâfız oldu. Sultân tarafından yakın ilgi gören baba oğul, Yavuz'un Mısır seferine katıldılar. Yavuz Sultân Selim'den sonra, Kanuni Sultân Süleyman (1520-1566) devrinde de Hasan Cân babası ile hükümdardan yakın ilgi gördü. Sultân Süleyman, Hasan Cân'ın babası Hâfız Mehmed Çelebî'ye günde 70 akçe gibi büyük bir maaş bağladı.

Hasan Cân, Enderûn'da "cemâ'at-i mutribân"ın baş sâzendesi oldu; hocalık yaptı ve birçok talebe yetiştirdi. Bir besteci olarak da tanınan Hasan Cân'ın *düyek* usûlünde bestelediği üç tane Hüseynî pîşrevi ("Şukûfe-i zâr", "Gülşen-i zâr", üçüncüsünün ismi yok) zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlardan "Şukûfe-i zâr" pîşrevini, Ali Ufkî "sahibi meçhul" dört hâne olarak notaya almıştır. Kantemir ise, Hasan Cân'ın eseri olduğunu belirtmiş ve diğer eserleriyle beraber ebced müzik yazısı ile tespit etmiştir.

Hasan Cân'ın iki oğlu ve bir kızı var idi, onlardan hiçbiri meslek olarak müzik sanatı ile ilgilenmemiştir. Oğulları ve torunları arasında şeyhülislâm, kazasker yetişmiştir. Hasan Cân'ın büyük oğlu devlet adamı ve tarihçi Şeyhülislâm Sâdeddin Efendi, büyük Osmanlı ulemâ ailelerinden birinin kurucusu oldu.

Turak Bey

Azerbaycanlı bir soydan olan Turak (Durak) Bey Çelebi, II. Selim (1566-1574) döneminde devlet memuru, şâir, kemançeci ve *Sâznâme* isimli kitabın yazarıdır. Yetenekli kemançeci Turak Bey Çelebi ve kardeşi, saz çalan Kaya Bey ile birlikte XVI. yüzyılın ortalarında müzik icrâcısı olarak şöhret bulmuşlardır.

Azerbaycan'dan gelip Eyüb'e yerleşen bir zatın oğlu olan Turak Çelebi, İstanbul'da doğdu. İki kardeş önce Dukakinzâde Mehmed Paşa'ya (öl. 1557), sonra Şehzâde Selim'e (1566-1574) bağlanmışlardı. Kanuni Sultân Süleyman'ın diğer şehzâdeleri gibi, II. Selim, iyi tahsil görmüştü. O, *Selim* ve *Selimî* mahlaslarıyla şiir yazan, divan sahibi bir pâdişahtır. II. Selim'in silâhşoru olan Turak Bey, onun şehzâdeliğinde ona intisâb ile İran'a, Safavî devletine elçi

Sultân II. Selim'in mecli si, Kütahya. Sağdaki oturan kişi Turak Bey'dir. Haydar Reis'in (Nigarî) resmi. 1561-62 civarı. Resmin soldaki sayfası, Cenevre'de Prens Sadreddin Ağa Han koleksiyonunda (TH.5), sağdaki sayfası Los Angeles County Museum of Art'ta (M.85.237.20). Bu birbirinden ayrı iki parçayı tespit ederek bir araya getiren Gülru Necipoğlu'dur (bkz. *Padişahın Portresi: Tesâvir-i Âl-i Osman*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 226-227. Ayrıca bkz.: Ersu Pekin, "Evliya Çelebi'nin müzik kaynakları", *Evliya Çelebi'nin Yazılı Kaynakları Sempozyumu*, 17-18 Temmuz 2010, Yıldız Teknik Üniversitesi).

gönderilmiştir. Sarayda eğlence devri başladığı zaman, iyi kemançe çalan Turak Çelebi, müzik üstadı olan kardeşi Kaya Bey ile konserler, "saz 'âlemleri" vermişler ve dönemin ünlü müzikçileri arasında yer almışlardı.[58]

Nihanî mahlasıyla şiirler yazmış olan Turak, sanatçıları, özellikle şâirleri himayesi altına almış, kardeşi Kaya Bey ile Konyalı Meşâmî, Akşehirli Mekâlî, Hâtemî, Ulvî gibi değerli şâirleri Sultân Selim'in huzuruna kabul ettirmiştir.

Müzik alanında da önemli hizmetlerde bulunan Turak Çelebi, birçok müzikçi yetiştirmiştir. Nihanî mahlasıyla yazdığı *Sâznâme* isimli bir eseri olduğunu Evliyâ Çelebi'den öğreniyoruz. Bu eserde Osmanlı memleketinde kullanılan hemen bütün sazların isimleriyle tarifleri yapılmıştır. Evliyâ Çelebi'nin söylediğine göre, o bu eseri görmüş ve saz isimlerini o kitaptan almıştır.[59] M. Özergin'in fikrine göre, Evliyâ Çelebi'nin eserinde görülen sazların tasnif şekli, Turak Çelebi'nin *Sâznâme*'sinde bulunmakta idi. Maalesef bu değerli kitabın akıbeti belli değildir.

Turak, sonraları saza tövbe ettirilerek mîrahûrluk ve defterdârlık etmiştir. Hızlı yükselişi saraydaki birçok kişiyi rahatsız etmiş (Erdemir: 344); lalalık ümidiyle İstanbul'a gelen Nihanî, yaptığı tüm iyi işlerine rağmen kıskançlık, aleyhinde yürütülen kovuculuk sonunda Selim'in emriyle idam olunmuştu (973/1565).[60]

2
Selçuklu Dönemi

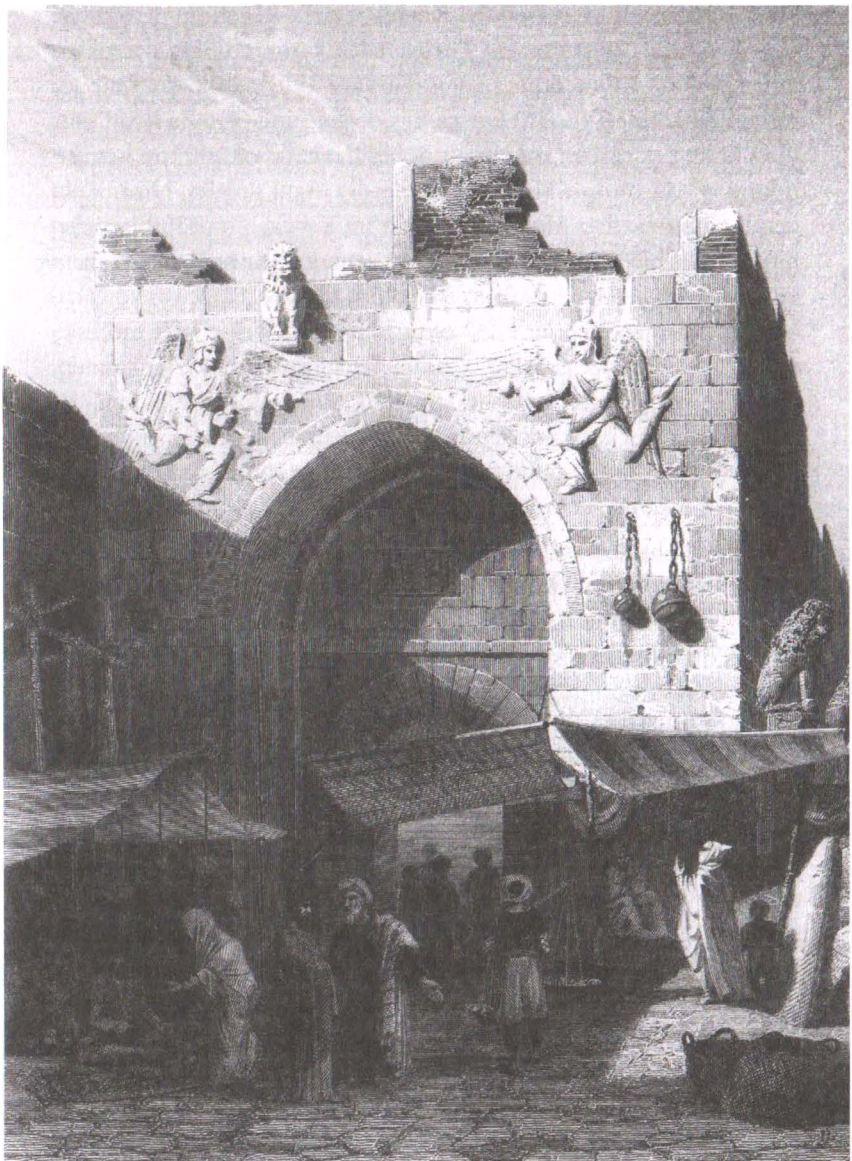
Anadolu Selçuklularında İranî Kültür Geleneği

Anadolu Selçuklularının yarattıkları edebiyatta, modern bir İranlı tarihçiye göre "en gâlib unsur olarak Acem tesirinin tebârüz ettiğini tanımak zorundayız."[1] Selçuk hükümdarları olsun, Anadolu Türk halkı olsun, Rum ve Ermenilerle yakın ilişki içinde idiler; Dr. Maşkûr açıklamasında işaret eder ki, bu durum sultânların "zühdî (dar İslâmî) telâkkilerin hoş görmediği bütün bu şeylere (resim, şiir, musikî, tasavvufî serbest düşünce) karşı *müsâhelekâr* (hoşgörülü) bir vaziyet almalarından başka bir netice hasıl etmedi." Mogolların İslâm dünyasını istilâsı üzerine (1220-1258) Anadolu Selçuklu ülkesine kaçıp sığınanlar "Anadolu üzerinde İran tesirinin büsbütün kuvvetlenmesini intâc etti."[2] Farsça önemli bir Anadolu Selçuklu tarihi yazarı İbn Bîbî Yahya, Selçuk sultânları üzerine *Şâhnâme* tarzında manzûm altı ciltlik bir *Selçuknâme* yazmış, bu şâhnâmeden aktardığı beyitlere tarihinde yer vermiştir.[3] Rivâyete göre, bu şâhnâmede İbn Bîbî, *Meliku'ş-Şu'arâ Kâni'î-î Tûsî*'yi taklîd etmiş. Şâir Kâni'î, Mogol istilâsı üzerine 1220'de vatanı Tûs'dan Hindistan'a kaçmış, sonra I. Alâeddîn Keykuhâd'ın yanına Konya'ya gelmeyi yeğlemiş ve onun *meliku'ş-şu'arâ*larından biri olmuştur. Kâni'î Hindlilerin ünlü hikmet-siyâset kitabı *Kelîle ve Dimne*'yi

(Kalîla wa Dimna) da nazıma çekmiştir.[4] Kâni'î *Şehnâme*'si, Germiyanlı Ahmedî'nin *İskendernâme*'si gibi, eski İran tarihi, İslâm tarihi, Gazneli ve Selçuklu tarihlerini sultânın zevkine göre anlatan daha ziyade edebî bir eserdir. Kâni'î, Mevlânâ Celâleddîn'in dostu idi. I. Alâeddîn Keykubâd'ın hâmîsi olduğu şâirlerden Nizâmüddîn Ahmed Erzincânî de[5] *Fathnâma* adıyla başka bir Farsça şâhnâme yazmış.

Genelde İslâm öncesi sembollerin, bu arada resim, heykel ve armaların, Selçuklu sanat eserlerine konması, I. Alâeddîn Keykubâd döneminde göze çarpar. Konya ve Sivas surları üzerine Alâeddîn, Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinden beyitler hâk ettirmiştir.[6] İranî gelenek o derece güçlü idi ki, işret meclisleri gibi âdetlerin sürdürülmesi, Sünnî İslâm çevreleri tarafından tepkiyle karşılanıyordu. Kadı Tirmizî, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı "Bizans hükümdarının yanına sığınarak" orada "envâ'-i mahremât ve menâhî irtikâb ettiğinden" dolayı saltanata lâyık olamayacağına dair şiddetli bir fetvâ vermiş; Keyhüsrev sultân olunca onu idam etmişti (İbn Bîbî tercümesi, 80). Kamuoyunun tepkisi sonunda aynı sultân, onun vârislerine bağışlarda bulundu. Selçuklu sultânlarının bu serbestlikleri dolayısıyla "eski putperestliğe, mecûsîliğe" döndükleri ileri sürülüyordu. İslâm öncesi kadîm İran gelenekleri, devlet sistemi ve bürokratik yöntemlerde de kuvvetle devam etmiştir. Türk devletlerinde, özellikle büyük Hıristiyan tebaası bulunan Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde devlet otoritesi ve idareye ait yöntemler, *'örfî kanun* ve *kanûnnâme* rejimiyle devam etmekte, din ve devlet işleri ayırt edilmekte idi.[7] Saray ve yüksek katmanlar, bunları kaçınılmaz egemenlik simgeleri (*regalia*) olarak görüyordu. Bu kültür ortak-yaşarlığı (*symbiosis*), bir sosyal-kültürel olgu sonucu idi; sonraları Osmanlı'da Mehmed Birgivî (XVI. yüzyıl), Kadızadeliler (XVII. yüzyıl) ve daha yakın dönemde XVIII. yüzyılda Vahhâbîlik, devlet ve toplumda, "İslâm'a aykırı bu gibi bid'atlara" karşı şiddetli eylemlere girişeceklerdir.

Selçuklu sultânları, *Şâhnâme*'den isim ve unvanlar aldıkları gibi, kendileri Farsça şiir yazacak kadar bu "yüksek" kültürü özümsüyorlardı. Farisî şâirlikte sivrilmiş sultânlar, II. Rükneddîn

Konya surları ve kapıları. Charles Texier, *Description de L'Asie Mineur, deuxième partie*, Paris 1846, s. 82(?).

Süleymânşâh, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, I. Alâeddîn Keykubâd olarak anılır.[8] Bu sultânlar Farsça edebiyatın cömert patronları idiler. Sultân Rükneddîn, Zâhir Fâryâbî (kuşkusuz işret meclisi sahnesine gönderi yapan) Farsça kasîdesini sunduğunda kendisine, "beş köle, beş câriye, iki bin altın, beş deve, üç at, elli top kıymetli kumaş"tan oluşan bir *câize* gönderdi.[9] Aynı sultân, Nizâmî'nin kendi adına yazdığı *Mahzenu'l-Esrâr*'ını alınca, "musâhiblerinden biriyle" beş bin altın ve başka değerli armağanlar bağışladı. Sanata ve işret meclislerine düşkün I. Alâeddîn, kendisi Farsça yazdığı rubâ'îleri "şarap sohbetlerinde" okurdu. Keykubâd'ın işret meclislerinde, "kasîdeler ve gazeller okunur, neyler vurulup sazlar çalınup, pîşrevler pâre edilse, evzânından bahs olunurdu ve makâmât ve durûb ve buhûr tahkîkinden söylenirdi; türrehât me'ânîsi ve nükteleri ve sanatları ve tahkîmden söylenirdi ve ma'nâsız söz söylenmezdi ve mecmû' *nedîmleri* fudelâ ve üdebâ ve ehil ve şîrîn-zebân kişilerdi."[10]

Rivâyete göre, büyük Selçuklu şâiri Hoca Dehhânî, Sultân I. Alâeddîn emriyle 20.000 beyitlik bir *Şehnâme* yazmıştır. Edebiyat tarihçilerine göre Hoca Dehhânî, Farsça *Şehnâme*'si yanında, *İran klasik edebiyatını örnek alan* ilk klasik Türk şâiri sayılır (Köprülü). Onun şarap ve sâkîden söz eden Türkçe aşk şiirleri, kuşkusuz işret meclisi çevresinden gelen şiirlerdir.[11] Aşağıda görüleceği üzere, klasik Türk edebiyatının gerçekten ilk önemli temsilcileri olan Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî, Ahmedî ve Ahmed-i Dâ'î, Germiyanlı müsâhib şâirler, bu geleneği sürdüreceklerdir. Bu şâirler, batı uc beylerinin en güçlüsü zengin Germiyan beylerinin patronajı sayesinde, *musâhib-nedîm* sıfatıyla beyleri için İranlı şâirlerin *âdâb* ve aşk romanları çerçevesinde didaktik-ansiklopedik eserler vereceklerdir.

I. Alâeddîn, Farsça yazan şâirler arasında Hoca Dehhânî gibi Türk şâirlerine büyük iltifat gösterirdi. Dönemin büyük şâiri Dehhânî, ona sunduğu kasîdede "şâhlar şâhının çalgılı, içkili zengin bezm"lerini anar.[12] Bu dönemde işret meclislerinin, saray ve ordu ileri gelenleri ile hükümdar arasında bağları pekiştirmeye vesile olan bir sosyal-siyasi fonksiyonu vardı. Hükümdarın *in'âm, câize, hil'at* ve rütbe tevcihi gibi bağışları, çok kez işret meclislerinde ye-

rine getirilirdi. İşret meclislerinin tabii çok önemli bir fonksiyonu da, her türlü güzel sanatın (*nefise*), özellikle musikî ve şiir sanatının mükemmeli arayan ve ödüllendiren bir yarışma alanı hizmeti görmesidir. Alâeddîn bir işret meclisinde "ber sebîl-i imtihân" "herîflere (sanatkârlara) eyitti ki, yerin adını (*Kayseri* ve *Aksaray*) ol beyitlere telfîk etsün." Münşî Şemseddîn'in yazdığını çok beğendiğinden mansıbına zam yaptı.

Alanya fâtihi (1223) Alâeddîn Keykubâd (1220-1237) Konya'dan uzak şiir ve musikî ile dolu özel hayatını yaşamak için iki saray yaptırdı. Biri saltanatının ilk yıllarında (1223) Alanya hisarında Akdeniz'i kucaklayan *'Alâiyye* (Alanya) Sarayı, öteki on yıl sonra Beyşehir Gölü ortasında *Kubâd-âbâd*[13] Sarayı'dır. Selçuklular, Akdeniz safasına hayran sultânlar olmalıdır. Alâeddîn'den başka sultânlar Kemer-Anamur arasında kıyıda köşkler (kasrlar) inşâ etmişlerdir.

Sultân, Kubâd-âbâd külliyesi inşâsını mimar Sadeddin Köpek'e emretmiştir (plan: Arık, fig 25-26); surla çevrili külliyede Büyük Saray, Küçük Saray (köşk) yer almıştır. Kubâd-âbâd câmii kitabesi 1235 tarihini taşır. Konya, Alanya ve Beyşehir saray çinilerinde çifte-kartal, hümâ kuşu, balık, hayat-ağacı yanında işret meclislerinden sahnelere rastlanıyor (kitabeler Arapça ve Farsça). Konya sarayı çinilerinde ud çalan figür (Konya, Alaeddin Köşkü ve Arık, *Kubâd Abad*, s. 33 karş.) görüyoruz.

Bu dönem şâirleri, çoğunlukla sarayda musâhib-nedîm görevinde şâirlerdir. Büyük Selçuklu Sultânı I. Alâeddîn Keykubâd, Alâiyye'de ve Beyşehir Gölü'nde yaptırdığı güzel kasrlarda,[14] şiir ve musikî sanatçılarını işret meclislerinde sık sık toplardı. Selçuklu şâir ve tarihçi İbn Bîbî, bu meclisleri şöyle tasvir eder (Yazıcızâde Ali çevirisi); "İşret meclisi kuruldu ... la'l şaraplarla dürlü dürlü nakiller (nahiller) birle ârâste edüp döşediler ve mutribler hezâr destân gibi elhân-i can-fezây birle surûde şurû' kıldılar ve câm-i şarâb içmeye ve barbud ve rubâb istimâ'ına meşgûl oldular."[15] Kış mevsimi yaklaşınca sultân Antalya'ya gitti: "Andan (gece) eş'âr ve kasâyid istimâ'ına şurû' ettiler ve kâsât-i müberrât-i şâdmânî dâyir ve sâyir oldu." Meclistekiler sarhoş oldular, "sultân durup harem-i

Ûdî. Konya'da Alâeddîn Kılıç Arslan köşkünün minaî tekniğiyle yapılmış altı köşeli yıldız çinilerinden. Berlin, İslâm Sanatı Müzesi.

visâline ve harîm-i celâline vardı", adamlarına "il ve vilâyet" verdi (Yazıcızâde, 236-237; başka işret tasvirleri için bkz. s. 180-183, 225-229, 243-245, 277)

Firdevsî Şâhnâmesi'ndeki gibi, Selçuklu saraylarında bir zaferin ardından düzenlenen ve günlerce süren işret meclisleri, şiir ve musikî üstadlarının hünerlerini gösterdikleri sanat toplantılarıydı. I. İzzeddîn Keykâvûs (1210-1220) Sinop fethi üzerine düzenlendiği böyle bir işret meclisinde nedîmlerine ve şâirlere cömertçe in'âmlarda bulunmuştur (Yazıcızâde, 137).

Meliku'ş-Şu'arâ Muhyiddîn Abu'l-Fezâ'il'e bu ayrıcalık, özel bazı görev ve hizmetleri dolayısıyla verilmiştir: Selçuklu Devleti'nde Nizâmeddîn Ahmed, Bahâ'eddîn Kânî' gibi şâirlerin meliku'ş-şu'âralığa atandığını biliyoruz. Selçuklularda tespit ettiğimiz meliku'ş-şu'arâlığa görevi Osmanlılarda devam etmiştir. Selçuklu inşâ örnekleri içeren bir kitapta, meliku'ş-şu'arânın bu pâyeye bir sultân berâtıyla atandığı kaydedilmektedir.[16] Bu pâyeden beklenen önemli görevler, Selçuklu şâiri Muhyiddîn'e verilen berâtta açık bir biçimde ifade edilmiştir: Sultânın musâhibliği ile onun meclisinde toplanan âlim, edîb, şâir kişiler ve devlet ricâli önünde en seçkin şâir sıfatıyla şiir ve sözleriyle herkesin takdirini toplamak, özellikle bayramlarda ve başka merâsimlerde hazır bulunanlar önünde şiir okumak, güzel sözler söylemek ve nihayet sultânın devleti için duâ etmek (kasîdelerde sonda duâ yapılması önemli bir görevdir; Müslümanlar için duâ, Allah'ın rızasını sağlamakta en güçlü yardımcıdır).[17] I. İzzeddîn Keykâvûs hastalığında yazdığı Türkçe bir kıt'asını, Sivas'ta yaptırdığı *Dâruşşifâ* kapısına kitabe olarak koydurmuştur.

Selçuklu sultânlarının düzenledikleri eski Türk âdeti *toy*lar, halk ve asker ile birlikte genel ziyafet anlamında olup has-bağçede yapılan özel işret meclisinden tamamıyla farklı bir yolda devam etmekte idi. İbn-i Bîbî *Muhtasar*'ına göre,[18] zaferden sonra ozanlar ellerinde kopuzlar destanlar inşâd ederler: "Erbâb-i ganâ ve melâhîyi hazır ettiler ve alplık ve bahadırlık zikrini ozanlar ve kopuzcular elfâz-i garrâ birle hikâyet ettiler." Hʷân-i hüsrevânî yendikten sonra evânî-i bezm ortaya geldi ve "nagme-serây ve gam-ze-

dâyı mutribler ... dil-pezîr ve tarab-engîz pâre ve pîşrevler berdâşt ettiler ... ve şu'arâ kasâyid-i kâmrânîyi sahâif-i Mani üzerine nakş edüp mutribler bahadırların dilâverliklerini ve pehlevânlar rengîn hûb elhân ve aheng ve kavl-i râst birle hâzırlar sem'ine irişdirdiler." *Oğuznâme, Kitâb-i Dede Korkut* ve *Dânişmendnâme*, "alpların devri"nde Türk geleneklerini ayrıntılarıyla nakleden eserlerdir.[19]

Toylar, Sultânî Düğün ve Şenlikler

Türk geleneğinde zafer, düğün, nevrûz gibi önemli kutlamalar dolayısıyla halka, orduya veya sarayda belli bir gruba hükümdarın verdiği genel ziyafetler, *toy* ve *şölenler*, tarihin her döneminde gözlenen bir olgudu r.[20] Bu ziyafetler, halkla veya grupla otorite sahibini bir araya getirerek, dayanışma bağlarını yenilemek ve güçlendirmek gibi önemli bir sosyal fonksiyonu yerine getirir.[21] Kadîm step kültürünün tanınmış otoritesi K. Jetmar'a göre[22] "en ince ayrıntılarına kadar düzenlenmiş içki âlemleri" hakanın şöhret ve nüfuzunu yükselten bir çeşit âyîn (*ritüel*) hükmünde idi. *Oğuznâme*'de anlatıldığı gibi, bu özel ziyafette her boy beyi, hiyerarşide kendine ait yerde (*orun*) oturur ve pişirilen hayvanın belli bir kısmını (*ülüş*) alırdı.[23]

Oğuznâme destanında beyler sık sık toylar verir. Toy, hânedanda düğün, doğum, ilk av, bir dilek, bir felâketin savuşturulması, bir zafer gibi vesilelerle verilen genel ziyafettir. Gök-Türk Orhon Anıtları'nda (734) hakanın başlıca ödevi, *halkı doyurmak*tır. Türk devletlerinde toy, beğ sınıfı, alplar, asker ve halkın katılımıyla genel bir ziyafet biçimini alır, siyasal-toplumsal düzenin vazgeçilmez bir gereği sayılırdı. Dede Korkut'ta han tahta oturduğunda bir toy tasviri: "Dört bin yılkı, dört bin koyun yığıldı ... üç havuz tökdirdi, birin kımız ve birin 'arak ve birin kubık (*Oğuznâme*: Kam-

ran) birle doldurttu, bir ay gece gündüz *toy* temâşâ kıldırdı; barça yahşi yaman 'ayş u 'işrete meğul boldular ... barça Oğuz halkı Korkut'dan emîn idi." *Kamran* bir çeşit ayran olup kutsal içkidir. Anadolu Türkmen evliyâları, Bursa'da Doğlu Baba, Ankara Kızılcahamam halk rivâyetlerinde askere *ayran* dağıtan derviş, kuşkusuz bu Oğuz âdetiyle ilişkilidir. Timur'un Ankara zaferinden sonra Semerkand'e dönüşte ilân ettiği büyük toy, Oğuznâme-Dede Korkut tasvirlerine tamamıyla uygundur. Kadı Burhâneddîn'in toyları *Bazm u Razm*'da tasvir edilmiştir. Kanunî, Mohaç Zaferi dönüşünde orduya Belgrad'da büyük bir *toy* verdi. 1532 Alaman Seferi dönüşünde İstanbul'da *donanma* buyurdu; "beş gün beş gece yemeler içmeler oldu ... Pâdişah tebdîl ile (kıyafetini değiştirip) çarşıları gezdi." Toyda yenilip içilir, oyunlar oynanır, ziyafet sonunda kapkacak yağma edilirdi.[24] Bu Türk âdeti, Fars edebiyatında *ḫʷân-i yagma* (yağma ziyafeti) deyimiyle geçer. Kezâ, Oğuzların iki büyük kolu, *Üç-oklar* ve *Boz-oklar* yılda bir kez bir araya geldiklerinde büyük bir toy verilirdi. Bu ritüel, iki taraf arasında barış ve dostluk imgesi idi.

Toy âdetiyle ilişkili olarak, Türk devletlerinde sarayda her gün halka açık sofra düzenlenmesi zorunlu idi. Anadolu'da kurulan Türk devletlerinde, özellikle Osmanlılarda bu âdet, hükümdarın vazgeçilmez bir ödevi sayılarak devam edegelmiştir. Timur ve Akkoyunlu devletlerinde halkın katıldığı genel ziyafetler daima *toy* adı altında anılır (ileride bkz. Timur). Türk-İslâm devletlerinde bu eski Türk-Mogol âdeti kuvvetle devam ettiği gibi, güçlü bir gelenek olarak eski İran geleneğini yansıtan *nevrûz* şenlikleri de süregelmiştir. Osmanlı sarayında her bahar, *nevrûz* şenliği düzenlenirdi. Eserini 1474'te yazmaya başlayan 'Âşıkpaşazâde[25] sarayda halka açık toy âdetini, önemli Osmanlı-Türk devlet geleneği olarak aynen şöyle anlatır:[26] "... ve bir dahi bunlar sâhib-i çerâg ve sâhib-i sofra ve sâhib-i 'alemdir ve sâhib-i simâtlardır kim, âlem halkına ni'metler yedüreler. Nitekim Halîlü'r-Rahman'da ki bu âdettir, ikindi vaktinde nöbet ururlar kim halk gelüp yemek yiyeler." 'Âşıkpaşazâde bunun bir devlet kanunu olduğunu vurgular. Kastamonu Türkmen beyliğinde bu geleneği Arap seyyahı

Genç bir hükümdarın meclisi. *Kâtibî Külliyatı*, 1450-60. TSMK R 989, y. 229b.

İbn Battuta (1334) şöyle anlatır:[27] "Her gün ikindi namazından sonra sultânın kabul resminde bulunması âdettir. O zaman yemek getirilir, kapılar açılır; şehirli, göçebe, yabancı misafir kim olursa yemeğe oturmaktan geri çevrilmez."

Meydanlarda halka açık saray düğünleri, *sûr*'lar, *sûrnâmeler*de parlak biçimde tasvir edilmiştir.[28] Osmanlı'da en eski kayıt, 787 Ramazan (1385 Ekim) ayında I. Murad'ın kızı Nefîse ile Karamanoğlu Alâeddin Bey'in nikâhı dolayısı ile yapılan düğün şenliğidir. Toplanan halk ve dost veya dostluğu beklenen devlet başkanı veya elçileri huzurunda bir yeme içme, eğlence havası içinde bu ziyafetler, iyi ilişkiler kurma, uzlaşma vesilesi sayılırdı. Boğaz'dan Rum-ili'ne geçişte yardımı beklenen Ceneviz ile kapitülasyon antlaşması, ikinci Osmanlı pâyitahtı (birincisi Eskişehir'de *Karacahisâr*) Yenişehir'de böyle görkemli bir düğün esnasında yenilenmiştir (Haziran 1387).[29] Bu siyasî amaç yanında kamusal düğünler, sultânın zenginlik ve haşmetini göstermeye yarar, meydanda her çeşit sanat ve marifet oyunları icrâ edilir, herkes yer içerdi. I. Murad'ın 1386/87 Karaman Seferi akabinde Yenişehir'de düzenlediği görkemli evlenme ve sünnet düğünü, ayrıntılı bilgilere sahip olduğumuz ilk düğündür;[30] mutlu bir ziyafet havası içinde önemli diplomatik ilişkilerin gündeme getirildiği yüksek düzeyde bir toplantı olmuştur.[31]

Çelebi Mehemmed, Rum-ili'ni ele geçiren kardeşi Musa'ya karşı Zulkâdir Beğ'inden askerî yardım istedi. Beğin askerle gönderdiği oğlu geldiği zaman onu ağırlamak için Mehemmed bir ziyafet meclisi, *sohbet* tertip ettirdi. Göz tanığı Ahmedî[32] bu toyu şöyle tasvir eder: "Sultân (I. Mehemmed) Dîvân'a çıkıp sohbet esbâbın ihzar etdirip meclis ârâste olıp envâ'-i ni'metler hâzır ve müheyyâ olıp Kapucı-Başı, Zulkâdir-Oğlı'nı alıp gelip Sultân'ın elin öpüp Sultân'ın karşusına huzûr ve huşû ile oturdı. Sultân *sohbette* germ olıp giydiği tonın ve bindiği atın ve anda ne denlü meclis âleti, akdâhdan ve surahîden ve altın gümüş esbâbından ne varsa mecmû'sun Zulkâdir-oğlı'na bahşîs itdi ve beğlerine ve adamlarına hil'atlar virip her bir nesneyi bî-hadd in'âm itdi."

Halka açık genel *sûr*lar (düğünler) yanında, sarayda has-bağçede düzenlenen *işret meclis*leri, amaç ve katılımcılar bakımından tamamıyla ayrı bir kategori oluşturur; *Sâkînâme*'lerde tasvir olunur. Halkla beraber yapılan düğün, nevrûz gibi popüler şenliklerin gaye ve fonksiyonu farklıdır. *Toy ve sûr*lar daima hatırlanacak öyle müstesnâ günlerdir ki, şâirlerin tasvir ettiği, ünlü hattatların yazdığı metin, *nakkâşhâne*'de, minyatürlerle süslenmiş *sûrnâme*lerde gelecek kuşaklar için tasvir olunur. Bir kelime ile, *sûrnâmeler*, türlü ince sanatların en yüksek düzeyde temsil edildiği eserlerdir. Toy ve işret meclislerinin hâmîsi Timuroğullarının büyük şâiri Ali Şîr Nevâyî şu beytinde, *toy*'da *'ayş u tarab*'a değinir:

Ki toy oltı eyyâm-i 'ayş u tarab

Timur, *toy*'da herkesin sarhoş edici içkiler içmesine izin verir, *toy* son bulunca yasak koyardı.

Selçuklu Döneminde Türkçe Edebiyat

F. Köprülü'ye göre, Anadolu'da Selçuklu döneminde yazılan en eski Türkçe eserlerde,[33] Mevlânâ'nın (H. 604-673) *Mesnevî*'sinin "tesiri büyük mikyasda göze çarpar." 'Âşık Paşa, (öl. 1332) Türkçe *Garîbnâme*'sinde *Mesnevî*'den ilham almıştır; Selçuklu dönemine ait Türkçe eserlerin en önemlisi *Garîbnâme* "âdeta Türkçe bir mesnevîdir." 'Âşık Paşa, bilinçli olarak Türkmenler için Türkçe yazmakta, onlara hitap etmekte idi. Dînî-sûfîyâne basmakalıp fikirleri, geniş Türk halk tabakalarına yayma amacı, 'Âşık Paşa'nın Türkçe *Garîbnâme* adlı eserine vücut vermiştir. Bu gelenek, nazımda Yunus Emre'de büyük temsilcisini bulmuştur. Mogol istilâsında Konya ve Selçuklu sarayı İranlı bürokratların kesin etkisi altına girmişken, Kırşehri'nde (Gülşehri) ve batı *uc* bölgelerinde, Türkmenlik ve Türkçe, bilinçli bir tepkiyi temsil etmekte idi.[34] Mevlânâ'nın Farsça *Mesnevî*'sine gelince, Köprülü'ye göre eser, aslında "sırf sâlikleri irşâd maksadıyla yazılmış ahlâkî-tasavvufî didaktik" bir eserdir. Bu özelliğiyle, bir bakıma Gülşehrî (bkz. s. 68) ve Germiyanlı şâirlerin mesnevîleriyle karşılaştırılabilir.

Köprülü, Selçuklu döneminde Farsça yanında Türkçeye gereken önem verilmediğini belirterek der ki, "Selçuklular millî lisana kıymet ve ehemmiyet vererek onun inkişafına çalışaydılar, daha

Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden evvel Anadolu'da oldukça zengin bir edebiyat vücûd bulurdu." Bununla beraber Köprülü, XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da "bir Türk edebiyatı inkişaf etmiştir" gözlemini yapar. Bu vadîde, *Şeyh San'ân Kıssası*'nı, Şayyâd (meddâh) Hamza, Dehhânî, Sultân Veled ve Yunus Emre'yi, 'Âşık Paşa ve Gülşehrî'yi, Tursun Fakîh'i anar. Selçuklu döneminde, Şayyâd Hamza'nın "basit" bir Türkçe ve "ibtidaî bir aruz"la yazılmış, "ahlâkî" "tasavvufî" bir şiiri bize kadar gelmiştir.[35] Gülşehrî, *Şeyh San'ân Kıssası*'nı Türkçe yeniden yazdığını işaretle şöyle der:

Söz hurûfun artuk eksik kılmadı
Âlem anladı vü câhil bilmedi

Böyle zengin böyle tatlu böyle ter
Husrev ü Şîrîn sözü ola meğer

Sultân Veled'in eserlerindeki Türkçe şiirler, sayı ve içeriği bakımından yeterince zengindir, herhalde onu "bir Türk şâiri" saymamıza yeter.[36] Mevlevîliği yaymak üzere yazdığı Farsça eserlere yer yer ilâve ettiği beyitler, dil ve nazım tekniği bakımından, Köprülü'ye göre "ibtidâî"dir (ilkel). Veled'in şu beyti onun amacını açıklar:

Türkçe bilseydim ben eyderdim size
Sırları kim Tangrıdan değdi bize

Germiyanlı musâhib şâirler üzerinde doğrudan etkisini tespit ettiğimiz Gülşehrî, Köprülü'ye göre,[37] bu dönemin, kuşkusuz, en önemli temsilcisidir. Bu şâirin gerçek kişiliği ve Türk şâirleri üzerinde etkisi hakkında bilgimiz azdır.[38] Gülşehrî, XIII. yüzyıl ikinci yarısında, XIV. yüzyıl başlarında yaşamıştır (ölümü H. 717'den önce). Gülşehrî, hemşehrisi 'Âşık Paşa'nın ve Yunus Emre'nin çağdaşıdır. 'Attâr'ın ünlü *Mantıku't-Tayr*'ını genişleterek Türkçeye

Elinde kadeh tutan saraylı. Kubad-âbâd'da Küçük Saray çinilerinden. Konya, Karatay Müzesi.

çevirmiş olması,[39] Gülşehrî'nin Türkmen çevrelerine verdiği önemi gösterir. Biliyoruz ki, Kırşehir bu dönemde, Farsî kültürün egemen olduğu Konya'ya karşı bilinçli bir Türkmen merkezi idi. Gülşehrî, hemşerisi *fütüvvet* pîri Ahi Evren (Nasîreddîn Mahmûd) üzerinde bir risâlenin yazarıdır.[40] Türkçe gazelleri, XV. yüzyıl nazîre mecmularına girmiştir.

Gülşehrî, Gazan Han'a (1294-1305) ithâf ettiği Farsça *Feleknâme*'sinde,[41] *Rûh*'un tanrısal kaynaktan dünyaya iniş *menâzil*ini tasvir eder. Eser, Köprülü'ye göre, lirik şiir parçalarıyla Gülşehrî'nin gerçek büyük bir şâir niteliğini ortaya koyar. İnsan bu eseri okurken, Büyük Alman şâiri Goethe'yi düşünmekten kendini alamaz. *Feleknâme*'deki tasvirlerden birinde, Rûh'u bir menzilde işret meclisinde buluruz: "İşrete başladılar, misafirler oturdu, hepsinde coşkunluk başladı, sâkîler kızıl şaraptan 'aklı ve ruhu hayrette bıraktılar." *Feleknâme*'de çeşitli lâ-dinî ilimlerden; matematik, ilm-i nücûm, kimya ve ilm-i tabiat ve gramerden söz edilir. Bu arada,

"ilm-i musikî"den söz edip musikî âletlerinin (*çeng, rubâb, barbut* vb.) uyumu üzerinde durur. Bu niteliğiyle *Feleknâme*, Germiyanlı musâhib şâirlerin mesnevîleriyle aynı kategoriye sokulabilir. Gülşehrî'nin Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa'nın üstadı olduğu ve Ahmedî üzerinde kuvvetli etkisi bulunduğu belirtilmiştir.

Selçuklu döneminde Türkçe yazmayı denemiş bu şâirler ile Germiyan'da 1310-1420 döneminde hâmîleri beyler için geniş çapta mesnevîler yazan "musâhib şâirler" arasında, dil ve şiir sanatı bakımından doğrudan doğruya bağlantı açıktır.

3
Beylikler Dönemi: Germiyanlı Şâirler

Mogol İstilâsı, Uc Türkmen Beyliklerinin Kuruluşu

Mogol İlhanlı egemenliği (1243-1336) Anadolu tarihinde yalnız siyasî değil, demografik yapı ve kültür tarihi bakımından da devrimsel sonuçlar doğurmuştur. İslâm ülkelerine karşı 1220'den başlayan Mogol istilâsı sonucu, Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya yeni büyük bir göç hareketi başladı. Azerbaycan'da Karabağ, Arran ve Marâga gibi ova ve yaylaklara gelen Mogol kabilelerinin baskısıyla buradan binlerce Türkmen, batıya, Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı ve Selçuklu idaresi için yıkıcı etkileri oldu.[1]

1243'te Selçuklu ordusunu perîşân edip Selçuklu devletini Mogol kaganlığına bağlamış olan Baycu (1243-1255) daha o zaman Selçuklu ülkesini, Kızılırmak sınır olarak doğu ve batı diye iki bölgeye ayırmıştı. Daha sonraları batı bölgesi Türkmen sahası olarak gittikçe daha özerk bir yapı kazanacaktır. Hülegü'nün gelişi ile (1256-1265) İran'da fiilen bağımsız bir İlhanlık kurulmuş ve Anadolu Selçuklu sultânları, Hülegü ve halefleri tarafından atanmaya başlamıştır.[2] 1243'te Sultân II. Keyhüsrev, Han'ın egemenliğini tanımış ve Anadolu'da küçük bir Mogol kuvvetiyle *şana* (*şahna*) yerleşmişti; fakat divanı, ordusu ve vergi sistemiyle Selçuklu idaresi kalmıştı.[3] III. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde (1266-1284),

özellikle 1277 isyan ve kargaşa döneminden sonra, İlhanlı-İran idaresi ve egemenliği, hâkim duruma erişti.

Selçuklu ülkesi, Tokat merkez olarak Sultân IV. Rükneddîn Kılıç Arslan (1248-1257), Konya merkez olarak Sultân II. İzzeddîn Keykâvûs arasında iki sultânlık olarak devam etti.[4]

1258'de Hülegü'nün büyük bir ordu ile istilâsı sonucu, Maverâünnehir'den Akdeniz kıyılarına kadar İlhanlı devleti kurulmuş, böylece Büyük Selçuklu döneminde olduğu gibi, kadîm İran imparatorluğu canlanmış, Bagdad hilâfeti tarihe karışmıştır. Bu siyasî devrim, Ortadoğu'ya derin bir kültür devrimi getirdi: İlhanlı imparatorluğunda kısa zamanda yerli İranlı bürokratlar devletin gerçek idaresini ellerine geçirdiler. Hazineyi doldurmak için hanlar mâliye işlerini tamamıyla İranlı *küttâb* (bürokratlar) eline bırakttı. Büyük bürokratlar arasında Cuveynî ve Reşîdeddîn, bu dönem üzerinde yazdıkları tarihlerle ün kazanacaklardır. Çoğu şamanist olan İlhanlar zamanında kadîm İran kültürü ve tasavvuf tam bir serbestlik kazandı. Durum, İran ve Anadolu'da büyük şâirlerin yetişmesine yol açarak, İran edebiyatı olgunluğa erişti.

Türkmen Beylikleri ve Türkçe Klasik Edebiyatın Başlangıcı

Anadolu Türklüğü, 1240-1350 döneminde doğudan ve batıdan gelen iki istilâcı büyük güç, Mogollar ve Haçlıların kıskacında, tarihinin en bunalımlı bir dönemini yaşamıştır. Her iki cephede direnci ve kıyasıya mücadeleyi savaşçı Anadolu Türkmenleri üstlenmiş, Türkmen beyliklerinin kurulmasıyla beraber, Anadolu tarihinde yeni uzun bir siyasî-kültürel süreç başlamıştır. Türkçenin devlet ve klasik edebiyat dili olması bu sürece bağlıdır. Mücadelenin öncüleri, XIII. yüzyılda Karamanoğulları (1277'de Konya'yı işgalleri), XIV. yüzyılda uzak uc bölgesinde Germiyanlılar (isyan hareketi 1284), Aydınoğulları ve Osmanoğulları'dır. Mogollar ve Haçlılar ikisi de İslâm'ın düşmanı olarak düşünüldüğü için, Türkmen direnç hareketi daha ziyade İslâmî *gazâ* ideolojisini benimsemiş, aynı zamanda bu iki saldırıya hedef olan Mısır Memlûk Sultânlığı, Anadolu'daki direnç harcketiyle doğrudan doğruya işbirliğine girmiştir (Baybars'ın Anadolu seferi, 1277).

Kızılırmak batısında Türkmen beyliklerinin yükselişi, Anadolu tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını müjdeliyordu. Bu beyliklerde, merkezin yüksek Fars kültürü ötesinde yoğun savaşçı Türkmen gruplarının egemen olması, Türkçenin devlet ve kültür dili

olmasını sağlayacaktır. Bu süreç, iki aşamada gerçekleşecektir: İlkin, XIII. yüzyıl ikinci yarısında Selçuklu devleti sınırları içinde uc bölgesinde, Karamanoğulları (Larende), Eşrefoğulları (Beyşehri), Sahib Fahreddîn oğulları (Sahibin-Karahisar), Germiyanoğulları (Kütahya), Çobanoğulları (Kastamonu), doğrudan doğruya Selçuklu-Mogol devletine bağlı *uc* beylikleri halinde ortaya çıktı. Bu uc beyliklerinin kuruluş süreci şöyle olmuştur: Anadolu'da Hıristiyan devletler, Selçuklu ülkesinin etrafını çeviriyor ve Batı Haçlı girişimleriyle işbirliği yapıyorlardı: Güneyde Kilikya'da Küçük-Ermenistan Krallığı ve Kıbrıs Krallığı, kuzeyde Trabzon Rum İmparatorluğu ve Gürcistan, Batı'da Rum İznik Laskaridleri (1208-1261) ve 1261'den sonra Kostantiniyye'de Paleologlar. Batılılar, yalnız Kıbrıs'ta değil, Ege Denizi'ndeki adalarda yerleşmişlerdi ve hem Papalık hem Avrupa Hıristiyan devletleriyle işbirliği halinde idiler. İşte bu genel stratejik durum, Selçuklu sultânlarını askerî önlemler almaya zorlamış ve Kastamonu, Eskişehir, Kütahya, Denizli, Larende-Ermenek merkezlerinde *uc emîrlikleri* kurmak zorunda bırakmıştır. Bu bölgelerde Selçuklu devletinin *sipehsâlâr, emîr-i uc* unvanlarını taşıyan *uc beyleri* yerleşti; ilkin Selçuklu sultânına bağlı olan bu beyler, zamanla yarı bağımsız hânedanlar durumuna geldi.

Sağ kolda Bizans'a karşı Kastamonu'da yerleşen Çobanoğulları, Sakarya Irmağı'na kadar fetihler yapacaktır. Osman Gâzi 1290'larda, Çobanoğullarının emri altında sınırda küçük bir gâzi grubunun başında faaliyette idi. Sol kolda Ankara merkezinde Kızılbey, *emîrü'l-ümerâ* unvanını taşıyan güçlü bir beydi. Ankara, Selçuklu sultânının Rumlara karşı seferlerinde başlıca harekât merkezi rolünü üstlendi: 1224-1230 döneminde I. Alâeddîn Keykubâd Ankara'dan hareketle İznik Laskaridlerine karşı bir sıra seferler yapmış, doğu sınırında Mogolların saldırıları üzerine Laskaridlerle barışa yanaşmıştı. Alâeddîn bu seferlerinde Şerefli-Koçhisar, Beypazarı ve Ankara'da camiler (bugün kitabeleriyle mevcut) yaptırmış, Ankara'da bir köprü (Akköprü, kitabesi var) ve kalede bir cami inşâ etmiştir. Alâeddîn, Selçuklu devletini çeviren Hıristiyan güçlerine karşı *uc*ları güçlendirmeye önem vermekte idi. Boy beyleri

idaresinde bağımsız hareket eden Türkmenleri, *uc*lara sürmekle, Selçuklu merkezî idaresi aynı zamanda memleketi onların neden olduğu yağma ve karışıklıklardan kurtarmayı amaçlıyordu. Alâeddîn, Afşar Türkmenlerini Ermeni Krallığı'na karşı Toroslar'da yerleştirmiştir. Toros yaylaklarında Ermenek'te yerleşen Türkmenler, Karamanoğulları beyliğini kuracaktır. Osmanlıların atası Ertuğrul, kuşkusuz I. Alâeddîn Keykubâd'ın ordusuna katılan bir Türkmen boyunun başında, ilkin Ankara–Konya yolu üzerinde önemli Karacadağ bölgesinde yerleşti (1230'a doğru), sonraları en ileri *uc* hattında Söğüd'de karar kıldı.

Bizans'a karşı batı *uc*undaki merkez, Sâhib Fahreddîn Ali[5] oğullarının yerleştikleri Sahibin-Karahisar idi (bugün Afyon). (1301-1302'de bir Bizans ordusunun tehdidi karşısında Osman Gâzi, Karahisar'dan yardım isteyecektir.) Daha ileride Alişîr'in öncülüğünde Germiyan Türkmenlerinin fethettiği Kütahya, batı *uc*unda en ileri *uc* merkezlerinden biri olarak ortaya çıktı ve Bizans'a karşı mücadelenin en ileri safında, Ege'ye doğru yeni *uc* beyliklerinin oluşmasında merkez rolü oynadı. Yazıcızâde'nin (II. Murad döneminde yazılmış) *Târih-i Âl-i Selçuk*'unda, XIV. yüzyıl ortalarında Germiyanlı **I.** Yakûb (1300?-1340) zamanında, Batı-Anadolu beyliklerini kuran Aydın, Saruhan beylerinin menşede Germiyan beyinin *subaşı*ları olduğu kayıtlıdır. Bu fetihler sonucu, Selçuklu ülkesi ötesinde ikinci bir beylikler halkası gerçekleşti (krş. Al-'Umarî, *Masâlik*).

Türkmenlerin Batı-Anadolu'da Bizans'tan yaptıkları fütuhatla yükselen yeni Türkmen beyliklerini, İlhanlı bürokratlar, *ucât* (serhad eyaletleri) diye Orta ve Doğu-Anadolu'dan ayırt ediyorlardı. *Uc*larda, Türk dili ve halk kültürü egemendi. Beyler, yüksek Fars kültürüne yabancı idiler. Bu kültürü onlara sarayda *musâhib şâirler* aktaracaktır. *Uc*larda din hayatını, tasavvufun Abdal ve Kalenderîler tarafından basitleştirilmiş ve halk inançlarıyla bağdaştırılmış şekilleri temsil etmekte idi.

Erkenden köylerde yerleşen bir bölüm Türkmen halkı (1270 tarihli Caca-oğlu vakfiyesinde Türkmen köyleri), köy *fakı*ları (fakîh) sayesinde Sünnî İslâm'ın temel inançlarıyla tanışıyor, onlar için

öğretici dinî risâleler yazılıyordu.[6] Beylerin saraylarında ise, İran yüksek kültürünü temsil eden *musâhib şâirler*, Farsçadan yaptıkları çeviri veya uyarlamalar ile bu kültürü patronlarına tanıtmaya çalışıyorlardı. İran *civânmerdlik* kurallarını öğretmek için kaleme alınan *Kâbûsnâme*'nin bu dönemde beyler için defalarca Türkçeye çevrildiğini görüyoruz (ilk çeviri Germiyanlı şâir Şeyhoğlu tarafından). *Ucât*ın ilk büyük egemen gücü olan zengin Germiyan beylerinin sarayına mensup şâirler, klasik edebiyata öncülük edeceklerdir.

Batı-Anadolu Türkmen beyliklerinin, Osmanlı'dan önce Türkçe klasik edebiyatın geliştiği bir bölge olması bir raslantı değildir. Mogol baskısı altında Bizans'a karşı Batı-Anadolu sınırlarında yığılmış büyük Türkmen nüfusu (Abu'l-Fidâ'ya göre 200.000 çadır)[7] Germiyanlı *subaşılar* (komutanlar) idaresinde Batı-Anadolu'yu istilâ ettiler (1260-1300). Belli başlı Bizans şehirleri sürekli abluka altında tutularak teslim olmaya zorlandı. İstilânın yıkıcı etkileri, az zamanda son buldu; beylerin koruyucu *istimâlet* (uzlaşma) politikası sonucu,[8] Laskaridler (1208-1261) dönemindeki ekonomik refah devam etti. Laskarid Rum döneminde Batı-Anadolu, devletin ağırlık merkezi olmuş, Avrupa ile ticaret sayesinde ticaret ve tarım büyük gelişme göstermişti.[9] Bu dönemde Ege'de Ayasulug (bugün Selçuk) İtalyan tüccârın yerleştiği en önemli liman idi. 1300-1340 dönemine ait râvîler, Al-'Umarî ve İbn Battuta, bölgenin zenginliğini belirtmektedirler.

Başlıca Ege limanları Ayasulug (Ayios Theologos) ve Miletos (Palatia-Balat), Türkmen beylikleri döneminde İtalyanların Levant'ta ticaretinin odak noktaları olmuştur. Böylece İtalyanlar, bölgenin zengin ürünlerini (buğday, pamuk, vb.) ve Asya kervan mallarını bu limanların yeni sahipleri aracılığıyla elde etmekte idiler. Bu dönemde bu ticaretin önemi, Fr. Pegolotti'nin tüccâr rehberi *La Pratica*'da[10] açıkça görülmektedir. Beylikler, Girid'deki Venedik dukalarıyla çeşitli tarihlerde ticaret antlaşmaları imzalamışlar, ticareti teşvik etmişlerdir.[11] Balat ve Ayasulug'ta İtalyan mahalleleri kuruldu.[12] Böylece, "Türklerle Venedik arasında barışçı bir işbirliği kurulmuş bulunuyordu."[13] Aydınoğullarının zenginlik ve yüksek kültürünün tanığı Ayasulug'taki (Selçuk) muhteşem İsa Bey

(1348-1391) Camii'dir. O zaman Osmanlı ülkesinde henüz böyle bir esere rastlamıyoruz.

I. Murad (1362-1389) döneminde Batı-Anadolu, kökten değişimlere sahne oldu. Rum-ili'ndeki fetihleriyle büyüyen ve rakipsiz bir güç kazanan (1389 Kosova Savaşı'nda Osmanlı topları bulunduğu kesin bir olgudur) Osmanlı Devleti, zengin ve kültürce ilerlemiş Anadolu beyliklerini, Germiyan, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Hamidoğulları'nı kendine bağımlı beylikler durumuna getirdi.[14] I. Murad, büyük gelir getiren Gediz şaphânesini kontrolü altına almakla kalmamış, Aydın beyliğini bağımlı hale getirmişti. Öte yandan Osmanlı idaresi, eskiden Ayasulug'a gelen ipek kervanlarını Bursa'ya yönelterek bu şehri Ortadoğu'nun belli başlı ipek pazarı durumuna getirdi. Niğbolu'da 1396'da Osmanlı tutsağı yapılan J. Schiltberger, "Wursa (Bursa), büyük bir şehir olup ipek ticaretinin dünya merkezlerinden biridir," diye tanıklık etmektedir. Böylece, Germiyan ve Aydın, eski ekonomik refahını Osmanlı lehine kısmen kaybediyordu. Anadolu ekonomi ve kültür tarihi bakımından bu, bir devrimi ifade etmekte idi.

Germiyan Beyliği ve Kültürü

Germiyan Beyliği, I. Yakûb Bey zamanında (1300?-1340) Batı-Anadolu'nun en güçlü devleti olup beyliğin merkezi Kütahya, uclarda en önemli kültür merkezi haline gelmişti. 1320'lerde beyliği tasvir eden Arap kaynağı *Masâliku'l-Absâr* şu ayrıntıları verir: Germiyan beyi, "Türk pâdişahlarının en büyüğüdür. Tüm Türkler (*uc* Türk beyleri) üzerinde egemendir. Beylik merkezi Kütahya büyük bir şehirdir ... Dediklerine göre, Germiyan-ili'nde yüz şehir ve kale var. Askeri kırk bindir (başka rivâyette atlı ve yaya iki yüz bin) ... Kıyafetleri sırma işlemeli, kırmızı atlastandır... İstanbul sâhibinden yılda yüz bin altın (*hyperper*-2 tanesi bir Venedik altını) harâc alır. Beyin emrinde paşalar, kadılar, kâtipler, maiyeti (sarayı?), köleleri, hazînedârı, sarayında ahırları, mutfakları, pâdişahlık ziynet eşyası, şâhâne giysi ve döşemeleri vardır."[15]

Kütahya Germiyan sarayında filizlenmiş yüksek saray kültürünü, Osmanlı'nın nasıl bir özenle benimsemeye çalıştığını, I. Murad döneminde Germiyan'dan, Devlet Hatun'un Şehzâde Bayezid ile evlenme merâsimi (1381) canlı biçimde yansıtmaktadır.

Kütahya, Orta-Anadolu ile sınırdaş olup yüksek kültür merkezleri Konya, Kırşehir, Aksaray ile yakın ilişki içinde idi. Ucların en uzağında Osmanlı, bu dönemde Germiyan'dan kültürce hayli aşağı görünmektedir. Yüksek İslâm-İran kültürünü en yüksek dü-

zeyde temsil eden Sivas sultânı Kadı Burhâneddîn, Osmanlı sultânı I. Murad Han'ı "sâde-dil bir Mogol" diye küçümser.[16] I. Murad'ı yakından tanımış olan Alımedî (bkz. s. 88 vd.) onun için "cemî' ömrünü hasbenlillâh gazâya sarf" eden, kendini kerâmet sahibi sayan, "pâk-ihlâs ve pâk-i'tikâd" saf bir bey olarak tasvir eder. Rum-ili ve Anadolu'da tüm yerli hânedanlara egemenliğini tanıtarak ilk Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmuş olan Gâzi Hüdâvendigâr Murad,[17] Germiyan'dan Kütahya madenlerini ele geçirmiş, Kütahya'ya, o zaman 19 yaşında bir genç olan oğlu Şehzâde Bayezid'i deneyimli komutan Kara-Timurtaş Paşa ile birlikte sancak beyi göndermişti (783/1381). Bayezid, Germiyanoğlu sarayına yerleşti ve herhalde o zaman *musâhib* şâirlerin bazıları, Osmanlı beyinin hizmetine girmişlerdir.

Bursa ve Yenişehir'de yapılan görkemli düğün merâsimi, o devirde çok önemli bir olay olarak vekâyinâmelere yansımıştır:[18] Anadolu beyleri, Mısır sultânının elçisi, ülkenin sancak beyleri düğüne değerli armağanlarla katıldılar, gelini almaya giden Osmanlı heyeti başında Bursa kadısı Koca Efendi, emîr-i 'alem Aksungur Ağa ve çavuş-başı, kapı halkından bin seçkin sipahiyle birkaç yüz hâtun Kütahya sarayına geldiler. Sarayda ziyafetler düzenlendi, armağanlar alınıp verildi.

Saraya mensup Germiyanlı şâirlerin, özellikle Ahmedî'nin, şimdi zengin ve güçlü yeni patronlarına, Osmanlı'nın da bu yüksek kültür temsilcilerine ihtiyacı vardı. Kütahya sarayında ziyafetlere bakan çaşnîgîr-başı Paşacuk-Ağa'yı Bayezid "kaynatasından dilek edüp koyuvermedi." Paşacuk-Ağa, şâir Şeyhoğlu Mustafa'nın hâmîsi idi.

Zenginlik Kaynağı Bir Maden: Şap

Germiyan beylerinin ihtişamlı sarayına, işret meclislerine, seyyahları hayran bırakan zengin Kütahya şehrine destek olan servet kaynakları arasında, Avrupa'ya şap madeni ihracatı önemli bir yer tutar. Şap, özellikle kumaş boyacılığında boyayı sabitleştiren bir kimyevi madde olarak pek önemli bir madde idi. Esas kaynağı

Anadolu şap madenleri olup Anadolu ile Avrupa arasındaki ticarette önemli bir yer tutmakta idi. 1340'a doğru Pegolotti "allume de Cotai (Kütahya) e d'Altoluogo"dan söz eder. XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesinde bu kıymetli maden, Gediz, Foça, Ulubad, Kapıdağı, Şapın-Karahisar (Koloneia) ve Rum-ili'nde Gümülcine,[19] (Marulye, Maronia?), Saruhan'da, Yeni Foça'da çıkarılmakta idi. XVI. yüzyılda yalnız Karahisar'ın makbûl kaya şapı, 2 milyon akça (35.000 altın) ile iltizama veriliyordu. 954/1547 tarihli bir mukataa defterinde[20] Anadolu'da şap üretim merkezleri:

	üretilen miktar: Kantar (1 kantar = 56 kg)
Kütahya	1.331
Şaphane-i Gedos (3 yıllık)	950
Teke-Hamid	1.520 (1,5 milyon akça)
Gedos (Şaphâne Köyleri)	1.200 (Venediklilere iltizam)
Alaiye ve Manavgad	230

Batı-Anadolu, başlıca şap üretim merkezi idi. Yukarıdaki listede Kütahya şaphânesi, bu tarihlerde 1331 kantar (yaklaşık 75 ton) üretimiyle iltizama verilerek devlet hazinesine 1.320.000 akça (yaklaşık 22.000 altın) getiriyordu. Şap, Aydın limanlarından Avrupa'ya ihraç olunmakta idi (1340'larda gümrük vergisi değer üzerinden % 4 idi). 1381'de I. Murad Kütahya ile beraber Eğrigöz bölgesini Osmanlı ülkesine katınca şap iltizam geliri Osmanlı hazinesine ait oldu.

Bir Osmanlı tapu kaydında Kütahya şaphânesi hakkında şu kaydı buluyoruz.[21] "Karye-i Şaphâne Köprücüğü, tâbi'-i Eğrigöz, Hüdâvendigâr zamanında Hüdâvendigâr'ın hâssı imiş, şimdiki halde Aslancuk Bey elindedir. Germiyan oğlu Aslancuk'a mülklüğe vermiş."

Bu kayıt bize şu tarihî bilgileri sağlamakta: 1. Şaphâne köyü Eğrigöz bölgesinde, Eğrigöz dağı güneyinde Kütahya'nın 60 km güney batısında bir köydür. Hüdâvendigâr (I. Murad) zamanında *pâdişah hâssı*dır, yani geliri devlet hazinesine aittir. Kanunî zamanında köy Germiyan oğlu Aslancuk'a mülk verilmiştir. Bu tarihte

şap madeni işlenmiyor.[22] Papalık arazisinde Tolfa'da şap madeni keşfedilince, şap ticaretinde Avrupa'nın Türkiye'ye bağımlılığı azalacaktır.[23] Bununla beraber 1547 tarihli belge gösterir ki, o zaman üretim hâlâ yüksektir. XVI. yüzyılda Gediz şapı, Ankara ve Kayseri tekstil merkezlerine ve Mısır'a, Rum-ili'nde Gümülcine şapı ise İstanbul ve Balkanlar'a sevk olunuyordu.

1381'de I. Murad, Kütahya ile beraber Eğrigöz bölgesini Osmanlı ülkesine katınca şap iltizam geliri Osmanlı hazinesine ait oldu; Aydın'da, Ayasulug ve Balat ticareti bundan etkilendi. O zaman Menteşe ve Aydın'da şap ticaretinin durduğu ve limanların zarar gördüğü hakkında Dr. Dzukov'un tezini, Dr. K. Fleet doğru bulmaz. Osmanlı döneminde daha sıkı bir kontrol gelmiş olmakla beraber bir kesilme söz konusu değildir. Aksine XV. yüzyıl başlarında üretimde biraz yükselme dahi kaydedilmiştir.[24] I. Bayezid tahta çıktığında 1390'da şap iltizamı üzerinde anlaşmazlık çıktı.[25] 1415'te Foça şapını Cenevizli podesta Adorno Giovanni 20.000 dukaya iltizamına almıştı.[26] K. Fleet'in Osmanlı–Ceneviz ticareti üzerindeki iyi belgelenmiş araştırması gösterir ki, Ortaçağ'da Batı-Anadolu'dan yapılan şap ihracatı en önemli eşya arasındadır. Şap işletme ve ticareti o zaman tamamıyla Cenevizliler ve Venedikliler elindedir. Bu devirde şap üretimi, yüksek rakamlara erişmiş görünüyor. XV. yüzyıl başlarında yalnız Foça'da 14.000 kantar (750 ton) bir üretimden söz edilir.[27] Bir Ceneviz ortaklığı altında şap üretimi 50.000 (?) kantara varmış.[28] Şap ticaretine Türkler de katılıyor.[29] Cenevizliler, üretilen şapı yalnız İtalya'ya değil, Mısır, Suriye ve Felemenk'e de satıyorlardı.

Germiyanlı Musâhib Şâirler ve Türkçe Klasik Şiir

Mes'ûd'un Türkçe *Süheyl ve Nevbahâr*'ı (5669 beyit, 751/1350'de yazılmış)[30] ve B. Flemming'in örnek biçimde yayınladığı Fahrî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* çevirisi (1674 beyit, Aydınoğlu Mehmed adına 768/1367'de), Germiyanlı şâirlerin ortaya çıkmasından önce Nizâmî'yi izleyen Türkçe aşk-macerâ romanlarıdır. Onlarda klasik *işret meclisi*, tüm öğeleriyle tasvir olunur (*Süheyl ve Nevbahâr*: 27, 30, 58-59, 140, 350). Fahrî, Türkmen Aydınoğlu'na anadili için (Beyit 230):

Şeker gibi bu Türkî dilce düzdük

der ve ilâve eder:

Zihî terk-i edeb bu tercümanlık

...

Çü sultân emridür ben bende me'mûr
Meseldir dilde ki al-ma'mûr ma'zûr

Bu hareket, Germiyanlı musâhib şâirlerin eserleriyle önem kazandı. 1350-1450 döneminde klasik dîvân şiirinde Farsça kelime ve ibâreler gittikçe daha çok tercih edilmeye başlandı. Osmanlı saray ve bürokrasisi, çoğu Nizâmî'nin hemşerileri olup Türkçe ve Farsçayı iyi bilen Azerî sanatçılara kucak açmakta idi. Osmanlı inşâ dilini yaratanlar arasında, Farsça inşâ üstadı İdrîs-i Bidlîsî, resmî dîvân dilini kurduğu kabul edilen Şîrazlı Cezerî Kasım (bkz. *Sehî Tezkiresi*, Sâfî) başta gelir. Fâtih Mehemmed'in büyük İranlı şâir Câmî'yi 5.000 altın gönderip İstanbul'a çağırdığını biliyoruz (bkz. Nevâyî, s. 142 vd).

Türkmen beyliklerinde saray çevrelerinde yeğlenen Türkçe mesnevîlerin, Şentürk'e göre[31] "şâirlikten çok mütercimlik olarak nitelendirilmesi daha uygun" olur; bu mesnevîler ancak "o devirde Türk okuyucularına Nizâmî üslûbunun aktarılması bakımından mühim kabul edilebilir... İran edebiyatını taklîd ve tercümeciliği ile ortaya çıkan ilk mesnevîlerimizdeki ifade, kalıplar, teşbih ve isti'are malzemeleri, üslûp özellikleri hemen hemen tamamıyla İran edebiyatı mesnevîleriyle aynıdır."[32] *Taklîd* (*mimesis*) tüm dünya edebiyatları için geçerli bir olgudur.[33] İtalyan Rönesans edebiyatı gözden geçirilmeden Shakespeare anlaşılmaz.[34] Germiyanlı şâirler, Nizâmî'deki mazmunların çoğu kez Türkçe karşılıklarını bulup kullanmakla ve Türkçeyi aruza uydurmakla hakikatte klasik Türk edebiyatının temelini atmışlardır.

1350-1450 yıllarında ilkin Germiyanlı musâhib şâirler ortaya çıktı, onlar ***kudemâ***[35] terimiyle Türkçe klasik şiir tarihinde eski devrin temsilcileri sayılmıştır. XIII.-XIV. yüzyıllar musâhib divan şâirlerinin eserlerinde sade Türkçe kelime ve deyimler çok çok kullanılmış, aruz veznine uydurma güçlüğü dolayısıyla sonraları bu üslûp, ayrı bir döneme ait ***kudemâ üslûbu*** sayılmıştır. ***Musâhib*** şâirlerin önemli bir özelliği, XIII.-XIV. yüzyılın oldukça sade Türkçesiyle yazma çabasında olmalarıdır. Edebî Farsçayı bilmeyen Türkmen beyleri için yazan musâhib şâirlerin kullandıkları Türkçenin lûgatçeleri (F. Timurtaş, *Hüsrev ü Şîrîn*, 77-96; K. Sılay, 52-81) kısmen yapılmıştır.[36] *Kudemâ*'nın *oğuzâne* üslûbunu, oldukça geç bir tarihte II. Bayezid dönemi şâirlerinden *'İşretnâme*

nâzımı Revânî'de ve *Türkî-i Basît* şâirlerinde bulacağız. Latîfî'ye göre[37] "kadîmin oğûzâne ve kûhîyâne" üslûbu, "elfâz-i garîbeden ve 'ibârât-i vahşiyyeden 'add" olunmuştur. Kullanılan Türkçe deyimler, "ahalî-i kurâda ve kabâil-i kûhiyânda" kullanılan ibâreler olduğundan, "zarâfet ve fesâhet yok idi." Latîfî'ye göre, Ahmed Paşa (öl. 1467) kudemânın üslûbuna son vermiş, saraya özgü "zarîf ve fasîh" üslûbu yaratmıştır. Ahmed Paşa'nın "zebân-i Fârisî'de ... kütüb ve devâvîne tetebbu'-i müstevfâsı" olup şiirlerinden "ekseri devâvîn-i Fürsden ifrâz ve intihâldir."[38] Fâtih'le beraber sarayın, kadîm İran *şehinşâh geleneğ*ini hakkıyla benimseme çabası sonucu, Osmanlı şâirleri büyük İran şâirlerini taklîde özen göstermişler, şiir üslûbu değişmiş; Farsça, Arapça lûgat ve deyişler, şiirde *zîver elfâz* sayılarak gittikçe yaygınlaşmıştır.[39] Gerçek bir edebiyat tenkitçisi olan Latîfî, her edebî eserin kendi dönemi içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş (*Tezkire*, 216), "bir nev-peydâ zuhûr ede, meyân-i nâsda mer'î ve mergûb olub köhneler kadr ü ragbetten düşer" gözlemini yapmıştır. Latîfî'ye göre, Fars edebiyatını yakından taklîd eden Nizâmî-i Karamânî, özellikle Veliyyüddîn oğlu Ahmed Paşa ile dîvân şiirinde yeni üslûp rağbet kazanmıştır. Latîfî, Ahmed Paşa'nın divânı, "Divân-i Hâfiz ve Câmî gibi her ne kadar ki okunsa yine ter ü tâzedir" der. Latîfî, ondaki ve Necâtî'deki "tâzeliğin", orijinalliğin, bir bakıma Türkçedeki "durûb-i emsâli" (atasözlerini) kullanmalarından ileri geldiğini de işaret eder. Necâtî Beg'e gelince "şi'r, mesel-âmiz oldu ve herkes hasb-i hâline müte'allik anda darb-i mesel buldu."

I. Şeyhoğlu Mustafa

Beylerin, Selçuklu-İran merkezlerindeki yüksek *zurefâ* kültürüne yönelmeleri, birtakım âlim ve şâiri *uc* bölgesine çekmiş, Türkmen beyleri cömert patronlar olmuşlardır. Germiyanlı musâhib saray şâirleri arasında Şeyhoğlu Mustafa, önde gelen ilk şâir sayılmaktadır.[40] Onun sarayla ilişkisi erkenden kurulmuş görünmekte; Germiyan Beyi Mehmed (1340-1361) döneminde Paşa(cuk)-Ağa himayesinde saray hizmetine girdiği belirtilmektedir. Süleymanşâh

(1361-1387) döneminde hükümdarın yakını, *musâhibi* olmuştur. Bey'in musâhibi olduğunu kendisi belirtmektedir.[41] Resmî dil olan inşâda yeteneği dolayısıyla yazışma bürosunun başı olarak *nişancılık*, sonra *defterdarlık* hizmetlerinde bulunmuştur.

I. Murad, Germiyan beyinin saray ziyafetlerini düzenleyen Paşacuk-Ağa'yı Osmanlı sarayına almıştır. Öyle görünüyor ki, Şehzâde Bayezid Kütahya'da sancak beyi olarak yerleştiğinde (1381), musâhib şâirlerden bazıları Osmanlı hizmetine girmişlerdir.[42] Şeyhoğlu başlıca eseri aşk hikâyesi *Hurşîd ve Ferahşâd*'ı, efendisi ve hâmîsi *Süleymanşâh* adına H. 789 (1387) tarihinde tamamlamış,[43] eseri Germiyan beyinin ölümü üzerine Kütahya'da Şehzâde Bayezid'e sunmuştur.[44] Şeyhoğlu, İran klasikleri 'Attâr, Senâ'îve Nizâmî etkisinde kaldığı gibi, Selçuklu döneminde Türkçe eserler vermiş ustalardan Hoca Dehhânî, Gülşehrî ve özellikle Hoca Mes'ûd'dan alıntılar yapmıştır. Böylece, onu Selçuklu dönemi Türkçe edebiyatını devam ettirmiş bir usta sayabiliriz. Şeyhoğlu, patronu Süleymanşâh için saray hayatı, protokol, devlet idaresi hakkında didaktik-ansiklopedik eserler yazmış veya Farsçadan Türkçeye çevirmiştir. Bu alanda Süleymanşâh adına, *Kâbûsnâme* ve *Marzubânnâme* çevirileri biliniyor.

Öbür Germiyanlı şâirler gibi Şeyhoğlu, Osmanlılardan ilkin Yıldırım Bayezid, Timur darbesinden sonra Emîr Süleyman himayesine girmiştir. Bayezid için *'ışknâme* yazmayı tasarladığı biliniyor (bu eser kayıptır).[45] Necmeddîn Râzî'nin *Mirsâdü'l-'İbâd* çevirisini Bayezid döneminde 803/1401'de tamamlamış, hâmîsi Paşacuk-Ağa'ya sunmuştur.[46] *Kenzü'l-Küberâ*, Râzî'nin I. Alâeddîn Keykubâd adına yazdığı Farsça *siyâsetnâme* tarzındaki eserinin ilâvelerle bir çevirisidir. Eser, Selçuklu devlet teşkilâtı üzerinde önemli ayrıntılar içermektedir.[47] Şeyhoğlu, okuyanlar "Türkî-dilde ol fâideyi ve safâyı bulalar" dileğinde bulunur. Şeyhoğlu, *Hurşîd ve Ferahşâd* mesnevîsinde (Beyit 3366-3371, 7884-7893) işret meclisi tasvirleri bırakmıştır. Germiyan beyi yanında büyük nüfuz sahibi Şeyhoğlu ile Kütahya'ya sonradan geldiği anlaşılan Ahmedî arasında rekabet Osmanlı döneminde sürüp gitmiş. Ahmedî, Süleyman Çelebi (1402-1411) döneminde sarayda emîrin en yakın musâhibi

idi. Şeyhoğlu'nun ölüm tarihi, 807/1414 tarihine doğru kabul edilmektedir.[48]

II. Şeyhî

Osmanlı sarayında Yıldırım Bayezid döneminden beri tanınmış Germiyanlı şâirlerden Şeyhî, öbür adıyla Sinânüddîn Yûsuf,[49] Ahmedî gibi Emîr Süleyman Çelebi musâhiblerinden olmuştur. Germiyanlı şâirleri nedîmleri arasına alan Emîr Süleyman, Sehî'ye göre[50] Şeyhî'de "tab'-i hôş ve elfâz-i dilkeş görüp tabî'at-i şi'riyye fehm etmeğin şi're sevk etmiş", Ahmedî ile Şeyhî arasında daimâ "muşâ'ara" yaptırır, şiir söyletirmiş. "Şeyhu'ş-şu'arâ" Mevlânâ Şeyhî (Tabib Sinânüddîn), İran'a gidip büyük sûfîlerle buluşmuş, "ilm-i zâhir ve bâtında yed-i 'ulyâ ve fenn-i tevhîd ve tasavvufda kısmet-i 'uzmâsı var idi."[51] Tıp ilminde uzmanlık kazanmış, birçok ilimlerde ansiklopedik geniş bilgi edinmişti. Bir musâhib sıfatıyla hâmîsi sultân için yazdığı *Husrev ü Şîrîn*'i, ansiklopedik-didaktik mesnevîler arasında seçkin bir yer alır. Latîfî[52] eserin didaktik özelliğine değinerek, "gerçi ... efsânedir, lâkin ma'nâ yüzünden izhâr-i 'ulûm ve ma'ârife 'illet ve bahânedir" der. Şeyhî mesnevîde "mümtâz ve fâik'dir, âminâ", gazelde kudemâ arasında *üslûb-i sâbıkı* temsil eder. Bayezid'den sonra Emîr Süleyman, I. Mehemmed ve II. Murad'a musâhib olmuştur. 818/1415'te I. Mehemmed'in tedavisi için Germiyan'dan çağrılmış, "hayatının büyük kısmını, çok zaman Yakûb Bey'in ve sonra Osmanlı pâdişahlarının musâhipliği ve nedîmliği" ile geçirmiştir.[53] Vefatı, II. Murad'ın (1421-1451) musâhipliğine rastlar. 1428'de Yakûb Bey'in II. Murad'ı ziyaretinde, Şeyhî'nin mihmandâr atandığı (J. von Hammer'den naklen Timurtaş, XXVII) doğru olmamalı (karş. Sa'deddîn, I, 339-341. Oradaki "'atâyâ-i Şâhî" ifadesi yanlış yorumlanmış olmalı). Timur darbesiyle (1402) Osmanlı Devleti *fetret* içine düşüp, Germiyan oğlu II. Yakûb tekrar Kütahya'da beyliğini alınca, Şeyhî galiba onun yanına gitmiştir. II. Yakûb Bey'e ait bir vakfiyede şâhitler arasında görülmektedir. 1402-1415 arasında Germiyan'da olduğu anlaşılmaktadır.[54] Şeyhî, Çelebi Sultân Mehemmed'in "mülk-i

Osmânî"yi yeniden ihyâ ettiğini bir kasîdesinde anmıştır.[55] Akşemseddîn, onu "Germiyan Türkü" diye anar.

Bununla beraber Germiyan ve Osmanlı beyleri hizmetinde *musâhib-nedîm* şâirler-den Şeyhî, Şeyhoğlu Mustafa ve Ahmedî ile birlikte Farisî örneklere göre geliştirilmiş dîvân dili ve sanatındaki orijinallik ile, Osmanlı klasik edebiyatının kurucuları arasında sayılmaktadır. F. Köprülü'den itibaren edebiyat tarihçilerimiz, XV. yüzyılda gelen dîvân şâirlerinin başında Şeyhî'yi anarlar. Şeyhî'den sonra klasik dîvân şiirini gerçekten açan şâir, Şeyhî'ye nazîreler yazan Veliyyüddîn oğlu Ahmed Paşa sayılır. Ondan sonra Necâtî, Melîhî, Mesîhî klasik dönemin büyük temsilcileri sayılmaktadır.

Şeyhî'nin tıp ilmi üzerinde risâlesi, küçük *Neynâme* mesnevîsi ve 'Attâr'dan bir çevirisi (*Hâbnâme*) dışında başlıca edebî eserleri, *Hüsrev ü Şîrîn*'i, *Dîvân*'ı ve edebiyatımızda bir eşi olmayan *Hârnâme* adlı hicviyesidir. Genelde, tezkireci ve edebiyatçıların ortak fikri, onun şaheseri *Hüsrev ü Şîrîn* başlıklı mesnevîsidir; tüm bu dönem şâirlerinde olduğu gibi onda "İran şâirlerinden çok fazla ilhâmlar ve izler" vardır.[56]

Şâir, *Hüsrev ü Şîrîn*'i (6944 beyit), bir rivâyette[57] Germiyanoğlu için te'life başlamış,[58] sonra II. Murad'ın emriyle tamamlayıp ona sunmuştur. Murad'a ilk saltanat yıllarında sunulan nüshada:

Sorarsan kimdür ve Hak'dan müeyyed
Direm Sultân Murâd ibni Muhammed

Konu, kuşkusuz Nizâmî'nin Farsça *Hamse*'sinden alındığı gibi, bazı beyitler "aynen tercüme"dir. Ancak Dr. Timurtaş'a göre, eserin üçte ikisi Şeyhî'ye aittir. "Şeyhî esere kendi kişiliğinin damgasını koyabilmiştir."[59] Sehî'ye göre, tercümeye "Türkî kisvet ve yeni hil'at giyürdi. İnsâf ki, bir şîve ile zîb ü ziynet ve bir nakş ile tarâvet ü letâfet vermişdür."

Acem tonından ol mahbûbu soydı
Hemân-dem Rûmî üslûbına koydı

Özetle, *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîsi, Türkçede musâhib şâirlerin didaktik roman tarzının başarılı güzel bir örneğidir.

Hüsrev ü Şîrîn, Nizâmî'ninki gibi, bir aşk romanı, fakat aynı zamanda hâmî-patrona çeşitli bilimlerden yararlı bilgiler vermeyi amaçlayan didaktik-ansiklopedik bir eserdir. Her musâhib şâir gibi Şeyhî de, himayesini aradığı sultâna eğitici, hoş bir eser sunmak istemiştir. *Sohbet-i hâss*ında seçkin şâirler ile işret meclislerinden başını alamayan Sultân Murad'a şâir eserini sunarken "bir köşede aç, kimsesiz, garîb, hasta ve mustarib" olduğunu belirtir, onun hâmîliğini ve inâyetini bekler (Beyit 34):

Getür vaktidür iy sarrâf-i mâhir
'İnâyet feyzi çün dökdi cevâhir

Sultân Murad'a kasîdesinden (Beyit 699):

Olsun sana müsellem iy pâdişâh-i a'zem
Hem rezm-i Rüstem hem câm-i meclis-i Cem

Bu didaktik esere şâir bir *nasîhatnâme* eklemiştir (Beyit 727, 741-742, 752):

Ki sultânlıkda bu dört iş güzîndür
Sehâvet, pes şecâ'at 'adl ü dîn'dür

Buyurmış âkil ü sâhib-firâset
Ki vâcibdür şehe şer' ü siyâset

Ra'iyyet olsa mer'a şâh râ'î
Kamu devlet devamına ola dâ'î

Türkçe atasözlerinin eklenmesi bir üslûp yeniliğidir:

Nice anlar ganî muhtâc hâlin
Ne bilsün tok olanlar aç hâlin

Şer'î hukuk yanında sultânın *siyâset* (devlet) hukuku, adâletin yerine getirilmesi için gereklidir; sultân raiyyetin rahatlığını sağlayarak, onların duâsını almakla hükümdarlığın devamını güvence altına alır. Bu İranî siyaset düşüncesi, tüm Osmanlı devlet felsefesinin temel taşı olacaktır.[60]

Hüsrev ü Şîrîn'de işret meclisi sahneleri ilginçtir (55. Fasıl): "Sıfat-i Bahar ve Meclis-i 'işret sâhten-i Husrav bâ-Şîrîn." Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde; gazellerle coşkulu sahneler içeren meclis-i işret tasviri, eserde uzunca bir *nevrûziye-sâkînâme*'dir (Beyit 2863-3519). Bahar, bahçe, çiçek tasvirleri, ağaçlar, havuzlar (Beyit 2006):

Çemenler çevresi âb-i revâne
Bınâr u çeşme havz-i hüsrevâne

Bahçe içinde kasrlar yapılmış, sultân geldi, sevgiliyi karşıladı; mâhrûlar, altın gümüş kürsîlere oturdu, bu cennette şarap içmek mübâh oldu. Sâkî ve yardımcıları hizmete başladılar.

Sular şurîde olup cûşa geldi
Çiçekler kopdı sankim hûşa geldi

Konuldı kürsîler zerrîn ü sîmîn
Oturdı mâh-rûlar zühre-âyîn

Çağırdı 'akl virmen ömri bâde
Mübâh olur bilün cennette bâde

Gümüş bileklüler altun ayağı
Sürüp devr itdiler la'lîn tudağı

Şarap içilmeye başlayınca musikî başlar:

Mugannîler düzetdi sâz u âvâz
İdüp sözü niyâz ile ser-âgâz

Havâ-dâriydi Pervîz'ün kadîmî
Musâhib hem-demi vü hem nedîmi

V'eğer ma'şûk ideydi vaslı dâ'im
Vücûdu 'âşıkun kalmazdı kâ'im

Kalurlar subha-dek bî-'akl u bî-cân

Aras Suyu (Azerbaycan'da) kenarında tekrar çadır kurarlar:

Mey ü ney 'ışk ile olmışdı hem-dest
Şeh oturmış ol üç hamr ile ser mest

Hüsrev, Şîrîn ile mehtâb sefâsı yapar:

Müheyyâ oldı gine meclis-i hâs
Olup Zühre muganni mâh rakkâs

Meclis-i 'işrete düşkün bir pâdişah olarak bildiğimiz II. Murad'ın dönemi, Osmanlı'nın sanatta gelecek çizgisini belirleyen bir dönemdir (bkz. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*). Şeyhî etkisi altında 'Atâ'î, Farsça gazel ve kasîdeler yazıyor, tekniği daha düzgün, *tasannu*'a (edebî sanatlara) düşkün bir şâirdir; kendisinden sonra bu akımı kuvvetle temsil Ahmed Paşa üzerinde etkisi vardır. Yine

II. Murad devri şâirlerinden Cemâlî, *Gülşen-i 'Uşşâk*'ı ile dönemi temsil eden bir şâir. Bu dönemde klasik musikî teorisi üzerinde iki eser: Hızır b. Abdullah ve Şükrullâh'ın Türkçe eserleri dikkati çeker.[61] Aynı dönemde, her alanda fıkıh, filoloji, devlet idaresi üzerinde Türkçeye güçlü bir çeviri faaliyetiyle klasik İslâm-İran fikir hayatına katılma çabası görülür.

Şeyhu'ş-Şu'arâ unvanıyla yüceltilen Şeyhî'nin de Ahmed Paşa üzerinde kuvvetli etkisi olmuştur; mezarı Bursa Pınarbaşı mezarlığındadır (kitabe 841 tarihli). Şâir Ahmed Paşa'nın babası kadıasker Veliyyüddîn şâirlerin hâmîsi idi. Fâtih devrinde tasannu'a, edebî sanatlara artan ilginin bir göstergesi, *Miftâhu'l-Ferec* çevirisidir. Nesirde Fârisî inşâ örneklerini Türkçeleştiren Yahya b. Mehmed Kâtib'in *Menâhicü'l-İnşâ*'sı dönemin genel akımına uygun bir eserdir.

III. Ahmed-i Dâ'î

Ahmed-i Dâ'î, ilkin Yıldırım Bayezid'e, sonra Emîr Süleyman'a intisâb etmiş Germiyanlı şâirlerdendir. Dâ'î'nin[62] şâirliğine tanık olan *Çengnâme*'si, *sâkînâme* tarzında meclis-i işreti konu alan, bu vadide Türkçe en eski eserlerden biri olup musikî âletleri üzerinde durur.[63] Eser, zamanı daha çok işret meclislerinde geçen Süleyman Çelebi (1402-1411) adına yazılmış ve ona sunulmuştur. Dâ'î, 44 beyitlik bir kasîdesi ile "Es-Sultânu'l-A'zam" diye hitap ettiği hâmîsi Süleyman'ı, kardeşleri çelebiler üstünde görür (Beyit 169-175):

Bu 'asr içinde bir devletlü Hândur
Yasağı muhkem hükmi revândır

Hakîkat kulları âzâdelerdir
Ana kulluk eden şehzâdelerdir[64]

Dükeli beğler etmişdür itâ'at
Anun kulluğıdur Tanrı'ya tâ'at

Dâ'î, bundan sonra Süleyman'ın gâlip geldiği bir savaşı tasvir eder. Bu savaş, Rum-ili'nde kardeşi Musâ'ya karşı kazandığı zafere işaret olmalıdır. Bu tasvirden sonra "Hudâvendigâr'ın devâm-i devleti du'âsı" bölümünde hâmîsinin sultânlığını belirten sözler söyler:

Cihan sensin ve lîkin cân sensin
Kamu 'âlem kulun sultân sensin

Çengnâme, Süleyman'ın başarılı olduğu bir dönemde sunulmuş olmalı:[65]

Muzaffer leşkerin mansûr olsun
Hasûdun düşmanın makhûr olsun

Çengnâme'nin tipik bir sâkînâme olduğuna kuşku yoktur. Konuya, tüm sâkînâmelerde gördüğümüz gibi bahar tasviriyle girer:

Baharın leşkeri olduysa pîrûz
Erişdi şehsuvâr-i şâh-i nevrûz

Bahardan bahçe tasvirine geçer:

Sular odsuz pınardan kaynar oldu
Balıklar su yüzünde oynar oldu

...

Bulutlar gökyüzünde gerdi sâyvân
Sabâ ferrâş u sakkâ ebr-i nîsân

Bundan sonra çiçeklerin ayrı ayrı tasviri gelir:

Sabâ gül goncasın açmış nikâbın
Seher gül yüzüne saçmış gülâbın

Meclis, bağ; gül, benefşe, sünbül, şakâyik, erguvan, nergis, sûsen gibi çeşitli çiçeklerle "uçmağa" benzer. Her köşede şadırvanlardan sular akar, hafif esen yel cana can katar:

Duru sular söğütler diplerinde
Durulmuş süciler bal küplerinde

Cihan halkı dükeli hâs u 'âmı
Edinmişler anı işret makâmı

O bağ içinde bir meclis kurulmuş
İrem bağına benzer taht urulmuş

Oturmuş bir nice nâzik yiğitler
Nedîm ü 'ârif ü çâbük yigitler

Sonra çalgıcıların ve çalgıların tasviri gelir:

Oturmuş bir çalıcı sâz elinde
Çalar bir sâz-i hôş-âvâz elinde

Yiğirmidört ibrişîm kılı var
Velî her kılınun yüzbin dili var

Ağaçtan sâz ipek kıllar dakılmış
Deriden üstüne yaku yakılmış

On iki perdeden söyler kamu râz
Makamât içre çok seyrân eder ol

Mecliste *ilm-i edvâr*'dan anlayan "zarîfler" her makamı bilir. Şâir, burada makamları sıralar: Segâh, dûgâh, çârgâh, nihâvend, hüseynî, isfahân, hicâz, nevrûz, rakîb, zâl, gazel, şehnâ, nuhüfte.

Irak ahengini çün yâd eder ol
Sipâhan içre çok feryâd eder ol

Her makam, belli etkisiyle dinleyende ayrı bir etki yapar; *revâhî* faslında halk coşar, raksa kalkar:

Ne vaktin kim nevâhet eyler rehâvî
Dinlerler terk iderler sözü sâzı

...

Anun vecdinde şevkile dururlar
Samâ' u raks iderler çarh ururlar

Musikî ve şarapla insan aklını kaybeder, ma'şûka yalvarmalar başlar:

Kamu gizlüleri peydâ kılan ol
Kamu 'âşıkları şeydâ kılan ol

Ana eydür kamu 'âşık niyâzın
Ana karşu ider ma'şûk nâzın

Getür sâkî şu yâkût-i revânı
Ne yakût-i revân kût-i revânî

Düz ey mutrib nevây-i erganûnı
Süz ey sâkî şarab-i erguvanı

Mey iç hôş giç ki sultân devridür bu
Şehinşeh Mîr Süleymân devridür bu

Bugün 'ayşla 'işret demîdür
Şarâb u şâhid u sohbet-demîdür

...

Ki her bir 'âşıka ma'şûkla hôş
Kenâr u bûse ve halvet demîdür

Süci şerbetdür ol şîrîn ağızdan
Diken güldür yüzü gülzâr elinden[66]

Sabaha doğru su kenarında ağaçlar altında nedîm, mutrib ve sâkî, sarhoş uzanırlar:

Sabahın ihtiyâr it bağ içinde
Ağaçlar gölgesinde su kenârın

Musâhib Dâ'î kendinden bahisle, işret meclisinden açık tasvirler yapar:

Selâtîn sohbetinün hemdemi ben
Havâtîn perdesinün mahremi ben

Nedîmüm mutrib u gûyende çengî
Herîfüm sarhoş u mahmûr-i bengî

Şarâb u şem' u şâhid kanda kim var
Benim ser-halka ol meclisde ey yâr

Gehî ma'şûk dilinden tercümânım
Gehî ma'şûk ile ben hem-zebânım

Şular kim bengîlerdür yerler esrâr
Duyar her perdeden yüz dürlü esrâr

Halvette zâhidler ve kendi köşesinde sûfîler:

Benüm bu vecd ü hâlâtım görürler
Kamu ta'atların yîle virürler
Semâ'a raks ururlar şevk iderler

Şarâb içmek şâhid kocmak işimdür
Güzeller kande kim var yoldaşımdur
...

Ururum taşa tövbe şîşesini
Korum bir yana zühd endîşesini

Süleyman Çelebi ile Mutâyebât:[67]

Gerçi huzur-i hizmete her dem erişmege
Muştâkdur muhabbetle cümle tâyife

Süciden özge hiçbir yakumuz yok

Velîkin bir sakalsuz sâkîmuz yok

Beyden in'âm bekler:

Hemân ben kalmışam mahrûm arada
Garîb ü muflis ü miskîn ü mahcûr

...

Kulun Dâ'î ki geldi kaçgün oldu
Getürdü bir nice beyti hurûfa

Özetle, *Çengnâme*, güzel bir sâkînâmedir. Sâkînâmeler, Dâ'î'den çok önce Arap ve İran edebiyatında belli bir çerçeve içinde, belli bölümleriyle bir edebî *tarz* olarak yerleşmiş, hemen hemen her tanınmış şâir, bu çerçeveyi ve motifleri izlemiştir (*Şâhnâme'de*, Nizâmî'de, Gülşehrî'nin *Feleknâme*'sinde işret meclisi tasvirleri vardır).

Dâ'î *Çengnâme*'de, doğa, şiir, musikî eşliğinde sınır tanımayan *kadîm* İranî zevk u safâ geleneğine bağlı kalmıştır. O, yaşamı zevk u safâ sayan bir hükümdarın, Süleyman Çelebi'nin musâhibi idi. Ahmed-i Dâ'î'nin *Çengnâme*'sinde gördüğümüz fasıllar, XVI. yüzyılda Revânî'nin (öl. 1524) '*İşretnâme*'sinde izlenmiştir. Şâir, bize şarap, bahar, bahçe, çiçekler, musikî âlet ve makamları ile bir işret meclisini, tüm ilginç ayrıntılarıyla tasvir etmiştir.

IV. Ahmedî

Germiyanlı musâhib şâirler arasında eserlerinin genişliği ve sanatı bakımından, kuşkusuz en önde geleni Ahmedî'dir.[68] *Ahmedî* mahlasını seçmiş olan şâir Mevlânâ Tâceddîn İbrahim b.

Hızır (1334-1414) gençliğinde Mısır'a gitmiş, klasik İslâm ilimlerini okumuş, sonra gelip Kütahya'da yerleşmiş; başlıca eserlerini Germiyan beyleri Süleymanşâh (1361-1387) ve II. Yakûb (1387-1429)'un musâhibi olarak yazmıştır.

Mısır dönüşü Mevlânâ Ahmedî, "Sultânu'l-Germiyâniyye" Süleymanşâh'a hoca olmuş. Bu Germiyan beyi şiir sanatına gönül verdiğinden Ahmedî şâirliğe "hadden ziyâde" kendini vermiş.[69] I. Murad, Kütahya ile Germiyan'ın kuzey bölgesini (Eğrigöz: Şaphâne) işgal edip orada oğlu Şehzâde Bayezid'i yerleştirince (1381), Süleymanşâh beyliğin batı kısmına, Kula'ya çekildi ve 1388'de ölümüne kadar orada kaldı. Ahmedî'nin bu tarihe kadar onun yanında kaldığı anlaşılıyor. Ahmedî, I. Murad'ın 1386/87 Karaman Seferi'ni, *Gazavâtnâme*'sinde bir göz tanığı gibi bütün ayrıntılarıyla anlatır. O zaman şâirimiz, efendisi Süleymanşâh'la beraber metbû' Sultân Murad'ın bu seferine katılmış görünmektedir. Süleymanşâh'ın ölümü (1388) üzerine boşta kalan şâir, bir veli-nimet aramaya koyulur. Bunu *İskendernâme*'de şöyle anlatır (Beyit 294-295):

Ucdan uca araduk bu 'âlemi
Bulamadık ehl-i kerem bir âdemi

Kim kerem-ehli kimi ölmüş durur
Kimi yokluktan nihân olmuş durur

Şehzâde Bayezid, 1389 baharında babası I. Murad'ın emriyle Kosova Savaşı'na katılmak üzere Rum-ili'ne geçtiği zaman, kuşkusuz, Ahmedî'yi yanında götürmüştür. Ahmedî'nin Kosova'ya giderken ordunun güzergâhı ve savaş üzerinde *Gazavâtnâme*'sinde verdiği ayrıntılar, bunun en güçlü kanıtıdır. Herhalde Ahmedî, savaştan önce Kütahya'da Bayezid yanında olmalıdır. Ankara Savaşı'nda (1402) Tatarlar ve Germiyan askeri Timur tarafına geçip de ümit kalmayınca, Bayezid'in ordusu dağılmaya başladı. O zaman Bayezid'in büyük oğlu "Emîr Süleyman'ı dahi paşalar ara-yerden çıkardılar." Süleyman, yanında veziriâzam Çandarlı Ali Paşa, de-

Sultan I. Bayezid'in cülûsunda eğlenceler. Ahmedî, *İskendernâme*, 1460 civarı. Venedik, Biblioteca Nazionale Marciana, Cod. Or. XC(37), y. 240b-241a.

neyimli Karesili Eynebeğ Subaşı, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile beraber Bursa'ya geldi; Rum-ili yolunu tuttu.[70] Taşköprülüzâde'ye göre Ahmedî, bir ara Timur'un yanında bulunmuş ve latîfeleri Timur'un çok hoşuna gittiğinden değerli armağanlar almış. Şâirin "neş'esi kemâl-i zarâfet üzerine idi."

Ahmedî, Edirne'de Süleyman'a (öl. 1411) sunduğu *İskendernâme*'sinde *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân* faslında Süleyman'ı daima, *şâh*, *pâdişah*, *sultân* diye anar:

Mîr Süleyman oldı anın yerine şâh
Gün gibi rûşendir ne hâcet güvâh

Edirne'ye ulaşmak için Süleyman, acele İstanbul Boğazı'na geldi, Boğaz'da güçlü Güzelce-Hisar'a (Anadolu Hisarı) sığındı ve karşı yakaya geçebilmek için Bizans imparatoru ve müttefikleriyle bir antlaşma (Gelibolu Antlaşması, 1403) yapmak zorunda kaldı. Selânik'i ve Karadeniz'de bazı liman-şehirleri imparatora ve Yunanistan'da bazı yerleri Venedik'e bıraktı.[71]

İskendernâme'de ilâve Âl-i Osman faslı, *Pâdişâhî-i Sultânu's-sa'îdi'ş-şehîd Emîr Süleyman* ile biter (*şehîd* kelimesi 1411'de ölümü üzerine sonradan ilâve edilmiş olmalı). Kayda değer ki, Ahmedî, Süleyman'ı öven beyitlerinde, Yıldırım Bayezid'den sonra Süleyman'ın *pâdişah* ve *sultân* olduğunu belirtir. Bu ifade, onun Süleyman yanında olduğuna kuşku bırakmaz.

İskendernâme'de,[72] ömrü olursa Süleyman'ın tarihini bir kitap olarak yazmak istediğine dair vaadi önemlidir (Beyit 7849):

Ömrden girü virilürse amân
Tangrınun fazlıyile bir kaç zaman

Bir kitâba dahi bünyâd idevüz
Mîr Süleyman nitdi anda eydevüz

Bunu, Süleyman'ın sağlığında söylemektedir. *İskendernâme*'yi ona sunmuştur. Fakat, hâmîsi Süleyman, 1411'de hayatını kaybedince vaat ettiği kitabı, 1385-1389 dönemini içeren bir *Gazavâtnâme* tarzında yazdığı anlaşılmaktadır.

Timur'un tarihçisi Yezdî'ye göre[73] Timur, 6 Ocak tarihli bir yarlığı ile Süleyman'ı Rum-ili'nde (*asra-yaka*) kendine bağımlı bir emîr olarak tanır. Timur, Anadolu'dan ayrılmadan I. Murad'ın Anadolu ve Balkanlar'da kurduğu imparatorluğu parçalamış, eski beylere ve yerel hânedanlara *yarlığ*lar vererek her birini kendine bağımlı kılmıştır. Başlangıçta Mehemmed Çelebi de Timur'a bağımlılığı tanımıştır. Çelebi Mehemmed, ağabeyisi Süleyman'a adam gönderip onu babaları Bayezid tahtına sahip "sultân" olarak tanır. Bu arada Bursa'yı kardeşi İsâ elinden alan Mehemmed, devletin pâyitahtı (*dâru's-saltana*) Bursa'da yerleşir. Çelebi Mehemmed'in

Amasya'dan gelip Anadolu'ya egemen olmasından Süleyman tedirgin olur.[74] Mehemmed'in, Timur adını taşıyan Bursa'da basılmış 806 tarihli bir sikkesi bize kadar gelmiştir (Muhammed b. Bayezid Han, Demür Hân Gürkân, 806). (H. 806 yılı 21 Temmuz 1403'te başlar, 10 Temmuz 1404'te biter, o zaman Timur hayattadır.) Süleyman[75] Anadolu'ya geçer. Mehemmed Amasya-Tokat beyliğine çekilmek zorunda kalır (1404).

Süleyman, herhalde 1406 tarihine kadar Anadolu'da kalmış görünüyor. Ahmedî, onunla beraberdir. Timur'un bağımlılığını tanımış bulunan Karamanoğlu, o sırada Ankara üzerine geldi, Sivrihisar'ı kuşattı; alamayıp bir havâle kulesi yapıp abluka altına aldı. Süleyman, Ankara'da işret meclislerinde zevk u safâ ile meşgûldür: *Menâkibnâme*'ye (Neşrî'de bkz. s. 101 vd.) göre Süleyman, 1404-1407 döneminde zamanını "Büyük Hamam" içinde sohbet edüp şarap içmekle geçirmektedir.[76] Evrenuz (Evrenos) ve Ali Paşa gibi devrin ileri gelen ricâli onunla beraberdiler. Kuşkusuz, şâirimiz Ahmedî bu sohbet âlemlerinde Süleyman'a nedîmlik ediyordu. *Düstûrnâme-i Enverî* (N. Öztürk yayını, 42), Ahmedî'nin Süleyman yanında müsâhibliğini şöyle anlatır:

Mîr Süleyman dün ü gün sohbet eder
Ahmedîyle dem-be-dem 'işret ider

Ahmedî dervişdi bay eyledi şâh
Oldı muhtaç ana cümle ehl-i câh

Nüfuzlu nedîm Ahmedî ile vezir Çandarlı Ali Paşa arasında ilişkiler iyi değildi. Mevlânâ Ahmedî, *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman*'da Çandarlı Halil'i "ilmi azdı" diye küçümser (Sılay: Beyit 143-144).

Cûd u ihsân eyledi ol lâ-nazîr
Salenik'i elden çıkardı ol emîr

Anı İstanbûl tekvûru alur
Hileyile böyle iş ana kalur

1403 antlaşmasıyla Selânik'in imparatora geri verilmiş olması, Osmanlılar arasında affedilmez bir fedakârlık sayılıyordu. Çelebi Mehemmed ve Karamanoğlu, Süleyman'a karşı kardeşi Musâ Çelebi'yi Rum-ili'ne gönderdiler (809/1406). Musâ, Kastamonu'dan Eflak Voyvodası Mircea yanına gitti, Rum-ili uc beylerinin yardımıyla[77] "tamâm Rum-ili'ni zapt etti." Bu haber, Süleyman'a erişince "gâyet müteellim olup" hemen Rum-ili'ne geçmeye karar verdi. 1406'da Edirne'ye, yanında musâhib şâirler olduğu halde geçmiş olmalı.

Bu sırada, Süleyman'ın devlet işlerinde sağ kolu Çandarlı Ali Paşa Ankara'da vefat etti (20 Aralık 1406). Rum-ili'ne geçme kararının nasıl verilmiş olduğunu *Menâkibnâme* (Ahmedî) şöyle anlatır: "Sâir vüzerâ ile danışıp şöyle maslahat gördüler ki, gece gündüz demeyip gideler ... andan göçüp isti'câlle gidip İstanbul'a yettiler. İstanbul Tekvuru'na (imparator) bazı *il adayıp* andan geçip gittiler (İmparator II. Manuel rakip şehzâdelerin Boğaz'dan her geçişini fırsat bilip toprak ödünleri koparmakta idi). "Emîr Süleyman Edirne'ye gelip tahta geçüp oturdu, leyl ü nihâr 'ayş u 'işrete meşgûl olup zevk u sohbete mukayyed oldu."[78] Bu sohbet meclislerinde "Sultân" Süleyman'ın sadık nedîmi, kuşkusuz Ahmedî idi.

Ahmedî hem hizmetine irdi anun
Yoluna cân u cihânı virdi anun

İskendernâme'yi de bu sırada tamamlayıp (beyaza çekip, Osmanlı tarihini ekleyip) Süleyman'a sundu. Ahmedî'nin *İskendernâme*'de Süleyman'ın zaferinden söz eden beyitleri, kuşkusuz Musâ'ya ilk galebesiyle ilgilidir: Süleyman, ilk karşılaşmada üstün geldi. "Beğler, Rum-ili'nden kaçup Emîr Süleyman'a gelüp ita'ât ettiler."

Ahmedî, Süleyman'ın ruh hâletini şöyle anlatır:

Gerçi leşker var genc u dest-res
Lîkin itmez mülk almağa heves

Himmeti katında anun mülk-i zemîn
Bir üvezün kanadıncadır hemîn

Mülk istese olmadan arada harb
Feth olayidi ana şark u garb

Ol mürüvvetlüdürür ehl-i 'atâ
Ol fütüvvet ıssıdur ni'me'l-fetâ

Kibrden olup-durur nefsi berî
Hem yavuz ahlâkdandur ol ârî

Bî-kerân nesneyi kimden kim bile
Ya anun şerhin tamâm idibile

Nesneye nakdin viren ebleh (Sılay, 50: eyle) olur
Fikirsiz iş işleyen gümrâh olur

Ahmedî, patronu Süleyman Çelebi ile mutlu *'ayş u 'işret* yaşamının devamı hülyâsı ile der ki:

'Ömr bâğına erişmesün hazân
Yirine kimse getürmesin cihân

Ama Edirne'de bu zevk u safâ âlemi çok sürmez. İlkin, Çelebi Mehemmed Ankara ve Bursa'da kendine yandaşlar buldu. Amasya'dan hareketle Ankara'ya gelir, Bursa kapılarını açar. Böylece, Batı-Anadolu'da Karesi, Aydın, Saruhan, Menteşe, Teke ve Germiyan illeri Mehemmed'i sultân tanıdılar. Rum-ili'nde genç enerjik Osmanlı şehzâdesi Musâ, Süleyman'a karşı sık sık baskınlar yapıyordu (1407-1410); uc kuvvetlerinin "kurdu" Mihaloğlu ile

son bir baskında Musâ başarılı oldu. Edirne'yi ele geçirdi (Şubat 1411). Burada göz tanığı Ahmedî'yi izleyelim:

Baskın anında Süleyman "hamam içinde sohbet edüp şarâb içerdi;"[79] kendisini uyardılar. Ahmedî, *Menâkibnâme*'de dramın nasıl sonuca gittiğini canlandırır: "Yine sohbetine meşgûl oldu"; Süleyman'ı destekleyen saygın yaşlı uc beyi Hacı Evrenuz gelip kendisine, Musâ'nın askeriyle kapıya dayandığını haber verdiğinde: "Ay Hacı Lala! Beni sohbetimden ayırma" yanıtıyla onu huzurundan kovdu.[80] I. Murad'dan beri Yeniçeri ağası olan (1387 Ceneviz Antlaşması'nı yapanlardandır) Hasan Ağa gelip uyardı, onu da hakaretle geri gönderdi. Hasan, tüm kapı kuluyla Musâ tarafına geçti. Musâ, doğru hamam üzerine yürüdü. Süleyman ancak o zaman, "Câmı yere çalup eyitti: Ay drigâ, nefis elinden neng u nâmı yabana saldım" diye hemen sarayına koştu. Ahmedî, sarayda onun perîşânlığını canlı üslûbuyla şöyle anlatır: "Emîr Süleyman âh u vâh edip içerüde eyidirdi ki, eyvâh ne müşkil işe tuş olup nenün gibi belâya mürtekib oldum" diye, geceyi bekledi. Gece olunca atlanup, İstanbul'da dostu imparator yanına kaçıp sığınmak için bir Türkmen kılavuzla firar yolunu tuttu. Türkmen kılavuz onu, Düğüncü-ili'nde kendi Türkmenleri yanına götürdü. Türkmenler etrafını çevirip adamlarını öldürdüler, kendisini bağladılar. O sırada Musâ Çelebi yetişti ve Koyun-Musâsı denilen adamını gönderdi. "Koyun-Musâsı varup onu boğup şehîd etti." Ahmedî, bu acıklı son üzerine efendisini şöyle anlatır: "Merhûm hûb sûretlü ve mergûp sîretlü, sehâvette bî-misl ve şecâ'atte bî-nazîr idi ve kibr ü hasedden berî idi ve cemî' halka eyü sunular sunup." Hatta "Mevlâna Ahmed (kendinden söz edüp) anın zamanında şüyû' bulup envâ'-i 'avâtif (ve) ihsân birle mugtenim olup anun adına *İskendernâme*'yi nazm edüp beyaza getürdü."

Musâ, tüm Rum-ili'ne egemen olur. Ahmedî, *Menâkibnâme*'sinde Musâ'ya karşıdır: Musâ vaktiyle Süleyman'ı desteklemiş olanlara karşı şiddet gösterir. İmparatoru tehdit eder, harâc istemek için Çandarlı İbrahîm Paşa'yı elçilikle İstanbul'a gönderir.[81] Çandarlı İbrahîm, Bursa'da bulunan Çelebi Mehemmed'le temasa geçer, beylerin Musâ'ya karşı olduğunu bildirir ve Çelebi'nin da-

vetini kabul ederek Bursa'ya yanına gider, onun veziri olur. Şâir Ahmedî de o zaman Çelebi Mehemmed'in yanına kaçmış görünmektedir. Ahmedî'nin *Menâkibnâme*'de verdiği ilginç ayrıntılar, Musâ Çelebi döneminde (1411-1413) gazâya öncelik veren "devrimci" saldırgan bir idarenin işbaşına geldiğini göstermektedir: Süleyman'ın genel politikası barışçı idi. Hıristiyan devletlere toprak bağışlamış, ödün vermişti (1403 Gelibolu Antlaşması). Bu politika, Anadolu ve Rum-ili'nin genç kuşaklarına timar, kale ve donanma azepliği kapılarını kapıyor, bir kelime ile Osmanlı toplumuna dinamizmini veren *gazâ* politikasına sırt çeviriyordu. Musâ, tekrar ucların geleneğine yönelen bir idare getirdi: Beylerbeyiliğe uc beylerinin önderi Gâzi Mihaloğlu'nu, kadıaskerliğe, sınırdaki gâzilere sipahîlik ve timar vaat eden radikal Şeyh Bedreddîn'i atadı. Bu ikisi, Rum-ili uclarındaki yaşamı ve ihtiyaçları temsil eden kişilerdi. Süleyman dönemine genel tepkiyi biz, sınır gâzilerinin duygularını yansıtan *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân*'da okuyoruz: Yıldırım Bayezid, diyor bu halk kitabı, "Edirne'de karar idüp Vulk-oğlu, kızını Yıldırım Han'a verdi ... Tâ Vulk-oğlu kızı gelmeyince Yıldırım Han sohbet ve 'işret nidügin bilmezdi. Hiç içmezlerdi ve şarap sohbeti olmazdı. ... anlar dahi ulemâdan utanıp ne dirlerse sözlerinden çıkmazlardı ... hemândem Osmân beğlerine Acem ve Karamânîler *musâhib* oldu, Osman beğleri dahi dürlü dürlü günâhlara mürtekib oldılar."[82] Süleyman, devlet işlerini Çandarlı Ali Paşa eline bırakmıştı. "Hemân ki Kara Halil oğlu Ali Paşa vezir oldu, fısk u fücûr ziyâde oldı; mahbûb oğlanları yanına aldı; adını *içoğlanı* kodı. Bir nice zaman ne gerekse idüp çıkarup mansıb virdi (*çıkma* yöntemi) ... Âl-i Osman bir salb kavm idi, anlar (dânişmendler) geldiler, dürlü dürlü hîlelere başladılar ... Ali Paşa bir zevvâk kişi idi; ekseri halk ana tâbi oldular." Gerçekte, medrese görmüş Ali Paşa; klasik İslâm kurumlarını, saray yaşam âdâbını, bürokratik yöntemleri, gulâm sistemini, maliye usûllerini, Azerî-İranlı bürokratlar yardımıyla uygulayarak devlet idaresinde ve saray yaşamında reformlar yapmış bir devlet adamı idi. Onun getirdiği yeni idare, gâzi uc geleneklerine bağlı çevrelere ters düşüyordu (Ali Paşa, 1387'de

babası Çandarlı Hayreddîn'in ölümünden beri baş vezir idi). İmparator II. Manuel'in bir mektubundan öğreniyoruz ki, Yıldırım zamanında Osmanlı sarayı hayli değişmiş bulunuyordu. Manuel, onun işret meclislerinden ve içki içtiğinden söz eder.[83] Bayezid, Bursa'da Ulu Cami'nin inşâsına karar verdiği zaman "şurb-i hamrdan vaz gelip 'ulemâ-i 'izâmla ve meşâyih-i kirâmla musâhabet edüp icrâ-yi şer'-i kavîm üzere müstakîm oldu." Arap seyyahları, Anadolu Türk halkının içkiye düşkünlüğünü abartılı biçimde vurgularlar. Al-'Umarî'nin Anadolu'yu gezen râvîsine göre, bu memleketin ahalisi içkiye düşkündür, içkiden ve cinsellikten başka şey düşünmezler, "onların emîrleri sayesinde sâkînin zulmünden ... ve aşk derdinden başka hiçbir şeyden şikâyetleri yoktur." Mısır sultânı Baybars, ordusuyla Kayseri'ye geldiğinde (1277) eğlence yerlerinin sahiplerini huzuruna getirtti ve eğlence yerlerinin kapatılmasını emr etti (Al-'Umarî). Kezâ, Bizans askeri hakkında Al-'Umarî'nin râvîleri, onların "ipekli giyime, içkiye düşkünlüklerini" duymuş, "onların şarap derdinden başka dertleri yoktur, gerçek asker sayılmazlar," der ve ilâve eder, "şarkıcılar ve eğlence sahipleri imparatorun sofrasından eksik olmazlar." II. Giyâseddîn Keyhüsrev'in sözde içki âlemini Bizans'ta öğrendiği hakkındaki Selçuklu rivâyetini yukarıda kaydettik. Türkler arasında içkiye düşkünlük üzerinde bir göz tanığı Yeniçeri Mihail Konstantinovic (Fâtih dönemi) şöyle yazar: "Saray mensupları, hizmet erbâbı ve bazı beyler şarap içmektedirler, fakat savaşa gittiklerinde genel olarak hiç kimse şarap içmez."[84] En eski bir rivâyet olarak Yahşi Fakîh (1400'lere doğru), Osman Gâzi'nin Bilecik Tekvuru ile "sayda ve 'işretle" meşgûl olduğunu kaydeder.[85]

İskendernâme

Ahmedî'nin *İskendernâme*'si şimdiye dek çeşitli araştırmalara konu olmuş[86] ve nihayet Dr. İsmail Ünver İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki tam nüshasının (TY. 921) bir tıpkı-basımını yayınlamış bulunmaktadır.[87] Ahmedî, *İskendernâme*'nin tamamlandığı tarihi ve içeriğini şöyle bildirir (Beyit 8730-8731):

Mustafâ'nın hicretinden belli bil
Kim yediyüz doksan ikinciydi yıl

Evveliydi rebî'ulâharun
K'oldu nazmı hatm işbû defterin

...

Şükr kim bu defter-i gevher-nizâm
Böyle hôş tertibile oldu tamâm

Hâtimeyi bitirirken hâmîsine hitapla:

Buna insâfile kılarsan nazar
Göresin kim nicedir silk-i güher

Çarh hâlin evvel âhir bilesin
Görmedin yeri teferrüc kılasın

Sultânat şuglinde kâdir olasın
Memleket fikrinde nâdir olasun

...

Hayrla olsun dünyâ vü 'ukbâda şâd
Ahmedî'yi her ki ide hayrile yâd

Osmanlı tarihi kısmı, Emîr Süleyman'a (beyliği 1402-1411) hitapla biter. *İskendernâme*'nin son fasılları İskender'in ölümü ve vasiyetiyle biter. Ahmedî *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ı hânedanlar tarihinin son parçası olarak araya eklemiş ve hâtimede şöyle demiştir:

Girü İskender sözini eydelüm
Akibet noldı anı şerh idelüm

Şâir böylece, Osmanlı tarihini, sözünü ettiği hânedanlar tarihine bir ek olarak koymuştur. Bayezid döneminde 1390'da bitmiş olan eserin sonraki tertibinde Osmanlı tarihi araya sıkıştırılıp onun bir parçası olarak düşünülmüştür.

Genelde hikâye anlatan mesnevîler, okuyucusuna, aşağı yukarı bugün insanın roman ve dizilerden beklediği şeyleri, aşk, macera, merak ve heyecan uyandırmayı amaçlıyordu. Nizâmî bunu *İskendernâme*'de İran tarihi çerçevesinde yapar. *İskendernâme*'de bu amaçlar yanında Nizâmî, aynı zamanda hükümdara, İranî yüksek saray kültürünü edinmek için gerekli temel bilgileri sağlamayı amaçlamakta. Bilgiyle beraber, öğüt vermek, bu gibi mesnevîlerin başlıca nedenidir. Ahmedî bunu şöyle açıklar (Beyit 3049):

Ben tarîkat şerhin iderim sana
Bu hikâyet bir bahanedir bana

Mesnevînin didaktik-ansiklopedik niteliği dolayısıyla astronomi-astroloji bilgileri üzerinde bir bölüm yer alır (39a-b). Mezopotamya medeniyetinden beri Doğu saraylarında müneccim, hayatî görevi olan bir mevki sahibidir. Yıldızlarla dünya yüzünde kişiler ve olup geçen olaylar arasında kesin bir ilişki bulunduğuna inanılır. İskender "feth ü zafer" yıldızı altında doğmuş (Beyit 488).

Bir müneccim getirib her babile
Tali'in gördürdü usturlâbile

Hükümdar, girişeceği önemli işlerde, meselâ bir sefere başlama tarihini, yıldızların hareketine göre en uğurlu vakti müneccimden öğrenir. Şâir ve nedîmlerle beraber müneccim de işret meclisine katılmış olmalı.

Müneccim her yıl pâdişaha geçmiş yıllardaki önemli olayları, tam tarihiyle bildiren bir *takvîm-i hümâyûn* sunar, kaynaklarda bu takvîme *ahkâm-i sâl*, yahut *ihtiyârât* da denir (son deyim *tarih seçme* anlamındadır). *Takvîm*'de geçmiş yıllarda savaşlar, doğum ve ölümler, zelzele, vebâ, küsûf olayları tespit edilmiştir. Bugün

İskender bir bahçede işrette. Ahmedî, *İskendernâme*. 1460 civarı. Venedik, Biblioteca Nazionale Marciana Cod. Or. YC(57), y.121a.

yazma kütüphanelerinde bu çeşit birçok *takvîme* rastlanır. Sivaslı Zeynelmüneccim unvanlı bir müneccimin takvîminde, Selçuklu, Karaman, Osmanlı tarihlerini içeren takvîmler bir arada sıralanmıştır.[88] *İskendernâme* gibi didaktik-ansiklopedik eserlerde, astronomi-astroloji bilgiler verilmesinin önemi bu gelenekten kaynaklanmaktadır.

İskendernâme'de genel çerçeve, İskender'in tarihiyle birlikte bir dünya tarihidir. Kadîm İran tarihini ve bir İran hükümdârı olarak İskender'in tarihini anlatır. Bu arada Nûşîrevân-i 'Âdil döneminde Hz. Peygamber'in doğuşunu, mûcize ve gazvelerini (Beyit 5990-6016), Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbasîler (Beyit 6016-7140), İran'da Moğollar (sh. 61b-63b), Celâyirîler (sh. 64a-65a) ile İran'da hüküm sürmüş öteki hânedanların tarihi kısa kısa kaydedilmiştir. Tarih bölümü, Sultân Ahmed Bahadır (1382-1410) ile son bulur. Yukarıda anlatıldığı üzere *Tevârîh-i Âl-i Osman* bölümü, esere sonradan, Süleyman Çelebi yanında musâhib iken ilâve olunmuştur.

İskendernâme'de *'işretnâme* tarzında fasıllar; doğum, sefer dönüşü, avlanma gibi kutlamalar dolayısıyla verilmiştir. İskender'in doğumu dolayısıyla kurulan meclis (Beyit 467-505) tasviri: Mukaddime-i Dâstân: bahçe ve çiçekler ve musikî (Beyit 47):

Söz ile düzmişdi bülbül sâzını
Rast itmişdi nevâdañ 'âvâzını

...

Beyit 480-482:
Nergis almışdı ele zerrîn kadeh
La'l-gûn itmişdi gül yüzün ferah

Mutrib olmışdı nevâda perde-sâz
Sâkî itmişdi çemende bezme sâz

Gâh mutrib düzeridi sâz-i 'ûd
Gâh bülbül sözileñ ederdi surûd

Cem meclisi gece toplanır:

Nice kevkeb ki ana gün hayrân olur
Nuriy ile yeryüzü tâbân olur

Eserde hükümdar için gerekli işret meclisi tasvirleri ihmal edilemezdi. İşret meclisinde çalınan sazları ve makamları tasvir, *'işretnâme*lerin ortak ana çizgilerindendir (karş. Ahmed-i Dâ'î). Ahmedî, bunu *İskendernâme*'de, meselâ İskender'in Hindistan melikiyle av meclisi dolayısıyla yapar. İskender'in işret meclisleri üzerine verilen ayrıntılar, bize kuşkusuz Nizâmî/Ahmedî zamanında geleneksel bezmin nasıl geçtiği hakkında bir fikir vermektedir: Hükümdar *halvethânesi*nden (*enderûn*dan) bahçeye çıkar. İlk fasıl, güzel sâkî elinden şarap içmekle başlar. O sırada *çeng* ahengiyle "her lûgatta" (Farsça, Arapça, Türkçe?) *Isfahan* ve *Irak* makamlarından gazeller okunur; dinleyen "âşıklar"ın yüreğine ayrılık derdi düşer; işret yeri Zühre'nin (Venüs) evine döner; sonra neyzen "her perde"den çalmaya başlar; "ayrılıklardan şikâyet eder", gönüllerden kaygıları giderir. Burada Ahmedî, kendi yaşlılığını anar (Beyit 2809). Ney nağmesiyle hükümdar şarap içmeye devam eder, keyif halinde bağışlarını yapmaya başlar; mücevherlerle ipekli hil'atlar dağıtır, sonra kâtibi çağırıp tayin emirlerini yazdırıp istekleri karşılar.

İskender, Hindistan fethine girişir (Beyit 1952-2021), Hind hükümdarından elçiler geldiğinde İskender bir *toy* tertip eder. Orada Hind feylesofuna Tanrı, kâinat ve ruh hakkında sorular sorar. Şâir, burada uzun bahislerde âlemin yaradılışı, Tanrı, gökler ve yıldızlar, ruh ve beden üzerinde uzun açıklamalar yapar (Beyit 2108-2750):

Şâh-ı Cem devlet eline aldı câm
Bâde nûş itdi ve oldı şâdkâm

Oldı câm-i la'l-gûndan nîm-mest

Virdi ol-dem halka çoh tac u kemer
Kal'a vü iklîm şehr (ü) sîm zer

Başka bir işret meclisi tasviri: "Der Sıfat-i Bezm-i İskender ve ârâyiş-i ân" (Beyit 2788-2833).

Çıkdı halvethânesinden şâd-kâm
Bârgâha geldi cümle hâs u 'âm

Nâyzen çünkîm eline aldı nay
Zühre sâzı perdesin eyledi tay

Ney düzüb her perdede dürlü nagam
Ne gönülde gussa kodu vü ne gâm

Vey ününe Şâh içip birkaç kadeh
Bâde neşvi gönlüne virdi ferah

Bahşiş itdi Keyd-i Hind'e bî-şumâr
Atlas (u) dîbâ vü dürr-i şâhvâr

Pes buyurdı ilerü geldi debîr
Kim biçerdi hâmeden muşk-i 'abîr

Çün Şeh emriyle ele alub kalem
Çekdi kâfûr üstüne müşkîn rakam

İskender dağlara kaplan avına çıkmadan önce yine bir meclis-i işret düzer: Beyit 2855-2917. Hayyâm'ı anımsatan şu beyitle başlar:

Her ne zerre kim tozıdur yerde bâd
Yâ Ferîdûn' dür sorarsan yâ Kubâd

Düzdi bir meclis şehinşâh-i cihân
Kim virürdi bâg-i cennetten nişân

Minkal-i zerrîn içinde bakkam
Yakdı vü 'ûdîyle sandal dahi hem

'Itrile pür kıldı magzı dûd-i 'ûd
Sâz ile şâd itdi rûhu rûd-i 'ûd

Rûdzen çünkim rebâba urdu dest
Bir nefesde meclis ehlin kıldı mest

Ahmedî, musâhiblik görevini yerine getirmek üzere hükümdara, sürekli tahtta kalmanın koşullarını açıklar, halka adâletten ayrılmamasını öğütler. Ahmedî, musâhiblik görevini şöyle ifade eder (Beyit 570-574):

Ahmedî'nün kej sözin işidesin
Kendüzüne devleti iş idesin

Kim sözü anun kamu candan gelür
Her nekim iderse 'irfândan gelür

Hatırı anun melâî'k câmıdur
Her ne söz dise hakk ilhâmıdur

Ger anun söziyle idesin 'amel
Her giz işinde bulunmaya halel

Dünyanın geçiciliğinden söz edip der ki (Beyit 3046-3049):

Ben ki nakşile dîvân bağlarım
Kendüzümü dirliğümde ağlarım

Sözümü can kulağıyla kıl semâ'
Bu tene canın dimeden elvedâ'

Ben tarîkat şerhin iderüm sana
Bu hikâyet bir bahânedür bana

İskendernâme'de Ahmedî sık sık kendisine hitap eder (Beyit 4439-4453):

Ahmedî'yi iy kerîm-i lâyezâl
Dünyenin hırsına itme pâyimâl

Hatırından 'ışkını dûr itmegil
Gönlünü dünyâya mağrûr itmegil

Kime ümîdi olduyise mülk(ü) mâl
Sensin ümmîdi anun yâ Zu'l-Celâl

Bir işret meclisinde Ahmedî sevgilisiyle:

Bir mübârek gice kim kamrâyidi
Anda 'iyşümüz yüzü hamrâyidi

Yâr olmuşdu benümle hem-kadeh
Dolmuş idi cânum u gönlüm ferah

Kalmışidüm hatt (u) hâlinde anun
Mahvolmuşdum cemâlinde anun

Bir yanımdan saçar iken mâh tâb
Bir yanımdan rûşen olmuş âfitâb

Ben ana kılardum ol aya nazar
Ben sorardım andan ol aydan haber

Ahmedî'nin sevgilisi aya bakıp niye eksilür, niye büyür, diye sorar; şâir astronomi bilgisini sergiler (Beyit 4459-4463):

Ne kadar kim günden olurise dûr
Ol kadar artar anun cirminde nûr

Bîl kim nûr aya güneşden gelür
Nûr zâhir kendüsi bâtın olur

Bu noktada tasavvufun *vahdet-i vücûd* inanışına geçer (Beyit 4477-4479):

Cümle âlem andan almışdur vücûd
Kamusına ol kılubdur feyzi cûd

...

Tâ ki kişi varlığını virmeye
Bir nefes mahbûbına ol irmeye

Ahmedî'nin Bilinmeyen İki Mensûr (Düzyazı) Tarih Metni: *Gazavâtnâme* (?) (1385-1389) ve *Ahvâl (Menâkibnâme)-i Sultân Mehemmed* (1402-1413)

Neşrî tarihi bir derlemedir; başlıca *'Âşıkpaşazâde* ve genişletilmiş *Rûhî* tarihlerinden aynen aktardığı metinleri kendince bir kronolojik sıraya koymuş, ayrıca *Takvîm-i Hümâyun*'lardan yararlanmıştır.[89] Bunun yanında Neşrî, Ahmedî'nin *İskendernâme*'ye eklediği manzûm *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân*'ı yer yer tarihine serpiştirmiştir. 1385-1389 (Niş fethinden Kosova'da I. Murad'ın şehâdetine kadar) olayları ve Çelebi Sultân Mehemmed'in 1402-1413 döneminde başından geçenleri içeren düzyazı metinleri, *değiştirmeden* eserine eklediği (*interpolation*) anlaşılmaktadır.[90]

İlk bakışta görülür ki, bu iki metin, Neşrî'deki öteki metinlerden üslûp ve içeriği bakımından tamamıyla ayrı metinlerdir; içerdiği ayrıntılar, bir göz tanığı tarafından anlatıldığı izlenimini vermektedir. Bu özellikleri, P. Wittek ve V. Ménage fark etmişler;[91] fakat bu metinlerin nereden geldiğini, kime ait olduğunu tespit edememişlerdir.[92] Bu metinler, Neşrî'yi ana kaynak olarak kullanan İdrîs-i Bidlîsî (*Haşt Bihişt, III. Katîba*) tarafından Farsçaya, ağır bir edebî dilde aktarılmıştır. Sonraları Hoca Sa'deddîn, yine ağır bir inşâ diliyle İdrîs'den Türkçeye çevirmiş (*Tâcu't-Tevârîh*, I, İstanbul, H. 1279), hatta birçok mazmûnları İdrîs'den alıp aynen kullanmıştır. Ancak görüyoruz ki, Sa'deddîn, İdrîs'i birçok yerde kısaltmıştır. Bu nedenle Sa'deddîn'in tarihini Vicenzo Bratutti'nin İtalyanca çevirisinden izleyen Batılı yazarlar, Neşrî'deki orijinal metni veya İdrîs'i atlamış bulunmaktadırlar.

Neşrî'nin aktardığı kopyada *Hikâyet-i Feth-i Niş*'den *Sîret ve Âsâr-i Murâd Han Han Gâzî* bölümüne kadar 1385-1389 döneminde geçen olaylar ayrıntılı biçimde anlatılır (Neşrî, Unat ve Köymen yayını, I, s. 210-307). Neşrî, Ahmedî'nin kaleminden çıkan bu kroniği, değiştirmeden kendi tarihine aktarmıştır. Bu metin bir *gazavâtnâme* özelliğindedir. Neşrî, ondan sonraki olayları 'Âşpz'den (58. 68. Bâblar: Atsız yayını, s. 134-147) nakleder; ancak yer yer

Ahmedî'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ından manzûm kısımları da ekler. Meselâ, Süleyman Çelebi hakkında:

Çün bu şâhdi aferinişden murâd
Kamudan sonra geliben buldı ad

Ben dahi anun adına idüp hitâm
Eyledüm bu nazmı vasfiyle tamâm

Ahmedî hem hidmetine irdi anun
Yoluna cân u cihânı virdi anun

İrdi bu ikbâl ü 'izze lâ-cirem
Ziy hudâvendi vü sultan-i kerem

Nesneye nakdin veren ebleh (Sılay: eyle) *olur*
Fikrsüz iş işleyen gümrâh olur

Nîce kim 'âlemde sâyevâr u nûr
Devletine irmesün anun fütûr

Eksik olmasın cihânda sâyesi
Çarh olsun rif'atinün pâyesi

Girü İskender sözünü eydelüm
'Akibet noldı anı şerh îdelüm

Batı tarihçiliğinde son kez Profesör Stephen Reinert,[93] Neşrî'deki metinleri değerlendirmeye çalışmıştır. Onun fikri şudur: "Genellikle, Neşrî'nin naklettiği metinler üzerinde birbirine aykırı görüşler göstermiştir ki, bilimadamları bunları ya aynen kabullenmiş yahut çeşitli şekillerde değiştirmiş veya büsbütün reddetmişlerdir. Tartışmaya açık olmakla beraber şu da bir gerçektir ki, Neşrî'nin anlattığı olaylar bu dönem tarihi üzerinde en önemli rivâyet olup çağdaş veya sonraki Türk ve Rum tarihleriyle kıyas-

lanamayacak derecede esaslı bilgiler sağlamaktadır." Reinert ilâve eder, der ki, "Bazı tarihçiler, Osmanlı kaynakları hakkında genel güvensizlikleri dolayısıyla Sırp kaynaklarındaki (noksan bilgileri) yeğlemişlerdir." Reinert, "Niş'den Kosova'ya kadar olayların Neşrî'deki anlatımı, açıkça büyük değer taşıyan *Neşrî'den önceki bir kaynağa* dayanmaktadır; dolayısıyla onun çeşitli olaylar hakkında verdiği ayrıntıları reddederken, daha ikna edici nedenler ileri sürmek gerekirdi" der. Reinert, tamamıyla haklı olduğu bu noktalara değinirken, bu anlatımların, çağdaş biri tarafından yazılmış olduğu hakkında tabii hiçbir fikri yoktu. Reinert'e göre, özellikle Çandarlı Ali Paşa'nın Bulgaristan fetihleri üzerinde kaynağın verdiği bilgiler, insanı hayrete düşürecek kadar ayrıntılı ve doğrudur. Orada zikredilen otuzdan çok kale, Bulgar tarihçileri ve son kez M. Kiel tarafından tüm ayrıntılarıyla tespit edilmiştir.[94] Bu son derece ayrıntılı raporun, ancak Ahmedî gibi bu seferde hazır bulunan biri tarafından nakledilmiş olması ihtimali akla gelmemiştir. Bununla beraber, Reinert, bir göz tanığı olanağını tamamıyla tahminî sayar. Metinde anlatılan bazı ayrıntıları "hayalî" bulur. Bu arada Lazar'ın Murad'a vasallığı, Djuradj ile Lazar arasında gizli anlaşma, Kavala (Kefalya) Şahin'in Bosna bozgunu üzerine Murad'ın sefer kararı ve Ali Paşa'nın 1388'de Bulgaristan seferi Reinert'e göre uydurmadır. Reinert'in "hayalî" saydığı bu olayların tarihî gerçekliği, analitik bir yaklaşım yapıldığı zaman ortaya çıkmıştır;[95] şimdi biliyoruz ki, olaylar sultanın yanında bir göz tanığı, Ahmedî tarafından tarafsızlıkla ve yüksek edebî bir üslûpla anlatılmaktadır.

Ali Paşa'nın Bulgaristan seferinde ele geçirdiği kalelerin tespiti üzerinde önemli bir araştırma yayınlayan Dr. M. Kiel bu metin üzerinde şu gözlemi yapmıştır: "Neşrî'nin geç 15. yüzyılda yaptığı derleme tarih, Kosova Savaşı'ndan (1389) hemen önceki olaylar üzerinde ayrıntılı ve iyi bilgilenmiş bir anlatımı içerir. *Halen kayıp bulunan bu kaynak, bir göz tanığı tarafından yazılmış* yahut hiç olmazsa müellife bir göz tanığı tarafından, belki 15. yüzyıl başlarında anlatılmış olmalıdır." Dr. Kiel, anlatımın *bir göz tanığından* geldiği noktasına parmak basarak kaynağın gerçek niteliğini Rei-

nert'ten daha iyi anlamıştır. *Bu göz tanığı Ahmedî*'dir ve Neşrî'nin aynen naklettiği (*interpolation*) metin, doğrudan doğruya Ahmedî'nin kaleminden çıkmıştır. Üslûp ve öteki kanıtlar bunda kuşkuya yer bırakmaz. Bulgar kaleleri üzerinde verilen ayrıntılardan başka şu noktalara dikkati çekmek isteriz: Savaştan önceki toplantılarda konuşulanlar, ordunun Gelibolu'dan Kosova Ovası'na kadar geçtiği şehir ve kasabalar ve dağ geçitleri üzerinde ayrıntılı bilgi, Ilıca–Uluova–Karatonlu–Kiçi–Morova güzergâhı haritadan kontrol edildiğinde topografik doğruluğu ortaya çıkar. Metinde *vitozluk* (ukalalık), *kosbadar, zıbga* gibi Sırpça kelimeler dikkati çeker.

Metnin analizi göstermiştir ki,[96] Ahmedî gerçek bir tarihçi titizliğiyle aykırı durumları da (meselâ Kosova Meydan Muharebesi'nde Sırpların Osmanlı ordusunun sağ kanadını tam bir bozguna uğrattığı, savaş taktiğinde sultanın yanlış fikirleri vb) belirtmektedir. Öbür yandan, çoktan bilinmektedir ki, Ahmedî Osmanlı Hânedanı tarihini, başlangıcından Çelebi Süleyman dönemine kadar, bir genel tarih niteliğindeki[97] *İskendernâme*'de *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman* başlıklı manzûm bir fasılda özetlemiştir.[98] Orada, I. Murad'ın son yılları ve Süleyman dönemleri tarihi, göz tanığı Ahmedî tarafından kısaca manzûm olarak yazılmış, önceki dönemler Yahşi Fakîh tarihinden ve *Düstûrnâme*'nin kullandığı kayıp bir tarihten özetlenmiş görünmektedir. *İskendernâme*'de çeşitli hânedanlar kısaca anıldığından, Osmanlı tarihi de eserde manzûm bir özet olarak verilmiştir.

Ahmedî, Çelebi Mehemmed'in yanına geldikten sonra 1413'e kadar Çelebi'nin rakiplerine karşı "fetih"lerini (menkabelerini) onun "sohbetinde" ağzından doğrudan bir menâkibnâme tarzında kaleme almış görünmektedir (*"Ahvâl-i Sultân Mehemmed"*: Neşrî, I, 366-419; II 422-516). Bu "Menâkibnâme" 1413'te Musâ'nın ölümü ve defni olayı ile biter. *Şakâ'îk* çevirisine göre (*Hadâ'ik*, s. 71) Ahmedî, Amasya'da H. 815 tarihinde vefat etmiştir (H. 815 yılı, Milâdî 13 Nisan 1412'de başlar, 4 Mart 1413'te biter). Ahmedî'nin, 1413 veya 1414'te vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Ahmedî'nin Yakını Şâir 'Abdülvâsi' Çelebi ve *Halîlnâme*'si

Kadıoğlu 'Abdülvâsi' Çelebi, Amasya'da Çelebi Mehemmed ve Bayezid Paşa'nın himayesi altında faaliyette bulunan şâirler topluluğu arasında yer alır.[99] O, İranlı şâirleri ve Germiyanlı Şeyhoğlu'nu anarken Ahmedî'yi hepsinden üstün görür. 'Abdülvâsi', Ahmedî (öl. 1413 veya 1414) gibi aşk ve mâcerâ hikâyeleri yerine mesnevîsinde İslâmî-dînî bir konuyu işlemiş, Hz. Halîl İbrâhîm'in yaşamını *Halîlnâme* adını verdiği mesnevîye (3693 beyit) konu yapmıştır. Türkçeden başka Arapça bilen 'Abdülvâsi' yine Bayezid Paşa için Türkçe bir tefsîr yazmıştır (817/1414).

Halîlnâme mukaddimesinde şu ilginç bilgileri buluyoruz: Amasya'da genç Çelebi Sultan'ın başlıca desteği vezir Bayezid Paşa, Farsça *Veys ü Râmîn* adlı eserin Türkçeye çevrilmesini arzu etmiş, Ahmedî ile beraber o çevredeki şâirler çeviriye başlamışlar; 'Abdülvâsi' vazgeçmiş ve Ahmedî çeviriyi tamamlayamadan ölüvermiş (1413 veya 1414). Şâirin aynı zamanda *Tevârîh* diye adlandığı *Halîlnâme* yine Bayezid Paşa'nın teşvikiyle kaleme alınmış.[100]

Halîlnâme mukaddimesinde Sultan Mehemmed ve Bayezid Paşa için yazdığı *du'âname*ler ilginç bilgiler içerir. Çelebi Sultân'a duânâmesinde (Beyit 108-157) şu beyitler dikkate değer:

Kılalum ba'd-ezîn şâh'un du'âsın
Okıyalum anun medh ü senâsın

Kim oldur şimdi bu iklîme sultân
Anı rahmet virüpdür bize sübhân

Cihânı tuttu anuñ 'adl [ü] dâdı
Zamânda toptoludur yahşı adı

Bugün 'âlemde Sultan-i selâtîn

...

Ol olmuşdur kılur uş 'adl ü dâdın

Skenderdür ki Ye'cüc u sitemden
İli kurtardı halkı cümle gamdan

...

Ne Hüsrev benzedi aña ne Kayser
Ne Kisrâ öykünür aña ne Sencer

Bu dînün gör ki İslâmın penâhı
Bu Rûm iklimînün Sultan [u] Şâhı

Cihânın beğleri ol şâha mahkûm
Zamânın her işi katında ma'lûm

Eğerçi nev-civândır nev-sa'âdet
Velî tedbîri ol idindi 'âdet

...

Cihân begleri ile ceng-ber-ceng
İdüp işlerin itdi teng-ber-teng

Mutî' itdi oları geñlü geñsüz
İşiginde kul oldı değme deñsüz

...

Müeyyed-serdür a'dâyı zebûn
Musahhardur ol hussâd-i dûn

Cemî' beğlige kâbil bil oldur

Yüzü kutlu sözi tatlu özi hûb
Melek-sûretidûr ol Sultan-i mahbûb

Bu 'Abdülvâsi'ün nazmın u nesrin
Aña medh itmeğe sen kâbil eyle

Ahmedî'nin menâkibnâmesi (*Ahvâl-i Sultân Mehemmed*) gibi 'Abdülvâsi' Çelebi'nin *Halîlnâme*'si, Fetret Dönemi tarihi için göz tanığı biri tarafından yazılmış şu ilginç faslı içerir: "Der Vasf-i Ceng-i Sultân Muhammed bâ Musâ ve Hezîmet-i Musâ" başlığını taşır (Beyit 193 Güldaş yayınında s. 254-278).

'Abdülvâsi' Çelebi'nin *Halîlnâme*'yi 1414'te bitirip sunduğu göz önüne alınırsa, Çelebi Mehemmed-Musâ savaşlarının yakın bir gözlemcisi olduğu anlaşılır. Çelebi Sultân'ın himâyesinde olduğundan, tabii anlatısı tarafsız değildir. Bununla beraber onun tasvirini, Ahmedî'nin *Ahvâl-i Sultân Mehemmed*, yani Çelebi Sultân Mehemmed *Menâkibnâme*'siyle karşılaştırırsak,[101] daha gerçekçi olduğu anlaşılır (Ahmedî'nin, *Menâkibnâme*'yi sultânın "sohbetinde", onun ağzından dinleyip yazdığı anlaşılmaktadır. Orada Bayezid Paşa değil, "Çelebi Mehemmed" fetihleriyle daima ön plandadır).

'Abdülvâsi'in Hâmisi Bayezid Paşa'ya Medhiyesi (Güldaş, 254-278):

Sözüm medhüm aña bil kim riyâsuz

...

Kim oldur şimdi sultân-i vizâret
Selîmü'l-kalb burhân-i emâret

Vizâret milketine iftihâr ol
Emâret 'izzetine i'tibâr ol

Müdebbirdir ki tedbîr uş anuñ
Götürdi zulmini cümle cihânuñ

Ne Âsaf benzedi âğa ne Cemşîd
Anuñ tedbîri fikri nûr-i hurşîd

Cihân anuñ[çün] âbâdân olupdur
Zamân anuñ için şâdân olupdur

'Adalet kâmudur zât-i şerîfi
Zulümden kurtarır ol her za'îfi

Vizâret kaddine cübbedür anuñ
Vezîr-i serveridür bu cihânın

Yigâne Bâyezîd Beg kân-i devlet
Yaraşukdur aña erkân-i devlet

Niceler devletinde buldı devlet
Niceler işiğinde buldı 'izzet

Cihânun oldı mutlak dest-gîri
Çalab rahmet yaratmış ol emîri

...

Menâkib yüzine bakmazdı kimse
Hüner kandilini yakmazdı kimse

...

Bu gönlüm nûrını ol kıldı rûşen
Ki bitdi hatırumda uşbu gülşen

Çalabum devletin pâyende kılsun
Cihan beğlerin aña bende kılsun

Anuñ fikri ile oldı il 'imaret
Kapusında ırılmasun emâret

Cihan beğleri anuñ kapusında
Hemîşe durup istizhâr kılsun

Çelebi Mehemmed'in veziri Bayezid Paşa'nın savaş adamı olduğu, bürokrat kişiliği ve *işret meclisi* müdâvimi olduğu 'Abdülvâsi' Çelebi'nin sözlerinden (Güldaş, s. 68-69) anlaşılır:

Kalem dünyâda aña indi gökden
Ki tahrîr ide yirde kâinâtı

Kalem anuñ elinde virdi halka
Berâet-nâme-i zulme berâtı

Kalem ıssın begüm hoşgörbilürsin
Bu kadıoğlını dahi kudatı

Bu 'Abdülvâsi'ün bulur du'âsı
Kapuñdan eksük olmasın senâsı

Şâir, paşanın 'ayş u 'işret meclislerine gönderi yapar:

Yine bir dürlü sözi sâz idelüm
Eyü âvâz ile âgâz idelüm

Alalum ele şeştâ nây u çengi
Uralum arkun arkun çenge çengi

Düzelüm zîr ü bâm evtâr-i perde
Yazalum ş'ir-i eshârı seherde

Makâmı seyr idelüm cümle sâzı
Nevâ nevrûz u 'uşşâk u hicâzı

Rehavî vü hüseynî vü 'ırakı
Gezelüm düzelüm Şam u 'Irakı

Bir âvâz idelüm kim Zühre sâzı
Unutsun İsfahân ile Hicâzı

Sehi bu sâz ile mest olsun ervâh
Sehi bu söz ile oynansın eşbâh

'Ukûlü kılalum bu sözde hayrân
Nüfûsa virelüm bu sâzda seyran

Tarihçi Bir Musâhib: Şükrullâh Çelebi (1380?-1460)

Saygın bir ulemâ ailesinden olup sultânlara musâhibliğiyle ve onlar için yazdığı ansiklopedik-didaktik eserleriyle tanınan Şükrullâh Çelebi, genç yaşta 1402-1403'te Bursa'da Osmanlı şeh-

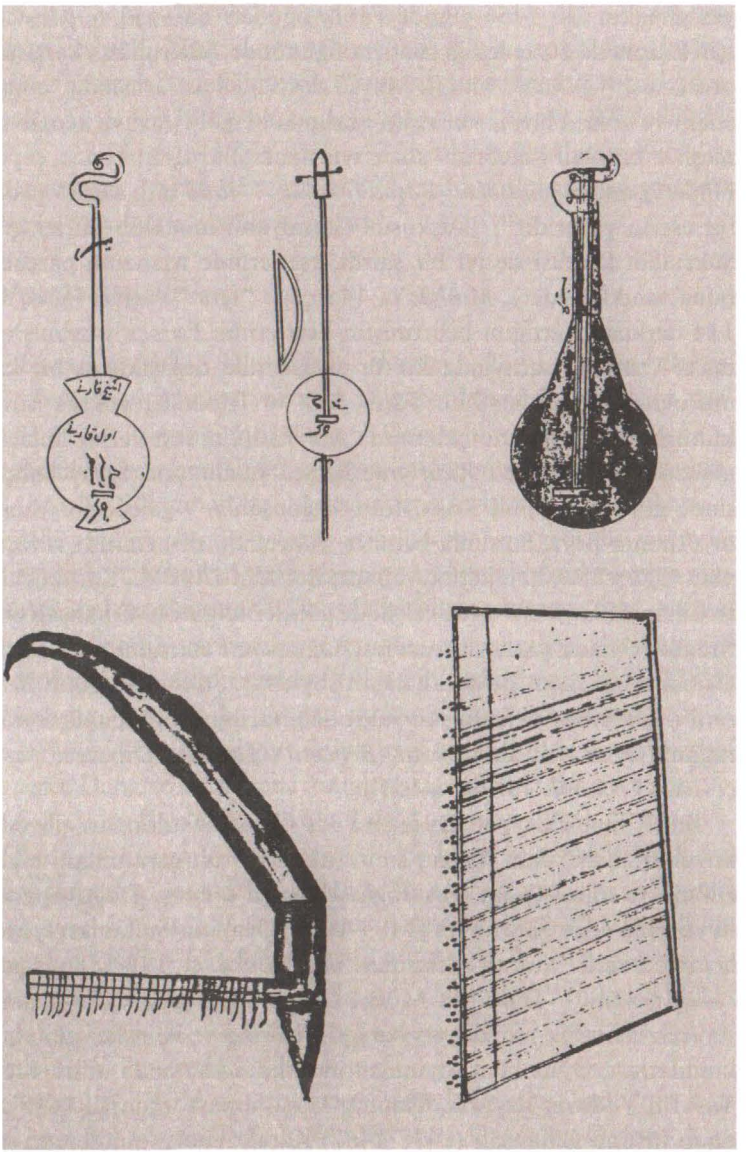
zâdesi "Emîr-zâde İsâ Çelebi" yanında görünmekte.[102] Osmanlı Fetret Dönemi'nde Ahmedî, Ahmed-i Dâ'î gibi, sırasıyla Bursa'ya hâkim olan Bayezid oğlu Çelebiler hizmetinde bulunmuş; nihayet Sultân II. Murad'ın yakın musâhibleri arasına katılmış, ihtiyarlığında Fâtih Sultân döneminde sultânın saygı duyduğu ihtiyar Şükrullâh bir dünya tarihi, *Behcetü't-Tevârîh*'i kaleme almıştır. *Behcetü't-Tevârîh* (tamamlanması 1458) başında, 51 yıldır Osmanlı sultânları hizmetinde olduğunu bildirir. İsâ için Türkçeye çevirdiği *Risâle min Edvâr* başlıklı musikî teorisi üzerindeki eserinin dîbâcesinde,[103] kendini nasıl tanıttığını anlatır. "Şâdlık sebebleri cem' olunan" bir mecliste genç "sâhib-i devlet" İsâ için bir kasîde okur. O mecliste: "ittifak (tesâdüf) şöyle vaki' oldı ki, anun (İsâ Çelebi'nin) sohbetinde hünermendler hâzır olmuşlardı ve âlât-i sazlarını râst kılmışlardı ve her birisi kendü hünerini izhâr kılmağiçün hôş âvâzile âvâzeler gösterirler idi ... ve ol sarrâf-i me'ânî Emîr-zâde-i a'zam (için bir kasîde okur) ... ol meclisde hâzır olanlar ta'accub idüp ... Emîr-zâde ... bir kitab getürdi ve şöyle iltimâs eyledi kim, ol kitâb Türk dilince tercüme olup" (M. Bardakçı, *The Treatise of Ahmed oğlı Şükr'ullâh*). Burada "Emîr-zâde" İsâ'nın, musikî icrâ edilen "sohbet"te Şükrullâh'tan *Risâle*'nin çevirisini istediği anlatılır (İsâ'dan "cüvân" diye söz eder; İsâ, Yıldırım'ın beşinci oğlu idi). Şükrullâh'ın "mahsûlü'l-merâm ve makbûlü'l-kelâm" nedîm-musâhibler arasına katıldığına şüphe yoktur.

Şükrullâh'ın ifadeleri, patron huzurunda işret meclisinde kasîde sunan, hüner ve bilgisini gösteren birinin nasıl nedîmler arasına geçtiğine ait güzel bir misâl vermektedir. Şükrullâh, olgun çağında II. Murad'ın (1421-1451) musâhibidir. Sultânın en yakın adamı sıfatıyla elçilik vazifesiyle görevlendirilirdi. Şükrullâh, Karamanoğlu'na (1437) sonra 1447'de Karakoyunlu Cihanşâh'a elçilikle gönderilmiştir. İsâ'nın mâcerâsı hakkında Neşrî'de (II, 424-450) çağdaş bir kaynak (Ahmedî) şu ayrıntıları vermektedir: Timur gittikten sonra Yıldırım'ın şehzâdelerinden her biri, *Dâru's-Saltana* Bursa'yı ele geçirmek için mücadeleye girmişlerdir. Öyle görünüyor ki, başlangıçta Şükrullâh İsâ ile Bursa'da idi (1402-1403). Çelebi Mehemmed, Bursa'yı ele geçirmek için harekete geçti. Yeni-

len İsâ, denizden İstanbul'a kaçtı. Edirne'de Süleyman Çelebi İsâ'yı imparatordan istedi ve Bursa üzerine gönderdi. İsâ gelip Karesi vilâyetini ele geçirdi (1403 kışında). 1404 baharında Bursa üzerine yürüdü, şehri kuşattı, Bursalılar ona yüz vermeyince şehri ateşe verip çekildi. Mücadeleye devam etti, etrafına on bin kişi toplayıp Mehemmed ile Bursa yakınında savaştı, yenildi, İsfendiyar Bey'e sığındı. Çelebi Mehemmed, Bursa'da yerleşti. İsâ gelip üçüncü defa Mehemmed'e karşı savaştı (Gerede Savaşı), yenildi. İzmir-oğlu yardımıyla dördüncü kez talihini denedi, yine yenildi, Karamanoğlu'na sığındı, adı yok oldu. Bu olaylar, 1402-1404 dönemine rastlar. 1404'te Süleyman Çelebi gelip Mehemmed'den Bursa'yı aldı (ayrıntılar, göz tanığı Ahmedî'nin *Menâkibnâme*'sinden Neşrî'ye aktarılmıştır).

Tüm bu dönem boyunca Şükrullâh, Bursa'da öbür musâhib şâirler gibi, Süleyman'ın hizmetine girmiş olmalı. Şükrullâh, Süleyman dâhil Çelebilerin hepsinden saygı ile söz eder. *Risâle min Edvâr*'da musikînin önemini belirten maddelerden birinde, bu ilmin Yunan'dan Fars kavmine, oradan Araplara, son kez "Rûm kavmi"ne (Anadolu Türklerine) geçtiğini kaydeder. Kayda değer ki, II. Murad hizmetinde iken, bazı yakınlarının "dünya lezzetlerinden ömrleri varınca zevkle ve 'işretle lezzet" almayı yeğlediklerini belirtir (Bardakçı yayını) (II. Murad'a nedîmlik yapan başka bir Şükrullâh, cinsel ilişkiler üzerine bir eserin, *Bâhnâme*'nin yazarıdır).[104]

"Pâdişâh-i kişver-kuşâ" diye kutladığı Fâtih Sultân Mehemmed, ona vakıftan maaş bağladı. Şükrullâh, bu cihangîr pâdişah için bir dünya tarihi olan *Behcetü't-Tevârîh*'i yazdı ve hâmîsi veziriâzam Mahmud Paşa'ya ithâf etti. *Behcetü't-Tevârîh* bir dünya tarihi olmakla beraber, Ahmedî'nin *İskendernâmesi* gibi, İslâm dîni, tıp, coğrafya, kozmografya konularını içeren ansiklopedik-didaktik bir eser niteliğindedir. 1400'lerde edebî faaliyete başlayan Şükrullâh, II. Murad döneminde (1421-1451) sarayda sultânın yakını bir musâhib olarak sivrilmiştir. II. Murad'ın ona tam "itimâdı" vardı ve elçilik gibi önemli işleri ona havâle ederdi. Fâtih'in yanında da "mahsûlü'l-merâm ve makbûlü'l-kelâm" idi.[105] Yaşlılığında Şükrullâh, Fâtih tarafından dönemin başta gelen ulemâsı yanında

Ahmedoğlu Şükrullâh'ın *Risale-min İlmü'l-Edvâr* adlı kitabının ikinci bölümündeki çalgılardan: Rebab, ıklığ, ud, çeng, kanun

yer almakta idi. 1456 yılında Fâtih, oğulları Bayezid ve Mustafa için Edirne'de düzenlediği sünnet düğününde, Şükrullâh'ı karşısına oturtmuş.[106] *Şakâ'ik*, onu II. Murad devri ulemâsı arasında "cümle enâm ve kâffe-i havâs ve 'avâm arasında kemâl-i fazl ve kemâli ile meşhûr bir fâzıl-i mebrûr" sözleriyle anar. Şükrullâh ayrıca, çeşitli ilimleri tanıtan *Minhâcu'l-Reşâd fî Sulûki'l-'İbâd* adlı ansiklopedik bir eserin yazarıdır[107] (kuşkusuz Germiyanlı musâhib şâirler gibi Şükrullâh kendisi de iyi bir şâirdi, eserlerinde manzûm parçalar buna tanıklık eder). *Minhâc*'ta 145 çeşit "fenn"i tahsil (*Şakâ'ik*, 114 derkenâr) ettiğini belirtmiştir. Eserlerinin Farsça yazılmış olması, Osmanlı sarayında kültür siyasetinde değişikliğin bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Fâtih, İran ve Timurîler yüksek saray kültürünü benimseme çabasında idi. Fâtih'in seferlerini anlatan manzûm *Gazânâme-i Rûm* yine Farsça yazılmıştır. Saray bahçesinde görkemli Çinili Köşk, İran "şehinşâhlar" geleneğini yansıtır (Tursun Bey). Bununla beraber, Şükrullâh, döneminde revaçta olan *Oğuzculuk* hareketine yabancı değildir. 1449'da Karakoyunlu Cihanşâh'a (1437-1467) elçilikle gönderildiğinde, Cihanşâh ona Mogol (Uygur) yazısıyla yazılmış *Oğuznâme* metnini göstererek, Osmanlı hânedanı ile akrabalığını söylemiş; Şükrullâh bunu *Behcetü't-Tevârîh*'te belirtmiştir. Şükrullâh, tarihinde Osmanlı soykütüğünü Oğuz Han ile başlatır (*Behcetü't-Tevârîh*, Dîbacesi, Atsız çevirisi: *Osmanlı Tarihleri*, 151).

Bu elçilik birkaç yönden önemli idi. Osmanlı sultânları gibi Akkoyunlular da, ilkin Timur, sonra oğlu Şâhruh tarafından tehdit edilmekte idiler (Kara Yusufoğlu İskender'e karşı Doğu-Anadolu'yu istilâ eden Şâhruh'un [1404-1411] Osmanlı Sultânları I. Mehemmed ve II. Murad'ı tehditleri bilinir; bkz. s. 142-158, *Oğuzculuk* bölümü). Timur'un Mogol Cengiz Han geleneğini benimseyerek üstünlük iddialarına karşı, II. Murad ve Karakoyunlu hükümdarları, Oğuz Han soyundan indikleri iddiasında idiler. Kara Yusuf'u Yıldırım Bayezid, Timur'a karşı himaye etmişti. 1449'da onun torunu Cihanşâh (1437-1467) Karakoyunlu hükümdarı idi ve Osmanlı sultânı gibi Şâhruh'un tehdidi karşısında idi. Cihanşâh, elçi Şükrullâh'ı halvetine çağırarak *Oğuznâme*'yi göstermiş

ve Sultân Murad'ın nesli Oğuz Han'ın oğlu Gök Alp'a, Kara Yusuf'un nesli ise Oğuz Han'ın oğlu Deniz Alp'a varıyormuş, bu nedenle Türkmen Beyi Cihanşâh, "Sultân Murad benim ahret kardeşimdir, bu kardeşlikten başka da akrabamdır" demiş. Şükrullâh H. 864'te (28 Ekim 1459'da başlar 17 Eylül 1460'ta biter) Bursa'da vefat etmiştir. Vefatı için verilen 894 tarihi kuşkusuz yanlıştır (٨٩٤ rakamı ٨٩٦ olarak okunmuş olmalı).

Behcetü't-Tevârîh

Theodor Seif, Şükrullâh'ın Farsça dünya tarihi *Behcetü't-Tevârîh*'in Avrupa yazma koleksiyonlarındaki nüshaları üzerinde 1925'te yaptığı çalışmada,[108] Osmanlılara ait bölümün Farsça metniyle beraber Almanca çevirisini yayınlamıştır. Daha sonra, N. Atsız'ın Şükrullâh ve eserleri üzerinde İstanbul kütüphanelerindeki yazmalara göre yaptığı etraflı araştırma gelir. Bu yayında, Farsça metin, İstanbul yazmalarıyla (özellikle Nuruosmaniye nüshası) karşılaştırılmıştır.[109] Şükrullâh, Nuruosmaniye'deki orijinal nüshadan, sonra yaptığı ikinci tertiple bazı parçaları çıkarmıştır.[110]

Şükrullâh bu eseri yazmaya 861/1456'da başlamış, 863/1458'de bitirmiştir. Şükrullâh, dünya tarihinin ilk versiyonunu (861-863/1457-1458'de) yazmış ve veziriâzam Mahmud Paşa'ya ithâf etmiştir. Daha sonraki versiyonunda paşaya ithâf çıkarılmıştır.

Seif, Şükrullâh'ın bu tarihini İran'da yazılan dünya tarihleri örneğinde ilk Osmanlı tarihi sayar.[111] Seif, tıp ve musikî dâhil, her konudan çeviri yapan Şükrullâh'ın II. Murad'a müşâvir (*berater*) olduğunu vurgular.[112] Seif'a göre *Behcetü't-Tevârîh*, Ahmedî'nin manzûm Osmanlı tarihiyle yakınlık gösterir, hiç olmazsa bir bölümünde ortak bir kaynak kullanmış olabilirler.[113] Şükrullâh'daki Osmanlı bölümü, *İskendernâme* ile beraber XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerine kaynak olmuştur.[114]

Şükrullâh, Rûhî'ye atfolunan *Oxford Anonim Tarihi*'nin kaynaklarından biridir.[115] II. Bayezid'in emriyle yazılan Oxford Anonimi, kuşkusuz Şükrullâh'ı kullanmıştır: *Şükrullâh*: "be-mikdâr-i sîsad çahl (340) mard ... az pay-i Selçukîyân azîmet be-Rûm karda

ast ve Karacadağ-râ pasand karda." *Oxford Anonim*: (v.9) "Mezkûr Ertugrul *üçyüz kırk nefer* kişisiyle terk-i Türkistan edüp Selçukîler bile Rum'a gelüp Rum'da Karacadağ'ı ihtiyâr edüp" (Neşrî'de Ertuğrul 400 hâne ile Rum'a gelmiştir: *Cihân-nümâ*, I, 60).

Osmanlılar üzerine kısa tarihini Fâtih döneminde yazan Şükrullâh, kuşkusuz Ahmedî'nin *Gazavâtnâme*'sini orjinalinden kullanmıştır (Neşrî, II. Bayezid döneminde yazdı). Aşağıda, I. Murad'ın Kosova Savaşı'nda şehâdetini anlatan rivâyet, Ahmedî'nin manzûm *Tevârîh*'i, Şükrullâh ve Neşrî'deki *Gazavâtnâme*'lerle karşılaştırılmıştır.

Sultân Murad'ın şehâdeti

Ahmedî (1411'den önce)	Şükrullâh (1459)	Neşrî (I, 304) (II. Bayezid dönemi)
Küşteler üstünde yürür idi at Kaldı birkaç kul ile bir yerde şâh Yaturmuş anda bir kâfir meğer Gövdeler içinde olmışdı nihân Sıçrayub hançerle şâhı vurdu ol (K. Sılay yay. 2004, 44)	"Gâzi Şâh birkaç *haseki* ile bir tepe üzerinde durdu ki... meğer bir kâfir ... ölüler arasında gizlenmiş imiş, yerinden kalktı, düşe kalka Hünkâr Gâzi'ye doğru geldi. *Çavuşlar* koyuvermediler. Hünkâr Gâzi bir iş için gelmektedir, bir dileği vardır sandı, çavuşlara bıraktırdı, kâfir ilerleyip bıçakla vurdu" (Atsız çevirisi, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, 56)	"Bu kâfir dahi mecrûh ve hûn-alûde olup küşteler içinde kendüyü pinhan eder, çünki gâzi Murad Han bu kâfirin üzerine gelir, kâfir dahi üftân u hîzân durup Hünkâra müteveccih oldu. Çavuşlar men' etmek isteyicek Gâzi Murad Han murâd-bahşdı, bir maksûdu var ola, kon gelsün dedi, ol mel'ûn yeğeninde hançer saklamışdı, gelip Hünkâr'ın üzengüsün öper gibi olup Hünkârı sancdı"

Bu üç metnin, olayı aynı kaynaktan aktardığı kuşkusuzdur. Neşrî'nin tarihine aynen aktardığı metin, aslında Ahmedî'nin ayrıntılı *Gazavâtnâme* metnidir. Ahmedî, bu bilgiyi, *İskendernâme*'ye eklediği *Tevârîh*'de manzûm olarak kısaca tekrarlamıştır (Süleyman Çelebi yanında iken, 1411'den önce).

Fâtih döneminde bir bahçe köşkünde işret. *Katibî Külliyatı*, TSMK R989, y. 93a.

Ahmedî, *İskendernâme*'deki manzûm özetinde, *çavuş*lardan söz etmemiş, fakat Neşrî'deki *Gazavâtnâme* metninde çavuşlar zikredilmiştir. Kuşkusuz, Ahmedî'nin *Gazavâtnâme*'si, eserini 1459'da yazmış olan Şükrullâh'ın elindedir ve eserinde o bilgileri nakletmiştir (Şükrullâh *çavuş*lardan söz etmiştir). Böylece Şükrullâh, Neşrî'den önce Ahmedî'yi kullanmıştır.

Şükrullâh'ın *Risâle min Edvâr* çevirisine gelince (kitabın kaynakları hakkında bkz. Bardakçı, *Treatise*) bu eser, II. Murad döneminde güçlenen sanatta "klasikleşme", "klasik İran kültür geleneğine uyum" sağlama çabalarının bu kez musikî alanında[116] bir belirtisi olarak algılanabilir.

Germiyanlı Şâirlerin Üslûbunu İzleyenler: Türkî-i Basît Şâirleri

Osmanlı döneminde birtakım şâirler, bu arada Tatavlalı Mahremî, Edirneli Nazmî ve Visâlî, XV. yüzyıl Germiyanlı şâirlerin Türkçe kelime ve deyimleri tercih eden üslûbunu, *Türkî-i Basît* veya *Basîtnâme* adı altında devam ettirmişlerdir. Köprülü bu üslûbu şöyle tanımlamıştır: "Mahremî ve Nazmî gibi iki şâir, aruz vezni ile, fakat terkipsiz Türkçe ile ve yabancı kelimelerden imkân nisbetinde uzak olarak şiirler" yazmışlardır. Köprülü'ye göre "pek muhtemeldir ki, XVI. yüzyılda dahi bu yolda şiirler yazmış başka şâirler olmadır," ve ekliyor: "acaba bu cereyan ne gibi âmillerin tesiriyle doğdu?" V. Mahir Kocatürk, A.F. Karamanlıoğlu ve W.G. Andrews, bu akımın Türkçecilik iddia ve bilinciyle başladığına inanmıyorlar. Kocatürk, "XIII. ve XIV. yüzyıllardaki Türk nazım eserlerinde yer almış" bu dil ve üslûbun varlığına dokunuyor, bunun *Türkçülük*, sade Türkçe akımıyla ilgisi olmadığına işaret ediyor. Andrews de haklı olarak, o dönemde bir "Türk milliyetçi" hareketten söz etmenin konu dışı olduğuna değiniyor. Fakat Germiyanlı Şeyhî, bilinçli olarak Türkçeyi övüyor, o dille yazıyordu. Klasik dönemde ise, şâirler indinde "basît" Türkçe kullanmak küçümsenir.

Değme Etrâk ne bilsin gam-i aşkı Adlî [II. Bayezid]
Sırr-i aşk anlamaya hallice idrâk gerek

Genelde, divân şâirleri, divanlarında çeşitli üslûplarda şiir yazma yeteneğini göstermek eğilimindedirler. Nitekim, I. Selim döneminden başlayarak, A.Ş. Nevâyî'nin Çağatayca şiirlerine nazîre yazmak bir özenti olarak yerleşmiştir. Nazmî de, *kudemâ*yı, Germiyanlı ünlü şâirleri taklîden, divanına bu üslûpta şiirler eklemiştir, tüm soru bundan ibarettir.[117] Ercilasun, Anadolu'da XIV. yüzyılda (Batı Türkmen beyliklerinde demek daha doğru) Oğuz Türkçesiyle yeni bir edebî dilin ortaya çıktığını belirtiyor ki, bunu Germiyanlı şâirler üzerindeki bölümde açıklamaya çalıştık.[118] A. Mermer, Veliyyüddîn oğlu Ahmed Paşa (öl. 1497) dönemine ait bir nazîre mecmuasında, Ahmed Paşa ile Aydınlı Visâlî'nin, Şeyhî'ye nazîrelerini tespit etmektedir.[119] Sade Türkçe şiir yazan Aydınlı Visâlî, saray hocalığında bulunmuş olup en geç I. Selim döneminde hayatta idi. Visâlî, Germiyanlı şâirler üslûbunda yazıyordu. Fakat XVI. yüzyıl şâirlerince onun *kudemâ* üslûbu, tatsız sayılıyordu. Bu üslûbu Latîfî, *Oğuzâne*, *kûhîyâne* diye beğenmiyordu. Bununla beraber öyle düşünüyoruz ki, Germiyan mektebinin klasik şiire getirdiği bazı özellikler devam etti. Klasik divan şiirinde Türkçe darb-ı mesellerin kullanılması bir orijinallik sayılıyordu.[120] Şeyhî'den:

Ya Rab! Ne hüsn olur bu nice behcet ü behâ
K'olmaz ayağı tozuna cân u cihân fedâ

Dr. Mermer'in incelemesi gösteriyor ki, Aydınlı Visâlî, nazîre yazdığı Germiyanlı Şeyhî gibi "sade Türkçe" kullanmakta, bu geleneği temsil etmekte öncülerdendir. Böylece, Edirneli Nazmî'nin sadece Germiyanlı şiir üslûbunu devam ettirdiği kesinleşmiştir. Tezkîrecilerin *basîtnâme* diye nitelendirdikleri, aynı sade Türkçe üslûbu, daha önce XV. yüzyıl şâirlerinden Karamanlı Aynî'nin dîvanında da buluyoruz.[121]

Dr. Mermer, *basîtnâme*nin bilinçli "bir Türkçecilik akımı" olmadığını, "Divan şiirinin gelişme çizgisinde mahallîleşme" olarak anlamak gerektiğini belirtirken,[122] kısmen haklıdır. Fakat bu akımı, Şeyhî gibi bilinçle Türkçe klasik şiir yaratmaya çalışan ve bunun bilinciyle yazan Germiyanlı şâirlerin açtığı hareketin devamı şeklinde anlamak daha doğrudur, kanısındayım.

4
Osmanlı Dönemi: Timurlular ve Osmanlılar

Yıldırım Bayezid, Timur ve Bir Arap Musâhib: İbn 'Arabşâh

Yıldırım Bayezid (1389-1403) şehzâdeliğinde Kütahya'da musâhib şâirleri himayesi altına almış ve Germiyan beyleri zamanındaki edebî hareket, Osmanlı döneminde gelişerek devam etmiştir. Yıldırım'ın Anadolu hânedanlarını bertaraf ederek kurduğu Anadolu–Rum-ili merkeziyetçi imparatorluğu, Timur darbesiyle yıkıldığında Germiyanlı şâirler, Süleyman Çelebi ve Mehemmed Çelebi'nin saraylarında iyi kabul görmüşler, böylece Osmanlı klasik edebiyatının kurucuları rolünü üstlenmişlerdir.[1]

Timur ve Osmanlılar üzerinde göz tanığı önemli bir kaynak İbn 'Arabşâh'tır. İbn 'Arabşâh (öl. 854/1450?) 1392'de Timur tarafından Şam'da esir edilip Semerkand'e götürüldü, 1412'de Çelebi Sultân Mehemmed'in yanına geldi, onun musâhibi ve şehzâde hocası olarak Çelebi'nin ölümüne (1421) kadar Osmanlı hizmetinde kaldı. 1421'de vatanı Şam'a döndü. Çelebi Sultân için *Câmi'ü'l-Hikâyât* ve Abû Leys al-Semerkandî'nin *Tefsîr*'ini Türkçeye çevirdi. İbn 'Arabşâh *'Acâ'ibu'l-Makdûr fî Nawâ'ibu't-Timur* adlı Arapça eserinde (bitimi 839/1435, yay. Kahire H. 1285) Çelebi Sultân hizmetinde, Bayezid ve Timur hakkında Osmanlı rivâyetlerini duymuş ve eserine nakletmiş görünmektedir.[2]

Timur'un elçileri Yıldırım Bayezid'in huzurunda. Mirhand, *Ravdatü's-Safâ*. 1599-1600. Londra, British Library. Or. 5736, y. 172b.

İbn 'Arabşâh'ın anlattığına göre,[3] Timur, Sivas'ta Eretna oğlundan saltanatı ele geçiren Kadı Burhâneddîn'den kendi egemenliğini tanımasını istemiş, bunun üzerine Kadı, Memlûkler ve Yıldırım Bayezid'e yaklaşmış, çok geçmeden Kadı'nın ve Sultân Berkuk'un ölümü üzerine (1398) Sivaslılar Yıldırım Bayezid'i çağırmışlar. Bayezid, şehri işgal edip oğlu Süleyman'ı yerleştirmiş.

Bayezid, Timur'a meydan okuyan mektubunda, "Gelmezsen eşlerin senden üç kez boş olsun, ben de senden kaçarsam eşlerim üç kez boş olsun" diye yazmıştı.[4] İbn 'Arabşâh, Timur'un bu nâmeyi alınca, "İbn Osman aptal bir delidir" dediğini belirterek, kadından böyle söz etmek Timur nezdinde büyük suç olduğunu belirtir. Timur'un Avnik'te bu mektubu alınca, Bayezid'e karşı hareket etmeye kesinlikle karar verdiğini kaydeder. Bunun üzerine de, stratejik önemi olan Kemah kalesini saldırı ile ele geçirir (Şevvâl 804/Mayıs 1402). Timur, gâziler sultânı Bayezid'e saldırmasını haklı göstermek için, son mektubundaki saldırgan sözleri asla unutmadı. Bayezid'e mektubunda, kendisinin iyi bir dil kullandığını, sadece Ahmed Celâyirî ile Kara Yusuf'u korumaktan vazgeçmesi isteğinde bulunduğunu kaydetti. Onlar, Bayezid'i yanlış yola sevk ettiler, iddiasında bulundu. Bayezid, Timur'a nâmelerinde Timur adını, kendisinin altınla yazılmış adı altında koymuş; Timur bundan çok alınmış, Bayezid'in haddini aştığını söylemiş.

Osmanlı elçileri geri döndüğünde, Bayezid 1394'ten beri İstanbul kuşatmasında idi. "Şüphesiz bu şehri fethetmek üzere idi, tüm askeri yanında idi." Yardım için İmparator II. Manuel Avrupa'da idi, VII. Ioannis ve Patrik, Bayezid'in koşullarını kabul etmek üzere idiler. Bayezid hemen kuşatmayı bırakıp bütün ülkede vali ve komutanlara haber gönderip bu ölüm kalım seferine hazırlandı.

İbn 'Arabşâh, öbür kaynakları yineleyerek Bayezid'in, Timur'u Sivas ötesinde, Osmanlı ülkesi dışında karşılamak kararı vererek, büyük bir strateji hatâsı yaptığını belirtir (deneyimli komutan Rum-ili Beylerbeyi Kara Timurtaş bu karara karşı idi). İbn 'Arabşâh'a göre, Bayezid hasad mevsimi olduğundan Timur'un mahsûlü almasını istemiyordu.

Timur Semerkand'de: Toy ve İşret

Timur, Ankara zaferinden pâyitahtı Semerkand'e döndüğünde, zafer kutlaması ve şehzâdelerin düğünü dolayısıyla şenlik ve kurultay toplanmasını emretti. "Tamam ma'mûre-i âlem"i istilâ edip ele geçirmeyi, bu amaçla son kez Çin'e sefer yapmayı tasarlıyordu.[5] Osmanlılarda gördüğümüz I. Murad dönemi düğün şenliği (1387)[6] ve XVI. yüzyılda sûrnamelerde tasvir edilen büyük şenlikler ölçüsünde düzenlenen bu şenlik, halka açık *toy*la beraber sarayda *meclis-i hâss*'ı kapsayacaktı. Timur'un tarihçisi Yezdî, *Zafernâme*'sinde şenliği ayrıntılarıyla anlattığı gibi,[7] sefer sonrası "kutlama ve istirâhat" için yapılan bu şenliği sâkînâme tarzında uzunca bir mesnevî ile tasvir etmiştir: Cennet bahçeleri gibi ("*çu rawadât-i cennât*") düzenlenmiş bahçelerde, "sayısız ipekli halılar ve nakışlı sütunlarla döşenmiş" muazzam otaglar kuruldu (İspanyol elçisi Clavijo,[8] aynı zamanda saray etrafında bahçelerde çinilerle süslü köşklerden söz eder).

Serâser müzeyyen be-zer u güher
Zi-evc-i surayyâ bar-âwarde ser

*Sâyebân*lar (direkler üzerinde gölgelikler) semaya yükseltildi. Memleketin her tarafından valiler ve sâir hizmet erbâbı geldi; onlar için de çadırlar kuruldu[9] ve her taraftan halk davet edildi.

Halâyik zi-her sû firâz âmade

Zi Çîn u zi Saklab wa'z Hind u Rûm
Ham az zâyil 'an marz-âbâd bûm

Mısır'dan Sultân Meliku'n-Nâsir Ferec değerli armağanlarla elçisini gönderdi. Savaşta büyük yararlık göstermiş olan Emîr Şehzâde Muhammed'e Timur altınlı *hil'at*, *külâh* ve *kemer* bağışladı, *nöker*lerine değerli elbiseler giydirildi ("*nökeraneşrâ* nîz câme pûşânîd").

Esnaf, güzel eşyalar sergileyerek toyda hazır oldular. Mutribler hep beraber tagannîye başladı:

Herne mutrîbân-i nuwâzende sâz
Zi âvâzişân Zühre dar-ihtizâz

Heme serv-kadd u heme mâhrûy
Gazel-h"ân u gûyende wu bazlagûy

Zi her gûne sâz u zi her gûne nâz

...
Şude pista-i mehveşân pur şeker

Zi bûy-i favâkih be-nazdîk u dûr
Mu'attar maşâm-i heme halk-i sûr

Kurbanlar kesilir, oyuncular, taklîd yapanlar sanatlarını gösterirler:

Timur'un Delhi'nin fethini kutlama eğlenceleri, Şerefeddîn Yezdî, *Zafernâme*. Şiraz 839/1436. Cambridge, Harvard University Art Museum.

Perî-çehreğân hem be-sûret şudend
Ki az cins-i fîl u gehî gûsfand

Nahiller dolaştırıldı:

Manârî ki îşân bar-afrâhtand
Felek-râ meger nardibân sâhtand

Manarî çu serv-kadd-i dilberân
Ki bâşad zi-câyî be-câyî revân

Çeşitli hünerler gösterildi:

Bedîn gûne her sâni'u pîşever
Hünerhâ numûde be-tavr-i diğer

Timur'un emriyle müneccimler uğurlu vakti belirlediler:

Be-fermân-guzarî şudend encümen
Nucûm-azmâyân-i bisyar-fen

Bi daniş guzîn karda şud tâli'î

Bu *meclis-i 'âlî*'ye ulemâ, kadılar, şerîfler katılmış bulunuyordu. Şeyh Şemseddîn Muhammed Cezerî, nikâh hutbesini okudu, Hanefî sünneti üzere nikâh kıyıldı.

İçilen içkiler şarap, kımız, *müselles*, rakı ('arak) ve şerbetti. Şehzâdeler, noyinler, *töre* gereği ("be-âyîn-i töre") şarap kadehlerini birbiri arkasından yuvarladılar. Sonra yemek ziyafeti başladı. Düğün meydanında çeşitli yerlerde şarap içiliyor ve *sâkiyân-i sîmîn-sâk* hizmet ediyor, altın kadehler dolaştırılıyordu. Emîrin emriyle herkes istediğini yapsın, dendi ("dar ân sûr her kas her çi hâhed irtikâb numâyed").

"Şarapsız *toy* olmaz" derlerdi. Ziyafette sunulan şarabı reddetmek hükümdâra hakaret sayılır; içki sunma, bir çeşit âyîn niteliği taşırdı.[10]

Emîr, münâdilerle ilân etti ki, kimse bu mecliste yapılanlardan dolayı kötülenmesin:

Diger her çi kardand az nîk u bed
Kesi anguşt-i ta'n be-hafî na-zad
...

Mey-i arguwânî be-zarîne kâs
Ki az perteveş gaşt rûşen havâs

Sipâhî vü şehrî ve hired u buzurk
Dımışkî vü Rûmî vü Tacîk u Türk

Heme şâd bûdend u âsûde-hâl
Na ten-râ guzand u na dil-ra malâl

Şarabî mu'attar çu musk u gülâb
Şarabî mulawwan çu yakut-i nâb

Be-girdiş dar-âverde sîmîn-berân
Hired gaşta sermest u hayran der ân

Şarabî k'ezo rûh gîred safâ
Şarabî k'ezo hasta yâbad şifâ

Şarabî k'ezo pîr gardad civân

Halâyik sarâsar çi şayh u çi şâb
Yakî sarhoş ân mest u diger harâb

Be-her cânibî sâkî-yi mâh-rûy
Kadah karda pur bâde-i musk-bûy

Hirâmân be-har gûşa sad dilsitân
Gazel-h^{w}ân u sermest u dâmen-keşân

"Türk, Mogol, Hatay, Arap, Fars ve 'Acem" usûlüyle güzel sesli muganniler ve *râmişger*ler şarkı söylediler; hepsinden öte "büyük şöhreti tarife hâcet olmayan Hoca Abdülkâdir" de *kobuz* (kopuz), *taygan* ve 'ûd çalarak şenliğe neşe kattı.

Bu şenliğe her sınıftan insan katılmıştı:

Giriftend azan sûr har yak nasîb
Emîr u fakîr âşınâ wü kârîb

Yezdî, musikî âletlerini sâkînâmelerdeki gibi, birer birer tasvir eder:

Muganni be-vakt-i su'âl u cawâb
Be-hem sâhte 'ûd-râ bâ-rubâb

Be-kanun umûr-i tarab karda râst

Gazel-h^{w}ân na tanhâ hôş-âvâz bûd
Ki sad dil be-yak gamze hem mî-rubûd

Rubâbî wa deffâf u tasnîf-gûy
Çu tanburî wü çeng-zen-i mâhrûy

Türk-Mogol âdeti üzere şehzâdelerin her birine dokuzar elbise giydirildi; murassa' tâc ve kemer verildi. Şenlik sabaha kadar sürdü. Çok çok *saçık* para saçıldı. Büyükler emîre tebrike geldiler. Pîş-

keşler verildi; *toy* ve düğün akabinde emîr, devlet işlerine döndü. Ondan sonra kimse şarap içmeye cesaret edemedi ("şurb-i hamr wa dîger manâhî aslâ casâret na-numâyad"). Her *Sâkînâme* gibi bu da tövbe ve af dileğiyle biter:

Wucûdam zi-an'âm-i tust ey kerîm
Penâham tûyî dar her ummîd u bîm

Clavijo'nun[11] Semerkand'de Düğün ve Toy Tasvirleri

Kastilya Kralı Don Henrique'in 1402'de iki elçisi, Timur ile Bayezid arasında olası savaş hakkında bilgi edinmek üzere gelmişler ve 1402'de savaş akabinde Timur tarafından kabul edilmişler, Timur'un elçisiyle birlikte krala gönderilmişlerdi. Kral, karşılık olarak Timur'a bir elçi heyeti göndermeye karar verdi ve mâbeyincisi Ruy Gonzales de Clavijo (öl. 1412), rahip Alfonso ve muhafız alayından Gonzales de Salazar'dan oluşan bir elçi heyetini yola çıkardı. Elçilik heyeti, Kadis'ten 21 Mayıs 1403'te yola çıkmış, birçok mâcerâdan sonra 11 Haziran 1404'te büyük Tebriz şehrine varmış, Hoy'da Mısır sultânının Timur'a gönderdiği elçi ile buluşmuş, birlikte seyahate devam etmişler. Ondan sonraki yolculukta Timur'un adamları kendilerine yardım etmişti. Heyet, 8 Eylül 1404'te Timur'un pâyitahtı büyük Semerkand şehrine vardı. Clavijo Eylül 1404'ten 18 Kasım 1405 tarihine kadar Semerkand'de kaldı. Bu sürede Clavijo toya ve ziyafetlere katıldı. 1405 Kasım ayında veda için huzura çıkmayı bekleyen İspanyol elçisini Timur kabul edemedi, hastalığı artmıştı. Konuşamıyordu. Devlet işlerine bakamaz hale gelmişti; "ata binemediği için sedye ile dolaşıyordu." Nihayet 18 Kasım'da İspanyol elçi heyeti Osmanlı elçileriyle beraber Semerkand'den ayrıldılar. Tebriz'de (Şubat 1405) altı ay kaldılar, ticaret mallarıyla Bursa'ya gitmek üzere yola çıkan 200 kadar tüccâr kafilesiyle birlikte hareket ettiler.

Dikkatli ve güvenilir bir gözlemci olan Clavijo, dönüşte yazdığı eserde Timur'un toy ve ziyafetlerini ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. Bu ziyafet ve toy tasvirleri gâyet ayrıntılıdır, Osmanlı sûrnâmele-

riyle kıyaslanır. İspanyol elçisi için özellikle çekici şeylerin başında, bahçelerde kurulu otag ve çadırlar, birbiri ardından verilen ziyafetler ve ordugâhtaki toydur.[12]

Eylül'de Semerkand'e varan heyeti Timur, *Dilküşâ* sarayında kabul etti; onu, önünde fıskiyeli bir havuz bulunan bir sedir üzerinde, sırma işlemeli şilte ve yastıklar üzerinde oturmuş buldular. Saray ağaları, elçilerin kollarına girip gözleri iyi görmeyen ihtiyar fâtihin yakınına kadar götürdüler. Koca fâtih, "Oğlum İspanya kralının sıhhati nasıl?" diye sordu. Elçinin karşılık sözlerini dikkatle dinliyordu. Yanındaki hana ve büyüklere eğilerek, "Bunlar, İspanyol kralı oğlumun gönderdiği sefirlerdir; İspanya kralı Frenk krallarının en büyüğüdür ... ona bir dostluk mektubu göndereceğim" dedi. Frengistan'ı kendisine bağımlı gibi göstermekten hoşlanıyordu. Çin elçisi de orada hazırdı; İspanyol elçisini sedirin sağında onun arkasına götürdüler; Timur, İspanyolların önde oturmasını emretti; Çin elçisine söylediklerinin Clavijo'ya tercüme edilmesini istedi. Beylerden biri, Çin sefirinin vergi istemeye geldiğini, İspanyol kralının Timur'un dostu olduğunu, efendisinin ona oğul gözüyle baktığını ve bu nedenle önde oturması gerektiğini söyledi, sonra Çin sorununu çözmek için hareket edeceğini ekledi.

Bu tarihte Çin'de, Cengiz Han soyundan gelen Yüen hânedanı kovulmuş ve yerine Çinli Ming hânedanı gelmiş bulunuyordu (1370). Ming imparatoru, bazı bölgeleri işgal etmiş olan Timur'dan, bu yerler için vergi talep etmekte idi. Bunu reddeden Timur, Çin'i fethederek Mogol egemenliğini ihyâ etmek kararında idi (fakat çok hasta olan Timur bu seferi yapamayacaktı). Timur'un huzurunda çeşitli memleketlerden gelmiş elçiler hazırdı. Elçilere ziyafet verilmesini emretti. Ziyafette at eti, koyun eti, pilav ve meyve sunuldu (en makbûl olanı at eti idi). Arkasından, "altın gümüş kadehlerde şekerli kımız" sunuldu. Bu arada İsa Çelebi'nin Bursa'dan Türk/Rumî/Osmanlı elçisi ve Mısır sultânının elçisi armağanlarını sundular.

Timur, *Dilküşâ* sarayından *Bâg-i Çınar* bahçesindeki bir saraya geçti. Clavijo, şehir dışında uçsuz bucaksız bahçeler ortasında birçok köşklerden söz eder. Kasrların bulunduğu bahçeler, Zerefşân

Timur. Rulo silsilenâme. TSMK H2152.

nehrinden gelen kanallarla sulanmakta idi. Köşklerin ihtişamı, İspanyol elçisini hayran bırakıyordu. Timur'un yattığı köşkte yatak odasının tabanı ve duvarları mücevherlerle süslü pembe ipek örtüler ve değerli halılarla döşenmişti. Bu köşkte, altın (yaldızlı?) masalar üzerinde kapağı yakuttan yedi şarap sürahisi duruyordu. Timur, buradan toy için ayrılan bahçeye hareket etti, elçiler davetli idi. Geniş caddelerin kesiştiği, meyve ağaçları ve çemenzârlarla süslü bu bahçe çok genişti ve her tarafta otaglar ve çadırlar kurulmuştu. Çadırlarla beraber her tarafta güneşe karşı direklerde sâyebanlar (gölgelikler) kurulmuştu. Bunlar rengârenk sırma işlen-

miş beyaz ketenden idi. Timur sarayında en çok itibar gören elçiler, Mısır sultânının elçisi ile İspanyol kralının elçisi Clavijo idi. Timur, *Dilküşâ* köşkünün bahçesinde İspanyol heyeti için bir ziyafet verdi. Bu ziyafette bütün devlet büyükleri hazırdı. Başka bir gün (22 Eylül) Timur bahçe içinde haç şeklinde inşâ edilmiş, havuzla çevrili *Bag-i Nev* kasrına gitti, Clavijo'nun "son derece güzel" diye söz ettiği bahçe ortasındaki bu köşkün süslemeleri "harikulâde" idi. Köşkte verilen ziyafette, Timur dâhil herkes çok şarap içti (şarap içme Timur'un iznine bağlı idi). "Tatarların âdeti, şarabı yemekten evvel içmektir" (genelde *işret meclisi* ziyafetten önce şarap içmekle başlar). "Davetliler sarhoş olmadıkça ziyafet ziyafet sayılmıyor." "Ziyafette şarap dağıtan hizmetkâr (sâkî) misafir önünde diz çökerek kadeh sunar, boşaldıkça doldurur. Her kadeh dolu verilir ve bir yudumda yuvarlanmak gerekir. Yoksa kadehi yeniden doldurulmaz. İki kişiye bir sâkî hizmet eder, içmeyen davetli bu şerefi bağışlayan ev sahibine, Timur'a hakaret etmiş sayılır;" her kadeh, "Timur'un sağlığı" veya "başı için" içilir. En çok içene "bahadur" denir. (Ertesi sabah Timur, İspanyol heyetine bir küp şarap gönderdi.)

Ziyafette içkiden sonra yemekler geldi. Ziyafet sonunda tepsiyle getirilen para misafirler üzerine saçıldı. Ziyafet son bulunca, elçi heyetindekilere altın sırmalı hil'atlar verildi. Heyet ertesi gün, başka bir kasrda verilen büyük bir ziyafete davet olundu. Bu ziyafette ordu komutanları ve büyük bir kalabalık hazır bulundu. "Timur çok neşeli idi, çok içiyor; misafirlerini de içmeye davet ediyordu."

Bu ziyafete (toy) "bütün ordu" davet olunmuştu: "Her kabile/boy tayin olunan yerde konaklıyor, en küçük ere kadar herkes yerini biliyordu." Üç dört gün içinde 20.000 çadır kuruldu. Orada asker arasında aşçılar et ve ekmek dağıtıyordu. Semerkand esnafı da bu şenliğe katılmıştı, her sanat erbâbı çadırda kendi sanatını işliyordu (meselâ hamamcılar sıcak su kazanlarıyla tahtadan bir gusulhâne hazırlamışlar). Timur Semerkand'e döndü (29 Eylül) ve birinci eşi *Büyük Hanım* için yapılmış konaklardan birine indi. Burada yeni gelen elçiler için yeniden ziyafet verildi.

Orduya verilen başka bir ziyafete (6 Ekim) Timur, bütün zevcelerini, oğulları ve torunlarını, komutanları ve Tatar soylularını

davet etmişti. Çadırlar "akılları durduracak kadar güzeldi." Timur'un muhteşem otağını ayrıntılarıyla tasvir eden Clavijo (s. 46-48), otağın bir köşesinden öbürüne yüz adım geldiğini, üstünde kule şeklinde bir kubbesi bulunduğunu ve boyalı 12 direğe dayandığını, direkten direğe ipek perdeler gerilmiş olduğunu ekliyor. Otağın dış duvarları da renkli ipekten idi. Uzaktan otağ göze bir kale gibi görünmekte imiş. Oturulacak sedirler halı ile döşeli idi. Timur sedir üzerinde oturup ziyaretçileri kabul ediyordu. Otağın etrafında çepçevre yüksek bir duvar gibi rengârenk kumaştan bir paravana çekiliymiş. Yüksek giriş yerini bir *serâperde* örtmekte idi.[13] Bu otağdan başka yuvarlak ikinci bir otağ vardı. Çadırların bulunduğu meydanlardan her biri, böyle bir ipek "dıvar" ile çevrilmişti ve içerde birçok çadır ve sâyebân bulunuyordu.

Bu iki otağdan birincisi Timur'un baş kadını *Büyük Hanım*'a, ikincisi ikinci eşi *Küçük Hanım*'a aitti. Öbür otağlarda Timur'un veya torunlarının zevceleri oturuyordu. Bu hanzâde ve hatunlar, yaz kış bu otağlarda kalırlardı (s. 51).

9 Ekim'de Miranşah'ın karısının bir düğün münasebetiyle verdiği ziyafete İspanyol heyeti de davet olundu. Clavijo giderken çadırların yanında "birçok şarap güğümleri" gördü. Hanım, elçileri huzuruna kabul etti, ziyafette başka misafirler ve hizmet eden hanımlar hazırdı. Bir düğün için düzenlenen (evlenen, Timur'un akrabası hanım, sarışın şişman bir kadın) bu ziyafette, "şarap kapları" hanımın karşısına konmuştu (şaraptan başka kısrak sütünden *kımız* Tatarların yeğlediği bir içkidir, şaraptan sonra içilir). Çadırda hânendeler sazlar eşliğinde şarkı okuyorlardı. "Biz hatuna takdim edildiğimizde şarap içiliyordu. Şarap içme şu düzende yapılıyordu: Sâkîler bir tepside altın kadehleri taşıyor, arkalarında şarap sürahileri taşıyanlar geliyor, sâkî hatuna şarap takdim ederken üç kez eğilip yaklaşıyor ve kadehi takdim ediyor, sonra öteki hanımların önüne gidiyor, kadehler aynı biçimde toplanıyor, bu merâsim hızla yerine getiriliyor, şarap kadehleri durmaksızın dönüyor. Hanımlar bir şey yemeden, içmekte devam ediyorlar. Sâkî kendisi de tepsisini yere koyup içiyor, sonra kadehi kaldırıp hepsini içtiğini gösteriyor.

Bu düğün ziyafetine Timur'un Büyük Hanım'ı hatun da katılmıştı, "O da şarap içiyor ve içtikten sonra kımız istiyordu." İçki uzun süre devam etti, bu arada Büyük Hanım İspanyol elçisini çağırarak şarap kadehi takdim ediyor. Clavijo, hiçbir zaman şarap içmediğini söyleyerek özür diliyor. Ziyafette "hanımların birçoğu sarhoş olmuştu."

Düğünde (*sûr*) Semerkand esnafının geçit resmi izlendi. Kuyumcular, aşçılar, kasaplar, terziler, tüm esnaf o gün ordugâha davetli idi. Âlet ve eşyalarıyla çadırlarda yerleştiler ve çalışmaya başladılar. Öte yandan oyuncular, ortada hünerlerini gösteriyordu. Timur'un emri olmadan kimse ayrılmaya cesaret edemezdi. Bütün bu halk eğlendi, iyi vakit geçirdi. Timur'un torunu Delhi'den "Küçük Hindistan Emîri" genç Pîr Mehmet'in gelişi dolayısı ile yapılan toplantıda, tüm elçi heyetlerinden gelip saygılarını sunmaları istendi. Güreş gösterisi yapıldı, fillerin oyunları gösterildi, misafirlere sâkîler şarap ve kımız sunuyordu. Timur'un eşi Büyük Hanım çadırından çıkıp sırmalı elbisesi, tacı ve başı üzerinde beyaz ipek şemsiyesiyle Timur'un yanına gelip oturdu (saray kadınları yüzlerini maske gibi beyaz bir sıvı ile boyuyorlarmış, sıcak ve soğuğa karşı). Sonra Timur'un sekiz zevcesi sırasıyla geldiler. Hanımlar yerlerini aldıktan sonra içki âlemi başladı. Bu arada Timur; İspanyol elçi heyetinde teoloji üstadı Alfonso'yu çağırıp eliyle bir kadeh şarap uzattı (Clavijo'nun şarap içmediği biliniyor). Kadeh belli bir merâsimle alınıyor, biraz uzakta sağ dizini yere koyuyor, kalkıp bir adım ilerliyor, sonra iki dizi üzerinde eğiliyor, kalkıp Timur'a yaklaşıp, tekrar diz çöküyor, Timur'un elinden kadehi alıp biraz geriliyor, tekrar diz çöküyor, bir yudumda kadehteki şarabı mideye gönderiyor, sonra elini başına koyup selâm veriyor. Ziyafette öbür elçiler başka çadırlarda yiyip içiyor, eğleniyorlardı. Ziyafette fillerle gösteri yapıldı; savaşa katılan fillerin dişleri kesilip uçlarına kılıç gibi keskin silâhlar takılıyormuş, savaşta düşman üzerine koşarak saldırırlarmış. Timur, Bayezid'e karşı bu fillerini kullanmıştı (Timur, Hindistan'dan 16 fil getirmiş).

Clavijo'nun şarap içilen ziyafetleri tasviri, toy hakkında yerli kaynaklarda verilen ayrıntıları tamamlamakta, içki içilen bu zi-

yafetlerin Türk-Mogol toplumlarında vazgeçilmez eski bir âdetin, içki içilen toy âdetinin âdeta bir *âyîn* (ritüel) niteliği taşıdığını göstermektedir. Osmanlılar dâhil, öteki Türk hânedanlarının da, *Oğuznâme*'de anlatıldığı biçimde, bu âdeti sürdürdüklerini biliyoruz. 1404'te Semerkand'deki ziyafet sahnelerini (kadınların erkekler meclisinde şarap içmeleri âdeti bir tarafa) minyatürlü *Zafernâme*'ler ile XVIII. yüzyıl Levnî'nin *Sûrnâme*'sindeki sahnelerle karşılaştırmak hayli ilginçtir (otağ ve çadırlar, köşkler, davetli elçiler, ziyafet sofraları, fasıl heyeti, esnaf alayı, oyunlar, güreş vb).

Timur'un muazzam bahçeleri, saray ve köşkleri, altın ve değerli taşların bolluğu, giysiler, ipeğin her yerde, kıyafet ve döşemede kullanımı, bu zenginlik İspanyol elçisini son derece etkiledi. Gördüklerinin önünde hayran, *muhteşem, hayret verici, son derecede güzel*, gibi deyimleri kullanmaktan kendini alamıyor. Onun getirdiği armağanlar arasında Timur'un en çok memnuniyetini çeken şey, kralın gönderdiği İspanyol kılıcı idi.

Ulug Bey: Yasa ve Şerîatçılar

Timur'un halefi Şâhruh (1404-1447) Herat'ta "Şerîatın hararetli bir destekleyicisi olup saray merâsimlerine pek önem vermezdi."[14] O, "Şerîatı ihyâ eden" bir Müslüman hükümdar sıfatıyla "şer'an yasak olan" eğlenceleri (toy ve işret meclisi) şiddetle yasak etti. Müslümanların Tanrı emirlerine uyumluluğunu kontrol etmekle görevli *muhtesib*, evlere girip dîne aykırı hareketleri (şarap içme gibi) teftiş etmekte idi. Bu arada toylarda kadın ve erkeklerin bir arada toplantı yapmaları, İslâm'a aykırı görülüyor, protesto ediliyordu. Yasaklara rağmen ordu komutanı mîrzâlar, "Semerkand'de çalgılı şarkılı ziyafetler düzenlemekte idi." Din adamları, tarikat şeyhleri buna karşı çıkmakta idiler.[15] Semerkand'de şerîatçılar,[16] Şâhruh döneminde dahi "içki içen mîrzâların" keyfine dokunamamışlardır. Muhtesiblerin evlere girip "içkiyi döktükleri" halde "mîrzâların evleri" bundan muâf kalmıştır.[17] Onlar doğrudan doğruya devlet başkanına, hana bağlı sayıldıklarından din adamlarının kontrolünden âzâde idiler. Han sarayında veya mîrzâların saraylarında olup bitenler, *yasa*'ya göre yorumlanmıştır.[18] İ. Togan'a göre, genelde XV. yüzyılda Orta Asya'da "içki meclisleri"ne kötü gözle bakılmamakta idi.

Semerkand'de Ulug Bey (1411-1449) zamanında Şerîat ile *Yasa* taraftarları arasında çekişme dolayısıyla İslâm ulemâsının karşı çı-

kışları üzerinde Barthold, Togan, Subtelny ve Gross'tan sonra İsenbike Togan, meseleyi bir kez daha incelemeye almıştır.[19] Ulemâ, özellikle, Şerîate aykırı alınan *tamga* resmi ve "kadınlı erkekli içki meclisleri" üzerinde durmakta idiler. Matematikçi ve astronom kişiliğiyle Ulug Bey, din hususunda mutaassıp görünmüyor, daha ziyade Cengiz Han *yasa*'sına önem veriyordu.[20] İsenbike'ye göre, Avrasya topluluklarında Bozkır göçebeleri arasında *yasa*, yerleşik bölgelerde *Şerîat* güçlü idi.[21]

Timur, Cengiz Han geleneğinin devlet içinde güçlü biçimde devamına, Şerîat yanında bozkır göçebe geleneğinin, *yasa*'nın sürüp gitmesine karşı çıkmıyordu. Ulug Bey döneminde ise, devlet gücü, şerîatçı ulemâ çevresi karşısında zayıflamış bulunuyordu (Osmanlılarda *Oğuzculuk*, Avrasya bozkır devlet geleneğinin 1440-1500 döneminde devlet hayatında güçlü bir akım haline gelmiş olmasını burada anımsamak gerekir). İsenbike Togan'a göre Ulug Bey, başlangıçta Timur'un "merkeziyetçi" güçlü devlet geleneğini devam ettirmek istemiş, fakat babasının prestij ve gücüne sahip olmadığından sonunda şerîatçılara yenik düşmüştür.

Geniş düşünceli ve yasa taraftarı Ulug Bey'in sonu acıklı olmuştur. Haklarının çiğnendiği iddiasıyla Abdüllâtif, babası Ulug Bey'e karşı kin besliyordu (1446). 1448'de baba oğul arasındaki güvensizlik doruğa ulaştı ve Abdüllâtif isyan bayrağını kaldırdı.[22] Baba oğul arasında savaş başladı (1449). Ulug Bey, savaşı ve tahtı kaybetti. Abdüllâtif'i tahta çıkardılar. Babası, Ulug Bey tarafından öldürülmüş bulunan Abbas adlı bir kişiye, Semerkand ulemâsı fetvâ verdiler, Abdüllâtif ses çıkarmadı, Abbas, Hac yolunda Ulug Bey'i baskınla yakalayıp katletti (Ekim 1449).

Ulug Bey ve onu destekleyenler, ulemânın fetvâlarıyla ortadan kaldırılmıştı. Ulug Bey'in katlinden oğlu Abdüllâtif sorumlu tutuluyor, Semerkand'de tahta oturan Abdüllâtif ise kendini desteklemiş olan din adamları ve dervişlere her türlü saygıyı göstermekten geri kalmıyordu.[23] Ancak çok geçmeden, Ulug Bey'in nökerleri tarafından bir suikastta öldürüldü (8 Mayıs 1450).

Şerîatçılar, devletin, devlet gücünü temsil eden bürokrasinin kontrolünden âzâde kalmak, vakıflarıyla bağımsız durumlarını

korumak isterlerdi. Osmanlı'da pâdişah, *halîfe* sıfatıyla ilmiye sınıfını kontrolü altında tutabilme imkânına sahipti. Orta Asya devletlerinde ise ulemâ, vakıfları kontrol ettiklerinden ve şer'î hukukun temsilcisi olduklarından, gittikçe daha bağımsız bir duruma gelebilmiştir. Bu çatışma, her İslâm devletinde gündemde idi. Din adına ulemânın vakıfları çoğaltmak için çabaları karşısında İslâm devletlerinde vakıfların *nesh edilip* (kaldırılıp) hazineye alınması her dönemde rastlanan bir mücadele konusu idi.[24] İslâm devletlerinde bürokrasi; merkezî kontrolü daima daha güçlü yapmayı, vergi kaynaklarını daima genişletmeyi hedefleyen kadîm İran'ın devlet felsefesini izlemişlerdir. *Bac* ve *tamga* resmine karşı daima halk direnç göstermiş, bu gibi vergiler İslâm'a aykırı görülmüştür.[25]

Ticarî alışveriş üzerinden alınan *tamga* (*damga*) resmi, İran'da ve öteki İslâm memleketlerinde devlet ile sivil halk arasında çekişme konusu idi. Tahta çıkan hükümdar veya yeni bir hânedan temsilcisi iktidarda kendinden emin olmadığı için, çoğu zaman ilk iş olarak *tamga* resmini kaldırdığını ilân eder; bu hükmü cami veya kale duvarlarında taş kitabelere hâk ettirerek halka teminat vermeye çalışırdı.[26] Rivâyete göre Osman Gâzi, Karacahisar'da (Aşpşz. 15. Bâb) egemenliğini ilâri edip yasasını koyarken *pazar-bacı* üzerinde tartışma çıkmış, Osman, "Tanrı mı buyurdu veya begler kendüleri mi etdi?" diye sormuş, "Hanım bu töredir" demişler, bunun üzerine Osman pazar-bacı koymuş. Pazar-bacı, pazar fiyatları dolayısıyla halkın geçimiyle yakından ilgili bir husus olduğundan, İslâm devletlerinde daima tartışma konusu olmuş, ona karşı halk Şerîattan medet ummuştur. Devletin, devlet hizmetindekilerin ayrıcalıklarına karşı halk, daima Şerîatı ileri sürmüş ve Şerîatı temsil eden ulemâyı yanında bulmuştur. Orta Asya'da *tamga* resmini şerîleştirme girişimleri (yüzde 5 yerine zekât oranı 2,5'a indirme) görüldü.[27]

Orta Asya ve Osmanlı'da, beylerin saray ve konaklarında bağımsız serbest lüks hayatını malî bakımdan destekleyen başlıca gelir kaynağı, "serbestiyyet üzere" (yani vergi ve müdahalelerden âzâde olarak) tasarruf olunan *soyurgal* ve *temlîkler* idi.[28]

Ulug Bey'in Cengiz Han yasasını öğrenmek isteğine karşı Emîr Duglat, "Biz Çingiz Han töresini tamamen bir kenara bırakıp

Şerîata riayet ediyoruz" demiş. Kuşkusuz Ulug Bey yasayı geri getirme eğiliminde olamazdı.[29] Ulug Bey, babası Timur gibi demir devlet otoritesine, *töre* âdetlerini (başlıca toy âdetini) devam ettirecek bir güç ve bağımsızlığa sahip değildi. İktidar için onun rakipleri, ulemâyı ve bu vasıtayla kamuoyunu kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlardı. Onun tahttan uzaklaştırılmasında, Yasa-Şerîat karşıtlığının başlıca neden olduğunu düşünenler haklı olmalıdır. Ulug Bey, mîrzâları kendine bağlı tutmak için Cengiz Yasası'na bağlı kalmak zorunda idi. Öte yandan Ulug Bey, "milletlerin ve dinlerin değişmesine karşı ... değişmeyen ilim ve hikmet (akıl)" olduğuna inanıyor, günlük politikadan kaçarak zamanını astronomiye veriyordu. Devrin yaygın inancına göre, bu dünyadaki gelişmeleri yıldızlar âlemindeki hareketler belirler; Timur kendisinin *sahib-kirân* olduğuna inanırdı. Sultânların sarayında daima bir müneccimi bulunurdu. Fakat ulemâ, *ilm-i nücûm* ve *fal*ın İslâm'a ters düştüğü inancıyla, bunlara şiddetle karşı idi. Bunda, "Tanrı'nın sırlarına ortak olma" iddiasını görmekte idiler. Ulemânın, Ulug Bey'e karşı ileri sürdüğü noktalardan birisi de bu olabilir.

İlmiyye mensupları, Müslüman toplumlarında devlet kontrolünden bağımsız durumlarını başlıca vakıflara borçlu idiler. Camiler ve mescidler, medreseler, zâviye ve hankâhlar, emekli ulemânın masraf ve maişetleri, hep vakıflardan geliyordu. Vakıf ise, İslâmî hayır amacıyla bir maksat için ebediyyen *habsedilmiş* ve Allah güvencesine bağlanmış gelir kaynaklarıdır. Her vakfiyyede, gelirin devamlılığı ve sarfının, Allah'ın güvencesi altına konduğu açıklanmıştır. Vakfiyyeyi yetkili bir din adamı, genellikle kadı düzenler ve tasdik eder. Sultânlar dâhil kimse vakıf şartlarını değiştiremez. Buna kalkışacaklar, Allah'ın lanetine uğrayacaktır. İlmiyye mensupları, vakıf sayesinde devlete muhtaç olmadan dinî vazife ve faaliyetlerini, yaşamlarını sürdürürlerdi. Osmanlı Devleti'nde her vakfın işleyişi, aynı zamanda sultânın *nezâreti* altındadır, sultân bir *nâzır* tayin eder. Fâtih Sultân Mehemmed, ilmiyeye ve dervişlere ait yüzlerce vakfı *nesh* etmiş, gelirlerini askere tayin etmiştir; bunu ancak yine bir din kuralına dayanarak yapabilmiştir; yani vakfedilen maksadın veya binanın ortadan kalkmış olduğu olgusunu ileri

sürerek nesh yapabilmiştir. Haçlı tehdidine karşı İslâm'ı korumak, *gazâ* adına, yani neshi öncelikli bir İslâmî zaruretle yaptığını iddia etmiştir. Fâtih'in bu önlemi, Osmanlı toplumunda derin bir bunalımın başlangıcı olmuş,[30] halefi Sultân Bayezid, vakıfların büyük bir kısmını geri vermiş ve "Şerîatı ihyâ eden müceddid" sultân olarak selâmlanmıştır. Fâtih'ten önce başka sultânlar, 'İmâdeddîn Zengî (1127-1146), Gazan Mahmud (1295-1304) vakıfların neshi önlemini uygulamışlardı. Uzun Hasan şerîatçılık propagandasını yapmakla beraber, Mogol döneminde alınan *tamga* resimlerini bırakmıştır.[31] Akkoyunlu hükümdarı güçlü Hasan "Pâdişah"tan[32] sonra tahta çıkan oğlu Yakûb'un (1478-1490) zayıf idaresi döneminde, merkezî kontrolü güçlendirmek için "dinî kurumlar üyelerine bağışlanmış mu'âfiyetlerin kaldırılması" ve gelirlerin devlet kasasına aktarılması üzerine gelirlerini kaybeden tarikat şeyhleri, vakıf hizmetlerini durdurdular, sultân aleyhine bayrak açtılar. Merkezî idare başında Kadı İsâ, *Yasa*'nın uygulanması sonucu alınan *tamga* resimlerini kaldırmış ve şer'î toprak vergilerini, kimin eline geçmişse ilga etme yoluna gitmişti.[33]

Timurlular devletinde görüldüğü gibi, Akkoyunlu devletinde de Şerîat ile Yasa, ulemâ ve şeyhler sınıfı ile devlet arasında çatışma yeniden sahnede idi. Yakûb bir aile dramında içkili halde valde-sultânı öldürmüş, kendisi de karşıtlarına karşı giriştiği savaşta hayatını kaybetmiştir.[34]

Genelde, Türk-Mogol devletlerinde Hakan'ın mutlak otoritesi ve Şerîattan bağımsız bir *töre-yasa* rejimi egemendi; Hakan, Timur veya Fâtih gibi güçlü biri ise, hazinesini Şerîat dışı bir sıra devlet vergileriyle (*tamga*, 'örfi vergiler)[35] doldururdu.[36] Şerîatı temsil eden ulemâ ve şeyhler arka planda kalıyordu. Hakan çekilince veya devlet zayıf halefler eline geçince, şerîatçılar, halka dayanarak devlet otoritesini bağımlı hale getirebiliyordu. Osmanlı tarihinde çöküş döneminde, fetvâ ile sultânlar tahttan indirilmiş, bazıları katledilmiştir.

Ne zaman ki dinî idare, vakıflar devlet kontrolü altına geçiyor ve din hizmetlileri geçimlerini vakıf yerine devlet hazinesinden sağlıyorlarsa, o zaman eski *Yasa* ve *Şerîat* çatışması ortadan kalkı-

yor, modern anayasa rejiminde devlet (yasa)-şerîat ikilemi kalmıyor, ama yaşamlarını "Yasa'ya göre" sürdürenlerle "Şerîat'a göre" sürdürenler arasında çekişme, toplumda bir gerçek olarak devam ediyor. İran Şâhı Rıza Pehlevî tahtını kaybetmeden altı ay önce Tebriz'de idim. Şâh, ülkesini modernleştirme yolunda birçok Batılı reformlar getiriyordu, saray ve etrafındaki bir zümre, sıkı bir baskı rejimi kurmuştu. Halk buna karşı mollaların peşinden gidiyordu.[37] İran İslâm (Şerîat) devrimini, din adamlarıyla esnaf (*bazarî*ler) el ele yapmıştır. Bu kitapta göstermeye çalıştık ki, *şarap içme,* tarihte Müslüman toplumlarında din otoritelerinin Müslüman halkı devlete karşı harekete geçirmesinde başlıca bir sembol olarak kullanılmıştır; günümüzde modernleşme sürecindeki İslâm toplumlarında bu ikilik ve çatışma, başka semboller üzerinde cereyan etmektedir.

Hüseyin Baykara Dönemi (1469-1506): Câmî ve Nevâyî[38]

Timurîlerden Hüseyn Baykara'nın Herat'ta tahta çıkmasıyla (1469-1506) Şi'îlik güçlendi, Sünnî ulemâ ve halkın tepkisi gecikmedi. Câmî yoluyla Baykara, ulemâ ve Seyyîdler ile ilişki kurdu. Baykara'nın Cengiz soyu ile ilişkisi olmadığından, bir meşrûluk problemi ortaya çıktı. Fakat o, emîrlerle anlaşarak Herat ve Horasan'da durumunu sağlamlaştırdı. Timur idaresinde ordu kumandanı emîrler (*mîrzâlar*) belli başlı Türk kabilelerinden idi ve *Yasa*'yı savunmakta idiler.

Baykara tahta çıktığında, yakın dostu bürokratik inşâ üstadı, şâir Nevâyî'yi nişancılıkla ödüllendirdi, Nevâyî emîrler arasına katıldı. Nevâyî'nin ailesi Timur döneminde Uygur *bahşı*larından (bürokratlardan) biri idi. Alî Şîr Nevâyî, büyük İran şâiri Câmî'ye yakınlık gösterdi, yakın dost oldular, Nevâyî, Câmî'yi, tasavvuf tarihi üzerinde ünlü *Nafahâtu'l-Uns* adlı eserini yazmaya teşvik etmiştir (Lâmi'î, bu eseri ilâvelerle Türkçeye kazandırmıştır).

Timur oğulları toplumunda, emîrlerin benimsediği *Töre/Yasa* ile İslâm Şerîatını savunan ulemâ/bürokratlar arasında tartışmalar, Baykara zamanında sürüp gitmekte, Câmî, şerîatçılar yanında yer almakta idi. Baykara'nın huzurunda dönemin ileri gelen ulemâsı

çeşitli dinî konularda tartışmalara katıldıkları gibi, geleneksel *toy/işret* meclisleri tüm şaşaası ile devam etmekte idi.

Bu dönemde, Osmanlı'da 'örfî devlet kanunları ile Şerîat arasında tartışma, Fâtih'in mutlak otoritesi dolayısıyla, 'örfî kanun lehinde kendini göstercecktir.[39] Baykara, Fâtih'in otoritesine sahip değildi, dolayısıyla emîrler ile ulemâ arasındaki karşıtlıkta kesin bir tavır alamadı; Dr. Ertuğrul Ökten, Câmî'de bu ikisini uzlaştırma eğilimini görmektedir.[40] Semerkand ve Herat'ta rakip olarak hüküm süren Timur oğulları zamanında, Yasa ile Şerîat'ı uzlaştırma çabalarına nüfuzlu ulemâ, özellikle gittikçe güçlenen *Nakşbendiyye*'ye karşı idiler.[41] Câmî, halkın hoşuna giden şi'rin seçkinler için "ham" olduğuna işaretle, *zürefâ* ve sıradan halk arasında ayrımcılığın üzerinde durmuş, böylece sosyal ve kültürel değer hükümlerine tercüman olmuştur.[42] Kayda değer ki, Câmî, Şerîat'ın tasvip etmediği 'örfî ticaret vergilerini (*tamgavât*) eleştirmiştir.[43]

Câmî'nin hac dönüşü Şam'a geldiğini öğrenen (Temmuz 1473) Fâtih Sultân Mehemmed, Hoca 'Atâullâh Kirmânî'yi 5.000 altınla gönderip kendisini İstanbul'a, sarayına davet etmiş ve gelince ayrıca 100.000 (?) altın bağış vaat etmiş.[44] Câmî, Haleb'e vardığında daveti öğrenecek, İstanbul yerine Tebriz'e hareket edecektir. Câmî'nin yakîni Bâharzî, onun Timur sarayını Fâtih'in sarayından daha önemli saydığını kaydetmiştir.[45] Elçi Kirmânî'nin ve Câmî'nin Fâtih hakkında düşüncesini burada özetlemek ilginçtir. Bâharzî, Kirmânî'nin sözlerini nakleder. Kirmânî, Fâtih'in dünya hükümdarları arasında kendisiyle boy ölçüşecek başka bir hükümdar olmadığını, "hilâfet makamı" ve "Altın Kayserlik sülâlesi" tahtında oturmakta olup Selçukî hânedanından geldiğini, devrin en meşhur kişilerini sarayına çağırdığını söylemiş,[46] ayrıca kendisinin öbür hükümdarlara nisbetle "ilm ve bilgi" alanında da zirvede olduğu, her işinde Şerîatı gözlediği ve daima gazâ seferleri yaptığı, liyâkat sahipleri hakkında ziyadesiyle cömert olduğu, tüm ülkenin ve özel mülklerin dîvânın (merkezî devletin) hükmü altında (*kalemrev*) bulunduğu, sayısız askere sahip olduğunu bildirmiş. Bunun üzerine Kirmânî'ye karşı Osmanlı ülkesinde Câmî gibi bir cevherin bulunmadığı, Timur oğlu hanların Cengiz so-

Hüseyin Baykara, Behzad'a atfedilir. İran ve Orta Asya, 1500-1525 civarı. Arthur M. Sackler Museum, Harvard University Art Museum, no. 1958-59.

yundan geldiği ve Fâtih'in ilâhiyattan bir şeyler bildiği malûm ise de, Timurlu hükümdarın din bilgisi alanında *ictihâd*da bulunacak kadar yüksek bir düzeyde olduğu Kirmânî'ye hatırlatılıyor ve Timurlu hükümdarın her yıl ulemâ ve sûfîlere dört milyon altın bağışladığı ve dünyanın eşsiz cevheri Horasan'a sahip olduğu ilâve ediliyor.

Fâtih hakkında iddialar, kuşkusuz, elçisi Kirmânî'ye aittir ve o dönemde Fâtih hakkında neler düşünüldüğünü yansıtmaktadır. Bâharzî'de bu iddialar karşısında, Timurlu hükümdarın soy ve zenginlik bakımından üstünlüğü belirtilmiştir ki, bu karşılaştırma tüm XV. yüzyıl boyunca iki hânedan arasındaki tartışmayı yansıtmaktadır.[47] Câmî nazarında Timurlu hükümdar ve ülkesi Horasan, kuşkusuz üstün durumda idi.[48]

Fâtih ile Uzun Hasan arasında savaş (11 Ağustos 1473)[49] yüzünden Câmî, Halep'te bir süre kalmıştır. Câmî, Fâtih'in ilgisini unutmadı. *Durrata'l-Fâhira* başlıklı eserini Fâtih Sultân Mehemmed'e ithâf etti. Câmî'ye daveti yenileyen II. Bayezid de başarılı olamadı, fakat Câmî, *Silsilatu'l-Zahab* unvanlı eserini ona ithâf etti. Fâtih'in kelâm meselelerinde karşı görüşleri inceletmeye önem verdiği bilinmektedir.[50] Câmî, *Durrata'l-Fâhira*'yı Fâtih'in isteği üzerine yazmaya başlamış ve ilk fasılları Fâtih'e göndermiş; metni alan Fâtih'in beğenmesi üzerine yeni bahisler ilâvesiyle eseri tamamlamış.[51] Daha önce konu üzerinde aynı unvanla bir risâle yazmış bulunan İbn al-'Arabî'de, felâsife ve kelâmcılara karşı tasavvufun *vahdet-i vücûd* düşüncesinin Câmî tarafından savunulması, Fâtih ve Osmanlı ulemâsı tarafından onaylanmış olmalıdır.[52]

Timur oğulları ülkesinde Şâhruh'un Sünnî politikasına karşı, Sultân Baykara döneminde Şi'îliğin güç kazandığını işaret etmiştik.[53] Câmî'nin karşısında olan Ali Kuşcu'nun, bir kısım ulemâ ile Herat'ı bırakıp İstanbul'a, Fâtih'in yanına gelmiş olması kayda değer.

Câmî, *Durrat*'ı 886/1481 yılında tamamladı, kitap Osmanlı pâyitahtına geldiği zaman Fâtih dünyaya gözlerini kapamış bulunuyordu. Bu orijinal nüsha, Fâtih döneminde gözde ulemâdan Fenarîzâde Ali'nin elinde idi. Ondan, torunu tefsîr sahibi Muhyîddin'e geçmiş ve *Şakâ'ik* yazarı Taşköprülüzâde bu nüshayı gör-

müş.[54] Fenarîzâde Ali, herhalde Câmî'nin eseri hakkında Fâtih'e düşüncesini nakledenler arasında olmalı.

Fâtih'in yerine tahta geçen II. Bayezid, Şerîat konusunda çok daha muhafazakâr olmakla beraber, Câmî'yi İstanbul'a çağırdı.[55] Câmî bu kez de Herat'ı bırakıp gelmedi.[56]

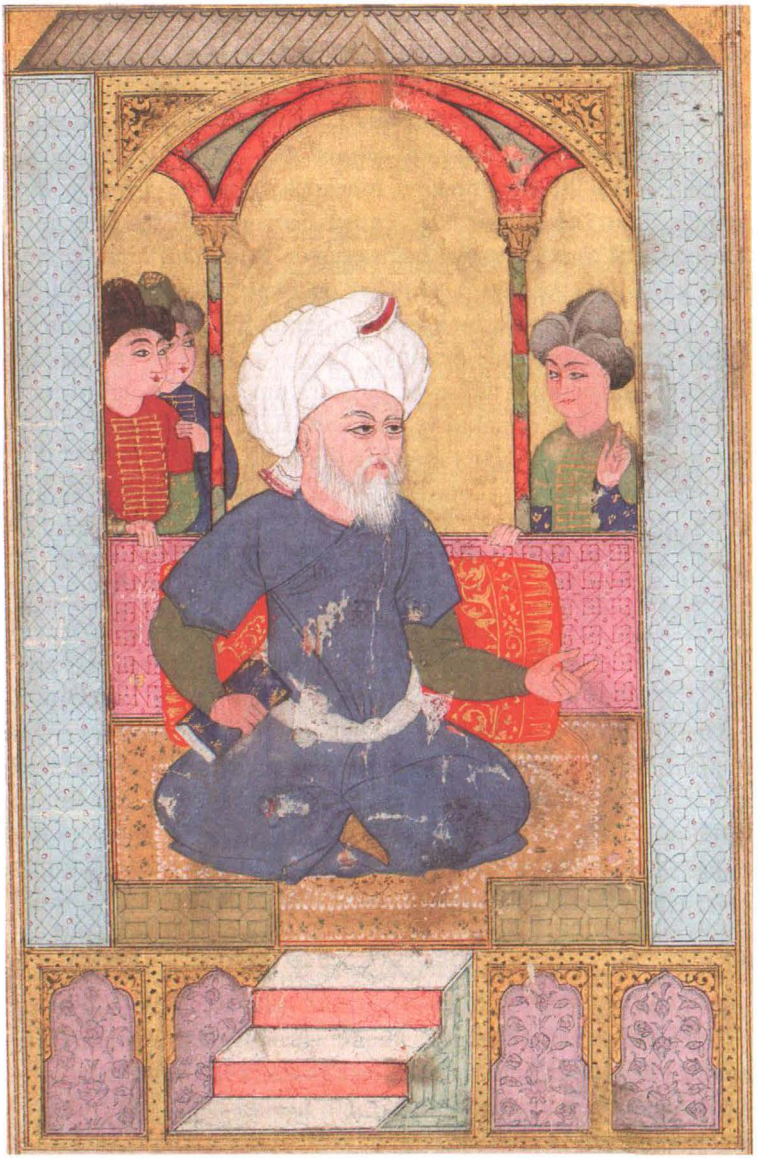
Sünnîlik–Şi'îlik arasında bu mücadele, temelde Timurlu devletinde derin bir din–kültür çatışmasını temsil etmekte idi.[57] Türk-Mogol *töre* ve *yasa*ya bağlı egemen sınıf, yani saray ve mîrzâlar karşısında yerli İranlı ulemâ ve bürokratlar bulunuyordu. Şarap içme ve şer'î yasak, bu karşıtlığın sembolü vazifesini görmekte idi. Baykara döneminde Şerîat ile Yasa'yı uzlaştırma umulmakta idi. Bununla beraber, Hüseyin Baykara'nın sarayı, şatafatlı işret meclislerine sahne olmakta ve o zaman İslâm dünyasında Türkiye ve Hindistan'da yankılar yapmakta idi.

Sultân Baykara'nın himayesi altında büyük servet ve siyasî güç sahibi olan Ali Şîr Nevâyî, dönemin ünlü sûfî âlim ve şâiri Câmî'nin hâmîsi ve dostu oldu. Nevâyî'nin Câmî ile ilişkisi, sade bir patronajdan çok farklı idi.[58] "Nevâyî, kültür ve sanatta büyük bir patron olarak" Câmî'nin bir kısım temel eserlerini yazmasında önayak oldu. Câmî de, patronu Nevâyî'nin "hocası, şeyhi ve kılavuzu" oldu.[59] Nevâyî'den destek alan, teşvik gören Câmî, *hamse* mesnevîlerini, bu arada *Hirednâme-i İskenderî*'yi Sultân Baykara'ya ithâf etti: İki dost Câmî ve Nevâyî, *hamse* mesnevîlerinde birbirine atıflar yapıp fikrî işbirliği içinde bulunuyor.[60] Nevâyî, meclislerde Câmî'nin eserlerinden parçalar okutuyordu. Özetle, siyasî ve ilmî nüfuz sahibi olan bu iki dâhî, Baykara döneminin yüksek kültür çevrelerinde birbirine destek olmakta idiler.

Nevâyî (Nevâ'î) ve *Sâkînâme*'si

Ali Şîr Nevâyî (1441-1500) küçüklüğünden beri Baykara ile beraberdi; Baykara, Herat'ta tahta çıktığında (1469) onu yakın dostu olarak hizmetine aldı, Nevâyî, onun nedîmi oldu (1490). Büyük servetler edinen Nevâyî şâirlerin hâmîsi olmakla şöhret sâhibidir.

Nevâyî, Orta Asya Timurîler dönemi Farsça ve Türkçe yazan şâirler arasında (bu şâirlerin biyografilerini *Mecâlisü'n-Nefâ'is* adlı

Ali Şîr Nevâyî, 'Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şu'arâ*. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Trh. 1772, y. 81b.

eserinde tanıtmakta) seçkin, velûd bir şâir olarak yükseldi. *Kudatgu-Bilig*'de tanık olduğumuz üzere, Uygurların Türkçesi gelişmiş bir Türkçe idi; Nevâyî bu Türkçeyi Farsçadan daha ileri ve zengin sayıyordu (*Muhâkemetü'l-Lugateyn*). Nevâyî'nin *Divân*'ları ve *Hamse*'si ünlüdür; şiirleri Osmanlı edebî çevrelerinde nazîreler yazılan örnek edebî eserler olarak kabul görmüştür.[61]

Osmanlı yüksek çevrelerinde dillere destan olan "Hüseyin Baykara Meclisleri" Nevâyî'nin şiirlerinde canlanır. Sultânın dostu, büyük şâir, devlet adamı Ali Şîr gazellerinde, *müstezâd, tercî'-i bend* ve özellikle *Sâkînâme*'sinde[62] saray işret meclislerini coşkulu bir üslûpla dile getirir.

Nevâyî eserlerinde, özellikle gazellerinde, dünyevî güzellik ve aşkı, sâkînin sunduğu şarab ve neş'eyi terennüm eder, *'ayş u 'işret* meclislerindeki havayı yansıtır ve sonunda tövbeyi ilâve eder.

Nevâyî'nin *Fevâyidü'l-Kiber*'de[63] *Gazeliyât*'ından beyitler:

Bolmışam 'âşık yana ey akl-i nâfercâm kit
Tün kün iş bolmış manga çıkmek lebâ-leb câm kit

Bir kadeh-keş muğ-beçe könglüm alıptır
Dîn ü tekvâ cânibindin ey hayâl-i hâm kit

Mest ü rüsvâ min harâbât içre kördüng ey refîk
Bolmagung bolsang mining dik rind ü dürd-âşâm kit

Sakıyâ mey tut ki hicrân şiddeti tugyândadur
Yıglamak teskîn birür meyl-i mey ü câm eylegeç

Deyr içinde sorma zünnârımı kim ol mug-beçe
Muhkem itti zülfidin târâc-i İslâm eylegeç

Ger Nevâyî hecridin ölmüş velî yüz cân tapar
La'l-i rûh-efzâsıdın bir bûse in'âm eylegeç

...

Gam öltürür mini ger bâde iç mesem ey şeyh
Egerçi pending irür yahşi bu yamandın kiç

...

Rindler bes tîredür siz hânkâhga tüşkeli
Ey hôş ol kim mukîm-i kûy-i hammâr irdingiz

...

Hûblar 'ışkıda köz birle köngül bîdâdın
Ne beliyyetler ki munglug başıma kiltürmedim
Câm berkıdın mu zühdüm hırmenin kül kılmadım
Serv-kadların mu gerdûnga figân yitkürmedin
Kaysı şûh-ı bâde-peymâ bezmidin sürgeç mini
Nengisizlikdin yıragrak turuban tilmürmedim
Mest-i lâya'kıl yaka yırtug ayag u baş yalang
Yıglamagdın kimni öz ahvâlime küldürmedim
Yâ Rab öz tövlemge yoktur i'timadım sin meger
Tövbe bir geysin ki min aytıp becâ kiltürmedim

Devr câm birle teskîn tapmas irmiş sâkiyâ
Kimni kim ser-geşte kılgan bu tokuz pergâr imiş

'Işk sırrın hecr esîri nâtüvanlardın sorung
'Ayş ile 'işret tarîkin kâm alanlardın sorung

Hem könüldin nâzenînler sohbeti bolgan unut
Hem nazardın meh-cebînler sûreti barıp tamâm
Nazgehan Şeh bezmide cânımga tüşti âfeti
Min özümdin bardım ol bilmen kayan kıldı hirâm

Tâ perîşân bolmasun bülbül dik efgân eyleme

Müstezâd (s. 179) bir işret meclisi tasviridir:

Bardım bu seher deyr-i fenâ sarı urup kâm
Mahmûr-i şebâne
Tartar idi her lahza sabûh ehli içip câm
Nâkûs-i mugâne
İçmekke sabûh ehli bile bâde-i gülfâm
Bu sarı revâne

Bezm ortasıda pîr-i harâbât-ka mesken
Lîkin anga sâkî

Bezm içre niçe turfa muganni barı dil-keş
Lîkin barı tersâ
Her nagmeleri alıban ki könglidin ârâm
Hem çeng ü çegâne
Men tilbeni bir câm bile eylediler mest
Ni mest ki bîhûş

Tâ harâbât ara min dürd-âşâm
Mestlig birle işim 'ayş-i müdâm

diye başlayan tercî'-i bendi (189-196) bir sâkînâme örneğidir:

Yana mug deyriga kirdim sermest
Mey tut ey mug-beçe-i bâde-perest

Kuriltay'a katılmak üzere, Herat'ta Sultân Baykara'yı ziyaret eden Altun-Orda şehzâdesi Bahadır Sultân için düzenlenen *meclis-i 'işret*in tasviri bir *sâkînâme*dir (458 beyit).

Sâkıyâ tut kadeh-i Şâhâne
Katrası la'l velî yeg-dâne

beytiyle başlayan bölümde şarabı selâmlar:

Rûha lem'asındın nûr u safâ
Tâbıdın hûrga yok setr ü hafâ
Câm-i derbâr anga ke's-i hurşîd
Dime hurşîd ki câm-i Cemşîd
Bolsa çün Cemşîd-i zaman
Taht-i zer-kâr üze hurşîd-mekân

K'ey ulus hânı şeh-i çerh-cenâb
Hâtırıng bahr u kefing misl-i sehâb
Bîvefâdur felek-i bûkalemûn
Saz u âhengige yok bir kanûn

Şükr anga kim kılıban şâh sini
Kıldı her nüktedin âgâh sini

Baykara'yı öven beyitlerden sonra işret meclislerinin *Şâhnâme*'deki patronları İran şâhlarını sayar. Sonra hükümdar için Hind-İran devlet felsefesinin temel prensibi, *adâlet* üzerinde öğütler verir; sözü, adına *Sâkînâme*'yi yazdığı şehzâde Bedîuzzamân'a getirir ve onun övgüsüyle şarabın övgüsünü beraber götürür:

Şah'ın işret meclisi. Hüseyin Baykara, *Divan-ı Hüseynî*, 1491
Rus Bilimler Akademisi, St. Petersburg, B-284, y. 33b.

Sâkiya bâde kitür yâkûtî
Rühnung kuvveti cannıng kûtı

Lâcüverdî kadeh içre anı sal
Çerh-i mînada şafak eyle hayâl

Sâkiyâ câm-i lebâleb tutkıl
Edeb asra ve müeddeb tutkıl

Tâ içip 'arbede bâgın açayın
Hirmend arıgı dik kef saçayın

Türklerde hakanın sembolü güneş ile katresi parlak yıldız gibi olan şarap, göklerde birleşir:

Sâkiyâ tut mey-i ferhunde-eser
Ferruh-âyîn kılıp altın sager

Bolsa çün bâde üçün bezm-ârâ
Sultân Veys İbn Baykara

Nevâyî, *Sâkînâme*'de *kuriltay*a katılan yahut uzakta veya ahrette hânedan üyelerini teker teker anar ve sonra Baykara'nın övgüsüne geçer:

Kim eyâ tört uluska vâris
Fahr itip zâtınga rûh-i Yâfes[64]

Ve misâfir şehzâdeye hitab ile:

Hîç şeh tapmadı bir hân sin dik
Bu ulus körmedi mihmân sin dik

Ve her defasında sâkîye döner:

Sâkıyâ tut kadeh-i sultânî
İçide râhı anıng reyhânî

Nevâyî burada zamanın şâirlerini, Tufeylî, Beyânî ve Câmî'yi ve dostlarını Hân'a takdîm eder ve tekrar sâkîye döner:

Sâkiyâ: kil manga tut bâde-i 'ışk
Kim irür hılkatim üftâde-i 'ışk

Sonra kendi dertli başından söz eder:

Çerh yagdurdı manga tîg-i sitem
Belki devrân hem ü devran ili hem

Min bolup 'örnr ile cândın nevmîd
Şeh birip vasl ümîdga nüvîd

Kimg bu nev' belâ bolsa nasîb
Mest hôşrak durur ol zâr-i garîb

Sâkiyâ köngliım iter bâde heves
Lutf kılgıl ki irür min bîkes

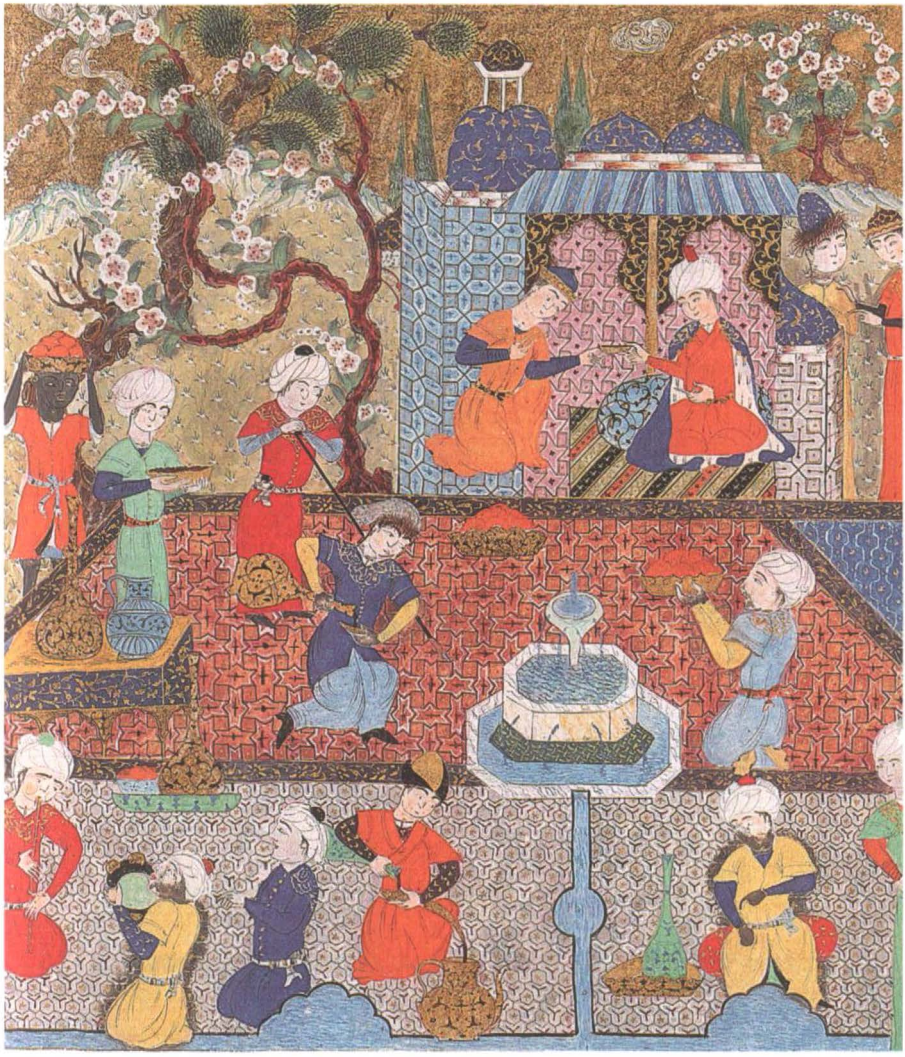
Yüzlenip şevket ü câh u ikbâl
Kısmetim boldı besî mansıb u mâl

Şâirin bu sâkînâmeyi ikbâlden düştüğü bir zamanda yazdığı âşikâr; sâkînâmede şaraptan medet umar.

Nevâyî, *Mahbûbü'l-Kulûb* adlı eserinde muganni ve mutribin (22. Fasl: "Mutrib ve Muganni") ve çeşitli çalgıların insan rûhunda uyandırdığı etkiyi belirtir. Musikînin güçlü etkisini şöyle anlatır, "Çun kânûn ve çegâne nâlesi kulakka tüşkey ve mehveş sâkî yükünüp mey ayakka tüşkey, ol vakt zühd ü takvâga ni i'tibâr ve hûş u hiredga ni ihtiyar; egerçi 'ışk, fakr u takvâ ehlini rüsvâ kılurda, bulardın ferâgdur ve lîkin ol otnı yaraturga ney demi yil ü meydin yagdur."[65] İşret meclisinde bunlara cömertçe in'âmda bulunmalı, "tâ buyurguçıda sıla ve in'âm bar, alar mülâzimdürler ve hidmet-kâr ... çun bezmde tenâ'um az boldı, alar işi istignâ ve nâz boldı."

Mahbûbü'l-Kulûb'da bu fasıl[66] "Harâbât Ehli" hakkındadır. "Rind-i harâbâtî ki mey içmek bile öter avkâtı ... nâmûs destârın baştın alıp, bir cür'a üçün mey-fürûş ayagıyla salıp. ... meclisde yiri saff-ı ni'âl ... felek havâdisidin hâtırı elemsiz ... bar u yok himmeti alıda yeksân ... tün ü kün mest." Bu faslı Nevâyî "tövbe sa'âdeti" dileyerek noktalar.

Mecâlisü'n-Nefâ'is, başlığına genelde "nefis şeyler, güzel ve beğenilir şeyler" (K. Eraslan, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, I, XXX) anlamı verilir. Nevâyî, şâirlerin biyografilerini ve sanatlarını değerlendiren bu tezkirenin adında, herhalde onların *muşâ'ara* meydanı olan, yenilip içilen meclislere, aynı zamanda onların yarattığı nefîs *eserlere* atıf yapmış olmalı. *Mecâlisü'n-Nefâ'is* (yazılışı 896/1491) önsözünde, "Her kısm-i nefîs bir mecliska mevsûm boldı" der. Şâirleri, *meclis*lerde toplamış olması ilginçtir. İlk meclislerde, çoğunlukla beraber (mülâzemette) bulunduğu şâirleri sıralar. Şiir yazan sultân ve şehzâdelere ayırdığı "Yitinçi Meclis"te: Timur, Şâhruh, Halil Sultân, Ulug Bey Mîrzâ, Babur Mîrzâ, Baykara Mîrzâ, Sultân Bedî'u'z-zamân yer alır. "Sikizinçi Meclis"i Hüseyin Baykara'ya ayırır; onun dîvânından, şâirliğinden, şâirleri meclise çağırıp eleş-

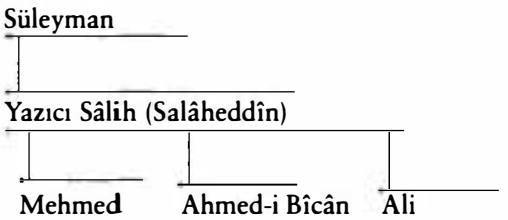
Ferhad'ın Gülnar'a ziyaretinde meclis-i işret. Ali Şir Nevâî, *Hamse*, 1530-31. TSMK H 802, y. 66a.

tirilerini bildirdiğinden söz eder. "Saltanat levâzımından" sayılan klasik şâirlik öğrenimi, şehzâdelerin tahsil hayatında önemli yer tutar; Osmanlı hânedanı içinde bu gelenek son pâdişaha kadar süregelmiştir.

Nevâyî, Türkçe yazan şâirlerin dilini ve kendi kullandığı Çağatay lehçesini *Türkî* (Türkçe) olarak anar ("bu kitabnı [Câmî'nin *Nafahâtu'l-Uns*'u] Türk tilige terceme kıla algay mumın ... dip mute'emmil irdim"). *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de "üç nev' tildürkim asl u mu'teberdür ... Türkî, Farsî ve Hındî, asl tillerning menşe'idür."[67] Nevâyî, asıl kaynak dil olarak, *Türkî, Türk tili* veya *Türkçe*yi belirtir ("Türkçede bu matla'bar").[68]

Türkçe Oğuznâme ve Oğuzculuk

II. Murad devrinde saraya yakın sayılan Yazıcızâdeler'den Ali, Timur'la ilgili önemli siyasî bir tepkiyi yansıtan *Oğuzculuk* ideolojisinin yazarı olarak dikkati çeker. Yazıcızâdeler'in soykütüğü şöyle saptanmıştır.[69]

Ali'nin babası Yazıcı Salih, Kassaboğlu Mahmud Paşa'nın kardeşi Ali Beg'e (Bursa ve İstanbul valisi Cübbe/Cebe Ali Beg)[70] hocalık yaptığına göre,[71] II. Murad döneminin bilginlerinden sayılıyordu; *yazıcılık*, bu dönemde *tahrîr* eminliği, elçilik, devlet adamlarına öğüt veren musâhiblik gibi yüksek hizmet sahipleri için kullanılan bir unvandı. Yazıcı Salih,[72] II. Murad ve Fâtih dönemlerinde 36 yıl, Cebe Ali Beg'e musâhib-müsteşâr hizmetinde bulunmuştur.[73] Kassabzâde ailesi, II. Murad'ın en nüfuzlu ricâli arasında idi.

Salih'in 1408'de yazdığı *Şemsiyye*'si onu, Germiyanlı musâhib şâirler[74] üslûbunda yazan Türk klasik edebiyatının ustaları arasına koymamızı haklı gösterir. Cevrî onu, bir "ehl-i nazm-i güzîn" diye anar. *Şemsiyye* "ahkâm-i nücûm"dan, *astroloji*'den bahseder.[75] Bu konuda Farsça bir eser genişletilip düzeltilerek Türkçeye çevrilmiştir. Yazıcı Salih, musâhib şâirler yolunda hâmîsi için, her ilimde bilgi sahibi biri sıfatıyla saray çevresiyle sıkı temas halinde idi, oğullarını aynı yolda yetiştirmiş, "*İlm ile irdi erenler menzile*" inancıyla oğullarına yüksek tahsil vermiş, kendisinden sonra Yazıcıoğulları, Osmanlı-Türk edebiyatında seçkin bir yer almışlardır.

Muhammediye yazarı Yazıcızâde Mehmed için, büyük mutasavvıf şeyhlere özgü *kutbu'l-'ârifîn* unvanının kullanılmış olması kayda değer. Hacı Bayram'ın (doğumu 753/1352) etrafına büyük bir müridler kitlesi toplanınca, Sultân II. Murad tarafından Edirne'ye çağrılmış, "tasavvufa meyli olan irfân sahibi bu sultân"[76] kendisine saygı göstermiştir. Yazıcızâde Mehmed, Hacı Bayram'la Gelibolu'da tanışmış, *Muhammediye*'de şeyhi olduğunu, kendisini "sâhib-i Sırr" kıldığını kaydetmiştir.[77]

Yazıcızâde Mehmed'in kardeşi, halk arasında yüzyıllarca okunup saklanan *Envârü'l-'Âşikîn* yazarı Yazıcızâde Ahmed-i Bîcân'dır (öl. 1465); gençliğinde *'ayş u 'işret*e düşkün imiş,[78] kardeşi Yazıcızâde Mehmed'in etkisiylc *tövbe* etmiş.[79] Kardeşi Yazıcızâde Mehmed, Ahmed'e şu öğüdü verir:

Bunu Türkî diline dönder imdî
Yayılsın ile şehre gönder imdî

Devrinde Türkçe yazma gereği, Ahmed-i Bîcân tarafından şöyle açıklanır: "Yazılan birçok âsâr Arabî ve Fârisî olmakla [faydası] ancak ehline zâhirdi, bu yüzden Türkçe yazdım ki, herkes faydalansın ... Kullandığı Türkçe, bugün de anlayabildiğimiz bir sâdelikte ve akıcılıktadır." Germiyanlı şâirlerin "hikâyet ve mahbûblar serencâmı" gibi eserleri yerine, "meşâyih ve 'ârifler" ahvâlini konu aldığını belirtir. Yazıcızâde kardeşlerin yazdıkları iki Türkçe eser, *Muhammediye* ve *Envârü'l-'Âşikîn*, Yazıcızâde Mehmed'nin

Arapça yazdığı *Magâribü'z-Zamân* adlı eserin, biri nazmen, diğeri nesir olmak üzere çevirilerinden ibarettir.[80]

Özetle, Yazıcı oğulları, İslâm dinine ait temel bilgileri, halkın anlayacağı bir dilde sade bir Türkçeye aktarmış yazarlardır; bu nedenle eserleri, yüzyıllarca köy odalarına kadar Türk halkının derin bir saygıyla saklayıp okuduğu eserler olarak kalmıştır. Musâhib şâirlerin Türkçe şiirde yaptıkları öncülüğü, onlar düz yazıda dinî alanda yapmışlardır.

Önemle belirtilmesi gereken bir nokta da, o dönemde şehir ve köylerde yaşayan geniş Türk kitleleri arasında yaygın sûfî anlayışın, bu öğretici eserlere yansımış olmasıdır. Bu eserlerde velîlerin menâkibi, sûfîlik üzerinde bölümlere yer verilmiştir. Yazıcızâde Mehmed ve Ahmed-i Bîcân, Hacı Bayram sâliki olup dervişlik yolunda zâviye ve çilehâneleri olan kişilerdir.[81] Aşağıda, Osmanlı düşünce hayatına *Oğuzculuğu* getirmiş olan Yazıcızâde Ali üzerinde duracağız.

Yazıcızâde Ali, Türkçe *Târîh-i Âl-i Selçuk* (öbür adıyla *Oğuznâme*) adlı eserinin 1. ve 2. kısımlarında, Türk ve Mogol boyları hakkında İlhanlı veziri Reşîdeddîn'in *Câmi'u't-Tevârîh*'indeki *Oğuznâme*'ye dayanan giriş bölümünü, "aynen" Türkçeye çevirmiştir. Bu kısımda, yalnız Dede Korkut ve Akkoyunlu beyi Kara-Osman ile ilgili kısa bilgiler ilâve etmiştir.[82] 2. kısımda, İran ve Irak Selçukluları hakkında *Râhatu's-Sudûr*'dan çeviriler bulunmaktadır. Kalan bölümde, İbn Bîbî'nin Anadolu Selçuklular tarihinin (*Al-Avâmir al-'Alâ'îye*) Türkçe çevirisi yer almaktadır.[83] Yazıcızâde, *Oğuznâme*'yi esas tutarak, Oğuzların (Türkmenlerin) birliğini ve siyasî teşkilâtını, *Oğuz Han* adında efsanevî bir ortak hükümdara bağlar ve tüm Türkmenler üzerinde egemenliğin, Oğuz Han'ın büyük oğlu Günhan'a ve onun büyük oğlu Kayı'ya ait olduğunu vurgular. Buna ek olarak, Osmanlı hânedanının Kayı'dan geldiğini belirterek, öteki Türkmen hânedanları üzerinde egemenlik hakkını saptamak, yazarın asıl amacıdır. Oğuzculuğa verdiği önem dolayısıyla, bazı Selçuklu emîrlerinin Kayı boyundan geldiğine dair açıklamaları dikkati çeker; bu arada, Kastamonu emîrülümerâsı Hüsâmeddîn Çoban'ın Kayı boyuna mensup olduğunu belirtir

(Osman Gâzi, Kastamonu beyine bağlı *uc* gâzilerindendi: Pachymeres). *Oğuznâme*'yi izleyen bu akım; Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi Türkmen hânedanları tarafından da benimsenmiştir. P. Wittek'ten J. Woods'a kadar modern araştırıcılar, bu akıma *Oğuzculuk* adı vermişlerdir.[84]

Yazıcızâde, *Oğuznâme*'ye göre Türk (Türkmen) tarihinin bir genel tablosunu vermeye çalışmış, bunun için Reşîdeddîn'in *Câmi'u't-Tevârîh*'indeki "Târîh-i Oğuzân ve Türkân" faslını kısaltarak ve bir dizi ekler yaparak Türkçeye çevirmiştir. Reşîdeddîn'in, Oğuzların efsanevî tarihini, bir *Oğuznâme*'den alarak naklettiği biliniyor. Tam metin, *Oğuz Destanı* veya *Oğuznâme* adı altında Z.V. Togan tarafından Türkçeye çevrilmiş, içindeki bilgiler öteki metin ve araştırmaların ışığı altında incelenmiş bulunmaktadır.[85]

F. Sümer'e göre[86] elimizdeki *Oğuznâme*,[87] son şekliyle İlhanlı döneminde yazılmıştır.[88] Eser, açıkça Türklük bilincinde olan bir çevrede, Türklerin Cengiz Han gibi dünya fâtihi bir ataları, Oğuz Han'a sahip olduklarını belirtmek için kaleme alınmıştır.[89] Bu *Oğuznâme*, Sümer'e göre, Uygurca mevcut destanın İlhanlı sarayı çevresinde "İslâmî bir görüşle işlenmiş bir versiyonundan başka bir şey değildir." Destanda öncelikle şu Türk kavimleri zikredilir: Oğuz (Türkmen), Uygur, Kıpçak, Kanglı, Karluk, Kalaç.

Yazıcızâde'de, Oğuz Han'dan sonra Türkler arasında hanlık-pâdişahlığın nasıl kararlaştığı hakkında şu ilginç ayrıntıları okuyoruz:[90] "Oğuzlar; İran, Turan, Şam ve Mısır ve Rûm ve gayrı vilâyetleri duttu ... (Oğuz Han) çün ol yaylaklara erişti, bir ulu dernek ve cem'iyyet etdi ve altun başlu altınlu agluban ev kurdurdu ve bir ulu *toy* etdi, şöyle nakl ederler ki, ol toyda 900 baş kısrak ve 900 baş sığır ve 90 bin baş eyrek[91] koyun boğazlamışlardı ve tamâmet hâtunların ve oğlanların ve beglerin ve çeri-başıların ve bellü kişilerin hâzır edüp dürlü aşlar bişürdiler ve süci ve kımız ve kamran firâvân getürdüler, şöylen (şölen) döşenib yedirib içirib cümlesin hoş görüp hil'atlar geyürdi, bahşişler etdi. Alelhusûs bu altı oğlanlar ki (Oğuz'un altı oğlu) memleket almakda kendüleriyle bile sa'y edib kılıç urmuşlardı, ziyâde 'âtıfet ve nüvâzişe mahsûs oldular. Birkaç günden bu oğlanlar ittifakla ava gitdiler." Döndük-

lerinde kırılan yayın üç parçasını büyük oğlanlarına verdi, *Bozok* dendi; onlar çerinin sağ kolunda yer alırlar; çerinin sol kolunda üç oğlana ait boylara *Üçok* dendi. Sonra Oğuz Han buyurdu ki, "Pâdişahlık ve benüm yerime han olmak yolu Bozok kavminindir." Oğuz Han vasiyyeti mûcebince veziri Arkıl Hoca (Koca), rekabet ve kavgayı önlemek için bir *töre* düzdü. "Oğuz vasiyyeti mûcebince, her birinin mansabı ve yolu ve *töresi* ve adı ve lakabı 'alâ-hide muayyen ve mukarrer ola." Her birine ad ve nişan ve tamga tayin edildi ve her boy için "canavar" (av hayvanı) belirlendi; o hayvan boyun *oynuku*'dur, avlanmaz ve eti yenmez. "Oynuk bolsun" demek "kutlu olsun" demektir. Boylar arasında çekişmeyi önlemek için makamları şöyle düzenlendi: "Her ne zaman şöylen, hʷân döşene ve toy ve düğün ve dernek ola ve aş üleşdüreler, at ve davarın kangi endâmı ve söküğü (kemiği) her *boyun ne* ola, tâ her vilâyet ve her makamdaki olalar, *toy* ve *aş* vaktinde her birinin hissesi ma'lûm ola."[92] Kayı boyunun *söküğü*: sağ karı yogrun; *oykunu*: Şahin Kuşu; *tamgası:* IYI.[93]

Oğuznâme ve *Dede Korkut Destanı* her ikisi, Oğuz geleneğini temsil eden eserlerdir: Reşîdeddîn'deki *Oğuznâme*'de Korkut'un adı geçer: "în Korkut az nasl-i Bayat-ast, pusar-i Kara Hoca wa 'azîm âkil ve dânâ ve sâhib-i kerâmât-ast."[94] *Şecere-i Terâkime*'de Korkut, *Kayı* neslinden gösterilir.[95] Korkut, sözde Hz. Peygamber zamanına yakın yaşamış, Müslüman olmuş.

Korkut (Korkud) Ata, öteki adlarıyla Oğuz Dede, Dede Sultân, Oğuz destanlarını anlatan ozandır. Bayat boyundan "Korkut Ata Oğuz'un tamam bilicisi," musâhibiydi. "Hak ta'âlâ onun ağzından ilhâm ederdi." Her işte ona danışırlardı. Çocuklara ad koyar, savaşlara gider, "velâyet sahibi" bir velî idi; *Şaman* ve *İslâm velîsi* sıfatlarını kişiliğinde temsil etmekte idi.

Oğuznâme'de, Korkut Ata gibi büyük bir *musâhib* şöyle belirlenir: Türk pâdişahlarının "yârı ve nedîmi, bile oturub duran kişiler şunun gibi kişiler gerekdir ki, uslu ve 'âkil ve görgülü ve ulu asl ve eyü adlu ve arc, pâk-dâmen ve hôş-tab' ve şîrîn sözlü ve cihân ve iklimler görmüş ve eyü yavuz sınanmış kişi ola." Bu tanımlama, İranî nedîm tanımlamasıdır.[96] İran geleneğinde ve hiç

kuşkusuz XIV. yüzyılda yazılmış *Oğuznâme*'de, Orhon Anıtları dönemine kadar izlenebilecek geleneklerle, İran ve İslâm devlet ve toplum felsefesine ait prensipler bir arada verilmiştir. Vezire ait vasıflar anılırken, adâletin önemi "Anûşirevân-i 'âdil" zikredilerek belirtilir.[97] Yazıcızâde Ali'de devlet anlayışı şöyle özetlenmiştir: "Hakîkatde pâdişahların devleti ve hörmeti, *nöker* ve *il* ve *memleket* iledir. Eğer nöker ve il ve ra'iyyet olmayacak olursa, pâdişahlık mümkün değüldür." Bu görüş, Osmanlı devlet geleneğinin temel prensiplerini ifade eder: *Nöker*, hükümdara tam itaat ile bağlı kulları; *il*, ülke; *raiyyet* ise çalışan, vergi veren tebaadır. Devlet bu üçü ile ortaya çıkar.

24 boy teşkilâtının ve *töre*nin, çok eski bir zamanda, büyük hanlık döneminde bir devlet adamı tarafından yapay biçimde kararlaştırıldığı açıktır. Genelde *kuriltay* ve *toy*, askerî-siyasî makam ve rütbelerin dağıtıldığı bir genel toplantıdır: Oğuz Han "kadîm yurduna varduğu vaktin mecmû' oğulların ve oğul oğulların devşürüb her yerden iklimden ve boylu boyundan getürdüb bir ulu *toy* etdi ve her birine cevâhir ve altun ve gümüş ve murassa' hil'atlar ve mertebeleri mertebesince vilâyetler verdi" ve şöyle vasiyet etti: "vasiyyetim mûcebince şöyle Günhan [Han] ola, anun ardınca Kayı, Han ola. Madâm ki Kayı soyundan Han var ola, Bayat Han olmaya, meğer kendü boyuna beg ola; Kayı han olıcak Bayat sağ kol beğlerbeği ola, sol kol beğlerbeği Bayındırdır ... ulu kardaş varken kiçi kardaş beg olmaya; Kayı Han, Han olıcak on iki boy sağ-koluna ve on iki boy sol-koluna duralar."

"Oğuz'un mu'azzam pâdişahları ki, İran ve Turan ve Mısır ve Şam (Suriye) ve Rûm (Anadolu) iklimlerine beş yüz yıl, andan ki Hatay (Çin) kapusıdur, Magrib ve Frengistan Denizi (Akdeniz) kenarına değin hükm ettiler."

Burada, Yazıcızâde şu ilginç parçayı ekler: "Pes bu delîl ve erkânca, Pâdişâh-i a'zam seyyidu selâtîni'l-'Arab v'al-'Acem, kâyidu cuyûşi'l-muvahhidîn kâtilu'l-kefere v'el-müşrikîn Sultân b. Sultân pâdişahimuz Murâd b. Mehmmed Han ki eşref-i Âl-i Osman'dır, pâdişahlığa enseb ve elyakdır; Oğuz'un kalan hanları uruğundan, belki *Cengiz Hanları uruğundan dahi mecmû'undan ulu asl ve ulu*

sökügdür, şer'le dahi 'örfle dahi Türk hanları, Tatar hanları dahi kapusuna gelib selâm vermeğe ve hizmet etmeğe lâyıkdır."

Yazıcızâde bu ekleme ile, Osmanlı hânedanının Kayı boyundan gelmiş olmaları dolayısıyla tüm Türk ve Tatarlar arasında hanlığa en çok hakkı olan hânedan olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Korkut Ata'yı anarak der ki, "Âhir zamanda gerü hanlık Kayı'ya değe, dahi kimesne ellerinden almaya, dedi; dedüğü Osmân rahimehu'llâh neslidir."[98] Burada Yazıcızâde'nin asıl amacı ortaya çıkmaktadır; o, Osmanlı hânedanının Timur ve oğullarından, egemenlik hakkı bakımından üstünlüğü iddiasındadır. "Ucdağı Türk Begleri ki, Oğuz'un her boyundan cem' olmuşlardı, Tatar şerrinden kor kup ol etrâfda yaylarlar ve kışlarlardı, rüzgârla (zamanla) Tatar'dan incinenler *uca* gelüp çoğaldılar; pes, Osman katına geldiler, meşveret kıldılar, eyittiler ki, Kayı Han hôd mecmu' Oğuz Boylarının Oğuz'dan sonra ağası ve hanı idi ve Oğuz töresi mûcebince hanlık ve pâdişahlık Kayı soyu varken özge boya değmez, şimdiden sonra hôd Selçuk Sultânlarından bize çâre ve meded yokdur ... Merhum sultân 'Alâeddîn'den dahi size safânazar olmuştur, siz Han olun ve biz kullar, bu tarafda hizmetinizde gazâya meşgûl olalum, dediler; Osman Beg dahı kabûl etdi. Pes mecmû' urudurup Oğuz resmince üç kerre yükinüp baş kodular, dolu obalardan kamran getürdüp Osman Beg'e sundular..." (bu metin, XIV. yüzyılın sonuna ait Rûhî'ye atfolunan Oxford yazmasında: Bodleian, Marsh 313'te verilmiştir). Oğuz devletinin siyasal yapısı ve teşkilâtı bakımından *Oğuz töresi*nin içerdiği aşağıdaki ayrıntılar, bir bakıma, ilk Osmanlı beyliğinin kuruluşu süreci için dikkate değer.

Oğuz Han halkı üçe ayırdı: 1. Vezir ve kâtipler, 2. Bahadırlar ve atlara bakanlar, 3. Çobanlık edenler; başka bir deyim ile: 1. İdare başındaki bürokratlar, 2. Soylu komutanlar ve asker, 3. Göçebe halk. "Bu yosun ve bu töre ve yasak ki, benden yâdigâr kalur, saklayıb ayrıksı etmeyeler, hem Gökten anların devletine meded gele ve dâyim *'ayş u 'işret* içinde olalar" (burada *'ayş u 'işret*, daha çok *huzur ve rahat* anlamında kullanılmıştır). Türkler, yaylak-kışlak "dâyim göç edeler, oturak olmayalar." Burada Yazıcızâde, Akkoyunlu Hanı Uzun Hasan'ın dedesi Kara-Osman-oğlu'nun (1403-

1435?) bir sözünü naklederek "beylik, Türkmenlik ve yörüklük edenlerde kalur" dermiş. Ordu; onbaşı, yüzbaşı, bin beği ve tuman (on bin) beği idaresinde birliklere bölünmeli; beylerbeyi ve asker başındakiler (çericiler) "gönüllerin ana bağlayub ve cevânibün fethin ve eyüliğün diliyeler; orduda yeni doğmuş buzağı gibi epsem (dilsiz)" olalar, savaşta düşmana aç doğan gibi atılalar. Yine törede, iyi at ve iyi hatun vasıfları belirtilir: Hatun, "eri ava ve çeriye gitmiş ola, ol evini müretteb ve bezenmiş tuta ... eyü aş bişirüb konuğun eksüğin gereğin gözetmiş ola ... lâcerem erinün eyü adın çıkarmış ola ... eyi er eyü hatun kişiden ma'lûm ola." Misafiri en iyi biçimde karşılama, eski bir Türk geleneği olarak törede yer alıyor. *Oğlanlar*ın eğitimi şöyle özetlenmekte: "Çeri beğlerin dahi gerektir ki, oğlanlarına ok atmak ve at seğirtmek ve güreş dutmak eyü öğredeler ve anları bu işlerle sınayalar ve şöyle bakadır (bahadır) ve *alp* edeler ... börklü alp olalar."

Yazıcızâde böylece, Sultân Murad'a, Oğuz Han dilinden Oğuzculuğu, bir Türk beyinin, devlet, ordu, av ve yaşam kurallarını bildirmekte. Bu, bir çeşit nasîhatnâmedir, İran geleneğine karşı, Orta Asya Türk bozkır göçebe geleneğini özetlemektedir. Başka deyimle, Yazıcızâde, Oğuz Han ağzından Oğuz beylerine özgü töreyi, gerçekte Oğuzculuğun esaslarını bildirmektedir. "Beğler ve ulular ve kethudâlar, kuriltay ve dernek edüp danışdılar ve töre söyleşüp meşveret ettiler" (17b). *Töre*'de *nedîmler* hakkında tanımlama, herhalde İran geleneğini yansıtmaktadır.

II. Murad'ın yakîni olan Yazıcızâde Ali, onun emriyle yazdığı *Tarih-i Âl-i Selçuk* mukaddimesinde, hâmîsinin dillerde dolaşan zevk u safâya düşkünlüğünü şu beyitlerle işaret etmiştir:

Uzun 'ömr çok devlet u şevkile
Leb-i yârdan duyduğu zevkile

Herîf ü mey-sâz u âvâz ile
Nevâ ile 'uşşâk ve şehnâz ile
Bu edvârile işretin dâyim et
Cihân kâ'im oldukca anı dâyim et

Anadolu'da beyliklerde, bu arada Osmanlılarda ilk dönemde, bu geleneksel *töre*nin İran şehinşahlık geleneğiyle birlikte izlenmiş olduğunu göstermek güç değildir. Herhalde *Oğuzculuk*, Oğuz töresi, sözde kalmış bir şey değildir. Osmanlı devlet geleneğinde, Fâtih Sultân Mehemmed (1451-1481) ile, İran ve Bizans şâhlık ve kayserlik gelenekleri tam anlamıyla yerleşmeden önce, töre önemli idi.

Yazıcızâde Ali, *Târîh-i Âl-i Selçuk* veya *Oğuznâme*'yi, II. Murad emriyle yazmıştır. Bu nokta, Oğuzculuk akımının hânedan tarafından benimsenmiş olduğuna işarettir. Fakat II. Murad, neden kendi soyunu Oğuz Han'a bağlamak ihtiyacını duymuştur? Bu iddia, Timurluların, Osmanlıları bağımlı bir hânedan gibi görmelerine karşı, tamamıyla siyasî bir tepkiden kaynaklanmaktadır.

İlkin, batı uc bölgesinde Mogollara karşı Türkmen direncinin zamanla nasıl güçlendiğini hatırlatalım: Evvelâ, 1231'de Harezmşâh devletinin Mogol saldırısı karşısında çöküşü ve Azerbaycan'dan "kalabalık Türkmen topluluklarının" Anadolu'ya kaçıp gelmeleri, Anadolu'nun etnik çehresinde derin bir değişiklik getirmiş, özellikle batı uc bölgelerinde Mogol ve Fars'a karşı *Türkmenlik* bilinci, Türkçecilik gündeme gelmişti.[99] Curmagun kumandasında aileleriyle gelen Mogol tümenleri, Azerbaycan'da Mogan ve Arran ovalarında yerleşerek Türkmenleri batıya sürmüştü.[100] Anadolu Selçuk Sultânı I. Alâeddîn Keykubâd bu Mogol tehdidi karşısında, batı ucunda Bizanslı Laskaridlere karşı mücadelesine son vererek (1231), Konya'ya dönmüş, sıkı savunma önlemleri almaya başlamış, akıp gelen Türkmenleri uca, Bizans'a karşı batıdaki sınır bölgesinde yerleştirmişti.[101]

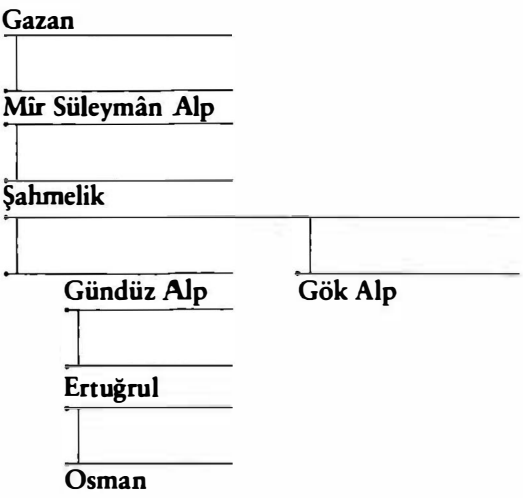
İkinci olarak, Timur'un ve oğullarının Anadolu Beylikleri, bu arada Osmanlılar üzerinde egemenlik iddialarına bir göz atalım: Timur, Anadolu'yu terk etmeden önce, Osmanlı Çelebiler dâhil küçük büyük tüm hânedan mensuplarına *yarlığ*lar vererek kendi egemenliği altında olduklarını bildirdi. Bu arada, birer *yarlığ* ile Süleyman Çelebi'ye Rum-ili'ni, Amasya bölgesini Çelebi Mehemmed'e tanıdı. Mehemmed, Bursa'da darb olunan 806 (1403-1404) tarihli sikkesinde, "Muhammed b. Bayezid Han" unvanıyla beraber "Demür Han Gürkân" unvanlarını kullanarak, Timur'un ege-

menliğini tanıdığını resmen ilân etmiş oldu. Timur'un Anadolu'yu terk ettikten iki yıl sonra ölümü (1405) ve ülkesinde vârisler arasında baş gösteren kargaşa yüzünden Anadolu beyleri gerçekte bağımsız duruma geldiler. Şâhruh (1404-1447) tahtta sağlamca yerleşince, Doğu-Anadolu'ya seferlerinde babası Timur'un Anadolu'da kurduğu statüyü geri getirmeye karar verdi, Osmanlıları tehdit etti.[102] Semerkand'de esir bulunan Osmanlı şehzâdesi Mustafa'yı Mehemmed'e karşı gönderdi. Yeni bir Timur istilâsından korkan Sultân Mehemmed, Şâhruh'un tâbi'i (*fermân-ber*) olduğunu bildirerek, fırtınayı savmak istedi. Doğu-Anadolu'yu istilâ edip Karakoyunluları cezalandıran (1419) Şâhruh, duruma hâkimdi. II. Murad, Mustafa'ya karşı tehlikeli bir mücadeleden (1421-1422) sonra onu güçlükle bertaraf edebildi.[103] Şâhruh, 1429'da, büyük bir ordu ile Karakoyunlulara karşı tekrar Doğu-Anadolu'da göründü. Timur zamanında bağımsızlıklarını kazanan Türkmen hânedanları, Osmanlı'ya karşı kendisini beklediklerini bildirdiler. II. Murad, ona karşı Memlûk Sultânlığı, Karakoyunlular ve Altun-Orda ile diplomatik ilişkilere girerek ortak bir cephe kurmaya çalıştı. Fakat sonunda, Şâhruh'un ölümüne (1447) kadar kendisine bağımlılığını tanıyarak tehlikeyi uzaklaştırmaya çalıştı.

Özetle, Timurluların Osmanlı sultânını bağımlı tutma girişimleri, Osmanlılarda *Oğuzculuk* akımının ortaya çıkmasının başlıca nedenidir. Bu siyaset, Osmanlı hânedanının Oğuz Han neslinden geldiği, soyca egemenlik hakkı itibariyle Mogollardan ve Timurlulardan üstün olduğu biçiminde ifade edilmiş, iddia ilk kez Yazıcızâde Ali'nin *Târih-i Âl-i Selçuk* adlı eserinde kuvvetle savunulmuştur. *Oğuznâme* ve *Dede Korkut* rivâyetlerine dayanan II. Murad dönemindeki bilinçli *Oğuzculuk* geleneği, Fâtih döneminde devam etmiş (Şükrullâh ve Hasan Bayâtî); Fâtih, bir yandan kadîm İran geleneğini benimserken, öbür yandan Oğuz geleneğini sürdürmüştür: XV. yüzyılın *Tevârîh-i Âl-i Osman* yazarları, eserlerine koydukları soykütüklerinde Osman'ı daima Oğuzhan'a bağlarlar.

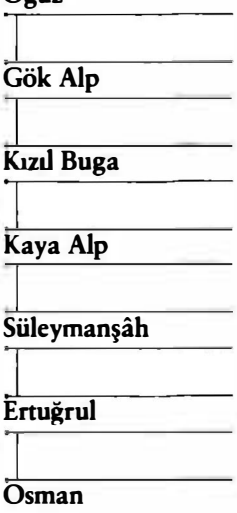
Çeşitli Osmanlı kaynaklarında Osmanlı hânedanını Oğuz Han'a yahut Selçuklulara bağlayan soykütükleri şöyledir:

I. Düstûrnâme*'de soykütüğü (yazılışı 869/1464, s. 78-80)*

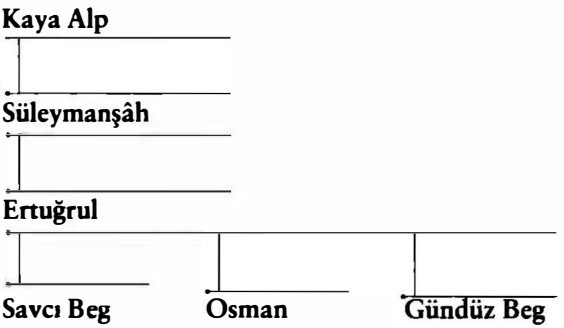

Düstûrnâme, Oğuznâme'yi ve *Rûhî Tarihi*'ni (s. 76) kullanır.

II. Şükrullâh, Behcetü't-Tevârîh*'e göre (1459) Osman'ın soykütüğü*

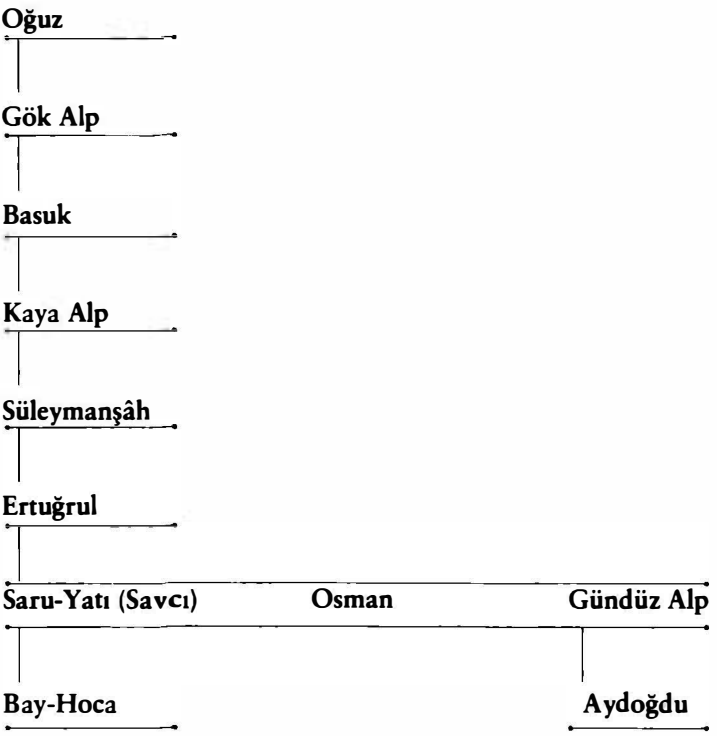
III. Bayatlı Hasan, Câm-i Cem-Âyîn'e *(1481-82) göre*

IV. Karamanî Mehmed Paşa'ya (1480) göre

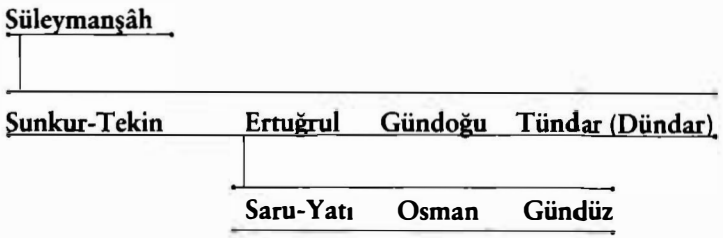

V. 'Âşıkpaşazâde'nin birinci bâbında (II. Bayezid dönemi) soykütüğü

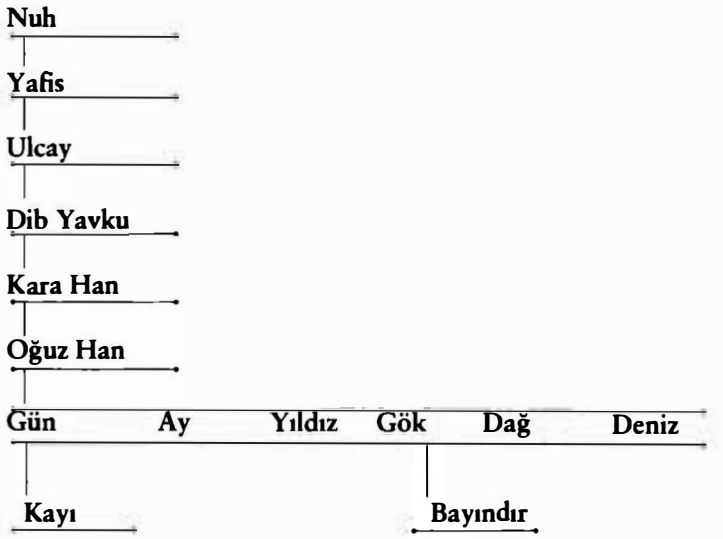

'Âşıkpaşazâde (14. Bâb): "Osman demiş ki: 'Ve eger ol (Selçuklu sultânı), ben Âl-i Selçukıyın der ise, ben hôd Gök-Alp oğlıyın derin ... Süleymanşâh d edem'."

VI. Neşrî (I, 60, 707/II. Bayezid dönemi) soykütüğü

VII. Reşîdeddîn: Oğuznâme*'de (1300'ler) soykütüğü*

VIII. Timur'un tarihçisi Şerefeddîn Yezdî'de (1405) Oğuz şeceresi

Timur, Cengiz Han sülâlesine ancak izdivaç yoluyla bağlanıyordu.[104]

Şecereler Üzerine Özet

Şükrullâh, 'Âşıkpaşazâde ve Bayatî; Ertuğrul'un babası olarak Selçuklu Süleymanşâh'ı gösterirler (Karamanoğulları'na karşı, Anadolu Selçuk sultânlarının vârisi olma iddiası).

Yazıcızâde'de Ertuğrul'un babası Gök Alp'tır, hânedan Oğuz Han torunu Kayı Han'dan gelir.

Bağımsız bir kaynağı kullanan *Düstûrnâme*'de farklı bir soy-kütüğü buluyoruz: Ertuğrul'un babası Gündüz Alp, onun babası Şâhmelik, onun babası Mîr Süleymân Alp'tır. Mîr Süleymân Alp,

ötekilerde Süleymanşâh olmuştur. Bu soykütüğü, ötekilere bakarak, daha güvenilir görünmektedir.

Rûhî (veya ona atfedilen Oxford yazmasında) Yazıcızâde rivâyetine şöyle yer verilmiştir: "Korkut Ata'dan neklederler ki, demiş ki hanlık Oğuz Han vasiyeti mucibince âhir Kayı Han evlâdına düşse gerektir, ta kıyamete denli ol nesilde olması gerektir." Keza Bayburdlu Osman'ın *Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihân*'ında, Dede Korkut hikâyeleri, sonraki yüzyıllarda halk arasında yeni ilâveler ve güncelleştirme suretiyle zenginleşmiştir (*Oğuznâme* ve *Dede Korkut* destan geleneği, Türkmenler arasında günümüze kadar süregelmiştir).[105]

Osmanlı Türklerinde; Türklük, Türk dili bilinci, hânedanın soyunu Oğuz Han'a çıkarma çabası, yukarıda açıkladığımız gibi şimdiye dek doğru yorumlanamamıştır. II. Murad döneminde Oğuzculuk ve Türklük bilincinin ortaya çıkışı, 1910'larda Türkçülüğün güçlü bir ideoloji olarak belirdiği zamanda, Köprülü ve başkaları tarafından âdeta millî bir uyanış gibi yorumlanmıştır; kuşkusuz bunun etkisi altında P. Wittek bunun "romantik" bir Türkçülük hareketinden ibaret olduğu yorumunda bulunmuştur. Paul Wittek, bunun arkasındaki gerçek tarihî-siyasî nedeni gözden kaçırmıştır. Wittek'in yorum ve abartısını, Colin Imber şu sözlerle eleştirir:[106] "*Wittek's ideological determinism and belief in historical destiny, his emphasis on national and ideological heartlands and insistence on cultural and, to some extent, racial purity as a prerequisite for succesful statehood, derive from the traditions of right-wing German nationalism ... The Ottoman empire, however, was not a national, but a dynastic state, and the main purpose of its ideologies was to legitimise dynastic rule.*"[107] Bununla beraber Imber de, gerçek nedeni gösterememiştir.

Oğuzculuğun gerçek tarihî-siyasî arka planının, Timur ve oğlu Şâhruh'un Anadolu Türkmen beyleri ve Osmanoğulları üzerinde egemenlik iddiasına karşı Oğuz Han şeceresinin benimsenmesi olduğu böylece açıklık kazanmıştır.

Son zamanlarda ilk Osmanlı rivâyetlerini analiz edecek yerde toptan bir kenara atmanın ne kadar yanlış olduğu Oğuzculuk üzerindeki bu analiz ile anlaşılmıştır inancındayız. C. Imber, 'Âşık-

paşazâde rivâyetlerinin tarihî bir esasa dayanmadığını ileri sürerken[108] yanılıyor ve diyor ki (s. 67): "Bu metindeki malzemenin neredeyse hiçbiri tarihsel olmanın yakınından bile geçmez." Köse Mihal ve Alâeddîn "tümüyle kurmaca karakterlerdir." Yazısını şu iddialı hükümle (s. 75) bitirir: "Modern tarihçinin yapabileceği en iyi şey, Osmanlıların en erken dönem tarihinin bir karadelik olduğunu kabul ve teslim etmektir." Eski Osmanlı *Tevârîh-i Âl-i Osman*, tabii folklorik malzeme, halk etimolojileri içerir; bunlar, o dönem tarih yazıcılığının özel vasıflarıdır. İlk Osmanlı beylerine ait rivâyetler, Orhan'ın imamı İshak Fakîh'ten naklen Yahşi Fakîh'in kitabına dayanır. Bu rivâyetlerin, özellikle yer adlarını kontrol ederek eleştirisi, rivâyetlerdeki folklorik malzeme ayıklanarak tarihî karakterini tespite yardım eder.[109]

Osmanlı Devleti, Fâtih döneminde güçlü Akkoyunlu Türkmen devletinin yükselmesiyle, Timur zamanındaki gibi, Doğu'dan hayatî yeni bir tehdit ve tehlike karşısında kaldı.[110] Akkoyunlu Türkmen hükümdarları, bilinçli şekilde kendilerini Oğuz Han soykütüğüne bağlanmış sayarlar.[111] Akkoyunlu hükümdarları tarafından bir zafer, sünnet veya evlenme dolayısıyla düzenlenen toylar, halkla beraber tipik Türkmen kutlama ve şenlik sahneleri gösterir.[112] Uzun Hasan, açıkça kendisini Timur'a kıyaslıyor ve Oğuz Han neslinden olduğu iddiasıyla tüm Türk kavimleri üzerinde egemenlik iddiasında bulunuyordu.[113] J. Woods'a göre,[114] Osmanlılar dahil Türkmen hânedanlarının, Oğuz Han'a çıkan bir soykütüğünü benimsemeleri, *romantik* bir akım (P. Wittek) olmaktan öte, Oğuzların soy birliği teorisiyle Anadolu, Suriye, Irak ve İran'da tüm Türkmenler üzerinde egemenlik iddialarına ***meşrûluk kazandırmak*** çabasıyla ilgilidir. Aslında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, kendisini tüm Türkler üzerinde yegâne meşrû hükümdar sayıyordu.[115] Akkoyunlu hânedanı, ailenin "Hanlar Hanı" Bayandur (Bayındır) Han neslinden geldiği iddiasında idi. *Oğuznâme*'de (Reşîdeddîn, ondan naklen Yazıcızâde'de) Bayandur/Bayındır, Oğuz Han'ın oğlu Gökhan'ın dört oğlundan büyük olanıdır. Woods, *Oğuzculuk* iddialarının Osmanlı ve Akkoyunlu hânedanlarınca zamanla terk edildiği kanısındadır.[116]

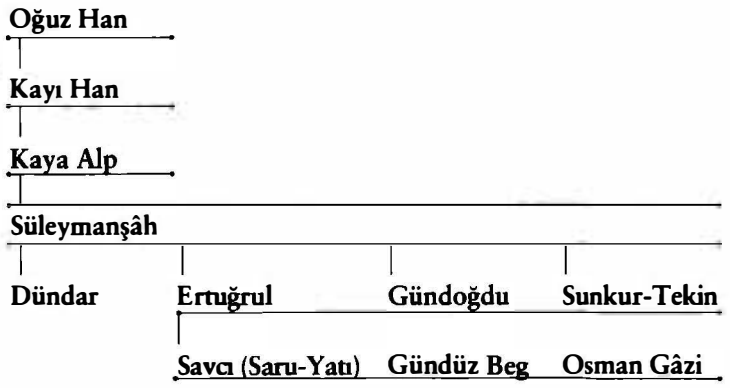
Uzun Hasan, Fâtih'e karşı Karaman Türkmen hânedanına sahip çıkarak Orta-Anadolu'ya kadar ilerlemişti (1472). O zaman Fâtih,

Uzun Hasan'a karşı ülkesinin tüm kaynaklarını seferber ederek bir ölüm kalım savaşını göze aldı[117] ve 1473 baharında ordusuyla doğuya hareket etti. Oğlu Cem'i Edirne'de muhafazada bıraktı. Cem, o zaman Oğuzculuk ve gazâ akımının bir temsilcisi sıfatıyla Rum-ili gâzilerinin destanını, Abu'l-Hayr-i Rûmî'den yazmasını istedi; böylece büyük Rum-ili destanı *Saltuknâme* ortaya çıktı. Cem, Oğuzhan şeceresine de önem veriyordu. 1481'de Mısır sultânı yanında mülteci iken Mekke'de rastladığı Hasan Bayâtî'den Oğuz Han şeceresini yazmasını ister:[118]

"Bu hakîr ... Hasan b. Mahmud-al-Bayâtî Oğuz neslinden Bayat silsilesinden olup" 886/1481 yılında Ka'be'ye gider, orada hac için gelen Sultân Cem ile buluşur. Cem, kendisinden, "nisbet-i 'aliyye-i Âl-i Osman Oğuz'un ekber evlâdı Günhan ve anın furû'undan Kayı Han'a müntehi olduğu vesâir, silsile-i 'aliyyeleri mevcûd bulunan Oğuznâme'den ber-vech-i ihtisâr tesvîd ve îrâdın murâd edindiler ... bir haftada itmâma erişüp *Câm-i Cem-Âyîn* deyü tesmiye kılınup iltifâtlarına mukârenet kesb olundu."

Yazar, Ede-Balı'dan, Osman'ın Gümüşlü Kubbe altında gömüldüğünden bahsettiğine göre, kuşkusuz, eldeki *Tevârîh-i Âl-i Osman*'daki şecereyi kullanmıştır.

Câm-i Cem-Âyîn'de Osman Bey'e gelinceye kadar Oğuz Han soykütüğü şöyledir:

Bayâtî, Korkut Dede ve yazılı bir *Oğuznâme*'den söz eder: Kara Han Müslüman olmuş, Korkut Dede Medîne'ye gelip Hz. Peygamber'le görüşmüş, Selmân-i Farsî Oğuz kavmine İslâm şerîatını öğretmek üzere birlikte gelmiş, bunlar *Oğuznâme*'de yazılı imiş. Osman Gâzi'den söz eden bölümde, "Oğuz Han'a halef olan Günhan'ın büyük oğlu Kayı'dan" türeyenler, Osman oğulları ortaya çıkıp Selçuklulara halef olmuş.

Ertuğrul, "Savcı Begi tayîn edüp mahrûsa-i Konya cânibine Sultân Alâeddîn Keykubâd dîvanına irsâl edüp *Kayı* nesli idüğın bildirdi ve Sultân dahi serhadd-i Engüriye'de Kara-Dağı yaylak ve bazı münasib yerleri kışlak verüp ve yurt ve ocak tarîki ile berât-i şerîf ve hil'at lûtf erzânî buyurup gerü gönderdi ve Ertuğrul Bey dahi varup ol serhadlerde çalışıp *Söğütcük* nevâhîsine dek açup ocaklıklarına hukm-i şerîf ile zamîme kıldılar ve Osman Gâzi dahi babası sağ iken uğur-i İslâm'da çalışup nâmdâr oldu ve bi'l-cümle varup *Söğütcük*'te karar ettiler; ve nice Şeyh Ede-Balı gibi ulemâ ve meşâyih varup anda mütemekkin oldular. Sâye-i sa'âdetlerinde geçinürlerdi. 'Âkibet (Ertuğrul) doksan yıldan ziyâde ömür sürüp hicretin altıyüz seksen yılında vefat edüp Söğütcük'te binâ ettikleri tekyelerinde medfûndur, Rahmetullâhi ta'âlâ aleyh. Osman Gâzi vilâdet-i şerîfleri hicretin altıyüz elli altı yılında vaki' olduğu mesmû'dur (*Risâle*, Cem Sultân üzerinde bir *tahmîsnâme* ile –s. 48-55– son bulur). Eserlerini II. Bayezid döneminde tamamlayan *Tevârîh-i Âl-i Osman* yazarları, 'Âşıkpaşazâde ve Neşrî, Oğuz Han soykütüğünü benimsemişlerdir. Neşrî, Yazıcızâde'yi veya Rûhî'yi kullanmıştır (Unat-Köymen, yay. I, 6, 16, 22, 50, 56).

Rum-ili'nde Osmanlı Gazâ Destanı: *Saltuknâme*

Anadolu'da oluşmuş büyük destanlar, Türkmen gazâ faaliyetleri ve Orta Asya *alp* ve *alp-eren* geleneklerini temsil eden bir edebî grup olarak, *Oğuzculuk* akımıyla yakından ilişkilidir. Oğuzculuğun öncüsü Yazıcıoğulları, gazâ ve halk inancının kutsal kişisi Sarı Saltuk menâkibiyle de ilgilenmişlerdir. Yazıcızâde Mehmed, bir *Menâkib-i Sarı Saltuk* yazmış olup Yazıcızâde Ali ondan söz

eder. *Oğuznâme*'ye ilgi gösteren aynı Cem (Sultân), Saltuk menkıbelerinin toplanmasına da önayak olmuştur. Fâtih, 1473 baharında Uzun Hasan'a karşı sefere çıkarken, Edirne'de muhafazaya bıraktığı şehzâde Cem, Rum-ili'ndeki gazâlara yakın ilgi duyuyordu. Abu'l-Hayr-i Rûmî'ye bu menkıbelerin toplanmasını emretmiş, Abu'l-Hayr da yedi yıl gezip dolaşıp menkıbeleri büyük bir ciltte, *Saltuknâme*'de bir araya getirmişti (TKS nüshası 1236 sahife).[119]

Köprülü'ye göre, *Saltuknâme*, "gazâ ve cihâd ideolojisi"ni temsil eder. Bu alanda ilk destânî eserler, *Hamzanâme* ve *Battalnâme*'dir. *Dânişmendnâme* "ikinci daire"yi temsil eder. Anadolu'da Mogollara karşı Türkmen direncini temsil eden II. İzzeddîn Keykâvûs'un emriyle İbn 'Alâ, Dânişmend Gâzi rivâyetlerini toplayıp Türkçe bir eser meydana getirmiş; II. Murad döneminde onun isteğiyle, "millî ananelerin tekrar canlandırılmasını hedef tutan fikrî ve edebî faaliyetler esnasında" (Köprülü), Tokat dizdarı Ali, *Dânişmendnâme*'yi yeniden yazmıştır. Eserde tarihi bir kişi olan Ahmed Gâzi, *alp* ve *alp-eren* tiplerini kişiliğinde birleştirmiş bir kahramanı temsil eder.

Abu'l-Hayr Rûmî'den çok önce, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde, Kemâleddîn Muhammed'in *Tüffâhu'l-Ervâh* adlı eserinde Saltuk, "Saltuk et-Türkî" diye ünlü evliyâ arasında zikredilmektedir. *Saltuknâme* ve Yazıcızâde'deki bazı kayıtların Bizans kaynaklarıyla karşılaştırılması,[120] bazı rivâyetlerin gerçek tarihî niteliğini ortaya koymuştur. Sarı Saltuk menâkibi ile birlikte, XV. yüzyılda "Balkanlar'daki Osmanlı fetihleri esnâsında gâziler arasında doğan menkıbe ve efsaneleri" ve dinî hikâyeleri, orijinal *Saltuknâme*'ye eklenmiş buluyoruz.

Sultân Cem, özellikle, *Hamzanâme, Saltuknâme* gibi eserleri okutup dinlemekten zevk alıyormuş. *Saltuknâme,* özellikle Rum-ili gâzilerinin faaliyet ve inançlarını yansıtması bakımından ilginçtir.[121] Bu derleme eserde, Anadolu halk destanları *Battalnâme* ve *Danişmendnâme*'nin izleri fark edilmekte.[122] Eserde dinî bakımdan Saltuk, Rafizîlere karşı savaşan tutucu Sünnî bir derviş izlenimi bırakır. Saltuk, kâfirlere karşı savaşır ve Müslümanları himaye eder. Cenk sahneleri tüm İslâm dünyasını kapsar. Özellikle, Kırım,

Deşt-i Kıpçak onun kerâmetlerine sahne olmuştur. Tuna kıyıları faaliyet alanı içindedir, sonunda Edirne'de yerleşir. Büyük sûfîler ve şeyhlerle; Hacı Bektaş (Begdaş), Karaca Ahmed, Tapduk Emre, Fakîh Ahmed, Celâleddîn Rûmî ile ilişki içindedir. Abdal Murad gibi tahta kılıçlarıyla dinsizlere karşı savaşan alp-erenler, onun müridleri olarak zikredilir. Kerâmetleriyle Hıristiyanları İslâma sokar. Rum-ili'ni İslâmlaştırma onun başlıca amacıdır. Osman oğulları döneminde Rum-ili'nin İslâm ülkesi olacağını haber verir. Saltuk, Babadağı'na sığınan Müslümanların Tatar memleketine gitmelerini ister. Tarihî bir gerçek olarak biliyoruz ki, İstanbul'a, sonra Kırım'a kaçıp sığınan Sultân II. İzzeddîn Keykâvûs yandaşları Saltuk ve 40 kadar Türkmen obası Dobruca'da yerleşmiştir. Hâmîleri Altun-Orda'nın güçlü emîri Nogay ölünce (1299) Saltuk onların Kırım'a gitmelerini tavsiye eder. Onlar, Kırım Yarımadası'nda Sultân İzzeddîn yanına kaçmışlar, Babadağı'nda kalanlar zamanla Hıristiyanlaşmıştır. Bunların *Gagavuzlar* (*Keykâvûs* adamları) olduğu genellikle kabul edilmektedir.[123] Sarı Saltuk, Selçuklu sultânlarını efendileri sayar. Hıristiyanlara adâletle muâmele edilmesini ister. Anadolu'da önemli siyasî gelişmeler, *Saltuknâme*'de yankı bulmuştur: Sultân Alâeddîn, evlâdı olmadığından ülkesini, Saruhan, Menteşe, Candaroğlu arasında bölüştürmüş; Osman Gâzi ile Aydınoğlu Gâzi Umur onun başlıca kahramanlarıdır. Alâeddîn, Mogol *Baycu* elinde şehit düşünce (?) Anadolu'da beyler arasında savaş başlamış. "Rum gâzileri" dört yıl Saltuk adına sikke çıkarıp hutbe okutmuşlar. Saltuknâme, Osman ile Karaman beyi arasında barış '*ahdnâmesi*nden söz eder (I. Murad, II. Murad ve Fâtih Karamanoğulları'yla barış antlaşmaları imzalamışlardır); Karamanoğlu'nun Bizans ve Venedik ile Osmanlı aleyhine işbirliği görüşmeleri yaptığı tarihî bir olgudur.

Saltuk, Osman oğullarının bu tefrikaya son verip Rum-ili'ni İslâm ülkesi yapacağını rüyasında görüp Osman'ı Edirne'ye çağırır. Beline gazâ kılıcı kuşatır, gâzilerin onun yanına toplanmalarına salık verir. Bütün bu sözler, Osmanlı görüşlerini yansıtmaktadır. Onun *ak-sancağı*, Osman'ın sancağı olmuştur. Saltuk, eline geçen tahtı Osman'a vermiş, Tekvur'a Osman'la barış yapmasını tavsi-

ye etmiş. Fâtih'in İstanbul kuşatmasında Saltuk, rüyasında şehrin anahtarlarını ona verir; bu anahtarları, gâziler-yurdu Edirne'de saklamasını tavsiye eder. Sözde Cem, pâdişah olursam Edirne'de otururum, demiş (Fâtih, Cem'i 1473'te Edirne'de muhafazaya bırakmıştı). Görülüyor ki, *Saltuknâme*'ye birçok tarihî olaylar yansımış bulunmaktadır. Köprülü'ye göre[124] *Saltuknâme*, *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'la ortak bir içerik gösterir. Osman Gâzi'ye bu eserde, hemen daimâ *alp* sıfatının verilmesi dikkate değer (*Tevarîh-i Âl-i Osman*'da Osman'ın yoldaşları ve kardeşi, Gündüz, hep *alp* unvanı taşır, *alp* ve *gâzi* sıfatları eşdeğer olarak kullanılmıştır. Osman Gâzi, alplar arasında sivrilip *beg* olmadan önce kuşkusuz bir *alp*'tı).[125]

Şu da ilginçtir: *Saltuknâme*'de *Oğuzculuk* inancı yer almış bulunmaktadır: Orada Osmanlılar, *Hanlar* neslinden gelir ve Korkut Ata evlâtlarındandır. *Tevârîh-i Âl-i Osman* rivâyetleri de *Saltuknâme*'de tekrarlanır: Süleymanşâh oğulları, Cengiz istilâsı üzerine Rûm'a (Anadolu) gelmişler, Baysıngur-Tigin eski diyarına dönmüş. Gündüz Erzincan'da kalmış, Ertuğrul Sürmeli-Çukur'da (Aras Vadisi) kalmış, "Alp Osman Gâzi'yi" Sinop'a Sarı Saltuk yanına göndermiş. Bütün bu rivâyetler, Osmanlı *Tevârîh* kitaplarındaki rivâyetlerden başka bir şey değildir.[126] Kuşkusuz, *Anonimler* yoluyla gâziler ve halk arasında bu rivâyetler yayılmış bulunuyordu. Sözde Hacı Bektaş, Sultân Alâeddîn huzurunda Osman'ın başına tâc koymuş. Bektaşî rivâyetlerî *Saltuknâme*'de sık sık yer alır. Bu da, bu dönemde Bektaşîliğin kaydettiği önemi gösterir.

Osmanlıların Haçlılara karşı savaşları da *Saltuknâme*'de yer almıştır. Bu "kâfirler," Türkleri ejderhâ gibi görüyor, korkuyorlarmış. *Saltuknâme*, Anadolu'da Selçuklu dönemi rivâyetlerini içerdiği gibi, ikinci katmanda Osmanlı dönemi olaylarını yansıtmaktadır. *Baycu* ve *Baba İshak*, destanda zikri geçen tarihî kişilerdir.

Deşt-i Kıpçak ve *Kırım*'a ait rivâyetler, II. İzzeddîn Keykâvûs ve oğullarının Kırım'da yerleşmiş olmaları ve daha önce XII. yüzyılda Sinop'un Kırım limanları ile yoğun bir ticaret sürdürmesi gibi tarihî olgular ile ilişkilidir (Sinop–Bartın bölgesi *Saltuk-İli* diye

Gül koklayan Fâtih portresi, Şiblizâde Ahmed'e atfedilir. 1480 civarı, TSMK H2153, y. 10a.

anılıyordu). Köprülü, Rum-ili fütuhâtını yapan gâzilerin ideoloji ve psikolojisini anlamak bakımından *Saltuknâme* rivâyetlerinin önemini haklı olarak belirtmektedir.[127] Özetle, Rum-ili fethine dair gazâ menkıbelerini içeren *Saltuknâme,* Köprülü'ye göre Rum-ili'nde Anadolu gâzilerine ait üçüncü destan dairesini temsil eder.[128] Gazâlarıyla İslâm'ı yayan velî, alp-eren *Sarı Saltuk*'un menkıbeleri XIV. yüzyıldan beri Rum-ili'nde anlatıla gelmekte idi.

Saltuknâme'ye girmiş olan menkıbelerin aslı hakkında aşağıdaki misâl ilginçtir. 1302 Temmuzu'nda Osman Gâzi'nin İstanbul'dan gelen bir Bizans ordusuna karşı Yalak-Ova'da (bugün Hersek-Dili) kazandığı zafere ait *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân*'daki kayıttan sonra,[129] Yalova Kaplıcaları hakkında bir Bizans hikâyesi anlatılır (kuşkusuz, Rum asıllı bir Osmanlı anneden Türk folkloruna geçmiş olmalı). Kocaeli'nin eski durumu üzerinde nakledilen bu rivâyet dolayısıyla şu kayıt ilâve olunur: "Gâzilerden ürküp gelen (Rumlar) dahı çoğalıp ziyâde oldular. Anda ol kâfirler karar ederken nâgâh bir gün bir uryân derviş çıkageldi; anları İslâm'a da'vet etti; meğer dervişin elinde heman bir ağaç kılıc vardı, kâfirler anı görüp gülüşürlerdi; meğer kâfirlerin bir gün bir ulu panayırları vardı; hem ol gün kâfirler cem' oldular, derviş hamam üzerinde olurdu, kâfirleri cem' oldular, derviş anda geldi, bunları İslâm'a da'vet etdi; kâfirler cümle sarhoş olur, dervişin dolayı-yanına derilüp cem' oldular, dervişi masharaya aldılar; eğer sen didüğin (Koyunoğlu nüshası 16: demezsen) ve hem yarağın [silahın] yok, dediler; derviş eydür, niçün yarağım yok, uşde kılıcım dedi, İslâm'a gelmezsenüz bu kılıcımla sizi kırarın, dedi; ol ağac kılıcı anlara gösterdi; kâfirler gene gülüşdüler, içlerinden bir sarhoş kâfir ilerü geldi, dervişin önüne durdı, eyitdi: İmdî kılıcınla gel beni çal, göreyim keser mi dedi; hemân derviş dahi Allâh'a sığınıp tekbîr getürüp kâfiri (Koyunoğlu arkurıdan belin çaldı, ol ağaç kılıc ile Hak Ta'âlânın celle ve 'alâ 'inâyetiyle kâfiri iki böldü ve illâ kâfir dahi yirinde durur) hemân canı cehenneme ısmarladı, kâfirler gene gülüşdüler, eytdiler: Kılıcın kati keskin imiş, bizimle dahi böyle mi cenk edersin, dediler; derviş eydür: yoldaşınızı görün, yerinden depredün, dedi; katına geldiler, gördüler kim kâfir kef geçmiş, dep-

redelüm sandılar, kâfir iki pâre olup düşdü, heman ol cem' olan kâfirler ol hâli gördüler, nicesi dervişe inanup İslâm'a geldiler ve nicesi dağılıp kaçdılar, perâkende olup gittiler; mâ-hasal-i kelâm derviş ol arayı feth etti, anda karar etdi, 'âkibet anda vefât etdi, ziyâretgâh oldu, şimdiki hâlde dahi ol hamam yanında ol mezâr bellüdür, meşhûrdur; ol hamama varanlar ol mezârı ziyâret ederler, himmeti hâzır olsun, rahmetullâh rahmeten vâsi'aten ve bu tarafdan Bursa Tekvuru ve kaç tekvurlar dahi ittifak ettiler ki, gâzilerin üzerine yürüyeler (Dimbos savaşı, 1303)."

Bir derleme olan *Saltuknâme*'de dervişler ve ziyâretgâhlar hakkında halk rivâyetleri için yukarıda naklettiğimiz rivâyet, ilginç bir misâldir. Bu rivâyette şu noktalar dikkati çekmektedir:

Yalova civarında olup 1302 Yalak-Ova Savaşı dolayısıyla Yalova Kaplıcaları'na ait Rum rivâyeti, yerli Rumlardan naklolunuyor: Yalak-Ova'da bir canavarın balçıkta iyileşmesi görülmüş, imparatorun cüzamlı kızının çamur banyosuyla iyileşmesi üzerine, imparator Yalova'da "dürlü binalar kaplıcalar" yaptırmış (Bizans dönemine ait blok taşlardan yapılmış bu binaların kalıntıları bugün de görülür).[130] Genellikle Bizans döneminde kaplıcalar, halkın toplandığı pazaryerleri idi, kilise özel bir panayır resmi alırdı. Dervişin kaplıcayı seçmiş olması anlaşılır bir durumdur.

Tahta kılıcıyla bir dervişin mûcize gösterip yöre halkını İslâm'a daveti, tüm *Saltuknâme* rivâyetlerinde tekrarlanan bir temadır. Tahta kılıcıyla gâzilerin akınlarına katılan bu tip, "İslâm propagandacısı," Kalenderî dervişler, ilk Osmanlı döneminde Abdal Murad, Abdal Musa gibi alp-erenler, gâziler yanında bazı önemli fonksiyonları yerine getirmekte idiler: Onlar savaş gayretini arttırıyor, savaşa İslâmî gazâ ideolojisiyle kutsal bir nitelik kazandırıyor, ganimeti Tanrı mükâfatı olarak kutsallaştırıyorlardı. 'Âşık Paşa (öl. 1332) alplarla birlikte savaşa giden bu tip dervişleri, alp-eren adıyla anar. Öbür yandan, Anadolu ve Rum-ili'nde kutsal kişilerin mezarı/türbesi etrafında Türk-İslâm kasaba ve şehirlerinin kurulması, Türk şehircilik tarihinin bir temel olgusudur. Dobruca'da Sarı Saltuk'un zâviye ve türbesi etrafında bir kasabanın, *Babadağ* kasabasının ortaya çıkışı, 1330'larda İbn Battuta'nın gözlemiyle

gerçeklik kazanmıştır. Yalak-Ova rivâyetinde görüldüğü gibi, "İslâm propagandacısı" bir derviş, kendi başına kaplıca panayırında "kâfirler" arasına girmiş, İslâm'ı kabul ettirmiş, orada ölmüş; belki de o, Rumlar elinde yaşamını yitirmiştir. Sonra mezarı bulunur, Müslümanlarca *ziyâretgâh* olur.

Bu tip dervişlerin propagandalarında, Hıristiyan inançlarına aykırı düşmeyen derleyici bir yol izledikleri tüm rivâyetlerde ortaya çıkan bir gerçektir.[131] Dervişlerin inancında, Adem, Musa, İsa ve Muhammed hepsi Tanrı'nın peygamberleridir; her devirde dervişlerin en büyük velîsi sayılan *kutbu'l-aktâb* onların velâyetini taşır.

Eski evkaf defterlerinde, Osmanlı beyliğinin kurucusu Osman Gâzi'nin dervişlere bağışladığı vakıf kayıtlarını buluyoruz. 1453 İstanbul fethinden çok önce Otman Baba (Çamlıca?) tepesine çıkıp İstanbul'a göz atmış ve fethi müjdelemiş. Fetihten sonra Fâtih'in bir manastırı, Saru Saltuk Zâviyesi olarak bağışlamış olduğunu biliyoruz, bu zâviye sonradan 'Âşık Paşa Zâviyesi olarak anılagelmiştir.[132] Akşemseddîn Fâtih'e, İstanbul fethinin gökten gâzilerin önüne düşen evliyâlar sayesinde gerçekleştiğini söylemiş. Bir kelime ile, *Saltuknâme*'de bir araya getirilmiş olan menkıbeler, fâtihlerin ideoloji ve psikolojisini yansıtan bir gerçeği sergilemektedir ve tarihçi bu gerçeği gerektiği gibi dikkate almak zorundadır (C. Imber ve son kez H. Lowry, gâzileri sırf ganimet peşinde koşan *yağmacı akıncılar* olarak algılamakla, o dönemde gâzileri veya haçlıları harekete geçiren önemli bir psikolojik-ideolojik faktörün önemini gözden kaçırmaktadırlar). İslâmî ideolojiyi yansıtan evliyâ menâkibi, belli bir tarihte hânedanın benimsediği *Oğuzculuk* ideolojisi kadar önemlidir.

İdrîs-i Bitlîsî: İşret Hakkında *Kanûn-i Şehinşâhî*

Akkoyunlu sultânları yanından Osmanlı hizmetine gelen büyük âlim ve münşî İdrîs-i Bidlîsî (Bitlîsî) *Kanûn-i Şehinşâhî* adıyla I. Selim'e bir *nasîhatnâme*[133] sunmuştur. Orada "meclis-i işret," kadîm şehinşâhların bir saltanat âdeti olarak gösterilir. İşretle ilişkili 50. bölüm şöyledir:

Dördüncü kâide: Bir arada tanışma ve dostluk, bir araya gelme (*ünsiyet ve mû'âşeret*) ve mesîre (*tenezzüh*) için gerekli hususların düzenlenmesi hakkında. Akıllı kişiler şuna karar vermişlerdir ki, âdil sultânların, gizli veya açık sohbet ve *mu'âşeret*[134] toplantıları düzenlemeleri kaçınılmaz bir durumdur ("zarurîdir"). Özel aile içi sohbetlerin yapılması, sultânın sırlarını açıp gönlünü ferahlandırması gerekir. Kişinin beden ve ruhunun gereklerini, uygun ve meşrû' biçimde tatmin için önlem alması, sarayının düzen içinde idaresi, saltanata ait esaslardandır. Neslin ve kişinin bekâsı için gerekeni yapmak (her insan için) bir ödevdir. Özellikle, toplumun düzenini sağlayan kişi, yani sultân için bu daha da gereklidir. Yüce Tanrı insanı yaratmış ve insan neslinin bekâsı konusunda açık bir buyrukta bulunmuştur. Hz. Peygamber de bu anlama işaretle, "Kuşkusuz nefsin senin üzerinde bir hakkı vardır" hadîsini söylemiştir.

Beden, yeme içme ile desteklenmezse, nikâh ile aile hayatı ve bir arada görüşüp sohbet gibi uygun işler (*mergûbât*) ile nefsin istekleri gemlenmez ise, tüm faaliyetler durur; mizâc za'fa uğrar, "nefis zorlanır, körleşir." Bu nedenle, sürekli oruç yasaklanmıştır ... zira Muhammed dini, *adâlet* (zulme, zora karşı olma) ve *i'tîdal* (orta yolu seçme) dinidir, ifrât ve tefrît yasaklanmıştır.

Bedenin rahatlığını sağlama için şer'î yasakları yerine getirmek, nefsin gemlenmesi için ilâhî emirlere uymak pâdişahlar için de Tanrı emridir ... Her şey itidâlde yapılmalıdır. Bugün ise toplumun önemli sorunları, belli (devlet) kural ve âdetlerine göre karara bağlanmakta, hatta zâlim kayser ve kisrâların dîvan (devlet) kanunlarına ri'âyet edilmektedir.[135] Sultânlar, özel meclislerinde Şerîatın yasakladığı şeylerden şiddetle kaçınmalıdır ve nefislerini yasaklardan uzak tutmalıdır. Eğer nefsin iştahâları (*nefs-i emmâre*) aklın kontrolünü elden alır, şehvet ve gazab gücü ifrâta giderse, en azından şer'î yasaklara (*nehy-i şer'î*) karşı gelmeyi örtmeye (*setr*) çalışmalıdır.

Tanrı'nın emir ve yasaklarına karşı olan hareketlerini gizleme çabası, hiç olmazsa, manevî (Tanrı) korkusunu gösterir. Pervasızca, açıkça günah olan şeyleri yapmak, inâd ve ısrara işarettir; (günah işlemede) pâdişahların bu hâli, re'âya ve askerin de Tanrı emirlerine karşı açıkça saygısızlığına neden olur.

Önemli başka bir husus, sultânların imkân olduğu kadar sarhoşluk veren içkilerden (*müskirât*) ve meşrû olmayan eğlencelerden uzak durmaları gereğidir. Çünkü, onların akılları (akla göre aldıkları önlemler) dünyaya düzen verme nedenidir. İyiyi kötüden ayırmak isteyen her birey, aklın yol göstermesine muhtaçtır. Sultânlar, akıl ve bilgi ile tüm ülkeyi elde tutmak zorundadırlar. Haram olan, sarhoşluk veren içkileri içme cür'eti gösterildiği takdirde, en az zararı olan üzüm şarabıdır. Öteki haram içkiler ve uyuşturucular, çok daha zararlıdır. Bilgi (*hikmet*) sahibi olanlar gözünde bunların hepsi akıl ve idrâke zarar verir.

Sultânların meşrû olmayan biçimde ifratla şarap içmeye devam etmeleri, ülke ve devletlerinin harâp olmasına yol açar, din ve millet işlerinin bozulmasına neden olur. Bu gerçek ve hikmet, Şerîat

ehli yanında delillerle ispat olunduğu gibi, bu fakîrin yanında tecrübelerle ortaya çıkmıştır. Şer'e karşı içkide ısrar eden Acem melikleri, din ve devlet yapılarını yıkmışlardır.

Şer'e karşı eğlencelere dalanlar, vakitlerini boşa geçirir; kumarın da sonu yoktur. Bunlardan alınan lezzet geçicidir, yaşamın boşuna harcanması demektir. Nitekim Tanrı buyuruyor: "Kuşkusuz içki, kumar, tapılmak için dikili taşlar ve fal okları, şeytanın emelinden birer pisliktir, ondan kaçınınız ki, felâha kavuşasınız (Kur'ân: Mâide, 90)."

Saz ve benzeri âletleri ve hânendeleri dinleyerek, gönüllerin açılması ve dertlerin giderilmesine gelince, bu anlayış aslında Yunan felsefesinin esaslarına uygundur. Bazı musikî eserlerine Şerîat ehli de izin vermiştir. Meselâ, güzel sesle Kur'ân okumak bunun başında gelir ... Hz. Peygamber de şiir söyleme ve güzel sesle tegannîye müsaade etmiştir. Tef ve ney gibi bir kısım çalgılara, çoğu Şâfi'î imâmları ruhsat vermiştir. Ud ve kanûna da bazı Şâfi'î fakîhleri mübâhdır, demişlerdir ... Bazı ehlullâh ve evliyâ da, sema' ve benzeri halleri câiz görmüşlerdir. Bu fakîr, ud ve ney gibi bazı çalgıların câiz olduğunu, delilleriyle açıklayan bir risâle yazdım. Sultânların nikâh yoluyla evlendikleri hanımlarıyla düşüp kalkmasına ve nefsin arzularını yerine getirmesine Kur'ân (Nisâ, 3) izin vermiştir: "Size helâl olan kadınlardan hâlinize göre iki, üç ve dörde kadar nikâh edebilirsiniz," bu makbûl, meşrû' ve tabiata uygundur. Bununla yetinmeyip güzel ve genç kızları arzu ederlerse, bunun da meşrû yolu câriyelerdir. Bu meşrû yolda, çok sayıda hanım ve câriyeye sahip olan Hz. Süleyman, dokuz hanım ve çok sayıda câriyenin sâhibi Hz. Davûd bir örnektir.

Sultân ve halifelerin, hanımları ve kızlarıyla birlikte oturup (*mu'âşeret ve sohbet*) meclisleri, nikâhlı eşleri ve câriyeleri ile özel bir dairede halvette kalmaları, elbette nefsin arzularını gemlemek ve şeytânî heveslerini önlemek bakımından gereklidir. Fakat onlarla her zaman beraber olmak, din ve devlet meselelerini onlara açıp meşveret etmek uygun (*mu'teber*) değildir. Nikâhlı hanımlar ve câriyeleriyle de olsa, vaktini onlarla fazlaca geçirmek zaman kaybı demektir. Nefsin yeme içme ve karın doyurma ile iştahını

tatmin haline gelince, elbette i'tidâl (orta yol) dairesinde tüm meşrû yiyecek ve içecekler câizdir. Her türlü nimeti tatmada bir engel yoktur, ancak bunlara şer'en izin verilmiş (*mubâh*) olsa da aşırısı harâmdır. Gerekli miktardan fazla yeme ve içme akıl sahiplerince kötüleme nedenidir ... Gıda ve yemekten maksat bedenin yaşam gücünü idâmedir. Aşırı derecede yeme içme bedene zarardır, türlü hastalıklara yol açar. Başka deyimle, hem dinî hem dünyevî zararla sonuçlanır.

Özetle, sultânların gönlü, Tanrı halvet-hânesidir ve sonsuz feyizlerin durağıdır. Bu nedenle halvet vakitlerini daha çok tâ'at, 'ibâdet, Kur'ân okumakla, zikr, du'â ve ihlâsla yüceltici şeylere ayırmalıdır. Özel sohbetlerinde, hemdemleri, nedîmleri; ehlullâh ve âlimler olmalıdır, tâ ki nefsi temizleyip yüceltme (*tezkiye*), mümkün olsun. Sultân, Şerîat'ın âdâbını öğrenerek din ve devlet işlerini yerinde önlemler (*tedbîr*) ile düzene koysun."

İşret ve sohbet hakkında İdrîs'in görüşleri burada son buluyor.

Bir imparatorluk kuran Fâtih'in, devlet gücünü ve idarede 'örfî kanunları her şeyin üstünde tutan siyaseti, ülkede büyük rahatsızlık ve karşıtlık doğurmuştu.[136] Ölümünde, onun siyasetine taban tabana zıt bir karşıtlık ortaya çıktı. II. Bayezid'in dönemi bir tepki rejimi, devletin her bölümünde Şerîat'a uyum siyaseti egemen oldu. II. Bayezid, *devrin kutbu, şerîatı ihyâ eden* sultân unvanlarıyla karşılandı. Devlet siyasetinde bu derin değişiklik, devrin ileri gelen fikir adamlarını, din ve devlet konusunda düşünüp yazmaya sevk etti. Fâtih döneminde Veziriâzam Mahmud Paşa'nın uzun yıllar devlet kâtipliğini ve musâhibliğini yapan ve askerî aristokrasiyi temsil eden Tursun Bey (babası ünlü Anadolu Beylerbeyisi Hamza Bey), başlıca Nasîreddîn Tûsî'yi kullanarak devlette akıl ve örfün bağımsızlığını ileri sürerken,[137] ilmiyyeden birçokları Şerîat'ın devlet idaresinde egemenliği tezini savundular. İdrîs, bu nasîhatnâmede ikinci grubu temsil eder. Risâlesine *Kanûn-i Şehinşâhî* başlığını seçmiş olması kayda değer. Devlet idaresine ait bu eserde Şerîat'ı ve şehinşâhların, eski İran hükümdarlarının kanunlarını, 'örfî devlet prensiplerini anlatmak esas amacıdır; devrin genel havasına uygun olarak Şerîat'a öncelik verir. Öbür yandan, Timurîlerden Sultân

Babur, İslâm'a aykırı düşen kisrâlardan kalma şarap meclisi âdetini *levâzım-i saltanat* (*regalia*) saymakla, pâdişahlarca bunun kaçınılmaz bir gelenek olduğunu vurgulamıştır. İdrîs de, işret meclisi ve içkiyi tamamıyla reddetmez, fakat ifrâta kaçmamalı uyarısını yapar. Zamanında, devletin, "belli resm ve âdetleri", "kayser ve kisrâların dîvan (devlet) kanunlarını" izlemek durumunda olduğunu kabul eder. Sultânların "imkân olduğu kadar sarhoşluk veren içkilerden ve meşrû' olmayan eğlencelerden uzak durmaları" ihtârını yapar, hiç olmazsa bu âdetleri sürdürürken *i'tidal*de kalmalarını tavsiye eder (*i'tidâl*, eski İran geleneğinde en önemli fazîlet ölçüsüdür).

Doğu sarayları geleneğini en iyi temsil eden şehzâdelerden II. Bayezid'in oğlu Korkud'un,[138] Güney ve Batı-Anadolu'daki sancak beyliklerinde, bölgenin baharı uzun tatlı ikliminde işret meclisleri "Hüseyin Baykara meclisleri"ni aratmıyor,[139] şiir ve musikîde tanınmış üstadlar hazır bulunuyordu. 898 Cumadalâhir'inde düzenlenmiş bir mecliste munakkaş kilimler üzerinde oturmuş tanınmış hânendelerden "üstad Kul-Mehmed, 'ûdî üstad Küçük Ali, şâir ve nedîmlerden Mevlânâ Beyânî, Hoca Asafî" hazırdılar. Talihsiz şehzâde, saltanat tahtı için kardeşleri Ahmed ve Selim ile yaptığı mücadeleyi kaybetmiş, gizlendiği mağarada Sultân Selim'in adamlarınca yakalanarak güzel yaşamını cellâdın kemendinde yitirmiştir.

5
Osmanlı Şâirlerinde İşret Meclisi

Revânî (1475?-1524) ve *'İşretnâme*'si

Revânî'nin *'İşretnâme*'sini yayınlayan Rıdvan Canım'a göre, Ali Şîr Nevâyî'nin *Sâkînâmesi,* Türkçede bu bağımsız türde verilmiş ilk eser sayılır.[1] XVI. yüzyılda birçok şâir, divânında bir edebî tarz olarak *sâkînâme* tarzında *tercî'-i bendler* ilâvesini gerekli görmüştür.[2] Sâkînâmelerin, işret meclislerinin sık sık toplandığı XVII. yüzyılda bağımsız bir edebî çeşit olarak ele alınmış olması anlamlıdır. Bu yüzyılda hemen hemen her tanınmış şâir bir *sâkînâme* yazmış, ancak birçoğu tarafından işret meclisi, şarap ve musikî, sadece tasavvufî bir sembolizm konusu olarak ele alınmıştır.

Rıdvan Canım; karşılaştırmalı araştırmasında sâkînâmeleri *dünyevî, tasavvufî* ve *karışık* olanlar şeklinde üç kategoriye ayırmıştır. Fuzûlî'nin Farsça sâkînâmesi, tasavvufî niteliktedir. Gerçekten, Fuzûlî yaşlılık dönemindeki eserlerinde aşkı, tasavvufî anlamda yorumlamaya eğilim gösterir; *Leylâ ve Mecnûn*'da bu eğilim açıktır. Temel konusu sadece *meclis-i işret* tasviri olan eserlerde dahi, başlangıçta *tevhîd* ve *tecmîd, münâcât, na't* ve sonunda *tövbe* ve *du'â* ile dinî bir çerçeve verilmesine özenilmiştir.

XVII. yüzyıl ilk yarısında *sâkînâme* yazan şâirlerin başında Nef'i (öl. 1635), özellikle Nev'îzâde 'Atâ'î (öl. 1635), Şeyhülis-

lâm Yahya (öl. 1643), Riyâzî (öl. 1644) anılır. 'Atâ'î ve Riyâzî'nin sâkînâmeleri, bin beyti aşan oldukça geniş mesnevîlerdir.[3] XVIII. yüzyılda Şeyhî Mehmed (öl. 1732), Feyzî (öl. 1740), 'Aynî (öl. 1767) bu türde yazan başlıca şâirlerdir.[4]

Türk edebiyatında, Ahmed-i Dâ'î'den beri sâkînâmeler, belli bir çerçeve içinde sunulur. Dâ'î'nin Sultân Süleyman Çelebi için yazdığı *Sâkînâme*'sinde işretle zühd karşılaştırılır, yaşamın geçiciliği yüzünden insanın zevk u safâya sığındığı belirtilir; ilkin işret meclisinin toplandığı bahçe, bahar ve çiçekler tasvir olunur; sonra sâkî, şarap, şiir, musikî üzerinde durulur.

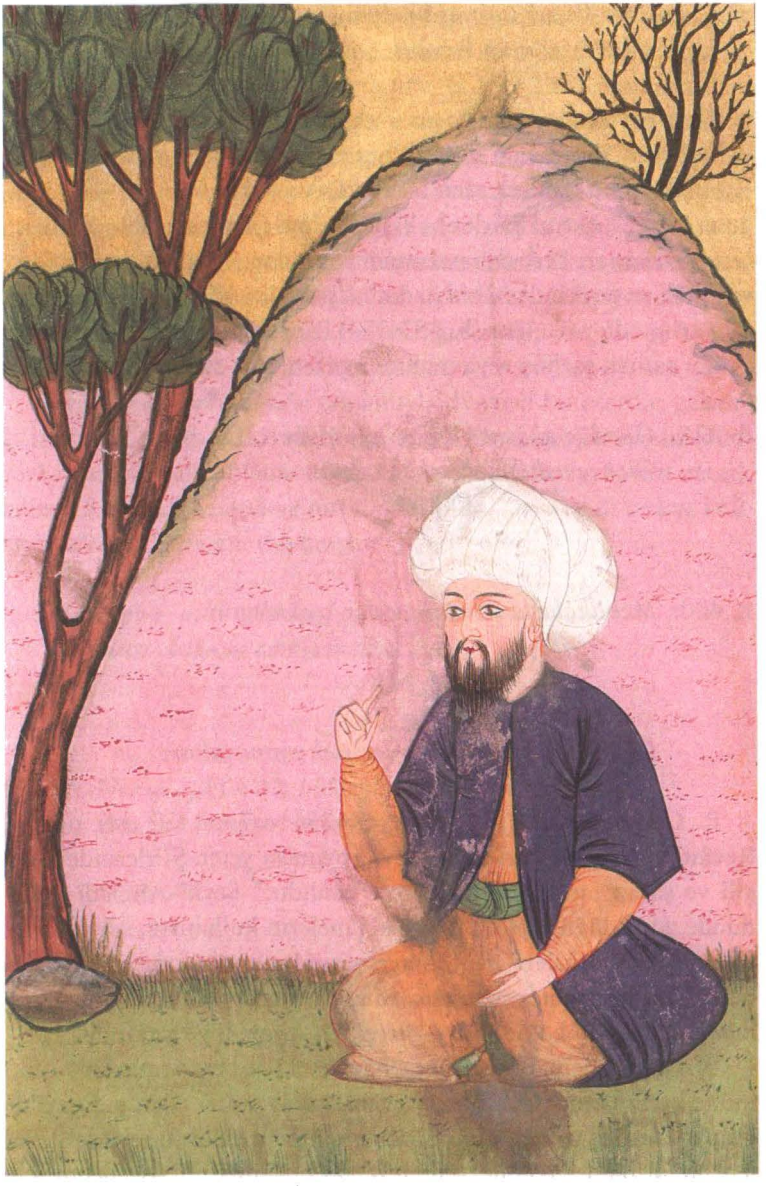
Burada eskilerden, işret meclisi geleneğini *'İşretnâme*'sinde lirik bir üslûpla canlı bir biçimde yansıtan Revânî'yi örnek olarak alıyoruz.

Revânî, *'İşretnâme*'sini I. Sultân Selim'e (1512-1520) sunmuştur.[5] Edirneli Revânî mahlaslı şâir İlyâs Şücâ' b. Abdullah, *Çelebi* unvanına bakılırsa, önemli devlet hizmetinde bulunmuş bir zatın oğlu olmalıdır. Hâmîsi Sultân II. Bayezid olup 909-917 (1503-1511) in'âm cedvellerinde onun ismini daima *câize* alan şâirler arasında bulmaktayız. *Surre emînliği* gibi önemli bir görevde bulunmuş, bir yolsuzluk söylentisi üzerine Trabzon'da Şehzâde Selim yanına sığınmıştır. Selim, tahta geçtiğinde ikbale erişmiş ve hâmîsine bağlılığını şiirlerinde, bu arada *'İşretnâme*'de[6] dile getirmek fırsatı bulmuştur.

Kaçan rezm eylese her kulu Rüstem
Kaçan bezm eylese her bendesi Cem

Kılıcıyla aluptur Mısr u Şâmı
İder her işde yüz bin ihtimâmı
Bahâdır Hazret-i Sultân Selîmşâh
Ana gün taht-i zerrîn çarh hârgâh[7]

Revânî'nin bu ikbal dönemi Kanunî devrinde sürüp gitmiş, son yıllarında *emîn* ve *mütevellî* görevleri ona, kuşkusuz, refah içinde bir yaşam sağlamıştır. Revânî, devrinde ünlü bir kişi idi; Bahârî, onun mezar kitabesi için şu beyti söylemiştir:

'İşretnâme yazarı şair Revânî. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şuara*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih 1772, y. 630b.

Cihânı ser-be-ser tutmuşdu nâmı,
Emîr-i nazm ya'nî ki Revânî

Tezkire yazarları onu "aşırı ifadelerle" överler.[8] Üretken bir şâir olan Revânî'nin divanı dışında beş tane mesnevîsi (*hamse*) vardır. *'İşretnâme,* bu hamselerden biridir. Devrinin seçkin bir şâiri olduğuna kuşku yoktur. Şâirler hakkında eleştirisini esirgemeyen Latîfî onu şöyle anar: "erbâb-i nazmın a'yânından ... tarzında mûcid ve mümtâz ve tarîkinde bî-enbâzdır." *'İşretnâme*'yi Kanunî devrinde, ihtiyarlığında yazmıştır (b. 353-354). Keyif ehli *'İşretnâme* yazarı, "çoğu zaman sarhoş veya mahmur gezen" bir ayyâştı.

B. 326: *Gündüz akşam olunca 'ayş idüben*
Gice içmek gerek sabâha değin

B. 400: *Mehlikâlarla Revânî giceler 'ayş idegör*

İçelim subha degin onmaz isek onmayalum

R. Canım'a göre (s. 104), *'İşretnâme* orijinal bir eser olarak, Revânî'yi "büyük şâirler" arasına koymaya yeter. Şiirlerinde "sevgili ve şarap tasvirleri son derece canlıdır." Şeyhî-Ahmedî döneminde görüldüğü gibi, "Türkçe kelimelerin kullanımı, sık sık halk tâbirleri ve atasözleri" Revânî'nin şiirinde yer almıştır. Önceki dönemde olduğu gibi, aruza tam anlamıyla egemen denemez. *'İşretnâme,* dil, üslûp bakımından gerçekten Ahmedî'ye yakındır.

'İşretnâme için Beyânî'nin "haylî nefâ'is best itmişdür" hükmüne katılmamak imkânsız. Revânî, hikâye tarzı olan mesnevî'de oldukça rahat ve akıcıdır. *'İşretnâme,* çoğu sâkînâmelerde görülen bir düzende, *tevhîd, münâcât, na't,* hâmîsi Yavuz Selim için bir kasîde ile başlar. *Meclis-i 'işret,* başka adıyla *bezm-i hâs* veya

sohbet-i hâs, özeldir; mutlaka baharda, çoğu kez Nevrûz'da gece bir cennet bahçesinde, hava soğuksa bir *kasr*da (köşk) toplanır. *'İşretnâme*'ye giriş (*Âgâz-i 'İşretnâme*, b. 199-242) şarabın Âdem peygamberden beri "şeytanlıklar"a neden olan vasıflarını anar ve dört vasıf bulur: *Gönülde komaz iztırâbı*, hatırı hoş eder, insanı konuşkan yapar, insanın yüzüne renk verir. Şarabın yalnız üç vasfı insana lâyıktır. İnsan fazla içmeye başlarsa akla hafiflik verir; insanı divâne eder; gözler döner, insan kendine hâkim olamaz, arslan olur, şuna buna saldırır; sonra uyuklama gelir, yatub hınzır gibi horlar, şâir şarabın nasıl bulunduğuna dair bir hikâye anlatır (Hikâyet: Beyit 243-286).

Revânî'nin *'İşretnâme*'si tamamıyla dünyevî bir eserdir; geleneği izleyerek şarap, sâkî, mahbûb, *visâl*, hepsi gerçek maddî-dünyevî anlamlarında kullanılmıştır. Hayatı boyunca ayyâş biri olarak bilinen Revânî, *'İşretnâme*'nin son faslında, "tasavvufî birkaç kelime" eklemek gereğini duymuştur (B. 630-694).

B. 631: *Mey-i 'aşkı içüp keşf eyle râzı*
Nice elde ola câm-i mecâzî

B. 641: *Nedur sâkî k'ola bir şeyh-i kâmil*
Ola her fende ol 'ilmiyle 'âmil

B. 643: *Kadehdür matla'-i şems-i mücellâ*
K'anunla rûşen ola kasr-i 'ukbâ

...

B. 649: *Ne meclisdür ki anı eyler âdem*
Geçirür anun ile giceler dem

Sorarsan 'ayş u 'işretten nişâne
Ta'alluk bağlamakdur ol cihâne

B. 651: *Bu kesretten ferâget it ferâget*
Müyesser ola tâ kim câm-i vahdet

B. 656: *Nedür mutrib mübeşşirdür ki her gâh*
O 'âlemde ider bezm ehlin âgâh

B. 659: *Bahâr olmuş makâm-i câm-i tevhîd*
Ki bülbüller okurlar Hakk'a temcîd

B. 667: *Çü bildin nicedür bezmin cihânun*
Sakın aldanma 'ayşına sen anun

Her sâkînâmede olduğu gibi *Hâtime*'de *tövbe* gelir:

B. 668: *Gel ey dil diyelüm estagfurullâh*
Bize şâyed 'inâyet ide Allâh

B. 674: *Anı içene var Hakk'ın 'azâbı*
Harâm oldı ana Cennet-şarâbı

B. 693: *Hüdâyâ sen bana tevfîki yâr it*
Günâhım çok beni sen tevbekâr it

Şâir, şarabın vasıfları ve getirdiği "hâlet"leri uzunca bir faslın konusu (289-326) yapar. Neden şarapsız bezm olmaz, çünkü bezmde gece vuslatını hazırlar.

İder bezm ehline bin dürlü efsûn
K'olur 'âkillerun hâli diğer-gûn

Odur 'işret gögünün âfitâbı
Odur vuslat şebinün mâhtâbı

Şarap, *yâkût-i seyyâl*'dir, âteş rengindedir. Şarap vücudu hoş tutar, mukavvîdir. Tabibler şarap içmeyi tavsiye eder. İnsana dertlerini unutturur:

Virür bezm ehline tâze safayı
Komazmış dilde eski mâcerâyı

Yemekte iştah verir. Sâkîlerin yüzünü pembeleştirir:

Yanuna aluben her bir levendi
Odur gülzâr-i 'işret nahl-bendi

Fakîri, hayalinde sırça sarayı olan şâh yapar; korkağı bahadır kılar. İnsanda anlayış yeteneğini artırır:

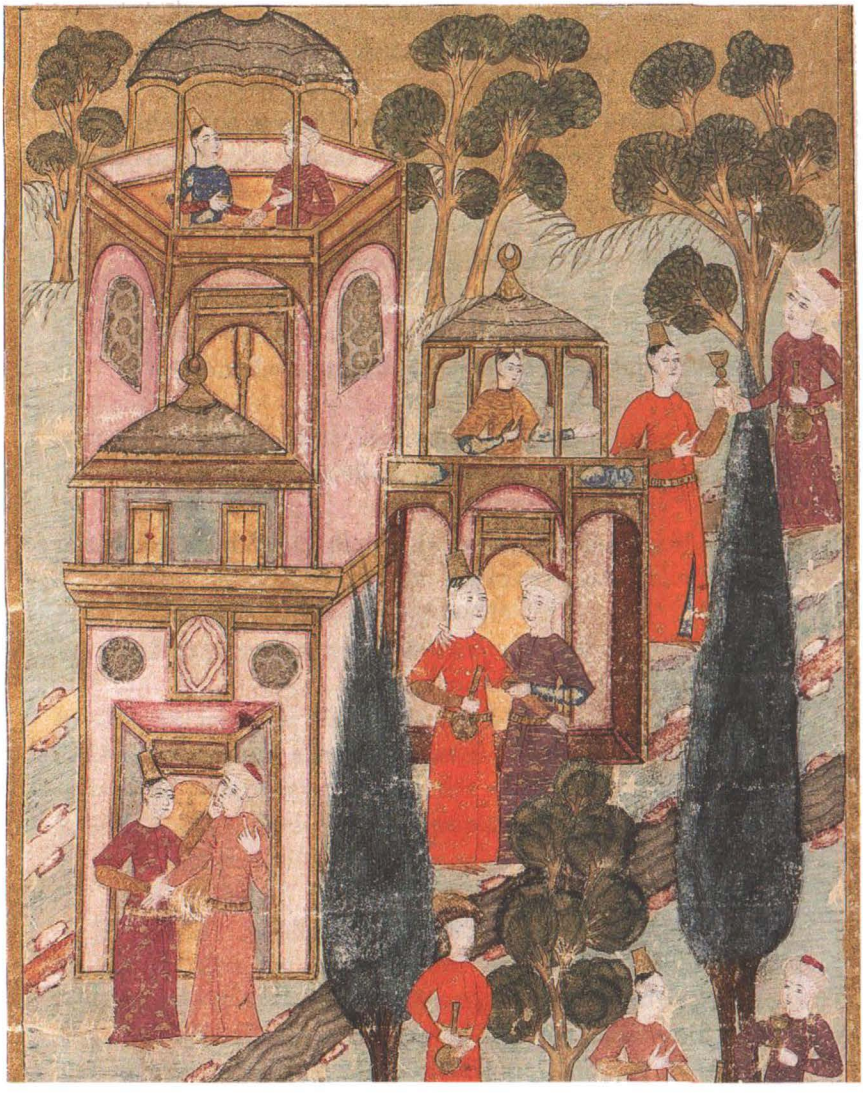
B. 323: *Olurmuş tab 'anunla küşâde*
İdermiş kişinün fehmin ziyâde

Şâir, yemek ziyafetini ayrı bir fasılda anlatır (402-426). Yüz-renkli helva ile dükkân açılır, işret tepsisi döşenir, böyle ziyafet meclisi düzenleyenler ad kazanır.

Çekilsün dürlü dürlü ni'met
İçülsün su yerine şerbet

Yemek ve tatlı çeşitleri sayılır: Şîrden, tavuk kebabı, pirinç pilavı, tatlı dâne-zerde, börekler, çörekler, hoşaf, bademli pâlûze, güllac, kadayıf, peşmîne (pişmâniye?), tâze helva. Ziyafet akabinde sohbet sırasında sazlar ahenge başlar (B. 427-441).

B. 458: *Niçün sohbetlerinde olmaya sâz*
Gıdâ-yi rûhdur çünkim hôş-âvâz

Cennet bahçesinde köşk. Anonim, *Ahval-i Kıyamet*, 1600-1610. Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi 139, y. 50b.

Sazlarla birlikte *tegannî* başlar, "bezm içi, âvâzelerle" dolar (B. 427-428, 431). Câm (kadeh) için:

B. 334: *Hacîl eyler şu'â-i âfitâbı*
Sa'âdet yıldızıdur her habâbı

B. 342: *Mugannîler yanında hâs oluptur*
Anun çün bezmde rakkâs oluptur

Sürahi için:

B. 368: *Anı bilsen kim eyler ihtirâmı*
O hôd kanlar döküci bir harâmî

Şaraba ve *mahbûba*'a düşkünlüğünü, şarap sürahisini överken şöyle dile getirir:

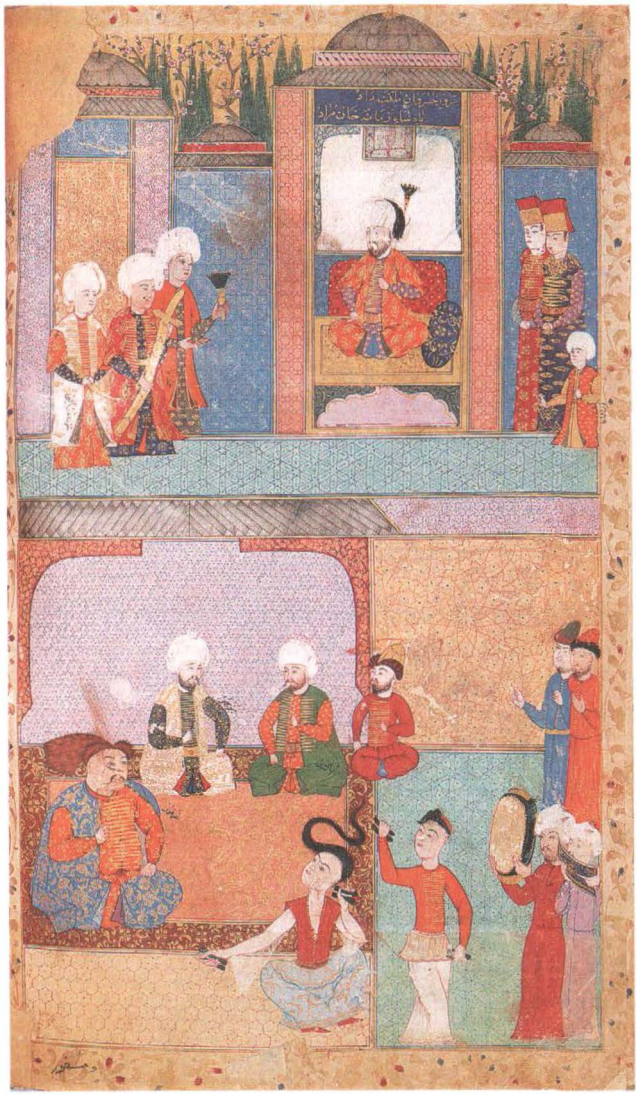
B. 379: *Revânî gibidür anun da hâli*
Mey ü mahbûbdan gâyet safâlı

Bâde nûş idüp Revânî 'işret eyle kim hûblar
Karşuna el kavşurup dursun sebû-yi mey gibi

İşret bezmine sâkî elinde câm ile girer:

Ele al sâkiyâ şol câm-i 'aşkı
Yine mest eylegil bezm-i 'aşkı

Bezm'de *mugannî*'ler de şarap içer (B. 342). Dans eden *rakkâs*'lar bulunur. Bezm'de şarap kadehi için gazeller okunur (B. 343). İşret meclisine devlet ricâli davet olunmaz. Hükümdarın musâhibleri (nedîmleri) gelir. Şarap sürahisi bezmin temel taşıdır (B. 372):

Sultan III. Murad'ın Gürcü Atabeyleri'nden Minuçihr'i ağırlaması. Resmin üst tarafında III. Murad yanında has odalı iki ağa ve cüce Zeyret Ağa ile Minuçihr'e verilecek hil'atlara bakıyor. Alt bölmede Minuçihr, muhtemelen Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü şenliklerinde bir mecliste. Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Nusretnâme*, 1584 TSMK H1365, y. 178b.

Binâ-yi 'ayşa oldur rükn-i a'zam

Bezm meclisi gece toplanır, gecenin şamdanlarla aydınlanması *'İşretnâme*'de ayrı bir faslın konusudur (B. 382-401).

B. 382: *'Arûs-i meclis olmuş şem'-i zîbâ*

B. 396: *Gice yürürse sanman ugrıdur ol*
Elif gibi cihanda doğrudur ol

B. 398: *Bu uzun gicelerdür 'ayş çağı*
Odur gülzâr bezminün gül budağı

Revânî, *'İşretnâme*'de, XIV. yüzyıl Germiyanlı musâhib şairler gibi, saf Türkçe sözcük ve deyimler kullanır. Şarap için:

B. 201: *Anı sıkmış meğer evvelde şeytân*
İçup tâ kim anı mest ola insan

B. 205: *Diküp bâgın çubugın evvel âdem*
Cihân yüzün dilerdi ide hurrem

İşret meclisinin, *sohbet*in kuralları vardır (Beyit 462-482). Bezme gelenler bilgi sahibi, kâmil, bir fende yetenek sahibi, güzel söz söyler, şâir, nüktedan olmalı ve:

Yazalar okıyalar şi'r ü inşâ
Ki her bir sözleri ola mu'ammâ

Birbirlerine saygılı sözlerle hitap edeler, sunulan kadehi sonuna dek içeler, sâkîyi bekletmemeli, öpüşmeli, şaraptan ve güzellere bakmaktan çekinmemeli, sabaha kadar böyle vakit geçirilir, uyunmaz, sohbette olanlar orada kalır. Sâkînin gözetmesi gereken kurallar (483-496): Elinde altınlı kadeh, güzel giyimli, kâküllerin dağıtıp bezmde gözetleyip herkese vaktinde şarap sunar, öpücükler verir, büyük küçük ayırt etmez.

B. 494: *Öpüşmekde kolunı boynuna sal*
Revânî leblerin sen ağzına al

Daha sonraki fasıllarda Revânî, mevsimleri anlatır (B. 497-521):

Revânî 'İşretnâmesi'nde Mevsimler

Bahar:

B. 524: *Yigitlik çağıdur 'işret zamânı*
Temâşâgâh idenün gülsitânı

B. 528: *Ki ya'nî sohbet eylen hûblar ile*

Çiçekler parlak imgelerle tasvir olunur:

B. 544: *Yine abdâl-i Rûm olmış semenler*
Elifler çekdi göğsine çemenler

Sabâ sahrada olmuş bir ekinci
Kızıl börk ile lâle bir akıncı

Yaz: Yaz mevsiminde sohbet meclisleri evlerde yahut yaylakta olur.

B. 552: *Sa'âdethânelerde sohbet eylen*
Yine 'ayş itmege cem'iyet eylen

B. 557: *Sovudub kar ile evvel şarabı*
Getürün ortaya sonra kebâbı

Beyit 561-577 arasında da çeşitli meyve tasvirleri yapar.

Güz (sonbahar):

B. 585: *Gelün biz de ana bir iş idelüm*
Gice gündüz demâdem 'ayş idelüm

B. 593: *Hazan dilberleri donandı fi'l-hâl*
Kimi nârenci giymiş kimi al

B. 604: *Hazanda eylenüz bezm-i baharı*
Geçürün 'ayş ile leyl ü nehârı

Kış:

B. 612: *Şitâ şâhına olmuş baht me'mûr*
Sular düzmiş anunçün taht-i billûr

Döşe odanda 'ayş içün bisâtı
Güzellerle hem eyle inbisâtı

Şarab iç andan eyle i'tikâf

B. 625: *Yiyüp içüp safâ sür hûblar ile*
Öpüş kucaş güzel mahbûblar ile

Esnaftan Bir Şâir: Zâtî (1471-1546) ve Hâmîleri

Sarayda nüdemâ/nedîmler arasına katılamayan esnaftan bir dîvân şâiri Zâtî İvaz Çelebi (876/1471-1546)[9] 1500 tarihinde Balıkesir'den İstanbul'a geldi. Birçok şâirler düzenli bir medrese tahsili gördükten sonra münşîlik, kâtiplik mesleğini seçerek ricâle ve saraya intisâb ederdi. Zâtî ise İstanbul'da pratik yollardan *zurefâ*nın şiir yazma sanatını öğrendi, "irfan sahipleri" arasında yer aldı. 'Âşık Çelebi, tezkiresinde onu bir yerde şöyle anar: "Zâtî merhûm ki, dünyâda bir Zâtî'dir, şi'r gayra nisbet 'arizî ve ana nisbet zâtî'dir." Bayezid Camii avlusunda açtığı *reml* (fal) dükkânında devrin tanınmış şâirleri (bu arada Hayâlî, Yahya Beğ) buluşur, dükkân hasbihaller ve şiir inşâdıyla canlanırdı. Bir defasında şu'arâ tezkiresi sahibi 'Âşık Çelebi, Zâtî'nin dükkânında Hayâlî ile sohbetini anar (*Meşâ'ir*, 66a).

Zâtî dükkânını bir şâirler yurdu olarak kullanmış, eski ve yeni şâirler ile dostluk kurmuş "şu'arânın kadîminden ve hadîsinden çok kavâbil ve efâzıl ile müsâhebet edip" her birinden istifade etmiştir. Zâtî dükkânında vaktini yıldızlara göre fal açmak, kitap kopya etmek, dîvânlara "serlevhalar" yapmak, cedveller çekmek, "tezhîb ve tezyîn" ile geçirirdi. "Nevâyî'nin Rûm'da külliyâtın

ancak ben cem' ettim," derdi. İhtiyarlığında dükkânına uğramaz oldu. Evi yakınında, Koca İbrahim Paşa Hamamı karşısında bir dükkân açtı, son günlerini yıldızlara göre fal açma ve şiir yazmakla geçirdi; birkaç ay sonra 953 Ramazan'ın ikinci yarısında (Kasım 1546) kısa bir hastalıktan sonra son nefesini verdi. Yakın dostu 'Âşık Çelebi'nin "şu'arânın nice pîri" dediği Zâtî, Edirnekapı dışında şâirlerin (Keşfî, Basîrî ve başkaları) gömüldüğü mezarlıkta defn edildi.

II. Bayezid şiire meraklı bir pâdişahtı, bir ara Zâtî, pâdişahın isteği üzerine yeni gazellerini toplayıp "içeri verdi," karşılığında "bir hazine değerinde in'âm" aldı ('Âşık Çelebi, 280b), mansıb verilmesini emretti; vezirler, sağır şâire mansıb yerine bir vakıfta tevliyyet verdiler (mütevelli, vakıf gelirinden yüzde on kendisi için alırdı). Pâdişah saliyânesi (yıllık maaş) ve ekâbirin bağışlarını bırakıp İstanbul'dan, "yârândan" ayrılmak istemeyen Zâtî, tevliyyeti reddetti ('Âşık Çelebi, 280b-281a).

Zâtî, Sultân II. Bayezid ve veziri Hadım Ali Paşa'ya takdim ettiği kasîdeler (*'iydiyye, bahâriyye, şitâ'iyye*) karşılığı aldığı 2.000 akça câize, bayramlarda aldığı hil'at ile "bir nice yıl" yaşamını sürdürdüğünü itiraf eder.[10] "Vüzerânın halvetlerine girer oldum, Hersek-zâde dahi çok merhamet ve mürüvvet iderdi ve ekser bezm-i 'iş ü 'işret iderdi." Zâtî'ye câize veren ricâlden "Pâdişahın ve Ali Paşa ve Hersek-zâde'nin her gâh 'atâ-i hüsrevânesi ... Hacı Hasan ... ve Nişancı Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin" bağışları ile nisbeten rahat bir hayata kavuştuğunu 'Âşık Çelebi'ye kendisi söylemiştir. Gazellerini beğenen Pîrî Paşa'nın cömert bağışlarını da unutmaz. Tâcîzâde Ca'fer Çelebi öğrenci iken Zâtî'yle birlikte âlem yapardı; sonraları defterdâr olunca "eski âşinâlık" nedeniyle, öbür şâirler gibi Zâtî de bir kasîde sundu, sultânın huzuruna kabul edildi. Câize ve sâlyânelere nâil oldu. Sultân Bayezid'in son saltanat yıllarında taht için şehzâdeler arasında kavga, "fitne ve fesâd" döneminde Zâtî başlıca hâmîlerini kaybeder. Hadım Ali Paşa ölmüş, dostu Tâcî-zâde ve Müeyyed-zâde azledilmişler; Zâtî "bî-kes kaldım" diyor. Selim (1512-1520) tahtı ele geçirince, şâirimiz hemen bir kasîde sundu. Selim onu, câize ve bir köy geliriyle ödüllendirdi

(yeni tahta çıkan sultân nüfuz ve otoritesini tanıtmak için şâirlerin övgüsüne muhtaçtır. Şâirler, *zurefâ*nın önündedirler). Tâcî-zâde çağırıp hangi köyü istediğini sordu, o Bursa'da ve vatanı Balıkesir'de iki köyün adını verdi (toplam geliri defterde 11.500 akça idi). Sultân Süleyman tahta çıkınca (1520-1566) yeni veziriâzam İbrahim Paşa (1423-1536) şâir Hasbî'yi hapsedince şâirler, bu arada Zâtî huzura çıktılar, paşa üzüldü; yine Hayâlî'yi desteklemek için (paşa, Hayâlî'ye hased ediyor ve zulüm yaptırıyormuş) şâirlerin topluca veziriâzam huzuruna çıktıkları görülüyor. Bu olaylara rağmen paşaya kasîdeler sundular, câize aldılar. Şâirlerin "tenhâda hicv ettiklerine" paşa üzülüyordu. İbrahim'in kanuna aykırı olarak "harem-i pâdişâhî"den doğrudan vezârete gelişi, siyasi ricâlin sözcüsü durumunda olan şu'arâ tarafından kasîdelerde dile getirilmekte idi (Sultân Süleyman tahta çıktığında kuralı çiğneyerek odabaşısı İbrahim'i doğrudan veziriâzamı yapmış, bu da dedikodulara neden olmuştu; şâirler ona karşı duyguları ifade etmekte önde geliyorlardı). Yeni veziriâzam, şu'arâdan şikâyet ediyordu. İbrahim Paşa, sonraları şu'arânın en büyük hâmîlerinden biri olacaktır. Ona karşı olanlar, paşanın rakibi Defterdâr İskender Çelebi yanında toplanacaktır. Zâtî, Kanunî döneminde kadıaskerliğe yükselen Kadri Efendi ile danişmendlik ve mülâzemet zamanında birlikte Ayasofya medrese hücrelerinde ve Şeyh Vefa Hankâhı'nda, yahut Tahtakale'deki meyhânelerde içtiklerini (*hem-kâse ve hem-kadeh*) anlatmış ('Âşık Çelebi, 280b).

Zâtî'nin kasîdelerinde bazı ifadelerden paşa alındı. Zâtî, gelir kaynağı câize ve sâlyâneyi kaybetti. İhtiyar yaşında (öl. 1546) kendini falcılığa verdi, hastalıklar baş gösterdi, "şu'arâ-yi iktidâr ber-taraf oldu." İbrahim Paşa idam edilip (15 Mart 1536) Ayas Paşa veziriâzam olunca, Defterdâr Mahmud Çelebi şâirlere verilen câize ve sâlyâneleri kaldırdı. Zâtî'nin kendi ifadesiyle "devletten me'yûs ve zilletten kâbûs geçinürüz ... fakr zâd-i âhret" demekte.

Öyle anlaşılıyor ki, Zâtî'nin dükkânı, aynı zamanda İstanbul'daki ünlü mah-bûblarla buluşma yerlerinden biri idi.[11] 'Âşık Çelebi'ye göre, "Eyyub ve Kağıdhâne çimenlerinde, Kalata (Galata) ve Hasköy encümenlerinde, Zâtî dükkânında ve At-Meydanı'n-

da bahar sohbetlerinde ve hazân cem'iyyetlerinde, gâh mabûblar mecma'ı olan Hamamlar seyrinde ve gâh Davud Paşa iskelesinde suyla oynayan sîm-bedenler seyrinde, gâh hankâhlarda ve Vefâ sema'ında ve gâh harâbâtlarda *diblik* sema'ında hemdemlerin" uğradıkları yerlerdi.

'Âşık Çelebi Manastır şehrinden söz ederken (63b), şöhretli "sâde-rûları" (sakalı çıkmamış oğlanları) var, şehir "ekseriyâ ehl-i 'ilm ve şi'r kopar bir yerdir", şâir Mihrî'nin (Âşık, 128a) "İskender nâm dilberle ahvâli meşhûrdur" der.

Zâtî'nin fakîr düştüğünde geçim darlığı yüzünden para ile başkaları için kasîde, gazel yazdığı rivâyeti ilginçtir. Böylece, sıradan patronlar, saray ve ricâl dışında şiir, para kazanma aracı olarak kullanılmış olmaktadır.

Zâtî, gerektiğinden fazla sohbet etmezdi. Dostu 'Âşık Çelebi'ye göre, gönül rahatlığı ile başkalarıyla harcadığı vakit azdı. Zevkle uğraştığı şey, şiir yazmaktı. Sağır ve çirkin bir adam olan Zâtî, *zurefâ*nın meşrebince, mahbûbelerden çok mahbûblara düşkün bilinir ve şiirlerinde buna dâir hayli işaret vardır. Şu beyti hayli yaygındı:

Meyhâne-i âşk içre ben bir dolu kaldırdım
Bir çengî güzel sevdim sermâyeyi çaldırdım

Dostu Delibirâder Gazâlî gibi o da, bu meclislerde söylenen çoğu açık saçık konularda bir *Letâ'if* te'lif etmiştir. Zâtî, oldukça edeb-dışı kıtalar yazar ('Âşık Çelebi, 128a).

Zâtî'nin Şiiri

"Vilâyet-i Rûm'da şi'rin Ahmed Paşa vâzi'-i esâs-i bunyânıdır, Necâtî, rükn-i evvelidir. Mesîhî rükn-i sânîdir; Zâtî, eğerçi dahi külliyetli şâ'iridir ve envâ'-i fünûn-i şi'rin nazmına kâdirdir, amma onun nazmı hûb ise bunun (Mesîhî'nin) 'işveger ve perrân ve anun libâsı edâsı kâmetine rast ise, bunun dahi cesbândır." Zâtî, başlangıçta Hayâlî'nin dostu idi. Sonra araları açıldı.

"El-hak Necâtî Rûm'da fenn-i şi'rin maddetülhayâli ve şu'arâ-yi fürs'ün seng-i ta'n-i zahm-i bî-rahminden şu'arâ-yi Rûm'un sebeb-i necatıdır. Eğer Ahmed Paşa bu fende evhaddır ... Şu'arâ-yi selefin biri dahi Zâtî'dir." 'Âşık Çelebi (13a), Necatî'deki gibi "tekellüfsüz ve tasallufsuz," zorlamadan tabii yazılmış şi'ri beğenir. Zâtî'nin şiirleri de bu üslûbdadır. Zâtî'nin üslûbuna gelince, Türkçe kullandığı deyimler ve atasözleriyle *kudemâ*yı hatırlatır.[12] Zâtî'nin üslûbunu 'Âşık Çelebi, "râsîn ve râsih ve muhkem ve metîn" diye değerlendirir (278b).

Şâir olmanın koşullarını 'Âşık Çelebi şöyle özetler: "'Ulûm-i âliyye vesâir fünûn-i bedî'iyye öğrenmiş olmak, Fârisî bilmek. Zâtî şu'arâ pîri ve üstadıdır; Fârisîden ma'nâ tercüme eyleseler ... okuduklarında bu Farîsîde vardır, filânın filân beytinden tercümedir, derdi; ammâ kendi tercüme eylerse okusa, tercümedir deseler, 'ben Farîsî bilmediğim bilürsün' der idi. Diyâr-i Rûm'da evvel zamandaki şi'rde mesnevîde Şeyhî ve kasâyidde Ahmed Paşa ve gazeliyâtta Necâtî zuhûr edip bunlardan mukaddem olanlar mesâbe-i 'ademdedir. Bu takdirce, Zâtî şu'arâ-yi Rûm'un şuyûhundan ve suhan-verân-i kurûmun ehl-i rusûhundadır. Şi'rde salâbet mezhebidir; muktedâ-yi şu'arâ olmağa evlâ ve elyak ve ensebdir..."; devamla Zâtî'nin şiirlerindeki özellikleri bir bir sayar: Zâtî şi'rinde "me'âni-i gârîbe ve hayâlat-i hâssa-i 'acîbe ve sanâyi'-i bedî'iyye ki şi'rinde ol cem' itmiştir." Kazanç kaynağı şi'rdir. Ancak 940/1543'ten sonra yazdıkları "letâfet ve selâsetten bi'l-külliye 'ârîdir."

Ekâbire yazdığı kasîdeleri, eskilerinde gerekli değişikliği yapıp sunardı. Özetle, iki şey onun kendisini tamamıyla şâirliğe vakfetmesine engel olmuştur: Sağırlık ve geçim sıkıntısı. Dükkânına yakışıklı gençler gelir, hediye verir; Zâtî de ona "mahbûbun hirfetine göre bir murabba'ya gazel dirdi." Klasik şiirin saray ve ricâl tekelinden çıkıp bir piyasa meta'ı haline gelmesinde Zâtî gerçekten bir devrim sayılabilir. Bazen Zâtî'ye, para ve nefis yemeklerle bir er veya hâtûn, hizmetkârını gönderir, şöyle bir mahlas, kafiye ve redifle bana bir *murabba'* veya *gazel* yazıp gönderesin, diye şiir ısmarlardı ('Âşık Çelebi, 279b). Patron bunu sevgilisi için kullana-

cak, Zâtî de "hele sermâyeden ziyânımız yok, gazel dîvânımızda kalır" diye yazmaktan çekinmezdi ('Âşık Çelebi, 279b). Uzun ömründe eski ve yeni şâirlerle buluşup konuşmayı ve her birinden bir şey öğrenmeyi yeğlemiştir. Kendisi, 1600-1700 kadar gazeli ve 400 kadar kasîdesi olduğunu 'Âşık Çelebi'ye söylemiştir.

Dükkânında fal bakmak için oturmak zorunda idi. Bununla beraber, 'Âşık Çelebi'ye göre, tüm enerjisini şiir yazmaya vermiştir. 'Âşık Çelebi, eğer bu geçim sıkıntısı olmasaydı, Zâtî "Rûm'da ferîd olurdu" der (180a). Şâirler onun dükkânına sık sık gelirdi; bu ziyaretler fal baktırmak (bu arada mahbûblarla buluşmak) dolayısıyla olmalı. Zâtî, şiire heves eden gençlere muallimlik ederdi ('Âşık Çelebi, 222b). "Şâir makdûrun getirüp önünde dermeyân iderdi." Zâtî onların kusûrlarına işaret eder, ama "metâ'ı şi'ri ucuz düşürürdü."

Zâtî, bazı şâirlerin kendi buluşu olan *matla*'ları kullandıklarından da yakınırdı ('Âşık Çelebi, 279b). "Zamanımızda mümeyyiz-i şu'arâ" olan Zâtî devrindeki bazı şâirleri ağır deyimlerle gülünç hale sokardı ('Âşık Çelebi, 228a).

Necâtî anlatır: "Magnisa'ya giderken İstanbul'a uğradı, şu'arâyi vakt Revânî ve Ferrûhî ve Mesîhî ve Şem'î ve Âhî meclisine cem' olup eş'ar okunup sohbet-i bâde olunurken" mezbûr Hallâc Zâtî [şâirimiz Zâtî değil] geldi, Necâtî merhûm kim olduğun sordu, "Bunlara dahî Zâtî derler, deyü istihzâ tarihiyle medh eylediler. Gerçek sanıp 'aceb Zâtî dururken bir Zâtî dahi zuhûr etmeğe küllî kuvvet gerek deyü keyfiyyet-i haline ve kemmiyet-i mikdârına" bakıp "Bre edepsiz bu bizâ'a ile Zâtî'ye mu'âraza ve anınla şi'rde mutâraha ne haddindir" diye kovmuş.

Zâtî'de işret meclisleri hakkında beyitlerde[13] bu tür meclisler için kullanılan tâbirler şunlardır: *meclis, gülşen-i bezm, bezmgâh, sohbet, bağ-i 'işret* ve mecliste *'uşşâk, mutrib, sâkî, mugân.*

Çalgılara gelince: 'ûd, def-zen, kopuz, tef (def), ney, musikâr, kanun, kudüm, çeng, rebâb, dâire-zilli def, tanbûr, çalpara.

Serdaroğlu, *Zâtî Divânı*'nı analizinde (Bölüm 11) onda eğlence hayatının, bu arada içki meclislerinin önemli bir yer tuttuğuna işaret eder.[14] *Meclis-i 'işret, şarap, mey, mestî, musîkî, raks*, Zâtî'nin

şiirlerinde bol bol övgü ile andığı şeylerdir. Şarap, insanı sıkıntı ve kederden kurtarır.

Vakt-i gül sâkî mülâyim sûfîya meydan bana
Tövbe itdürme yüri her nesnenün eyyâmı var

Mir'ât-i kalbi gussa ve gam eyledikçe jeng
Sofî şarâb-i sâf ile sâfî cilâlaruz

Ta'n itme zâhidâ anda olmuş bu diyü mest
Görmez hele riyâ yüzini rind-i mey-perest.

Bu vadide güzel, basit bir Türkçe ile cidden nefis beyitler yazar:

Yalunuz nûş eylerem eşküm meyin ey zülf-i yâr
Gönlümi bu gicecik gönder nedîm olsun bana

Mustafa 'Âlî (1541-1600): *Mevâ'idü'n-Nefâ'is* ve *Kavâ'idü'l-Mecâlis*

Hâs-bağçe'de *'ayş u 'işret* meclisine katılanlarca gözetilecek kuralları özetleyen eseriyle 'Âlî, bu alanda en önemli kaynaklarımızdan biridir.

1541'de Gelibolu'da dünyaya gelen 'Âlî, medreseden mezun olur olmaz, 20 yaşında, bir patron bulmak için Konya'ya, Şehzâde Selim'in (sonra II. Selim) yanına gider ve ona ilk eseri *Mihr u Mâh*'ı sunar; şiirden anlayan şehzâde, ona kadılık yolunu açan *mülâzemet* pâyesi sağlar; sonra münşîlikle, divan kâtipliği hizmetine alır.[15] Böylece, genç adam *ilmiyye* tarîki yerine tüm yaşamına yön veren *münşîlik-kâtiplik* mesleğine başlar.[16] 'Âlî gibi edebî yeteneği olan biri için kâtiplik, hızlı ilerleme imkânı vermektedir. Aslında, 'Âlî'nin patronu Şehzâde Selim yanında hizmet eden şâirler arasında sivrilen birçoğu, medreseden gelmiştir.[17] 'Âlî, aynı zamanda Selim'in sarayında *müteferrika* pâyesiyle seçkinler arasında yer alır. Bu atama, patronun ona özel ilgisini gösterir. Şehzâde Selim Kütahya'ya nakledilince, 'Âlî de patronu yanında Konya'dan Kütahya'ya geçer. İlk Osmanlı döneminden beri bir edebiyat ve şâirler yurdu olarak bilinen Kütahya'da 'Âlî, Nizâmî ve Dihlevî'nin mesnevîlerine nazîre olarak *Tuhfetü'l-'Uşşâk* adlı eserini tamamlar.[18]

Gelibolulu Mustafa 'Âli (beyaz elbiseli), *Nusretnâme*, 1584. TSMK H 1365 y. 36'dan ayrıntı. Sol konunun üzerinde "Müellif-i Kitab" ibaresi vardır.

Kütahya'da Şehzâde Selim'in sarayı, birçok şâirin (yirmi kadar) katıldığı *meclis-i işretler* dolayısıyla şâir ve münşî genç 'Âlî için bulunmaz bir çevre idi. 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*'da, Şehzâde Selim'in şâirler için eşsiz hâmîliğini, "*Cemşîd meclislerini* geçen" görkemli meclis-i işretlerini, övgüyle anmaktadır. 'Âlî kendisi, bir av partisi dolayısıyla şehzâdeye sunduğu bir şiir için oldukça dolgun bir câizeye (100 altın) lâyık görülmüştür.[19] 'Âlî, eski *Germiyanlı musâhib şâirlerin* izinde, 920/1562-63'te *Mihr ü Vefâ* adıyla, *Yusuf u Zelîha* aşk hikâyesine benzer, 7000 beyitlik bir mesnevî yazmış (eser şimdiye dek bulunamamıştır).[20]

Musâhiblik sanatında ustalığını göstermek üzere 'Âlî, bu dönemde geçmişteki saray şâirleri izinde, eğitimci, ansiklopedik-didaktik eserler yazmıştır. Bu yanıyla 'Âlî'yi, Germiyanlı Ahmed-i Dâ'î ve Ahmedî safında bir şâir sayabiliriz.

'Âlî, İstanbul'da Vezir Lala Mustafa desteğiyle divân kâtipliğinde bulunmuş (1562-1568), sonra Bosna serhaddinde Ferhâd Paşa hizmetinde, tehlikeler ve yoksunluk içinde sekiz yıl (1568-1575) bir sürgün hayatı yaşamış, küskünlük ve saldırganlığı artmış; Lala Mustafa ve Hüsrev Paşaların doğu seferlerinde başkâtiplik hizmetinde bulunmuş (bu hizmette doğu seferlerini anlatan *Nusretnâme*'yi yazmış), nihayet Halep timar defterdarlığı ile merkezden uzaklaştırılmıştır. Orada, paşanın timar tevcihlerinde rüşvetçiliğini görerek İstanbul'a gönderdiği bir şikâyet yazısı ilginçtir.[21] 'Âlî, 1582'de, III. Mehemmed'in görkemli sünnet düğününe davetli olarak bir ara İstanbul'a gelmiştir (onun bu düğünü tasvir eden büyük sûrnâmesi: ***Câmiu'l-Hubûr der Mecâlis-i Sûr***).[22] 'Âlî, uzun yıllar kaldığı Halep timar defterdarlığında takdir edilmediğini düşünüyor, ilm-i inşâda ve şâirlikte herkesten üstün olduğu iddiasında bulunarak, en az nişancılık veya beyler-beyilik umuyordu.[23] Bir ara Kayseri sancak beyliğine getirildi, aşağılandığına inandı; çok geçmeden azledilmiş, fakir düşmüş, kitaplarını satmak zorunda kalmış. Vefatı 1600 yılındadır. Bir eserinde kendisini, " 'Âlî Hâdimü'l-Ahâlî" imzasıyla tanımlaması ilginçtir.

'Âlî'nin eserleri, açıkça amaçladığı asıl görev olan sultâna musâhiblik için yetenekliğini kanıtlama veya sultânlardan ve paşalardan himaye ve destek sağlama amacıyla yazılmıştır.

'Âlî'nin musâhib devlet sekreteri (*kâtibu's-sır*) için gerekli Hind-İran menşeinden devlet idare prensiplerini özetleyen eseri, *Nushatu's-Selâtîn*'dir (eser, İngilizce çevirisiyle Andreas Tietze tarafından yayınlanmıştır: *Mustafa Âlî's Counsel for Sultâns of 1581*, Viyana, 1979). Aynı zamanda dîvân kâtipleri için pratik beceri ve bilgileri özetleyen eserleri arasında Câhiz'in *Minhâcü's-Sulûk* adlı eserinin ilâve ve çıkarmalarla özeti *Mehâsinü'l-Âdâb* yine sekreterlik alanında bir eseridir. Devlet kâtibi ve musâhib sıfatıyla 'Âlî ve Câhiz'in meslek ve yaşamları yakınlık gösterir.

Sultân ve devlet adamları için eğitici bir bilim dalı olarak anladığı tarih alanında, 'Âlî genel tarih ve *gazavâtnâme* tarzında eserler yazmıştır: Lala Mustafa'nın doğu seferinde dîvân kâtibi olarak seferi anlatan *Nusretnâme* (1581), *gazavâtnâme* tarzında bir eserdir. 'Âlî'nin bu alanda öbür eserleri, Sigetvar Seferi üzerinde *Heft-Meclis*, Kanunî döneminde şehzâdeler mücadelesini konu yapan *Nâdirü'l-Mahârib*'dir. Genel tarih alanında temel eseri, 1591'de başlayıp 1598'de bitirdiği genel Osmanlı tarihi, *Künhü'l-Ahbâr*'dır.[24] *Fusûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd*, tarihte devletlerin çöküş nedenlerini inceleyen ilginç bir eserdir; bu esere, tarihi bir ibret aynası olarak ele alan nasîhatçi görüş hâkimdir; Ferhâd Paşa için *Zübdetü't-Tevârîh* adıyla Türkçeye çevirdiği Kadı Ahmed'in *Işrâkü't-Tevarîh*'i (1575) aynı amacı gütmektedir.

'Âlî, bir taraftan münşîliğin son durağı nişancılık makamına geçmeyi arzuluyor; öbür taraftan sultânın *musâhibi* (*nedîmi*), mahrem yakını olarak önemli kararlarda danışmanı olmaya kendisini hazırlamış biliyordu. Dîvân kâtibi sıfatıyla kendine özgü bir inşâ üslûbu ile *Münşeât*'ı, hat ve hattatlar (*Tuhfe-i Hattâtîn*) üzerinde risâlelerini yazarken, öbür taraftan musâhib-nedîmlik sanatına özgü eserler yazması dikkate değer. *Kavâ'id* adlı eseri (yazılışı 1587), özel toplantılarda gözetilecek kurallar üzerinde, *Kâbûsnâme* tarzında bir eserdir. 'Âlî, büyükleri arzuladığı doğrultuda ilgilendiremeyince, yazılarında acı bir eleştiri yoluna girdi. Bir kelime ile 'Âlî'nin eserleri, patrimonyal bir sistemde patronun, özellikle sultânın dikkatini çekmek ve himayesini sağlamak için yazılmış eserlerdir.

Nihayet 'Âlî, *Şehr-engîz Berây-i Hûbâniyân-i Gelibolu*[25] adlı eseriyle, klasik şâirlerin, patronları için *şehir mahbûblarını* tasvir eden tarzı da denemiştir.

Pâdişah yanında dilsizler, cüceler, hadımlar olması normal. Ama, "Pâdişahlar, erbâb-i ma'rifetten musâhib edinmemek nedir ki, hâcemiz vardur ve mukarrib ağalarımız bî-şümârdır, cevâbın vermek dûn-himmetlikdir," (*Kavâ'id*, 346-7).

Son aşamada sultâna *musâhib/nedîm* olmak, kuşkusuz 'Âlî'nin büyük beklentisi idi. *Nushatu's-Selâtîn* mukaddimesinde 'Âlî, bilgin musâhibin, hükümdara doğru karar vermede kaçınılmaz hiz-

metini belirtir. Sultânların yakınında Firdevsî, Râzî, Câmî gibi seçkin kişiler bulunmalı, zirâ onlar pâdişahın görür gözü, tutar eli makamındadır. Bu hizmette onlar, pâdişaha karşı açık sözlü olmalı. 'Âlî, kendi zamanında musâhib ve vezirleri eleştirerek, bu nitelikten uzak olduklarını belirtir. Musâhib için, eskiden beri en önemli bir yetenek, iyi bir şâir olmaktır. O, *elsine-i selâsede* (Arapça, Farsça, Türkçe) şiir yazmış (Türkçe ve Farsça divanı), kendisini "fenn-i şi'rde mümtâz ve şu'arâ içinde ser-efrâz" saymaktadır. III. Mehemmed'e cülûsunda sunduğu kasîdede, kendisini devrin büyük şâirleri Bâkî ve Nev'î düzeyinde görmüştür. Rızâ'nın şu'arâ tezkiresinde 'Âlî, "ilm ü irfânda nâmdâr ve şi'r ü inşâ ile şöhret-şi'âr" olarak anılmaktadır.[26]

'Âlî, 1587'de hâmîsi III. Murad için *Kavâ'idü'l-Mecâlis* adlı eserini bitirip sunar. 1590'da Cidde valiliğinde iken, bu esere *Mevâ'idü'n-Nefâ'is*'i ekler. Bu son eserini, *Ziyâfetnâme* diye açıklaması yerindedir, zira *Kavâ'id* toplantılarda gözetilecek kurallardan söz ederken, ikincisinde *mecâlis-i 'işret* âdâbını açıklar.[27]

'Âlî'de Meclis-i 'İşret Âdâbı[28]

'Âlî, *Kavâ'id*'i, mukaddimede şöyle takdîm eder. "Meclis'te birbirleri ile yerler içerler idi ... Felâ-cerem o gice ba'zî rindân ve eshâb-i dîvândan nice rû-şinâsân ol 'asrın a'yânından herbirinin simât-i şâmesine milımân ... cem'iyyetle nümâyaiş olup ... birbirlerine 'arz-i meveddetleri ve ... 'ayş u nûşla ülfetleri tezekkür olundukda ... sene hams ve tis'în ve tis'amie (995/1587) esnâları idi ... mun'im kibâr ve sigâra ... tamâm yigirmi sâldir ki encümeninde encüm gibi şem'-i ravgan yanmadı ve bezm-i nişîmeninde sikr-i mükerrer şerbetinden gayrı kimse konmadı ... meğer ki 'unfuvân-i şebâb halindeki nûş-i şarâb ve zülâl-i bâde-i nâb ola, veyâhûd ... nûş-i eşribe ve ... kahve-i germâb ola, ... yârân ... müşâvereleri ile *Kavâ'idü'l-Mecâlis* nâm konıldı."

'Âlî'nin *Kavâ'idü'l-Mecâlis* giriş kısmında işret meclisi şöyle tasvir olunur: "şeb tâ seher fürûzân ve rahşân hezârân hezâr efrûhte mûm ile müzeyyen ve muhaşşî, 'al'el-husûs agniyâ-yi rûzgâr bast-i

sofra ile şem' gibi nümûdâr ... ve herkes yârânı ile 'ayş u 'işrette ve her hasîs ... nân-i huşki ile genc ü mezelletde, 'ayyâşlar devr-i câm ile gerdûndan intikâm almada ve kallâşlar zevk-i müdâm ile felekden kâm almada, zen-perestler lâle-hadd nigârlarile 'ar-i nâmûs hörmetini yele virmede ... idi."

Şol ki eshâb-i 'izz ü devlettir
Sohbeti mûcib-i sa'âdettir

Ni'metin yer Hudâ'ya şâkir olur
Vaktiyile namâza hâzır olur

...
Ki kılur yâd-i nazm-i güher-bâr
'Işk olur 'akibet o şi're iş'âr

Meclis oldur ki anda tâ'at ola
Ne mesavî ola ne gıybet ola

Saraylarda *halvet-i hâs* veya *meclis-i hâs*, harem gibi, davetlilerin izinsiz giremeyeceği özel bir yerdir. Meclis-i işret, *halvet-i hâs* sayılır. Toplantıya, kimlerin davet edileceğini enderûn ağalarından görevli *mîr-i meclis* tayin eder, o ne emrederse yapılır. Davetli, toplantıya katılmak istemezse, gelen adama bir miktar altın para vermesi iyi bir âdettir.[29] Davet edilenin toplantıda kibar bir dille konuşması önemlidir. 'Âlî'ye göre mecliste köle kısmının, sözün başını gözünü yararak konuşmaları dinleyen için bir azaptır. "Anın gibilerin meclisinden selâmetle kurtulmak cehennem azâbından kurtulmak" gibidir. Mutaassıp hocalar da meclise yakışmaz. Şeytana sormuşlar, "Nedîmin kimlerdir?" "Şer'e muhâlif söz işittikce fırlar bir ehrimen ola ... Meclislere cümleden evvel girüp sâyir halktan sonra çıkmış ve sakalı uzun ve bıyığı kırkılmış kölemen, elinde tesbîh muttasıl fır fır döner nedîmdir," demiş. Sultânların

"nedîm ve mudhikleri (maskaralar)," Türkçeyi asla düzgün telaffuz edemeyenler Çerkes, Kazak ve Araplardır. Nedîmlerin çoğu, gençlikte ekâbir haremine girip[30] dillerini az çok ıslah ederler.

Bir sâhib-i devlet meclisine davet olunur ise, ne zaman gitmek gerekir, kuşlukta mı, öğlen mi, ikindi mi, bunu o zât hangi zamanda hoşlanır, ona göre saptamalı.[31] Bir meclise davet edilen kimse kalabalık bir maiyetle gitmemeli.[32] Maiyeti dışarda kalır. Mecliste edep kurallarından biri de, herkes bilgin, güzel konuşan birisini dinlerken, bir kitap alıp kenara çekilmek "dûn-himmetlikdir."[33] Sofraya oturulduğunda ilkin hâne sahibinin başlamasını beklemeli.[34]

Ziyafet, Şarap

Ziyafette sunulan, "istakoç," teke ve midye çeşitleri, nefis yiyeceklerdir. Şarap meclisinde fazla içerek kendinden geçip kötü laflar etmek, kusmak, yahut susup oturmak çoğu kez "âyîn-i meclis ne idüğüni bilmezler"in kötü halleridir. Bu görgüsüzlükler, *zurefâ* sınıfına yakışmaz. "Bâde sohbetlerinde börekler ve galîz yağlu yemekler câyiz değüldür." Şarapla beraber giden yiyecekler, yarı-pişmiş kebaplar, ekşilü çorba, kavurma ve köfteler, özellikle balık çeşidi, istiridye tercih edilen yiyeceklerdir. "Ekâbir ve ehl-i safâ meclislerinde" ziyafet sofrasında elli kadar fındık fıstık çeşidi, kavrulmuş badem, balık yumurtası, havyar ve pastırma dolu olmalı, sofra çeşitli mevsim meyveleriyle, çiçek, vazolar ve gül yaprakları ile bezenmelidir. Zevk sahibi ev sahiplerinin şân u şöhreti, bu gibi nefîs şeylerin tedarikini gerektirir.

Her gedâ fehm eylemez âyîn-i cem'dür bezm-i mey
Bunda bir şâhâne tavr u bâşka âlem vardır

Sâkîler

"Bezm-i şarâb olan meclisde, mutlak husn-dâr ve mahbûbe vü gûyende ve hânende kısmından olan gül-'izârân-ı mergûb, ba'dehu sâkî nâmına hizmetde ehl-i bezmi görüp gözetmekde ve mîr-i

Bir sâkînâme yazmış olan İşretî'nin içki sunan sâkî ile birlikte resmi. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şuarâ*, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Tarih 1772, y. 470b.

meclisin mizâcına muvâfık hareketinde sâde-rûy-i matlûb elbette hem-nîşîn olmak gerekdür." Hizmetliler ayakta dururlar, tâ ki kafalar kızışıp yanaklar kızarır, o zaman onlara da kadeh sunula. Hatta "mîr-i meclis" iltifâta lâyık olan emekdârlara, zaman zaman kendi eliyle kadeh sunar; böylece meclisde iltifat görenlerle beraber olmadığı için üzülenlerin hatırı alınmış olur. Özellikle, mîr-i meclis, tabiatına aykırı hareketler gördüğü zaman görmezlikten gele.

Kaçınılacak Davranışlar

Büyüklerin huzurundayken tükürmek, "ötdürerek sümkürmek," yellenmek, geğirmek, burnunu karıştırmak, kaşınmak, "kalbe keder veren nesneleri anmak, başkalarını küçümseyecek sıfatlar kullanmak, yemek, bıçak ve mendili ile oynamak, izinsiz murabba' oturmak" edebe aykırı hareketlerdir; bu gibi işler, şehir oğlanlarına özgüdür. Mahrem yakınları bile olsa, devlet büyüklerinin haremine, içoğlanlarının oturduğu yere izinsiz girmek doğru değildir. Bir müellif veya şâir eserini okurken, "şurası hoşça olmuş," aferin demek nezaketsizliktir; kalanını beğenmedim, övme yerine zemmetme anlamına gelir, edep dışıdır.

Büyüklerin meclislerinde *gılman*'a,[35] meclisin "sâde-rû hizmetkârlarına nazar-i şehvânî ile göz dikmek" meclisin sahibine karşı ayıptır[36] ve haramdır. Şâyed, sarhoşluk halinde bazen hizmet edenlerden biri gülüp cevap verirse, her ikisinin katline sebep olabilir. Bu gibi küstahlıklar, "şehir oğlanı" cinsinde, yahut sâzende ve gûyendelerde görülür. Mecliste bazı aşağılık şahısların, "hadi esrar, kahve getir, içelim" diye laf etmeleri edepsizliktir. Bu gibileri hemen meclisten kovmak yerindedir.[37] Fakat meclislerde "ba'zi nâzenîn nigâr ve cüvanlardan," saz çalan ve şarkı okuyanlardan, yahut ulemâ, şu'arâ ve ehl-i irfândan bu gibi istekler vâki olursa, yerine getirilmek gerekir.

Bazı meclislerde *musâhebet* (dostça görüşme) elden gider, "münasebetsiz sözler söyleyen"ler yüzünden mecliste "'avâm-i nâs bulunmak, ulemâ, şu'arâ ve ukalâ ve zurefâ" için bir azaptır. Mecliste âkilin sözünü anlar kimse yoksa, o da bir azaptır. Mecliste karşılık-

lı hoş, ilginç hikâyeler anlatılması (*mutâyebat*) bir âdettir; bu hikâyeler yazıya dökülüp *letâ'if* denilen bir literatüre vücut vermiştir. Lâmi'î'nin *Letâ'if*'i ilginç, tarihî rivâyetleri içerirse de, Delibirâder Gazâlî'nin açık saçık hikâyeleri[38] yüzünden patronu Şehzâde Korkut onu yanından uzaklaştırmak zorunda kalmıştır.

Keyif Veren Maddeler

'Âlî, sâkînâmelerdeki sırayı gözeterek, ilkin keyif veren maddeler üzerinde durur. Keyf için içilen otlar, *beng, esrar, berş, meres* ve afyondur.[39] *Tiryâkilik*, bağımlılık yapar. Şarabı ve otları içmekte bağımlılık yapmaması için az almalı ... kendinden geçecek kadar fazla içmek "renc-i humârî"ye neden olur. Aklı olan, bu murdar şeyleri yemez. *Terkîb* ve *dilber-lebi* denilen *ma'cun*lardan da kaçınmalı. Halk arasında macun ve toz kullanan sayısız esrarkeş, kaybedilmiş haşerât sayılır. *Kara Pehlivan* dedikleri macunu yiyenler, evhâm ve hayâlâta tutulurlar, gâh susup oturur, gâh kaşınırlar. Onu alanlar, tatlı bir şey yemek veya içmek ister. Hayvan gibi yatar uyur; sonu ölümdür; aklını ve cinsel iştahâsını kaybeder. Kahveye gelince,[40] uykuyu ve şehveti giderir, çok içilirse idrarı artırır, tiryakiler kahveye meyl etmede nâçâr olur. Hepsinden iyisi şaraptır. Rindlere göre şarap vücûdun gücünü artırır. Ayyâşlar onu da ölçülü içmeli; fazla içenler sarhoşluk halinde uyuklar, sayıklar, bir tarafa yıkılır, başkalarına yük olurlar. Sarhoş alıngan olur, kızar, gazaba gelir.

Çalgılar

Sâkînâmelerdeki konuları izleyen 'Âlî, musikî âletleri üzerinde ayrıntılara girer. Neyi tüm sazların *şeyhi* sayar; neyin aşk ile ah u vah ile yakıcı gücünü tanır; "mürşîdin" pîri, *daf*dır (tef). *Kanun, erganun,* hâl ehlinin (sûfîlerin) seçeneği olup sırr-i aşkı veren nağmeleri sayısızdır. Ud, bu sazların başında gelen sazlardandır. Rum-ili dîvânesi *şeşhâne* ve *kopuz,* bazı meclislerde olur; birbirinden ayrılmaz. *Çeng u çegâne,* sonradan ortaya çıkmış halk çalgısı olup *osurdusu çok bir saz*dır; öbür sazları bastırır, gürültüsü çok

meclislere yakışır. *Tanbur,* aşk oyununda kendinden geçmiş âşıkların seçeneğidir. *Şeştâ* "diline her ne gelse söyler ... bir erâzil-peresttir." *Musikâr* ondan farklıdır; *musikâr*, âşıkların sırdaşı olup muhabbet dertlerini dile getirir. *Düdük* kısmına gelince, *çağırtma düdüğü*, Nây-i Irakî, "ehl-i 'ayş u nûşun" seçeneği olup Sifahân (İsfahan), Hicâz ve Irakî makamlarını hâl edinmiştir; aşk ehlinin sazıdır. *Mansûr* adındaki saz, Arap kabilelerine mahsustur, şaraptan *hamrâ* haline düşenlere gıda gibi gelir.

Gılmân, Hizmetkârlar

Acemi kulları seçerken onların karakterini, *ilm-i kıyâfe*den (karakteriyoloji) anlayan birinden sormalı.[41] Üstü başı yırtık olanı almamalı. Önlerine yemek konula; yemeği aç kurt gibi yerlerse, her işinde atılganlık a lâmetidir. Hizmete alınacaklar arasında bir grup da *yanaşmalar*dır. Satın alınmış köleler, ekâbirin hareminde hizmet kurallarını öğrenirler; *edeb-perver gılmân* her an hizmete koşan, giyimine, temizliğine bakan içoğlanlarıdır; onlar makbûldür. Dışardan şurada burada hizmete alınan *hovardalar*, bu kuralları bilmez. Kul, sonunda inâyetlere erişme ümidiyle hizmetleri istekle yapar.

Ekâbirin evlerinde güzel câriye ve içoğlanları, cinsel ilişki için tutulmaktadır. Onlar efendilerinden başkasının yüzüne bakmamalıdır. Pâdişahın nedîmlerinden biri bu kuralı gözetmediği için gözden düşmüştür. İçoğlanı şerbet ve kahve sunarken, "diz çöküp domalıp" başka anlamlara gelecek durumlara kalkışmamalı. İki hizmetkârın bir araya gelip efendilerini çekiştirmesi, ufak bir şeyi bahane edip başka kapıya gitmeye izin istemesi, giyim kuşamda sık sık efendiye istekte bulunması, çekinilmesi gereken hareketlerdir. Satın alınmış hizmetlilerin, efendinin nimetlerini beğenmemesi, bu nimeti onlara veren Tanrı'ya karşı gelmektir. İçoğlanları arasına *evlâd-i Etrâki* sokmak, saf suyu bulandırmak gibidir. Efendilerinin aleyhinde olanlar katle müstahaktır.[42] Onları yedirip içiren, soğuk kış günlerinde barındıran, kemhalar giydiren efendilerine karşı hâinlikleri, bu dünyada ve öbür dünyada cezalandırılır. Efen-

dilerine, azilde ve bir mevkie tayinde tavırları aynı olmak gerekir. Kulların talihi, "kapı kapı satılmak"tır. Bazı hizmetkârların, bir pâdişah dirliği isteğiyle ayrılmak istemeleri, efendilerinin hatırını kırar. Çoğu hizmetkârın, sonradan ev bark ve aile sahibi olduğunu 'Âlî işaret eder.[43]

Hizmetliler, verilen bahşiş değerce az da olsa, sevinçle alalar, başkasına vermeyeler. Bir hizmetkâr sonradan servet ve mevki sahibi olursa, eski efendilerinin çocuklarına, gerekirse timar ve zeamet almakta yardımlarını esirgemeyeler. 'Âlî, bu fasılda, Osmanlı toplumunda genelde efendi-kul *(patron-client)* ilişkilerinin ne kadar önemli olduğu ve bu ilişkilerin sosyo-psikolojik ve etik kuralları hakkında dikkate değer ayrıntılar vermektedir. Bazen haremde ciddî durumlar ortaya çıkar: Bazı kullar *kallaş* olur, kollarını dağlar, bazûlarını çiviler ya da hizmetkârlardan birine âşık olur; bu gibilerin kavî bir *dilekçi*si çıkarsa hemen ona verilir, çıkmazsa gizlice denize atmak gerektir (s. 340).[44] (P. Rycaut, saray câriyelerinden azgınlık gösterenlerin bir çuvalda taşla denize atıldığını anlatır.) Bazıları afyon ve *toz* bulup kullanırsa, ibret olarak dayak atılır. "Lâkin mücerred kahve içmeleri câyiz görülmüştür." Nevrûzda mesir yenmesi yararlıdır. Sarhoş eden ekşi boza ve arap-şerbeti içmelerine izin verilmemeli.

'Âlî, saraylarda hizmette bulunan Arnavut, Kürt, Rus, Bosnalı, Hırvat aslından câriye ve kulların özel karakterleri üzerinde birtakım genellemeler yaparak *zurefâ*yı uyarır.[45] "Arnavut'tan *edeb ve vekar*, Kürt'ten sadakat ummamalıdır." Rusîü'l-asl (Rus) olan câriyenin *ruspî* olmaması ve sâde-rû gılmânın *dihende*liği imkânsızdır. Kazaklar aşırı sarhoştur; zenciler ise şaraba ve bozaya düşkündür. Bosnalı ve Hırvatlar ise uzun boylu olur, sâde-dil insanlardır; aralarında edeb ve haya sahibi doğrular çoktur. Frenklerden akıllı ve tahsilli olanlar *nâzik*tir. İyi giyinmesini ve yürümesini bilir. Gürcüler, kötü bir zümredir, çoğu ne giyse pis olur. Gürcü'nün gözü ve kaşı Çerkes'e benzer. Macarlar, temizlik ve hizmette çeviktir, bazısının hıyaneti ve efendilerine karşı cinayeti görülmüştür. Çerkes ve Abazaların, güzellik, edeb ve yiğitlikte, göz kaşta letâfetleri vardır. Ama akıl kısalığından, velînimetleri olan efendilerine karşı gelirler. Arap ve Acem "mahbûb ve mahbûbelerinde" zerâfet vardır, fakat haşîn

ve münafıktırlar. "Hâsılı, merdüm-i Rûmî yegdür." Eflak, Erdel ve Boğdanlılar yaradılışta birbirine yakındır; Macar ve Hırvatlara göre ahlâkları kötüdür. Habeşlilere gelince, alıngandırlar. 'Âlî, bu genel karakterlendirme yanında her tâyifede tabii iyileri vardır, diye ekler. Rum-ili ve Tuna-boylular, yirmi yıl gençliğini korur, "sakalları gelmez diye meclis-i 'işrete lâyık" görülür. Akdeniz kıyılarından Rumlar, "Rum-ili civânları" gibi değildirler; "lezzet-i telaffuz ve peymâne"den uzaktırlar. Anadolu ve Karaman Rumları çirkindir.

Sâde-rû (sakalı çıkmamış) kölelerin mâcerâsına gelince,[46] onları satın alanlar çoktur. Sakalları çıkıncaya kadar okuyup sivrileni nâdirdir. Çoğu, bu fırsattan yararlanmaz. Halkın bu gibilere kötü gözle bakması sonucu, ekâbirin kulu olmak belâdır, derler; kaçarlar ve nice erâzile katılır, namuslarını kaybederler, kötü adla anılırlar. Akıllı olanları ricâlden birinin hizmetine girer ve kurtulur. Bazı *şehir-oğlanları*, bir *sade-rû*yu, yardım vaadiyle yanlarına çeker, sakalı çıkınca yok bahasına satarlar. Böylece, bunların hayatı kayıptır.

'Âlî'nin kadınlar hakkında görüşleri[47] zurefâ sınıfının olumsuz görüşlerini yansıtır: "Bilcümle nisâ kısmının ercümleri (seçkinleri) evcimen olup hâne-perverlik idenlerdir." Ekâbirle yatıp kalkan câriyeler, "kadın" (hâtûn) sınıfından sayılmaz (genelde, Türk toplumlarında *hâtûn*, erle eşit saygıdeğer bir statü sahibidir).[48] 'Âlî'ye göre kadının ödevi, "nefret-i kalbe bâ'is olan evzâ' ve ef'âlden mümkün oldukça kendilerini sakınmaktır." İçoğlanları ve hizmetkârlar da buna dikkat etmelidir. Ekâbir hizmetindekiler iki gruba ayrılır: Ev hizmetkârı ve efendilerinin cinsel arzularına cevap verenler. Bunlar ya satın alınmış kullardır ya da yanaşmadır. Türklerden pek çok genç, boğaz tokluğuna paşaların *kapı-halkı* arasına katılırdı. Ekâbir konakları, pâdişah sarayı gibi taşra (*bîrûn*) ve harem (*enderûn*) olarak ikiye ayrılırdı, hizmetlilerin dairesi ayrıdır. Gılmân arasında kıskançlık eksik değildir, ama bunu sık sık açığa vurmamalıdırlar.

'Âlî'nin gözlemleri, Evliyâ Çelebi'nin tasvirleri gibi, sosyal hayata, sosyal gruplara ve aralarındaki ilişkilere dair son derece değerli gerçekçi sosyal tarih gözlemleridir; modern tarihçi bu gözlemleri ihmal edemez.

Kanunî avda. *Hünernâme*, c. II, y. 52b-53a. Nakkaş Osman'ın resmi. TSMK H 1524.

Sürek Avları

Av partileri, işret meclisi gibi, patrimonyal devlet düzeninde sosyal ilişkiler ve spor bakımından önemli fonksiyonları bulunan bir kurumdur.[49] Saray işret meclisinin, *zurefâ* (seçkinler toplumu) ve güzel sanatlar bakımından nasıl önemli bir fonksiyonu varsa, sultân, şehzâde ve komutanlar için sürek avının, *san'at-i kirdâr*[50] (savaş taktik bilgisi) bakımından önemli bir fonksiyonu vardır. Bürokratlar için av câiz değildir. Beylerin devlet işlerini bırakıp sık sık av partilerine katılmaları doğru değildir. Avâmdan halkın ise, vaktini av ile geçirmesi yanlıştır.[51] Sultânla ava gitme, *Şâhnâme*'de tasvir olunduğu üzere, seçkin askerî sınıfın bir imtiyazıdır, nakkâşlar minyatürlerinde bu sürek avlarına özel bir yer verir.

Kanunî Süleyman'ın bir av sahnesi, ünlü Nakkâş Osman'ın muhteşem bir minyatürüne konu olmuştur.[52] Av yerinde şikâr ağaları ve oğlanlar hazır olur; av hayvanları, av kuşları, tazı ve zagarlar, kullanılan silâhlar, ok-yay, tüfek tasvir edilmiştir; av hayvanları boğa, geyik, karaca, turna vb. kuşlar, leopar, tavşan minyatürde tek tek resm edilmiştir. Sultânın arkasında, okluk ve içecek veya yiyecek kabı taşıyan bir içoğlanı hazır bulunur.

Meyhâneler

'Âlî, yalnız saray *hâs-bağçe* meclislerini değil, halkın toplantı yerlerini, meyhâne ve kahvehâneleri de söz konusu yapıp aykırı durumları eleştiriden geçirir. 'Âlî'ye göre, meyhânelere gidenler iki zümredir. Birincisi: "nev-civânlar, zenpâre ve mahbûb-dost"lardır; bazıları "mahbûbı ile meyhâneye varur"; ikincisi, "gece ve gündüz şürb-i hamr" ile ömrünü meyhânede geçiren takımdır. Kanunları: Cuma gecelerini kadınla, Sebt (Cumartesi) gününü *cüvânân* ile, Cuma akşamını *gılmân* (oğlanlar) ve *sâde-rûyân* (sakalı çıkmamış gençler) ile geçirmektir. Bu gibiler, Cuma günü namazdan hemen sonra meyhâncye giderler. Aynı biçimde çarşıda sanat sahipleri (esnaf) eve gitmeden dışarıda "seyr ü sülûk yollarında serseri" olduktan sonra hânelerine gelir, yarı-sarhoş dilberlerini ve sâde-rû köle-

lerini kucaklarlar, ama âciz kalırlar. Halktan olan ayyâşlar, haftada bir *tenkiye* ve şarapla kalblerini tasfiye ederler.

Bozahânelere zurefâ (centilmenler) gitmez, gitse de kebap pişirtmek ve boza içmek için gider. *Müskir* boza satılan bozahâneler, erâzil ve aşağılık kimselerin toplandığı yerlerdir. Tatarlar, âb-i hayât dedikleri bozayı gece içerler. Bozanın ekşisi sarhoş eder.

Kahvehâneler

Mustafa 'Âlî, kahvehânelere ayrı bir fasıl ayırmıştır.[53] Arabistan'daki kahvehâneler, 960/1553 yılından beri İstanbul'da ve başka yerlerde eski bozahânelerin yerini almış, sayısız toplantı mekânları olarak ortaya çıkmış, "eyü yatlu" toplantı yeri sayılmış; özellikle dervişler, "ehl-i irfân zümresi" sohbet amacıyla kahvehânelere gitmeye başlamışlardır. Kahvehânede rastlanan başka bir grup da, yurdundan kalkıp gelmiş, gidecek yeri olmayan "garîbler ve fukarâdır." Ama bunlardan başka *şehir-oğlanları* gibi *süfehâ*dan gelenlerin amacı, kötü işlerle ilişkilidir. Anadolu, Rum-ili, Mısır, Şam ve Bagdad'da, sipâh ve yeniçeri aslından kullar, kahvehânelerde sabah akşam bir köşeye oturup övünmekle vakit geçirirler. Ama "ehl-i hak kimseler" kahvesini içüp gider. İçilen kahve, Şeyh Ebûl Hasan-i Şazelî gibi dindârlar için "Tanrı müşâhedesine" götüren şifalı içecekler (*iksîr-i meşrûbât-i sulehâ*) arasında sayılmış, herkesin sevgilisi olmuştur. Keza, "esîr-i musâhabet kimseler" (arkadaşlık sohbeti arayanlar) da kahvehâne müdâvimlerindendir. Nice derbederler de, sırf tavla ve satranç, hatta kumar oynamak için kahvehâneye gelirler.

'Âlî, kahvehâne müdâvimlerinden bağımsız sanatkâr bir zümre olan[54] nakkâşları sevmez. Nakkâşlar, *siyah-kalem, rûmî* veya *hatâyî*de yetenek kazanırlar, kahvehâne ve meyhânelerden çıkmazlar. Doğrudan sultânın hazînedâr başına bağlı olduklarından defterdâr kontrolüne tâbi değildirler, fazlasıyla yüksek ulûfe alırlar. 'Âlî, karınca gibi çoğalıp sayıları birkaç bine (?) varmıştır; hazineyi aldatan haram yiyici "bir bölük müfsilerdür," aslında 70-80 *musavvir*, o kadar da *zer-kûb* yeter, der.

16. yüzyılın sonunda İstanbul'da bir kahvehane. Anonim, albüm, 1610 civarı. Chester Beatty Library, T.4.39, y. 9a.

Ayıntab'ı ziyaret eden Evliyâ Çelebi, şehrin kahvehânelerini över: Kahvehâneler gam giderir, diyerek ilâve eder: "Zirâ her kahvehânede gûnâgûn saz ve söz ve Hüseyin Baykara fasılları olur ... kıssa-hân (meddâh) ve hânendegân ve mutribân ve şu'arâ-yi gazel-hân vesâir erbâb-i ma'ârifân mâlâmâldir."

Patronaj: Bağış Yapma Hakkında

"Lûtf u kerem ... ihsan u 'atâ" Tanrı'nın sıfatlarındandır. Sultânlar ve ekâbire, o sıfatla sevgi gösterilir, onların şânıdır. İki (bin) yük (bir yük 100.000 akça) akça hazinesi olan sultân, yılda yirmi yük akça bahşiş vermelidir. Lâyık olan birisine bir defada beş bin altın bağış yapmalıdır, ama şimdiye dek bin altın üzerinde bağışı görülmemiştir. O da pek nâdirdir. Sultânın Mısır'dan beş yüz bin altın (30 milyon akça) *ceyb* (cep) harçlığı vardır ve tüm hazinenin yıllık geliri beş bin yük (500 milyon) akçadır; bu gelirden yılda bin yük (100 milyon) akçası hazinede kalırdı. Hepsi birden tüm gelir 8.800.000 altın (528 milyon akça) eder.[55] Etraftan gelen pîşkeş hediyeler ise hesapsızdır. Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi Kur'ân tefsîrini sunduğu zaman, Sultân Süleyman bin flori ile bir samur kürk bağışladı ve günlük *vazîfe*si (maaşı) 250 akçadan 500 akçaya çıkarıldı. Bu tefsîr, otuz yıllık bir çalışma ile meydana getirilmişti.

6
Osmanlı Sarayında İşret Meclisi

Batı-Anadolu Beyliklerinde İşret

Tarihî kayıtlar, Anadolu'da Türkler arasında şarap içme âdetinin erken zamanlardan beri yaygın olduğunu göstermekte. Ticaret kayıtları,[1] Batı-Anadolu Türkmen beyliklerinin nâdir pahalı şarap çeşitlerini ithal ettiklerini tespit etmektedir. Saruhan oğlu, açıkta şarap meclisleri düzenlemekte idi. Orhan'a Cenevizliler şarap sundular, Yıldırım Bayezid, 1392 Anadolu seferinde harâcgüzâr olarak ordusuna katılan İmparator II. Manuel'le işret meclisinde şarap içiyordu.

Kuşkusuz abartılı olan Al-'Umarî'nin şu satırları, Anadolu halkı üzerinde bilgi kaynağı Balaban'dan gelmektedir: "Bu memleket ahalisi sanki içki için yaratılmıştır, içki içmek ve kızlara saldırmaktan başka bir şey düşünmezler." Rum askerlerinin içkiye düşkünlüğü üzerinde notu da dikkate değer. "Onlar, ipekli elbiseler giymeye, içki içmeye düşkündürler, gerçek anlamıyla asker sayılmazlar ... savaş meydanı yerine içki sofralarını tercih ederler ... şarap içmekten başka dertleri yoktur ... eğlenmek ya da oyalanmak için ata binerler. Eyi atı Türklerden satın alırlar ... memleketin başında olanlar eğlenceye çok düşkündür. İmparator meclisinin toplanması eğlence içindir, bu eğlenceler *urgul* denilen bir çalgı eşliğinde düzenlenir ... *Urgul* büyüktür, parçalara ayrılıp taşınır. Telleri bakır-

Kanunî Osmanlı ordusunun başında Mohaç Ovası'nda. Seyyid Lokman, 1589, *Hünernâme*, c. II, y. 256b. TSMK H 1524.

dır, sesi kanuna benzer. İmparator sofrasında şarkıcılar ... eksik olmaz. Nedîm Aksungur al-Rumî'nin görüşünü almadan hükümdar hiçbir karar vermez."

Aydınoğulları Beyliği, Anadolu beylikleri arasında ilk sivrilen, gazâ ve ticaretle zenginleşen, kültür hayatı erkenden gelişmiş bir beylikti. Bu beylikte, donanmasıyla Ceneviz ve Venedik gemilerini vuran, Balkanlar'da gazâ akınları yapan Gâzi Umur Beg zamanına ait menâkibnâme,[2] *Düstûrnâme* gerçek tarihî bir kaynak olup[3] orada olağanüstü kutlamalar vesilesiyle şarap içilen *işret meclisleri*, "ziyafetler", "sohbet"ler görülür.

Gemiler Sarhan-îli'ne çıkdılar
Gâzîler bir yire anda çokdular

Sarhan-oğlı anda Temir Han muntazır

Anda Paşayile görüştü bular
Birbiri hâlini soruştu bular

Anda kıldılar ziyafet bî-hesâb
Kim şarab içer kimi nukl u kebâb

Rum Tekvurları ile (s. 43):

Pîşkeş ile geldi çok Tekfur ana
...

Karşu durup çok ziyafet kıldılar.

Dimetoka'ya yardıma giden Umur için (47):

Bir ziyafet eyledi paşaya ol
Kim şölenden geçmeye yoğıdi yol

Kuzu koyun kaz ve ördek çok kebâb
Tunca'ya akdı revân oldu şarâb

İçmeyüp paşa kılur dün ü gün namâz
Mushaf önünde kılur Hakk'a niyâz

Çün 'azebler mest gice yattılar
Subhdem mahmûr akına gittiler

Destanlarda gâziler, ziyafetlerde şaraptan kaçarlar: *Danişmendnâme*[4] kahramanı, Ahmed Gâzi ve askeri "şarabdan ve eğlenceden" kaçınırlar. Genelde, ziyafetlerde, toylarda askerin şarap içtiğine kuşku yoktur.

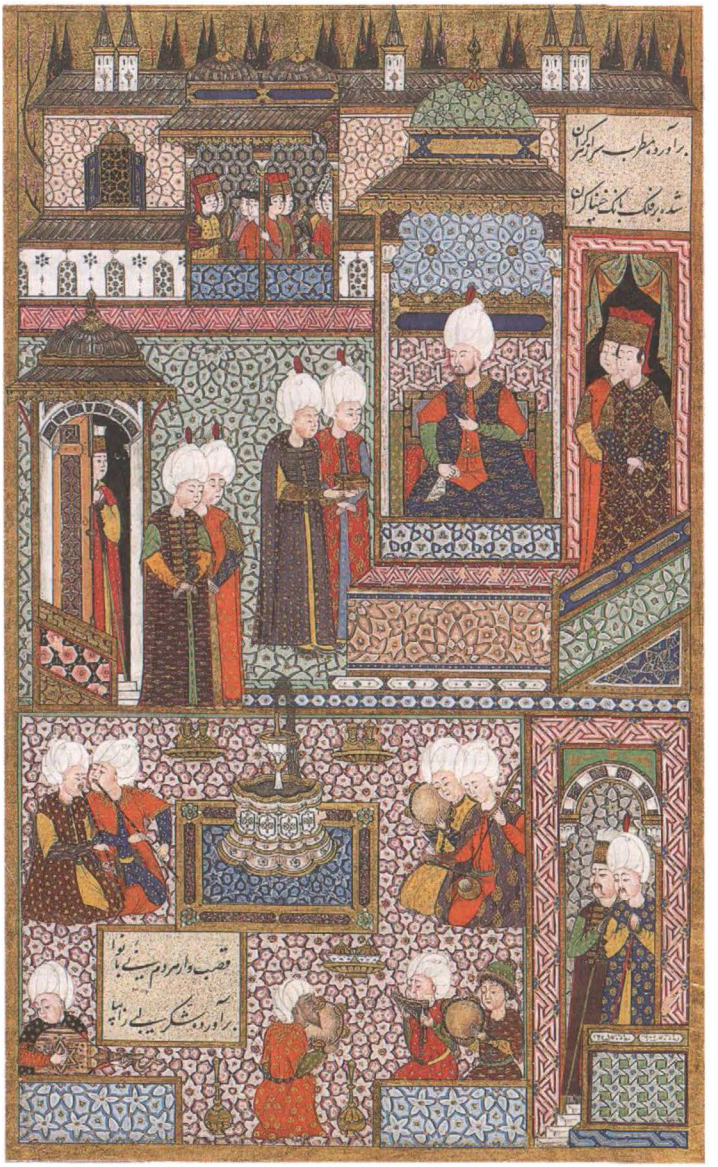
Saray İşret Meclisleri, Sâkînâmeler[5]

Zurefâya hitap eden İranî geleneğin temsilcisi klasik şiir, başlıca saray işret meclislerinde gelişmiştir. En seçkin şâirler, saray nedîmleri arasında işret meclislerine davet edilen şâirlerdir. İşret meclisinde işret ve ziyafetle birlikte şâirler şiirlerini sunar, *meliku'ş-şu'arâ* seçilir; câize verilen şâirler arasında sultânın musâhib-nedîmleri meclisin seçkin sanatçıları durumundadır. İşret meclisinde okunan şiirlerden *gazel* "bezmin konu ve simgesidir." Lirik aşk şiiri, "şeydâlık" eseri (Fuzûlî) "gazel, bezmle o kadar çok önemli özellik paylaşır ki, ... bezm ortamının tamamen dışındayken bile bezmin bir göstergesi haline gelir ... Gazel ... bezmi temsil eder."[6] Özetle, klasik dîvân şiirinin hükümdarın patronajı altında en yüksek düzeyde temsil edildiği yer, kadîm İran'dan beri *işret meclisi*, 'Âlî'nin deyimiyle *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'tir. Hıristiyan Batı'da olduğu gibi,[7] Ortaçağ İslâm devletlerinde de, en eski zamanlardan beri, hükümdarın yaşamında iki şey en yüksek derecede önem taşır: *Razm* (*rezm*), savaş ve *Bazm* (*bezm*), yani saray has-bağçesinde geceleri günlerce süren *işret meclisleri*. *Selçuknâme*'deki bir kayda göre, Selçuklu sultânı "*rezm*den sonra bir hafta *bezm* yaptı."[8] Düşmanın saldırı tehdidi altında ölümle karşı karşıya, aylarca at üstünde sefer

meşakkatlerine katlanan hükümdar ve askeri, dönüşte *'ayş u 'işret* özlemiyle teselli ve güç bulurdu. Şâir Ahmedî,[9] ordusuyla Rum-ili dağlarında haftalarca dolaşan I. Murad'ın (1362-1389) ağzından şu sözleri aktarır: "Ben Allâhu Ta'âlâ yolunda dîn gayretine çalışup iklîmimi koyup bir aylık kâfir içine girip gece ve gündüz 'ömrümü gazâya sarf etmege niyyet kılıp 'ayş u 'işreti terk edüp belâ ve mihnet ihtiyâr edem...." Kezâ, Kosova savaş meydanında (1389) çavuşlar, askeri şevke getirmek için aralarına girip şöyle bağırıyorlardı: "Ay gâziler ... bunca rûzgârı 'ayş u 'işret, şâdî ve sohbet birle geçirdiğiniz hemân bu dem içündür."[10]

Arapçada *'âş* kökünden yaşam, yaşam tarzı, yaşamı zevkle geçirme anlamında *'ayş* kelimesi üretilmiştir. Aynı kökten *'işret* Farsçada toplu halde görüşme, eğlenme (F. Steingass *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, New Delhi, 2008) anlamını almıştır. İran edebiyatında *bazm* sözcüğü, *ziyafet*, *lüks yaşam, işret meclisi* anlamında kullanılır. Anadolu Türk devletlerinde *'ayş u 'işret* (çoğu kez *'îş ü 'işret*) sözcükleri, bir arada içkili sazlı sözlü toplantı ve temâşâ anlamında kullanılır. Metinlerde *'ayş u 'işret* aynı zamanda, sadece huzur ve rahat içinde gününü geçirme anlamındadır (bkz. Neşrî, I, 216, 346, 374, 394; II, 450); genel kullanımda *'işret* ve *sohbet* eşdeğer kelimelerdir. XV. yüzyıl Orta Asya Timuroğulları saraylarında has-bağçelerde *meclis-i 'işret*ler, her türlü sanat kolunda ustaların yarıştıkları birer sanat akademisi görevini üstlenmiş, edebiyatta bir Câmî ve Nevâyî yetişmiştir. Bu parlak işret ve sanat toplantıları, *Sultân Baykara Meclisleri* adıyla Osmanlı edebiyatında özlemle anıla gelmiştir.

Özenle tertiplenmiş bahçelerde gece şarap içilen, "yeme içmeler"in, her türlü zevk u safânın, raks ve temâşânın cereyan ettiği işret meclisleri geleneğinin, saray ve idareye ait birçok gelenekler gibi, İslâm-öncesi kadîm İran'dan İslâm hilâfeti dönemine geçtiği ve yerleştiği gerçeğini yukarıda belirtmeye çalıştık, *Şâhnâme*, *Kâbûsnâme*, Nizâmî'de ve Germiyanlı musâhib şâirlerin eserlerinde, geleneksel *meclis-i 'işret* âdâbını gördük. Bu meclislerin *şaraplı içki âlemi* özelliği daima yinelenmiştir. Sünnî ve Şi'î İslâm'ın kesinlikle yasakladığı şarap, bu zevk u safâ toplantılarının vazgeçilmez

Kanunî, Şehzâde Bayezid ve Cihangir'in sünnet düğününde. Arifî, ***Süleymannâme***, 1558. TSMK H 1517, y. 412a.

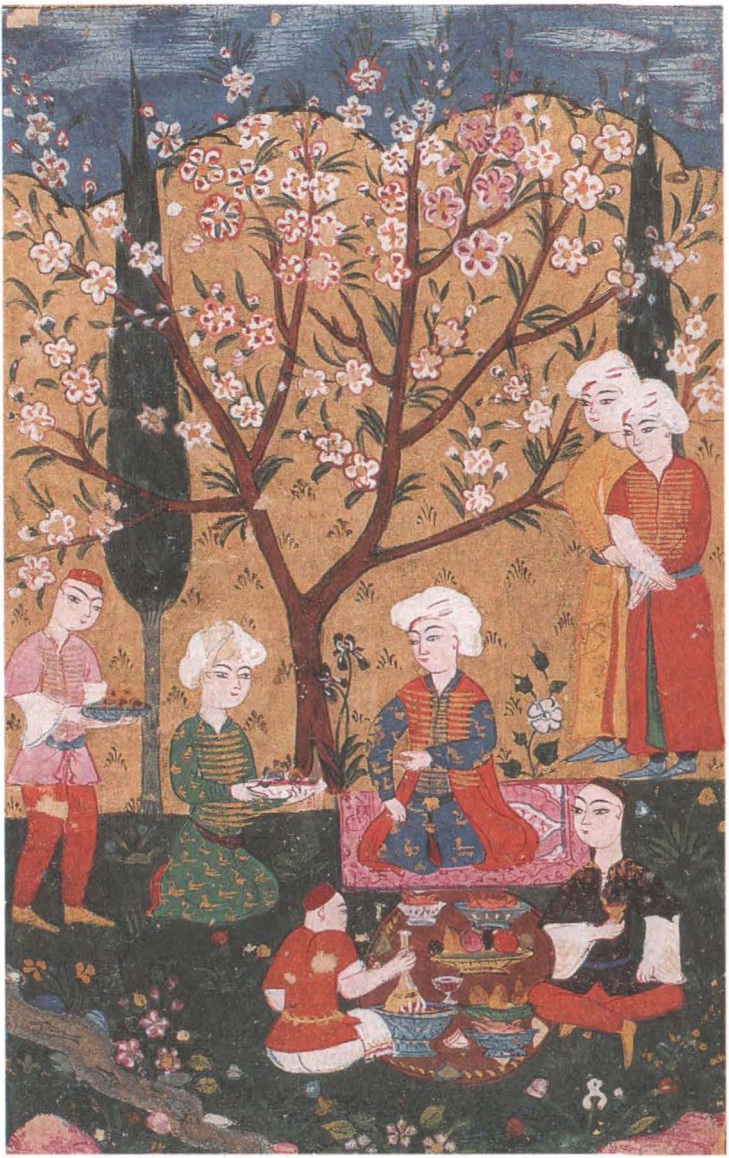
bir öğesi ve sembolü olmuştur. Buna karşı tasavvufî düşünce çevrelerinde şarap, vecd hâletini kolaylaştıran Tanrı'nın bağışladığı bir Tanrı lûtfu gibi yorumlana gelmiştir (meselâ, Selmân-i Sâvecî'de ve Gülşehrî'nin *Feleknâme*'sinde). İşret meclisini tasvir eden *sâkînâmeler,* bir edebî tarz olarak yerleştiğinde, bu iki farklı yorumu buluruz; ama her sâkînâmede *tevhîd*, *münâcât* ve *na't* bölümleriyle giriş ve *tövbe* ile bitiş yapılması kuralı yerleşmiştir.

A. Karahan, "Sâkînâmeler" adlı yazısında,[11] daha sonra T. Kortantamer, "Sâkînâ-melerin Ortaya Çıkışı" makalesinde, "bağımsız bir mesnevî halini alan sâkînâme" tarzını geç bir tarihte, Nâvecî (öl. 1455) ve Revânî'de (öl. 1524) tespit etmiş ve Karahan'la beraber *hamriyyât* çerçevesinde ele almışlardır. Biz yukarıda, bu edebî türün, kadîm İran saray kültürünün bir parçası olup İslâm medeniyetinde devam eden *işret meclisi* geleneği ile bağlantılı olduğunu göstermeye çalıştık. Sâkînâmeler, saray işret meclisini tasvir eden eserlerdir; buna ait parçalar ilk İslâm devletlerinden beri var olmuştur. Sonradan, şâirlerce ayrı bir edebî tür olarak bağımsız risâlelere konu olması, bu gerçeği değiştirmez.

İşret Meclislerinin Mekânları

Yüksek saray kültürünün, hükümdarlık *âyîn* ve *âdâb*ının simgesi olan *işret meclisi* geleneği,[12] bu kültürü paylaşan büyük İslâm imparatorluklarında, en eski devirlerden başlayarak İran, Hindistan ve Türkiye'de ortak çizgileriyle yüzyıllarca vazgeçilmez bir gelenek olarak sürüp gelmiştir. Havuzlar, şelâleler, nadîde çiçek tarhları, nahiller, buhurdanlar ve *çerâgân* (kandiller) ile bir cennet köşesi haline getirilen, *sâde-rû* gençlerin hizmet ettiği has-bağçede, devrin ünlü musikî heyetleri, seçkin şâir, edip ve sanatkârlar buluşurlar.[13] *Hâs-bağçe*, çiçek ve ağaçları özenle seçilen, bahçe kültürünün hayli gelişmiş olduğu bir mekândır. Bu kültüre, bahçe ve çiçek (*şükûfe*) kültürü dense, abartılı olmaz. Çiçek her devirde, işret meclisinin mekânı bahçelerde, sanat eserlerinde, şiirde, çinide, kitap bezemelerinde, giyim ve kuşamda bu kültürü temsil eden başlıca imgedir.[14]

İşret meclislerinin seçkin mekânı, saray bahçeleri ve kasrlardır. Saray has-bağçelerinde veya *kasr*larda (köşk), özel *halvet*te düzenlenen geleneksel işret meclisleri; şâir, mutrib, hânende, gûyende, rakkâs gibi sanatçıların hükümdar önünde kendilerini göstermek fırsatını elde ettikleri bir yarışma meydanı oluştururdu. Hoca Dehhânî, Selçuklu sultânı Alâeddîn'e sunduğu kasîdeyi, "şâhlar-şâhının çalgılı, içkili zengin bezmleri"nde göstermiştir.[15] Osmanlı kaynakları, şâirlerin çoğu kez bu gibi işret meclislerinde hüküm-

Bahçeler, ağaç altları, su kıyıları: İşretin mekânları. *I. Ahmed Albümü*. TSMK B408, y. 16a.

darın takdir ve lûtuflarına eriştiklerini belirtirler (bkz. s. 242-292 "Klasik Edebiyatta Patronaj"). *İmsâk* günlerinde (genellikle cuma günü, kandil günleri vb) *'ayş u neşât*tan kaçınılır, "hatm-i kelâm-i kadîm ve mubâhase-i usûl-i dîn" konuşulurdu.[16]

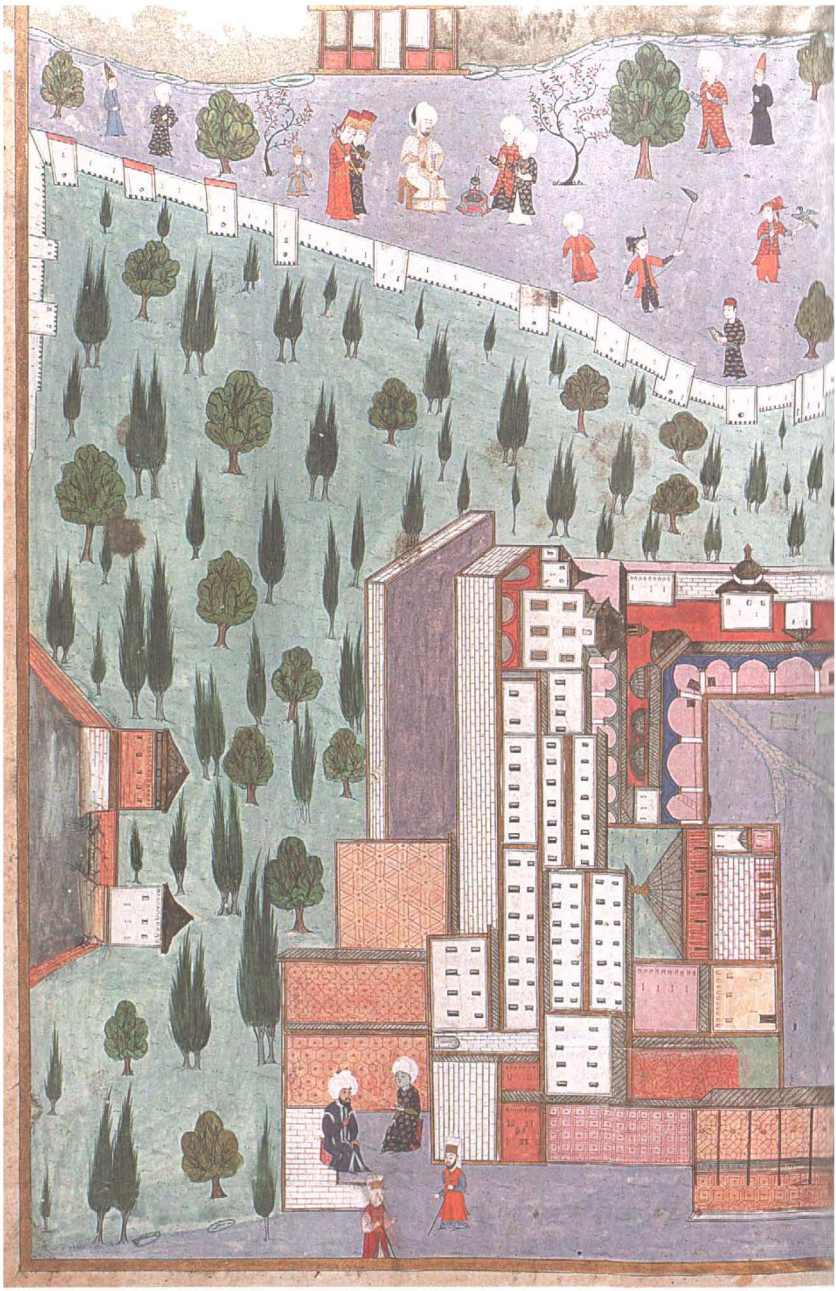
Fuzûlî'nin Farsça divanına yazdığı giriş bölümünde (*Divan-i Farisi*; 1, 16), şâirlerin işret meclisi hayatına dair şu gözlemi ilginçtir: Onlar "sultânların gözetimiyle zevk sahibi büyüklerle düşüp kalkarak, cennet gibi bahçelerde dolaşıp tadı hoş şarabın neşesiyle çekici şarkıları dinleyip ay yüzlü gençleri seyredip iyi vakit geçirirler; bu sayede şiir sanatının mükemmelliğini en yüksek derecelere eriştirirlerdi."[17] Fuzûlî, hâmîsi Şâh İsmail'e (Hatâyî) *Beng ü Bâde* adıyla bir risâle sunmuştur.

Mesnevîlerinde Nizâmî'nin, onu izleyen Germiyanlı şâirlerin işret meclisi tasvirlerinde, oldukça realist bir tablo sergiledikleri ileri sürülebilir: Baharda bahçelerde musikî eşliğinde mehtaba karşı şarap kadehi elinde, gençlik ve güzellikler karşısında tüm din ve ahlâk kurallarını unutan "epikürîyen" *zarîfler*, bütün bunlar, klasik şiirin bize yapay, sembolik, *masnû'* tarafını değil, tabii-gerçekçi bir yüzünü sergilemekte.

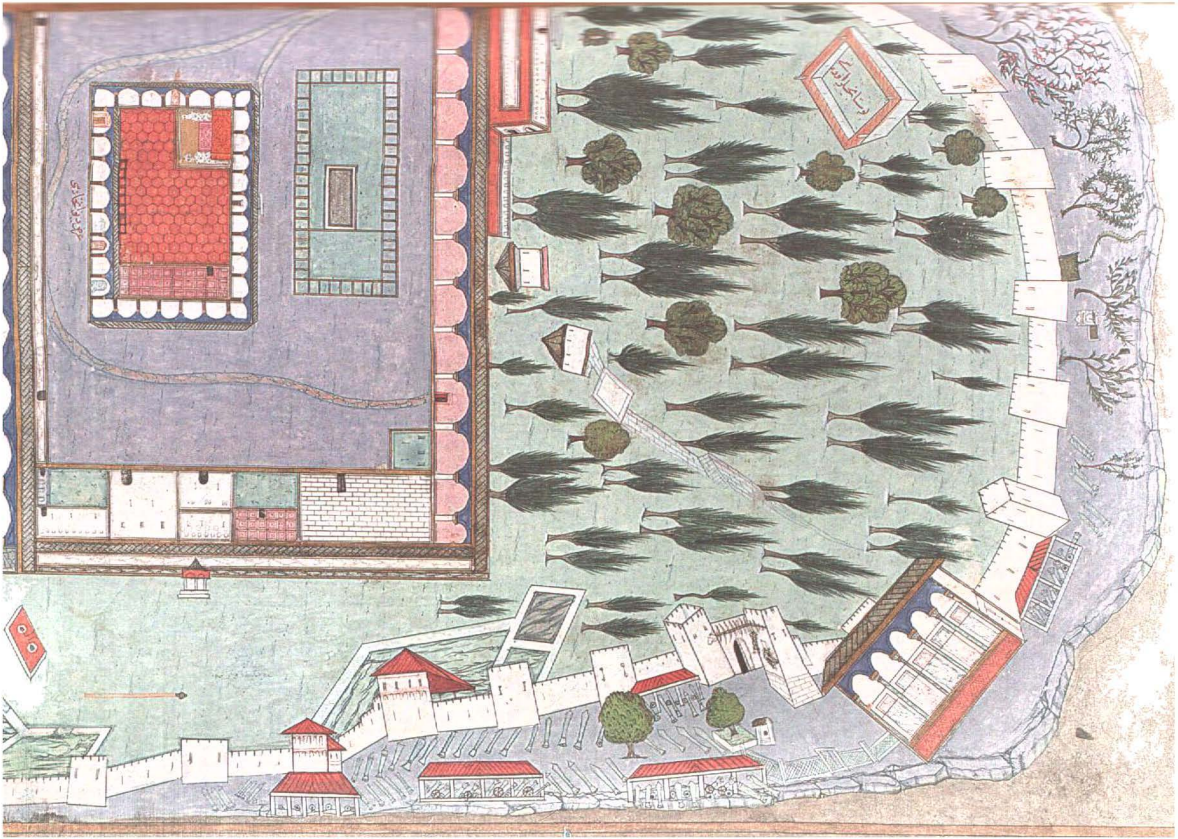
"Pâdişahlık merâsim ve levâzımından" (*Baburnâme* ve Tahmasb I, *Tezkire*) sayılan işret meclisi âdetini her pâdişah yerine getirmemiştir. Meselâ, I. Murad, din emirlerine bağlı, kendini kerâmet sahibi bir velî sayan, bütün yaşamını Rum-ili'nde gazâya harcayan mütedeyyin bir sultân olarak tanıtılır.[18] Murad'ı yakından tanıyan Ahmedî şu gözlemi yapmıştır:

Almadı hergiz eline câm-i mey
Dinlemedi dahi hergiz çeng u ney (Sılay: Beyit 272)

I. Murad, sünnet veya izdivaçlar dolayısıyla genel düğünler, *sûr*lar düzenlerdi. İçki meclislerinin Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde, eşi Sırp prensesi ve Çandarlı Ali Paşa'nın saray geleneği olarak başlattığını halk tarihleri (*Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân*) ileri sürer. Genç Çelebi Mehemmed için onun, âcil işler sonuçlanınca "musâhibleriyle 'ayş u nûş, 'işret ve zevke meşgûl

16. yüzyılda Topkapı Sarayı bahçesi ve Sur-i Sultânî ile köşkler: İşret meclislerinin mekânları. *Hünernâme*, c. I. TSMK H 1523, y. 231b-232a.

olup temâşâya mukayyed olduğu" kaydolunur.[19] Bu kayıt, bir üslûp özelliği değildir. İşret meclisi düşkünü II. Murad,[20] Edirne'de Tunca Nehri kıyısında bir köşk yaptırmıştı, "gâzice su havasına musâhibleriyle varup musâhebet ederdi."[21] Çağdaş bir müneccim, *Takvîm*'inde II. Murad'ın sünbüle burcunda tahta çıktığına işaretle, "...bu sebebdendir kim, pâdişahımız şadlıklara ve zevk u safâ 'ayş u tarablara be-gâyet meşgûldür" der. Murad bu yüzden tahtı oğlu Mehemmed'e bırakmak zorunda kalmıştır (1444). Fâtih'in veziriâzamı Mahmud Paşa'nın *müskirât* kullandığı hakkında görgü tanığı Tursun Beg açıktır: Paşanın yanında kâtibi ve musâhibi bulunan *Târîh-i Ebu'l-Feth* yazarı Tursun Beg, onun bir sohbetinden söz ederek şöyle yazar (yazma 23a): "Eğer vakt-i neşâtta ve tenâvül-i *müskirât* buyururlarsa hadd-i sikrden ictinâb ede ki, sikr 'avâmdan mezmûnudur."

Eski İran şehinşâhlar geleneğini, İstanbul fâtihi II. Mehemmed, kendisi için örnek almıştır. O, fetihleri için *Şâhnâme* tarzında Farsça bir *Gazânâme-i Rûm* yazdırttığı gibi, surların çevirdiği saray bahçelerini İran tarzı bir köşkle süslemişti.[22] Fâtih'in saray bahçesini Tursun Beg şöyle tasvir eder (58a-59b): "Kal'anın sûruyla Saray dîvarının arası bağ ve bostân ve bağçe ve gülistan ile câ-be-câ çeşmeler ve havuzlar ve sohbetgâhlar tertib etti ... Bu bağçe içinde *tavr-i ekâsire* (İran kisrâları) üzere bir sırça sarâ-yi cânfezâ-yi dilkuşâ (Çinili Köşk)" yaptırdı, (Timur'un Semerkand'de bir köşkü *Dilküşâ* adını taşıyordu) "anın mukâbilinde tavr-i 'Osmânî üzere fenn-i hendeseyi câmi' bir kasrla ki 'acâyib-i 'asrdandır, istibnâ buyurdu." Bu inşaat için "Arab ve Acem ve Rûm'dan mâhir ustaları" yanına çekmeye çalışırdı.[23]

İşret meclisinde daima hazır olanlar, şâirler, musâhib-nedîmler, sâkîler (bazen onlar Sâsânî dönemi rahipleri *mug*'lara benzetilir ve *pîr-i mugân* diye anılır) ve şarap sunan *sâde-rûyân* (sakalı çıkmamış oğlanlar), *mutribân*dır (çalgıcı ve gazel okuyanlar). Has-bağçede *meclis-i 'işret*i tertip etme işi, bir *mîr-i meclis*in görevi idi. *Mîr-i meclis*, enderûnda ağalardan biridir.[24] İşret meclisinin, pâdişahın özel hayatına ait içkili bir toplantı olduğu kaynaklarda daima belirtilir. Bu meclise hükûmet ricâli çağrılmaz; sultân yalnız yanında

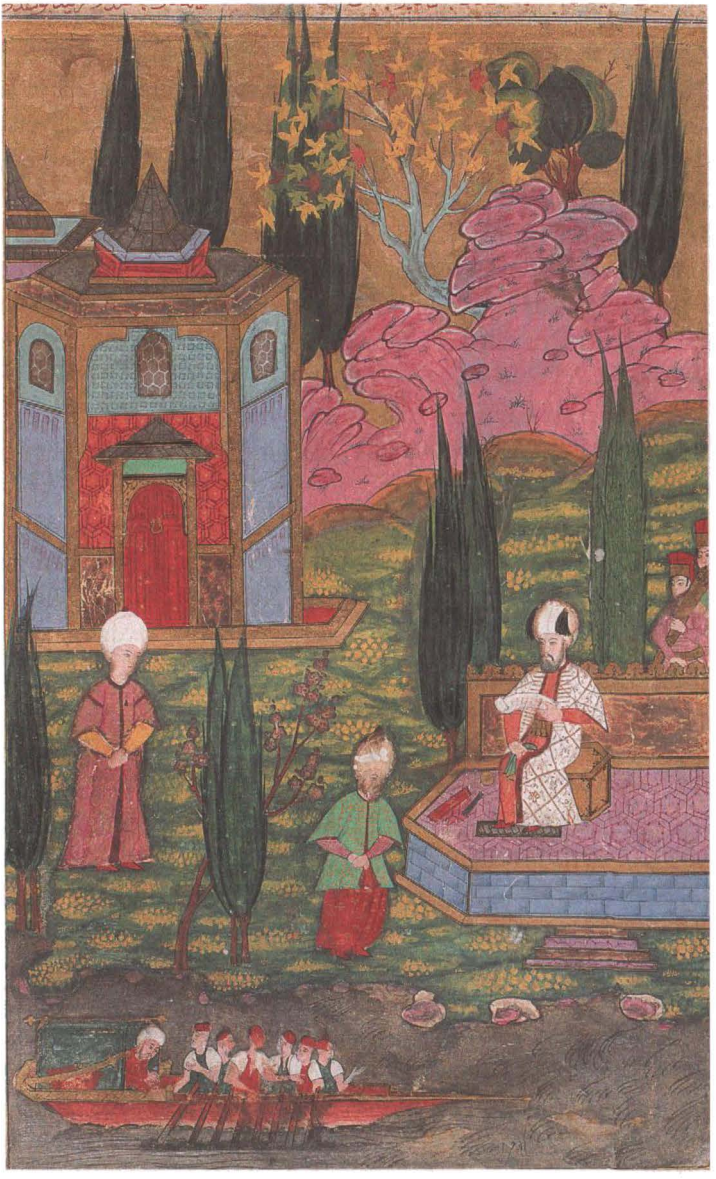
nedîm-musâhibleriyle ("nüdemâsiyle zevk u sohbette") baş başa içer, eğlenirdi.

İşret meclisinde yeme içme yanında şâirlerin şiirlerini okuması, yüksek sanat musikîsi, raks, Karagöz, ortaoyunu *temâşası*, *mutâyebât* (karşılıklı *latîfe*, fıkra anlatma), satranç başlıca oyun ve eğlenceler arasındadır.[25] Fâtih'e kadar devlet işleri; hukuk ve idare bilgisi olan ulemâya (Osman ve Orhan'ın veziri Alâeddîn, sonra Çandarlılar) bırakılmıştır. Fâtih, sarayda yetişmiş gulâmlardan *çıkma* (en ünlüsü Sırp Mahmûd Paşa) vezirleri yeğlemiş, saltanatının sonuna doğru bazı köklü hukukî reformlar için ulemâ-münşî sınıfından Karâmânî Mehmed'i işbaşına getirmiştir. Meclis-i işret ve âdâbı üzerinde ayrıntılı bilgi veren Mustafa 'Âlî, "ceng ü cidâl mühimmini ulemâya ısmarlamak, mecâlis-i 'ayş u nûşu zâhidlere ısmarlamak gibidir" der.[26]

Ahmedî ve Ahmed-i Dâ'î'nin anlattığı gibi, nedîmler ile sâkî *sade-rûyân*, meclis-i işrette bir araya gelirler; meclisin ileri saatlerinde sâkîlerin misafirlerle samimî ilişkiye girmelerine izin verilir. Şâh Abbâs'a (1587-1628) ait bir işret meclisi, *Çihl-Sütûn*'da bir duvar panosunda tasvir edilmiştir. Orada, sâkînâmelerde tasvir olunduğu gibi, birbiriyle sarmaş dolaş insanlar görüyoruz.[27] İslâm edebiyatında kadîm İran *meclis-i 'işret* geleneği, *Cemşîd*'in kişiliğinde sembolleşmiş, sâkînâmelerde daima onun adı anılmıştır.

Sâkînâme edebî türünde, öbür türlerde görmediğimiz kertede bir *realizm* görmekteyiz: has-bağçe, sâkîler ve hânendeler, isimleriyle musikî makamları, eğlenceler, belli bir çerçevede yaşam gerçekçi bir biçimde yansıtılmaktadır.

İstanbul'da Harem'in Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) nakli 1534 yılına rastlar. O tarihte Kanunî'nin sevgili eşi Hurrem (öl. 1557) çocuklarıyla birlikte Yeni Saray'a gelip yerleştiler. 1541 yangınından sonra saray yeniden düzenlendi. Lala Mustafa'nın Kıbrıs fethinden (1570) dönüşte pâdişaha getirdiği câriyeler, Eski Saray'a yerleştirildi.[28] Zevk u safâya düşkün III. Murad (1574-1595) *Sôfa-i Hümâyûn*, hamam ve havuzlar inşâsıyla sarayın genişlemesine önayak olmuştur (993/1585).[29]

Üsküdar Sarayı bahçesinde bir köşkte Kanunî. *Hünernâme*, c. II. TSMK H 1524, y. 227b.

Topkapı Sarayı hareminde Hünkâr Sofası. Öndeki ahşap sütunların taşıdığı balkon, mutrib heyetine ayrılmış gözlerden uzak bir mekân. Fotoğraf: Ali Konyalı.

Harem'de *Hünkâr Sofası*, en önemli toplantı yeri idi (Topkapı Sarayı'ndaki *Sofa*, Koca Mimar Sinan'ın eseri olup "odanın ihtişâmı ve zerâfeti"ni yüksek kubbesi artırmakta idi).[30] Eğlence ve ziyafetler, bayramlaşmalar burada yapılırdı. Eğlence geceleri, *Sofa*, kandiller, fânûslar, şamdanlarla aydınlatılır, sütûn ve revaklar kumaşlarla süslenirdi.

Topkapı Sarayı'nda Lâle Devri pâdişahı III. Ahmed'in (1703-1730) yaptırdığı dairede, sâzende ve hânendeler için yapılmış yüksek set, Sofa'da oturanlarca görülmez, sâzende ve hânendeler de "aşağıda olup bitenleri görmezdi."[31] Özetle, Harem'de pâdişahın geceleri zevk u safâ sürdüğü Sôfa-yi Hümâyûn, bahardaki has-bağçe eğlencelerini aratmazdı. Büyük dedesi II. Murad gibi Hayyâm felsefesine, musikî ve eğlencelere düşkün III. Murad, câriyelerle burada hoş vakit geçirirdi. Bu pâdişahın makbûl bir eğlence yeri de, Marmara Denizi kıyısında Sinan Paşa köşkü idi, oraya İstanbul'un ünlü sâzende ve hânendelerini davet ettirir; câriyelerin gözünden uzak bir yerde oturup raksların seyrederdi. Ömrünün sonuna doğru yine böyle bir gece safâsında şu mısra ile biten şarkıyı istemiş:

Bîmarım ey ecel, bu gece bekle, yânım al

ve ondan sonra çok yaşamamış.[32]

Pâdişahın ailesi ve câriyeleriyle özel toplantılara *halvet* denirdi.[33] Harem halkı için sarayın üçüncü avlusunda kurulan çadırlarda düzenlenen *halvet,* günlerce süren eğlencelere sahne olurdu.[34] Lâle Devri'nde[35] Kâğıthâne'deki kasrlarda geceleri çeragan âlemleri dillere destân olmuştur. Harem'de Valide Sultân da musikî âlemleri düzenlerdi. Fransız elçisi Pierre de Girardin'in eşi Madam Girardin[36] Valide Sultân'ın haremde verdiği bir şölene davet edilmiş, Madam bu şöleni resimlemiş (orijinali *Bibliothèque Nationale*'de):[37] Orada Valide Sultân bir taht üzerinde oturmuş, sol köşede *darussa'âde ağası*, validenin iki hizmetkârı, solda ayakta yiyecek ve içecekleri taşıyan câriyeler ve önde sofada musikî takımı (tef, ney, nefîr, kemençe), ortada raks eden köçekler.

Saray bahçesinde, bugün kayıp, mermer direkler ve kurşun kubbeleriyle birçok güzel kasr mevcut idi. "Sahilden Mecidiye Köşkü'nün bulunduğu yere kadar uzanan geniş arazi setlere ayrılmış, her seddin üzerine köşkler yapılmıştı. Köşklerin etrafı tahta perdelerle ayrılmış bahçeler, çiçek tarhları ve nadîde ağaçlarla süslenmişti."[38] Bu kasrların en ünlüleri Has-bağçe'deki Yalı Köşkü, Sepetçiler Kasrı, Sinan Paşa Köşkü, Çinili Köşk, Topkapı Kasrı idi; saray bahçelerinden *Ağa Bağçesi* ve *Gülhâne Bağçesi* özellikle anılır. Sarayburnu'nda, Saray'ın dört kapısından biri olan Bostancı Kapısı önünde Topkapı Kasrı vardır, önünde toplar konmuştur, bayramı ilân için bu toplar ateşlenir. Burada *bostancılar,* koruma hizmetinde olup kimseyi içeri bırakmazlar. Sarayburnu'nda Kanunî'nin yaptırdığı köşk, saray kadınlarının iyi vakit geçirmeleri için yapılmış, yüksek kemerler üzerinde üç güzel odası varmış, Saray suru dışında yapılmış olan Bostancı Köşkü meşhurdu, Le Bruyn'e göre, "Türkler bu gibi köşkleri (*pavillion*) çok severler. Her sarayda birkaç köşk bulunur, sahilde inşâ edilenleri (yalı) tercih olunur." Sultân'ın özel hizmetleri, bu arada has-bağçe işret meclisinin düzenlenmesiyle ilgili *Seferli Koğuşu*, IV. Murad'ın Revan Seferi (1635) akabinde kurulmuştur. Saray köşklerinden sahildeki muhteşem Sinan Paşa

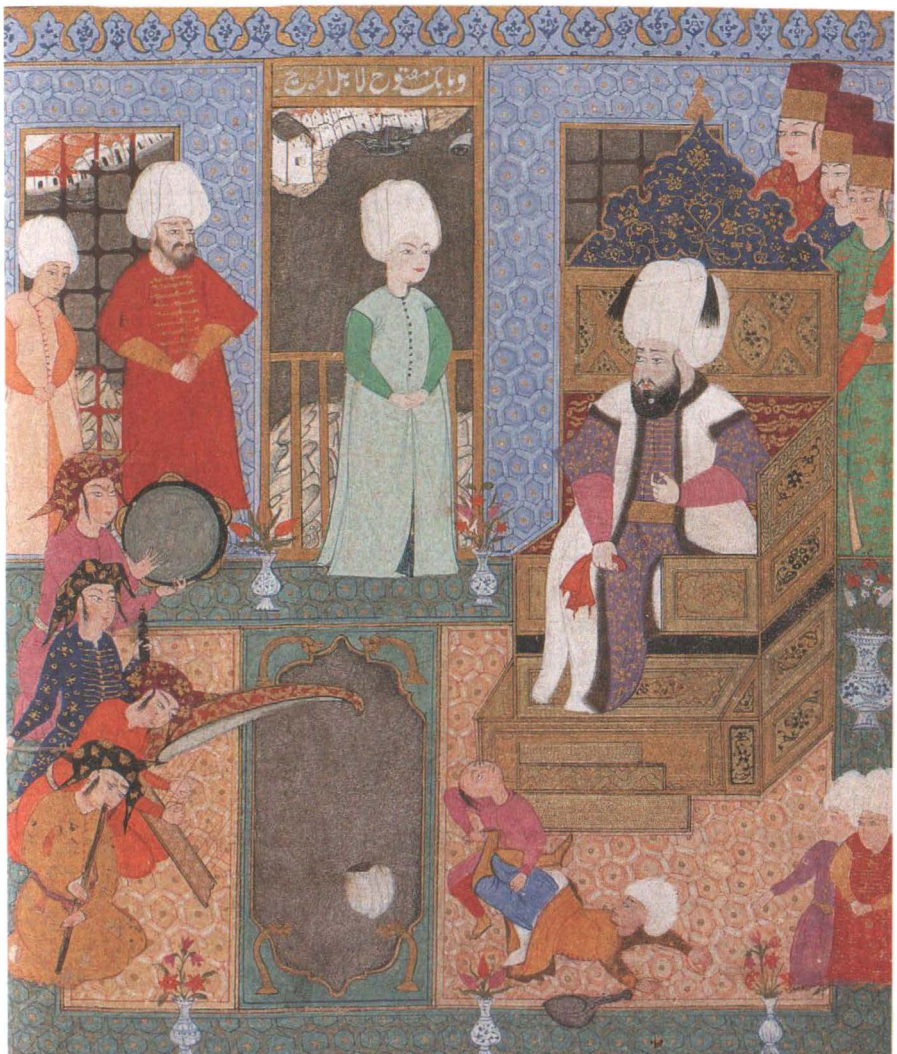
Madame Girardin'in de katıldığı, Valide Sultan'ın düzenlediği bir eğlence meclisi. Bibliothèque Nationale.

köşkü için 300.000 altun duka harcanmış. Kanunî'nin defterdârı ünlü İskender Çelebi'nin dillere destan bahçesi, idamından sonra pâdişahın has-bağçesi olmuştur.[39] Topkapı Sarayı dışında Tersane Sarayı ve Bağçesi, Aynalıkavak Kasrı, Üsküdar Sarayı, Fener Bağçesi, Büyükdere Ferîdun Bağçesi, Mirgûn (Emirgân) Bağçesi, Ihlamur Bağçesi ünlü idi. Sultânlar Boğaziçi gezilerinde kasrlara gittiklerinde, dönüşte Beşiktaş Sarayı'nda ikamet ederlerdi.

Kasrların iç düzenlemesinde daima bir *hünkâr sofası*, kızlarağası, silâhdar ağa gibi saray erkânı için ayrı daireler, harem bölmesinde ise *kadın-efendi ve valide sultân* için ayrı odalar bulunurdu. Oda zeminleri, İran ve Mısır halıları, seccadeler, nihalîler ile kaplı olup tavan çiçek resimleri ve yaldızlı hendesî oymalarla süslü idi (XVIII. yüzyıl). Tabii, köşklerin en çekici sâkinleri, başlarında büyük kıymetli hotozları, bellerinde mücevherlerle süslü kemerleri ile dolaşıp salınan câriyelerdi.[40]

Pâdişah, hükûmet işleri için yeniçeri ağası, kadıaskerler ve sadrazamı Arz Odası'nda kabul eder, görüşüp kararlarını bildirir, son-

ra Harem'e çekilir veya eğlenmek için mevsiminde *saltanat kayığına* binip Haliç, Kâğıthâne veya Boğaziçi'ndeki kasrlardan birine giderdi. Cuma günleri Ayasofya Camii'nde Hünkâr Mahfili'nde kılınan namaz sonrası, halkın şikâyet arzıhallerinin toplanması "âdil" Pâdişah'ın yerine getirilmesi gerekli bir görevi idi.[41] Saray bahçelerinde cirit, güreş, tokmak, kılıç ve mızrak oyunları, top ve humbara tüfenk atışları gibi savaş oyunlarıyla beraber mehter fasıl yapar, geceleri *zıll-i hayal* (Karagöz) ve ortaoyunuyla meddâhların fıkra ve hikâyeleri, cüce ve *maskara*ların şakalarıyla eğlenilirdi.[42] 1680'lerde Has-Oda Kasrı yakınında Kum Meydanı'nda kutlama merâsimi yapılıyordu.[43]

Köşkler: İşret meclisinin mekânlarından. III. Mehmed'in eğlencesi. *Divan-ı Nadirî*. TSMK H 899, y. 8b.

İşret Meclisi Geleneğine Tepki

Birçok sultânlar, beyler, özellikle genç şehzâdeler, işret meclislerinin zevk u safâsından kendilerini alamamışlar, bu yüzden halkın ya da siyasî rakiplerinin kurbanı olmuşlardır. Eretna hânedanından sultânlık tahtını gasp eden Kadı Burhâneddîn, siyasî tertiplerini haklı göstermek üzere İran'dan münşî Azîz Esterâbâdî'yi yanına çağırarak *Bazm u Razm* adlı eseri yazdırtmış, onda Eretna sultânlarının işret meclislerinde geçen sefâhat ve rezaletleri vurgulatmıştır. Esterâbâdî, bu konuda kitabın başında Irak sultânı Ahmed Celâyirî (1382-1410) misâlini zikreder: O, "sabahdan akşama" şarap içmekle meşgûl olduğundan, karşıtlarından habersiz kalmış ve tahtını bırakıp firar etmek zorunda kalmıştır.[44]

Esterâbâdî, hâmîsi Kadı Burhâneddîn'in Sivas Eretna sultânının tahtını nasıl ele geçirdiğini ayrıntılarıyla şöyle anlatır: Sivas sultânı Eretna oğlu Mehmed ölünce yerine geçen genç oğlu, "sabahtan akşama kadar şarap içip saz ve hamam âlemlerinde" vakit geçiriyordu. İşret meclisinde birbiri ardından âşık olduğu iki oğlanın sebep olduğu skandal yüzünden şehir halkı arasında bütün hükm ve nüfuzunu kaybetti. Halk aleyhine döndü. Kadı bundan yararlanmasını bildi, ulemâ ve ahîlerin desteğiyle Sivas tahtını ele geçirdi.[45]

Esterâbâdî, Kadı Burhâneddîn için bu eseri yazarken, aynı zamanda geçmiş pâdişahların "ayîn-i cihandarî"sini ve saray bezm-

leri ve savaştaki kurallarını ("bar bazm u razm kawâ'id ve merâsim") anlatmaya çalışacağını açıklar (s. 28).

Kadı Burhâneddîn kendisi sultân olunca, işret meclisi ve toy merâsimini yerine getirmekten kendini alamamıştır. Kadı Burhâneddîn'in oğullarının sünnet düğünü "bezm-i 'ayş u 'işret"te "perî-peyker sâkîler", "şarâb-i rengîn" sundular; sâkîler ve âşıklar, mutriblerin şarkılarıyla coştular (*Bazm u Razm*, 376-379). Kadı Burhâneddîn, *imsâk* günlerinde 'ayş u neşâtı terk eder, Kur'ân okur ve dinî konularda ulemâ ile tartışırdı (*Bazm u Razm*, 396).

Kadı, 1392'de Yıldırım Bayezid'i geri çekilmeye zorladıktan sonra Kayseri'de 'ayş u 'işrete koyuldu, "gümüş gibi beyaz kollarıyla" hizmet eden sâkîlerden içki içti ve "ay-yüzlü güzellerin" nağmelerini dinledi, köçekleri seyretti, gönüllere işleyen şarkılarla gam unutuldu... (*Bazm u Razm*, 409-410) Kadı bir şiirinde şaraptan şöyle söz eder:

Tolu sun bize câmı
İtdüre canıma kâmı

İşret meclisi, görünüşte büyükler ve halk arasında yaygın bir âdetti. Sivas–Amasya–Samsun bölgesinde feodal tipte birçok Türkmen emîrleri, işleri ulemâya bırakıp vakitlerini 'ayş u 'işretle geçirirlermiş; aralarında "gavgâ-yi mestâne" eksik olmazmış. Fakat Çelebi Mehemmed'in Amasya'ya girişinde şehir ulemâsı ve a'yânı, *'ayş u nûş etmeyeceği* hakkında güvence istediler.[46] Şehirlerde Müslüman halk, "bağ ve bağçelerde 'ayş u 'işret ederlerdi."[47] Özellikle, baharda Nevrûz, içki ve eğlence meclislerinin düzenlendiği günlerdi.[48]

Şehirlerde nüfusun çoğunluğunu oluşturan esnafın ahlâk ve davranış kurallarını belirleyen *fütüvvetnâmeler*, yüksek sınıfların, *zurefâ*nın davranış ve tutumlarını şiddetle tenkit eder. Onlar "evliyâ sohbetinden oğlanlar sohbetini ihtiyâr kıldılar... Tanrı kapısından yüzlerin beğler kapısına döndürdüler" der. Anadolu Selçuklu döneminde yazılmış olan Burgazî'nin *Fütüvvetnâme*'sinde[49] din kuralları ve sünnet-i nebeviyye başta gelir. Burgazî'ye göre "süci

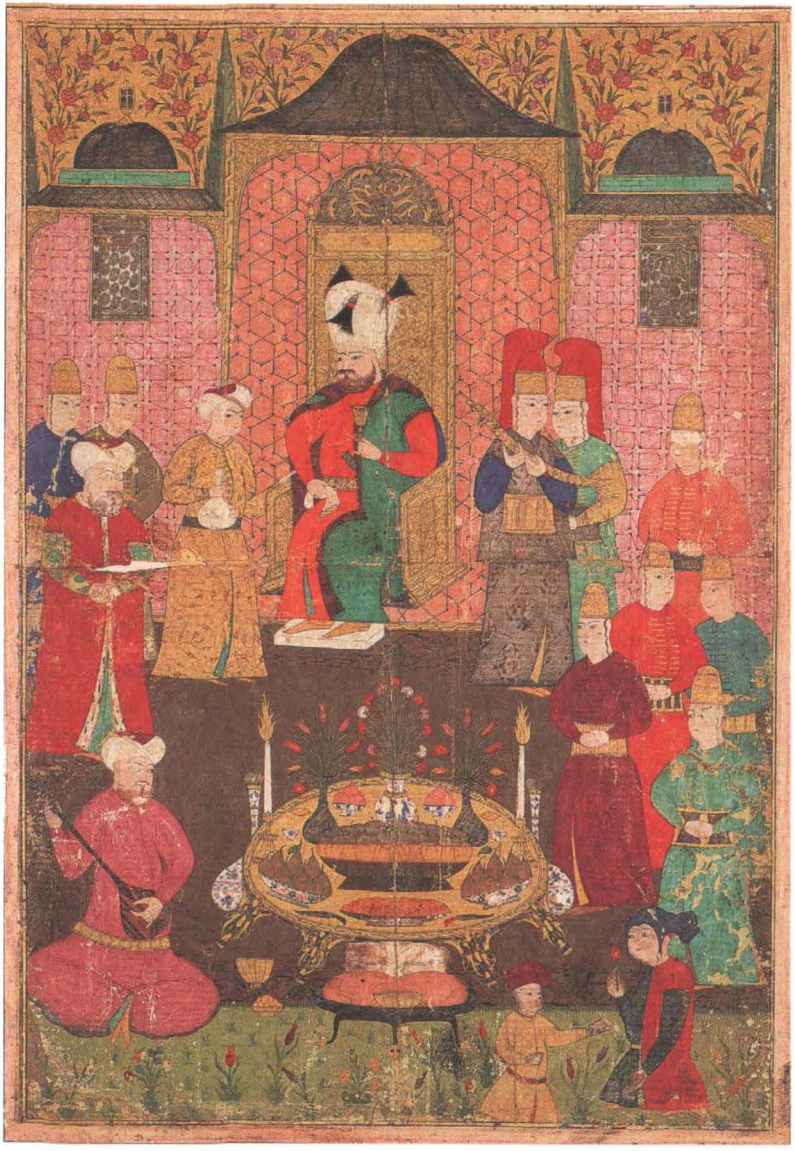

Sultân ın, bir ahlâksız kadı'nın işretini basması. Sadi, *Gülistan*, 1565. Washington DC, Smithsonian Institution, the Freer Gallery of Art and the Arthur Sackler Gallery, F. 1949.2, y. 110a.

içen Tanrı emrine karşıdur, sarhoşluğunda herkes andan incinir"; "Livata eden Fütüvvet dışıdır." Beylerin gözdesi müneccim, Burgazî'ye göre yalancıdır. Her çeşit falcılık, dine aykırıdır.

Kıtlık ve salgın çıktığında veya sınırlarda düşman tehlikesi baş gösterdiği zamanlarda halk arasında dedikodu artar; sarayın, beylerin Tanrı emirlerine karşı hareketleri, özellikle şarap içmeleri felâketlerin nedeni sayılır; vâizler her vakitten ziyade onlar aleyhinde halkı tahrik eden vaazlar verir. Sultân ister istemez içki yasağı kor, meyhânelerin kapatılmasını emreder.[50] Osmanlı'da saray ve zurefâ işret meclislerine karşı Osmanlı'da ilk tepki Yıldırım Bayezid zamanına aittir: XV. yüzyıl ikinci yarısına ait Osmanlı halk rivâyetlerinde, genelde "zurefânın Frenkler gibi sakal kırkmak" âdetinin, şarap, "çeng ü çegâne ve hem-sâz musâhibler" ile meclis-i işretin, halk arasında dedikodulara konu olduğunu görmekteyiz.[51] Sırp knezinin kızı Olivera Bayezid'e gelin geldiği zaman, "Kız kendi türesince duru-geldi ... Bayezid Han sohbet esbâbın knez kızı elinden öğrendi, Ali Paşa mu'âvinîlen şarab ve kebâb meclisi kuruldu ... Ol vakte değin nesl-i Osman her giz şarap içmiş değildi."[52] Yıldırım Bayezid, Ulu Camii temelini attığı zaman "şurb-i hamrdan vazgelip ulemâ-i 'izâm ve meşâyih-i kirâmla musâhebet edüp icrâ-yi şer'-i kavîm üzere mustakîm olup âlemi mezâlimden hâlî" kıldı.

IV. Murad döneminde, 26 Ağustos 1633'teki büyük İstanbul yangını akabinde, 16 Eylül'de tüm kahvehânelerin yıkılmasına ferman çıktı. Üç gün sonra da tütün (*duhân-i bed-bûy*) yasağı ilân edildi. Siyasî dedikoduların odağı sayılan bu yerlerin yangına neden olduğu, ileri sürülen nedenlerden biridir. İktidarı ele alan pâdişah çok geçmeden, 5 Ağustos 1635'te içki yasağı ilân etti, meyhâneleri yıktırdı ve bu yerlerde yuvalandığı bilinen başıboş zorba sınıfını yok etme girişiminde bulundu. Osmanlı tarihinde sık sık tanık olduğumuz bu yasakların kayda değer bir örneğini Hindistan'da Sultân Babur (1526-1530) zamanında buluyoruz.

İçkiyi yasaklayan Sultan IV. Murad'ın bir işret meclisi. Anonim, 17. yüzyılın ortaları. TSMK H 2148, y. 11b.

Şarap Yasağı, Hükümdarın Emriyle Kitle Halinde "Tövbe": Sultân Baburşâh

Timur zamanında toylarda sarhoş eden içkiler içildiğini, fakat toy sonunda yasağın geldiğini yukarıda görmüştük. Hindistan'da Timur'un torunu Sultân Baburşâh (1526-1530), sık sık işret meclisleri tertip ediyordu.

Baburşâh Dîvânı'nda işret meclisine gönderi yapılan bazı beyitler;[53]

Bahar eyyâmıdur dagı yigitlikning evânıdur
Kiltür sâkî şarâb-i nâb kim 'işret zamânıdur (no. 71)

İçdüçe câm-ı ecel könglümde ol sâkî durur
Tolguça peymânım ol sâkî bile bâkî durur

Baş kötermen bâdedin çün yâr ayagı ortada
Koyman ilgimdin ayak çün cilveger sâkî durur

Türkler hattı nasibing bolmasa Bâbür ni tang (no. 87)

Sâkî irür 'işret çagı efsürde bolmagay bile
Ot tik çagır kiltür dagı sohbet tutaştur mey bile

Kiltür şarâb-ı nâbını âmâde kıl esbâbını
Hoş tut şeb-i meh-tâbını çün bar durur ay bile

Cân u köngülni şâd kıl âvâz-i çeng ü ney bile (no. 101).

'Iyş ile 'işretimdin ayrıldım
Devlet ü 'izzetimdin ayrıldım

...
Bardı ol 'iyş u kâm-rânglıglar
Imdi kim körse hâletim yıglar

...

Ni 'işret ü 'ıyş üçün mey-i nâb manga
Ni tâ'at üçün kûşe-i mihrâb manga (no. 234)

1527 Eylül'ünde bir gün "meşrû olmayan işi yapmakta devam ettiğini ... vicdan azabı çektiğini ve tövbe etme gerektiği" hatırına geldi. Şarap sürahi ve takımlarını dervişlere dağıttı. Bir gece onunla beraber, enderûn halkı, sipahiler ve başkaları üç yüze yakın maiyeti tövbe etti. Küplerdeki şarapları döktürdü.[54] Halka gönder-

diği içki yasağı şöyle başlıyor: "Tövbe edenleri ve temizleri seven, tövbe kabûl ediciye hamdederiz ... İnsan tabiatı yaradılış icâbı lezzetlere mâildir ... bunları terk etme Allah'ın tevfikîne ve semavî bir yardıma bağlıdır ... bu Allah'ın keremidir." Babur, maksadım şu idi, diyor: "Beşeriyet icâbı, *pâdişahlık merâsimi ve levâzımı iktizası*, şâh ve sipahilerden (askeri sınıftan) mevki sahiplerince, âdetler dolayısı ile, gençlik anlarında bazı günâhlar işleniyor ve biraz havâiyât ile meşgûl olunuyordu. Tövbe, *cihâd-i ekber*dir. Biz gönülde gizli bir istek olan şarap tövbesini kuvveden fiile çıkardık. Mukarrib (nedîmlerin) çoğu aynı mecliste tövbe şerefine mazhar oldular. Emir ve nehye baş eğenler, bölük bölük bu saadete ulaşıyorlar ... Bu uğurlu işle "feth ve nusretin günden güne artması ümit edilir..." Bundan sonra Baburşâh memlekette hiçbir ferdin şarap içmemesi, şarap yapıp satmaması ve satın dahi almaması, hattâ evinde bile bulundurmamasını bildiren bir ferman çıkardı (933, Cumâda I, 20).

7
Lâle Devri

Lâle Devri (1718-1730) ve Nedîm

Viyana Bozgunu ve onu izleyen çok tehlikeli yıkıcı savaşlardan (1683-1699) sonra 1716-1718'de yeni felâketli bir savaş akabinde, saray ve zurefâ için bir rehavet, zevk u safâ dönemi gelir,[1] barışa bağlı, geniş düşünceli, Batı'yı örnek alan yenilikçi pâdişah ve damadı İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı dönemi (1718-1730) başlar; Nedîm ona sunduğu kasîdede yeni zevk u safâ dönemini selâmlar:

Bi-hamdi'llâh yine feyz-i safa şâmil cihân üzre
Cihân âsâr-i hükm-i sulh ile emn ü amân üzre

Zaman-i rezm geçti şimdi vakt-i bezmdir söylen
Çemen nakş eylesin nakkâşlar puşt-i kemân üzre

İşret meclisleri ve şenlikler için yeni yeni bahçe ve kasrlar yapılır. Defterdar Burnu'nda Nedîm, yapılan Neşât-âbâd Kasrı için:

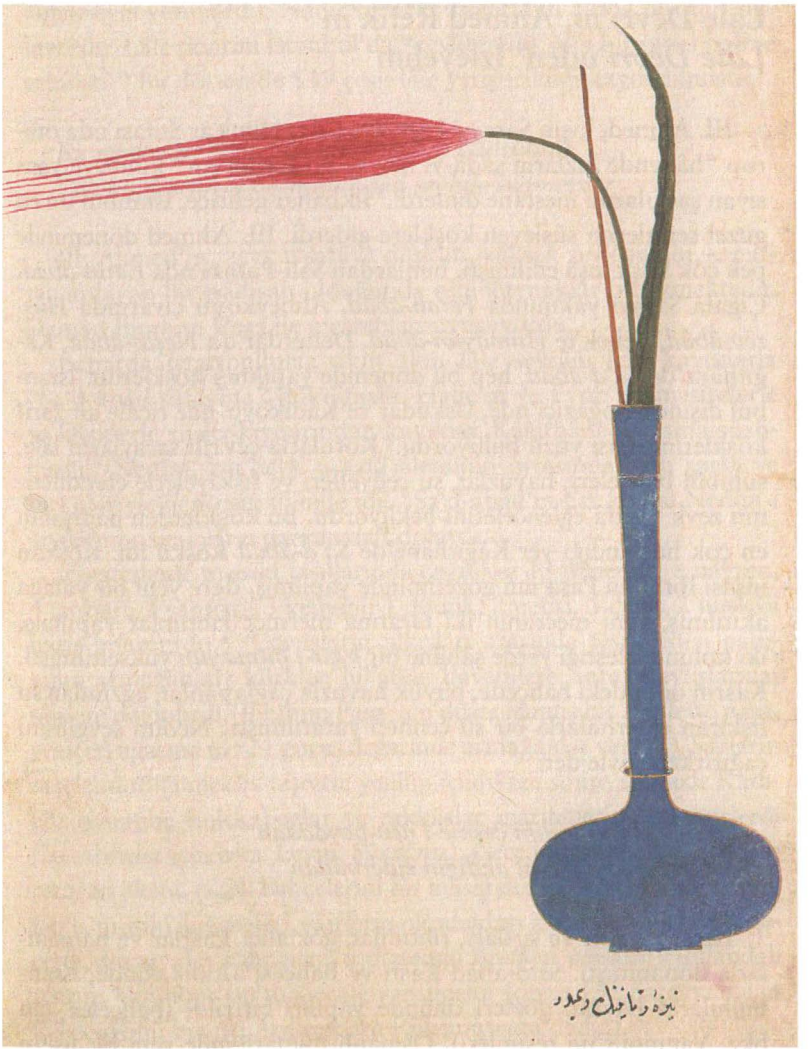
Sa'd ola Kasr-i Neşât-âbâd hünkârım sana

Sadrazam, Kâğıthâne Deresi'nde pâdişah için Sa'd-âbâd Kasrı'nı yaptırır, elçi yoluyla Fransa'dan getirttiği planlara göre Sa'd-âbâd

bahçeleri düzenlenir. Bahçede "etrafı fıskiyeli havuzlar, ejderhâ ağzından akan sular, sütunlar, kanallar ve köprüler"[2] bu zamanda yapılan *Hayr-âbâd*, *Kasr-i Cinân*, *Feyz-âbâd*, *Şeref-âbâd*, *Şevk-âbâd* kasrları hepsi işret meclislerine sahne olan şirin köşklerdir. Bir Avrupalı yabancı, Lady Mary Wortley Montagu, bu kasrlarda işret meclislerinde zevk u safâ yaşamı üzerinde şu gözlemi yapar: "Neredeyse daha doğru bir yaşam felsefesi taşıdıklarına inanacağım; yaşamlarını musikî, bahçeler, şarap ve lezzetli yiyeceklerle geçirirken, bizim beyinlerimizi birtakım politik düzenler ya da hiçbir zaman ulaşamayacağımız bilimleri inceleme arzusu kemiriyor ... Devletin gücünü ve zenginliğini, halkın ve yabancıların gözleri önüne sermek" için halka açık düğün şenlikleri aynı zamanda "sanatın ve zanaatın geliştirilmesi ve değerlendirilmesi için olumlu bir ortam" yaratıyordu.

Yeni stilde yapılan kasrlar, sümbül ve lâle bahçeleri, bize tâze, çekici bir yaşam ve dünya görüşünü sergilemektedir (bu dönemde yazılan *Sümbülnâme* ve 49 resimden oluşan bir *Lâle Kitabı* zikre değer: Atıl, 29-30). "Köşklerin en sevileni deniz kenarındaki yalılardı." Haliç ve Boğaz sahillerinde, bu üslûpta yalılar sıralanıyordu.

Lâle Devri, "Osmanlı'nın son rönesans hareketi" olarak tanımlanmıştır.[3] Osmanlı, ilk kez teknoloji bakımından Batı'nın üstünlüğünü kabul ediyor, Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi'ye verilen talimatta, oradaki teknolojik yenilikleri (kanallar, matbaa vb) kaydetmesi isteniyordu.[4] Mimarîde, askerlikte Fransız uzmanları çağrılıyor; Damad İbrahim Paşa dönemi (1718-1730) yalnız güzel sanatlar, mimarlık, musikî, şiir, minyatür sanatı bakımından değil, klasik Doğu eserlerinin Farsça ve Arapçadan Türkçeye çevrilmesi (bu arada İbn Haldun) için encümenlerin kurulduğu bir fikrî uyanış dönemidir. 1720'de gece gündüz 15 gün süren büyük sünnet düğünü dolayısıyla düzenlenen şenlik, bir *toy-sûr* niteliğinde olup, Şâir Seyyid Vehbî'nin *Sûrnâme*'si ve Levnî'nin minyatürleriyle ölmezliğe erişmiştir.

18. yüzyılda bir lâle cinsi "nize-i rummânî" *Lâle Mecmuası*'ndan.

Lâle Devri'ni, Ahmed Refîk'in *Lâle Devri*'nden[5] İzleyelim

III. Ahmed, kışın Saray-i Hümâyun'da, Hünkâr Sofası'nda oturup "hânende kızların sadâ-yi ney ve santurundan" kubbeye yansıyan şarkılarını mestâne dinlerdi.[6] İlkbahar gelince, İstanbul'un en güzel semtlerini süsleyen köşklere giderdi. III. Ahmed döneminde pek çok köşk inşâ edilmişti, bunlardan Salı-Pazarı'nda *Ernîn-âbâd*, Çigala Sarayı yakınında *Ferah-âbâd*, Alibeyköyü civarında *Hüsrev-âbâd*, Bebek'te *Hümâyûn-âbâd*, Defterdar'da *Neşât-âbâd*, Kâğıthâne'de *Sa'd-âbâd*, hep bu dönemde yapılmış köşklerdir. İstanbul dışında Boğaziçi'nde, Üsküdar ve Kadıköyü'nde ricâle ait zarîf köşklerin sayısı yüzü buluyordu.[7] Korularla çevrili sarayların lâle, sümbül bahçeleri; havuzlar, su cedvelleri ve fıskiyelerle efendilerinin zevk u safâ eğlencelerini bekliyordu. Bu köşklerden pâdişahın en çok hoşlandığı yer Kâğıthâne'de *Sa'd-âbâd* köşkü idi. Köşkün inşâsı İbrahim Paşa'nın gözetiminde yapılmış, dere yeni bir yatağa akıtılmış, yeni mecranın iki tarafına mermer rıhtımlar yapılmış, iki kolun birleştiği yerde şâhâne bir *kasr-i hümâyûn* yükseltilmişti. Kasrın önündeki bahçede, büyük havuzla çağlayanlar, ağzından su fışkıran ejderhâlarla bir su cenneti yaratılmıştı. Nedîm sevgilisini çağırırken şöyle der:

Mâ'-i tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-i hayât akdığın ejderhâdan

Haliç kıyıları ve sırtları, rıhtımlar, göz alıcı kasrlar ve hamamlarla donanmıştı. Sa'd-âbâd Kasrı ve Bahçesi altmış günde, İstanbulluların hayran gözleri önünde yapılıp bitirildi (bahçeler için bkz. Vanmour'un resimleri). Osmanlı mimarîsinde yeni bir üslûp ortaya çıkıyordu. İbrahim Paşa, XIV. Louis'nin Versailles Sarayı bahçelerinin bir taklîdini Kâğıthâne'de düzenlemeye çalışıyordu. Boğaziçi de bu inşâ faaliyetinden payını aldı, zarîf yalılarla süslendi. Bahçeler, özellikle rengârenk lâlelerle bezeniyordu. İstanbullular lâle tutkunu oldu. Bu devrin *Lâle Devri* diye adlandırılması

tamamıyla yerindedir. Nâdir bir lâle, değeri bin altına müşteri buluyordu. Lâle ticareti İstanbul'da "cevâhircilik gibi bir sanat haline gelmişti." Bu dönemde 839 çeşit lâle yetiştirildiği kaydedilmiştir.[8]

Bu nâzik lâle-i zîbâ-ki olmuş nâmı Gülruhsâr
Ola hünkârımın bezminde şad şevkile hidmetkâr

III. Ahmed'in, zevk u safâya düşkün, yüksek zevk sahibi, sanattan anlayan bir pâdişah olduğunda tüm kaynaklar birleşmektedir. Damad İbrahim Paşa ile meşrebleri uyuşuyordu.

Baharda İstanbullular, akın akın lâle seyrânı için kayıklarla "Sa'd-âbâd safâsına" dökülürdü. Haliç'in ve Eyüb'ün mesîrelerle ve köşklerle süslü kıyılarından kayıklar, Kâğıthâne safâsına süzülürdü.[9] Nedîm, bu zevk u safâ âleminin ortasında, şuh şarkı ve türküleriyle herkesin dilinde idi. "Sa'd-âbâd'ın her köşesi Nedîm-i şeydânın nâle-i âh u garâmıyla" dolardı.

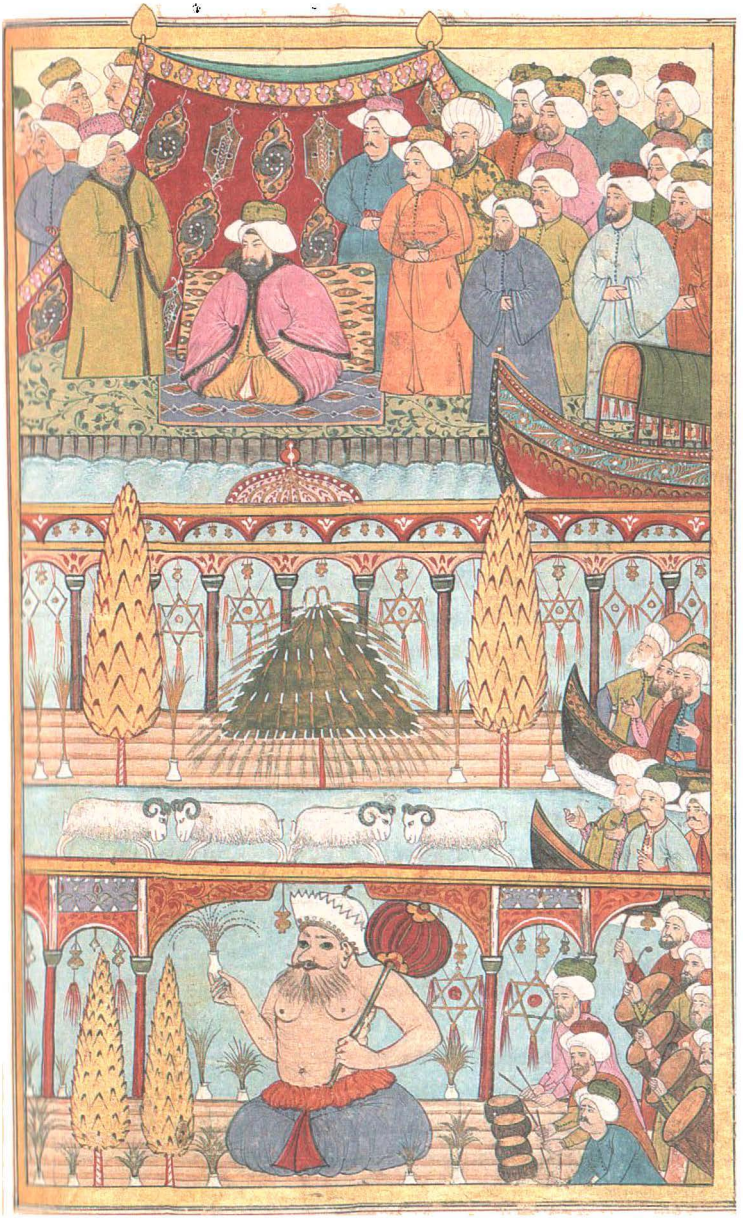
Ziyafetlerde musikî fasıllarında çoğu kez 13 hânende, 8 nâyzen, 4 tanburî, 2 santûrî, 3 kemânî, 1 düdük, 2 nefîrî, 1 çeng, 2 miskâlî hazır bulunurdu.[10] Çavuşların alkışları arasında teşrîf eden pâdişahın armağanları kürkler, hil'atlar, davetlilere, saray çavuşlarına, şâirlere dağıtılırdı (İbrahim Paşa için düzenlenmiş bir ziyafette paşa, yeniçeri ağasına 6.521 guruş değerinde armağanlar vermiş). Sazların neşelendirdiği meclis-i işrette yenilip içildikten sonra sahnede Karagöz oynatılır, hokkabazlar ve rakkâslar marifetlerini gösterirlerdi (bu sahneler için bkz. Levnî, *Sûrnâme*). Gece karanlığında kasrların *çerâğân* âlemi, çiçek bahçelerini bir masal dünyasına dönüştürürdü. Gece, musikî nağmeleri, şâirlerin okudukları gâzel ve kasîdelerle geçerdi. Bu ziyafet sahneleri, o dönemin üretken ressamı Hollandalı ressam Vanmour'un tuallerine yansımıştır (onun 132 parçayı bulan koleksiyonu bugün Amsterdam Rijksmuseum'dadır.).[11]

Bahar ve yazları Sa'd-âbâd bahçesinde şenlikler, kışın köşklerde *helva sohbetleri* ile zevk u safâ devam ederdi.

Nevbahârın gerçi seyr-i gülşen ü sahrâsı var
Fasl-i sermânın velâkin sohbet-i helvâsı var

1720'deki sünnet düğününde Haliç'te Tersane Sarayı önündeki bir yalıda Sultan III. Ahmed ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, rakkâsları ve lâleleri izliyor. *Surnâme-i Vehbi*, Levni'nin resmi, TSMK A 3593, y. 62b-63a.

Bu sohbet geceleri, çoğu kez İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki sarayında geçerdi. Nedîm, kasîde ve gazellerini klasik şiirin ağır terkipleriyle nakş ederken, Sa'd-âbâd şenlikleri havasına uygun kıvrak, güzel bir Türkçe ile şarkı ve türküler yazıyor, böylece halk âşıkları geleneğini sürdürüyordu. *Lâle Devri* kitabının yazarı Ahmed Refik (Altınay), "ömrünü zevk u neşât âlemlerinde geçirmiş" olan, "İbrahim Paşa'ya musâhiblik eden" Nedîm'i anlatırken ne güzel söyler:

"Nedîm, Ahmed-i Sâlis devrinin bütün debdebe ve haşmetini, saraylarının zînet ve elvânını, bağçelerinin rengârenk çiçeklerini, çerâgânlar, ziyafetler ve helva sohbetleriyle geçen hayatını şiirlerinde yaşatmıştır. Nedîm'in eş'ârında Fuzûlî'nin âteşîn aşkı, Nef'î'nin 'azamet-i beyânı yoktu; fakat kullandığı ince ve ahenkdâr kelimelerle tasvîr-i bedâyî'de gösterdiği hârika-i beyâna hiç bir şâir yetişememiştir."[12]

Bu dönem, *Sûrnâme* yazarı Seyyid Vehbî, Nahîfî, Safâyî, Ahmed Tâib gibi birçok seçkin şâir yetiştirmiş, Ahmed Tâib *Sultuşşu'arâ* sıfatıyla devrin şâirlerinde *sanayi'-i şi'riyye*yi kontrol görevini üstlenmişti.[13]

Aşağıda, Çerâgân ve Sa'd-âbâd âlemlerinde olup bitenleri şâir Nedîm'den dinleyelim:

Sâkıyâ bâdeyi sen âşık-ı cûşendeye sun
Ehl-i dil meclisine çün mey-i cûşîde gerek
Şöyle pinhân gidesin kûyuna cânanın kim
Râh ola hem-demin ammâ o da hâbîde gerek
Olsa bir bezmde igmâz edecek şey bisyâr
Öyle bezme varanın bir gözü pûşîde gerek

O sîm-endâmı aldık halka-i âğuşa bir kerre
O elmâsın hele zîb-i nigin-dân olduğun gördük
Meh ü mihrin senin olsun felek biz 'iyd-gehlerde
Hilâl-ebrûların hurşîd-i tâbân olduğun gördük
O kâfir-beççe bir peymâne sahbâ sundu kim alıp
Derûn-ı lâleden âteş fürûzân olduğun gördük
Niyâz ü nâz ü nûş-bahş ü ibrâm-ı kinâr u bûs

Bu gün meclisde zevkın böyle tûfân olduğun gördük
Yalan olmaz o şûhun görmedik mey içtiğin ammâ
Gül-ender-gül gülistan-der-gülistân olduğun gördük

Bir mutrıb olsa bana ki her harfi sînemi
Çâk eyleyip zebân komasa el-amâne dek
Bir nagme olsa kâse-i tanbûra sığmayıp
Mevc ursa kasr önündeki şâd-ı revâne dek

Bir söz dedi cânân ki kerâmet var içinde
Dün giceye dâir bir işâret var içinde
Meyhâne mukassî görünür taşradan ammâ
Bir başka ferah başka letâfet var içinde
Eyvâh o üç çifte kayık aldı karârım
Şarkı okuyup geçti bir âfet var içinde
Olmakta derûnunda hevâ âteş-i sûzân
Nâyın diyebilmem ki ne hâlet var içinde
Ey şûh Nedimâ ile bir seyrin işittik
Tenhâca varıp Göksu'ya işret var içinde

Sâkiyâ meclise gel cismime gelsin cânım
Ahdler tevbeler ol sâgara kurbân olsun
Ayağın sakınarak basma aman sultânım
Dökülen mey kırılan şîşe-i rindân olsun

Nedîm'in doğrudan Sa'd-âbâd üzerine yazdıklarından:

Andadur seyr-i nihâlistân ü tarf-ı cûybâr
Andadır gül-geşt-i sahrâ andadır seyr-i kenâr
Oldu Sa'dâbâd şimdi sevdiğim dâğ üstü bâğ
Anda idi dünkü gün hemşîre-i sa'd-ahterin
Sen de gel gâhîce hâlî kalmasın cânâ yerin
Suç benim olsun beni döğsün duyarsa mâderin
Oldu Sa'dâbâd şimdi sevdiğim dâğ üstü bâğ

İstanbullular bahar ve yaz aylarında Kâğıthâne'ye mesîreye giderdi. *Zenannâme*, Enderûnî Fazıl. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.5502, y. 78a.

...

'İyd erişsin bâ'is-i şevk-i cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen bir kerre 'iyd olsun da gör
Gûşe gûşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen bir kerre 'iyd olsun da gör

Anda seyret kim ne fursatlar girer cânâ ele
Gör ne dil-cûlar ne meh-rûlar ne âhûlar gele
Tıfl-i nâzım sevdiğim bir iki gün sabret hele
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen bir kerre 'iyd olsun da gör

Dur zuhûr etsin hele her gûşeden bir dil-rübâ
Kimi gitsin bâğa doğru kimi sahrâdan yana
Bak nedir dünyâda resm-i sohbet-i zevk u safâ
Seyr-i Sa'd-âbâd'i sen bir kerre 'iyd olsun da gör

Tıfl-ı nâzım cümle gördüm diyü aldatma beni
Görmedin bir hoşça sen dahi ol dil-cû gülşeni
Serv-i nâzım gel Nedîm-i zâr gezdirsin seni
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen bir kerre 'iyd olsun da gör
...

Bir safâ bahşedelim gel şu dil-i nâ-şâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ'-i tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât aktığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

...

Geh varıp havz kenarında hirâmân olalım
Geh gelip Kasr-ı Cinan seyrine hayrân olalım
Gâh şarkı okuyup gâh gazel-hân olalım
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

İzn alıp cum'a namâzına diyü mâderden
Bir gün uğrılıyalım çerh-i sitem-perverden
Dolaşıp iskeleye doğru nihan yollardan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e

Bir sen ü bir ben ü bir mutrıb-ı pâkîze-edâ
İznin olursa eğer bir de Nedîm-i şeydâ
Gayri yârânı bu günlük edip ey şûh fedâ
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'a

Nedîm'in III. Ahmed'e kasîdesinden:

Gel ey fasl-i bahârân mâye-i ârâm u hâbımsın
Enîs-i hâtırım kâm-ı dil-i pür-ıztırâbımsın

Dehân-i gonceyi bâz et zebân-ı sûseni ter kıl
Şikest-i tevbeye dahl edene hazır-cevâbımsın

Gülistandan nümâyân ol çü ma'nâ-yı bülend ey serv
Bu mevzun kadd ile hakkâ ki beyt-i intihâbımsın

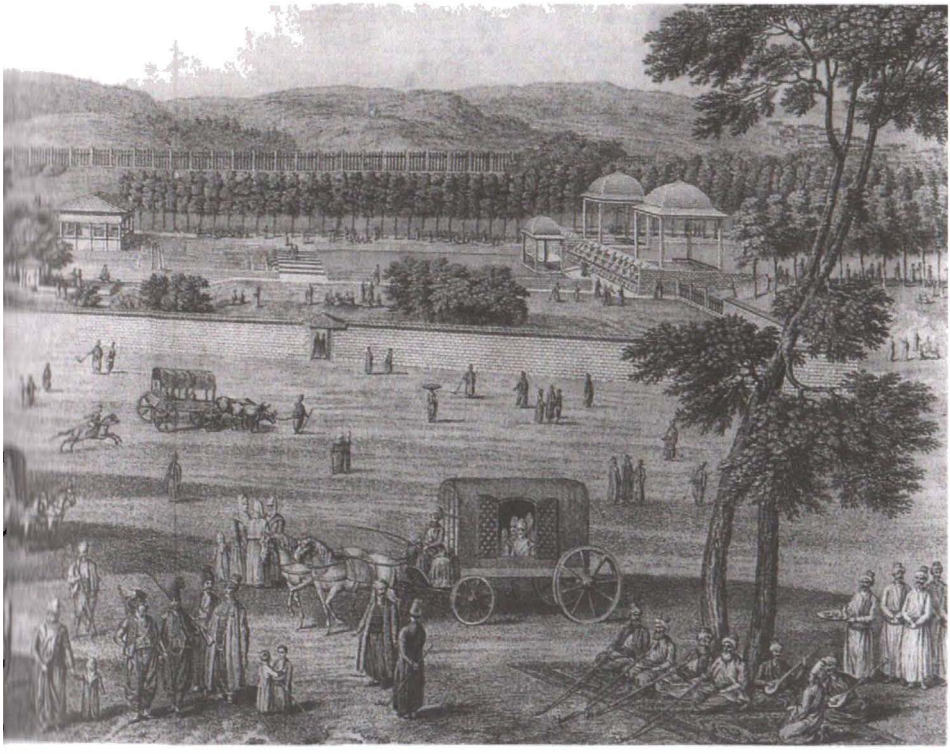
Sa'd-âbâd Sarayı ve Kâğıthâne, l'Espinasse, 1790.

Açıl ey fasl-ı dey sen gülsitanlardan açılsın gül
Terennüm eyle bülbül mutribim çengim rebâbımsın

Salındın şöyle kim yıktın beni ey ar'ar-ı âzâd
Seni gördükte sandım dilber-i âlî-cenâbımsın

Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâre mu'tâdım
Seni ey gül sever cânım ki cânâna hitâbımsın

Müdâm iy lâle-i hâtır-güşâ dûr olma gülşenden
Seninle neş'e tahsîl eylerim câm-ı şarâbımsın

Sa'd-âbâd vasfında III. Ahmed'e kasîdeden:

Bak Sitanbul'un şu Sa'd-âbâd-i nev-bünyânına
Âdemin canlar katar âb u hevâsı cânına

...

Arşa dek çıkmakta manend-i du'â-yı müstecâb
Uğrayan âb-ı musaffâ râh-ı şadırvânına
Sizde böyle müşg olur mu deyü hâkinden biraz
Âh göndersem sabâyile Huten hâkânına

Cedvel-i Sîm içre âdem binse bir zevrakçeye
İstese mümkin varılmak cennetin tâ yanına

Şehriyârâ devlet ü ikbâle reşk olsun ki ol
İntisâb etmiş senin gibi şehin der-bânına

Sahn-ı Sa'd-âbâd'a da sad el-hased sad el-hased
Oldu çün makbûl dehrin husrev-i zî-şânına

Lûtf ile nutk-ı hümâyûnun anı vasfetti çün
Kim bakar gayrı Nedîm'in nazm-ı nâ-çespânına

Bir gazel tarheyleyim bârî ki kalsın yâdigâr
Sahn-ı Sa'd-âbâd'da İstanbul'un hûbânına

Dil-rübâya bî-vefâlık hak bu kim pek aybdır
Neyleyim güçtür bunu tefhîm şehr oğlanına

Aldı bir sûdâger-i dil-cûy aklım kim henûz
Şâh-bender nasblounmuş nâz şehristânına

Mey tamâm oldu dirîga sâki-i gül-çihrenin
Doymadık sîb ü turunc u gabgab u pistânına

Âh kim hercâyîdir bîgâne-meşrebdir biraz
Ol perînin söz mü vardır yoksa hüsn ü ânına

Sultan III. Ahmed. Levnî, *Kebir Musavver Silsilenâme*. TSMK A 3109, y. 22b.

Ey şehenşâh-ı cihân lûtfunla Sa'd-âbâd'ı çün
Eyleyip teşrîf verdin tâze revnak şânına

Lâlezârın da acâyib şevkı var hasrettedir
Ol da yüz sürmek diler Hünkârımın dâmânına

Çünki Sa'd-âbâd'ı seyrettin şehenşâhâ buyur
İzz ü devletle Çerâgân'ın dahi seyrânına
Şâd-kâm olsun safâlarla hêmîşe hâtırın
Bin sürûr âmâde olsun vaktinin her ânına
Gâh sâhil-hânelerde gâh Sa'd-âbâd'da
Sen safâ kıl düşmenin endûh geçsin cânına

Sadrazam İbrahim Paşa'ya kasîde:

Şimdi yapılan âlem-i nev-resm-i safânın
Evsâfı hele başka kitâb olsa sezâdır
Nâmı gibi olmuştur o hem sa'd hem âbâd
İstanbul'a sermâye-i fahr olsa revâdır
Gûyâ ki bütün şevk ü tarab zevk ü safâdır

Nedîm'de *meclis-i 'işret*ten sahneler:

Yaklaştı şitâ ebr-i siyeh tuttu cihânı
Kalmadı sabânın gezecek tâb u tüvânı
Kurbânın olam geçti Boğaz seyri zamânı
Serd oldu hevâ çıkma koyundan kuzucağım

Bir câm çek ey gonce-dehen def'-i humâr et
Çeşmimde hayâlin gibi gel geşt ü güzâr et
Nakşın gibi âyîne-i sînemde karâr et
Serd oldu hevâ çıkma koyundan kuzucağım

Dil senin sohbetine tâlib ü râgıbdır pek
Şevkımız tal'at-i pür-nûruna tâlibdir pek
Hele Tophâne günü olsa münasibdir pek
Gel benim kaşı hilâlim bize bir 'iyd edelim

Bezmimiz rûyun ile reşk-i gülistân olsun
Handelerle leb-i la'lin şeker-efşân olsun
İ'tizâr etme Nedîmâ sana kurbân olsun
Gel benim kaşı hilâlim bize bir 'iyd edelim

Erişti nev-bahâr eyyâmı açıldı gül ü gülşen
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen
Çemenler döndü rûy-ı yâre reng-i lâle vü gülden
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Açıldı dilberin ruhsârı gibi lâleler güller
Yakıştı zülf-i hûbân veş zemîne saçlı sünbüller
Nevâ-sâz olmada bin şevk ile âşüfte bülbüller
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Gelir diyü cihânın şehriyârı bezm-i gülzâra
Temâşâ etmek için yâsemînler çıktı dîvâra
Tebessümle dedi gül-gonce gûş-ı bülbül-i zâra
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Olup gülşen çerâgan ile pür şevk ü neşât-efzâ
Zemîni lâlezârın nûrdan tâvûsdur gûyâ
Hezârân müjde kim açıldı rûy-ı gonce-i zîbâ
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

...

Sezâdır kim cihânın pâdişâh-ı mekrümet-kârı
Müşerref ıde teşrîf-i hümâyûniyle gülzârı
Nedîm'in sâzlarla okuna bu tâze güftârı
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Sâkî duracak zaman değildir
Fevt etmiyelim dem-i şebâbı
Bir hâlete koy beni ki olsun
Dûşumdaki sof dahi şarâbî

Nedim nâmına bir şâ'ir-i cihân var imiş
Kemend-i zülfüme düşsün ilâhî ol ayyâr

Patrona Halil Ayaklanması, Lâle Devri'nin Sonu

1730 isyanı bir kelime ile, bir taraftan halk ile zevk u safâ için pervasızca servetler harcayan saray arasında çatışmayı gösterdiği gibi, meclis-i işrete, sanatlara, şiir ve musikîye revaç veren İranî geleneğe karşı İslâmî şerîatçıların ayaklanması şeklinde açıklanabilir. Gemi levendi *patrona*, yeniçerilikle ilişkili, gözü pek bir Arnavut mâcerâcı Patrona Halil, 20-30 kişiden ibaret bir avuç kafadarıyla Kapalıçarşı'ya gidip gayrı-memnun esnafı arkalarına almayı başardı. İlk başta istedikleri, İbrahim Paşa'nın idamı idi. Çarşı kahyâsı onlara katıldı (28 Eylül 1730). Bir taraftan ulemâdan bir vâiz ve kadıyı, öbür taraftan yeniçeri ocağını, Osmanlı tarihinde tüm ayaklanmalarda sultâna karşı *hurûcu* meşrû kılan bu iki grubu yanlarına aldılar. İsyan safha safha gelişti ve başarıya erişti. Tutucu ulemâ, saray sefâhatini irkilerek gözetliyordu. İbrahim Paşa'nın şeyhülislâm yaptığı Abdî Efendi bile veziriâzam aleyhine döndü, sultânı şöyle uyardığı rivâyet olunur: "Vezir tadını azıttı ve zevk ararken eski zevkleri kaçırdı; eğer vezir ref' olunmaz ise, cenâb-ı sâhib-i saltana dahi sirâyet eder," diyordu.[14] Sonunda, tüm ulemâ isyancılar yanında yer aldı.

İşret meclislerinde herkesin önünde "bir takım fuhşiyât" (din ve ahlâka aykırı suçlar) işlendiği herkesin dilinde idi. Fakat mec-

lis-i işret safâlarını terk edemeyen sultân, damadı sadrazamı, 12 yıl yanından ayırmamıştı. Abdî Efendi haklıydı ve dediği gerçek oldu. Doğrudan karşı çıkmayan ulemâ da onun gibi düşünüyordu. İstanbul kadılığından azledilmiş (6 Temmuz 1729) Zülâlî Hasan Efendi, Damad İbrahim aleyhinde konuşuyordu, o isyancılar komitesinin başında olacaktır.

Osmanlı toplumunda cami kürsülerinde cumaları halka hitap eden vâizler, hutbeleriyle halk üzerinde daima etkili olmuş, ayaklanmalara önayak olmuşlardır. Vâizlerin en önemlisi Ayasofya Vâizi Müderris İspirî-zâde Ahmed Efendi isyancılara katılanların başında idi; Patrona Halil onu İstanbul kadılığına getirdi ve ihtilâl kararları için ondan fetvâlar aldı. Rum-ili kadıaskeri Paşmakcı-zâde, âsileri destekliyordu. İsyanın parolası, *Şerîatı ihyâ* idi.

İsyan başladığı zaman (28 Eylül 1730), pâdişah ve devlet erkânı karşı tarafta, Üsküdar Sarayı'nda idi. Pâdişahın etrafındakiler başlangıçta isyan hareketini ciddîye almadılar, sorumlu kişiler isyan büyümeden karşı önlemler almakta geciktiler. Kaymakam Mustafa Paşa, sadrazamın rakibi idi, harekete geçmedi, aksine isyancıları kışkırttı.[15] Sadrazam Damad İbrahim, silâhlı kuvvetlerle harekete geçmek isteyince, Rum-ili kadıaskerlerinden Paşmakcı-zâde buna karşı çıktı. Şerîatçılara karşı sultân ve ricâli, İstanbul'daki en saygın İslâmî sembolü kullanmaktan başka çare göremediler, Hz. Peygamber'in *Sancak-i Şerîfi*, Üsküdar'a getirildi. Pâdişah maiyetiyle karşıya geçilince sancak, sarayda Orta-Kapı'ya dikilip Müslümanlara Sancak dibine gelmeleri ilân olundu, az kişi geldi. Kararsızlık ve başsızlık, ricâl arasında anlaşmazlık isyancıların işine yaradı. *Sancak-i Şerîf*'e karşı Patrona, *Hırka-yi Şerîf*'ten mübarek eşyayı yanına getirtti. İsyanın ikinci günü Patrona yanında büyük bir kalabalık toplanmış bulunuyordu. Pâdişah adam gönderip Etmeydanı ihtilâl komitesiyle temas kurdu. Saray toplantılarındaki fikir ayrılığını gören Patrona, isyanda ayak diredi, Damad İbrahim ve adamlarının kendilerine teslimini istedi (ihtilâl komitesi üyeleri: Patrona Halil başta, Çınar Ahmet, Muslu Beşe, ulemâdan Kadı Deli İbrahim ve Zülâli Hasan, yeniçeri subayı Kel Mehmed, sekban-başı Urlu Mustafa, yeniçeri kul Kethüdası Mahmud Ağa).

Patrona Halil. J.B. Van Mour. Rijksmuseum, S.K-A-4082.

Sultân, Sadrazam İbrahim Paşa'ya harekete geçme izni vermedi ve sonunda İbrahim Paşa hâriç, ihtilâl komitesinin istediği kişileri teslime razı olduğunu bildirdi. Damad Paşa "ben ölüm-eri oldum, ancak velinimetimizin halâsına bir çare bulalım" diye sarayda bağırıp dolaşıyordu. Herkes dehşet ve korku içinde idi.[16] İsyanın üçüncü günü (30 Eylül 1730) sultân, Damad İbrahim'i Silâhdar Ağa dairesinde hapsetti, isyancılar sarayın kapısına dayanmışlardı. Tayin ettirdikleri yeni Şeyhülislâm Mîrzâ-zâde Mehmed, ulemâ ile toplantı yapıp Damad ve yandaşı iki vezirin katline fetvâ verdiler. Sultân korku ve dehşet içinde idamı onayladı (30 Eylül 1730).[17] Sultânın damadı, Sa'd-âbâd arkadaşı İbrahim Paşa cellâd önünde cesaretini kaybedip, bir an önce kaydını gör, demiş. Cesedi, Patrona'nın adamlarına teslim edildi. III. Ahmed döneminde çerâgân âlemlerinde hazır bulunanlar, bu arada Nedîm, takibe uğradılar, birer birer yakalanıp idam olundular.

Sultân Ahmed, canını kurtarmak için zorbaların adamları sayılan ulemâdan İspirî-zâde ile Zülâlî Hasan'ı Patrona'ya gönderdi. Zorbalar onların desteğiyle, pâdişahın tahttan indirilmesinde kararlı idiler;[18] bir heyet halinde saraya gidip Sultân Ahmed'i Osmanlı tahtında görmek istemediklerini açıkladılar, İspirî-zâde Ahmed Efendi bunu bildirmek üzere sultânın huzuruna çıktı; sultân ona, "İstedikleriniz yapıldı, daha ne istiyorsunuz?" diye sordu; İspirî-zâde, "Şevketli efendim, saltanatınız hitâm buldu, kullarınız sizi artık pâdişah görmek istemiyorlar," diye hal' edildiğini bildirdi. Ahmed, tahtta kaldıkça zorbalar hayatlarından emin değildiler. Sultân, şaşkın, doğru Harem dairesinde yeğeni Şehzâde Mahmud'un yanına koştu. Mahmud'u cülûs için Hırka-i Sa'âdet'e getirdi; kendisini ve oğlu Şehzâde Süleyman'ın hayatını ona havâle etti. Oradakiler Mahmud'a bî'at ettiler (2 Ekim 1730). Şimdi gerçek devlet iktidarı "zorbalar"ın elinde idi; Patrona ve komitesi duruma hâkim idiler, dağılmadılar (Patrona'nın yanında 400 kişilik bir koruma grubu vardı).

"Zorbalar" İdaresi

Zorbalar başlıca devlet makamlarına kendi seçtikleri kimseleri yerleştirdiler. Sadrazamlığa Hafız Ahmed Paşa'yı getirdiler. Devletin kilit mevkilerine kendi adamlarını tayin ettiler: Mîrzâ-zâde Mehmed Şeyhülislâm, Paşmakcı-zâde Abdullah Rum-ili Kadıaskeri, Zülâlî Hasan Anadolu Kadıaskeri oldular. Patrona, yardımcılarına maaş bağlıyor, askerî ocaklara yeniden binlerce efrad yazdırıyordu. Patrona duruma hâkimdi, halkın, esnafın adamı olduğunu göstermek için birtakım vergilerin kaldırılmasını emretti.

Yeni sultânın, onu tuzağa düşürmek için yaptığı çekici teklifleri kurnazca reddetti; askerlerin desteğini sağlayan Patrona, her şeye hâkim bir diktatör olduğunu biliyordu; soygundan geri kalmadı (katlinde hazinesinde üç bin *torba* akçası çıktı). Yeni devlet erkânı, mevkilerinden ve hayatlarından emin değildiler. Öbür taraftan yeni sultân, kendine taraftar toplamaya çalışmakta ve zorbaları bertaraf etmek için önlemler almakta idi. Yeni şeyhülislâm ve İstanbul kadısı zorbaların hayatına kefil oldular. Zorbalar, saraya karşı doğrudan iktidarı elde tutmak için nihayet, sadarete Kel Mehmed'i ve sadaret kaymakamlığına Patrona'yı getirmeyi planladılar. Zorbalardan cesaret alan bazı taraftarları, pazarı, esnafı rahatsız etmeye, soymaya başlamıştı.[19] Emîr Ali, Urlu Mürteza, Zülâlî Hasan, İspirî-zâde'ye karşı saray önlemler alıyor, halk ve ulemâ zorbalardan yüz çeviriyordu.

Patrona Halil ve İsyancıların Öldürülmesi. J. B. Van Mour. Rijksmuseum, S.K-A-2012.

Nihayet Divan'da yapılan bir toplantıda harekete geçilmesine karar verildi, fakat kararı öğrenen zorbalar pâdişahtan hükûmette değişiklik yapmasını istediler. Zorbalar bu arada yeniçeri ocağının desteğini kaybetti (Patrona kendisi Arnavut olup İstanbul'da 12.000 Arnavut'tan destek bekliyordu).[20]

Zorbalar devletin en yüksek makamlarını ele geçirmeye çalışırken, Kaplan Giray, Valide Sultân, Darüssaade Ağası Beşir, Rum-ili Valisi Muhsin-zâde Abdullah Paşa, Hoca Mehmed Paşa sarayla işbirliği halinde, zorba diktasına son vermek için gizliden gizliye hazırlanıyorlardı.[21] Sözde İran'a sefer hazırlığı bahanesiyle saraya toplantıya davet edilen zorbalar, komplodan habersiz odalara saklanan silâhlı kişilerin kılıç darbeleriyle ortadan kaldırıldı (25 Kasım 1730). İstanbul'da zorba yandaşları, dağılıp sindiler. Ancak o zaman I. Mahmud atalarının tahtına pâdişah olarak sahip olabildi. Böylece *Lâle Devri* kapandı.

XIX. Yüzyılda İşret Meclisi

Çuhadar Hızır İlyas Ağa'nın[22] 19 yılı içine alan *Letâ'if-i Enderûn* (Saraydan Hoş Hikâyeler) adlı eseri, saray hayatını tasvir eden önemli bir kaynaktır; Batı etkisiyle meydana gelen köklü değişiklerden önce burada saray hayatı hakkında birinci elden sahneler yer almaktadır, konumuzla ilgili olarak musahibler, ziyafet ve eğlenceler, musikî ve oyunlar, pâdişah gezileri tasvir edilmektedir.

Bu tarihte padişâhın günlük özel hayatının geçtiği *Enderûn*'da 500 kadar hizmetlinin başındaki ağalar şu sıra ile yer alır: Başta *silâhdâr ağa, hazînedâr ağa, rikâbdâr ağa, dülbend ağası, anahtar ağası* ve *çuhadâr ağa.*

Pâdişahla doğrudan konuşma ayrıcalığı olan bu ağalara *'arz ağaları* denir. Çuhadâr ağanın çeşitli görevleri arasında başlıca görevi *teşrîfat*, yani tören, kabul ve eğlence toplantılarını düzenlemektir. Törenlerde, at üzerinde padişâhın arkasında maiyet erkânı arasında yer alır. Bu ağalar pâdişahla uzun zaman birlikte olmuş, sadık yakın olarak devletin en yüksek makamlarına getirilir. Silâhdar, hazînedâr ve çuhadar ağalar *çıkma*'da, vezir veya beylerbeyi unvanıyla *taşra* hizmetine çıkarlar.

Sarayda bir *musâhibler dairesi* vardır. Bu dairedekiler ziyâfet ve eğlencelerde, padişahın yanında bulunan nedîmleri, çalgıcıları ve oyuncuları içerir. *Musâhibler*, padişah vakit geçirmek üzere bir

Eski Küçüksu Kasrı ve önündeki çeşme çevresinde mesîre. Thomas Allom, *İstanbul Manzaraları* (*Constantinople and Scenery of Seven Churches of Asia Minor*, 1839, Londra).

saraydan öbürüne giderken yanında giderler. Musâhib (nedîmler) arasında, pâdişaha en yakın *hâs musâhib* yer alır. II. Mahmud'un *hâs musâhibi* hekîm-başı (tabiblerin başı) Behcet Efendi idi. Musâhiblerden Abdî Beğ de eserde tanınmış kişiler arasında zikr edilir. Edebiyat ve musikîde ün yapmış musâhib ağalar, sultânın Boğaz gezintilerinde, *biniş*'lerde kendisine refakat ederler.

*Saltanat kayığı*nın gidişinde top atılır. Hızır İlyas Ağa, *Göksu Saltanat Binişi*'ni (1217/1802) şöyle tasvir eder: Göksu Kasrı'na yakın çayırda gündüz mehter-başı ağa davul zurna ile mesîreyi bayram yerine çevirmiş, çadırlar kurulmuş, mukallidler halkı kahkahalara salmış, cirid oynunda 80 kadar süvari, *Lahnacılar* ve *Bamyacılar* karşılaşmışlar, *lobut*larını havaya atmışlar (Mustafa Paşa Kasrı eğlencelerinde mukallid Emin Ağa Anadolulu Türklerin "çirkin sözcükleriyle" konuşmalarını taklîd etmiş), akşama doğru ziyafette Kemânî Ali Ağa'nın şefliğinde saz heyeti hüzzâmdan *taksim* ile hânende Şâkir Ağa şarkı, gazel okumuş, sonra yirmi kadar "tiz sesli okuyucular bir ağızdan" tefle hüzzâm makamında şarkı-

II. Mahmud'un son yıllarında Hünkâr İskelesi Binişi. Thomas Allom, *İstanbul Manzaraları* (*Constantinople and Scenery of Seven Churches of Asia Minor*, 1839, Londra).

lar okumuşlar ve musikînin keyfiyle "günâhkârlar içki sarhoşluğu" içinde dîn ü diyaneti unutup "isyan"a sapmışlar.

Bu tasvir, yüzyıllar boyunca saraydaki işret meclisi kutlamalarının on dokuzuncu yüzyıl başlarında halâ aynı çerçevede tekrarlandığını göstermektedir.

Tüm *biniş*lerde hazır bulunan Çuhadâr Hızır İlyas Ağa, *Letâ'if*'inde *'ayş u tarab*'a düşkün olduğu anlaşılan Sultân III. Selim'in sıra ile binişlerini anlatır: 1. Büyük-Dere Binişi, 2. Göksu Kasrı Binişi, 3. Yıldız Kasrı Binişi, 4. Beykoz Hünkâr İskelesi Mesîseri Binişi, 5. İzzet Paşa Kasrı Binişi, 6. Mustafa Paşa Köşkü Binişi, 7. Ramazan'da Çinili Kasrı'na "âzîm saltanat ile" Biniş, 8. Beykoz'da Hünkâr İskelesi Binişi, 9. Arnavutköyü yakınında Sultâniye Sahrası Binişi.

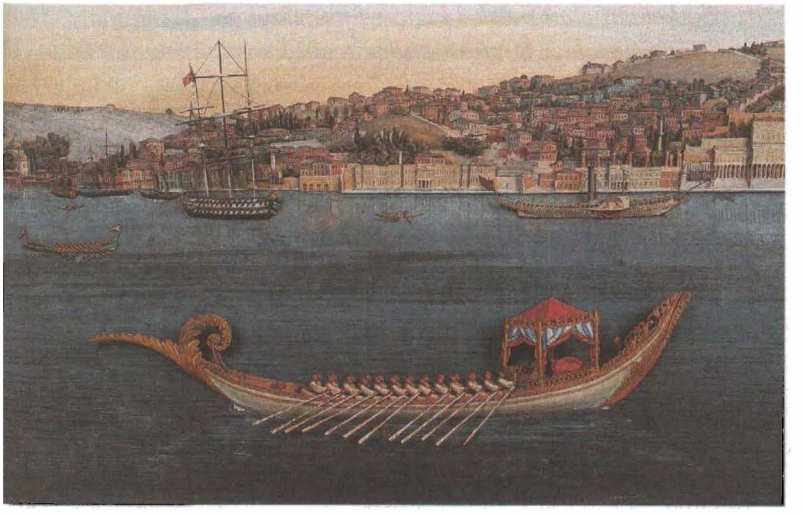
Biniş'lere sahne olan sayılı köşk saraylar şunlardır:

1. Silâhdâr Ağa Köşkü, 2. Mustafa Paşa Köşkü, 3. Yalı Köşkü, 4. İncili-Köşkü, 5. Balıkhâne Köşkü, 6. Galata Sarayı, 7. İslambol Sarayı, 8. Dolmabağçe Köşkü, 9. Göksu Kasrı, 10. Bebek Köşkü, 11. Gülhane Köşkü.

Boğaz binişlerinden dönüşte sultân büyük Beşiktaş Sarayı'nda gecelerdi. Mekke ve Medîne'ye gönderilen *Surra-Alayı*, Hac mevsiminde merâsimle Beşiktaş Sarayı'nda Çinili-Meydan'dan büyük merâsimle yola çıkardı. Boğaz'da veya Haliç'teki köşklere saltanat kayığıyla denizden, Kâğıthâne'deki saray ve köşklere alayla karadan atla gidilirdi, buna *rikâb* denirdi, saltanat kayığıyla giderken toplar atılır, halk sultânın geçişini seyre çıkar, alkışlardı. Saraydan saraya veya köşke harekette *rikâb* töreninde Sultân iki tarafta dizilen *rikâb* görevlilerine altın serperdi. Beşiktaş Sarayı, gece-gündüz türlü "zevk u safâlara" sahne olurdu. *Biniş* ve *rikâb*, sultânın halka görünüşü, halkla beraberliğini yansıtan şâhâne merâsimlerdendir. *Rikâb* töreninde şeyhülislam, vezirler hazır bulunurdu. Ramazan ayı birçok törenlere vesile olan bir aydır: Sultân, *Hırka-i Şerîf* ziyâretinden ve sarayda bayramlaşma merâsiminden sonra Sultân Ahmed Câmii'ne gidip sultân mahfilinde cemâ'atle namaz kılardı (II. Murad'ın, namazını cemâ'ate katılarak kılmış olması tarihî bir özellik olarak kaydedilmiştir). Namazdan sonra sultân köşklerden birine gidip "gece gündüz zevk u safâlara" dalardı. Bayramlarda sultân huzurunda ulemâ toplanıp dinî konularda *mubahase* yaparlardı.

Binişlerde, gidilen yerin özelliğine uygun oyun ve gösteriler icrâ olunurdu: Beykoz ve Alibeyköyü mesîrelerinde, tüfenk nişan atışları, cirid, güreş başlıca gösterilerdi.

İlyas'ın yazdıkları, 19. yüzyılın ilk on yılında köşk ve saraylarda *'ayş u tarab* meclisleriyle eski geleneğin devam etmekte olduğu görülmektedir. Bu dönem *işret meclisleri*nin, Lâle Devri meclislerini aratmayacak bir coşku ve zenginlikle sahnelendiği anlaşılmaktadır. Padişâh musâhibleriyle meclise gelir, havuz etrafında yerlerini alırlar, musikî fasıl icrâsı ve "şarkıcı" ağaların gazelleri ve meclis için irticâlen sahnelenen *güldürü*ler, orta-oyunu, *hayal oyunu* (Karagöz), *soytarı*ların şakaları, *curcuna*lar, kısaca meclisi neşelendiren, eğlendiren her çeşit icrâ o meydanda yer alır. *Altın para serpme* ve *kapışma* I. Murad döneminden beri[23] vazgeçilmez bir âdet olarak yerleşmiştir. Bir kurban bayramında, bayramlaşma, Mustafa Paşa Köşkü'nde oldu, meydan şamdanlarla aydınlatılmıştı, musâhiblerle bayramlaşma ve bahşiş dağıtımından sonra, padişah bayramlaşma için Harem-i Hümâyun'a geçti, oradan Bayezid Meydanı'nda

Beşiktaş Sarayı. Mığırdiç Melkon'un yaptığı kabartma resim. İstanbul Deniz Müzesi.

Eski Saray'a hareket etti, Mercan Yokuşu'ndan Topkapı Sarayı'na döndü, yollarda biriken halk padişâhı duâlarla alkışladılar.

Letâ'if, saray musikî tarihimiz için önemli bir kaynaktır. Eski musikî talim odası, *meşkhâne* bu dönemde de faaliyettedir. Nota, henüz yaygın değildir. Hızır İlyas, bu dönemin tanınmış bestekâr ve icrâcılarının adlarını verir: Derviş İsmail, 'Ârif Ağa, Çiligîr-zâde, Dellâl-zâde, Tanburî Ahmed Ağa, Suyolcu Salih Efendi, Kemânî Ali Ağa, Şâkir Ağa, Tanbûrî Zeki Ağa bestekâr Derviş İsmail Efendi'ye, şarkıcı 'Ârif Ağa'ya padişahın *musâhibliği* pâyeleri vermiştir. Dönemin dillerdeki *şarkı*ları, klasik musikî eserleri olarak anılmaktadır. İlyas Ağa, "sokak şarkılarını" küçümseyerek klasik üslûpta şarkılardan ayırd eder. İlyas'ın beğenisi, *kemânîler* ve *tanburîler*dir. Beste ile güftenin sıkı bir ahenk içinde olması, kadîm musikînin temel kurallarından biri olarak Hızır İlyas tarafından vurgulanır.

Eserde *mehter takımı* üzerinde ilginç ayrıntılar verilir, Mehter, bayramlaşmalarda *kös*lerin gümbürtüsüyle toplantıya coşku getirir.

Sultân, *çalgıcı* veya *şarkıcı* sanatçıları, yakın adamı olarak *musâhib* unvanıyla onurlandırır, beğeni ve hayranlığını gösterirdi. Bir *biniş*te musâhib 'Abdî, *taksim* yaptı, peşinden,

Ey kemân-ebrû helâk-i hançer-i müjgânınım
Bulmuşum feyz u nazar senden senin kurbânınım

gazelini okudu.

Dönemin icrâda ünlü sanatcıları, Kemânî Ali Ağa, tanburî musâhib Zekeriyya Ağa, Nu'mân Ağa, Neyzen Yek-Çeşm'dir; Göksu Kasrı'nda saz faslı, Derviş İsmail'in Beyatî'nin *taksim*i ile başladı, *dümtekle*rin sadası göklere çıktı.

Hızır İlyas, saray musikî fasıllarında kullanılan başlıca âletler olarak, çeng, çegâne, nay (ney), tambur ve kemâneyi sayar.

Mehterhane, törenlerde ve bayramlarda, askerî bando rolünde saray saz fasıllarından tamamıyla ayrı bir musikî heyeti oluşturmakta idi.

H. 1218'de (23 Nisan 1803'te başlar) padişah, Mevlevî dedelerini huzura çağırdı, âyîn icrâ ettiler: "Mevlevîler ellerini yere vurup dönmeye kalktılar ve şeyhlerinin önünde boyun kesdiler, sema'a girişdiler." Bestekâr Sultân Selim, haremde kılıç darbeleriyle yere serilirken bu *'ayş u tarab* dönemi de kapandı.

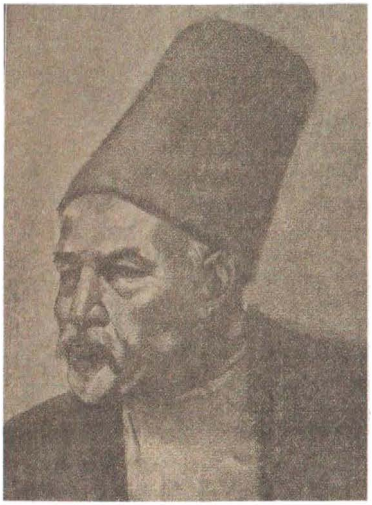

II. Mahmud'un selamlık alayı. Yeni giysileriyle at üstündeki sultanın yanı başında Muzıka-i Humayun yürümekte. François Dubois, *Selamlık Alayı*. MSGSÜ Resim Heykel Müzesi.

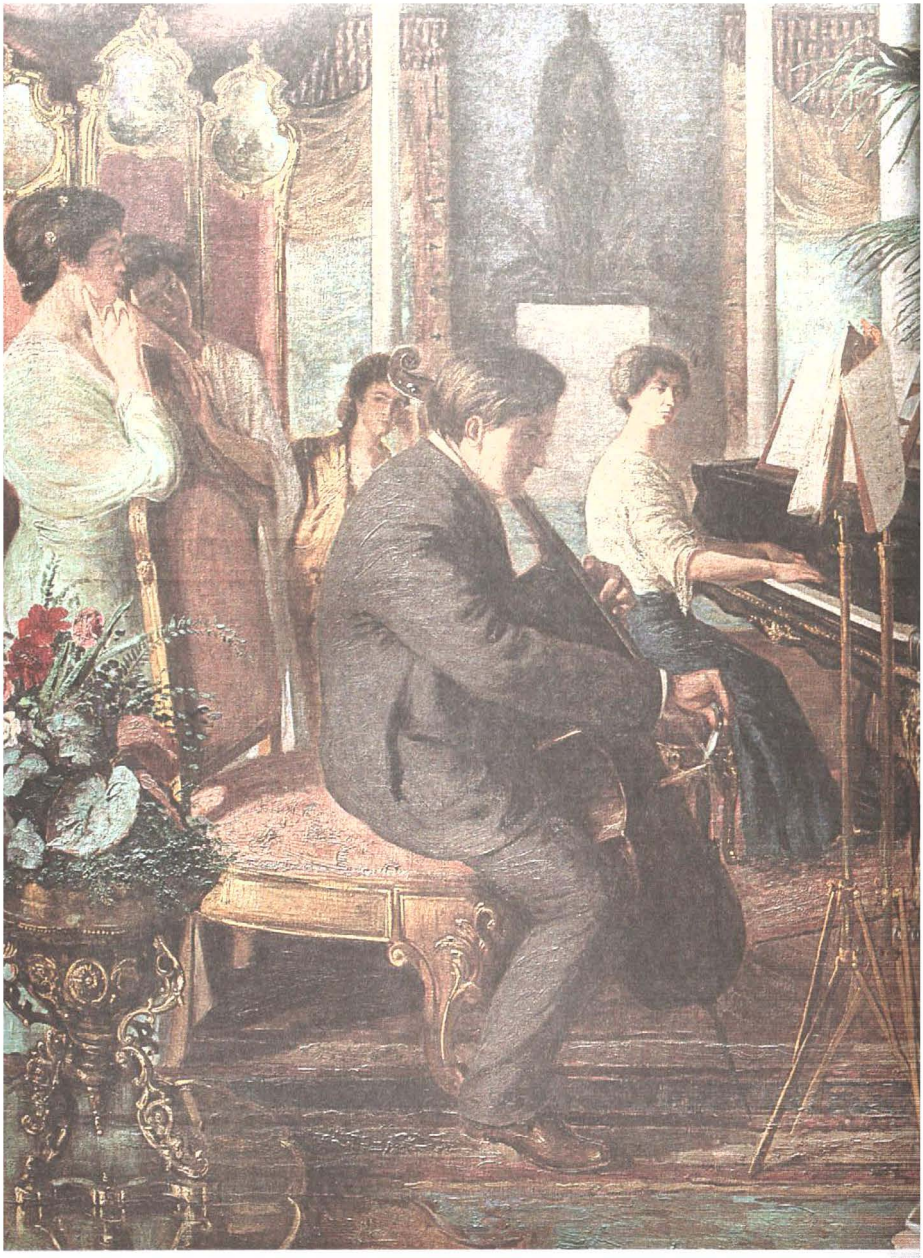
II. Mahmud döneminde yeniçeriliğin kaldırılması (1826) tarihi, Saray'da kapsamlı reformların başlangıcıdır. O tarihte Avrupa saraylarındaki gibi "modern saray" *regalia*'sının taklîdi dönemi başlar, kıyafetler değişir. Artık Boğaz âlemleri (*biniş*) ve *curcuna*lara son verilir.

Hızır Ağa, klasik "ilm-i musikî" üzerinde türkçe 12 makam ve 15 perde üzerinden *Tefhîmü'l-Makâmât fî Tevlîdü'l-Nagamât*[24] adıyla bir risâle yazmıştır. Kendisinin yeni *pîşrev*'ler "tertîb ve icâd" kıldığını belirtir. Bir yeni *pîşrev* yaratmış, Sultân Mahmud huzurunda icrâda bulunmuş, padişâh kendisine "bir avuc dolusu altın" ihsân etmiş. Musikî üstadlarının "nev-usûl", yeni tarzda, yarattıkları eserler, "şebistân-i sürûr ve safâ" da, yani işret meclisinde icrâ olunmakta, sultân bu sanatta patronajını ve teşvîklerini cömertçe göstermektedir. Reformcu Sultân II. Mahmud, Batılı kültürleşme hareketinde, musikîye olağanüstü bir yer vermiş ve ünlü İtalyan bestekârı ünlü Gaetano Donizetti'nin ağabeyisi Giuseppe Donizetti'yi "Osmanlı saltanat musikalarının baş ustakârı" olarak büyük bir maaş teklifiyle Türkiye'ye çağırmıştı (1827). Sarayda Batı müziğine ilgi, III. Selim döneminde başlamış bulunuyordu. Bir Fransız dergisinde, Sultân Mahmud'un İtalyan müziğine hayran olduğu belirtilmektedir.[25]

Rivâyete göre, klasik Osmanlı musikîsinin ölmez bestekârı İsmâil Dede, sarayın bu Batı müziği modasına tahammül edememiş, hacca gitmiş ve orada salgından hastalanarak hayatını kaybetmiş.

Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi. Hakkında bir monografi yayınlamış olan Rauf Yekta Bey'in *Esâtiz-i Elhân: Dede Efendi* adlı kitabının kapağına koyduğu resim.

Haremde Beethoven. Halife Abdülmecid Efendi'nin yağlıboya resmi.
MSGSÜ Resim Heykel Müzesi.

8
Klasik Edebiyatta Patronaj ve Fuzûlî

Patrimonyal Devlet ve Sanat

Genelde, bilimadamı ve sanatçı, belli bir toplumda egemen sosyal ilişkiler ve belli bir kültür çerçevesinde sanatını ifade eder. Osmanlı toplumu gibi patrimonyal türde bir toplumda, başka deyimle, sosyal onur, statü ve mertebelerin mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlendiği bir toplumda bu gerçek daha da belirgindir.[1]

Matbaanın geniş kitlelere okuma imkânı verdiği, böylece edebî ve ilmî eserlerin, yazarına geçinme için yeterince gelir kaynağı sağladığı dönem gelinceye kadar, bilgin ve sanatkâr, hükümdarın ve seçkin sınıfın desteğine muhtaç idi. *Sâhib-i mülk* hükümdar; bilgin ve sanatkârın en önde gelen velî-ni'metî, hâmîsi idi. Max Weber'in belirttiği gibi, Ortaçağ'da Doğu'da ve Batı'da, monarşilerde devlet; patrimonyal yapıda olup egemenlik gücü, mülk ve tebaa, mutlak biçimde hükümdar ailesine ait sayılırdı; ve yalnız onun lûtuf ve inâyetine erişenler, toplumun en şerefli ve zengin tabakasını oluştururdu. Hânedanlar arasında rekabet ve üstünlük yarışı, yalnız muhteşem saraylar, hadem ve haşemde değil; ilim ve sanatın hâmîliğinde de kendini gösterirdi.[2]

Patrimonyal devlette yüksek kültür, yalnız yüksek saray kültürü olarak var olmuştur. Hükümdar sarayı ve ekâbir sarayları, toplumda şeref ve itibarın, servet ve becerinin tek kaynağı ve sı-

ğınağı idi. Osmanlı'da, en yüksek mimar, sarayın mimarbaşısı, en iyi kuyumcu, sarayın kuyumcubaşısı ve en gözde şâir, pâdişahın ilgi ve lûtfuna lâyık görülen *sultânu'ş-şu'arâ* idi. Bilgin ve sanatkâr; hükümdarın prestijini, sarayın *nâm u şânını* yüceltmek için gerekli öğeler sayılırdı. Bilgi ve sanatın koruyucusu olan hükümdarın, hakem sıfatını hakkıyla yerine getirebilmesi için kendisinin de, ilim ve sanattan payı olmak gerekirdi. Yüksek bir estetik ve sanat felsefesine sahip Mediciler olmasa idi, Floransa'nın büyük sanatkârları elbette yetişmezdi.[3] Divan sahibi şâir hükümdarlar olmasa idi, Türk edebiyatının büyük dehâları belki ortaya çıkmazdı. O dönemde, şaheserlerin çoğu, önemli ölçüde, seçkin sınıfın iltifatı, yüksek kültür ve duygu inceliği, sanatkârı korumaktaki ilgi ve heyecan ile açıklanabilir. "Kültür patronajı" Ortaçağ İran'ı ve Orta Asya'da çok gerilere giden bir gelenekti. Subtelny'e göre bu bölgede daha sonra patronaj, Türk-Mogol devletlerinde askerî sınıf için yeni medeniyeti benimseme süreci olmuştur.[4] XV. yüzyılda Semerkand, Herat, Tebriz, İstanbul ve Delhi'de ortak yüksek saray kültürü sayesinde sanatkâr, bir memleketten ötekine gittiği zaman aynı himaye ve anlayışı, aynı sıcak ve coşkulu karşılamayı buluyordu. Osmanlı sultânı, özellikle Orta Asya ve Azerbaycan'da Türkçe ve Farsçaya hâkim münşîleri, şâirleri, âlimleri kendi pâyitahtına çekebilmek için büyük fedakârlıklara hazırdı.[5] Fâtih Sultân Mehemmed ve II. Bayezid, zamanın İranlı büyük şâir ve mutasavvıfı Molla Câmî'yi İstanbul'a getirmek için çok çaba harcamıştır.

İran ve Orta Asya'yı idaresi altında tutan Timurîler devletinin merkezi Herat, ikisi de büyük sanat patronu olan Abû Sa'îd Mîrzâ (1458-1468) ve Hüseyin Baykara'nın (1469-1509) saltanat yıllarında İran-Türk dünyasının görülmemiş parlak bir medeniyet merkezi olarak yükselmiştir. Bu dönemde biri İran, öteki Türk kültürünü temsil eden iki büyük edebiyat ve düşünce devi, Abdurrahman Câmî (1414-1492) ve Ali Şîr Nevâyî (9 Şubat 1441-3 Ocak 1501) Osmanlı edebiyatı için örnek kabul edilmişlerdir. Fâtih ve II. Bayezid, Hüseyin Baykara ile mektuplaşıyorlardı. Sultân Bayezid, Hüseyin Baykara'ya gönderdiği mektupta (*Ferîdun Bey Münşeâtı*, İstanbul 1274, s. 305-306) "muhabbet-i kadîmî"den söz ediyor ve

Fâtih'in portresi. Nakkaş Sinan Bey. 1460'ların sonu-1480 civarı. TSMK H 2153, y. 145b.

mektuplaşmanın devamı arzusunu bildiriyordu. Hüseyin Baykara cevabında Osmanlı sultânına "halîfetu'llah fi'l-enâm" ve "al-gâzi fî sebîlillâh" diye hitap ediyordu ve dostluğun pekiştirilmesi ve haberleşmenin sürdürülmesi arzusunu ifade ediyordu (*Münşeât*, 306-307).[6]

XV. yüzyıl yüksek kültür merkezleri, Timur soyundan gelen hükümdarların pâyitahtları idi. Osmanlı ve Hind pâdişahları, bu hükümdarların saraylarını örnek tutuyor, orada yetişen veya oraya *intisâb eden* bilgin ve sanatkârları kendi saraylarına çekebilmek için her türlü fedakârlığı göze alıyorlardı. Rönesans İtalya'sında şehirler arasında, daha sonra Avrupa sarayları arasında gördüğümüz rekabet, İslâm dünyasında da benzeri bir rol oynamıştır ve incelmiş yüksek sanatın gelişimi ve niteliği üzerinde en güçlü etkiyi yapmıştır. Ortadoğu'da da, bir hükümdar için en şöhretli bilgin ve sanatkârları sarayına çekebilmek, gerekirse onları zorla alıp getirmek olağan bir şeydi. Timur, istilâ ettiği her memlekette en şöhretli bilgin ve sanatkârları toplayıp Semerkand'e götürmüş,[7] Yavuz Selim Tebriz ve Kahire'yi aldığında yüzlerce sanatkârı İstanbul'a sürmüştür.[8] Osmanlı patrimonyal saray kültürünün gelişmesinde, şiir ve inşâ alanında, hüsn-i hat ve nakkâşlıkta, para ve mevki vaatleriyle celb olunan veya *sürgün* edilen sanatkârların payı büyüktür.[9] Öyle ki, yerli Osmanlı-Türk sanatkârları, "Arap ve Acem"e verilen bu ayrıcalıktan dolayı şikâyetlerini açıkça dile getirmekten çekinmemişlerdir. La'lî diyor (Latîfî, 290):

Acem'in her biri kim Rûm'a gelir
Ya vezâret ya sancak uma gelir

Öte yandan, bir yerde kendini gösteren bir bilgin ve sanatkâr da, şân u şeref ve refahını, büyük ve zengin hükümdarların sarayında, lûtuf ve inâyetinde arardı. Patronaj, himaye, böylece, iki yanlı işler; hem saray hem de seçkin bilgin ve sanatkâr için nâm u şân kazanmanın tek yolu kabul edilirdi.

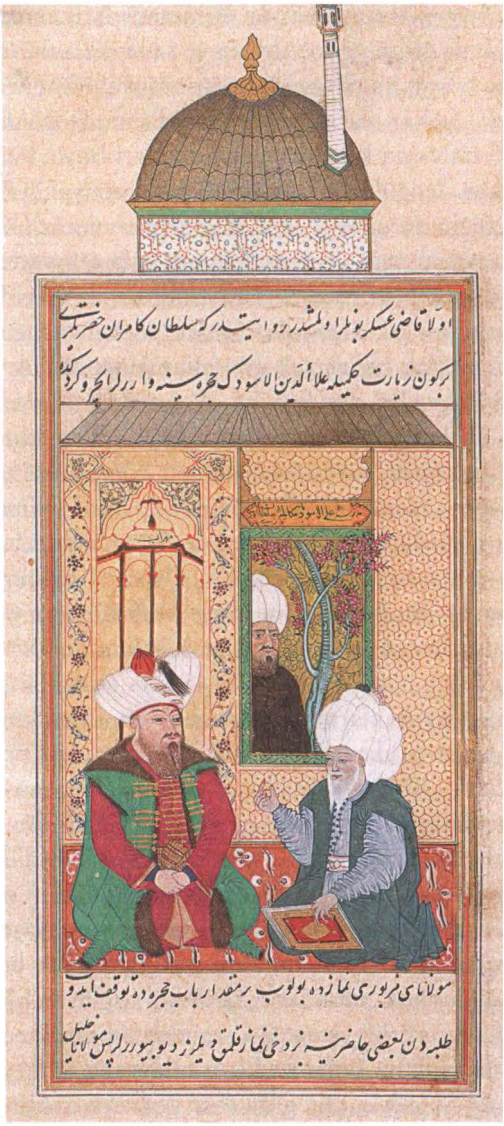
Doğu'da ve Batı'da, patrimonyal hânedan devletlerinde, servet ve nâm u şân kaynağı, sarayın yanı sıra hükümdara mensup top-

rak sahibi ricâl ve ekâbirdi. Batı'da, Rönesans İtalya'sında, servet kaynağı toprak ve tarım yerine ticaret ve sanayi alanlarına kayınca, yeni-zengin burjuva sınıfı feodal-patrimonyal efendilerin yerini almaya başladı. Âşikâr olarak böyle bir gelişme, Doğu'da gerçekleşememiştir.[10] İtalya'da komün-şehir devletleri böyle bir gelişmeye sahne olurken, Doğu'da merkeziyetçi patrimonyal devlet yapısı gittikçe daha güçlü duruma geliyor, bilgin ve sanatkâr, her zamandan ziyade saraya ve ricâl-i devlete bağımlı hale geliyordu.

İlâve etmek gerekir ki, yüksek saray kültürü ile yerel halk kültürü arasında kopukluk üzerinde yapılan gözlem, Doğu kültürü çevresi için de mutlak bir gerçek gibi alınmamalıdır. İlk Osmanlı beyleri, Babaî-Kalenderî dervişlerine, dinî-epik halk edebiyatına, bir kelime ile Türkmen kültür çevresine bağlı idiler. Sonraki yüzyıllarda, özellikle Fâtih Sultân Mehemmed döneminde saray, Ortadoğu kozmopolit kültürüne yöneldiğinde de, bu Türkmen kültür geleneği etkisini sürdürmüştür. Kahire ve Tebriz'den gelen ulemâ, münşî-şâir ve mutasavvıfların yanında, Osmanlı hükümdarı her zaman popüler bir tarikat şeyhine saygı ve bağlılığını devam ettirmiştir.[11] İstanbul saray ve camileri için Uşak'ta dokunacak halılarda, bazıları İranlı olan saray nakkaşlarının yaptıkları örnekler işlenmiş, İran saray halılarındaki desen ve motifler kullanılmış, böylece Uşak saray halılarında, geometrik Türkmen-Yörük motif ve düzenlemeleri ile birlikte İran motif ve desenleri egemen olmaya başlamış, halıcılıkta bir saray stili ortaya çıkmıştır.[12] Bu olgu, sanatta saray patronajının başka bir kanıtı olarak kaydedilmelidir.

Osmanlı sultânları belli zamanlarda topladıkları ulemâ ve şu'arâ meclislerinde hakem rolünü oynamak yeteneğini, şehzâdelik döneminde seçkin hocalardan aldıkları yüksek kültüre borçlu idiler.[13] II. Murad'dan beri sultânların, şiirlerini toplayan birer divan tertip edecek kadar şâirlik yeteneği kazandığı bilinmektedir.[14]

Bir kelime ile, belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip patronun himayesi altında sanatkâr, ona göre eser vermeye özenirdi. Muhteşem Süleyman döneminde Osmanlı klasik kültürü yüksek sanat eserleri vermişse, bunda bu pâdişahın yüksek sanat anlayışının, kuşkusuz, önemli bir payı vardır. Hatta diyebiliriz ki, sanat ve bi-

Orhan Gazi Molla Alâaddin Esved ve Çandarlı Halil Paşa ile İznik'te Sultan Orhan Medresesi'nde. Taşköprîzâde, *Tercüme-i Şakâyık-ı Nu'mâniyye*, 1620 civarı. TSMK H 2263, y. 12b.

lim eserinin kalitesini ve sanatkârın şöhretini, çok kez hükümdar belirlerdi. Bir eserin "makbûl ve mu'ber olması" her şeyden önce sultânın iltifatına bağlı idi.[15] Osmanlı'da kimse, pâdişahın sarayından, yahut camiinden daha büyük ve şa'şaalı bir yapı yaptıramazdı. Sultânu'ş-şu'arâ seçilmek, *in'âm* almak için şâirin, ilkin şu'arâ meclisine çağırılması, sultâna bir kasîde sunması, takdir edilip bağışa layık görülmesi gerekli idi. Öte yandan, yüksek mevkilere çıkan şâirler (meselâ Necâtî) kendileri patron durumuna gelip birçok seçkin şâiri yanlarında bulundurmuşlardır.

Patronun özel ilgisine erişenler, onun *terbiyeti* sayesinde iyi mevkiler elde ederler, onun *mürebbâ*larından (yetiştirmelerinden) sayılırlardı. Yalnız sanatçılar için değil, genelde, Osmanlı patrimonyal toplumunda *terbiyet, kulluk, intisâb* sosyal ilişkilerin temeli olmuş, hem patron hem kul için gerekli bir sosyal bağ oluşturmuştur. Patron için şöhretini ve mevkiini yüceltmek, kul için hayatta kalmak, ilerlemek için bu bağlılık esastı. Bu patrimonyal prensip, patron-kul ilişkisi, Osmanlı Devleti'nin temel yapı ve menşeinde görülür. Osmanlı Devleti, Osman Gâzi'ye yoldaşlık-nökerlik yapanlarla ortaya çıkmıştı. Devlet, Osman'ın devleti, Osmanlı Devleti idi. Osmanlı patrimonyal toplumunda intisâb ve patronaj, elit sınıfın her bölümünde, statü gruplarında, bürokraside, orduda, hatta ilmiyyede sosyal ilişkilerin ve hiyerarşinin temel prensipi idi. İlmiyyede, yüksek düzeydeki mollaların aile fertleri ve danişmendleri için yaptıkları iltimasa karşı aşağı derecedeki grupların tepkisi, zamanla geniş ölçülere varmıştır.[16] Bürokraside, kâtip yetiştirmede, çırak-kalfa-usta sistemi, dolayısıyla patronaj egemendi. Askerî-idarî sistemde tayin ve terfiler, ancak en yakın âmirin arzı ve tavsiyesi ile mümkündü.[17] Sanatkâr da bu genel patrimonyal sistemin dışında değildi.

Patrimonyal devlette her türlü nimet ve mertebe, yalnız ve yalnız hükümdardan kaynaklandığı için, buna erişmek isteyen nâmzetler arasında kıyasıya bir rekabet, haset, entrika ve yaltakçılık egemendi ve toplumun ahlâkını yahut ahlâksızlığını oluştururdu. Osmanlı vekâyinâmeleri ve şu'arâ tezkireleri bu acımasız rekabet ve çekişmelerin hikâyeleriyle doludur. Fuzûlî, büyüklerin yanına

varamamanın tesellisini, "hased ehli"den uzak kalmakta bulur. Hükümdara yaklaşmanın, onun "hüsn-i nazarı" ile "manzûr" olmanın tek yolu, yakınlarından birinin himaye ve aracılığını sağlamaktadır. Fuzûlî (Farsça Divan s. 636) bunu bilir:

Mâ gılmân-i mâh-rûyânîm
Mâh-rûyân hama gulâm-i şumâ

Böylece patronla birey arasında "intisâb" edilecek nüfuzlu kişiler yer alır. Yaltaklanma ve intisâbın sanatla bağdaştırılmış, kurumlaşmış biçimi de kasîde sunmak, sultânı ve paşaları en abartılı parlak ifadelerle göklere çıkarmakta görülür. Fuzûlî bu vadide Sultân Süleyman'a ve ricâle yazdığı kasîdeleriyle ötekilerden farklı değildir. O, patrona şöyle hitap eder:

Arzûy-i devlet-i pâ-bûs-i hüddâm-i darat
Mî-rubâyad rûz u şab az dil karar az dîde hâb

Patronun ilgisini sürdürmek için şâir, öteki kullar gibi, son derece dikkatli olmak, onun hoşlanmayacağı şeylerden kaçınmak zorundadır. Bu yüzden Fâtih'in gazabına uğrayan ve sürgün edilenler arasında Mevlânâ Abdülkâdir, Nahîfî, Veliyüddin oğlu Ahmed Paşa'yı zikredebiliriz.

Şâir Sultânlar

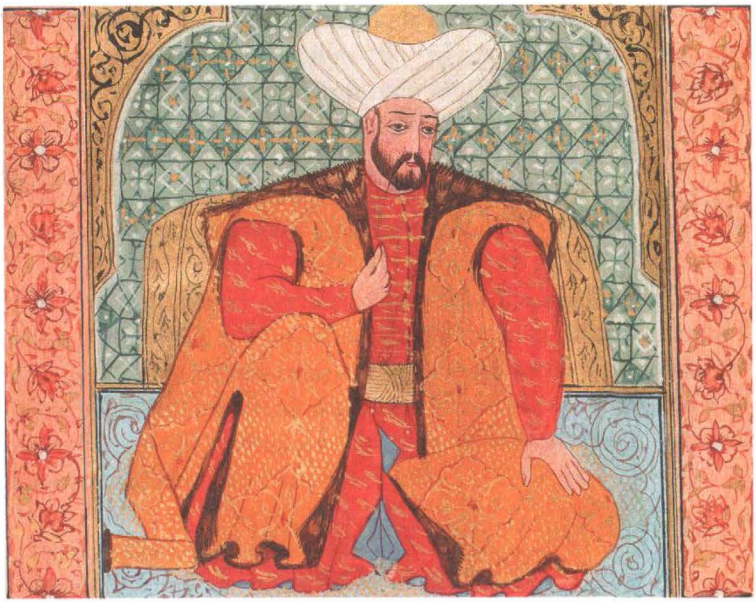
II. Murad: Şâir ve Şâirlerin Hâmîsi

Latîfî, sultânların çok kez işret meclislerinde şiir söylediklerini anlatır. Ona göre sultânlar işlerinin çokluğu yüzündendir, şiirle fazla meşgûl olamamışlardır. "Belki bunlardan zuhûr eden ebyât ve eş'âr, esnâ-i 'işrette ve hîn-i sohbette mevzûn-harekât rakkâslar surûdundan ve zühre-çîn mutribler sadâ-yi çeng ve 'ûdundan, kimisi hasb-i hâl ve kimi nazîre-misâl yesr ve sühûletle fâyiz ve lâyih olur."[18] II. Murad, kuşkusuz bir işret meclisinde şu Hayyâmâne kıt'ayı söylemiştir:

Sâkî getür getür yine dünki şarâbımı
Söyle dile getür yine çeng ü rebâbımı

Ben var iken gerek bana bu zevk bu safâ
Birgün gele ki görmiye kimse türâbımı

II. Murad (1421-1444, 1446-1451), bir divan tertip edecek kadar şiir yazmış ilk sultân olarak anılır. Murad'ın haftada iki kez şâir ve âlimleri huzurunda topladığı biliniyor.[19] Germiyanlı musâhib şâirlerin başında Şeyhî, Cemalî, Şemsî, Nakkâş Sâfî, Gelibolulu

Şâir sultânlardan II. Murad. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şuarâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kol., Tarih 1772, y. 48a.

Za'îfî, İvaz Paşa oğlu 'Atâ'î, Hüsâmî, Hassan, Bursalı Ulvî ve 'Âşkî gibi şâirler Sultân Murad'ın çevresindeki şâirlerdendir.[20]

III. Murad'ın uzun saltanat dönemi, divan edebiyatı tarihinde müstesna bir dönem olarak kabul edilmiştir. Bu gelişmeyi, kuşkusuz, bu sultânın Emîr Süleyman (1402-1411) döneminde olduğu gibi, şâirlerle beraber işret meclislerine aşırı düşkünlüğü ile açıklayabiliriz. Saraya intisâbı olan şâirlere Sultân Murad bin akça aylık bağlamıştı. Ondan sonra İstanbul fâtihi Sultân Mehemmed'in "otuz nefer şâir, sâlyânesi ve 'ulûfesin yer imiş." Bu âdet, Kanunî döneminde Rüstem Paşa'nın veziriâzamlığına kadar sürmüştür.

1421'de 18 yaşında tahta çıkan Sultân Murad, ilk yıllarında tahtı korumak için amcası Mustafa'ya ve kardeşi Mustafa'ya karşı savaşmak zorunda kalmıştır.[21] Oğlu Alâeddîn'in ölümü onu derin-

den sarsmış, arkasından Rum-ili'nde bozgunlar ve işrete düşkünlüğü yüzünden halk arasında dedikodular artmış, bunun üzerine tahtı oğlu Mehemmed'e bırakıp (1444) Bursa'da bir zâviyeye çekilmiştir (1444). Gazellerinin büyük bir kısmını Bursa *i'tikâf*ında yazdığı anlaşılıyor. *Vassâf* redifli gazeli kuşkusuz o zaman yazılmıştır:

Şeb-i deycûr içinde kalmışidim zâr u sergerdân
Gelüben tâze cân bağışlamışdır bir seher Vassâf

Makarr-i saltanatta şol kişi duttu makâm kim
Anun zîbâ cemâlinden olubdur serbeser Vassâf (Dîvân, 18a)

1451'de oğlu Mehemmed'in Sitti Hatun ile evlenmesi dolayısıyla yapılan büyük düğün akabinde, kuşkusuz aşırı yiyip içme sonucu gözlerini bu dünyaya kapadı. Murad, tasavvuf ehline sırdaş, şâirlerin gönülden dostu, barışçı, dünyanın geçiciliğini derinden duyup yaşamı zevk u safâ ile işret meclislerinde geçirmek gerektiğine inanan bir Hayyâm; eskilerin *ehl-i dil* dedikleri derviş-meşreb, duygusal, iyi kalpli bir insandı.

Çağdaş kaynaklar onu işret meclislerine düşkün, "be-gâyet 'ayyâş" (*Sehî Tezkiresi*) bir hükümdâr olarak tanımlamakta birleşirler. Murad'ın bıraktığı dîvân[22] şöyle takdim ediliyor: "Dürer-i nazm-i kelâmü'l-meliki'l-mülüki'l-kelâm merhûm ve magfûrun 'aleyh rahmetü Rabbihi'l-gafûr es-Sultân ibnu's-sultân es-sultân Murâd Hân, hâlini kâle getürüb sûret-i gazelde nazm eyledügi levâyih-i tayyibesidir; rahmetu'llâh aleyh ve 'alâ abâ' ve ecdâdihi ecma'în: 'Aded-i evrâk yüz varakdır, gaflet olunmaya."

Dîvân'dan konumuzla ilgili bazı parçaları aşağıda bulacaksınız. Sultân Murad'ın mahlası *Murâdî*'dir.

Çün 'aşk geldi sırrını fâş eyledi bana
Dil oldu kendü kendüsine reh-nümâ (2a)

İşbu Murâdî sözlerini anlayan azdır
Herkim görürse hayrete varır kalır tana

...

Gel Murâdî'nin murâdın anla kim merdânedir
Anın içindür küşâde bu benim bâb-i derim

Dîvan'da işret meclisine ve mahbûblara atıflar çoktur:

Baş açuk dîvâna geldim dün gice meyhâneden
Didiler olmaz 'aceb dîvânelik mestâneden (94b)

Bende-i 'aşk oldu dil bu 'âleme sultân iken

Kuşkusuz, bir mecliste okuduğu, dönemin dil ve üslûbuna örnek şu gazeli gerçekten şâirânedir:

Seni sevmek güzelim bu dil ü câna yaraşur
Cân kurban ola sen kaşı kemâna yaraşur

Dâd içün cevrin elinden sana geldim hânım
Âdil olmak güzelim şâh-i cihâna yaraşur

Beni ağlatma dedim ey gül-i handânım gel
Didi kim bülbül olan âh u figâna yaraşur

Aşkımı bileli ol meh bana muhkem acıdı
Didi kim naz u gınâ vech-i hisâna yaraşur

Gûş idenler bu kelâmım begenüb hep didiler
Ey Murâdî bunu yâr alsa dehâna yaraşur (35a)

Murad'ın Çandarlı Halil'e büyük güveni vardı, devlet işlerini ona bırakmıştı. Saltanatı 12 yaşındaki oğlu Mehemmed'e bıraktığı

zaman (1444) devleti Çandarlı'ya emânet etti. Sultân Murad'ın, kuşkusuz, *Bursa i'tikâf*ında söylediği şu beyit onun ruh hâletini yansıtmakta:

Seni var eyledi çünkim 'ıbâdet edesin ana
Senin ne işine yarar Muradî bunca gavgâlar (25a)

Derdimde benim derd ile dermân arasunlar
Hükmümde hemân emr ile sultân arasunlar (27a)

Şu beyitte, 1444'te Varna savaşında kral Ladislas'ın başının kesildiğine gönderi yapar:

Yazdı menşûr-i berât innâ fatahnâ gelberü
Seyf-i kudret çün salındı kesdi düşmen gerdenin (25b)

Yine tahttan ayrılışına telmîh:

Yâra serden gitmeyince bilmedim vuslat nedir
'İzzeti terk etmeyince bilmedim 'izzet nedir

Evvel ü uhraya çünkim serbeser kıldım nazar
Cümleden vaz olmayınca bilmedim devlet nedir (53b)

Melâmetî Hacı Bayram'ın koruyucusu Sultân, birçok gazelinde tasavvufî düşünceleri dile getirir:

Kesretinden kaçmışam anun içün bu 'âlemin
Hucre-i vahdette bulsam kûşe-i tekrârımı

Varlığımdan geçmeyince bilmedim dildârımı
Hasta-i 'ışk olmayınca bulmadım tîmârımı (13b)

Dilersen ehl-i hâlin zevkin bir zerrece duymak
Tegâfül eyleme var imdi ebrâr ile kıl sohbet

Teferrüc eyle â'lâyı gider dünya vü 'ukbâyı
Bilürsen işbu ma'nâyı başında var imiş devlet

Murâdî yâr ile yâr ol kamuya cümleye agyâr ol
İşünde durma tekrâr ol al imdî pîrden himmet (22b)

...

Sûfîyâna şiirlerinden:

Kalbi tenhâ kılmayınca bilmedim vahdet nedir (53b)

...

Sultânlık heybetini bilir, ama alçakgönüllüdür:

Heybetinden magrib (ü) maşrıkda düşdü zelzele
Yâ nedendir mûr-veş za'file nâlân eyledin (78b)

Güzel Türkçe ile Sultân Murad'ın insancıl karakteri:

Ey Murâdî ister isen yahşilik
Kimseyi incitme var hâlinde ol (61a)

Terk edüb itme gönül Allâh'ı seversen
Lûtf eyle sözüm tut yüce dergâhı seversen (67b)

Fâtih Sultân Mehemmed ('Avnî) Dîvânı'nda Meyhâne ve Mugbeçe

Fâtih'in, saray bahçelerinde yaptırdığı kasrlarda, işret meclisleri düzenlediğine kuşku yok. Dünyanın dağdağasından kurtulmak için nedîmleri ve servi boylularla işret meclisine yöneldiğini gösteren beyitleri, sadece bir edebî mecâzdan ibaret değildir. 'Avnî (Fâtih'in mahlâsı) güzellikler karşısında "dîn ü îmânın" zabt edemez. *Dîvân*'ından:

Bâdeye baş üzre yer edüp ayağa salmazız
Hörmetin câm-i meyin oldenlü idrâk eyleriz
...

Nûş-i la'lin gamzenin nîşine tiryâk eyleriz
...

Kerâhettir mey içmek deyü esrâra rızâ virdük

Ama Fâtih'in, Amasya'da şehzâdesi Bayezid'in esrâr içtiğini öğrenince sert bir mektup gönderdiğini biliyoruz.

K'anda mugbeçeler var ki hûrî-şekl-i bedî'

Makâm-i me'men-i meyhâne pîr-i deyr-i şefîk
Kime ki ola müyesser nasîbidir tevfîk

Bâde-i nâbla buldu ruh-i cânân revnak
Gûyiyâ güllerle buldu gülistân revnak

Fâtih, Molla Zeyrek, Molla Seyid Ali, Molla Hocazâde ve Mahmud Paşa ile. Taşköprîzâde, *Şakâyık-i Nu'mâniyye Tercümesi*. TSMK H 1263, y. 90b.

'Avnîyâ rindân-i harbât içre 'ayş etmek içün
Arsa-i 'âlem ana sahn u felek eyvân gerek

La'li devrinde harâbatlığım 'ayb eylemen
Rind olan eyler hemîşe gûşe-i hammâra meyl

Yine mestâne gelin 'azm-i harâbat idelim
Hidmet-i pîr-i mugân ile mübâhat idelim

Hûm-i meyden götürü 'âlemi seyran idelim
Tûr-i 'aşka çıkalım yine münâcât idelim

Zâhid-i huşk kabûl eyleyüben 'özrümüzü
El virürse bir ayagile mükâfât idelim

Sadr-i meyhânede rind ile bezm eyleyüben
Taht-i Kâvus'a geçüp 'işretile Cem olalım

Tevârîh-i Cem u İskender itmez hâtırım her giz
Meğer câm-i cihân-bîn eyliye anı yine rûşen

İrem bâgından u Nemrûd odundan sorma efsâne
Getür ol câm-i âteş-rengi kim 'âlem olur gülşen

Felek hergün çu merdân-i cihânı zîr-i hâk eyler
Ko câm-i merg yâdını getür bir câm-i merd-efken

Bu dâru'l-hâdise içre nice gün durmak olursa
Hemân yegdir ki 'Avnî idesin meyhâne me'men

Vefâ görmeden ölürsem eğer ben gül'izârımdan
İrişe dem-be-dem bûy-i vefâ hâk-i mezârımdan

Humhâneye getürimiyesin o dilberi
'Avnî nedenki eylerisen hükmün revân

Bağlamaz firdevse gönlünü Kalata'yı gören
Servi anmaz anda ol serv-i dilârâyı gören

Bir Frengî şîvelü 'İsâ'yı gördüm anda kim
Lebleri dirisidir dir idi 'İsâ'yı gören

'Akl u fehmin dîn ü îmânın nice zabt eylesün
Kâfir olur niy muselmânlar o tersâyı gören

Kevseri anmaz ol içdüği mey-i nâbı içen
Mescide varmaz o vardığı kilîsâyı gören

Bir Frengî kâfir olduğun bilürdi 'Avniya
Bilek ü boynunda zünnâr u çelîpâyı gören[23]

Leşker-i gam 'âşka nice bulasun dest-res
'Avniya meyhâne gibi bir hisârım var iken

Sâkî pür eyle câm-i şarâb-i mugâneyi
Ma'mûr kıl harâba varan kârhâneyi

'Aceb mi mugbeçenin la'l-i cân-bahşına cân virsem
Ki bu deyr-i kühenden taşra salmıştır Mesîhâ'yı

Harâbat ehlinin yanında çun bir cur'aya değmez
Yeridir âteşe salsam libâs-i zühd ü takvâyı

Sultânlar bir mısra' veya beyit söyler, meclisindekilerden buna aynı vezin ve kafiye ile yanıt vermelerini ister. Fâtih'in şu mısraına:

Hattın haddin yüzünü tuttu nitekim ey cân

meclisindeki şu kimseler cevap vermiş: Hızır Beğ, Gürânî, Dâvûd-i Gûyende, Hayâlî Çelebi, Bali Paşa, Ahmed Paşa, Hacı Hasan-oğlu, Mevlânâ Kırîmî, Hoca-zâde, 'Aşkî, 'Ulvî, Kâdî-i Ayazmendî, Mahmûd Paşa, Sâbirî, 'İsâ, Kadızâde-i Siroz, Sâhibî, Tâlîbî, Hayrân Mudhik, Ayazmendî mudhik (sahife kopuk).[24]

Osmanlı Saray Kültürünün Gelişmesi ve Osmanlı Dîvân Şu'arâsı

Konya Selçuklu sultânları, bütün Ortadoğu sarayları gibi, seçkin şâirlere himayede geri kalmamışlardır. Selçuklu devletinde resmî dil Farsça idi; fakat sarayda dahi Türkçe konuşulduğu anlaşılıyor. XIII. yüzyıl sonlarında Selçuklu Sultânı III. Alâeddîn (1297-1302?) Horasanlı Hoca Dehhânî'den (XIII. yüzyıl ikinci yarısı) Farsça bir Selçuklu şehnâmesi yazmasını istemiştir, fakat aynı zamanda Dehhânî'nin sultâna Türkçe kasîdeler sunduğunu da biliyoruz.[25]

XV. yüzyılda İslâm dünyasında, Orta Asya ve İran'da, Timurîlerin temsil ettiği yüksek ilim ve sanat rönesansı,[26] Osmanlılara örnek olmuştur. Orta Asya'da Timurlular döneminde ortaya çıkan göz kamaştırıcı medenî gelişme, sanat kollarında erişilen eşsiz yaratıcılık ve mükemmellik, tarihçileri bu dönemi İtalyan Rönesansı ile kıyaslamaya götürmüştür. Subtelny bunun temelinde o zamanda zengin patronların yükselmiş olması olgusunu tespit eder.[27] Bu patronların başında, bir Uygur bahşı ailesinden gelen Ali Şîr Nevâyî gelmektedir. Nevâyî Hüseyin Baykara'nın musâhibi (mukarreb) olmuş, bir bürokrat sıfatıyla Divân-ı A'lâ emîrleri arasına alınmış, daha önce ailesine ve kendisine *soyurgal* olarak tam muâfiyetle yapılan zengin toprak bağışlarıyla elde ettiği muazzam

serveti bilim, edebiyat ve mimarî eserleri teşvik etmek ve yaptırmakta harcamıştır.[28] Onun cömertliği dillere destan idi. Klasik İran edebiyatı ve düşüncesinin son büyük temsilcisi Abdurrahman Câmî (1414-1492), tüm İslâm hükümdarlarının davette yarıştıkları İslâm dünyasının Voltaire'iydi. Fâtih Sultân Mehemmed ona 5.000 altın armağan gönderek İstanbul'a çağırmış, II. Bayezid onu Osmanlı ülkesine getirmek için büyük çaba harcamıştır. Bayezid, Câmî'ye gönderdiği mektupta (Ferîdûn, I, 361-362) onu "nûru'l-hak ve hakîkat" ve "nakşbend-i i'tikâd" diye anıyordu. Câmî cevabında, sultânın bağışları "bahşîşhây-i şeh haddî na-dârand" diye bildiriyordu. Osmanlı sultânı, Câmî'nin gönderdiği eserleri ("külliyât-i câmi'i'l-kemâlât") aldığını (belki Nafahât) bildirerek kendisine bin flori altın daha gönderdi (Ferîdûn, I, 363). Câmî cevabında:

Câmî kucâ 'atây-i Şeh-i Rûm az kucâ
K'în lûf-i gayb mî-rasidaş az reh-i 'umûm

diye Osmanlı sultânının lûtfuna şükrânını ifade ediyordu. Kuşkusuz, Osmanlı sultânı, İran ve Orta Asya ortak yüksek kültürünün en tanınmış temsilcisi Câmî'ye gönderdiği mektup ve bağışlarla, bu kültürün bir hâmîsi, patronu olduğunu göstermek istiyordu. Nakşibendîliğin kurucularından alçakgönüllü İranlı mutasavvuf, bu armağanları, "bâ-anwâ'-i hulûs-i dervîşâne" duâ ile karşılıyordu. Osmanlı'nın Fâtih Sultân Mehemmed ile başlayan en ileri bir İslâm imparatorluğu olma iddiası sonucu olarak, bu bölgelerden âlim, sanatçı, münşî ve şâirler davet ediliyor ve el üstünde tutuluyordu.[29] Sehî Beg'e göre Fâtih, "Arab'dan ve Acem'den ehl-i ma'rifet adına olan kimseleri buldurub getürdüb fevka'l-hadd ri'âyet ettirirdi."[30] Fâtih Yeni (Topkapı) Sarayını "Arab ve Acem ve Rûm'dan mâhir mimarlar ve mühendisler getürüp" yaptırdı. Kâtiplerden La'lî, İran'da uzun zaman kalmış, dönüşte kendisini Acem (İranlı) diye tanıtmış, Fâtih'e musâhib olmuş, gerçek ortaya çıkınca kendisine verilen zâviyedârlık ve maaş elinden alınmıştır.[31] Birçok Osmanlı şâiri (meselâ Halîmî, Câmî-i Rûmî) İran'a gitmiş, dönüşte üstad olarak karşılanmıştır.

Molla Abdurrahman Câmî. Taşköprîzâde, *Tercüme-i Şakâyık-i Nu'mâniyye*, 1620 civarı. TSMK H 2263, y.

İtalya dışı Avrupa ülkeleri rönesansında İtalyan üstadlar nasıl örnek alınmışsa, Orta Asya ve İran şâirleri, özellikle Hâfiz, Sa'dî, Hakânî, Nizâmî, Nevâyî ve Câmî, Osmanlı şâirleri için birer örnek ve ilham kaynağı olmuştur.[32] Başka deyimle, nasıl bir Fransız, Alman Rönesansı'ndan söz ediyorsak, İslâm dünyasında da ortak saray kültürü Orta Asya ve Osmanlı ve Hind'de kendine özgü bir özellik bir üslûp orijinalliği kazanmıştır. Bunu minyatürde belirgin biçimde görebiliriz. Fârisî edebiyatında derin bilgisi olan Veliyüddîn oğlu Ahmed Paşa için Latîfî der ki, Farsça şiirlerden aldığı manalara "elfâz-i Rûmîden libâs ilbâs" edip "mahbûb-i Rûmî-i 'işve-sâz" göstermiştir (*Tezkire*, A. Cevdet yay. 77). Böylece, bazılarına göre Ahmed Paşa, ancak bir "mütercim"di. Farsça bilmeyen gerçek şâir sayılmazdı ('Âşık Çelebi, 277b).

Tezkirelerde Osmanlı şâirleri İranlı şâirlere kıyas edilmiştir. Bu gibilerin, aynı zamanda Farsça şiirler yazma gücünde oldukları, bir üstünlük nişânesi olarak tezkirelerde belirtilmiştir.

Herhalde, klasik Osmanlı divan edebiyatı, daima İran klasik edebiyatıyla karşılaştırmalı olarak incelenmelidir. Ancak, böyle bir metodla Osmanlı şâirlerinin ne derece etki altında kaldıkları, ne derece orijinalliğe sahip oldukları ortaya çıkarılabilir.[33] Latîfî, (*Tezkire*, 230) bunu kısmen yapmıştır; meselâ o, İranlı üstadların etkisinde kalmayan Nihâlî'de bir "tarz-ı hâss" bulmuş, "Rûm'da değil, belki Arab ve Acem'de ve Pehlevî dilinde bu üslûba şiir demiş kimse yok" hükmüne varmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Fâtih döneminde İslâm devletleri arasında birincilik iddiasında bulunan Osmanlı Devleti'nde,[34] İranlı şâirlere karşı bir üstünlük ve yarışma eğilimi belirmiştir. Latîfî (*Tezkire*, 157) şâir Zâtî'yi, Câmî ve Nevâyî'den üstün bulur. XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı şiirinde bilinçli, bir "tâze," orijinal üslûp arayışları görülür. Gerçekte, konularını Nizâmî'nin Hamse'si gibi Farsça edebiyattan seçen büyük Osmanlı şâirleri, bazen İranlı örneklerini gölgede bırakan orijinal yapıtlar ortaya koymuşlardır; bu arada *kudemâ*dan Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'u özellikle anılmalıdır. Sehî, Latîfî ve 'Âşık Çelebi, tezkirelerinde, bu orijinal üslûbu, daima, "tarz-i hâss", "tarz-i mahsûs", "tâze" diye överler.

Bu vadide ilk büyük Osmanlı şâiri, kuşkusuz, XV. yüzyıl başlarında ortaya çıkan *kudemâ*dan Şeyhî'dir.[35] Şeyhî kendisi de, gençliğinde İran'a gitmiş, tasavvufta derinleşmişti. Onun *Hüsrev ü Şîrîn*'ini, Latîfî (Tezkire, 215-216) eşsiz bir eser olarak "ol mertebeye ermiş yoktur" diye över ve Türkçe mesnevî tarzını o yaratmıştır, der.

Ancak Fuzûlî bile Türkçe şiir üslûbunda pek rahat değildir; der ki (*Türkçe Divan*, Mukatt'aât, no. X, S. 481):

Nazm-i nâzik Türk lafziyle iyen düşvâr olur

Mende tevfîk olsa bu düşvârı âsân eylerem

Bununla beraber Fuzûlî'nin Türkçe (Türkmen-Azerî) deyimlerini, XVI. yüzyıl İstanbul'unda "acîb" bulurlar (Latîfî, 265). 1350-1450 yıllarında kudemâ,[36] Türkçe sözcük ve deyimleri sık sık kullanmakta idiler; 1450'den sonra Farsça, Arapça lûgat ve deyişler, şiirde "zîver elfâz" sayılarak gittikçe yaygınlaşmış, bazılarınca kudemânın Türkçesi "oğuzâne ve kûhiyâne", "garîb elfâz" gibi görünmüş; "Türkî ta'birât" köylüye ve dağ kabilelerine özgü sayılmıştır. Gerçek bir edebiyat tenkitçisi olan Latîfî (*Tezkire*, 216), buna karşı çıkarak, her edebî eserin kendi dönemi içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş, "bir nev-peydâ zuhûr ede, meyân-i nâsda mer'î ve mergûb olub köhneler kadr ü ragbetten düşer" gözlemini yapmıştır. Latîfî'ye göre, Fars edebiyatını taklîd eden Nizâmî-i Karamânî, özellikle Veliyüddîn oğlu Ahmed Paşa ile divan şiirinde yeni üslûp üstün gelmeye başlamıştır; Ahmed Paşa'nın divanı, "Divân-i Hâfiz ve Câmî gibi her ne kadar ki okunsa yine ter ü tâzedir," der. Latîfî, ondaki ve Necâtî'deki tâzeliğin, orijinalliğin, bir bakıma Türkçedeki "durûb-i emsâli" (atasözlerini) kullanmalardan ileri geldiğini de belirtmekten geri kalmaz. "Zîrâ," der, "mezkûre gelince sâbıku'z-zikr olanlar şi'ri Fürs divânlarından tetebbu' ederlerdi. Necâtî Beg'e gelince şi'r, mesel-âmiz oldu ve herkes hasb-i haline müte'allik anda darb-i mesel buldu."

Kasîde Sunma ve İşret Meclisleri, Nedîmler

Doğu edebiyatında şâirin himaye, inâyet arayışı, özel bir düzenleme ve kalıp içinde patrona sunduğu övgü, kasîde nev'i içinde ifadesini bulur.[37] Kasîdeler başta, öbür dünyada Tanrı'nın, Peygamber'in, velilerin afv ve şefâatini ve bu dünyada patrimonyal siyasî güç sahiplerinin himaye ve inâyetini kazanmak için yazılırdı.

Her biri şehzâdeliğinde seçkin hocalardan "fenn-i şi'r"de yetişen, şiirleri müretteb bir divan dolduran Osmanlı pâdişahları, gerçekten, iyi şiiri heyecanla takdir edebilen yetenekli patronlardı.[38] Yalnız muşâ'are meclislerinde dinleyerek değil, elden ele dolaşan şiirleri okur ve sahibine ihsan ve atâda bulunurlardı. Sehî'nin (77b-78a) Sa'yî hakkında yazdığı ilginçtir: II. Bayezid onun "bir gazelin bulub tab'-ı şerîflerine gâyet hoş gelüb bu gazeli diyeni bulun, deyü emr" etmiş ve kendisine divitdârlık hizmetini vermişti. Ama kayda değer ki, Sa'yî "bana mansıb gerekmez" diye başlangıçta bu iltifatı reddetmiş, ancak Sultân Selim zamanında saray içoğlanlarına hoca olmayı kabul etmiştir.

En büyük iltifat, pâdişahın musâhibi olmaktı. *Musâhib*, başka bir deyişle *nedîm, karîn*, hükümdarın arkadaşı gibi daima yanında bulundurduğu, özel yaşamına ortak yaptığı, danışmanı ve

Bâkî. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şuarâ*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kol., Tarih 1772, y. 159b.

sırdaşıdır. İran'da ilm-i beyânda ve özellikle musikîde üstad olan Nahîfî (Mevlânâ Şemseddin), Fâtih'in yanından ayırmadığı bir musâhibi olduğu halde, bir yanlış hareketi üzerine saraydan atılmış, Bursa'da uzlete çekilmiş, geçimi için büyüklere Arapça, Farsça ve Türkçe kasîdeler göndermeye başlamıştır. Selim'in musâhibi âlim-şâir Halîmî Çelebi'nin yaşamı musâhibler için iyi bir örnektir. İran'da ve Arabistan'da uzun yıllar bulunmuş olan Halîmî'yi Selim; Trabzon'da vali iken "musâhebet-i ilmiyye ve mukâleme-i ma'neviye için" yanına getirtti ve saltanat tahtına geçtikten sonra da en yakın arkadaşı gibi yanında tuttu. "Pâdişahın mizâcına girmiş, meşrebi alışmış ve kevkebi barışmış idi. Seferde ve hazerde hemdem ve gamküsâr ve ismen ve resmen münâsebeti var idi" (Latîfî, 134). Devlet büyükleri, önemli işleri onun aracılığıyla pâdişaha arz ederlerdi. Halîmî, Fârisî divan sahibi pâdişah için "Fârisî ve Arabî ebyât-i müşkile ve mu'ammâdan" ne varsa kendisine çözümlerdi. Halîmî, kendi şiirlerini gizli tutmuştur.

Kanunî Süleyman ile ulemâdan Bâkî arasında da buna benzer bir yakınlık kurulmuştur. Hayatının ilk döneminde güçlük çeken Bâkî, Sultân Süleyman'ın iltifatına eriştikten sonra onun musâhibi olmuş, en yüksek makamlara getirilmiştir. Süleyman, iltifat ve iltimasta ölçüyü aşıp onu şeyhülislâmlığa getirince, ulemâ dayanamamış, karşı çıkmışlardır. Onu kıskananlar, nihayet III. Murad tahta çıktığında, medrese hiyerarşisinde en yüksek derece olan Süleymaniye müderrisliğinden azlettirdiler.

Saray bahçelerinde düzenlenen geleneksel işret meclisleri şâir, mutrib, hânende gibi sanatçıların hükümdar önünde kendilerini gösterme fırsatını elde ettikleri bir yarışma meydanı oluştururdu. Firdevsî, *Şâhnâme*'de (1000 tarihlerinde) Hüsrev'in verdiği işret meclislerini uzun uzun tasvir eder. Bir zafer veya başka vesilelerle süslenmiş saray bahçe ve kasrlarında tertip olunan bu ziyafetler, üç gün üç gece, bazen bir hafta sürer, nahiller dikilir, mis kokuları içinde güzel çalgıcılar çalarken peri yüzlü sâkîler misafirlere yıllanmış şarap sunar. Herkes sarhoş olur; zafer hikâyeleri dinlenir, şâirler karşılıklı en güzel şiirlerini söyler, "muşâ'are" ederler. Firdevsî, böyle bir mecliste rakibi şâirler önünde Sultân Mahmud'un takdirini kazanır.[39] Osmanlı kaynakları şâirlerin çoğu

kez bu gibi işret meclislerinde hükümdarın takdir ve lûtuflarına eriştiklerini belirtirler.[40] Hükümdar hizmetindekiler arasında patrimonyal ilişkileri pekiştiren sosyal bir kurum olarak işret meclisleri, şölenleri ve toylar Avrasya Türk-Mogol devletlerinde hayatî sosyal bir fonksiyona sahipti.

Paşalar da işret meclisleri düzenlerdi. Fâtih'in fâzıl veziri Mahmud Paşa'nın şu'arâ meclisleri ünlü idi. Fuzûlî, hâmîsi olup kasîde sunduğu Bagdad Valisi Üveys Paşa için "ehl-i işret"tendi der. *Sâkînâme*'de (677),

Biyâ sakî âb-i âteş-mizâc
K'ezo cümle derd dâred ilâc

derken, herhalde mistik sarhoşluğu anmıyordu. Fuzûlî, divanlarının girişlerinde böyle görkemli saray işret meclislerini tasvir ediyor, sultânlar ve şâirlerle paylaşamadığı bu zevklerden yoksun, kendi "külbe-i ahzânına" sığınıyordu. Şu'arâ oldukça serbest bir yaşam sürerlerdi (bkz. Halîlî, Melîhî, Gazâlî'nin yaşamı: 254, 315, Latîfî kendisi hakkında, 298). Onlar hakkında ulemânın görüşü Abussu'ûd'un bir fetvâsında yansımıştır ('Âşık Çelebi, 16a). Şâirler için şarap, sûfîler için haşîş mubâh idi (bkz. Fuzûlî, *Bang u Bâde*).

Bir eser veya kasîde sunan yazar sahibine, patronun inâyeti türlü biçimlerde kendini gösterir. Sultân mesleğine göre, münşî ise kâtipliğe, ulemâdan ise müderrislik, kadılık gibi bir ilmiyye mansıbına veya vakıf hizmetine tayin eder; asker ise timar, ze'amet ve hâssına terakki verir. Kasîde sunan şâirlere câize, çoğu zaman gümüş akçe (nadiren altın sikke) olarak ve/veya yünlü veya ipekli hil'at verilirdi. Divan dilinde ulemâ ve şâirlere yapılan para bağışına *in'âm*, *câ'ize*, hil'ata *câme* denir. Genelde câ'ize, 1.000 ilâ 3.000 akçe (20-60 altın) arasında değişirdi. Bu bağışların genel devlet hazinesinden çıktığı anlaşılıyor (bkz. İn'âm Defterleri, s. 419-432). Her türlü kişisel masrafı yapmak üzere pâdişahın cebine verilen para, 1567-1568 malî yılında 31.466.314 akçeye varmıştı. (Bunun 30 milyonu Mısır'dan her yıl gönderilen *irsâliye* 500.000 altın, 850.000 akçesi her gün hazineden verilen ceyb-i hümâyûn harçlığı ve 616.314 akçesi, saray bağ ve bahçelerinden satılan mahsul karşılığı idi.)[41]

İran'dan (çoğunlukla da Azerbaycan'dan) gelen Türkçe-Farsça konuşan ve yüksek saray kültürünü temsil eden hüner sahiplerinin Osmanlı sarayına nasıl intisâb ettiklerine dair ayrıntılı bir anlatımı, *Hünernâme* yazarı Azerî (Türkmen) Seyyid Lokman'dan öğreniyoruz. Sultân Süleyman'ın İran seferi için Halep'te kışladığı sırada Lokman, babasıyla beraber memleketini bırakıp Osmanlı ülkesinde, Hasan-Keyf'te tîmâr-eri olan amcası yanına gelmişti.[42] Oradan Halep'e gelip Şemsî Paşa'yı buldular. Paşa, Lokman'ın babasına büyük iltifatlar gösterdi. Kendisi seçkin bir münşî ve şâir olan Şemsî Paşa, "tekmîl-i kemâlâta masrûf ta'ife-i şu'arâ ve bülegâ ile ülfeti olmağla"[43] Lokman'ı *mu'şâra meclisi*nde Türkçe şiir söylemeye teşvik etti. Paşa, Lokman'ın Sultân Süleyman'ı öven bir gazelini pâdişaha göstermeye lâyık buldu. Gazelinde Lokman şöyle ihsan ister:

Çû bî-tâb oldı cûdundan zer ü sim ü güher şâhâ
Sarardı zer bozardı akçe odlar düşdi mercâna

956/1549 baharında Sultân, Diyarbekir tarafına geçip Elmalu yurdunda dinlenirken, Şemsî Paşa gazeli kendisine sundu. Pâdişah beğendi ve yüz altın câ'ize bağışladı ve Diyarbekir *evkaf zevâyidi*nden maaş ("birkaç pâre vazîfe")[44] bağlanmasını emretti. Bu gelir sayesinde genç Lokman, kendini ilim tahsiline verme imkânı buldu. Sultân Elmalu menzilinde, şu matlaı sefere beraberinde gelen şâirlere gönderdi:

Ahumla nâle gulgulesin inleyen bilür
Çeng ü çegâneyi lûlesün dinleyen bilür

Şemsî, Haydar Remmâl, Hayâlî, Sehâbî, Bîdârî ve Lokman her biri bir beyitle gazeli tamamladılar. Lokman'ın beyti şudur:

Eyyüb kıssasın dime her dinleyen bilür
Âşık gibi belâya düşüp inleyen bilür

Nazîre sultâna arz olunduktan sonra herkese pâyesine göre üç binden on bin akçeye kadar câ'ize bağışlandı. O mecliste bulunan

bazı *tâcirler* neden daha fazla verilmediğinden söz edince, Lokman yapılan bağışın yeterince büyük olduğunu söyleyerek onları susturdu. Şemsî Paşa, Lokman'a aferin deyip kendisine ayrıca hil'at ve câ'ize verdi. Lokman bu olayı, kendisinin pâdişah hizmetine alınmasının başlangıcı olarak anar. Sonraları *Hünernâme*'de, Mısır defterdarlığına atanması isteğini kapalı biçimde anlatmıştır.

Şemsî Paşa gibi büyük bir münşî ve şâir olan Nişancı Celâl-zâde Mustafa da, birçok kabiliyetli şâirleri pâdişaha tanıtmak ve onların refahına yardım etmekle tanınmıştır. Celâl-zâde, Fuzûlî'nin de hâmîsi görünmektedir.

Sanatçılar, patronun gözüne girmek için başkalarından daha mükemmeli ortaya koyma çabasındadırlar, böylece patronaj sanat bakımından gerçekten olumlu bir rol oynar. Ama yukarıda belirttiğimiz gibi bu sonuç ancak patronun kendisinin sanat anlayışındaki düzeye, sanat zevkine bağlıdır. Öbür yandan patron, pâdişah olsun, devlet büyüklerinden olsun, musâhibini seçerken kamuoyunun duyarlılığını daima hesaba katmak zorundadır. Osmanlı tarihinde, işler kötüye gittiğinde çoğu kez pâdişahın kendisi değil, yakınında bulunup yaşam tarzını etkileyen, ona önemli kararlarda öğüt veren musâhib sorumlu tutulur.[45] Pâdişah musâhibi olan birçok şâir tanıyoruz. Musâhibin yaşam tarzı, dinî inancı, devlet ve toplumun genel ahlâk ve geleneklerine uygun değilse, dedikodu başlar ve bundan patronun şöhret ve nüfuzu zarar görür. Şu'arâ, meşâyih, ulemâ veya tecrübeli devlet adamları arasından seçilen musâhib, özellikle Sünnî mezhebine bağlı, din kurallarına sadık biriyse, herkesçe iyi kabul görür. İçki içen, batınî, tasavvufî görüşlere sahip, namaz, oruç gibi din kurallarına önem vermeyen, yahut genel ahlâk kurallarını çiğneyen biriyse, hem kendisini hem patronunu güç duruma düşürür; patron onu huzurundan uzaklaştırır, maaşını keser, sürer, hapsini veya katlini emreder. Bu hal birçok şâirin başına gelmiştir.

Eşcinsel olup ömründe hiç evlenmemiş, pâdişah sarayındaki *mahbûb*lara bile göz dikme cüretini göstermiş olan usta şâir Veliyüddîn oğlu Ahmed Paşa misâli burada anılabilir.[46] Onun kendini affettirmek için pâdişaha sunduğu ünlü "*kerem*" redifli kasîdesi Fâtih'in yüreğini yumuşatmış, hem de Türk edebiyatına bir şaheser

"Kerem" redfli kasîdesiyle Fâtih'in gönlünü fetheden Ahmed Paşa. 'Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şu'arâ.* Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, Tarih 1772, y. 101b.

kazandırmıştır. Her fende ve ilimde üstad, ince bir sanatkâr olarak tanınan Şehzâde Korkud (öl. 1512),[47] yazıları "fuhşiyât"tan ibaret Mevlânâ Gazâlî'yi[48] yanından uzaklaştırmak zorunda kalmıştır.

Fuzûlî, pâdişahların lûtuf ve sohbetine erişmiş musâhib şâirlerin güzel bahçelerde geçen mutlu hayatını renkli çizgilerle andıktan sonra teselli olarak der ki: "Ey dertli şaîr, sultânların sohbetinde olman başkalarının kıskançlığından başka yarar getirmez; şarabın neşesi ise, öbür dünyada ebedî azab getirir; daima nedîmlerle beraber musâhebette olman ise kendi hayal dünyanda olmana engel olur."[49] Gözden düşme ve kötü son, birçok Osmanlı şâirinin başına gelmiştir. II. Murad'ın musâhiblerinden şâir Sun'î, öbür şâirlerin kıskançlığı yüzünden hapse atılmış, ancak Veliyüddîn'e kasîde yazıp hapisten kurtulmuştur (Sehî, 185-5). İran'da Abdurrahman Câmî ile arkadaşlık edip Fâtih Sultân Mehemmed'in musâhibliğine erişmiş şâir Melîhî, ayyâşlığı yüzünden pâdişahın huzuruna çağırılmış ve azledilmiş; ömrünün son günlerini yalnızlık ve sefalet içinde geçirmiştir (Sehî, *Tezkire*, 189; Mecdî, *Şakâyik Tercümesi*, 232; 'Âşık Çelebi, 126b). Çeşitli sebeplerden gerçek bir patron bulamayan şâirler sanata sırt çevirmiş (Latîfî gibi, bkz. *Tezkire* 298, 374) ya da kendi köşesine çekilip Bagdadlı Rûhî gibi isyanla dünyaya yuh çekmiştir:

Ol sâhib-i kudret kani insâf u mürüvvet
Rindân-i mey-âşâma niçün olmaya ragbet

Çarhın ki ne sa'dında ne tahtında bekâ var
Dehrin ki ne hâssında ne 'âmında vefâ var

A'yân-i cihândan kerem umma anı sanma
Âsâr-i 'atâ ola ne pâdişah ü ne begde

Yârab bize bir er bulunub himmet eder mi
Yoksa günümüz böyle felâketle geçer mi

Sonra umutsuzluk içinde kâinâta yuh çeker:

Çarh-ı felekin sa'dına vü nahsına la'net
Kevkeblerin sâbit ü seyyârına hem yûf

Onun gibi dünyaya küsen Fuzûlî, Rûhî'nin gazellerini tahmîs etmiştir. 26 yıl Safavîlerin hizmetinde Şî'a-i İmâmiyye mezhebine bağlı olduktan sonra, 1534'te birden Sünnî Osmanlı sultânının tebaası durumuna gelen Fuzûlî, Kızılbaşlık'la mücadelenin bu en kızgın yıllarında, Osmanlı ricâli arasında bir patron bulamazdı. O Kerbelâ'ya, "Peygamber soyundan gelen mazlûm şehîdlerin kanıyla yoğrulmuş bu beyâbâna", bu "mihnet beşiğinde meşakkat südüyle beslenmiş"[50] olduğu toprağa çekilmiş, hemşehrisi Rûhî gibi feleğe, pâdişahlara isyan ve lanet yağdırmıştır.

Feth-i kişver kılmaga eyler müheyyâ leşkeri
Yüz fesâd u fitne tahrikiyle bir kişver alır
Ol dahi âsâr-i emn ü istikâmetten berî

Eyleyüb nâ-dâna 'arz-i fazl u izhâr-i hüner
Şermsâr etmek 'atâ ummak nedür zulm-i sarîh[51]

Mukatta'âtından birinde:

Zulm ile akçalar alub zâlim
Eyler in'âm halka minnet ile

Cenneti almak olmaz akça ile
Girmek olamaz bihişte rüşvet ile[52]

Veziriâzama da lanet eder:

Ey vezîr-i mülk-perver kim nizâm-ı mülk için
İntihâb etmiş cemî'-i halkdan sultân seni

İtmiş iken efdal-i halk-i cihân ikbâl ile
Erzel-i ehl-i cehennem eyleye sübhân seni[53]

Sık sık güzel Türkçe deyim ve atasözleri kullanarak renkli, orijinal bir üslûbu yarattığı kabul edilen *muhteri'* (yaratıcı) Priştinalı şâir Mesîhî,[54] İranlı şâirleri üstad saymakla beraber, Osmanlı ülkesinde Acem'den (çoğu Azerbaycan'dan) gelenlere verilen fazla itibarı gereksiz bulanlardandır.

Mesîhî gökten insen sana yok yer
Yürü var gel Arab'dan ya Acem'den

Kendisi Arapça ve Farsça şiir yazacak kadar bu dillere egemen olup usta bir münşî sıfatıyla veziriâzam Hadım Ali Paşa'nın divan kâtipliğini yapmış, onun ölümü üzerine (917/1511) Yunus Paşa ve Nişancı Câ'fer Çelebi'ye intisâb etmek istemiş, fakat gerçek bir patron bulamadığından darlık içinde yaşamını bitirmiştir. İhsanın azlığı dolayısıyla Câ'fer Çelebi'ye şikâyetini şu beyitle dile getirmiştir:

Ben senin bendelerin defterine geçmiş iken
Ne revâdır bana pâ-bend ola bir cüz'î tîmâr

Patron arayışında sultânlara, II. Bayezid'e, Selim'e, özellikle divan kâtiplerinin başı olan Nişancı Câ'fer Çelebi'ye (beş kaside, no. 6-10), defterdarlara (Ahmed Çelebi, Bedreddin Bey) kasîdeler sunmuşsa da, eski yüksek itibarını kazanamamış, Fuzûlî gibi derdini beyitlere dökmüştür (Hasan Paşa için şitâ'iyyesi, 51-54):

Kâinât hâlî sanma ehl-i irfândan ben
Âlemin Selmânı olurdum olaydın sen Zahîr

Mesîhî'nin şiiri, tezkire yazarlarınca divan şiirinin ruhu sayılan *tasannu'* ve *tahayyülü* şu beyitinde birleştirmiştir:

Sûsen gibi kim uzadam medhüne ben dil
Agzını yumar gonca gibi bülbül-i gûyâ

Bu güzel kasîde, tabii, patrondan ihsan dileyen şu beyitle sona erer (65/35):

Olmaya 'imâret ebedî hâne-i kalbüm
Ger lûtfun ile cûdun ana olamaya bennâ

Hadım Ali Paşa cenk meydanında düşünce o, cömert hâmîsi için içli güzel bir mersiye yazmak vefâkârlığını göstermiştir.

Patron ve Klasik Şiirde Sanat Anlayışı

Burada önemle kaydetmek gerekir ki, divan şiirinde tabii lirizm değil, *tasannu'* esastır. Saray kültürüne sahip hükümdarlarla ve devlet büyüklerine, çeşitli "fenler"in uygulandığı sanatkârâne eser hitap eder. Bu çeşit eserler; sembolik, zihnî incelik isteyen, *tasannu'* ürünü eserlerdir. Buna karşı halka yönelen, meselâ Karaca Oğlan'ın şiiri gibi direkt, realist-natüralist nitelik gösteren şiir sanat sayılmaz. Zâtî gibi *sanâyi'-i şi'rîyye* denilen sanatları en iyi kullanabilen şâir, en iyi şâir sayılır. 'Âşık Çelebi (278a), Zâtî'yi *muktedâ-yi şu'arâ* sayar; çünkü o şiirinde "kelimâtı râsih ve rasîn ve zihni şi'rde muhkem ve metîndir; ol-kadar ma'ânî'-i zarîfe ve hayâlât-i hâssa-i acîbe ve sanâyi'-i bedî'iyye" toplamıştır. Rahmetli hocalarım Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı, Fuzûlî'nin lirizmini överken *musanna'* şiirlerine o kadar önem vermezler. Gölpınarlı, Zâtî'yi şâir bile saymazdı. Tezkire yazarlarına göre; Fuzûlî dâhil, divan şiirinde seçkinleşenler, *tasannu'* yaparken aynı zamanda zarîf, *hayâl-engîz* buluşlar yapan şâirlerdir.

Divan şiirini inceleyen edebiyat tarihçilerimiz, bu şiir tarzını bugünkü estetik anlayışımız ve ölçülerimizle değil, İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişen sanâyi'-i şi'riyye[55] açısından değerlendirmek zorundadırlar. Nasıl ki, Doğu'nun minyatür resmini Batı'nın natüralist-realist resim prensipleriyle inceleyip değerlendirmek anlamsız olursa.

Tezkire yazarlarına göre, asıl divan şâiri, ilm-i ma'ânî, belâgat, bedî' ve beyân, fenn-i şi'r gibi "fünûn"u kendine mal etmiş, şiirlerinde edebî sanatları hayal gücü ile bağdaştırmış, yaratıcı (mubdi') şâirlerdir. Tezkirecilerin belirttiği gibi, aranan şiir, edebî sanatların uygulandığı, *masnu'* şiirlerdir. Ama *tasannu'*, sırf tasannu'da kalmamalı; *lâtîf, nâzik, zârif* ve *matbu'* olmalı, garâbete kaçmamalı, hayal gücüyle bulunmuş yeni buluşlarla "tâze" olup taklîd olmamalı. Latîfî (292) Lâmi'î'nin edebî sanatlara egemenliğini över, fakat "nazm u inşâsında renk ve ruh yoktur" der. Hayal ve *tasannu'*u bağdaştıran şiire bir misâl verelim. Cem Sultân'ın:

Dilde gamzen oku var iken gamun gönderme kim
Konmağ olmaz dôstum mihmân mihmân üstüne

Burada gamze/gam kelime oyunu ve misafir üstüne misafir olmaz atasözü şiirin sanat değeri olarak algılanmaktadır. Atasözlerine gönderme, erken dönem Osmanlı şiirinde aranan bir özelliktir. "Şu'arâ-yi Rûm'da mesel söylemek Sâfî [Cezerî Kasım Paşa] ile başlamış, Necâtî Bey'de kemâlini bulmuştur" (Latîfî, 219). Veliyüddîn oğlu Ahmed Paşa'nın şu beyti:

Çîn-i zülfün miske benzettim hatâsın bilmedim
K'ey perîşân söyledim bu yüz karasın bilmedim

Burada, Çin'den (Hatay'dan) gelen misk ile çîn-i zülf (saçın kıvırcığı) ve Hatay (Çin) ile hatâ (yanlış) kelimeleri arasında tecinîs, siyah zülf ile hatâ yapanın yüzkarası teşbîhi ve nihayet "tecâhül-i 'ârif" sanatı bir beyitte öyle sanatkârane ve tabii ifade edilmiştir ki, Sehî (114) tezkiresine onu şiir sanatının eşsiz bir örneği olarak koymuştur. Sehî'ye göre burada, *tasannu'* ile hayal gücü birleşmiştir; buradaki gizli sanat, okuyanda, bir minyatür veya bir arabeskte bulduğu ahenkli şekil ve renklerin ve anlamların keşfi zevkini uyandırır. Burada içten gelen duyguların coşku ile tabii ifadesi değil, daha ziyade sanat ustalığını keşfetmenin zevki nazma şiir niteliği kazandırır.

Aynı sanat zevkiyle yetişmiş patronun aradığı sanat budur; *hayâl-âmîz tasannu*'dur. Patron, batı natüralizmi ve realizminde olduğu gibi, doğal, açıkça ifade edilmiş çıplak insanî duyguları ve tasvirleri değil; sembolizm, ustalık ve zerâfet libası içinde gizlenmiş ince güzelliği arar. Şâir; fasîh, belîg ve de zarîf olmalıdır. Fuzûlî, Osmanlı şâirlerini, "Rûm zurefâsı", "zarîfân-i Türk" diye anar. O kendisi, Farsça ve Türkçe divanlarına yazdığı mukaddimelerde gençlikteki "eş'âr-i âşikâne"yi, "ciğer-sûz gazelleri" nasıl bıraktığını, "'andelîb-i şeydâ gibi sermest"likten vazgeçip "pîrâye-i ma'ârife" nasıl yöneldiğini, "cevâhir-i 'ilm" elde etmeye nasıl çalıştığını, "ihtirâ'-i fünûn-i nazm"ı, "muhteri'ât-i masnû'a"yı öğrenmeye nasıl çaba gösterdiğini ve sonuçta, (yüksek mevkilerdeki patronların hoşuna gidecek) "memâlik-i fünûn-i nazm u nesr"i nasıl feth ettiğini belirtir. Fuzûlî, Osmanlı ülkesinde alışılmış deyimler ve atasözlerini bilemediği için özür diler. Feyz almak için Rûm'a (Türkiye'ye) gidemedim, ama yine de Kerbelâ gibi kutsal bir yerde oturuyorum, diye teselli bulur.[56]

Farsça Divan'ının mukaddimesinde "bî-dân ki şi'r nîz 'ilmîst bâ-istiklâl ve nev'îst mu'tebar az anwâr-i kemâl"; "Fann-i şi'r-râ adawât ve âlât bisyâr ast wa bî-âlet şurû'der san'at duşwâr ast" der. Kendisi için fenn-i şi'rde "hamîşa tabi'atam bâ-mu'ammâ wa kasîda mayl mî-numûd" diye ekler.[57] Çünkü, sanâyi'-i şi'riyye becerisi, en iyi bu tarz şiirde gösterilebilir. Tasannu' yaparken "zerâfet"i unutmamalıdır. Tezkirecilerin "kerîh" (çirkin) diye reddettikleri bir beyti Fuzûlî'de buluruz:

Dar şabistân temennâ-yi hatat hâsıl-i man
Bar ser-i har mûja katra zi-hûn-i cigar-ast

Kuşkusuz, mükemmel bir divan şâiri olmak için sanâyi'-i şi'riyyeyi çok iyi öğrenmek gerekir. Fuzûlî'de bugün o kadar beğendiğimiz lirik gazeller, ona göre gençlik, şeydâlık eseridir: Gerçek şâir, şiir sanatlarını öğrenip uygulayabilen şâirdir. İşte burada, patronun yüksek saray kültürüne cevap vermeye çalışan klasik şâiri, divan şâirini buluyoruz.

Pâdişah ve İstanbul'daki devlet ricâlinin patronajı ötesinde Rum-ili'nde uc (serhad) bölgelerinde güçlü zengin akıncı beyleri, tarikat şeyhlerini ve sûfî şâirleri himayelerine alan ikinci bir patron kategorisi oluşturmuştur. Fuzûlî'nin dostu,[58] onun gibi İmâmiyye mezhebinden Abdal Hayretî, Bosna beyine intisâb etmiş görünmektedir. Onun divanından:

Küfr ile îmânı yeksân eden abdallardanız
Gâh mescide gehî gebrin klîsâsındayız.[59]

Ünlü şâirler kendi konaklarında *şu'arâ meclisi* tertip ederlerdi. Klasik Osmanlı şiirinin kuruluş döneminde babası Acem yani Azerî-Türkmen olan büyük şâir Hayalî zengindi ve işret meclisleriyle ün salmıştı. Yaptırdığı kâşânelerde şâirleri toplar, "şehrin nev-res civânlarına ve 'aşk-pîşe yârânlara salâ idüp tâbistân ve zemistânda bahar ve hazânda 'ayş u nûşa âgâz" ederdi, "kendileri nagme-i 'aşka âheng ve sâz-i şevka demsâz itdiler, nice yıl anda yirler ve içerlerdi ... yine habâb-i mey gibi şarabın âvâresi ve 'akl-ı hûş ve dil-i cânı eline alup şûrîdelik bezminin çârpâresi oldı" ('Âşık Çelebi, *Tezkire*, 91 a-b).

Sonraları kahvehâneler, şâirlerin bir araya gelip şiirlerini birbirine okudukları seçkin mekânlar haline gelmiştir.

Şu'arâ Tezkirelerinde Şâir ve Patron

Sehî

Patronaj ve seçkin sınıfın sanat anlayışı üzerinde en esaslı kaynağımız şu'arâ tezkireleridir. Osmanlılarda ilk şu'arâ tezkiresi (1538'de bitirilmiş) yazarı olarak kabul edilen Sehî Beg'in[60] tezkiresi, Osmanlılarda patronajın hayatî önemi üzerinde ilginç ayrıntılar vermektedir. Bizzat kendisi eserini Sultân Süleyman'a sunarak ondan "lûtf u 'inâyet" bekleyen Sehî, patron-kul ilişkisini şöyle ifade eder (Tezkire, 81-84):

Kul olana çoğ etti Şâh himmet
N'ola etse Sehî'ye dahi şefkat

Günahım n'oldu bilsem dirliğümde
Sürüldüm Kapu'dan pîrliğimde

Ne var bir himmet etse yine Sultân
Koca kul kapu'sında olsa derbân

Dünyâ bezendi lûtfun ile güldü hâss u 'âm
Ben devletinde niçün olam böyle zâr

Sultân Süleyman'a yazdığı kasîdede (82):

Ganî eyler 'atâsı her fakîri
Olur her bir za'îfin dest-gîri

Kime kim bir kez etse medh ü tahsîn
Bağışlar ana hep dünyâ harâcın

Patronun bizzat şâiri dinlemesi ve takdir etmesi önemlidir. Sehî'ye göre Sultân Süleyman şâirler için böyle bir patrondu (*Tezkire*, 86). Sehî kitabının bitiminde (*Hâtime*, 313) beklentilerini tekrar dile getirir:

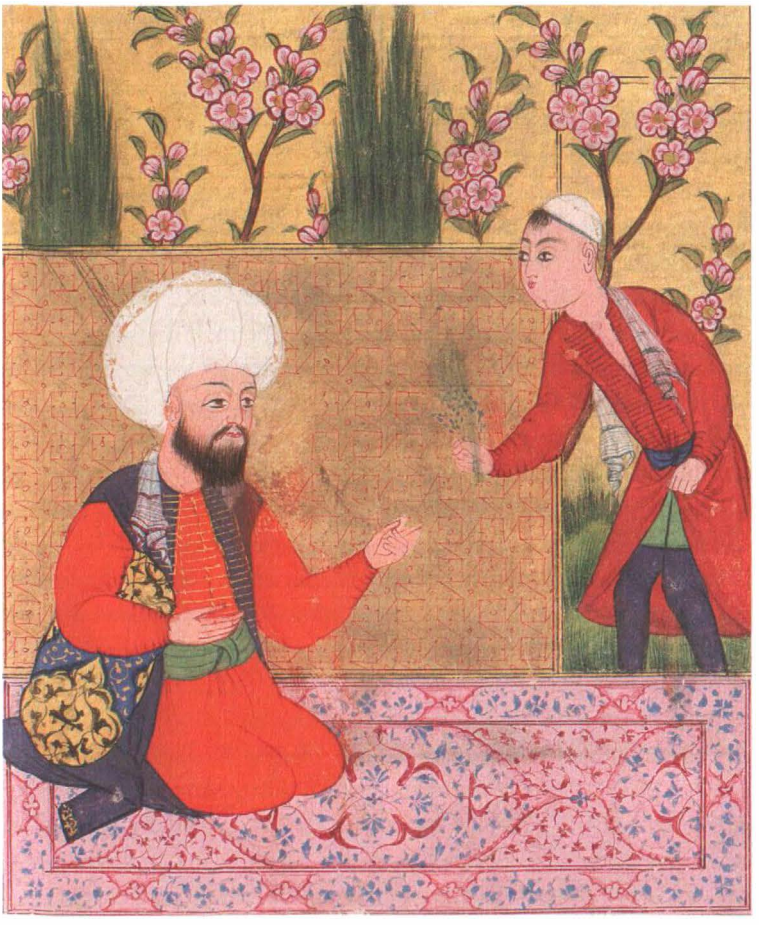
Sözün cehd eyle irgür Pâdişâha

Ki Sultân-i cihân sâhib-nazardır
Hüner kadrin bilü sâhib-hünerdir

Bilür her nakd-i kalbin ol a'yârın
Ona göre eder hem i'tibârın

II. Bayezid (1481-1512) döneminde dîvân-ı hümâyûn kâtipliği yapan, sonra yaşlılıkta, Süleyman döneminde (1520-1566) bu mevkiden uzaklaştırılan Sehî Bey, sultândan ve onun kudretli veziriâzamı İbrahim Paşa'dan, iltifât, şefkat, himmet, ihsân, nakd ve i'tibâr beklemektedir. Onun kasîde yazdığı kişiler, kadıasker Fenârî Muhyiddîn Çelebi, ikinci vezir münşî Cezerî Kasım Paşa, veziriâzamlardan İbrahim Paşa, Hersek-zâde Ahmed Paşa, Lütfî Paşa, Pîrî Paşa, Ferhâd Paşa ve Defterdâr İskender Çelebi'dir.

Sehî, pâdişahları överken, Fâtih Sultân Mehemmed'in sanat patronluğunda eşsiz yerini belirtir: "Şu'arâ zümresine ol ettiği i'tibârı ve ol zamanda verdiği iştihârı bir pâdişah etmemişdir... her birine ulu dirlikler eyleyüb hergâh huzûr-i şerîfe getirdüb muşâ'are ettirirdi." Sehî'ye göre (*Tezkire*, 99), II. Bayezid (1481-1512) "sehâvette 'adîmü'l-misl sâhib-i hayr pâdişâhdı ... İdrîs-i Bidlîsî'yi Acem'den getürüb

Sehî Bey. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şuarâ*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih 1772, y. 434a.

'âli himmetler ve ziyâde iltifâtlar edüb ta'yîn olunan dirlikden gayrı pâdişâhın in'âm-i hâssı ile mugtanim olub ganî olmuşdu. Bu tarîkle *Tevârîh-i Âl-i Osmân* yazdırıb ana inşâ ettirdi" (İdrîs'in aldığı olağanüstü bağışlar için bkz: ilerde "1503-1526 İn'am Defteri" bölümü).

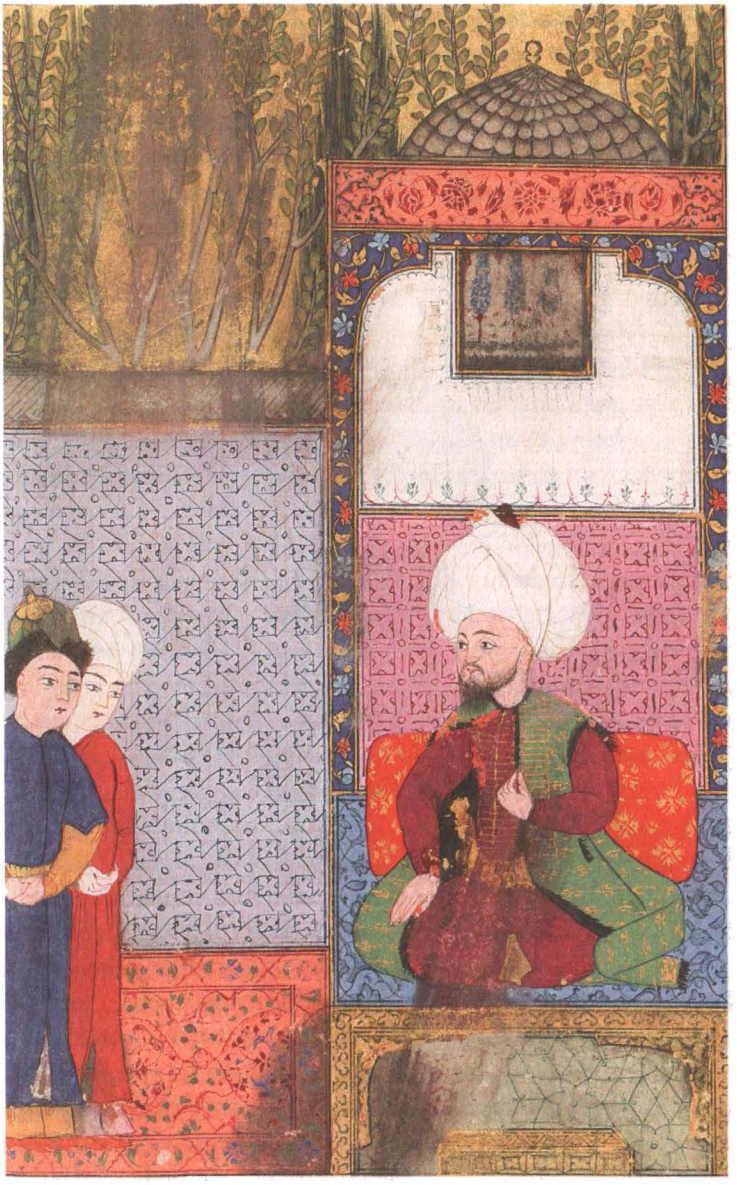
Biliyoruz ki, sultân ve şehzâdeler, beğendikleri münşî ve şâirleri yanlarında musâhib (nedîm) olarak tutarlardı. Sâfî, Şeyhî, Süleyman Çelebi'nin (1402-1411); 'Atâ'î, Şemsî, II. Murad'ın (Sehî,

169); Veliyüddîn oğlu Ahmed Paşa, Melîhî, 'Aşkî, La'lî, Fâtih Sultân Mehemmed'in; Necâtî, II. Bayezid'in musâhibi olmuşlardır. Nihânî, Veziriâzam Hadım Ali Paşa'nın musâhibi idi (Tezkire, 238). Sultânlar, karşılıklı şiir okunan (*muşâ'are*) şu'arâ meclislerinde bir *musanna'* beyt için cömert ihsanlarda bulunurlardı. Fâtih Sultân Mehemmed'e hoca ve musâhib olan Mevlâna Abdülkâdir'in biyografisi dolayısıyla (*Şakâyık Tercümesi*, 198-199) Fâtih'in ve büyüklerin bahçelerde "zurefâ zümresi"ni toplayıp musâhebet ettikleri belirtilmiştir. Tezkirelerde münşî, müverrih, şâirlerin katıldığı bu çeşit meclislere ait kayıtlar, bu toplantıların sanatı teşvik kadar patronun nâm u şânını yaymaktaki temel fonksiyonunu belirtir. Cem Sultân "sâhib-i ma'rifet ve ehl-i fazîlet şu'arâ tâ'ifesine ziyâde ragbet ve iltifât ederdi... ve bu tâ'ifeden yanında çok kimesne olurdu... kendüsi bî-bedel şâ'ir" idi; onun gurbette dert ortağı olan şâir ve münşîlerin adlarını biliyoruz: Türâbî, La'lî, Haydar, Kandî. Pâdişah şu'arâ ve zurefâ ile devamlı yakın ilişkiler içinde bulunur, onlarla, "musâhebet ve mulâzemet"te olurdu. Bu dönemde, yalnız Osmanlı hânedanı mensupları değil, veziriâzamlardan çoğu "nazına kâbil ve eş'âra kâyil" cömert patronlar olup *muşâ'are meclisleri* toplarlardı.

Nedîm nasıl bir kişi olmalıdır, Yazıcı-zâde Ali *Tarîh-i Âl-i Selçuk*'ta şöyle anlatır (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1390, 116b): "Pâdişahların yârı ve nedîmi bile oturup duran kişiler şunun gibi kişiler gerekdir ki, uslu ve âkil ve görünlü ve ulu-asl ve eyü-adlu ve eri pâk-dâmen ve hôş-tab' ve şîrîn sözlü ve cihan-görmüş ve iklîmler gezmiş ve eyü yavuz sınamış kişi ola."

Şu'arâ meclislerinde herkesi hayran eden, şâirlik gücü başkalarını gölgede bırakan veya patronun özel takdirini çeken şâir; *serâmed, emîr-i nazm*, meliku'ş-şu'arâ, sultânu'ş-şu'arâ gibi unvanlarla kutlanırdı. Şu'arâ meclislerine "sâde-rû mahbûb yigitler" de katılır, sabaha kadar şarap içilir, sazlar çalınır, felekten kâm alınırdı.

Şâirler de kendi aralarında böyle meclisler tertip ederlerdi; "Mehâfil-i rindân ve mecâlis-i 'irfân cem'iyyetlerinde (şiirler) okundukca 'uşşâk-i pür-eşvâk na'ralarından tâk-i ravâk-i âfâk zemzeme-i enîn ile mâlâmâl olurdu" (*Tezkire*, 211). Sehî, patrona-

Cem Sultân. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şuarâ*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih 1772, y. 193b.

jın fonksiyonlarını sayarak der ki (*Tezkire*, 18a), onun bir "kerâmeti" de, insanı cömert yapar; "şahsi sehî eder, belki kerîm dahi eder"; "nice marîz fakîrin 'âyid-i lûtfa mevsûl olmasına sebeb olub zamîrine ol 'atâ sıla olur, meddâhların ellerinde âyine-i maskûlî (cilalı ayna) olur, mâhasal-i kelâm pâdişâhların nedîmi ve gedâların yâr-i kadîmi, 'ulemânın şem'-i şeb-i mutâla'ası, sulehânın halvet-gâhlarında âh-i seher-gâhı lem'asıdır."

Latîfî

Edebî tenkit ve değerlendirmede eşsiz olan Kastamonulu Latîfî, ilmiyyeye giren birçokları gibi, medrese öğretimini yarıda bıraktıktan sonra kâtiplik sanatlarında, inşâ ve musâhebede uzman olmayı denedi. Aynı zamanda, birbirinden ayrılmayan iki edebî dalda, inşâ ve nazımda uzmanlaştı.[61] Latîfî yazdığı tezkirede (ilk versiyon: 953/1546) yeri geldikçe, ustaca beyitler eklemiş, bazı şâirlerin beyitlerine kıt'alar yazmıştır. Sehî, onu şâirler listesine koyar. Tabii o da, akrânı gibi, bütün hayatınca kendine rahat ve itibarlı bir yaşam sağlayacak bir patron/hâmî aramıştır.[62] Tezkiresinin hâtimesinde, eser yazmak ve karşılığını görmekte zamanın ona yardımcı olmadığından, eserini takdir edecek bir patron bulamadığından şikâyet eder (a'yân-i rüzgârdan suhandân nîk-muzhir bir mu'în-i ehl-i hüner ve mu'âvin-i merd-i hünerver bulunmazdı... Nazm u inşânın defteri dürülmüştü). Herkes dünya hırsına ve gösterişine kapılmış, sanat ilim gibi değerlere sırtını çevirmiş, "herkesin mahbûbu'l-kulûbu dirhem u dînâr ve mahbûb ve matlûbu esbâb-i dünyâ-yi gaddâr olmuş idi." Sanat hâmîliği (patronaj) için gerekli vasıflar, "kemâli takdîr, şefkat, mürüvvet" kimsede kalmamış. Bu durumda kırgınlık ve umutsuzluk içinde Latîfî diyor: "ben dahi 'ahd u yemîn ettim ki min-ba'd nazm u nesrden bir mısrâ' ve fıkra demiyem ve eşrâf-i zamâna kasîde ve risâle deyüp menâfi' ve menâsib gamın yemiyem ... Bu sebebden tabi'ata kilâl ve kislân 'ariz olup bu hususda mürâdımca bezl-i makdûr ve sa'y-i meşkûr edemedim"; hayal ettiğim "tavr u tarzda gidemedim." Umarım ki, diye ekliyor, dostumun ısrarıyla yazdığım bu kitabı, *Tezkire*'yi,

Latîfî. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şuarâ*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih 1772, y. 82a.

irfan sahibi dostlar takdir edip "vüs'at-i eltâf-i 'amîmleri" gereği "bu 'abd-i za'îfi ya'nî Abdüllatîf'i" rahmetle anarlar. Latîfî'nin bu sözleri (Tezkire, 372-372) patronajın Osmanlı edebiyatında önemini bir kere daha ortaya koymaktadır.

Latîfî, devrin birbirine rakip en nüfuzlu iki devlet adamına, Başdefterdâr İskender Çelebi (öl. 1534) ve Veziriâzam İbrahim Paşa'ya (öl. 1536) risâle ve kasîdeler sunarak bir patron aramıştır. Bu devlet adamları, ikisi de, şâir ve bilginlere özel bir yakınlık göstermek,

böylece yandaş kazanmak, şöhretlerini yaymak hususunda büyük rekabet içinde idiler. Sonunda İbrahim, İskender'in idam fermanını almayı başarmış, fakat çok geçmeden İskender Çelebi'nin yandaşları İbrahim aleyhinde, saltanata göz diktiği gibi birtakım ağır söylentiler çıkararak onun da idamına sebep olmuşlardır. Sehî gibi Latîfî de, bu iki ezeli rakip arasında kalmış görünüyor.

Veziriâzam İbrahim Paşa'nın (1523-1536) nasıl şâirlerin büyük hâmîsi, çok cömert bir patron olduğunu Latîfî (104-206) uzun uzadıya anlatır. Şükrî, Yavuz Selim üzerinde yazdığı kitabı (*Selîmnâme*) İbrahim Paşa eliyle Kanunî'ye takdim ettiği zaman 20.000 akçe (233 altın) *câ'ize* almış. Paşa da ona bir yüksek timar in'âmda bulunmuş. Ulu veya küçük herkese "şâhâne himmetler ve melikâne i'nâyetler" eder, "mulûk-i sâbıka gibi la'l u güher bağışlardı ... erbâb-i hünere ragbetler ve eshâb-i kemâle himmetler ederdi ... Bu tâ'ifenin cem'iyyeti anın ferhunde zamanında ve mübarek devrânında idi."

Latîfî, ilkin patronu İskender Çelebi'nin himayesinde Rum-ili'nde Belgrad tarafında bir kâtiplik mansıbı elde etmiş, bir süre orada kalmış; 950/1543 yılında İstanbul'a gelmiş, o sırada ün kazanan Sehî Bey'in şu'arâ tezkiresi, *Heşt Bihişt* (1538'de tamamlanmış), Latîfî'de ve 'Âşık Çelebi'de bu vadide eser yazmak için malzeme toplama arzusunu uyandırmış; her ikisi işe koyulmuş, 'Âşık Çelebi'nin rivâyetine inanmak gerekirse (*Meşâ'ir*, 107a), Latîfî onun tasnif metodunu taklîd etmeye kalkışınca, 'Âşık Çelebi gücenip eserini yarım bırakmış ve ancak on beş yıl sonra tekrar ele almış. Latîfî, 'Âşık Çelebi'ye göre bunu, "yârân lokmasına tama' ettiği" için yapmış. Bu arada Latîfî eserini tamamlamış, İstanbul'da ilkin bazı önemsiz dinî hizmetler karşılığı aldığı maaşla (*cihât*) geçinmeye çalışırken, nihayet Fâtih Sultân Mehemmed'in zengin Eyüb vakfına mütevelli olan şâir Yahya Bey'in vakıf kâtibi olmuş; sonra azledilip sürgün yeri olan Rodos'ta Sultân imâretine kâtip olmuş. Bu biyografik not, birçok şâir ve münşînin yaşamını anımsatır.

Usta bir edebî eleştirmen olan Latîfi, şâirleri meslek ve yaşam tarzlarına göre sınıflandırır ve şiirleriyle yaşamları arasındaki bağa işaret eder.[63] Şiir, inşâ ve sohbette tanınmış, seçkinler (elit) sınıfına

girenleri, şu vasıflarla belirler: fasîh, belîg, selâset ve letâfette eşsiz, zarîf, hôş-tab', nâzik, mesel-gûy (atasözü kullanan). Onda Dîvâne Gazâlî, Meşrebî, Melîhî gibi ehl-i dil, ehl-i zevk, derya-dil, ayyâş, derviş, rind tabiatlı olanlar ayrı bir kategori oluştururlar.

Şâir ulemâdan ise, fâzıl, kâmil sıfatları kullanılır, ama ulemâdan Mevlânâ Hevesî, Mevlânâ Sa'yî, Mevlânâ Gazâlî gibi yolundan şaşanlar yok değildir. Askerî sınıftan olanların, bu arada sultânların şiirlerini *merdâne, dilîrâne* bulur. Şiirleri nitelendirirken, *masnû', hayâl-engîz, emsâl-âmîz, âşıkâne, matbû'* gibi sıfatlar kullanarak üslûp özelliklerini ifade eder. Mesîhî gibi yenilik getiren, özel üslûbu olanları *tarz-i hâss* (orijinal) olarak vasıflandırır. Necâtî için Sehî (214), "letâfet-i şi'r ve suhânı çok hadd-i i'câza iletmiştir" diye onun taklîd edilemezliğini hayranlıkla ifade etmiştir (Necâtî, Sehî Beg'in patronu idi).

'Âşık Çelebi

'Âşık Çelebi (Kadı Pîr Mehemmed, öl. 1572),[64] kendisi *şâir ve münşî* olup şâirler tezkiresi *Meşâ'iru'ş-Şu'arâ*'yı Sultân Süleyman'a takdim eder ve inâyet bekler. 'Âşık Çelebi'ye göre bir eserin değerini, patronun takdiri belirler: "Medhin kadri memdûh sebebîledir" (34a). Benim, der, medhettiğim kişi, çok şükür Sultân Süleyman gibi, "hâmî-i Haremeyn"dir ve ben neden bu eserle İran'da müşrik Mogol hanlarının ihsanları derecesinde bir ihsana nâil olmayayım. Sanat ve ilim eserlerinin patronaja bağlı olduğu gerçeğini, 'Âşık Çelebi kitabında sık sık belirtmiştir. Abbasî halifelerinin "şu'arâya verdikleri cevâyiz-i seniyye ve erbâb-i nazma ettikleri mevâhib-i heniyye"yi kayd ettiği gibi (14b) büyük imâmların dahi "şâ'ire câ'ize verdiği"ni işaret eder (15a).

Süleyman Çelebi'ye (1402-1411) kadar Osmanlı sultânları zamanında gelen şâirler, onların "bahş-i bahşâyişleriyle mevsûf idiler, nâmlarına olan kasâyidleri mecmû'alarda mastûrdur"(20a). II. Murad'ın şâirlere özel iltifatı görülmüş, maaşlı bir görevi olmayan şâirlere bu sultân ayda biner akçe verilmesini emretmiştir; "bu ihsan ol sultânın ihtirâ'ıdır. Ondan sonra gelenler dahi ba'zî

mustahakkîna ol ihsân etmekte onların isrine gittiler." Bu sultânın kendi şiirlerini içeren bir divan da meşhurdur (21a). Yaşamı çoğu zaman işret meclislerinde geçen II. Murad'ın ayyâşlığı hakkında Sehî (*Tezkire*, 94) şunu der: "Gâyet mertebede ayyâş ve nihâyet derecede hôş-tab' nâzik-nihâd" (bunu belirten öteki kaynaklar için bkz. H. İnalcık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 59).

Cem Sultân kaygısında olan II. Bayezid, şâirlere ilgi göstermekte rakibiyle yarışmıştır. 'Âşık Çelebi'ye göre, onun zamanında ulemâ ve ricâlin çoğu şiirle uğraşmışlar, şâirlere bol bol ihsanlarda bulunmuşlardır. "Hengâm-i 'atâda ol denlü zer nisâr olurdu, ulemâ ve sulehâ ve 'alaviyyûn (yüksek mevkilerde oturanlar) ve şu'arâ cümleden mümtâz oldukları cihetten onların dahi medh-i pâdişâhda du'â-nâmeleri ve rakam-zede-i hâmeleri zuhûr ederdi." *'Adlî* mahlası kullanan II. Bayezid kendisi de iyi bir şâir idi. II. Bayezid'in ulemâ, ricâl ve şâirlere dağıttığı bağışlara ait bir in'âm defteri arşiv belgeleri arasında bize kadar gelmiştir.[65] I. Selim dönemi bir dönüm noktasıdır. O, Arap ve Acem ülkelerini fethettiğinde, kendisine Arap ve Acem edipleri kasîdeler ve cerîdeler takdim ederlerdi. Bundan, Rûm'da (Osmanlı ülkesi) kabiliyet sahipleri, gayrete gelip onları örnek aldılar; bu dönemde şiir sanatı görülmemiş bir gelişme gösterdi. "Pâdişâh dahi ehl-i 'irfân ve murebbî-i zarîfân idi, kâmillere murâdlarınca ve kâbillere isti'dâdınca envâ'-i bahşîş ve bahşâyişle ve bâb-i lûtf ve ihsânından küşâyişle telakkî etdi... gerçi Rûmî (Anadolulu Türk) oldukları cihetten Türkî şi're tetabbu' etdiler... üslûb-i Acem dahi tetebbu' etdiler, bu sebebden Türkî'den Fârisî şi'rleri ekser ve halk içinde eşherdir" (22a).

Süleyman dönemine ait 954-955/1547-1548 tarihli bir Vâridât ve Masârifât Defteri'nde[66] *tasadduk* ve *in'âmât* listesinde tanınmış ulemâ, hazine kâtipleri, fakirler vesaire para bağışları 2.653.874 akçaya varmaktadır. Bu listede hiçbir şâire rastlamıyoruz. II. Murad'ın mansıpsız ediplere tayin ettiği sâliyâne, bu dönemde kaldırılmıştır.[67] Bunu yapan Rüstem Paşa'nın (1544-1553), tarihe harîs ve mürteşî biri olarak geçmiş olmasına şaşmamalıdır. (Gerçekte, Osmanlı maliyesi onun döneminde en zengin düzeyine erişmiştir.)

'Âşık Çelebi. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şu'arâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih 1772, y. 79b.

O zaman şâirlere in'âmlar, *ceyb-i hümâyûn* veya zevâyidden verilmiş olmalı. Kanunî döneminde, Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa'ya, yalnız kasîdeleri için verilen in'âmların 45.000 altın tuttuğu söylenmiştir. 'Âşık Çelebi (24a), Süleyman'ı Osmanlı pâdişahları arasında hüner sahiplerine en çok ihsanda bulunan bir hükümdar olarak anar: "Arab ve Acem'in şu'arâsı ve her kande behremend olan ehl-i ma'rifet ve erbâb-ı kemâlin ezkiyâsı âsitânına iltica' eylediler ... Kasîdeler gönderdiler ... Her biri meddâhları zümresine

dâhil ve ulûfe ve sâlyânelerine vâsıl olmak için şi'ri pîşe ve medh-i sultânı endîşe edinürlerdi ... Herkese be-resm-i isti'dâd ve ber-vafk-i târîk-i ma'hûd ve nehv-i mu'tâd mansiben ve mâlen ve hâlen ve me'âlen iltifâtlar buyurdular ve nüvâzişlere ve sitâyişlere revâ gördüler." Bunun sonucu, ülkedeki kabiliyetli insanlar "terakkîler edüp kimi tahsîl-i kâbiliyyet ve kimi tekmîl-i chliyyet etdiler ... ve niceler tarbiyetlerine mukârin oldular ve herbirine 'avn inâyetleri ile mu'âvin oldular. Kadâ ve dirâset ve tertîb-i kifâf-i ma'îşet vazîfe ve ulûfe ve sâlyâne-i ma'rûfa ihsân ettiler ... Ol pâdişahın fevrî ihsânı olmuştur ki, her beyt-i âşıkâneye bir dinâr düşmek sad-çendân olmuştur... bizzât iltifât buyurup" (24b).

Kınalı-zâde Hasan Çelebi

Şâirler tezkiresini 1586'da tamamlayıp zamanın büyük münşîsi Hoca Sa'deddin Efendi'ye sunan Kınalı-zâde Hasan Çelebi de, patronlardan şikâyetçidir. Der ki: "Ekâbir-i zamân ve e'âzim-i cihânun bu makûle cevâhire ragbetleri olmayub... kurı medh ü senâdan nesne hâsıl olmaz ve beyt ü kâsidenin eti yenmez, derisi giyilmez deyü yüzüne bakmazlar; redîfi sîm ü zer olmayıcak kasîdeyi ele almazlar ... pîşkeş tezkiresin okurlar (hediye gelen parayı saymaya mahsus tablayı getirtirler), tezkiretu'ş-şu'arâ nedür bilmezler ... Garîb vâki'adur ki, erbâb-i ma'rifete zerrece meyl ü ragbet yoğiken, her tarafdan tîr-i ta'n ve seng-i melâmet atılmaktadur."[68]

Şu'arâ tezkirelerine alınan şâirleri mesleklerine göre sınıflandırırsak, medresede İslâmî ilimleri "tertib üzere" görmüş ulemâya karşı medrese öğrenimini yarıda bırakmış şâirler çoğunluktadır. Bunların çoğu, devlet bürokrasisinde görev almayı amaçladığından şiir ve inşâya önem vermişler, medrese tahsili kendilerine, dil ve edebiyatta genel bilgiler sağlamıştır.[69] Bürolarda üstad kâtip yanında çırak-kalfa-usta sisteminden gelenler (Kâtib Şevkî, Kâtibî, Mesîhî, Refîkî, Kâtib Hasan, Sun'î, Cahdî, Rûmî, Sihrî, Serîrî, 'Ârifî, Latîfî); esnaftan sanatkâr olanlar (Sahhâf Likâyî, alaca dokuyan Resmî, kemânkeş Garîbî, çakşır diken Şeyhî, cerrâh Safâyî, canbaz Zincîrî, eczacı Subûtî); tarikat erbâbı (Rûşenî, Hayâlî,

Meşrebî); hânende ve sâzende (Mâkâmî, tanburcu Râzî, Vasi'î) ve nihayet bir timar sipahisi Hayretî ve bir yeniçeri 'Aşkî tezkirelere alınmıştır. Sehî, iki hatunu, Zeyneb Hatun ve Mihrî Hatun'u, dini ilimlerde, edvârda (musikîde) ve fenn-i şi'rde yetişmiş, şiirleri halk içinde ün kazanmış şâirler olarak tezkiresine almıştır. Sanâyi'-i şi'riyyeye yabancı, çoğu hece vezniyle Türkçe şiir yazan o kadar halk şâirini, tezkire yazanlar eserlerine almamışlar, sadece divan şâirlerini gerçekten şâir saymışlardır.

Sehî'ye, halk şâirlerinden Türkmen Cemîlî'yi tavsiye etmişler. Onun için Sehî, ilimden anlamaz, ama "irticâlen" şiir söyler, demektedir. Vezirlik, beylik, defterdârlık, nişancılık, müderrislik, kadılık, divan kâtipliği gibi yüksek mevkilerde bulunup şiir yazanlar bir yana bırakılırsa, patronun bir şâiri ödüllendirmesi, çoğu zaman evkaftan imaretlerde mütevellilik, evkaf kâtipliği gibi bir hizmete atama yoluyla gerçekleşir. *Cihet, idrâr, râtibe* terimleriyle ifade edilen dinî vazifelere ait maaş yanında, vakıf masraflarından arta kalan *ziyâde*den (çoğulu *zevâyid*) de şâire gelir tayin edilirdi (Fuzûlî için böyle bir hüküm gitmiş, o da *Şikâyetnâme* ile buna karşı çıkmıştır). *Zevâyid*, çoğu zaman savaş gibi olağanüstü devlet giderleri için devlet hazinesince zaptolunurdu. 8 Şevval 896/14 Ağustos 1491 tarihinde "emr olundu ki, şimden gerü 'amâyir-i sclâtînin zevâyidinden hiçbir kimseye cihet tayin olunmaya."[70]

Fuzûlî ve Patronaj

Fuzûlî'nin *Enîsü'l-Kalb* adlı kasîdesinde herhangi bir patrona atıf yapılmadığı gözlemlenir ve Ahmed Hamdi Tanpınar tarafından da Fuzûlî'nin bir hâmî aramadığı düşüncesi belirtilir.[71] Hakânî'nin ünlü na'tına bir nazîre olan *Enîsü'l-Kalb*'de, Fuzûlî'nin Âl-i Resûl ve Kutsal Yerler ('Atebât-i 'Aliyye) için yazdığı kasîdelerde, genellikle bir hâmî aramaması doğaldır.

Fuzûlî, İmâmiyye-i İsnâ-'Aşeriyye mezhebini benimsemiş bir Safavî şâiri olarak yaşadığı dönemde (1508-1534), Osmanlı'yı "kâfir" ve Osmanlı ülkesini "kâfiristân" diye anmıştır.[72] 1534'te birdenbire bir Osmanlı tebaası durumuna geldikten sonra, beklediği

Fuzûlî. 'Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şu'arâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tarih 1772, y. 532b.

itibarı göremeyince, onun sultânlar ve büyüklerden yüz çevirmesi, kendini yalnızlığa adaması anlaşılır bir şeydir. Fuzûlî sultânlara intisâbdan söz edip der ki (*Farisî Divan*, s. 617, Mukatta'ât no. 7):

Ba-mulk u mâl-ki hastand zâyil u zâhib
Esâs-i bunya-i ummîd ustuvâr ma-kun

Eger tû-rast hawâ-yi fazîlat bâkî
Ba-'ilm gûş ve'z tahsîl-i 'ilm 'âr ma-kun

Bununla beraber, Fuzûlî'nin uzun yaşamının (öl. 968/1561) Osmanlı döneminde, Sultân Süleyman'a, Şehzâde Bayezid'e, Osmanlı ricâline ve valilere yazdığı mektup ve kasîdeler gösterir ki, o, daima bir patron/hâmî arayışında olmuştur (onun kasîdelerinde patron; *hâmî* veya *velî-ni'met*, beklenen bağış ise *in'âm, lûtf, kerem, cûd* kelimeleriyle ifade edilmiştir). Fuzûlî'nin patron arayışı açısından, burada ünlü *Şikâyetnâme*'sini inceleyeceğiz.[73]

Fuzûlî'nin *Şikâyetnâme*'si

Fuzûlî mektubunun başında, verilen bağış aslında sizin değil, Allâh'ındır demek için Allâh'ın dünya rızkını vakıf yapıp onun tevliye ve idaresini hükümdarlara ısmarladığını söyler ve hak sahiplerine ne kadar rızk verileceğinin divanda bu işe bakanlar kalemiyle belirlendiğini işaret eder ve der ki:

Sâkin-i gûşe-i kanâ'at iken,

Başıma düştü câh sevdâsı
Zevk-i ehl-i tamâ' temennâsı

Istedim kim 'uluvv-i kadr bulam
Mazhar-ı lûtf-i Pâdişâh olam

Bilmedim kim şikeste-hâl olurum
Hased ehline pâyimâl olurum

Burada Fuzûlî, uzun zaman bir patrona tenezzül etmediği halde bir mevkie erişme emeliyle pâdişaha yaklaştığını itiraf eder. Fuzûlî, bir lûtfa ulaşmanın ancak devrin hükümdarına varmakla mümkün olacağını kabul eder. Yine o nedenle, pâdişaha baş vurmamak hatâdır, der. Patrimonyal bir toplumda, Fuzûlî için durum –bütün istignâ ve gururuna rağmen– başka türlü olamazdı.

Her ne kim 'âlem ana muhtâc ol andan ganî

Fuzûlî hüsn-i etvâriyle olmuş kurbuna mâ'il
Budur te'sîri 'âlemde hemîşe hüsn-i etvârın
(*Türkçe Divan*, s. 48, beyit 42, s. 53, beyit 7)

"Dokuz eflâke pây-i istignâ urur iken evkafdan dokuz akça vazîfeye[74] kanâ'at kılub 'arz aldum ve berâtı için dergâh-i 'âlem-penâha irsâl edüb vusûlüne mutarassıd oldum ... bana bir misâl-i meymûn ve berât-i hümâyûn getürdiler ... hâtır-i fâtire bir mevc-i meserret sirâyet etti." (Osmanlı terminolojisinde dinî maaşa *vazîfe* denir; *misâl* ise berât ve menşûr anlamındadır.)

Osmanlı bürokratik kurallarına göre, herhangi bir tayin *arz* ile başlar.[75] Arz, genelde, dilek sahibine en yakın âmir tarafından sultâna sunulan tavsiye yazısıdır. Bâbıâlî'de, ilgili bürolarda inceleme yapıldıktan ve büro şeflerince onay verildikten sonra, sonuç veziriâzamın onayına sunulur. Tayin bürolarının başında *re'îsülküttâb* bulunur. Veziriâzamın onayından (sahh) sonra, berâtı verilmek üzere nişancıya (tevki'î) gider. Berât, nişancı tarafından sultânın tuğrası çekildikten sonra dilek sahibine verilir. Fuzûlî'nin "'arz aldım" ifadesinden anlaşıldığına göre, birisi (büyük olasılıkla Kerbelâ vakıflarına bakan mütevelli) emeklilik için arzda bulunmuştur. Fuzûlî, berât-i tekâ'üd gelince, çok sevindiğini belirtmekten geri kalmıyor. Pâdişahın berâtını parlak kelimelerle uzun uzadıya tasvir etmesi, sultâna minnetini belirtmek içindir. "Zihî kilîd-i künûz-i merâhim ü ihsân" diye adlandırdığı berâtı alıp ev-

kaf mütevellîsine gider.[76] İlkin onun huzuruna çıkma imkânı bulamaz. Israrla, nihayet huzura çıkar. Mütevellî herhalde maiyeti ile toplantı halindedir. Onlar, Fuzûlî'den, Fuzûlî onlardan pek hoşlanmazlar (herhalde onun, vaktiyle Şâh İsmail'e bağlı râfizîlerden olduğunu biliyorlardı). "Selâm verdim, rüşvet degüldür deyü almadılar; hükm gösterdüm fâidesüzdür deyü mültefit olmadılar ... Dedüm, benüm re'âyetüm vâcib görmüşler ve bana berât-i tekâ'üd vermişler ki, evkâfden hemîşe behre-mend olam, ve Pâdişâha ferâgatle du'â kılam." Toplantıda bulunanlar cevapla dediler ki, "Zevâyiddür, husûli mümkün olmaz ... Zaruriyât-i Âsitâneden ziyâde kalursa bizden kalur mı?" Bir vakıfta, mütevellînin hissesi, maaşlar, imâret masrafları, onarım harcamaları, *câbî* denilen gelir tahsildârlarının maaşları (vazîfeleri) çıktıktan sonra kalan fazlaya *ziyâde-i vakf* denir. Bu *zevâyid* (ziyâdenin çoğulu) bazen bir tüccâr ortaklığında vakıf için nemalandırılır, çoğu zaman gazâya harcanmak için sultânın hazinesine alınır; yahut türbe ve camilerde sultân veya ordu, yahut ölenlerin ruhları için duâ okuyan *du'â gûyân*'a maaş olarak tahsis edilirdi. Genellikle, *zevâyid*den geriye para kalmaz ve bu kaynaktan yapılan tahsisler yerine getirilemez. Her şeyden önce, Fuzûlî'ye bu tahsîsin zevâyidden verilmiş olması yanlış bir muamele idi. Fuzûlî kendisi de, gönderilen arzda, bu maaşın zevâyidden verilmesi hakkında bir işaret olmadığını hatırlatmaktadır. Mütevellî ve yardımcıları, Fuzûlî'ye, zevâyidden maaş almanın zorluklarını açıklamışlar, fakat Fuzûlî bunu, onların kötü niyetine atfetmiştir. Vakıf hesapları, yerel kadının gözetimi altında muhasebe ve kontrol edilirdi. Osmanlı idaresinde yaygınlaşmış rüşvetin, idarecilere zevâyidi iç etmek imkânını verdiği de doğrudur.[77] "Nâçâr terk-i mücâdele kıldum ve me'yûs ve mahrûm gûşe-i 'uzletime çekildüm," der. "Tâli' olan âfitâb-i mekrümet" için Nişancı Celâl-zâde'ye bu mektubu yazar ve Sultân Süleyman'dan ümidi kesmez:

Hâşe lillâh kim ferâgat küncünün sükkânına
Matrah-i mekr ola dergâh-i hilâfet-dest-gâh

Hâşe lillâh kim kanâ'at gencinün muştâkına
Ejder-i bî-dâd ola tuğrâ-yi hükm-i Pâdişâh

(Burada Tuğranın acımasız bir ejdere benzetilmesi ne güzel!) Zaten, der, ilk *arzda,* zevâyidden söz edilmemiştir. Devamla, zevâyid demek, vakıf hademeleri, maaşları, takaüt olanlara verilecek tahsisler (*râtibe*ler), hayvanlara verilen yem vb verildikten sonra kalan demek ise, pâdişah adına verilen emir şu demeye gelir, diyor Fuzûlî: "Bu berât-i sehâvet-âyâtı verdüm ve buyurdum ki, min'ba'd rütbe-i iktidârın ve pâye-i i'tibârın cemî' gedâlardan, belki behâyimden (hayvanlardan) ve taşdan ve toprakdan" daha aşağıdır, mertebenden haberdar olasın." Ama, ben kendimi, diyor Fuzûlî, "ekser-i erbâb-i istihkâkdan mukaddem" bilirdim. Gerçekte bunu, çekdiğim acılar ve uğradığım zararlar yüzünden yazmıyorum; sizin (Celâl-zâde) emeğiniz boşa gitti, onun için yazıyorum. "Nidelüm, Allâh elbette karşılığını verir," diye tevekkül eder.

Gerçi endûh u mihnetim çokdur
Hiç kimseden şikâyetim yokdur

Tâli'ümdür bana cefâ yetüren
Her bir ânında belâ getüren

Yoksa dergâh-i pâdişâh-i zemân
Lûfda menba' dürür mürüvvetde kân

Şikâyetnâme, patronun lûtuf ve keremine el açan her şâirin, hayat trajedisini özetlemekte. Burada asil bir insanın, büyük bir sanatkârın, dünyanın küçüklüğü karşısında duyduğu hayal kırıklığı, isyan ve istihza konuşuyor. Burada, güçlü mevkilerde oturan patronların, alçaklarda yaşam kavgası veren ruh zengini fakirlerle bitmez tükenmez karşılaşması var. Öyle bir toplumda efendiden dilenmek zorunda kalan şâirin çaresizliği dile getirilmekte. Şikâyetnâme, patronajın gerçek yüzünü, o dönemde yaşayan şâir psikolojisini, en gerçekçi biçimde yansıtan bir belgedir.

Bununla beraber Fuzûlî'nin, Hz. Ali için yazdığı bir kasîdede, "idrâr-i mukarrar" (dinî hizmetler için verilen kadrolu maaş) aldığı şu beyitten anlaşılıyor:

Yâ Amîr al-Mu'minîn şod muddat-i pencâh sâl
K'az canâb-i hak ba madh-i tû Fuzûlî mulhem-ast

Dâyim az hʷân-i tû idrâr-i mukarrar mî-burad
Rûz u şab bâ-çâkarân-i âsitânat hem-dest-ast

Bu beyitlerden, onun elli yıldır Hz. Ali'nin Necef'teki *âsitâne*sinde (türbesinde), onu medhetmek görevi karşılığı maaş aldığı anlaşılıyor (*Sâkînâme*, *Farisî Divan*, 695: "Meddâh-i Peygabaram"). Kendisi için *meddâh-i peygamber*, *medh-hʷân* (övgü okuyan) sözcüğünü kullanıyor. Belki bu görev, kutsal yerleri ziyarete gelen "hacılar" için "ta'ziye" ve "maktel" kasîdeleri okuma şeklinde idi.[78]

Onun, "As-Salâm ey sâkin-i mihnat-sarây-i Karbalâ" matlaıyla başlayan ünlü Farsça kasîdesi bu tür kasîdelerden biri olabilir. Bir yerinde der ki:

Yâ şehîd-i Karbalâ kardam ba-gird-i tawf-i tû
Ragbet-i sayr-i fadâ-yi gam-fazây-i Karbalâ

Har ki andar Karbalâ az dîda hûn-i dil na-rîht
Gâlibâ âgâh na-şod az mâcarâ-yi Karbalâ

Karbalâ hʷân-i 'atâ-yi tûst gerdûn dam-ba-dam
Mîrasânad bar hama 'âlam salâ-yi Karbalâ

Har ki mî-âyad ba-kadr-i sa'y u isti'dâd-i hôd
Behreî mîgirad az bahr-i 'atâ-yi Karbalâ

Fuzûlî'nin doğrudan tâbi olduğu kimse, "'Atebât-ı 'Aliyye" yani Kerbelâ, Necef ve bölgedeki başka kutsal yerlerin[79] vakıflarına bakan mütevellîdir. Fuzûlî, bu vakıflardan ömür boyu "mukarrer râtibe" yani sürekli tahsisat aldığını açıkça söyler (*Dîvân-i Fârisî*, 612):

Mâ râtiba-hôrân-i der-i Âl-i Rasûlîm
'Umrîst ki în râtiba dârîm mukarrar

Masdûd na-gaşta dar-în râtiba bar-mâ
Z'an rûy ki hastîm bad-în râtiba dar-hôr

Fuzûlî, berâtları çıkaran büronun başı olan münşî ve şâir Nişancı Celâl-zâde Mustafa'yı 1534'te Bagdad'da tanımış ve herhalde aralarında dostça ilişki kurulmuştu. Fuzûlî'nin Celâl-zâde'ye yazdığı iki kasîde bize kadar gelmiştir (*Dîvân-i Fârisî*, kasîde no. 49, s. 710-712 ve *Türkçe Divan*, no. 32, s. 157).[80] Türkçe kasîdesi, Celâl-zâde'nin nişancı atanması zamanına rastlar; onu kutlama için kaleme alınmıştır. Celâl-zâde, Nişancı Seydî Bey'in Irakayn Seferi sırasında vefatı üzerine bu mevkie getirilmiştir (10 Kasım 1534). 1557 yılına kadar 23 yıl kesintisiz bu makamda kalmış olan Celâl-zâde Mustafa Çelebi (Paşa unvanı ile de anılır) en ünlü nişancılardandır.[81] Kanunî döneminin kanunlarını düzenlemede ve divan inşâ dilinin gelişiminde kesin bir rol oynamış olan Celâl-zâde'nin büyük hizmetlerini takdir eden Sultân Süleyman onun nişancılık hâslarını (300.000 akçe veya 5.000 altın) emekliliğinde aynen elinde bırakmıştır. Celâl-zâde emekli olduktan sonra 1566'da tekrar nişancı atanmıştır (öl. Ekim 1567). Arapça ve Farsça dillerini iyi bilen Celâl-zâde, resmî yazı dili olan inşâda büyük ün sahibi olduğu gibi, tanınmış bir şâirdi; pâdişaha sunduğu kasîdelerden aldığı büyük bağışlar (rivâyete göre 45.000 altın), patronun takdirini kazananların nasıl servet sahibi olduğuna bir kanıttır (Fuzûlî'ye çok görülen 9 akçe gündelikle karşılaştır). (Celâl-zâde'nin müderrislik ve kadılıkta hizmet gören kardeşi Sâlih Çelebi'nin *Leylâ ve Mecnûn* adlı bir manzûmesi olduğunu da burada kaydedelim.)

Fuzûlî, Celâl-zâde için yazdığı kutlama kasîdesinde onu göklere çıkarır (*Türkçe Divan*, no. XXXII/19):

Gül-i hadîka-i ikbâl Mustafâ Çelebi
Kim oldu devleti kurbiyle kâmkâr kalem

ve ondan himaye ister (beyit 32, 37, 41):

Arayub ehl-i hüner varını yetince sana
Cihân içinde besi çekdi intizâr kalem

Sipihr-menziletâ, ol Fuzûlî-i zârem
Ki hâl-i zârumı yazınca oldı zâr kalem

Sen olsan kaleme i'tibâr içün hâmî
Sana hükûmet içün ola dest-yâr kalem

Dîvân-i Fârisî'de, ser-levhası verilmemiş olan 11 no.lu kasîde, Celâl-zâde için yazılmıştır (beyit 5, 14):

Tûyî muharrir-i ahkâm-i kârhâne-i 'akl
Tûyî musawwir-i aşkâl-i kârgâh-i hayâl

Bâ-lutf-i tab' mansûb hıfz-i har kânûn
Bâ-husn-i sa'y-i tû marbût hall-i har aşkâl

ve sonra ondan lûtuf ve ihsan bekler (beyit 15, 16, 34, 35):

Tûyî ki mî-barî az lavh-i dil gubâr-i alam
Tûyî ki mî-kunî az ahl-i dard daf'-i malâl

Badîn sabab ki tû az Vâsitî man az Bagdâd
Man u tûyîm zi yak mulk dar hakîkat-i hâl

Sâmî-yi Ahmad-i Muhtâr Mustafa Çelebi
Gul-i riyâd-i hünar sarv-i bâg-i câh u Celâl

Ba-dest-i yârî kilk-i tû bar hama 'âlam
Kaşîda mâyida-i vus at-i navâ va navâl

Bu kasîdede Fuzûlî, açıkça Mustafa Çelebi'yi anmıştır; ona, bu kasîdeyi bir dostu ile göndermektedir. Bu dostu ile birkaç yıl beraber olduğunu, kendisinin Bagdad'da, onun Vasıt'ta bulunduğunu söyler. Onun daima kendisine yardımcı ve yakın arkadaş olduğunu belirtir. Sonunda onun Türkiye'ye hareket ettiğini söyleyerek yardımını ister (beyit 15-23):

Çu ham diyâr-i man u hâl-i man tû mî-dânî
Niyâz-mandi-i hôd bâ-tû mîkunam irsâl

Fuzûlî'nin, Celâl-zâde'nin himayesini araması doğaldır. Onun inşâda ustalığını en iyi devrin büyük münşîsi Nişancı Celâl-zâde değerlendirebilirdi.[82] *Şikâyetnâme*'de Fuzûlî, inşâ sanatında ustalığını göstermeye özenmiş ve bu eser yüzyıllarca münşeâtlarda istinsâh edilmiştir.

Fuzûlî ve Sultân Süleyman

Öyle görünüyor ki, Süleyman Irak fethinde kutsal mezarları gezerken[83] Hille'ye gitmiş ve Fuzûlî onu orada görmüştür.[84] Fuzûlî, çeşitli eserlerinde Sultân Süleyman'a hitapla onun himaye ve lûtfunu aramıştır. Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn* dîbacesinde şâir için her dönemde patronajın ne kadar gerekli olduğunu şöyle vurgular:

Rahm et ki garîb u derdmendim
Bî-mûnis u yâr u derdmendim

Ol bir nice hemdem-i muvâfık
Ya'nî şu'arâ-yi rûz-i sâbık

Tedrîcile geldiler cihâna
Ta'zîmile oldular revâne

Devrân oları mu'azzam etti
Her devr birin mükerrem etti

Her birine hâs oldu bir şâh
Zevk-i suhândan oldu agâh

Türk ü Arab u Acem'de eyyâm
Her şâ'ire vermiş idi bir kâm

Söz gevherine nazar kılanlar
Gencîne verüp güher alanlar

Sarf eyle ri'âyetimde eltâf
Tenhâlığımı gör eyle insâf

Tutsan elini ben fakîrin
Hak ola hemîşe destgîrin

Mustevcib-i 'izz u câh olurdum
Şâyeste-i bârgâh olurdum

Makbûl düşerdim âsitâna
Manzûr-i şehinşâh-i cihâna

Var ümmüdüm kim hemîşe irtifâ'-i kadr ile
Ola ihsânun neşât-engîz-i her kalb-i hazîn

Osmanlı sultânını göklere çıkarır, onun hilâfetini ve imâmetini özellikle belirtmeye özen gösterir: "Bizim pâdişâhımız ki, rütbe-i saltanatı ma'nîde pâye-i hilâfettir ve serîr-i hukûmeti mesned-i imâmettir" (X-99):

Pâdişâh-i bahr u bar Sultân Süleymân ki hast
Der hilâfat câ-nîşînhây-i Nabî-râ câ-nişîn

Başka bir yerde Şâh gibi Süleyman'ın da imâmetini ve velîliğini belirtir:

Pâdişâh-i bahr u ber Sultân Süleyman-i Velî
Hâlî ondan olmasun yâ Rab velâyet tâ-ebed

O, 1534'ten önce bu sözleri İran Şâhı için kullanıyordu. Fuzûlî, Sultân Süleyman'a övgü dolu sözlerle lûtf u ihsân beklentisini *Hadîkatu's-Su'adâ* dîbâce ve hâtimesinde de dile getirmiştir.

Fuzûlî ve Şehzâde Bayezid

Kanunî'nin Osmanlı tahtına vâris olan şehzâdelerinden Bayezid, çağdaşları tarafından "fâzıl, şâir, iyi ahlâklı, alçakgönüllü ve iyiliksever" bir şehzâde olarak tanınıyordu. Kendisi *Şâhî* mahlasıyla şiir yazardı. Maiyetinde bulunanlara karşı çok cömert olduğu biliniyordu.[85] Sancak beyliğine gönderilen Bayezid'e Fuzûlî'nin yazdığı mektup, onun bir patron arayışında olduğunu açık bir biçimde kanıtlayan bir belgedir.[86]

Hasibe Mazıoğlu'nun yayınladığı bu mektup,[87] Fuzûlî'nin Bayezid'le uzun zamandır mektuplaşmakta olduğunu göstermektedir. Fuzûlî mektupta şehzâdenin yanına gitmek arzusunda olduğunu belirterek diyor ki: "Vallâhu'l-azîm hidmet-i şerîfe teveccüh etmekten gayrı murâd yok. Ammâ killet-i me'unetten mevânî'

çok." Hareket için maddî yardım beklediği, "bu zindân-i mihnet ve zencîr-i ihânetten istihrâc ve istihlâs murâd olunur" ifadesinde Kerbelâ'yı bırakmayı ne kadar istediği âşikâr. "Adem-i tarbîyat-i salâtîn ... wa nafrat-i sayâhat-i akâlîm" (*Farisî Divan*, 9) dolayısıyla o kendisini Kerbelâ'ya bağlamış. Diyâr-i Rûm'a seyahat asla gerçekleşmez, şâirimiz uzlete çekilir, kendini şiire verir:

Uzlatam şud mucib-i meşgûl ve kasb-i hunar

Fuzûlî ve Musul Sancak Beyi Ahmed

Fuzûlî, belki bir sancak beyi hizmetine girme şansını da düşünmüş olabilir. Musul Sancak Beyi Ahmet Bey ona bir mektupla[88] bağışlar göndermiş, duâsını istemiştir. Anlaşılan, Ahmed Bey, Kerbelâ'yı ziyaret etmiş ve Fuzûlî ile beraber bulunmuştur. Fuzûlî, onunla beraber olmaktan (*mülâzemet*) ve ayrılışından (*mubâ'adet*) söz etmektedir.

Mektubu alan Fuzûlî, hayalinin gerçekleşmiş olduğunu belirterek sevincini bir kasîde ile dile getirmekte:

Şükr kim re'yümce devrân etdi çarh-ı devrân
Tâli' oldu feyz burcundan sa'âdet ahteri

Var ümîdüm ki cemî'-i bî-nevâlar üstüne
Tâ-ebed memdûd ola zıll-i 'utûfet-güsteri

Ahmed Bey'in mektubunun "her satrı 'urûc-i rütbe-i iktidâra bir nerdibân ve her lafzı husûl-i derece-i i'tibâra bir müjde-resân" imiş.

Fuzûlî Hakkında Tezkireciler

Şâir olarak Fuzûlî hakkında tezkirecilerin düşüncesine gelince, Sehî'de (945/1538) Fuzûlî'den hiç söz yoktur. Bagdad, 1534'te,

Sehî'nin eserini tamamlamasından dört yıl önce Osmanlı ülkesine katılmıştı. Latîfî (953/1547), Fuzûlî'yi orijinal, fakat kullandığı lehçe dolayısı ile "acîb" bulur. 'Âşık Çelebi (976/1569), Fuzûlî hakkında daha etraflı bilgi verir ve onu, kasîdelerinde usta, gazellerinde âşıkâne (lirik) bir şâir olarak büyük şâirler arasında görür. Kınalı-zâde ise (994/1586) onu, şiir sanatında bir üstad, kendi zamanında ünlü, *nâmdâr* bir şâir olarak selâmlar. Bu kayıtlar gösterir ki, Fuzûlî'nin Osmanlı ülkesinde şöhretinin yayılması için zaman geçmesi gerekmiştir.

Fuzûlî'yi en iyi anlayan 'Âşık Çelebi'nin onun hakkında yazdıklarında şu noktaları tespit ediyoruz:[89]

Fuzûlî, Irak ve Diyarıbekir bölgesi halkı, yani Türkmen (İranlı menşe'den *Âzerî* deyimi bence pek doğru görünmüyor) şâirleri arasında üstad olarak tanınmıştır.

Gönlü aşk ateşiyle harap olmuş, bu yüzden kendini yokluğa atmış, yürekten şiirler yazmış lirik bir şâirdir.

Sultân Süleyman Bagdad'da kaldığı zaman ona, Veziriâzam İbrahim Paşa'ya ve Kadıasker Kâdirî Efendi'ye kasîdeler sunmuş; Kâdirî Efendi Pâdişah'a ve İbrahim Paşa'ya onu tavsiye etmiş, kendisine din adamlarına verilen kaynaklardan (*idrârât*) geçimi için bir râtibe (*müretteb*, kadrolu bir maaş) tahsis ettirmiştir.

O zamandan beri geçimini bununla sağlar. Kendi halinde, sanatlı şiirler yazmakla zamanını geçirir. Nazmı sağlam, gazelleri âşıkâne, kasîdeleri hayal ve edebî sanatlar bakımından güçlü olup daha ziyade kendi dertlerini anlatır.

Mesnevî dalında eserleri, özellikle *Leylâ ve Mecnûn*'u anılmaya değer; her sözü yanan parlak bir kandil, her noktası kıvılcım saçan bir ateş parçasıdır. Özellikle, Hz. Peygamber için yazdığı kasîdesi, edebî sanatlar ve hayal bakımından kusursuz, yüksek bir belâgat örneğidir. Hâlâ yaşıyor mu, yoksa öldü mü bilinmiyor ('Âşık Çelebi eserini 1569'da tamamlamıştır).

Kerbelâ'da Sultân Süleyman adına yapılan çeşme üzerinde 1556 tarihli kitâbesi akıcı ve parlak bir eserdir.

Osmanlı tezkire yazarı 'Âşık Çelebi, *Leylâ ve Mecnûn*'dan naklettiği (*Türkçe Divan*, 179):

Fuzûlî el seni Mecnûn'dan artuk der melâmette
Buna münkir değil Mecnûn dahî ma'kûle kâ'ildir

mısraında, *artuk* yerine Farsça *efzûn* kelimesini yeğlemiştir. Tezkire sahipleri, Türkçe sözcük ve tâbirleri tercih eden Türkmen şâiri Fuzûlî'nin üslûbunu acâib, kaba bulmaktadırlar. Kınalı-zâde Hasan Çelebi[90] *Tezkire*'sinde, Latîfî ve 'Âşık Çelebi'yi tekrarlamışsa da, Fuzûlî'yi, *şâ'ir-i 'âlî-meniş* (yüksek kalitede bir şâir) olarak anar. Eserlerinde estetik ve retorik (üslûb-i bedî', belâgat, fesâhat) bakımından onu, kendine özgü (*garîb, ferîd*) bir üstad kabul eder. Şiirleri "muhkem ve rasîn ve nâzik ve rengîn her vâdide iktidârı var şâ'ir-i nâmdârdır." Hasan Çelebi'nin ötekilerden çok daha övgün sözleri, Fuzûlî'nin ölümünden sonra Osmanlı Türkiye'sinde gerçek şöhretine kavuştuğuna bir kanıt sayılabilir. Özellikle, onun *Leylâ ve Mecnûn*'u bütün eserlerinden ziyade ün kazanmıştır. Sultân Süleyman gibi 'Atebât-i 'Aliyye'yi ziyarete gelenler için Türkçe yazdığı ve Türk dünyasında çok yayılmış eseri *Hadîkatu's-Su'adâ*'sı, aslında İranlı Hüseyin Vâ'iz'den bir tercüme ise de, Vâ'iz'in eserini belâgat ve fesâhatte kat kat geçtiğini tezkireciler kabul eder.

Fuzûlî ve Münşîlik

Edebiyat tarihi araştırmacılarının Fuzûlî ve öteki şâirlerde buldukları Osmanlı "nesri" aslında, Osmanlı bürokrasisine bağlı küttâbın özel bir hazırlık ile öğrendikleri resmî *inşâ'* üslûbudur.[91] Bu üslûp, Bagdad ve İran'da gelişmiş bir bürokrasinin yarattığı resmî üslûp olup sonraki imparatorluk rejimleri için kaçınılmaz bir örnek olmuştur.[92] Küttâbın resmî yazılarda kullandıkları inşâ' dili, yüksek saray kültürünün bir parçası olup lûgatçesi, deyimleri ve üslûbu bakımından İran, Orta Asya Timurî ve Çağatay devletleri ve Hindistan Timurîlerinde ortak bir yazı dilidir. Bu dil konuşulan Türkçe değildir. Konuşulan Türkçeyi, halk için yazılan destan, hikâye ve ilmihal kitaplarında buluruz. Timurîler dönemi Farsça münşe'âtlarda örnekleri verilen inşâ dili, Osmanlılarda bu örneklere göre XV. yüzyıl ilk yarısında meydana gelmiş,[93] Fâtih dönemin-

de Şiraz'dan Osmanlı ülkesine göçen Cezerî Kasım Paşa (mahlesi Sâfî) ve Câ'fer Çelebi tarafından geliştirilmiş[94] ve Nişancı Celâl-zâde Mustafa tarafından klasik şekline ulaşmıştır. Fuzûlî, Türkçe nesir yazılarını bu üslûpta yazmıştır. Kendisi bu inşâ üslûbunu öğrendiğini ve başkalarının onun *münşe'ât*ından feyz aldıklarını vurgulamıştır (*Türkçe Divan*, 5).

Bununla beraber kendisi, Türkiye ve Orta Asya'da bulunup oradaki belâgat sahiplerinin kullandıkları "letâ'if ve darb-meselleri" kullanamadığı için özür diler (*Türkçe Divan*, 7-9) ve "kâtib-i nâ-kâbil"in tenkitlerinden çekindiğini açıklar.

Biliyoruz ki, Şâh İsmail'den kaçıp Osmanlı ülkesine sığınan ve Türkmen-Azerî Türkçesi konuşan Farsça inşâ diline hakkıyla hâkim Akkoyunlu bürokratlar (bunlardan biri, lehçesi Azerî-Türkmen lehçesi olan İdrîs-i Bidlîsî) Osmanlı küttâbı arasında seçkin bir yer almışlardır.[95]

II. Bayezid, İdrîs'den Osmanlı tarihini Farsça yazmasını istemiş, Türkçe tarihin yazılmasını İbn Kemâl'e havâle etmiştir. Osmanlılar, Irak'ta yerleşince Fuzûlî, Rûm'a, yani Osmanlı ülkesine gidip üslûbunu geliştirmek arzusunu ifade eder. O, bir Osmanlı münşîsi olarak herhalde küttâb sınıfına girmeyi arzulamakta ve onların yararlandıkları ayrıcalıkları elde edememiş olmaktan üzüntü duymakta idi.

Fuzûlî ister isen izdiyâd-i rütbe-i fazl
Diyâr-i Rûm'u gözet terk-i hâk-i Bagdâd et

Başka bir yerde:

Fuzûlî eyledi aheng-i 'ayş-hâne-i Rûm
Esîr-i mihnet-i Bagdâd gördüğün gönlüm

Fakat hiçbir zaman bu arzusunu yerine getirememiştir.

Türkçe Divanı başında kendisini hem şâir hem nâsir olarak üstad görür; sözde bir hayranı ona şöyle demiş: Tanrı "memâlik-i fünûn-i nazm ve nesr teshîrin sana müyesser etmiştir... Sen gibi

cemî' lisâna kâdir câmi'-i fünûn-i nazm u nesr yokdur... ahâlî-i 'âlemden ba'zî, le'âli-i münşeât ve mu'ammâyâtından feyz almışlar" der (*Türkçe Divan*, s. 7, tabii orada konuşan kişi kendisinden başkası değildir). Fuzûlî, nesir yazılarında ağır divan inşâ üslûbuna hâkim olduğunu göstermiştir. Nişancı münşî Celâl-zâde'ye gönderdiği *Şikâyetnâme*'sinde o, kendini bir münşî olarak kanıtlamaya çalışmıştır. Nasıl ki, üstadı Habîbî, Akkoyunlu Sultân Yakûb hizmetinden ayrılıp Tebriz'den İstanbul'a gitmiştir. Şehzâde Bayezid'e mektubunda ifade olunduğu üzere, görmek istediği "hidmet-i şerîfe" herhalde münşî-kâtiplik hizmeti olmalıdır.

Her şeye rağmen, Fuzûlî'nin inşâ üslûbunda yazdığı nesir eserleri herhalde İstanbul'da takdirle karşılanıyordu. Musul sancakbeyi Ahmed Bey'e gönderdiği cevabnâme başına koyduğu kasîdenin 3-6 beyitleri, İran'a kaçan şehzâde Bayezid hakkında II. Selim tarafından İran şâhına gönderilen nâmeye alınmıştır.[96]

9
1503-1526 İn'âm Defterine Göre Şâirler ve Aldıkları Bağışlar

Sultandan İn'âm Alan Şâirler

Osmanlı şâirleri ve sultânların patronajı üzerinde son derece ilginç bilgiler sağlayan belgesel bir kaynak in'âmât defterleridir. Bu defterlerden elimize geçen en eskisi 1503-1526 dönemine ait bir in'âmât defteridir. Defter 10 Muharrem 909/5 Haziran 1503 ile Rebî I 933/Aralık 1526 tarihleri arasında pâdişah adına verilen bağışları içermektedir. Şâirlere toptan in'âm ve tasadduk yapıldığı görülmektedir. Defter, ser-hâzin (hazînedâr başı) tarafından tutulmaktadır. XVI. yüzyıldan sonra bu görev teşrîfatçıya verilmiş olup bu kayıtları, Teşrîfat Yevmiyye Defteri'nde buluyoruz.

Genelde *in'âm*, saray hademe ve agaları, divan âmir ve kâtipleri, beyler, kadılar, müderrisler, tabibler, casuslar ve şâirlere verilen bağışları ve hediyeleri içerir. Seyyidler, ulemâ, dervişler, vakıf görevlileri, vâizler ve fukaraya verilen bağışlar *tasadduk* adıyla gösterilmiştir. Şehzâdeler, özel bir hizmetle görevlendirilmiş beglere, tâbi hükümdarlar ve prenslere verilen armağanlar *nökeriyye* diye adlandırılır. Elçilere verilen armağanlar teşrîf, yabancı devlet başkanlarına gönderilen hediyelere *irsâliye* denir. Bayramlarda verilen para ve giyecek bağışları *'idâne* terimi altında, pâdişah ve vezirlerin kızları ve saray kadınlarına verilen kumaş ve elbiseler *âdet-i bogça* adıyla kayıtlıdır. Bazen bunun karşılığı para olarak da verilirdi.

Defter, belli bir tarihte sarayın dikkatini çeken şâir ve münşîleri bize tanıttığı gibi ulemâ, valiler, gelen elçiler hakkında doğru bilgiler sağlamaktadır. Bu defterlerden, önceleri T. Gökbilgin ve Ö.L. Barkan örnekler verdikleri gibi, İ. Erünsal II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman dönemlerindeki şâirlere ait kayıtları yayınlamıştır.[1] İn'âm ve teşrîfat defterlerinin düzenli bir seri halinde basılması tarih ve biyografi araştırmaları için birinci derecede önemlidir.

Çoğu örnek gösteriyor ki, şâirlikle sultânın veya büyük ricâlin meclisine dâhil olmak, o kimse için yüksek makamlara geçmenin başlangıcı olmaktadır. Şâirler, aynı zamanda resmî divan dili olan inşâda beceri sahibi olduklarından divan kâtipliği veya ricâlden birinin özel kâtipliği, emînlik gibi önemli makamlara geçebiliyorlardı. Hâmîsini (koruyucu) kaybettiği veya gözden düştüğü zaman ise, bazıları sultân evkafı mütevelliliği veya kâtipliği görevine tayin edilirlerdi.

Nakkâşlar, mutribler gibi seçilmiş bir şâirler grubu da pâdişah sarayı hizmetlileri kadrosunda yer almakta ve kendilerine muntazaman aylık ödenmekte idi. 900/1494 yılı Vâridât ve Masârifât listesinde *muşâhere-hôrân* (aylık ödenenler) arasında beş şâir vardır (adları verilmemiş). Bu beş şâire ayda 2.850'den yılda 34.296 akçe (altın hesabıyla yaklaşık 700 altın) ödenmekte idi.[2] Dışarıda kalan çoğu şâir ise bayramlarda veya bir kasîde veya mersiye sunduğu zaman ödüllendirilirdi.

İn'âm defterinde H. 909-917 yıllarında bağış alan şâirlerin menşei ve mesleği

yazar	mesleği, menşei
Alâ'eddin (Şehdî)	terzi, şekerci (?), Âşık Ç. 227b, Latîfî 213
Ali Çelebi	müşâhere-hôran'dan, Âşık Ç. 93a
Ali	Seyyid Ömer oğlu
Ali	Karamânî Mehmed Paşa oğlu
Ahmed Çelebi	müderris
'Azîzî	şâir, Âşık Ç. 170a

Basîrî	şâir
Bayezid Çelebi	Akşemseddîn birâder-zâdesi
Cevherî (Mehmed Çelebi)	şâir
Derviş Mehmed	kitap yazarı
Dilîrî	şâir
Edîbî	Acem, şâir, Süleymannâme yazarı
Firdevsî	şâir, münşî,
Hadîdî	şâir, tarih yazarı
Haydar	kâtip, şehzâde nökeri
İdris Bidlîsî	münşî
'İyânî	şâir, Âşık Ç. 184b
Kâtibî	şâir, müşâhere-hôrân'dan
Keşfî	şâir
La'lî, Mevlânâ	şâir, ilmiyyeden, Âşık Ç. 105a
Mâ'ilî	şâir, ulemâ soyundan, Âşık Ç. 111b
Mehmed, Nişancı Mehmed paşa oğlu	şâir
Mehmed Çelebi	şâir, Kadıasker oğlu
Mehmed	Mısır sultânının adamı
Mihrî Hatun	şâire
Muzaffer, Mevlânâ	müderris, kitap yazmış
Müşterî	şâir, kitap yazmış
Nâtıkî	şâir
Necâtî, Mevlânâ	şâir, şehzâde Mahmud nişancısı, Âşık Ç. 130
Nişânî	Şehzâde Mahmud nişancısı
Ömer Çelebi (Beg)	şâir, Nişancı kâtiplerinden
Refîkî	şâir, Âşık Ç. 238a
Revânî	şâir, sipâhioğlanı, Âşık Ç. 240a
Rûhî	şâir
Sabâyî	şâir
Sâ'ilî	şâir, Âşık Ç. 148b
Sa'dî, Mevlânâ	şâir, ilmiyyeden, Âşık Ç. 156a
Sa'yî	şâir
Safâyî	şâir
Sucûdî	şâir, Âşık Ç. 149a
Süleyman Çelebi	defterdâr

Şefî'î	şâir
Şerîfî	şâir
Şehdî	bkz. Alâ'eddin
Şehrî	şâir, Tevârîh-i Âl-i Osmân yazarı
Tâli'î	şâir, Şehzâde Mahmud adamı, Âşık Ç. 91b
Visâlî	şâir
Vasfî	şâir
Zamîrî, Mevlânâ	şâir, ilmiyyeden
Mevlânâ Yarhisârî oğlu (?)	şâir

Manisa valiliğine gönderilen Şehzâde Mahmud, tıpkı Cem Sultân gibi, ünlü şâirleri hizmetinde toplayan devrin en önde gelen patronlarındandı. O, bazı şâirleri divan işlerinde kullanıyordu. Bunlardan Sehî Bey, Necâtî, Şevkî, Sun'î ve Tâli'î'yi biliyoruz (bkz. 'Âşık Çelebi, Index). Ünlü şâir Necâtî de ilkin şehzâdenin *tevki'îlik* (nişancılık) hizmetinde idi ve zamanla musâhibi oldu. Mahmud'un ölümü üzerine İstanbul'a gidip bir mansıp arayan Necâtî'ye ayda bin akçe aylık bağlanmıştır.

Divân-i Hümâyûn'da veya devlet büyüklerinin divanında kâtiplik hizmeti, birçok şâir için kasîde sunup onların yakınlığını, musâhibliğini elde etmek imkânı sağlamıştır (Necâtî misâli için bkz. 'Âşık Çelebi, 130b).

'Âşık Çelebi'nin "muktedâ-yi şu'arâ" dediği şâir Zâtî'nin biyografisi özellikle aydınlatıcıdır (bkz. 'Âşık Çelebi, 277a-284a). Bir mansıbı olmayan Zâtî, şâirliği tamamıyla bir geçim kaynağı yapmış bir şâirdir. Balıkesir'de çizmecilik yaparken "şi're heves edüp" İstanbul'a gelmiş ve devrin en gözde şâirlerinden olmuştur.

Zâtî, ilk defa 28 Temmuz 1510 tarihinde pâdişaha sunduğu bir kasîde için 2.000 akçe câize almış görünmektedir (Erünsal, 332-129). Öteki şâirler gibi bir "masıbı ve kaydı ve eşgâl ve a'mâli" olmadan sırf şiir yazmak ve câize toplamakla geçimini sağlamış; devrin şâirleri ile birlikte olup kendini yetiştirmişti. Fakirdi; şiir onun tek geçim kaynağı olduğundan "ekâbire kasîde ve nazîre lâzım olsa" eski kasîde ve gazellerinden yararlanırdı. Geçimi için aşağı rütbeden müderris ve kadılara dahi kasîde düzerdi. Kasîde-

lerinin fiyatı bir altına (60 akçe) kadar inmişti. Yazdığı kasîdelerin sayısı dört yüze, gazelleri bin yedi yüze varıyormuş. Özetle, Zâtî, yeni tipte bir şâir olup sanatı açıkça satılık bir meta' haline getirmiş bir şâirdir ve şiir kitabı yazıp satan ve bununla geçinmeye çalışan modern şâir/yazar tipinin bildiğimiz en eski temsilcisidir.

Hangi Vesilelerle Kimlere İn'âm ve Sadaka Verilirdi?

Bayramlarda bayramlık (*'îdâne, 'iydiyye*) dağıtılırdı. Bir şehzâde ölümü dolayısıyla *mersiye*, mevsim dolayısıyla *nevrûzîye, şitâiye*, pâdişahın bir zaferi dolayısıyla kasîde veya tarih sunanlara keza armağan verilirdi. Bir önemli kişiye akrabasının ölümü dolayısıyla pâdişah tarafından para ve hil'attan ta'ziye gönderilirdi. Nüfuzlu bir âlim veya münşînin tavsiyesi ile de bağış yapılırdı. Geçimi için muntazaman kasîde sunanları da biliyoruz. Bu tip bağış için genelde *in'âm* terimi kullanılır. Aynı *na'ma* kökünden patrona *velî-ni'met* dendiğini de biliyoruz. Genelde, ulemâ sınıfından olanlara *tasadduk* terimi yeğlenir. Kasîde, mersiye, tarih, te'lîf kitap veya armağan kitap ya bizzat yazarı tarafından sunulur, yahut bir aracı vasıtasıyla gönderilir ve armağan bağışlanırdı.

Pâdişaha doğrudan sunulanlar dışında, in'âm almak için bir hâmî aracılığıyla eser takdim olunabilirdi. Amasyalı Mevlânâ Hasan'ın kızı Mihrî Hatun'a, hazînedâr İsmail Ağa'nın tavsiyesi üzerine, sunduğu eser (kasîde, divan?) için 3.000 akçe in'âm verilmiştir (Erünsal, 310-23). Böylece in'âm ve tasadduk, hem sosyal ilişkiler hem de ilim ve edebiyatı himaye amaçlarına hizmet eden bir kurum olarak işlemekte idi.

Yazılan eserlerin toplumda dağılması sorusuna gelince, öyle anlaşılıyor ki, şâir ve ulemânın eserleri, ilkin "zurefâ mecâlis ve mehâfilinde elden ele gezer"[3] veya yazar eserin bir nüshasını tanıdık biri aracılığıyla sultâna, büyüklere veya dostlarına gönderirdi. Cami ve medrese külliyelerinin çoğunda halka açık vakıf kütüphaneler bulunduğu unutulmamalıdır. Böylece vakıf kurumu, kültür patronajında ayrı önemli bir yol oluşturmuştur.[4]

Sultânlar veya öbür vakıfların vakıf kütüphanelere tayin ettikleri *hâfız-i kütüb*, vakıf malı olan bu kitapları saklama ödevini dinî bir vazife kaygısıyla titizlikle yerine getirirlerdi. Zaman zaman sultânlar bu değerli hazineleri teftiş ettirir ve mühürleriyle muhafaza altına alırlardı. Böylece bugün İstanbul vakıf yazma kütüphaneleri, dünyada İslâm medeniyetinin ilim ve edebiyat ürünlerini kapsayan en zengin koleksiyonu oluşturmuştur.

Büyüklerin patronajı dışında şâirlerin kendi aralarında buluşmaları da bir iletişim çevresi oluşturmakta idi. Dönemin şâirleri fırsat düştükçe bir mecliste bir araya gelirler, yazdıkları şiirleri okurlardı. Şehzâde Mahmud, Necâtî'yi Edirne'ye babasına bir iş için göndermiş, Necâtî pâdişaha kasîde sunup hil'at ve câ'ize almıştı. Necâtî dönüşte İstanbul'da "şu'arâ-yi vakt Revânî, Ferrûhî, Mesîhî, Şem'î ve Ahî meclisine cem' olup" aralarında bir toplantı yapmışlardır. Şâir, seçtiği mahlas ile kişilik sanatını koruma altına almış olurdu.

Bir şâirin başka bir şâirin mahlasını kullanması yasaktı ve pâdişah bu suçu cezalandırırdı ('Âşık Çelebi, 277b).

Saray dairelerinden birinde, özellikle rehine prensler, ulemâ ve bey çocuklarıyla birlikte yaşayan imtiyazlı *müteferrika*lar arasında şâirler de (meselâ Rûhî) belli zamanlarda in'âm alırlardı. Divân-i Hümâyûn'da kâtip olanlar, daima inşâ, şiir, husn-i hat gibi sanatlarda beceri sahibidirler. Defterimizde bu gibiler arasında, 914 yılı bayramlık listelerinde, Nâtıkî, Revânî, Şefî'î, Edîbî, Basîrî gibi yeni şâir adları buluyoruz. 915 yılı listelerine yeni iki isim, Mesîhî ve Sinânî'nin adları giriyor. 916 listesinde yeni biri 'İyânî'nin adını buluyoruz. O yıl ilk defa, Zâtî ve Kelâmî listeye ilâve olunmuştur.

Öyle görünüyor ki, listede adların sıralanmasında bir hiyerarşi göz önünde tutulmaktadır. 909-917 arasındaki listelerde daima en başta zikredilen 'Azîzî, derece itibariyle en başta olmalıdır. O, benek ipeklisinden bir câme almıştır. Adları, 'Azîzî'den sonra gelen iki şâire (Mâ'ilî ve Rûhî) Bursa munakkaş ipeklisinden câme, onlardan sonra gelen üçüne (Kâtibî, Sâ'ilî ve Şehdî) kırmızı kemhadan mîrahûrî câme, sonda gelen beş şâire (Hamdî, Sa'yî, Şehdî, Sabâyî ve Keşfî) *büri* (büri, aşağı kalitede bir yünlüden yapılmış

hil'at olmalı) verilmiştir. Câmelerin yapıldığı kumaş çeşitleri hiyerarşi için bir kanıt kabul olunabilir. Benek, bir notta Bursa'nın müzehheb (altınlı) kadifesi olarak zikredilir, herhalde çok değerli bir ipekli olmalıdır. 'Azîzî'ye 917 listesinde o kumaştan bir hil'at verilmiştir (Erünsal, 338-163). *Mîrahûrî* deyimi herhalde bir dikim, kıyafet stili gösterir. *Süleymânnâme* yazarı Firdevsî'ye 917 Şevvâlinde bir kat "mîrâhûrî 'an kadîfe-i müzehheb-i benek-i Bursa" bağışlanmıştır (Erünsal, 339-167). Bursa alaca kadifesi veya kırmızı kemhasından yapılan mîrâhûrî câmeler daha az değerde olmalıdır. İkinci sırada zikredilen Rûhî'ye ve Mesîhî'ye alacadan, dördüncü sıradaki Kâtibî'ye kırmızı kemhadan mîrâhûrî câme verilmiştir (Erünsal, 335-145).

Bununla beraber 'Azîzî'nin, 915 Şevvâlinde, Rûhî, Sabâyî, Keşfî, Refîkî, Basîrî'den sonra altıncı sırada yer alması kayda değer. Daha önce daima listenin başında gelen ve kıymetli altınlı kadifeden hil'at alan 'Azîzî acaba o dönemde meliku'ş-şu'arâ payesinde bir şâir mi idi? Benek-i Bursa alanlar, özel biçimde ödüllendirilen kişiler olmalıdır. Bir kitap yazan Derviş Mahmûd, (no. 93), *Süleymânnâme* yazarı şâir Firdevsî, (no. 48, no. 80, no. 90), 'Azîzî gibi benek-i Bursa'dan câmeyle ödüllendirilmişlerdir. Daima büri alan Sa'yî ise hiyerarşide en altta olmalı; Sa'yî'ye 915 Ramazanı'nda verilen bağış ancak 500 akçedir. Sa'yî'ye daima *büri* verilmiştir. Sa'yî, 916'da listeden çıkarılmıştır. Başlangıçta onun şiirini okuyup beğenen II. Bayezid, kendisini buldurup büyük inâyetlerde bulunmuş (Latîfî, 191), sonra Saray-i Hümayun'da içoğlanları hocalığına yükseltmiştir.

Şaşılacak bir şey, Latîfî şâir 'Azîzî'yi *Tezkire*'sine almamıştır. Fakat 'Âşık Çelebi (175a; derkenar), onu "akranında mümtaz," "şi'ri gâyet mûciddir" diye över. 'Azîzî İstanbul'un tanınmış güzel kadınları hakkında bir şehr-engîz de yazmıştır. 909-914 yıllarında ikinci sırada adı geçen Rûhî'yi, 'Âşık Çelebi *Tezkire*'sinde "ışıkları dünyaya yayılmış bir güneşe" (240) benzetir; herkesin onun yanına üşüştüğünü, benzerleri arasında eşsiz bir durumda bulunduğunu belirtir. Rûhî, sultânların, özellikle Yavuz Selim'in yakınıdır. Bir ara sarayda matbah emînliği gibi yüksek bir mevkie

erişmiştir (öl. 930/1524). İlk sırada gelen şâirlerden Mâ'ilî (daha doğrusu Me'âlî; Latîfî ve 'Âşık Çelebi'de adı Me'âlî diye zikredilir) 914 Muharremi'nde pâdişaha bir kasîde sunmuş ve 3.000 akçe ve Bursa munakkaş kadifesinden bir hil'atla ödüllendirilmiştir (Erünsal, s. 320, no. 66). O, 917 Şevvâl listesinde muşâhere-hôrân, yani sarayda aylık alan grup arasında zikredilmektedir. Revânî, 914 yılında üçüncü sıraya konmuştur. O, sipahi-oğlanları bölüğünde, yani sultânın maiyeti askerleri arasında olup 914 Muharremi'nde sunduğu kasîde karşılığında 3.000 akçe para ve ipekli bir hil'atla ödüllendirilmiştir (Erünsal, s. 320). Şâir olarak sultânın özel iltifatına nâil olduğunu, saray hizmetlileri (muşâhere-hôrân) arasına katıldığını defter kaydından (Erünsal, 327, no. 102) öğreniyoruz. Latîfî (169), Revânî'nin Sultân Bayezid ve Yavuz Selim'in hizmetinde bulunduğunu, sultânların meclislerine davet edildiğini ve bayramlık ve başka in'âmlara lâyık görüldüğünü açıklar.

'Îdâne: Bayramlık

'Îdâne veya *'iydiyye* adıyla bayramlarda para, çoğunlukla da ipek ve yünlü *câme* (hil'at) verilen şâirler grubu, pâdişahın sarayına mensup bir grup olmalıdır. Bu grup, 909-917/1503-1511 arasında uzun yıllar çoğunlukla aynı adları içeriyordu. Bu gruba zamanla bazı yeni adlar ilâve edilmiş, bazıları listeden çıkarılmıştır. Öbür yandan, saraya mensup olup aylık maaş alanlar, muşâhere-hôran-i Dergâh-i 'Âlî adı altında Enderûn ve Bîrûn'da doğrudan doğruya pâdişah hizmetinde olan ağaları ve kulları içermekte olup bunlar arasında nedîmler, kâtipler, nakkâşlar, halı-dokuyanlar, mutribler ve şâirler yer almaktadır. II. Bayezid döneminde, 900/1495 yılında, bu grup arasında beş şâir vardı.[5] 'Îdâne alanların sayıları, 909/1503 yılında on bire, 917/1511'de on dokuza yükselmiştir. Bunların hepsinin muşâhere-hôrân, yani aylık alanlar arasında olup olmadığını bilemiyoruz. Meselâ, Şehzâde Mahmud "nöker"lerinden Şâir Tâli'î'nin müteferrikalık hizmetinde bulunduğu kaydedilmiştir (Erünsal, 306-3).

Şâirler bayramlarda muntazaman elbise/kumaş bağışı aldıkları gibi ortaya çıkan bazı yeni olaylar, meselâ şehzâdelerden birinin ölümü için yazdıkları mersiyeler için de *in'âm* alırlardı. Vefat eden şehzâde Mehmed için 15 Şaban 910'da mersiye sunan Şehdî, Rûhî, Mâ'ilî, Revânî, Cevherî ve Sâ'ilî'ye para veya elbise in'âmları yapılmıştır.

Bayramlarda *'idâne* (bayramlık) alanların listesi, belli bir tarihte gözde olan şâirleri göstermesi bakımından ilginçtir. Bunların 909-911 yıllarında bir listesi aşağıdadır (Erünsal'ın yayınına göre):

910-911'de 'idâne alanlar

909 Şevvâl	909 Zilhicce	12 Şevvâl 910	19 Zilhicce 910	7 Şevvâl 911
'Azîzî	'Azîzî	'Azîzî	'Azîzî	'Azîzî
Mâ'ilî	Mâ'ilî	Mâ'ilî	Mâ'ilî	Mâ'ilî
Rûhî	Rûhî	Rûhî	Rûhî	Rûhî
Kâtibî	Kâtibî	Kâtibî	Kâtibî	Kâtibî
Sâ'ilî	Sâ'ilî	Sâ'ilî	Sâ'ilî	Sâ'ilî
Şehdî	Şehdî	Şehdî	Şehdî	Şehdî
Hamdî	Hamdî	-	Hamdî	-
Sa'yî	Sa'yî	Sa'yî	Sa'yî	Sa'yî
La'lî	La'lî	La'lî	La'lî	La'lî
Sabâyî	Sabâyî	Sabâyî	Sabâyî	Sabâyî
Keşfî	Keşfî	Keşfî	Keşfî	Keşfî
-	Refîkî	Refîkî	Refîkî	Refîkî
-	-	Hânî	Hânî	Hânî

İki yıl içinde bayramlık alanların listesine iki yeni şâirin, Refîkî ve Hânî'nin eklendiğini görüyoruz. Şâir Hamdî, 910 bağış listesinde görülmüyor, fakat 910 Şevvâl'inden iki ay sonra 19 Zilhicce 910'daki bayramda listeye alınıyor ve ertesi yıl listeden çıkarılıyor.

Şevvâl 917'de câme (hil'at) ve/veya elbiselik, yünlü yahut ipekli kumaş verilenler şunlardır: Sabâyî, 'Azîzî, Mâ'ilî, Mesîhî, Sâ'ilî, Nasîbî, Keşfî, Zâtî, Edîbî, Sinânî; bunlara çeşitli elbiseler (câme) veya bir elbiselik yünlü veya ipekli kumaş verilmiştir.

14 Şevvâl'de ilâve olunanlar (tetimme): Refîkî, 'İyânî, Nâtıkî, Sucûdî, Dilîrî (bunlara yalnız küçük miktarda para, 500, 800 akçe verilmiştir).

23 Şevvâl'de ilâve olunan Firdevsî'ye hem para (3.000 akçe) hem ipekli elbise bağışlanmıştır. Firdevsî'nin Cemâze II, 915'te, ser-hâzin eliyle pâdişaha *Süleymânnâme* adlı eserini sunduğunu ve 3.000 akçe ve ipekli bir elbise ile ödüllendirildiğini biliyoruz (Erünsal, 328). Demek ki, Firdevsî, bu muhteşem eseri dolayısıyla şâirlere verilen bayramlık listesine alınmış ve yeniden bir bağış yapılmıştır.

909-917 yıllarında kasîde veya mersiye getiren veya başka bir vesile ile in'âm alanların listesi:

Pâdişah'a kasîde sunan şâirin adı	verilen akçe	hil'at
Tâli'î, kasî'de	2.000	Benek câme
Mevlânâ Sa'dî, müderris, kasîde	3.000	Murabba'bâ-çuka
Mevlânâ Rûhî, oğlu ölmüş, ta'ziye	-	Benek
Alâ'eddin, şâir, kasîde	1.500	
Sâ'ilî, kitap getirdi	2.000	
Mevlânâ İdrîs (Bitlîsî) münşî, babası ölmüş, ta'ziye	-	Bursa çatması
Ömer Çelebi, kâtip, şâir, kasîde	3.000	Münakkaş
Mehmed, kasîde	3.000	
Mahmûd, kasîde	2.000	Benek
Mevlânâ Sa'dî	3.000	Murabba' bâ-çuka
Keşfî, kasîde	500	

Mevlânâ Rûhî, oğlu ölmüş, ta'ziye	-	Benek
Mâ'ilî, kasîde	3.000	
Ahmed Çelebi, telifi olan kitap sunmuş	5.000	Çatma
Mevlânâ Rûhî	3.000	Benek
Kâtibî, kasîde	2.000	
Rûhî	2.000	Munakkaş
Mevlânâ İdrîs, münşî	10.000	Çatma
Mehmed Çelebi Cevherî, kasîde	3.000	Benek
Şehdî, mersiye	1.500	
Rûhî, mersiye	2.000	Munakkaş
Mâ'ilî, mersiye	2.000	
Revânî, mersiye	2.000	
Cevherî, mersiye	2.000	
Sâ'ilî, mersiye	-	Mîrahûrî kırmızı kemhadan munakkaş
Refîkî, mersiye	500	
Kâtibî, mersiye	2.000	
Mihrî Hatun	3.000	
İdrîs, münşî	-	Kırmızı sade frengi kumaştan mîrahûrî
Mâ'ilî, kasîde	3.000	
Kâtibî	2.000	
Rûhî	2.000	Munakkaş
Ahmed Çelebi, Kıssa-i Yûsuf çevirisi	5.000	Murabba'
Mevlânâ Sa'dî Çelebi, kasîde	3.000	
Refîkî, kasîde	?	?

İdrîs, Târih-i Âl-i Osman te'lîfi	50.000	Çatmadan
Ömer Çelebi, kasîde	3.000	Murabba' çuka ile
Rûhî, müşâhere	2.000	Munakkaş
Firdevsî, *Süleymânnâme* için	3.000	8 Benek
Zamîrî	3.000	Murabba' çuka ile
Mâ'ilî, kasîde	3.000	
Kâtibî, kasîde	2.000	
Ömer, kasîde	3.000	Murabba' çuka ile
İdrîs	5.000	
Firdevsî	3.000	Benek
Sa'dî, kasîde	3.000	Murabba' çuka ile
Vasfî, kasîde	2.000	Murabba' çuka ile
YIL 914		
Mâ'ilî, kasîde	3.000	Munakkaş
Revânî, kasîde	2.000	
İdrîs, münşî	4.000	
Kâtibî, kasîde	2.000	
Ali Çelebi, Mehmed Beg oğlu, kasîde	2.000	Benek
Haydar, Sultân Korkud'un te'lîf kitabını getirmiş	5.000	Murabba' çuka ile ve mîrahûrî câme
Rûhî	2.000	Munakkaş
Basîrî, kasîde	2.000	
Necâtî, kasîde	2.000	Benek
Haydar Çelebi, Şehzâde Şehinşâh'ın eski defterdarı; kasîde	5.000	Çatmadan
İdrîs, münşî	4.000	

Firdevsî, *Süleymânnâme* yazarı	3.000	Benek
İdrîs, kitap verdi	10.000	Murabba', samur kürkle
Ömer Beg, kasîde	3.000	Benek
Kâtibî	2.000	
Sabâyî	300	
Keşfî	500	
Safâyî	1.500	
Firdevsî	3.000	Benek
Refîkî, kasîde	1.500	
Ömer, kitap getirmiş	7.000	Murabba' çuka ile
Derviş Mahmûd, te'lîf kitap getirdi	3.000	Benek
Şehzâde Korkud Çelebi, te'lîf kitabını gönderdi	2.000	sikke altın
Kâtibî	2.000	
Mâ'ilî, kasîde	3.000	Munakkaş
Rûhî	2.000	Munakkaş
Kâtibî, kasîde	2.000	
Basîrî, kasîde	2.000	
Mevlânâ İdrîs'e ölen oğlu için ta'ziye	-	Çatmadan hil'at
Firdevsî, *Süleymânnâme* yazarı	3.000	Benek
Mahbûb Çelebi, kasîde	3.000	
Sabâyî	2.000	
Keşfî	800	
Sa'yî	500	
Kâtibî	4.000	

Sa'dî Çelebi, kasîde	3000	
YIL 916		
Kâtibî, kasîde	2000	
Refîkî, kasîde	1500	
Rûhî	2000	Munakkaş
Mâ'ilî	3000	Munakkaş
Şefî'î	1000	
Safâyî	1500	
İdrîs	7000	Murabba' çuka ile
İdrîs validesine	4000	Kemhadan
İdrîs (tekrar)	7000	
Mevlânâ Yârhisârî oğlu, kasîde	2000	
Mevlânâ Muzaffer, te'lîf kitap	10000	Murabba' çuka ile
YIL 917		
Kâtibî	2000	
Sabâyî, kasîde	2000	
Refîkî, kasîde	2000	
Kâtibî, kasîde	2000	
Refîkî, mersiye	2000	
'İyânî, tarih	1000	
Şehdî, mersiye (Şehinşâh'ın ölümüne)	1000	
Refîkî	2000	
Şehrî	1000	
Kâtibî	2000	
Şefî'î	1000	
Rûhî	2000	Munakkaş
Süleyman Çelebi, te'lîf kitap	3000	

NOTLAR

1 KLASİK EDEBİYATIN MENŞEİ: İRANÎ GELENEK (Sayfa 1-62)

1 *Arabs, Byzantium and Iran, Studies in Early Islamic History and Culture,* Londra, 1996; R.N. Frye, *The History of Ancient Iran*, München, 1984.

2 Ch. Pellat, "Adab", *Encyclopedia Iranica*, yay. E. Yarshater, I (1985), 431-444; D. Sourdel, *Le vizirat Abbaside de 746 à 936*, Şam-Paris, 1959.

3 "Adab", *Iranica*, I, 440; bkz. N. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973.

4 *Resâla* adlı kitabında: bkz. "Adab", 439.

5 "Adab", *Iranica*, I, 440; bkz. "Khamriyye", *EI* (J.E. Bencheikh); Yarshater, "The Theme of Wine-Drinking and the Concept of the Beloved in Early Persian Poetry", *Studia Islamica*, XIII (1960); M. Rosenthal, *The Honest Courtesan*, Chicago, 1992; *Homoeroticism in Classical Arabic Literature*, New York, 1997; A. Schimmel, "Eros-Heavenly and not so Heavenly-in Sufi Literature and Life", yay. Al-S. Marsot, *Society and the Sexes in Medieval Islam*, Malibu, 1979; Emevî sarayı ve eğlenceler için bkz. R. Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara, 2006, 222-492.

6 J.E. Bencheikh, *Poétique arabic*, Paris, 1975 ve "Khamriyya", *EI²*.

7 Ch. Pellat, "Cahiziana", *Arabica*, 1954/2 ve 1954/3; *EI²*: "Djâhiz."

8 W. Knauth, *Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis Firdousi*, Wiesbaden, 1975.

9 Bkz. H. İnalcık, *Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik bir Deneme*, Ankara, 2003, 37.

10 "Adab", *Iranica*, I, 432; Osmanlı klasik divan edebiyatında güzel şiir "zarîf" ve başarılı şâirler "zurefâ " diye anılır.

11 "Adab", *Iranica*, I, 434.

12 "Adab", *Iranica*, I, 434.

13 "Adab", *Iranica*, I, 439.

14 Kültür ve kültürleşme konusunda Türkçede derli toplu bir eser: Doğan Özlem, *Kavramlar ve Tarihleri*, Ankara, 2000.

15 Bkz. "Adab", *Iranica*, I, 443.

16 Edebî sanatlar ve *rhetorik* için bkz. H. İnalcık, *Şâir ve Patron*, 36-40.

17 *Şahnâme*'nin şâhâne bir çevirisini, Doğu dilleri üstadı rahmetli Necati Lugal hocamıza borçluyuz: *Şehnâme*, I-IV, İstanbul 1994, 275-279, 322-330, 383 (Bu satırları yazan, üstaddan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini okudu). A. Ateş, "*Şehnâme*'nin Yazılış Tarihi" *Belleten*, XVIII (1954), 159-178.

18 *Şehnâme*, I-IV, çev. N. Lugal, İstanbul 1994, 389-390.

19 *Şehnâme*, çev. N. Lugal, 440; rivâyete göre (*Şehnâme*, Önsöz 21-22) Firdevsî, Gazne Sultânı Mahmud'un sarayında bir işret meclisinde şâirlerle yarışarak sultânın takdirini kazanmış ve *Şâhnâme*'yi yazması kendisine ısmarlanmıştır.

20 Farsça orijinal metin S. Nefîsî, *Kitâb-i Nasîhatnâma Ma'rûf ba-Kâbûsnâme*, Tahran, H. 1340; Emîr Keykâvûs, *Qâbûsnâme*, çev. R. Levy, Londra, 1951.

21 Germiyanlı, "Muhammed Bey oğlu Süleyman ... şöyle işâret kıldı ki, *Kâbûsnâme* dahi tercüme oluna", Z. Korkmaz, *Mazubânnâme*, Ankara, 1973.

22 Atillâ Özkırımlı, *Kabusnâme*, I-II, İstanbul, 1974, "Önsöz", 39.

23 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. M.A. Köymen, Ankara, 1976, "Önsöz", XVIII.
24 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, "Önsöz".
25 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, "Önsöz".
26 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, "Önsöz".
27 H. İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, 259-271.
28 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 36. Fasıl, s. 137-139;
29 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Başlangıç faslı, 1.
30 H. İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", 259-271.
32 Anadolu'da sultânlar için müneccimlerin hazırladığı *ihtiyârât, ahkâm-i sâl* veya *takvîm* adıyla cedveller: bkz. O. Turan, *Tarihî Takvimler*, Ankara, 1954.
33 Bkz. "Reîsülküttâb", *MEB İA*; özellikle M. Âlî, *Nushatu's Selâtîn*, I-II, metin ve çeviri A. Tietze, Viyana, 1979-1982.
34 Farsçadan Türkçeye çevirileri hilgin dostum Anooshirvan Mohammadzadeh Miandji yapmıştır.
35 İlkin F. Nafiz Uzluk, (*Gülistan Tercümesi*, Ankara, 1954), tarafından yayınlanmış; 1989'da A.F. Karamanlıoğlu tarafından metin ve dil üzerinde ayrıntılı bir inceleme ile yeniden yayınlanmıştır: *Gülistan Tercümesi*, Ankara, 1989; Kıpçak ağzına çeviri Altun-Orda'nın (Ak-Orda) güçlü Hanı *Toktamış* Han'ın (1376-1391) son hanlık yılında Saray şehrinde (?) yapılmıştır.
36 Sa'dî hakkında A. Hayyâmpûr, *Farhang-i Suhanwarân*, Tebriz, 1340 H.; A.J. Arberry, *Classical Persian Literature*, Londra, 1958, 186-213; A.N. Tarlan, *İran Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1944; "Sa'dî", *ME İA* (Tahsin Yazıcı); "al-Sa'dî", EI², 719-722, (R. Davis).
37 Hâfız üzerinde çeşitli uzmanlarca yazılmış etraflı inceleme ve hihliyografya için bkz. "Hafez", *Encyclopedia Iranica*, 464-507.
38 Ahmed Ateş, "Nizâmî", *MEB İA*.
39 Ahmed Ateş, "Nizâmî", *MEB İA*, 319.
40 Takî Bînîş yayını: *Câmi'u'l-Elhân*, c. II, Tahran, H. 1372; Murat Bardakçı bana Mecâlis'in bir kopyasını sağlamıştır, kendisine müteşekkirim, *Mecâlis*, büyük İran şâirlerinin ve Abdülkâdir'in kendisinin ahlâk, sosyal ilişkiler, etiket ve protokol üzerinde görüşlerini özetleyen seçilmiş şiirlerden meydana gelmiştir. *Mecâlis, Kâbûsnâme* gibi Ortadoğu sosyolojisi hakımından değerli bir belge niteliğindedir.
41 Abdülkâdir Marâgî, *Hâtime*, Fasl-i Râhî', 199. Her *dâire*nin ruhtaki tesîri üzerinde bkz. *Hâtime*'de Fasl-i Sâbis.
42 *Hatâyî Divanı*, yay. İ. Arslanoğlu, İstanbul, 1992, 95.
43 Şâh Tahmasb-i Safevî, *Tezkire*, çev. Dr. Hicabî Kırlangıç, İstanbul, 2001.
44 *Tezkire*, çev. H. Kırlangıç, 32.
45 Doğu-Anadolu'dan Osmanlı fethi üzerine Şâh yanında toplanan bu Türkmen heyleri için bkz. *Târîh-i Kızılbâşân*, Tahran 1361/1982 ve F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişm esinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976.
46 *Târih-i 'Âlemârâ*'-dan naklen B. Kütükoğlu, *MEB İA*, "Tahmasb I", 638.
47 R.M. Savory, *Studies on the History of Safevid Iran*, Londra, 1987.
48 Browne'dan: naklen H. Kırlangıç: *Tezkire*, Önsöz, 14.
49 Bkz. *Cambridge History of Iran*, c. 6, yay. haz. P. Jackson ve L. Lockhart, Cambridge, 1968, 357-358, 360-362
50 *Târîh-i 'Âlem-ârâ-yi Âbbâsî*'den naklen R.M. Savory, "Tahmasp I", *EI²*, 110.
51 Kısaca, *MEB İA*'de *Azerî Edebiyatı ve Azerbaycan* ipek kervanları bu ilişkilerin ti-

carî-ekonomik temelini oluşturmakta idi; bkz. H. İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, c. I, Cambridge, 1996.

52 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1972, c. I, 521; c. II, s. 610.

53 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1972, c. I, 521.

54 M. Bardakçı, *Maragalı Abdülkadir*, İstanbul, 1986, 43.

55 Topkapı Sarayı Arşivi, 7843 ve 9706, H. 932; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I, 84.

56 A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 15.

57 Aynı konuda çalışmalar arasında; 1995'te *DİA*'da Cemil Akpınar'ın "Fethullah eş-Şirvani" makalesi, 1996'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Bayram Akdoğan'ın "Fethullah eş-Şirvani ve Mecelletun fi'l-Mûsika" (metin, tercüme ve inceleme) konulu yayınlanmamış *Doktora Tezi*, 2006'da Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin Elyazmalar Enstitüsü'nün "Musigi Mecellesi"nin Azerî diline çevirisi (E. Emirahmedov) ve şerhleri (Z. Seferova) ile basılan kitap da mevcuttur.

58 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 611.

59 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, c.1, s. 639.

60 Erdemir, Avni, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, Ankara, 1999, 344-345; K. Özergin, "XVII.Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Çalgılar", *Türk Folklor Araştırmaları*, II, III, IV.

2 SELÇUKLU DÖNEMİ
(Sayfa 63-82)

1 Dr. M.C. Maşkûr, *Ahbâr-i Selâçika-i Rûm*, Tahran, H. 1350, 213.

2 M.C. Maşkûr, *Ahbâr-i Selâçika-i Rûm*, 214-15.

3 M.C. Maşkûr, *Ahbâr-i Selâçika-i Rûm*, 24.

4 Bir nüshası British Museum'da: bkz. M.C. Maşkûr, *Ahbâr-i Selâçika-i Rûm*, 26-27.

5 M.C. Maşkûr, *Ahbâr-i Selâçika-i Rûm*, 27-28.

6 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvuflar*, I. baskı, İstanbul, 1918, 216.

7 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvuflar*, 215-216; H. İnalcık, "Kânûn", "Kânûnnâme", *EI²*.

8 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvuflar*, 216, not 1.

9 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvuflar*, 216, not 1.

10 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvuflar*, 216, not 1.

11 H. İlaydın, "Dehhânî'nin Şiirleri", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara, 1978.

12 İbn Bîbî, *El-Evâmiri'l-'Alâiyye*, tıpkıbasım, yay. haz. A.S. Erzi, Ankara, 1956, 459-461.

13 R. Arık, *Kubad Abad, Selçuklu Saray ve Çinileri*, İstanbul, 2000, 19-21.

14 R. Arık, *Kubad Abad*.

15 Alâeddîn'in başka bir meclis-i 'işret tasviri için bkz. İbn Bîbî, *al-Avâmir*, 460-462; onun Yazıcızâde çevirisi, *Târih-i Âl-i Selçuk*, TKS, Revan K. 1390, 137-170.

16 Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara, 1958, 57, no. 21.

17 Krş. Fuzûlî, *Farsca Divan* (H. Mazıoğlu yayını, Ankara, 1962, 6) mukaddimesinde, sultânların meclislerine katılan şâirlerin seçkinliğinden, "ba-murâ'at-i selâtîn-i hamîde-ahlâk ve ihtilât-i akâbir-i sâhib-mazâk ve sayr-i baghâ-yi bihişt-âsâr ve naşât-i şarâbhâ-yi hoşguvâr" diye söz eder.

18 "Selçuknâme-i İbn Bîbî tercümesi", s. 348, 396; M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvuflar*, 279, not 4.

19 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 274; destanlar hakkında bkz. F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilâtları, Destanları*, 5. baskı, Ankara, 1999; destanlar hakkında etraflı bir bibliyografya M. Açа, *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznâmesi*, İstanbul, 2003, 281-293; özellikle B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1995; S. Tezcan, *Dede Korkut Oğuznâmesi Üzerine Notlar*, İstanbul, 2001; Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, tenkitli metin, Cambridge, 2002.

20 Türklerde toy ve *şölen* âdâbı için aşağıda; *Oğuzculuk* s. 142; Yazıcızâde, *Târih-i Âl-i Selçuk*, TKS, Revan 1390, 31.

21 M. And, "Music, Song and the Performing Arts. Tradition: Past and Present Developments", yay. E. İhsanoğlu, *The Different Aspects of Islamic Culture*, V: *Culture and Learning in Islam*, Beyrut, 2003, 695-720.

22 K. Jetmar, *The Art of the Steppes*, New York, 1967, 240.

23 Abdülkadir İnan, "Orun ve Ülüş Meselesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (1931), 121-134; bkz. aşağıda *Oğuzculuk* s. 142.

24 Dede Korkut kitabında bir *toy* tasviri: O. Şâik yayını, s. 24; geleneksel toyu ihmal eden Sultân Sancar'a karşı Türkmenlerin isyanı, için bkz. M.A. Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İsyanı", *DTCFD*, V, 563-620; genel olarak raks üzerinde M. And, *Oyun ve Bügü*, İstanbul, 2002, bkz. dizin: köçek; M. And, "İslâm'da Raks Üzerine Yorumlar", *Forum*, CXLIII (1960) ve M. And, Minyatürlerle *Osmanlı-İslâm Mitologyası*, İstanbul, 1998.

25 Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, yay. haz. N. Atsız, İstanbul, 1949, 50-52.

26 *Tevârîh-i Âl-i Osman*, yay. haz. N. Atsız, 8. bâb.

27 *The Travels of Ibn Battuta*, II, yay. H.A.R. Gibb, Cambridge, 1972, 461-465.

28 M. Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler, Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, Ankara, 1999; ayrıntılı bibliyografya, 317-331 ve 'Âlî, Nâbî ve Rif'at Sûrnâme metinleri 333-751; M. And, *Kırk Gün Kırk Gece*, İstanbul, 1959; 1402'de Timur'un verdiği toyun *Zafername*'deki tasviri bkz. ileride s. 118-123.

29 K. Fleet "The Treaty of 1387 Between Murad I and the Genoese", *BSOAS*, LXVI-1 (1993), 13-33; *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State, The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999; Ceneviz antlaşması *Mallania*'da imzalanmış, burası Osmanlı'nın *Yenişehri*'dir. İmzada hazır olan *Cassan*, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'dır.

30 Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, yay. haz. N. Atsız, 51 ve 52. bâblar.

31 Bkz. "Murad I", *DVİA*.

32 Neşrî, Menzel nüshası, 137.

33 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 255; ve "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", TTK *Belleten*, VII (1943).

34 M. Bayram çeşitli araştırmalarında bu tezi kuvvetle ortaya koymaktadır; son kez, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya, 2001, bkz. bibliyografya.

35 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 264, not 1.

36 M.F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, XXVII (1943), 265.

37 M.F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", 268.

38 M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 268, not. 1. *Mantıku't-Tayr*'ın Za'îfî çevirisi üzerinde bkz. G.A. Tekin, "Zaifi Külliyatı Yeni bir Nüshası Hakkında", *JTS*, II (1978), 111.

39 *Mantıku't-Tayr*, tıpkıbasım, yay. A.S. Levend, Ankara, 1957.

40 F. Taeschner, *Gülschehrîs Mesnevi auf Achi Evren*, Wiesbaden, 1955.

41 Metin ve Türkçe analizi için bkz., *Gülşehrî ve Felek-nâme*, yay. haz. S. Kocatürk, Ankara, 1983.

3 BEYLİKLER DÖNEMİ: GERMİYANLI ŞÂİRLER (Sayfa 83-151)

1 Faruk Sümer, "Anadolu'da Mogollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1970); M. Gül, *XIII ve XIV Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Mogol Hakimiyeti*, İstanbul, 2005.

2 Başlıca eserler B. Spuler, *İran Mogolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1957; Z.V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 2. baskı, İstanbul, 1970, 232-259; F. Sümer, "Anadolu'da Mogollar".

3 Z.V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 234.

4 A. Sevim ve E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995.

5 Al-'Umarî'deki rivayette (*Masâlik al-Absâr fî Mamâlik al-Amsâr*, F. Taeschner, *Al 'Umari's Bericht tüber Anatolien*, Leipzig 1919) Fahreddîn, yazı yazmasını bilmeyen, fakat sultân kadar mal mülk sahibi olarak anlatılıyor. Kendisinin iki yüz kölesi varmış.

6 XIV. yüzyılın ilk yarısında bu tür eserler için bkz. Ş. Tekin, "XIV.yy.da Yazılmış Gazilik Tarikası 'Gaziliğin Yolları' Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza/Cihad Kavramları Hakkında" makalesinde "Risâletu'l-Islam"dan aktarılan bölüm, JTS XIII (1989); 781/1378'de yazıldığı tespit olunan *Kitâb-i Gunya* (yay. M. Akkuş, Ankara, 1995) bu tür eserlerden olup kullanılan Türkçe Germiyanlı musâhib şâirlerin Türkçesiyle karşılaştırılmalıdır (Akkuş, eseri bir dilbilimci olarak incelemiştir, bibliyografya 269-274); Ş. Tekin, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, 142-192.

7 *Takvîmu'l Buldân*, ch. Schefer yay. Dresden, 1846, 21. Bkz. Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, Ankara, 1974, 25-26; P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche: Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jht*, Amsterdam, 1967, 2.

8 Bkz. H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, II (1954), 103-129.

9 Laskaridler üzerinde H. Ahweiler, "l'histoire er la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317), particulièrement au XIIIe siècle", *Travaux et Memories*, I (1965), 2-204; Türk dönemi üzerinde P. Wittek, (*Das Fürstentum Mentesche*) hâlâ en iyi araştırmadır; O. Şaik çevirisi (Ankara, 1. baskı, 1944) yanlışlar içerir.

10 F.B. Pegolotti, *La Pratica della Mercatura*, yay. A. Evans, Cambridge, 1936; E. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın*, Venedik, 1983.

11 Antlaşmalar (Zachariadou, *Trade and Crusade*):
1. Girit dukası ile Menteşe arasında 1331
2. Girit dukası ile Aydın emiri Hızır 1337
3. Girit dukası ile Menteşe 1337
4. Rodos şövalyeleriyle Hızır
5. Hıristiyan ittifakı Emir Hızır ile barış 1348
6. Girit dukası ile Hızır 1353
7. Girit dukası ile Menteşe emiri Musa 1358
8. Girit dukası ile Menteşe emiri Ahmed 1375
9. Girit dukası ile Menteşe emiri İlyas 1403
10. Girit dukası ile emir İlyas
11. Körfez kaptanı Civrano ile İlyas 1414

12 Zachariadou, *Trade and Crusade*, 5.

13 Zachariadou, *Trade and Crusade*, 6.
14 Bkz. "Murad I", *DVİA*, (H. İnalcık).
15 Kütahya Germiyan sarayının büyüklüğü hakkında çok geç de olsa Evliyâ Çelebi'nin tasviri (*Seyahatnâme*, IX., 19-20; M.Ç. Varlık, 98) bir fikir verir: Saray, 300 odalı, divanhâne ve hamamları, geniş bahçesi olan bir saraydı.
16 A.E. Esterâbâdî, *Bazm u Razm*, yay. Kilisli Rifat, İstanbul, 1928; Kilisli Rifat, Osmanlı'nın Moğol olmadığını uzun uzadıya ispata çalışır (382); gerçek şudur: Kadı Burhâneddîn hizmetindeki Samagar ve Barımbay Moğol kabileleri sadece savaş ve yağmacılıkla tanınıyordu. Kadı, rakip I. Murad'ı onlara benzeterek küçük görmeye çalışıyor.
17 Bkz. "Murad I" *DVİA*.
18 Âşık Paşazâde, (Âşıkpaşa oğlu Ahmed Âşıkî), *Tevârîh-i Âl-i Osman*, yay. haz. N. Atsız, İstanbul, 1947, 51. ve 52. bâb, 130-131.
19 K. Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State*, Cambridge, 1999, 80-94; S. Faroqhî, "Alum Production...", *WZKM*, LXXI (1979), 153-175.
20 İstanbul, Osmanlı Arşivi, Mukata'a Def. no. 385.
21 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Defteri, 433, 21; M.Ç. Varlık tarafından istinsah edilmiş, *Germiyan-oğulları Tarihi*, Ankara, 1974, 105, not 52.
22 Faroqhi, "Alum Production", 160.
23 1462'de İtalya'da Tolfa'da şap madeni keşfedildi ve Batı, Sultân'ın hazinesine 100 bin altın ödemekten kurtuldu (W. Heyd, II, 570).
24 K. Fleet, *European and Islamic Trade*, 93-94.
25 K. Fleet, *European and Islamic Trade*, 57.
26 K. Fleet, *European and Islamic Trade*, 90.
27 K. Fleet, *European and Islamic Trade*, 82.
28 K. Fleet, *European and Islamic Trade*, 81.
29 K. Fleet, *European and Islamic Trade*, 81.
30 J.H. Mordtman neşri, Hanover 1925.
31 A.A. Şentürk, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul, 2002 (Mesnevîler listesi: 5-11).
32 A.A. Şentürk, *XVI. Asra Kadar...*, 42-46.
33 *Taklîd* (mimesis) üzerinde bkz. P. Ricoeur, *Time and Narrative*, çev. K. McLaughlin ve D. Pellauer, Chicago, 1984-1985; K. Hume, *Fantasy and Mimesis: Responses to Reality in Western Literature*, New York, 1984; E. Auerbach, *Mimesis: The Representations of Reality*, çev. W.R. Trask, Princeton, 1991.
34 A.L. Rowse, *Sex and Society in Shakespeare's Age*, New York, 1974.
35 M. Çavuşoğlu, "Fâtih Mehmed Devrine kadar Osmanlı Türk Edebi Mahsullerinde Muhtevanın Tekâmülü", *Kubbealtı Akademi Mecmûası, XI-2 (1982), 31-32; bu eşitlik, hatta üstünlük bilinci ilkin Orta Asya'da kuvvetle belirmiştir, bkz. A.E. Bodrogligeti, "Klasik Orta Asya Türk Edebiyatı", Toplumsal Tarih*, I.IV (1992 Haziran), 57; H. İlaydın, "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı", *Türk Dili*, CCI.XXVII (Ekim 1974), 765-774; "Divan Edebiyatı", *DVİA*, (Ö.F. Akün), 389-428; 'Âşık Çelebi'ye göre (278a) mesnevîde Şeyhî, kasîdede Ahmed Paşa ve gazelde Necâtî kendilerinden önce gelenleri unutturmuşlardır.
36 M. Mansuroğlu, S. Çağatay'ı ve Z. Korkmaz'ın "Eski Türkçe" araştırmalarından sonra birçok XIV.-XV. yüzyıl metinleri yayınlanmıştır (özellikle *Tarama Sözlüğü*, I-VI, Ankara, 1965); bunlar "Eski Türkçe" üzerinde zengin materyal sağlamıştır; son kez şu sözlüğe bkz. *Eski Oğuzca Sözlük: Bahşayiş Lügati*, haz. F. Turan, İstanbul, 2001.
37 Latîfî, *Tezkire-i Şu'arâ*, yay. A. Cevdet, İstanbul, 1897 H., 216.

38 Latîfî, *Tezkire-i Şu'arâ*, 77; Ahmed Paşa için bkz. A.N. Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, Ankara, 1992.

39 Fâtih döneminde saray patronajı altındaki şâirler için bkz. H. İpekten, *Edebî Muhitler*, 25-44.

40 "Şeyhoğlu Mustafa", *MEB İA* (Akün).

41 M.Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, 122: Şeyhoğlu, hâmîsi Süleymanşâh'ı bir derviş kadar alçak-gönüllü, cömert, şiirden anlar biri olarak anlatır, aynı zamanda onun musâhibi olduğunu şu beyitlerle belirler:

Sözü nakşın bilürdi her ne dense
Ürün bahşın korıdı her neylense
Hususâ çünki bulıdı ben za'îfi
Ki olmuşam gice gündüz herîfi
Özimi nice duta bilmez idi
Sözümün birin iki kılmaz idi
Hem iç idüm kamu hem daş idüm ben
Nişân u defter u mâl u hazâin
Kamusun ben kula bildimiş idi
Sözüme şol kadar tergîb iderdi
Ki Sahbân böylece ta'yîb iderdi

42 Uzun Firdevsî'nin notunu böyle yorumlamak gerek, bkz. Kilisli Rifat, "*Süheyl ve Nevbahar*'a dair", *TM*, I.

43 "Yılındur yedi yüz seksen dokuzdaki bu *Hurşîdnâme* oldu âhir."

44 Ö.F. Akün, "Şeyhoğlu", *MEB İA*.

45 Ö.F. Akün, "Şeyhoğlu Mustafa."

46 M.Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, 123.

47 Bkz. F. Köprülü, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülü", *Yeni Türk Mecmuası*, IV; M.Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi*, 123-126, idareye ait bilgilerin Selçuklu dönemine ait olduğunu belirtir.

48 Ö.F. Akün, "Şeyhoğlu Mustafa", 842.

49 Bkz. F.K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, İstanbul, 1963; ayrıntılı "Giriş."

50 Timurtaş, XVII, XX: "Germiyan Beyi'nin musâhibi."

51 Latîfî, *Tezkire-i Şu'arâ*, 245.

52 Latîfî, *Tezkire-i Şu'arâ*, 215-216.

53 F.K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, "Giriş", XVII, XX.

54 F.K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, "Giriş", XXVI.

55 F.K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, "Giriş", XXVII'de "Mehemmed Şeh"i, *Mehmed Paşa olarak yorumlar.*

56 F.K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, "Giriş", XXXI.

57 F.K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, "Giriş", III.

58 F.K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, "Giriş", III.

59 Timurtaş 36; *Hüsrev ü Şîrin* kuşkusuz uzun zaman okunmuş bir eserdir:

Hüner bir şehr bünyâd eylemekdür
Der ü dîvârın âbâd eylemekdür

beyiti, Fâtih Sultân Mehmed'in 16. yüzyılda yeniden düzenlenen vakfiyesinde:

Hüner bir şehr bünyâd eylemekdir
Re'âyâ kalbin âbâd eylemekdir,

şeklinde kullanılmıştır.

60 H. İnalcık, "Adaletnâmeler", *Belgeler: Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, TTK, II/3-4 (1965), 49-145.

61 M. Bardakçı, *The Treatise of Ahmed oğlı Şükr'ullâh and Theory of Oriental Music in the Fifteenth Century*, Harvard, 2008.

62 İ.H. Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1952.

63 İ.H. Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î*, 82; *Çengnâme*, faksimile metin: 155-267; T. Kortantamer "Sakinamelerin Ortaya Çıkışı", *ETE: Makaleler*; 192.

64 Süleyman, Yıldırım Bayezid'in "ulu oğlu" olup Edirne'de yerleşmişti (1402); Bayezid'in öbür oğulları Süleyman'ın kıdemini tanımışlarsa da, Timur Anadolu'dan ayrılıncaya kadar sultân unvanı almaya cesaret edemediler. Süleyman'ın, kardeşlerini "kul" sayması ilginçtir.

65 Süleyman'ın zaferleri için bkz. Ahmedî, s. 88-94.

66 İşret meclisinde *'âşık ve ma'şûk (mahbûb)* için bkz. W.G. Andrews ve M. Kalpaklı, *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*, Durham ve Londra, 2005.

67 *Mutâyebât*: işret meclisinde karşılıklı *latîfe*'ler, gülüşmelere neden olan şakalar, fıkralar söylenir, buna *mutâyebât* denir; bu âdet, *letâ'if* literatürüne vücut vermiştir, bkz. Lâmi'î, *Lâtifeler*, İstanbul, 1978; Farsçadan çevirileriyle Osmanlı edebiyatı üzerinde derin etkileri bilinen şâir, edîb Lâmi'î Çelebi hakkında bkz. *Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü Sempozyumu, Bildiri Kitabı*, Bursa, 2002, 245-253.

68 "14. asırda yetişen Osmanlı şâirlerinin en büyüğü" (F. Köprülü, "Ahmedî", *MEB İA*), Ahmedî üzerinde belli başlı yazılar için bkz.: Bibliyografya.

69 Usâmeddîn Taşköprülüzade, *Şakâ'iku'l Nu'mâniyye* çevirisi: Mehmed Mecdî *Hadâ'iku'l-Şakâ'ik*, İstanbul H. 1260, 70-71; Taşköprülüzade, *İskendernâme*'nin ansiklopedik niteliğini över.

70 *Kitâb-i Cihan-nümâ (Neşrî Tarihi)*, I, haz. F.R. Unat ve M.A. Köymen, Ankara, 1949: 350, 364.

71 Antlaşma maddeleri için bkz John W. Barker, *Manuel II, Palaeologus (1391-1425)*, New Brunswick 1969, Index: Suleyman Çelebi, antlaşma 224-228; E.A. Zachariadou, "Süleyman Çelebi in Rumili and the Ottoman Chronicles", *Der Islam*, LX-2 (1983), 268-296.

72 Ünver, İ., *Ahmedî, İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım, metin* (8754 beyit), Ankara, 1983, beyit 7849.

73 Şerefeddîn Ali Yezdî, *Zafernâme*, yay. M. Abbâsî, Tahran, H. 1336.

74 *Kitâb-i Cihan-nümâ (Neşrî Tarihi)*, haz. F.R. Unat ve M.A. Köymen, II, 430 (Neşrî'de bu ayrıntılar Ahmedî'den).

75 Çelebi kardeşler arasında saltanat mücadelesi üzerinde bkz. s. 101 "Ahmedî'nin Bilinmeyen İki Mensûr (düzyazı) Tarih Metni: *Gazavâtnâme* (?) (1385-1389) ve *Ahvâl (Menâkibnâme)-i Sultan Mehemmed* (1402-1413)."

76 Ahmedî, *Menâkib-nâme*: (Neşrî, II, 472) "Şimdi ol hamamun önü tahılpazarı'dır."

77 Ahmedî, *Menâkib-nâme* (Neşrî, II, 476).

78 Ahmedî, *Menâkib-nâme* (Neşrî II, 478).

79 Süleyman, "Bir arada içmeğe otursa bir kaç ay anda kalurdu."

80 Ahmedî, *Menâkibnâ-me* (Neşrî, II, 482).

81 *Menâkibnâme*'ye göre Musâ dönemi devrimci bir dönemdir. Uc beylerinin "gâzâ politikası" Musâ'ya yön vermiştir. Bu atmosferde Ahmedî gibilerin özlediği yaşam tarzına yer yoktur. Bu dönemi iyi anlayan P. Wittek'in şu makalesine bkz. "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople": P. Wittek, *La Formation de l'empire Ottoman*, yay. V. Ménage, Londra, 1982. Türkçe çevirisi: "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Fethine", *Belleten*, XXVII (1943, H. İnalcık), 557-589; Wittek, Neşrî'deki rivâyetin, Ahmedî'ye ait sağlam bir kaynağa dayandığını fark etmemiştir. Wittek'in yazısını iyi

anlamayan Colin Imber ("Paul Wittek's 'De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople', *Osmanlı Araştırmaları*, V [1986]) haksız yere, yakışık almaz sözlerle ona saldırmıştır. Wittek, Osmanlı Devleti'ne dinamizmini veren *gazâ* üzerinde durarak bir tarihçi olarak gerçeği ifade etmiştir, bunun "Cermen Ulusalcılığı" ile bir ilişkisi yoktur.

82 *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman* (F. Giese Neşri), haz. N. Azamat, İstanbul, 1992, 33, bu neşir tatmin edici bilimsel nitelikte değildir.

83 J. Barker, *Manuel II Paleologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Sttesmanship*, Rutgers, 1969, 80-81.

84 *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. K. Beydilli, İstanbul, 2003, 8.

85 Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, yay. haz. N. Atsız, 11. ve 12. bâb.

86 Ahmedî, *İskendernâme*'nin sonuna Osmanlı tarihine ait faslı ilâve etmişti, bu metin çeşitli yayın ve araştırmaya konu olmuştur (bkz. İ. Ünver, 21, not 242); bu metin için son kez Dr. K. Sıla y, *History of the Kings and of the Ottoman Lineage their Holy Raids against the Infâdels*, yay. haz. Ş. Tekin ve G.A. Tekin, Harvard University, *Sources of Oriental Languages and Literature*, no. 64, Cambridge, 2004.

87 Ahmedî, *İskender-nâme*, yay. İ. Ünver, İnceleme-Tıpkıbasım, Ankara, 1983; bu nüsha 17 Ramazan 847/3 Ocak 1444'te istinsah edilmiştir. Ünver 8754 beyitten oluşmuş bu nüshayı şâirin "yaptığı eklemelerin tümünü kapsaması" bakımından tam nüsha olarak nitelemektedir.

88 O. Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvîmler*, Ankara, 1954. Bu eserde müneccimler hakkında Turan'ın "Giriş" yazısını tamamlamak gerekir. Kayda değer ki, *Müneccimbaşı* Ahmed, bu göreviyle ilgili olarak genel bir hânedanlar tarihi yazmıştır.

89 Neşrî hakkında bkz. V. Ménage, *Neshrî's History of Ottomans*, Londra, 1914 ve H. İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, yay. B. Lewis ve P.M. Holt, Londra, 1962, s. 152-167.

90 Neşrî, 'Âşıkpaşazâde ve öteki kaynaklarından aldığı metinleri "rivâyet ederler ki", "rivâyettir ki" gibi bir deyimle aynen aktarmaktadır.

91 Bkz. Ménage, *Neshrî's History of Ottomans*, ("Interpolations", s. 48-49) bu bölümlerin Neşrî'ye sonradan ilâve edildiğini tahmin eder. Neşrî'nin bize gelen en eski Menzel nüshasında (1493 Şubatında istinsâh edilmiş) (*Gihânnümâ*, yay. F. Taeschner, Band I, Einleitung und Text des cod. Menzel, Leipzig, 1951), Niş fethinden I. Murad'ın şehâdetine kadar fasıllar (s. 58-83), bizim Ahmedî'ye atfettiğimiz metni içerir. "Ahvâl-i Sultân Mehemmed" Neşrî-Menzel nüshasında sahife 98-141'de yer alır. Bu metinler genişletilmiş Rûhî'ye atfolunan Oxford nüshasında (Bodleian Library, Ms. Marsh, 313) bulunur. Bih iştî'de kısaltılmıştır.

92 Metnin Ahmedî'ye ait olduğunu ilk kez kısaca, şurada zikrettim: "Ahmedî's 'Gazânâme' on the Battle of Kosova", *Kosovo*, Paris, 2000, 21-26.

93 S.W. Reinert, "A Byzantine Source of the Battle of Bileca (?) and Kossovo Polje: Kydones Letters, 396 and 398 Reconsidered", *Studies in Ottoman History in Honor of Professor V.L. Ménage*, yay. C. Heywood ve C. Imber, İstanbul, 1994, s. 250.

94 M. Kiel, "Mevlana Neşrî and the Towns of Medieval Bulgaria", *Studies in Ottoman History in Honor Professor V.L. Ménage*, İstanbul, 1994, s. 165-187; A. Kuzev, "Notizen zur historischen Geographie der Dobrudza", *Studia Balkanica*, Sofia, 1975, s. 124-136.

95 Bkz. H. İnalcık, "Murad I", *İA*.

96 Ayrıntılar için hazırladığımız şu esere bkz. "Bir tarihçi olarak Ahmedî'nin: *Gazavât-nâme ve Menâkibnâme*'si."

97 Ahmedî, *İskendernâme:* "*Ol melikler ki anları zikr eyledüm*" (Beyit 7539).

98 Bu metin son olarak K. Silay tarafından yayınlandı: "History of the Kings of the Ottoman Lineage and their Royal Holy Raids against the Infidels", *Turkish Sources*, LV, Cambridge, 2004.

99 'Abdü'l-Vâsi' Çelebi, *Halilnâme*, yay. haz. A. Güldaş, Ankara, 1996. Güldaş 1985'te İÜEF'de doktora konusu yapmış eser hakkında "Giriş", 1-31; A. Karahan, V.M. Kocatürk'ten sonra, G. Alpay, "Abdülvasi Çelebi'nin Eseri ve Nüshaları", *TDAY-Belleten*, 1969, 201-226; A. Çelebioğlu, "Sultan II. Murad Mesnevileri", Erzurum Üniversitesi, doçentlik tezi, 1979.

100 'Abdülvâsi' bu mesnevîsini ikinci kez gözden geçirmiş, ikinci versiyonu 817/1414'te Bayezid Paşa'ya ithâf etmiş (A. Güldaş, 9, 12). Güldaş, *Halilnâme*'nin şimdiye dek üç nüshasının tespit edildiğini kaydeder.

101 Şinasi Tekin'in öğrencisi Dimitris J. Kastaritsis, *The Sons of Bayezid* adlı eserinde (Leiden, 2007, s. 220-232) İngilizce çevirisini yayınlamıştır: "Translation of 'Abdülvâsi' Çelebi, *Halilnâme*.

102 İlk Osmanlı sultânları Fâtih dâhil, unvanları arasında emîr unvanını kullanırlardı; Şükrullâh hakkında Murat Bardakçı, *The Treatise of Ahmed oğlı Şükr'ullâh and Theory of Oriental Music in the Fifteenth Century*, Harvard, 2008;
N. Atsız'ın 1939'da yayınladığı araştırma (*XV Asır Tarihçisi Şükrullâh*, doktora tezi, İstanbul,1939) ve *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1947, 39-76; Bardakçı'nın eseriyle tamamlanmaktadır. Atsız, Şükrullâh'ın 1409'da Osmanlı beyinin hizmetine girdiğini kabul eder.

103 Şükrullâh, Türkçeye çevirdiği *Risâle min Edvâr* dibâcesinde eseri, "Emîr-zâde" İsâ için "te'lîf" ettiğini söyler, fakat Sultân II. Murad'a "ithâf" eder, Bardakçı'nın *The Treatise of Ahmed oğlı Şükr'ullâh...* başlıklı eserine bkz.

104 Eser, H. 937'de Muhlis Mustafa tarafından Farsçadan Türkçeye *Mahbûbu'l-'Ârifîn* başlığıyla çevrilmiş (bir nüshası Veliyyüddin Kitapları no. 2342 (M. Bardakçı).

105 *Hadâ'ik*, 115.

106 Bardakçı, *The Treatise of Ahmed oğlı Şükr'ullâh*; Fâtih'in Belgrad seferi akabinde Edirne'de Ada-Çayırı'nda düzenlediği *sûr* bir ay sürmüş (*Şakâ'ik çevirisi, Hadâ'ik*, 114-115).

107 Bursalı, M.T., Osmanlı Müellifleri, I, İstanbul, 1333H., 332.

108 T. Seif, *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, II (1923-1925), 63-128; Farsça metin 77-122.

109 N. Atsız, *Dokuz Boy Türkleri ve Osmanlı Sultânları Tarihi*, İstanbul, 1939. Atsız, bu araştırmasını *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul, 1947, 39-76'da ayrıca özetlemiş ve Osmanlı tarihi bölümünü Türkçeye çevirmiştir. Ancak, çeviride terimleri kendince öz Türkçe sözcüklerle karşılama çabasında bulunduğundan ciddî araştırmalar için daima Seif'in Farsça yayınına başvurmak gerekir.

110 N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri: Osmanlı Tarihinin Anahatları Olan Eserlerin, Mütehassıslar Tarafından Hazırlanan Metin, Tercüme veya Sadeleştirilmiş Şekilleri Külliyatı*, İstanbul, 1949, 41.

111 N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, 63; Şükrullâh'tan önce Ahmedî, *İskendernâme*'de Türkçe manzûm olarak bir dünya tarihi yazmıştır (bkz. s.95-100).

112 N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, 67; ölümü H. 864 (28 Kasım 1459'da başlar 24 Ocak 1460'ta biter); o takdirde ölüm tarihi 1459 veya 1460 olabilir. Kendisi tarihini yazarken 71 yaşında olduğunu söyler. Hicrî hesabıyla verilen bu tarih, milâdî yıl hesabıyla 69 olmalı.

113 N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, 65-66.

114 H. İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", yay. B. Lewis ve P.M. Holt, *Historians of the Middle East*, Londra, 1962, 159-162.

115 V.L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans; The Sources and Development of the Text*, Londra ve New York 1964, 12-13; bu anonim, Yazıcızâde'yi kullanmıştır; bkz. yazmanın şu yayını: *Rûhî Târîhi*, yay. haz. H.E. Cengiz ve Y. Yücel, Ankara, 1992, 10-11; II. Bayezid'in emriyle yazılan bu tarih, Neşrî'nin kaynaklarından biridir; orada Osman, "Oğuz oğlanlarından Kayı Han evlâdıyım," der.

116 Konya'da sarayın ve yüksek sınıfın desteklediği Mevlânâ Celâleddin, *Mesnevî*'sinde İranlı büyük şâir Hakîm Sanâ'î, 'Attâr ve Şems-i Tebrîzî'nin kuvvetli etkisi altında idi ve İran tasavvuf ve sanat geleneğini temsil etmekte idi. Mevlevîliğin Osmanlı sultânları tarafından himaye görmesi, imparatorluğun her tarafında büyük şehirlerde mevlevî hankâhlarının açılması, İrânî tasavvuf, şiir ve musikîde âdeta "sanat akademileri" görevini üzerine alması ilginçtir. Özellikle, mevlevîlerin, 19. yüzyıl sonuna kadar (son temsilcisi mevlevî Zekâî Dede) yüksek sanat musikî geleneğini sürdürdükleri bir gerçektir.

117 Tartışma ve değerlendirmeler için bkz. A. Mermer, *Türkî-i Basît ve Aydınlı Visalî'nin Şiirleri*, Ankara, 2006.

118 Bkz. s. 78: "Germiyanlı Musâhib Şâirler"; H. 828 tarihli bir kayıttan medrese derslerinin Türkçe okutulduğunu öğreniyoruz (R. Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Ankara, 1998, 90).

119 A. Mermer, *Türkî-i Basît*'te, bu Türkçe şiir üslûbunu Gülşehrî ile başlatır.

120 A. Mermer, *Türkî-i Basît*, 30-53.

121 A. Mermer, *Türkî-i Basît*, 21.

122 A. Mermer, *Türkî-i Basît*, 25.

4 OSMANLI DÖNEMİ: TİMURLULAR VE OSMANLILAR (Sayfa 153-225)

1 Bu döneme ait ayrıntılı bilgi için bkz. H. İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem(1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul, 2009, 71-82.

2 Nazmîzâde Murtazâ'nın Türkçe çevirisi (1698): baskı İstanbul 1277 H.

3 Burada, Ahmet Simin'in Türkçe çevirisini kullanıyorum (yazma, Tarih Bölümü, Bilkent Üniversitesi).

4 Bu mektupla Arabşâh'ın tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. H. İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, I, 77-82.

5 Şerefeddîn Ali Yezdî, *Zafernâme*, II, yay. M. Ahbâsî, Tahran, H. 1336, 42.3.

6 Bkz. "Murad I", *DVİA*.

7 Şerefeddîn Ali Yezdî, *Zafernâme*, II, 423-445; Mirânşâh'a "Hulagu" tahtı sayılan Azerbaycan'ın tevcihinde, şehzâdenin düzenlediği *pâdişâhâne toy* veya *bazm-i işret* tasviri: Yezdî, I, 445.

8 Metnin devamında Clavijo'nun tasvirleri.

9 Bkz. Minyatürlerle süslü zafernâmeler.

10 1404'te Timur'un başkentine elçi olarak gelen Clavijo'nun tasviri metnin devamındadır.

11 R.G. de Clavijo'nun İspanyolca eseri: *Historia del Gran Tamerlan e itinerario ennarcion del Viage de la Embaxado*, 1582'de Sevilla'da hasılmıştır. İngilizcesi C. Markham,

Hakluyt Society yayınlarından Londra'da 1859'da çıktı; burada Ö.R. Doğrul'un İngilizce'den yaptığı çeviriyi kullandık: *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, I-II, [Ankara, 1938].

12 Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ö.R. Doğrul, II. kısım, 32-91.

13 Timur'un otag ve çadırlarını Osmanlı otaglarıyla karşılaştırmak için bkz. N. Atasoy, *Otağ-i Hümayun, The Ottoman Imperial Tent Complex*, İstanbul, 2000.

14 W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, Ankara, 1997, 74.

15 W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 99-100.

16 İ. Togan, "Uluğ Bey Zamanında Yasa ve Şer'iat Tartışmaları", *Tarih Çevresi*, X (Mayıs-Haziran, 1994), not 238; yasaya karşı gelen şer'iatçılar, adem-i merkeziyet ve yerel kaynaklara el koymak ve korumak çabasında idiler.

17 İ. Togan, "Uluğ Bey Zamanında Yasa ve Şer'iat Tartışmaları", not 238.

18 İ. Togan'a göre, Osmanlı'da "merkeziyetçi devlet"in güçlü olması, ulemânın devlet kontrolünde olması dolayısıyla böyle bir çatışma görülmemiştir. Aslında bu kitapta açıklamaya çalıştığımız gibi, şehirlerin büyük nüfusunu oluşturan esnaf, *Fütüvvetnâme*'lerin sıkı şeriatçılığına bağlı idiler. Lâle Devri'nde sarayın "içki meclislerine" ayaklanmada esnaf önde yer almıştır.

19 İsenbike Togan, "Ulug Bey Zamanında Yasa ve Şer'iat Tartışmaları", 9-16.

20 B.F. Manz, "Tamerlane and the Symbolism of Sovereignity", *Iranian Studies*, XXI (1988), 105-122 (İ. Togan zikr eder).

21 İ. Togan, "Uluğ Bey Zamanında Yasa ve Şer'iat Tartışmaları", 10.

22 Barthold, *Uluğ Bey*, 126-135.

23 Barthold, *Uluğ Bey*, 158-159.

24 Bkz. H. İnalcık, "Autonomous Enclaves in İslamic States: Tamlîks, Soyurgals Yurdluk-Ocaklıks, Malikâne-Mukata'as and Awqaf", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and Middle East Studies in Honor of John E. Woods*, Wiesbaden, 2006, 112-134.

25 Bkz. H. İnalcık, "Adâletnâmeler", *TTK Belgeler*, II, 3-4 (1965), 49-145.

26 Ankara kalesindeki kitabe, P. Wittek, "Une inscription Ilkhanide à Ankara", *THITM*, I (1931), 161-164.

27 İ. Togan, "Uluğ Bey Zamanında Yasa ve Şer'iat Tartışmaları", 13.

28 H. İnalcık, "Temlîk, Soyurgal ..." ve M. Subtelny, "Centralizing Reform and its Opponents in the Late Timurid Period", *İranian Studies*, XXI (1988), 123-151.

29 İ. Togan, "Uluğ Bey Zamanında Yasa ve Şer'iat Tartışmaları", 12.

30 "Mehmed II", MEB İA.

31 Ö.L. Barkan, *Kanunlar*, İstanbul, 1943: Hasan Padişâh Kanunları.

32 J.E. Woods, *Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire : a Study in 15th/9th Century Turko-Iranian Politics*, Minneapolis, 1976, 100-107.

33 J.E. Woods, *Aqquyunlu*, 144-145.

34 J.E. Woods, *Aqquyunlu*, 145-147.

35 Akkoyunlu devletinde *tamga* resimlerinden alınan gelir, bütçenin yarısına ulaşılıyormuş (J.E. Woods, *Aqquyunlu*, 144-145).

36 Bkz. R. Anhegger ve H. İnalcık, *Kanunnâme-i Sultânî ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî*, Ankara, 1956.

37 Tebriz'deki kapalıçarşıda esnaf arasında gezerken bir kapının medreseye açıldığını gördüm, içeri daldım, bir din adamıyla görüştüm, şâha, devlete şiddetle karşı idi, "Siz," diye sordum, "şâhtan, devletten maaş almıyor musunuz?" Bana hiddetle "Hayır, biz geçimimizi vakıflardan alırız" yanıtını verdi. Kim demiş tarih tekerrür etmez!

38 Bu konuda değerli öğrencim Dr. Ertuğrul Ökten'in *Câmî* üzerindeki doktora tezini esas alıyorum: "Câmî (1414-1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat", yayınlanmamış doktora tezi, University of Chicago, Tarih Bölümü, 2007; Timur oğulları saray yaşamı üzerinde Vâsifî'nin otobiyografisi; Subtelny, M.E., "Scenes from the Literary Life of Timurid Herât", *Logos Islamicos*, yay. R.M. Savory ve D.A. Agius, *Papers in Medieval Studies*, VI (1984).

39 Bkz. H. İnalcık, "'Örf" ve "Mehmed II", *MEB İA*; Fâtih, tasvip etmediği ulemâyı ve şeyhi Akşemseddîn'i sürgüne göndermekte tereddüt etmemişti. Türk-Mogol yasa geleneğinde hükümdarın otoritesi ve devlet kanunlarının üstünlüğü, Fâtih döneminde gündemde idi. Fâtih, bazı kanunları *yasaknâme* adıyla çıkarmıştır. II. Bayezid'in culûsu ile her alanda bir tepki rejimi gelecektir.

40 E. Ökten, "Câmî (1414-1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat", 146: "Kâffa-yi mulıammât wa mu'âmalât-i şar' u töre ba yakdigar mamzûc wa makhlût sakhta."

41 E. Ökten, "Câmî", I, 160-169.

42 E. Ökten, "Câmî", I, 148.

43 E. Ökten, "Câmî", I, 152-153.

44 Kaynaklar E. Ökten, "Câmî", I, 155, not 106; Câmî'yi yanındaki ulemâ ile birlikte hizmetine çağırmıştır; aynı tarihte Fâtih, medresesini örgütlemek üzere Orta Asya'dan ünlü matematikçi Ali Kuşcu'yu davet etmiş bulunuyordu.

45 E. Ökten, "Câmî", I, 156.

46 E. Ökten'in özeti, "Câmî" I, 156-157, not. 110.

47 Bkz. s. 142, "Oğuzculuk" bölümü.

48 E. Ökten, "Câmî", I, 158.

49 "Mehmed II", *MEB İA*, (H. İnalcık)

50 Bu tarzda kelâm tartışmaları (*muhakemât*) için bkz. İhsan Fazlıoğlu'nun Ali Kuşcu üzerinde konferansı (Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 2004).

51 E. Ökten, "Câmî", I, 194.

52 E. Ökten, "Câmî"ye göre (I, 196), Fâtih, akılcı yaklaşıma öncelik verirdi, bu nedenle Câmî, bu tasavvufî esere devam etmek için Fâtih'in tepkisini öğrenmek istemiş olmalı. Osmanlılarda Davud-i Kayserî'den ve Mehemmed Fenarî'den beri İbn al'Arabî etkisi güçlü idi.

53 E. Ökten, "Câmî", I, 198-199; özellikle M.E. Subtelny'nin araştırmaları (bkz. E. Ökten, II, Bibliography, 442-443), bu arada "The Cult of 'Abdullâh Ansarî under the Timurids" ve *The Poetic Circle at the Court of the Timurid, Sultân Husain Baiqara and its political significance*, yayınlanmamış doktora tezi, Harvard University, 1979.

54 E. Ökten, "Câmî", II, 220-225.

55 E. Ökten, "Câmî", I, 193.

56 Bkz. H. İnalcık, *Şâir ve Patron*, Ankara, 2003. Aşağıda, s. 242 vd. "Edebiyatta Patronaj."

57 E. Ökten, "Câmî", I, 223-224.

58 E. Ökten, "Câmî", I, 199-203.

59 E. Ökten, "Câmî", I, 200.

60 E. Ökten, "Câmî", I, 201.

61 W.W. Barthold, "Mîr 'Ali-Shir": *Four Studies on the History of Central Asia*, çev. V. ve T. Minorsky, c. 3. Leiden, 1962; F. Birnbaum, "The Ottomans and Chagatay Literature...", *Central Asiatic Journal*, XX (1976) 157-190; M.E. Subtelny, "Ali Shir Navâ'i: Bakshi and Beg", *Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his*

sixtieth Birthday, yay. haz. I. Ševcenko ve F. Sysyn, *Harvard Ukrainian Studies*, 3-4 (1979-1980) 797-807; son olarak E. Ökten, "Câmî".

62 A.S. Levend, *Ali Şîr Nevai-Divanlar*, II, Ankara, 1966, 178-213.

63 A.S. Levend, *Ali Şîr Nevai-Divanlar*, II, "Gazeliyât", 155-213.

64 *Oğuznâme*'de Nuh'un oğlu *Yâfes* Türk kavminin ve hakanların dip-atası kabul edilir. Yazıcızâde Ali ve 'Âşıkpaşazâde şecerelerde Türk dip-atası olarak Yâfes'i gösterirler.

65 A.S. Levend, *Ali Şîr Nevai-Divanlar*, II, 24.

66 39. faslı: A.S. Levend, *Ali Şîr Nevai-Divanlar*, II, 259-260.

67 A.S. Levend, *Ali Şîr Nevai-Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*, IV, Ankara, 1968, 191.

68 A.S. Levend, *Ali Şîr Nevai-Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*, IV, 195.

69 Âmil Çelebioğlu *Muhammediye*'yi bir inceleme ile birlikte yayınlamıştır: Â. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I-II, İstanbul, 1996.

70 Bkz. H. İnalcık, "Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", *WZKM*, LXIX (1977), 55-71.

71 Â., Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 10.

72 Salih'in 1408'de kaleme aldığı *Şemsiyye*'den naklen Â. Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 10-11.

73 Şemsiyye: "Otuz altı yıl sözünden çıkmadı."

74 Bkz. *Türk Edebiyatı Tarihi*, yay. T.S. Halman vd., Ankara, 2006, I, 244-282.

75 O zaman iktidar sahipleri ilm-i nücûma hüyük önem verirlerdi, onlar için *ahkâm-ı sâl* denilen risâleler yazılırdı.

76 Bkz. "II. Murad", *MEB İA* (H. İnalcık).

77 Â., Çelebioğlu, *Muhammediye*, 23.

78 'Âlî, *Künhu'l-ahbâr*'dan: Â., Çelebi-oğlu, *Muhammediye*, 25.

79 Â., Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 28.

80 Â., Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 81.

81 Â., Çelebioğlu, *Muhammediye*, I, 39.

82 Yazar ve eseri üzerinde etraflı bir inceleme için bkz. A.S. Erzi "İbn Bîhî", *MEB İA*, 712-718.

83 İbn Bihi, *El-Fvâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, I, tıpkıbasım , yay. A.S. Erzi, Ankara, 1956.

84 J.E. Woods, *The Aqquyunlu*, 173.

85 F. Sümer, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul, 1972.

86 F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara, 1967, 362.

87 Krş. P. Pelliot, "Sur la Légende d'Uguz-Khan en écriture Ouigoure", *T'oung Pao*, XXVII (1930), 247-358; Uygur yazısıyla yazılmış Oğuz Han Destanı'nı incelemekte ve metnin 1300 yıllarına doğru Turfan şehrinde Uygurca yazıldığı ve XV. yüzyılda Kırgız bölgesinde az değişiklikle düzenlendiği sonucuna varmaktadır (Türkçe çevirisi: V.Kökten, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Oğuz Han Destanı Üzerine*, Ankara, 1995, 103).

88 Bu Uygurca metin, Bang ve Rahmeti tarafından yayınlanmıştır. Uygurca *Oğuz Kagan Destanı*, İstanbul, 1936.

89 F. Sümer, *Oğuzlar*, 364-365.

90 Yazıcızâde, *Târih-i Âl-i Selçuk*, TKS, Revan 1390, 11a.

91 *Eyrek, eyürek*: en eyi: *Kitâb-i Gunye*, Lugatçe, 555.

92 Bkz. Abdülkadir İnan, "Orun ve Ülüş Meselesi", *THITM*, I (1931), 121-133.

93 Yazıcızâde, *Târih-i Âl-i Selçuk*, 12a.

94 O. Şaik, *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul, 1976, XVIII-XXI.

95 "Yavı Han'ın veziri vekili Kayı halkından... Kara-Hoca'nın oğlu Korkut Ata" (O. Şaik, *Dede Korkut*, XXIII-XXIV).

96 İşret meclisinin efsanevî patronu Cemşîd, Oğuz Han'ın altı oğlundan biridir (*Düstûrnâme*, 77).

97 Bkz. H. İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, 259-271.

98 Yazıcızâde, *Târih-i Âl-i Selçuk*, 14b.

99 F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969), 3-4.

100 F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 3.

101 F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 4.

102 Feridun, *Münşeât*, I, 150.

103 Bkz. "II. Murad", *MEB İA*, 603-604, (H. İnalcık).

104 J. Woods, "Timur's Genealogy", *Intellectual Studies on Islam*, yay. M.M. Mazaoui ve V.B. Moreen, Salt Lake City, 1990.

105 O. Şâik, buna dair literatürü toplamıştır, *Dede Korkut Hikâyeleri*, XLIV.

106 Paul Wittek's "De la Défaite d'Ankara à la prise de Constantinople", *Revue des Etudes Islamiques*, XII (1938), yeni baskı: Paul Wittek, *Le Formation de l'empire Ottoman*, yay. haz. V.L. Ménage, Londra, 1983, 291-304. Alman millî ideolojisinin P. Wittek'in yazılarına hâkim olduğu iddiasını, daha etraflı biçimde C. Heywood'un incelemelerinde buluyoruz. Gazi tezinin "*ideological determinism*" olarak reddi Osmanlı tarihi araştırıcıları arasında bir sıra yandaş bulmuştur, ölçülü bir yaklaşım için R.C. Jennings, "Some Thoughts on the Gazi-Thesis", *WZKM*, 27/85; benim "Ottoman Methods of Conquest"te ileri sürdüğüm görüşleri, özellikle *istimalet politikası*'nı tekrarlar, fetihte *'ahdnâme* ile teslim alma noktasını ve sultân unvanının hayli geç bir zamanda kullanıldığını belirtir; 1337 Bursa kitâbesinde *Sultânu'l-Guzât* unvanı, Orhan'ın sultânlık iddiasının ifadesi değildir (*sultânü'l-'ârifîn* gibi). Sadece *gazîler sultânı* demek istiyor. Öte yandan Osman ve Orhan'ın, çocuklarına *Sultân*, *Melik* adları vermeleri sultânlık arzularını yineler.

107 "Wittek'in ideolojik determinizmi ve tarihsel mukadderata olan inancı, ulusal ve ideolojik merkezlere vurgusu ve başarılı bir devlet kuruluşu için kültürel –ve bir dereceye kadar– ırksal saflığı önkoşul sayması, *Alman milliyetçiliğinin sağ kanadının geleneklerinin bir türevidir* ... Halbuki Osmanlı İmparatorluğu bir ulus devlet değil bir hânedan devletidir ve ideolojisinin esas amacı hânedanın egemenliğini meşrûlaştırmaktır."

108 "The Legend of Osman Gazi", *The Ottoman Emirate* (1300-1389), yay. E. Zachariadou, Rethymno, 1993, 67.

109 Bkz. "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, CCLXI (2007 Temmuz) ve "Osman I", *DVİA* (H. İnalcık).

110 Bkz. "Mehmed II" *MEB İA* (H. İnalcık); J.E. Woods, *The Aqquyunlu*, Salt Lake City 1999, 87; Akkoyunlu imparatorluğu, Doğu-Anadolu, İran ve Azerbaycan'ı içine alan güçlü bir devlet olup Uzun Hasan Osmanlı hükümdarı gibi *Pâdişah* unvanıyla anılıyordu. Fırat Nehri Osmanlı ve Akkoyunlu devletleri arasında sınır idi, bkz. Tihranî, *Kitab-i Diyarbakriyye*, yay. N. Lugal ve F. Sümer, I-II, Ankara, 1962-1964.

111 Akkoyunlular'ın resmi tarihi, Abu Bakr-ı Tihrani, *Kitâb-i Diyarbakriyye*, XVII.

112 Tihrânî, *Kitâb-i Diyarbakriyye*, II, 387, 397.

113 J.E. Woods, *The Aqquyunlu*, 179.

114 P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938, 11; ve J.E. Woods, *Aqquyunlu*, 173-182.

115 Şarabdâr Hamza'nın mektubu: J.E. Woods, *Aqquyunlu*, 179.

116 J.E. Woods, *Aqquyunlu*, 182.

117 Bkz. "Mehmed II", *MEB İA* (H. İnalcık).

118 Hasan b. Mahmud Bayatî, *Câm-i Cem-Ayîn*, (886/1481), yay. Ali Emîrî, İstanbul, H. 1331; W. Björkman, "Der Aufenhalt des Prinzen Cem in Agypten 1481-1482 und politische Bedeutung", *Z.V. Togan'a Armağan*, 71-76.

119 Ş.H. Akalın tarafından *Saltuknâme*, I-III, Ankara, 1988-1990, yayınlandı; iyi bir analiz F. Köprülü tarafından yapılmıştır: "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII (1943); I. Mélikoff, "Qui était Sarı Saltuk? Quelques remarques sur les manuscrits du Saltukname", *Studies in Ottoman History in Honor of Professor V.L. Ménage*, yay. haz. Colin Heywood ve Colin Imber, İstanbul, 1994, 231-238.

120 İlk kez P. Wittek, "Yazıjioghli Ali on the Christian Turks of Dobruja." *BSOAS*, XIV-3 (1952).

121 F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", 433.

122 F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", 433.

123 Bkz. P. Wittek, "Yazıjioghlu Ali."

124 F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", 437.

125 Bkz. H. İnalcık, "Osman" *D V İA*; "Alp" *MEB İA* (F. Köprülü).

126 Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, 'Âşıkpaşazâde ve Neşrî'den sonraki tüm Osmanlı tarihleri bu menkıbeyi tekrarlar.

127 F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", 440-442.

128 F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", 430-443; Köprülü, vaat ettiği monografiyi yayınlayamadı; şimdi bu önemli kaynak A.Y. Ocak tarafından esaslı bir araştırma konusu olmuştur: *Sarı Saltık, Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destânî Öncüsü*, Ankara, 2002; orada şimdiye dek yapılmış başlıca araştırmalar gözden geçirilmiştir, 1-17.

129 Bkz. H. İnalcık "Osman Gazi's Siege of Nicaea", *The Ottaman Emirate*, yay. E. Zachariadou, 77-98.

130 Rum-ili'nde Osmanlı öncesi yapılarla Osman döneminde zâviye ve türbeler hakkında bkz. M. Kiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Londra, 1990; *Aleviler; Kimlik ve Tarih*, yay. I. Engin ve F. Franz, Hamburg, 2000.

131 F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultâns*, I-II, Oxford 1928; A.Y. Ocak "XIII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan dinî etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) kültürü", *Belleten*, CCXIV (Aralık 1991), 661-673.

132 H. İnalcık, "How to Read Ashik Pasha-zâde's History", *Studies in Ottoman History in Honor of Prof. V.L. Ménage*, İstanbul, 1994.

133 Türkçe çevirisi: Tavakkoli Hasan, "İdrîs-i Bitlîsî'nin *Kanun-i Şehinşâhî*'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçe'ye Tercümesi", *İÜ EFDT*, no. 37; burada A. Akgündüz'ün aldığı metni (*Osmanlı'da Harem*, 49-53) işleyerek Türkçeleştirdik.

134 Mu'âşeret: dostluk, "bir arada yeme içme" (F. Steingass, *A Comprehensive Persian - English Dictionary*, New Delhi, 2008, s. 80).

135 Fâtih'in 'örfî devlet kanunlarına karşı II. Bayezid zamanında tepki görülmüştür: "Mehmed II" *MEB İA* (H. İnalcık).

136 Bkz. H. İnalcık, "Mehmed II", *MEB İA*.

137 The History of Mehmed the Conqueror (*Tarîh-i Abu'l-Feth*), yay. H. İnalcık ve R. Murphey, Chicago-Minnesota, 1978, "Introduction".

138 Korkud hakkında bkz. İ.H. Uzunçarşılı "Rodos şövalyeleri hakkında Antalya Valisi Korkud'a gönderilmiş bir mektup", *Belleten*; XVIII (1954) 347-355.

139 Hasan Çelebi Tezkiresi'nden naklen F. Köprülü, *MTM*, I, 38-39.

5 OSMANLI ŞÂİRLERİNDE İŞRET MECLİSİ
(Sayfa 227-269)

1 R. Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Ankara, 1998, 41-43.
2 R. Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler* (44-45), bu şâirlerin başlıcalarını İşretî, Fevrî, Taşlıcalı Yahya, Cinânî, Beyânî, Mustafa Alî olarak verir.
3 R. Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler*, 46-47.
4 Kısa biyografileri için bkz. R. Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler*, 59-78.
5 R. Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler*, 43.
6 Revânî, Seferihisarlıdır.
7 R. Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler*, 181; güneş, Doğu devletlerinde hükümdar sembolüdür.
8 R. Canım, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler*, 101-106.
9 V. Serdaroğlu, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Dîvanı*, İstanbul, 2007; O.Ş. Gökyay, "Zâtî", *Tarih ve Toplum*, CVII (1992), 330-334.
10 'Âşık Çelebi, *Meşâ'ir üş-şu'arâ*, 280a.
11 'Âşık Çelebi, *Meşâ'ir*, 63b.
12 'Âşık Çelebi, *Meşâ'ir*: Zatî; Serdaroğlu, 48.
13 Genelde içki meclisleri için bkz. V. Serdaroğlu, *Sosyal Hayatı Işığında Zâtî Divanı*, İstanbul, 2006, 379-404.
14 V. Serdaroğlu, *Zâtî Divanı*, 361-379.
15 C. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire; the Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton, 1986, 34-35.
16 Sultânın *sır kâtipliği* gibi yüksek kâtiplik mevkii için bkz. "Reîsülküttâb", *MEB İA* (H. İnalcık).
17 Bkz. s. 343-415 "Klasik Edebiyatta Patronaj ve Fuzulî" bölümü.
18 Eser 3006 beyitlik "ahlâk" üzerine bir mesnevîdir; bkz. M. Şeker, *Mevâ'id*, 40.
19 C. Fleischer, *Mustafa Âlî*, 38.
20 Eser hakkında bkz. Kâtib Çelebi, *Kaşf*, II, 1914.
21 Bkz. H. İnalcık, "Adâletnâmeler", *TTK Belgeler*, II-3-4 (1965).
22 Metin M. Arslan tarafından yayınlandı: *Sûrnâmeler*, Ankara, 1999, 335-624.
23 "Nişancı olsa lâyık ol kulundur Dergâh-i 'Âlî'de, asla iltifât ve ihsan buyurmadılar" (M. Şükrü, *Mevâ'id* yayını, "Önsöz", 21).
24 Yakınlarda yapılan bir yayını: M. Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Meva'idü'n-Nefais fi Kava'idi'l-Mecalis*, Ankara, 1997, 27-28.
25 A.S. Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul, 1958, 51-53.
26 M. Şeker; Gelibolulu *Mustafa Âli ve Meva'id*, "Önsöz", 42.
27 *Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis*, önce Cavid Baysun tarafından tıpkıbasım (İstanbul, 1956), yayınlanmıştır; M. Şeker ise eseri analitik bir girişle yayınladı (*Gelibolulu Mustafa Âli ve Meva'id*) Ankara, 1997.
28 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 85. fasıl.
29 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 88. fasıl.
30 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 89. fasıl.
31 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 99. fasıl.
32 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 97. fasıl.
33 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 102. fasıl.

34 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 101. fasıl.
35 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 46. fasıl.
36 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 47. fasıl.
37 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 48 ve 49. fasıllar.
38 *Dâfi'il-Gumûm ve Râfi'il-Humûm;* kütüphanelerde birçok nüshası vardır (meselâ Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Ef. 3629).
39 *İfrât-i Keyf:* 17. fasıl; krş. V. Serdaroğlu, *Zâtî Divanı*, 384-392.
40 İleride, s. 267'de kahvehâneler bölümüne bkz.
41 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 100. fasıl.
42 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 338.
43 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 339-340.
44 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 339-340.
45 Osmanlı edebiyatında, özellikle esir satın almak için bir rehber gibi *kıyâfetnâme, zenânnâme, hubânnâme* gibi risâleler yazılmıştır.
46 'Âlî burada Şehrengizlere konu olan ünlü mahbûbların nasıl dile düştüğünü anlatmakta.
47 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, fasıl 44: "Kadın ve İçoğlanları".
48 1330'larda Anadolu'yu gezen Arap seyyâhı İbn Battuta (II, 480, 487), Anadolu hâtunları hakkında şöyle söyler: "Onlar yüzlerini örtmez, bu memlekette kadınlara saygı gösterilir, hatta onları erkeklerden daha muhterem tutarlar. Baş Hatun kendi eliyle yolculara kımız sunar, bu özel bir saygı ifadesidir."
49 Sürek avları, Orta Asya göçebe kavimleri için hayatî önem taşıyordu: Av, savaş taktik deneyimlerine fırsat verdiği gibi orduya yiyecek sağlardı, I. Murad, Edirne'den Kosova'ya gidinceye kadar yolda sık sık avlanmalara baş vurmuştur. Murad'ın yüzlerce av köpeği yabancıların merakını çekmiştir.
50 *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 16. fasıl.
51 'Âlî, geyik-âhû avı dolayısıyla sözü haremde güzel avlamaya getirir ve "câriye ve külhânî veya dellâk" ile birleşmenin zevkini anar (Metin, 293).
52 *Osmanlı Uygarlığı*, II, yay. H. İnalcık ve G. Renda, İstanbul, 2003, 912-913.
53 71. fasıl. Kahvehâneler için ayrıca şu gözlemler ilginçtir: Lûtfi Paşa, *Âsafnâme*; Peçevî (Peçuyî) Tarihi ve Hezârfen Hüseyin, *Telhîsü'l-Beyan*, S. İlgürel yay. Ankara, 1998, 274.
54 "Ehl-i hiref beyânında", *Mevâidü'n-Nefâ'is*, 22. fasıl, 305-306.
55 Osmanlı bütçeleri üzerinde *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, yay. H. İnalcık with D. Quartaert, Cambridge, 1994; Türkçe çeviri: H. Berktay, İstanbul, 2000, 117-131.

6 OSMANLI SARAYINDA İŞRET MECLİSİ
(Sayfa 271-303)

1 Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venedik, 1983, 171.
2 Bkz. M. Halil, *Düstûr-nâme*, İstanbul, 1929; P. Lemerle, oradaki bilgileri Bizans ve Latin kaynaklarıyla karşılaştırmış ve olağanüstü derecede belgelere dayandırılmış bir kaynak olduğunu göstermiştir: *l'Emirat d'Aydın, Byzance et l'Occident : recherches sur "La geste d'Umur pacha"*, Paris, 1957; karş. H. İnalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen*, IX (1985), 179-217.

3 M. Halil, *Düstûrnâme*, 60.

4 Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", 426, not. 4.

5 Şu'ârâ çevreleri ve meclisler üzerinde bkz. H. İpekten, *Türk Edebiyatında Edebi Muhitler, XV-XVI. Asırlar*, İstanbul, 1996; İ. Pala, *Şiirler, Şairler ve Meclisler*, İstanbul, 1997; A.A. Şentürk, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul, 2002; G. Kut, "Divan Edebiyatında Bezm: Âlât-i Bezm, Âdâb-i Sohbet", *Osmanlı*, IX. 616-629; R. Canım, *Türk Edebiyatında Sakinâmeler ve İşretnâme*, Ankara, 1998.

6 W.G. Andrews, *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry*, Seattle, 1985; Türkçe çeviri, T. Güney, *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*, İstanbul, 2000, 175-212.

7 V.J. Scattergood ve J.W. Sherborne (yay. haz.), *English Court Culture in the Later Middle Ages*, Londra, 1983.

8 "Yak hafta az razm ba-bazm pardâht", (*İbn Bibî Muhtasar*: Maşkur yay., 53).

9 *Gazavâtnâme* (Neşrî, I, 216).

10 Neşrî, I, 288, bu ifadeler aslında şâir Ahmedî'ye aittir (bkz. s. 101-109).

11 A. Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul, 1980, "Sâkînâmeler": 117-123; sâkînâmeler üzerinde bir özet: *Aynî, Sâkînâme*, yay. haz. Arslan, İstanbul, 1983, "Giriş": 13-50.

12 Yarshater, "The Theme of Wine-Drinking and the Concept of the Beloved in Early Persian Poetry", *Studia Islamica*, XIII (1960); saray kültürü hakkında bkz. *Osmanlı Uygarlığı*, yay. Halil İnalcık ve Günsel Renda, I, Ankara, 2003; S.P. Stetekevych, "Intoxication and Immorality: Wine and Associated Imagery in al-Ma'rri's Garden", yay. J.W. Wright, Jr. ve E.K. Rowson, *Homoeroticism in Classical Arabic Literature*, New York, 1997, 210-232.

13 Şarap için bkz. "Hamr", *MEB İA*; "Khamriyya" EI (J.E. Bencheikh); *Has-Bağçe* üzerinde bkz. S.H. Eldem, *Türk Bahçeleri*, İstanbul, 1978; N. Atasoy, *Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul, 2002, orada yayınlanan minyatürler; E. Macdougall ve R. Ettinghausen, yay., *The Islamic Garden, Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture*, IV, Dumbarton Oaks, 1976; Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the fifteenth and sixteenth Centuries*, Cambridge, 1991; sarayda bir *şükûfeci-başı* emrinde *şükûfeciler* vardı; çiçek hakkında: *Takvîm, British Library*, yazma Or. 6851; bahçe aşkı, işret meclisi ve Osmanlı şiiri üzerinde bkz. "Gazelin Ekolojisi": W.G. Andrews, *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, çev. T. Güney, İstanbul, 2000, 175-212; B. Ayvazoğlu, "Gül", *Türkler*, yay. H.C. Güzel ve K. Çiçek, Ankara, 2002, 856-870; G. Kut, "Meyve Bahçesi", *JTS*, XXIX (2005), 201-256.

14 S.H. Eldem, *Köşkler ve Kasrlar*, I-II, İstanbul, 1970; G. Necipoğlu, "The Subarban Lanscape of Sixteenth Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture", yay. Petriccioli, *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires*, Leiden, 1997.

15 İbn-i Bîbî, *Al-Evâmiri'l-'Alâiyye*, tıpkıbasım, yay. haz. A.S. Erzi, Ankara, 1956, 459-461; H. İlaydın, "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı", 766'da Dehhânî'nin I. Alâddin (1220-1237) döneminde geldiğini ileri sürüyor.

16 Esterâbâdî, *Bazm u Razm*, 396.

17 Fuzûlî, *Sâkînâme* adlı Farsça mesnevîsinde (*Divan-ı Farsî*, 674-712) bu gibi gece şarap ve saz toplantılarını gerçekçi biçimde tasvir eder. Bu toplantılarda her derdi unutturan "ateş-mizac" şarap içilir, ney, tef, çeng, ud, tanbur ve kanun eşliğinde "peri-çehre" bir mutribin şarkılarıyla insan kederini ve şan şöhret kaygısını unutur. "Meddâh-i

Peygamber" Fuzûlî, bir yandan da, bu meclisleri kuşkusuz özlüyordu; galiba içkiye düşkün Bagdad Valisi Üveys Paşa'nın işret meclislerine katılmıştır.

18 *Gazavâtnâme*, (Neşrî, I, 306).

19 *Menâkibnâme* (Neşrî, II, 430).

20 "...gâyet mertebede 'ayyâş ve nihâyet derecede evbâş, hoş-tab' nâzik-nihâd" (Sehi, 94), karş. H. İnalcık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara, 1954, 59.

21 Beşîr Çelebi, *Tevarih-i Âl-i Osman*, yay. İ.H. Ertaylan, İstanbul, 1946.

22 Saray hakkında İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1945, oradaki Bibliyografya; II. Mahmud dönemi için bir göz tanığı zengin bir kaynak: Hızır İlyas Ağa, *Letâ'if-i Enderûn*, İstanbul, 1276 H., modern Türkçesi C. Kayra, İstanbul, 1987; Ottoviano Bono, *Il Seraglio del Gransignore* (1608), yay. haz. Berchet, Venedik, 1865; Hezarfen Hüseyin, *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman*, hazırl. S. İlgürel, Ankara, 1998, 56-72; B. Miller, *Beyond the Sublime Porte: the Grand Seraglio of Istanbul*, New Haven, 1931, 77-82, 93, 207-248 (Sûr'lar); K. Dilinger, *Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniells im 15 und 16 jahrhundert*, München, 1917; L.P. Pierce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford, 1993; Saray halkı üzerinde yüzlerce defter *müşâhere-hôrân* defterleri mevcuttur; bunlar Kâmil Kepeci tasnifinde tespit olunmuştur, ayrıca bkz. TKS arşivi katalogu; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara, 1992; Harem için H. 973 tarihli Kızlarağasına ait bir defter TKS Arşivi, no. D. 7194.

23 Y. Çetindağ, "Kültür, Sanat ve Edebiyat açısından Timurlu-Osmanlı İlişkileri", *Folklor/Edebiyat*, VIII-32 (2002), 159-170.

24 *Enderûn*'da Seferli Odasında musikî erbâbı içoğlanları hakkında bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, Ankara 1945; Santûrî Ali Ufkî (Albert Bobowski) (öl. 1675), sarayda iç oğlanlarından musikîşinasların özel bir musikî odasında (*kuğuş*) nasıl yetiştirildiğini anlatır: Albertus Bobowius ya da Santûrî Ali Ufki Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam*, İstanbul, 2000, 74-84; *sûrnâme* şenliklerinin ayrıntıları için M. Arslan, *Sûrnâmeler*, Ankara, 1999, 117-315.

25 Çelebi Mehmed, "musâhibleriyle 'ayş u nûşa ve zevke meşgûl olup *temâşâya* mukayyed oldular." (Ahmedî, *Menâkibnâme*: Neşrî, II, 430); I. İbrahim'in işret meclisinden söz eden Nâimâ (IV. 297), gece "rakkâs" ve "hayâl-i zıll" ve "âlât-i lehv" ile sabaha kadar 'iş ü 'işretteki eğlencelere dokunur; has-bağçede *temâşâ* için *Letâ'if*'lerden Lami'î Çelebi, Zâtî ve Deli Birâder Gazâlî'nin *Letâ'ifnâme*'leri ünlüdür; bu konuda bkz. *Metin And'a Armağan*, haz. S. Koz, İstanbul, 2007, Bibliyografya, 19-55.

26 'Âlî, *Mevâ'idü'n-Nefâis*, yay. M. Şeker, 346.

27 Paris Louvre Müzesi, *Art Islamique* seksiyonu, MAD 690; L.P. Peirce, "Seniority, Sexuality, and Social Order: The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Society", yay. M. Zilfi, *The Politics of Piety*, Minneapolis, 1988; karş. M. Rocke, *Forbidden Friendships, Homosexuality and Male Culture in Renaissance Florence*, New York, 1996; E. Baer, "The Picture of the Beloved", *Journal of Turkish Studies*, XXVI-1 (2002), 53-59; W.G. Andrews ve M. Kalpaklı, *The Age of Beloveds;* Durham ve Londra, 2005.

28 *Mühimme*, XVI, 54, vesika 106.

29 Selânikî, DTCF yazmaları, 68a.

30 Ç. Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem, Haremin İçyüzü*, İstanbul, 1959, 12.

31 Ç. Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem*,14.

32 Ç. Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem*, 15.

33 *Halvet*'e ait bir not: Kömürcüyan, 121.

34 Ç. Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem*, 140-142.

35 Bkz. Nedîm üzerinde, ileride s. 213 vd. "Nedim."
36 "Description du Serail du Grand Seigneur" adlı eseri, *Bibliothèque Nationale*, Ms. Fr. Ancien fonds 6123.
37 Renkli bir kopyasını Metin And yayınladı: "Çarşı Ressamlarının Gözüyle Harem", *Antik Dekor*, C (2007), 218-219; değerli dostum Metin And, izin vermek lûtfunda bulunmuştur.
38 C. Le Bruyn, *Voyage au Levant*, Delft, 1700.
39 *Evliya Çelebi*, II, 57.
40 Haremin, sultânın hayatında ve politikada rolü üzerinde bkz. L. Peirce, *The Imperial Harem*.
41 Bir pâdişahın günlük hayatı üzerinde *Tarîh-i 'Atâ*, ve Hızır İlyas Ağa, *Letâ'if-i Enderûn*, İstanbul, H. 1276.
42 Ayrıntılar: H. İlyas, *Letâ'if-i Enderûn*; bu alanda Metin And'ın eserleri ve *Sûrnâme*'lere bkz.
43 *Silâhdar Tarihi*, I, İstanbul, 1928, 559.
44 Esterâbâdî, *Bazm u Razm, 20*.
45 Eretna tahtını ele geçirmek için Burhâneddîn'in entrikaları satırlar arasında görülür: Esterâbâdî, *Bazm u Razm*, 87 vd.
46 H. Hüsameddîn, *Amasya Tarihi*, III, 172.
47 Evliyâ, *Ayıntab*, IX, 180.
48 bkz. *Nevrûz üzerinde Sempozyum*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.
49 A. Gölpınarlı, "Burgazî ve 'Fütüvvet-nâme'si", *İÜ-İFM*, XV (1953-1954), 75-153, yazılış tarihi için bkz. 78-79; Burgazî bu kuralların Türk halkınca bilinmesini gerekli gördüğünden "bilmemekden bilmek yeğrekdir, onun için Türk dilince yazdım ... bu Rum-eli (Anadolu) kavmi Türk dilini bilirler, biz dahi Türk dilince beyan kıldık" der.
50 Osmanlı sultânlarının sefâhat ve kötü âdetlerini yakından gören Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, İngilizce çevirisi, H.J. Magoulias, Detroit, 1938, XXV, 219; X XIX, 5, XXX, 31; XI., 6,7; XLIV, 6.
51 Âşıkpaşazâde, 147; Anonimler'in, Giese neşrine göre popüler yayını, N. Azamat, *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1992, 34 (orada "Ali Paşa zerrak kişi idi" cümlesinde "zerrak", "zevvâk" (zevk u safâya düşkün) olacak.
52 Âşıkpaşazâde, 63. Bâb; Neşrî, I, 332; Anonimler.
53 *Bâbür Dîvânı*, yay. haz. Dr. B. Yücel, Ankara, 1995, *bâde, 'işret, şarâb, sohbet* için bkz. "*Sözlük.*"
54 *Baburnâme, "Babur'un Hatıratı"*, yay. haz. R. Rahmeti Arat, Ankara, 2000, 502-504.

7 LÂLE DEVRİ
(Sayfa 305-341)

1 Bu konuda Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu'nun *Nedîm* adlı eseri (Ankara, 1988); *Nedîm Dîvânı*, haz. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1951, hocamız Gölpınarlı'nın "Önsöz"de analizi I-XXXIX.
2 Mazıoğlu, 18; Fransa'dan getirtilen planlar için bkz. H. İnalcık, *Osmanlı Uygarlığı*, II. "Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi", 1086.
3 Esin Atıl, *Levni ve Sûrnâme, Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, İstanbul, 1999; özellikle "Çağın sanatsal üretimi": 12-37.

4 Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesinin sadeleştirilmiş bir yayını: *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri*, yay. haz. Şevket Rado, 2. basım, İstanbul, 2008.
5 A. Refik, *Lâle Devri*, İstanbul, 1932, 29.
6 A. Refik, *Lâle Devri*, 29.
7 A. Refik, *Lâle Devri*, 30.
8 A. Refik, *Lâle Devri*, 41.
9 A. Refik, *Lâle Devri*, 44.
10 A. Refik, *Lâle Devri*, 51: Osmanlı Arşivi, *Teşrîfat Defteri*'nden.
11 Jean-Baptiste Vanmour, *Recueil de cent estampes représentant differentes nations du Levant*, Paris, 1712.
12 A. Refik, *Lâle Devri*, 73.
13 A. Refik, *Lâle Devri*, 74-75.
14 M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı (1730)*, İstanbul, 1958, 125; *Abdi Tarihi*, yay. haz. F.R. Unat, Ankara, 1943.
15 M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı*, 125.
16 M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı*, 149.
17 İbrahim Paşa'nın mal varlığı "on iki bin kiselik zolata ve dört bin sandık altın .... ayrıca on iki sandık altın", M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı*, 151.
18 M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı*, 115.
19 Bu olaylar için M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı*, 165-166.
29 M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı*, 170, 180.
21 M. Aktepe, *Patrona Halil İsyanı*, 172-174.
22 Hızır İlyâs Ağa, *Tarih-i Enderûn – Letâ'f-i Enderûn*, İstanbul, 1857, çev. C. Kayra, İstanbul, 1987, sultâna yakın bir saray adamının günlük olayları tevcih ve teşrîfat hakkında alaycı bir üslûp ile anılarını içerir.
23 1381'de Yenişehir Sarayı'nda verilen büyük düğün hakkında bkz. H. İnalcık, "Murad I", *DV İA*.
24 TKS, Hazînc no. 1793, musikî âletlerini ayrı ayrı resimleriyle tasvîr eden eserde her âletin "meclis-i şevk u tarab"da özelliğini belirtilir. Eserde Sultân Mahmud döneminde elçilikle Fransa'da bulunan Said Efendi'nin (sonra sadrazam) getirdiği "*Frengî klavseng*" resim edilmiş, keza "Frengi nay", gitar, ve "olyon" (*olio*) resmedilmiştir. "Erganûn-i mehîbü'l-sadâ" keza Avrupa'dan gelmiş bir âlet olup III. Selim döneminde sarayda çalınıyordu (E. Aracı, *Donizetti Paşa*, İstanbul, 2006, 56). Geleneksel Doğulu sazlara gelince, bunlar *tanbur, ayaklı keman, keman, bozok, sandur, kanun, 'ûd, çeng*'dir. Üfleme sazlardan *düdük, frengi nay, zurna, çığırtma ve nefîr* keza tasvir edilmiştir. Vurgu sazı *dünbelek* de, *kemân-i Kıptî* ve *kemân-i 'Arabî* veya kemançe tasvirleri sona bırakılmıştır. Her sazın kolunda makamların yeri gösterilmiştir. Meselâ, kemanda gövdeye en yakın yer "tiz nevâ" sesi verir. *'Ûd*'u tasvîr ederken "yirmi dört perde ve yirmi dört edvardan ibârettir" diye över.
25 E. Aracı, *Donizetti Paşa*, İstanbul, 2006, 59.

8 KLASİK EDEBİYATTA PATRONAJ VE FUZÛLÎ (Sayfa 343-415)

1 Bkz. H. İnalcık, "Comments on Sultânism; Max Weber's Typification of Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, Princeton, 1992, 1-22.
2 Yalnız Doğu'da değil, Avrupalı hükümdarlar karşısında da üstünlük iddiasında bulunan Muhteşem Süleyman'ın İmparator Şarlken'a karşı siyasî rekabeti ve Avrupalı

artistler üzerinde patronajı hakkında bkz. G. Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Ottoman Habsburg-Papal Rivalry", *The Art Bulletin*, LXXI (1989 Eylül), 401-427.

3 Şimdi özellikle bkz. L. Jardine, *Worldly Goods: A New History of the Renaissance*, Baltimore, 1996; M. Hollingsworth, *Patronge in the Renaissance Italy: From 1400 to the Early Years of the Renaissance*, New York, 1996.

4 M.E. Subtelny, bkz. aşağıda not 6.

5 Osmanlı klasik dönem sanatının doğuşu üzerinde A. Kuran, M. Rogers, N. Atasoy'ın bildirileri, özellikle G. Necipoğlu, "A Kanun for the State, A Canon for the Arts...": *Soliman Le Magnifique et son temps*, yay. G. Veinstein, Paris, 1992, 195-216.

6 Bu konuda Timurîler devri üzerinde yukarıda Timur ve Baykara fasılları; Herat ve Câmî üzerinde üstad Z.V. Togan ve H. Ritter'in İslâm Ansiklopedisi'ndeki makaleleri, III, 15-20 ve V, 429-442; ihmal edilmemeli. Ayrıca, E. Yarshater, "Persian Poetry in the Timurid and Safavid Periods", *Cambridge History of Iran*, VI, yay. baz. P. Jackson ve L. Lockhart, Cambridge, 1986, 965-994; M. Subtelny, "A Taste for the Timurid Period: The Persian Poetry of the Late Timurid Period", *ZDMG*, CXXXVI (1986), 56-79; İran ve Orta Asya saraylarında sanat için patronajın önemi hakkında özellikle, M. Subtelny, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids", *IJMES*, XX (1988), 479-505; L. Golombek ve M. Subtelny (yay. haz.), *Timurid Art and Culture, Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*, Leiden, 1992; ana dili Azerî (Türkmen) Türkçesi olan büyük İslâm musikî nazariyatçısı şâir, hattât Abdülkâdir Marâgî'nin Türkçe şiir parçaları hakkında bkz. Gönül A. Tekin, "Timur Devrine ait iki Türkçe şiir", *Harvard Ukrainian Studies*, III/IV (1979-1980), 850-867; Timur'un Türkçe şiirle ilgilendiği hakkında a.g.m. 866; son kez E. Ökten, "Câmî", yayınlanmamış doktora tezi, Chicago, 2007.

7 B.F. Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge, 1989.

8 Tebriz'den sürülenlerin bir listesi için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defteri", *Belgeler*, XI, 15 (1986), 24-65 ve yukarıda TKSA'dan yayınladığımız belge.

9 Fâtih Sultân Mehmed, Semerkand'da Alaeddin Ali Kuşcu'yu İstanbul'a çağırdığında o seçtiği iki yüz kadar Orta Asyalı ve İranlı âlimi yanında getirdi (Taşköprîzâde, *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye tercümesi*, Mecdi, İstanbul, H. 1269, s. 183).

10 Bursa terekelerine göre yaptığım bir araştırma, ("XV. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İÜ İFM*, XV (1953-1954), 51-57), bu zengin ticaret şehrinde dahi en zengin sınıfın serveti arazi rantına dayanan "askerî" sınıf olduğunu göstermiştir; Orta Asya'da aynı durum kanıtlanmıştır, bkz. M.E. Subtelny, "Art and Politics in Early 16th Century Central Asia", *Central Asiatic Journal* XXVII/1-2 (1983).

11 *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*'de ulemâdan sonra tarikat meşâyihinin biyografileri ayrı bir kategori olarak verilmiştir.

12 O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul,1987; K. Erdmann, *Orientleppiche: 16.-19. Jahrhundert*, Hannover, 1966; Saray halı motiflerinin halk dokumalarında kullanılışı hakkında bkz. B.B. Acar, *Kilim, Zili, Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları*, İstanbul, 1982; J. Raby "Court and Export", *Oriental Carpets and Textile Studies, II: Halı*, yay. haz. R. Pinner ve W.B. Denny, Londra, 1986, 177-188; W.B. Denny "The Origin and Development of Ottoman Court Carpets", *Oriental Carpets and Textile Studies, II: Halı*, 243-260. M. Fuad Köprülüzade (Köprülü), *Milli Edebiyat Cereyanının ilk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türki-i Basit*, İstanbul, 1928 ve şu önemli araştırma; F. Çağman ve S. Tanındı, "Osmanlı-Safavî İlişkileri çerçevesinde Topkapı Sarayı Müzesi Resimli El-Yazmalarına Bakış", *Oktay Aslanapa Armağanı*, İstanbul, 1996,

37-76; Türk halk edebiyatının devamlılığı için bkz. M. Çavuşoğlu, "Fâtih Sultân Mehmed devrine kadar Osmanlı-Türk Edebi Mahsullerinde Muhtevanın Tekâmülü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, II-2 (1982), 31-43.

13 Fâtih Sultân Mehmed'in Manisa'da şehzâdeliğinde hocaları ünlü fıkıh âlimi Molla Hüsrev ve münşî nişancı İbrahim, askerlik-idare işlerinde lalası Zaganos Paşa idi.

14 Şâir pâdişahların bir listesi ve şiir örnekleri için bkz. Tayyâr-zâde Atâ, *Atâ Tarihi*, I, İstanbul, 1291/1874; keza Şehrî-zâde Mehmed Sa'îd, *Mahzenu's-Safâ ve Kunz-i Dürer*, yazma nüsha, Atatürk Kitaplığı, İstanbul, Muallim Cevdet yazmaları no. D. 74; "Şehnâmeci Ta'lîkî-zâdeye göre Osmanlı Pâdişahlarının Şâirlikleri"; yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989.

15 "Kütüb-i mezbûre-i muharrere .... makbûle ve mu'tebere olmak, hüsn-i nazar-i pâdişâh-i dûrbîn ile manzûr .... olmağa mevkûfdur" (Mecdî, *Şakâyik-i Nu'mâniyye Tercümesi* (995 H.), İstanbul 1269 H., 12-13.

16 H. İnalcık, "The Rûznâmce Registers of the Kadıaskers of Rumili...", *Essays in Ottoman History*, İstanbul, 1998, 125-154.

17 H. İnalcık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelat", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980).

18 Şiir yazmış, *dîvân* düzenlemiş sultân şâirler için bkz. Tayyazzâde Ahmed Atâ, *Tarih-i 'Atâ*, I-V, İstanbul, 1292-1293 H.

19 *Latîfî*, Cevdet yay. 60.

20 H. İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul, 1996, 21.

21 Bkz. "Murad II", *MEB İA* (H. İnalcık).

22 Paris, Bibliothèque Nationale, A.F. Turc 274; Tezhipli muhteşem bir cilt.

23 Fâtih Galata'da Floransalıların bir bayram ziyafetine katılmış; K.E. Kürkçüoğlu, *Fâtih'in Şiirleri*, Ankara, 1946.

24 Krş. A. Aymutlu, *Fâtih ve Şiirleri*, İstanbul, 1992; A.S. Levend, *Fâtih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı*, Ankara, 1953; H. Yücebaş, *Şâir Padişahlar*, İstanbul, 1960.

25 Dehhânî'nin I. Alâeddîn (1220-1237) döneminde Anadolu'ya geldiği tezi için H. İlaydın, "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı" 774; Dehhânî hakkında bkz. H. İlaydın, *a.g.m.*, 765-775.

26 Şimdi bkz. J. Rogers, "Centralization and Timurid Creativity", *Oriento Moderno*, N.S. XV(LXXVI), 533-550.

27 Bkz. M. Subtelny, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids", "Timurlular Rönesansı" tanımlamasına karşı bkz. J. Aubin, "Le mécénat timouride à chiraz", *Studia Islamica*, VIII (1957); Osmanlılarda *soyurgal* karşılığı *temliknâme* olup Osmanlı patronlarının zenginlik kaynağı da çoğu kez vakfa çevirdikleri arazi temlîklerinden geliyordu.

28 M. Subtelny, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids", 490-492.

29 M. Çavuşoğlu, "Kanuni Devrinin sonuna kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerinde Notlar", *Atsız Armağanı*, İstanbul, 1976; H. Sohrweide, "Dichter und Gelehrten aus den Osten im Osmanischen Reich", *Der Islam*, XXLVI (1970), 263-302.

30 *Tezkire, Heşt Bihişt*, yay. G. Kut, Cambridge, 1978, 97.

31 *Tezkire*, 207-208; *The History of Mehmed the Conqueror*, yay. H. İnalcık ve R. Murphey, Minneapolis, 1978.

32 Bkz. M. Çavuşoğlu, "Kanuni Devrinin sonuna kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerinde Notlar", 75-90.

33 Böyle bir araştırmaya örnek olarak bkz. Gönül Alpay, "Yûsuf Emîrî'nin Beng ü Çagır adlı Münazarası", *TDAY-B*, 1972, 103-125.

34 Bkz. "Mehmed II", (H. İnalcık) *MEB İA.*

35 A.N. Tarlan, *Şeyhî Dîvânını Tetkik*, İstanbul, 1964; Çavuşoğlu'na göre ("Fâtih Mehmed Devrine kadar Osmanlı Türk Edebi Mahsullerinde Muhtevanın Tekamülü", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, XI-2 (1982) 43) "İrankârî" şiir çığırını Şeyhî açmış.

36 Fâtih döneminde şâirlerin Acem karşısında kendine güvenle yeni aşama oluşturduğu hakkında bkz. M. Çavuşoğlu, "Fâtih Mehmed Devrine kadar Osmanlı Türk Edebi Mahsullerinde Muhtevanın Tekamülü", 31-32. Bu eşitlik, hatta üstünlük bilinci ilkin Orta Asya'da kuvvetli belirmiştir, bkz. A.E. Bodrogligeti, "Klasik Orta Asya Türk Edebiyatı" *Toplumsal Tarih*, LIV (1992 Haziran), 57. H. İlaydın, "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı", *Türk Dili*, CCLXXVII (Ekim 1974), 765-774; "Divan Edebiyatı" DV İA, (Ö.F. Akün), 389-428. 'Âşık Çelebi'ye göre, (278a) mesnevîde Şeyhî, kasîdede Ahmed Paşa ve gazelde Necâtî kendilerinden önce gelenleri unutturmuşlardır.

37 Kasîde hakkında son zamanlarde esaslı bir eser yayınlanmıştır: *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa*, I. Classical Traditions and Modern Meanings, yay. haz. S. Sperl ve C. Shackle, Leiden, 1996; eserde kasîde ve patronaj için bkz. S.P. Stetkevych, 35-64; M. Glünz, 183-204; yayınlardan beni haberdar eden değerli edebiyat tarihçilerimiz Prof. Günay Kut ve Dr. Mehmet Kalpaklı'ya hurada teşekkürü borç bilirim.

38 Osmanlı şiirinde patronaj konusu W.G. Andrews'in basılmamış doktora tezinde ayrı bir bölüm halinde incelenmiştir. Andrews, Latîfî'nin ilkin dünya görüşünü (Weltanschaung) tespit edip eleştirilerini bu çerçevede inceleme denemesinde bulunmuş. Latîfî, Prof. Andrews'e göre (Tez, 3, 55, 103) maddî ve manevî değerler arasında bir denge ister ve zamanında maddiyata önem verildiğinden yakınır. Prof. Andrews Osmanlı şâirinin davranış ve ölçütlerini (standard) tespit ile Osmanlı şiirini analiz ve değerlendirmede yeni bir metod denemesinde bulunmuştur. Sonuçta Osmanlı şiirinin İran örneklerinin bir taklîdinden başka bir şey olmadığı düşüncesinde olan eski ve yeni araştırıcıları uyarmaktadır.

39 İbn-i Bîbî'den Yazıcızâde, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, TSK nüshası, Revan 1390, 78-81, 137.

40 Mecdi, *Şakâ'yik-i Nu'mâniyye*, 198-199, şu'arâ çevreleri üzerinde bkz. H. İpekten, "Türk Edebiyatında Edebi Muhitler, XV-XVI. Asırlar" İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, doçentlik tezi, 1969.

41 Ö.L. Barkan, "954-955 (1547-1548) Malî Yılına ait bir Osmanlı Bütçesi", *İÜ İFM.*, XIX-1/4, 307.

42 *Hünernâme*, 43; eser Zekeriya Eroğlu tarafından yayına hazırlanmaktadır.

43 Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, yay. İbrahim Kutluk, I, Ankara, 1978, 422.

44 Din adamlarına verilen aylığa *vazîfe, cihet* veya *idrâr* denir.

45 Bu genel yaklaşım, özellikle XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl'da devlet idaresindeki bozuklukları düzeltmek için yazılan *nasîhatnâme* ve lâyihalarda, Selânikî, 'Âlî gibi bağımsız müverrihlerde açıkça ifade edilmiştir. *Nasîhatnâme* tipindeki eserlerden en tanınmışı: Koçi Bey Risâlesi, yay. A.K. Aksüt, İstanbul, 1925.

46 Onun Bursa'ya sürüldükten sonra da, Bursa hamamlarından birinde bir tellâki satın almak için uğraştığını gösteren bir mahkeme sicilini yayınladık. "Bursa Sicillerinden Seçmeler", *TTK Belgeler*, X-14 (1980-81), XIII-17 (1998), XV-19 (1993).

47 Korkud hakkında bkz İ.H. Uzunçarşılı, "II. Bayezid'in oğullarından Sultân Korkud", *Belleten*, CXX (1966), 539-601.

48 Onun bir gulâmı adına yazdığı açık saçık *Dâfi'ül-Gumûm ve Râfi'ül-Humûm* adlı eseri ün kazanmıştır.

49 *Farsça Divan*, 7: "Sohbat-i Salatîn sarmâye-i hasad-ast ve naş'a-i şarâb mûcib-i azâb-i abad-ast ve musâhabat-i nudamâ mâni'-i halwat-i hayâl-ast."

50 *Farisî Divan*, 8.

51 *Türkçe Divan*, Mukatta'ât, no. XLII, 496.

52 *Türkçe Divan*, Mukatta'ât, no. XXXV, 493.

53 *Türkçe Divan*, Mukatta'ât, no. XL, 495.

54 Mesîhî Divanı, haz. Mine Mengi, Ankara, 1995; onun mektupları (*Mesîhî Münşe'âtı*, Süleymaniye Küt., Es'ad Efendi no. 3351) ilginçtir; Necib Asım'ın yüzyılın başında yazdığı şu yazı da konumuzla ilgilidir: "Mesîhî Dîvânı: Dîvânlarımızdan Tarihçe Nasıl İstifade Edilir", *TOEM*, I, 300-308.

55 Bkz. S.A. Bonebakker, *Materials for the History of Arabic Rhetorik: From the Hilyat al-Muhadara of Hatımi*, Supplemento, n.4, agli ANNALI: c. XXXV (1975), fascicolo 3, Napoli, 1975; Abdalqadir al-Jurjânî, *Asâr al-Balâgha*, yay. haz. H. Ritter, İstanbul, 1954; Fâtih adına yazılmış *Miftâhu'l-Ferec*, mukaddimesinde "Ar-Risâletü'l-'acîbe fi's-Sanayi' ve'l-Beda'ir"; Osmanlı şiiri üzerinde sanâyi'-i şi'riyye analizi, şerh-i mütûn için bkz. A.N. Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara, 1985; A. Çalışkan, *Fuzuli'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Ankara, 1992; T. Üzgör, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul, 1983: dîvân mukaddimelerinde Fuzûlî, şiir sanatlarına ait "fünûn"u etrafıyla incelediğini övünerek anlatır, Şiir'in bir ilim ve fen konusu olarak önemi hakkında Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'i ile (Erzurum, 1995, 1-2) Fuzûlî'nin Türkçe ve Farsça divanları mukaddimelerini karşılaştır.

56 *Türkçe Divan*, yay. K. Akyüz vd., Ankara, 1958, 6-7; *Farsca Divan*, yay. Hasibe Mazıoğlu, Ankara, 1-16.

57 *Farsça Divan*, 6, 9.

58 "Man az iklîm-i Arab Hayretî az mulk-i Acem."

59 M. Çavuşoğlu ve Ali Tanyeri, *Hayreti Divanı*, İstanbul, 1981. Pâdişah'tan câ'ize alan ve meclis-i işretten eksik olmayan saray şâirlerinin dünyevî sanatına karşı sûfî şâirlerin temsil ettiği sûfî edebiyatı üzerinde genel olarak bkz. Gönül A. Tekin, "Turkish Literature", *Islamic Spirituality*, yay. S.H. Nasr, 350-361.

60 *Heşt Bihişt*, *Sehi Bey Tezkiresi*, Tenkitli metni bir incelemeyle yayınlayan Dr. Günay Kut, *Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları*, 5, yay. Ş. Tekin ve G.A. Tekin, Cambridge, 1978. Sehî, Ali Şîr Nevâyî tertibini izlemiş görünür. Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâ'is adlı şâirler tezkiresini (*Mecâlisü'n-Nefâyis*, yay. H. Ayan vd., Erzurum, 1995) sekiz meclise ayırmıştır. Nevâyî, şâirin hayatı ve karakterine ait bilgi verdikten sonra eseri hakkında değerlendirme yapar, ardından örnekler verir. Osmanlı tezkirecileri genelde bu yöntemi devam ettirmişlerdir. Mecâlis'in incelenmesi Orta Asya'da da patronajın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Sultân Hüseyin Bahadır Han'a ayırdığı sekizinci meclise bakınız.

61 *Meşâ'ir üş-şu'arâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, metni bir önsözle yay. G.M. Meredith-Owens, Londra, 1971, 106b-107b.

62 Latîfî tezkiresi üzerinde yazmaların karşılaştırılmasıyla en etraflı inceleme W.G. Andrews, "The Tezkere-i Şu'arâ of Latifi as as Source for the Critical Evaluation of Ottoman Poetry", yayınlanmamış doktora tezi, The University of Michigan, 1970, bu değerli çalışmayı gönderip kullanmama izin veren yazara burada teşekkürü borç bilirim. Dr. Andrews 49 yazma nüshayı karşılaştırıp Latîfî'nin H. 953'te yazdığı orijinale H. 982'de bazı ilâveler ve değişiklikler yaptığını, böylece yazmaların iki değişik kategoriye ayrıldığını tespit etmiştir. Değişiklikler sadece üslûp bakımından olmayıp yeni bilgiler içermektedir (meselâ Şükrî maddesinde). Herhalde A. Cevdet, *Tezkire-i Şu'arâ*, İstanbul H. 1314, baskısından sonra eserin yeni bilimsel bir baskısı gerekir. Biz, A. Cevdet baskısını kullandık. Şu'arâ tezkireleri hakkında genel olarak T. Banguoğlu (1930/ Ş. Oktürk, (1945), N. Çetin (1947-1948), St. Robinson (1959)

çalışmalarında Latîfî'ye geniş yer verilmiştir; A. Sevgi, "Latîfî, Hayatı ve Eserleri, İnceleme ve Metin", Gazi Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi, 1987; ayrıca bkz. H. Aynur, *Eski Türk Edebiyat Tezleri Bibliografyası*, sayı 1-2, İstanbul, 1991; Türkçe şu'arâ tezkirelerinin tenkitli yayınlarını plânlayan Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde bir grup ilk eser olarak Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı eserini yayınlamıştır (Erzurum, 1995).

63 Meselâ, Necâtî (325-330), Nâlişî (334), Gazâlî (254-256), Mihrî (319-322), Melîhî (314-318), Nişancı Celâl-zâde (335-337).

64 Onun hakkında bkz. "Âşık Çelebi", İslâm Ansiklopedisi, (F. Köprülü), 695-701; *Meşâ ir üş-Şu'arâ*, yayınlayan G.M. Meredith-Owens, Londra, 1971, "Preface": IX-XXV.

65 Bu in'âm defteri için bkz. s. 294-304.

66 "954-955 (1547-1548) Malî Yılına ait bir Osmanlı Bütçesi", yay. Ö.L. Barkan, *İÜ İFM*, XIX, (1957-1958), s. 262-265. Bkz. ileride bu kaynağı analiz eden bölüm.

67 Latîfî, 205; Latîfî, zamanında gerçek şiir ve şâirin takdir edilmediğine dair eserinin başında ve hâtimesinde şikâyette bulunur. Bunu esas alan Prof. Andrews bu dönemde patronajın çöküşü (*breakdown*) hakkında Latîfî'nin görüşüne katılır (Tez, "Chapter IV"). Eserini 1546'da Rüstem Paşa sadaretinde yazan Latîfî (205) şâirlere devlet patronajının kalktığını vurgular. Fakat patronajın yeni bir döneme girdiği düşüncesini biraz abartmalı buluyoruz. Daha sonraki dönemlerde *in'âm* ve *teşrîfiyye* adı altında bağışlar yapıldığını biliyoruz.

68 *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, yay. İbrahim Kutluk, Ankara, 1981, 199-209.

69 Sehî, tezkiresinde şâirleri devlet protokolünde tespit edilmiş hiyerarşik "tabakalara" göre sıralamıştır. İlkin sultânlar ve şehzâdelerin, sonra vüzerâ ve ümerânın, daha sonra kendisinden önce yaşamış kadîm şairlerin, kendisinin görüp tanıdığı şâirlerin ve nihayet genç şâirlerin biyografilerini sırayla vermiştir. Sekiz tabakanın her birinde ilmiyyeden olanlar çoğunluktadır; bu çeşit bir sınıflandırmayı Câmî ve Nevâyî'nin tasnîfiyle karşılaştırınız.

70 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul, 1952, 302.

71 M. Kalpaklı, "Nazire Geleneği Çerçevesinde Fuzuli'nin Enisü'l-kalbi", *Bir*, III (1995), 227-234.

72 Şah'ın valisi İbrahim Musullu'ya kasîdesinde Osmanlı için: "âlâyişlü kâfir leşkeri" deyimi kullanır (A. Karahan, *Fuzulî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul, 1949, 138; Fuzûlî, *Külliyat*, 44). Ahlâk-i 'Alâ'î sahibi, Fuzûlî'yi rafızî sayar. Safavî döneminde Kerbelâ ve yöresine Anadolu'dan birçok Kalenderî, Melâmî, Bektaşî, Mevlevî, Kadirî, Kızılbaş, Babaî grupları gelip yerleşmiştir.

73 "Şikâyetnâme", A. Karahan'ın yayınladığı metin; *Fuzuli'nin Mektupları*, İstanbul, 1948, 56-57; onun münşîliği hakkında bkz. N. Ahmet, "Fuzûlî'nin Nesri", İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü, mezuniyet tezi, 1938. Fuzûlî hakkında bibliyografya: M. Cumbur, *Fuzûlî hakkında bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul, 1956. Hayatı hakkında kasîdeleri ve Mukatta'ât'ı yeniden dikkatle incelenmelidir (*Farsça Divan*, 611-642).

74 Bir duka altını bu dönemde 60 akçe ediyordu. Demek, Fuzûlî'nin aylığı 4,5 altına geliyordu. O zaman 9 akçe yaklaşık bir inşaat ustasının gündeliği idi.

75 Karş. H. İnalcık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamelat", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, I (1980), 1-14.

76 Fuzûlî'nin 'Atebât-i 'Aliyye mütevellisine hitap eden bir mukatta'ı için bkz. *Divân-i Fârisî*, s. 611.

77 Osmanlı idaresinde rüşvet için bkz. H. İnalcık, "Tax Collection, Embezzlement and Bribery in Ottoman Finances", *The Turkish Studies Association Bulletin*, XVI (1992).

78 İran'da *ta'ziye* ve *maktel* geniş bir edebî tarza vücud vermiştir. Fuzûlî, Şi'î ziyaretçiler için herhalde *ta'ziye* kasîdeleri okumakta idi. Osmanlı Türkleri gelince, onların Farsçayı anlamadıklarını bu nedenle *Hadikatu's-Su'adâ*'yı yazdığını söyler; *ta'ziye* literatürü için bkz. Mahmud Ayoub, *Redemptive Suffering in Islam: A Study of the Devotional Aspects of Ashura in Twelver Shi'ism*, Berlin, 1978; M. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, İstanbul, 1978. Kastamonu'da Candaroğlu Bayezid Bey adına Yûsufî 763/1361'de Abû-Mihne'den naklen 3.000 beyitli bir *Maktel-i Husayin* adlı mesnevî yazmıştır: A.S. Ezgi, "Notlar", *Belleten*, II. (1949). Hille'de çağın imâmı için yapılan tören ve Anadolu'dan gelen ziyaretçiler üzerinde İbn Battuta, *Travels*, yay. H.A.R. Gibb, II, 324-25.°

79 Bu yerlerin ayrıntılı bir tasviri: S. Lokman, *Hünernâme*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi.

80 Süleyman'ın Bagdad'da uzun ikameti sırasında Fuzûlî'nin büyüklere yazdığı kasîdeler ile sonradan gelen Osmanlı valilerine yazdığı kasîdeleri başka bir yazımızda ele alacağız. Kadıasker Abdülkâdir (Kadri) Efendi, Mevlânâ Fuzûlî'ye özellikle himayede bulunmuştur.

81 Bkz. İ.H. Uzunçarşılı, "Tosyalı Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", *Belleten*, XXII (1958), 391-441; T. Gökbilgin, "Celâl-zade Mustafa Çelebi", *MEB İA*, III, 61-63. Celâlzâde hakkında önemli bir çalışma M. Şakir Yılmaz, "Koca Nişancı of Kanûnî: Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Breaucracy and Kanun in the Regin of Suleyman the Magnificent, 1520-1566", *Doktora Tezi*, Tarih Bölümü. Bilkent Üniversitesi, 2006.

82 Âşık Çelebi'ye göre (Preface, XIV) daha önce büyük münşîler Lâmi'î Çelebi ve Câ'fer Çelebi idi.

83 Sultân Süleyman'ın bu ziyaretleri için Lokman'ın *Hünernâme*'si ve *Ferdî Tarihi*, yazma, Ayasofya K. 3317.

84 Sıdıkî'ye göre bkz. A. Karahan, *Fuzulî*, 69.

85 Bkz. Ş. Turan, *Şehzâde Bayezit Vak'ası*, Ankara, 1961, 47.

86 Herhalde mektup, Bayezid'in Konya'ya gönderildiği zamana ait olmalıdır; karşıla: Turan, 45-46; Bayezid Amasya sancağına 1658'de nakledilmiştir. Dakukî'ye göre, Fuzûlî 1556'da değil, 1561'de ölmüştür: "Fuzulî al-Bagdadi et la vie culturelle en Iraq au XVI e siècle", *Revue d'Historie Maghrebine*, LVII-8, 59-60.

87 H. Mazıoğlu, *Fuzuli Üzerine Makaleler*, Ankara, 1997, 167-180.

88 Bkz. A. Karahan, *Fuzûlî'nin Mektupları*, 62-65.

89 *Meşâ'irüş-şu'arâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, yay. G.M. Meredith-Owens, 198b-199a.

90 *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, yay. İbrahim Kutluk, Ankara, 1981) s. 758-762; Kınalı-zâde, 631 şâirin biyografisini içeren ve münşiyâne bir eser olan Kınalı-zâde tezkiresinin yayınlanmasını İbrahim Kutluk hazırlamış, onun ölümü üzerine ilkin İbrahim Olgun, sonra rahmetli İsmet Parmaksızoğlu yayın işini üzerlerine almışlardır.

91 Ortadoğu'da genel inşâ dilinin gelişimi için kısa ve özlü bir analiz H.R. Roemer, *Staatschreiben der Timuridenzeit*, Wiesbaden, 1952.

92 Nevvar Ahmet, "Fuzûlî'nin Nesri", İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü, mezuniyet tezi, 1938, no. 104.

93 Osmanlı resmî divan dilinin oluşumu konusunda sistemli bir çalışma yapılmamıştır. *Menâhicü'l-İnşâ*, bu bakımdan ilk önemli kaynak olup Ş. Tekin tarafından yayınlanmıştır: *Menâhicü'l-İnşâ, The Earliest Ottoman Chancery Manuel by Yahya bn. Mehmed el-Kâtib from the 15th Century, Text in facsimile with Introduction by Şinasi Tekin*, Roxbury, 1971. Mustafa Özkan'ın denemeleri için bkz. "Osmanlıca Nasıl bir Dil idi", *Türkçe Kültürü*, İstanbul, 1994, 75-80; *a.y.* "Osmanlıcanın Değişim Süreci...", *a.g.y.*, 81-86. İlk büyük münşî, Sâfî mahlası taşıyan II. Bayezid döneminde ikinci vezirliğe kadar yükselmiş Cezerî Kasım Paşa'ya Fâtih

ölçüsüz itibâr göstermiştir. Sehî'ye (118-319) göre, Sâfî İran'dan gelmiş ve "vilâyet-i Rûm'a üslûb-i inşâyı, ahkâm ve mükâtebâtı evvel ol göstermiş"tir. Sâfî, şâirler için çok cömert bir patron olmuştur.

94 Bkz. Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, yay. G. Kut, Harvard, 1978, 319-320, orada yanlış olarak Sâfî yerine Vef'âyî. Bu sonuncu için bkz. 321.

95 Osmanlı küttâbı ile doğudan gelen münşîler arasında çekememezlik vardı.

96 Bkz. A. Karahan, *Fuzûlî'nin Mektupları*, s. 258-259; Karahan bunun bir müstensih eklemesi olması olasılığını işaret eder.

9 1503-1526 İN 'ÂM DEFTERİNE GÖRE ŞÂİRLER VE ALDIKLARI BAĞIŞLAR

(Sayfa 417-434)

1 Defter Atatürk (Belediye) Kitaplığı M. Cevdet Yazmaları, no. 0.71'de kayıtlıdır; İ. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları, II. Bayezid Devrine ait bir İn'âmât Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI (1979-1980), 303-342; İ. Erünsal, "Kanunî Sultân Süleyman Devrine ait hir İn'âmât Defteri", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), 1-17.

2 Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bütçelere dair notlar", *İÜ İFM*, XVII (1956).

3 Mecdî, *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye* Tercümesi, İstanbul H. 1269, 12.

4 Karş. Suraiya Faroqhi, *Kultur und Alltag in Osmanischen Reich*, Münih, 1995.

5 Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bütçelere dair notlar", 309.

KAYNAKÇA

'Âlî, M. (Gelibolulu), *Câmi'u'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr*, yay. haz. A. Öztekin, Ankara, 1996.

'Âlî, M. (Gelibolulu), *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, c. I, yay. haz. A. Uğur, A. Gül, M. Çuhadar ve İ.H. Çuhadar, Kayseri, 1997.

'Âlî, M. (Gelibolulu), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, yay. haz. Mustafa İsen, Ankara, 1994.

'Âlî, M. (Gelibolulu), *Menâkib-i Hünerverân*, yay. haz. M. Kemal Bey, İstanbul, 1926.

'Âlî, M. (Gelibolulu), *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî-Kavâ'idi'l-Mecâlis*, yay. haz. Cavid Baysun, İstanbul, 1956.

'Âlî, M. (Gelibolulu), *Mevâ'idü'n-Nefa'is fî-Kava'idi'l-Mecâlis*, bir Giriş'le yay. haz. M. Şeker, Ankara, 1997.

'Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, yay. G.M. Meredith-Owens, Londra, 1971.

Abdi Tarihi, *1730 Patrona İhtilâli Hakkında*, Ankara, 1943.

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, I-II, İstanbul, 1995.

Abou-el-Haj, A. Rifa'at, *Formation of the Modern State, The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany NY, 1991.

Abu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, yay. Ch. Schefer, Dresden, 1846.

Açа, M., *Oğuznâmecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*, İstanbul, 2003.

Açıkgöz, N., *Kahvehâne*, Ankara, 1990.

Ahmedî, *Tevarîh-i Mülûk-i Âl-i Osman....., History of the Kings of the Ottoman Lineage and their Holy Raids against the Infidels*, yay. K. Silay, Harvard Univ. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 64, Harvard, 2004.

Ahmet Efendi (Sırkâtibi), *Rûznâme*, Ankara, 1993.

Akalın, M., *Ahmedî, Cemşîd ü Hurşîd*, 1975.

Akarlı, E., *16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Çağdaş Kültürün Oluşumu*, İstanbul, 1986.

Akdoğan, Y., *Ahmedî Divanı*, I-II, *Doktora Tezi*, İÜEF, 2054.

Akdoğan, Y., "Mi'racnâme ve Ahmedî'nin Bilinmeyen Mi'racnâmesi", *Osmanlı Araştırmaları*, IX (1989), 263-310.

Akgündüz, A., *Şeriye Sicilleri*, 2 cilt, İstanbul, 1988-89.

Aksel, M., *İstanbul'un Ortası*, Ankara, 1977.

Aksoy, B., *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musikî*, İstanbul, 1994.

Aksoy, Ş., "Barok-Rokoko Üslûbu", *Sanat* (Kültür Bakanlığı), III-6 (Haziran 1979), 126 vd.

Aktepe, M., "Damat İbrahim Paşa Devrinde Lâle", *Tarih Dergisi*, V, 1953.

Aktepe, M., "İstanbul Fener Bağçesi Hakkında Bazı Bilgiler", *Tarih Dergisi*, 32 (1979), 349-372.

Aktepe, M., "Kağıthâne'ye dair Bazı Bilgiler", İ.H. Uzunçarşılı Armağanı, 335-363.

Aktepe, M., "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kâğıthane ve Sa'dâbâd", *Armağan*, 87-94.

Aktepe, M., *Patrona Halil İsyanı (1730)*, İstanbul, 1958. [Osmanlı Arşiv belgeleriyle Abdi Tarihi, Destârî Salih Efendi Tarihi, Subhî Tarihi, Âsım Tarihi, Râşid Tarihi,

Seyyid Vehbi *Sûrnâmesi* ve şu'arâ tezkireleri gibi belli başlı kaynaklarla çağdaş elçilerin (Marquis de Bonnac, A. Vandal, Lenoir, Lady Montagu) raporlarına göre hazırlanmıştır.]

Alparslan, A., "Ahmedî'nin Yeni Bulunan Bir Eseri: 'Mirkât-ı Edeb", TDED, X (1960).

Altay, F., *Âlimler ve Sanatkârlar*, haz. Vahit Çabuk, Ankara, 1980.

Altınay, A.R., *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul, 1931.

Altınay, A.R., *Lâle Devri*, İstanbul, 1331 H. [Konu üzerinde kronikler, elçi raporları ve arşiv belgeleri kullanılarak yazılan ilk önemli eser. Şâir Tevfik Fikret'e ithâf olunan bu eserde Ahmed Refik şâirâne ve dramatik sahneleri "çağın edebî üslûbuyla" yazmış, kendi nev'inde gerçekten klasik sayılan bir eser meydana getirmiştir.]

Altınay, R., "Emevîlerde Günlük Yaşam", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, *Doktora Tezi*.

And, M., "Osmanlı Düğünlerinde Nahıllar", *Hayat Tarih Mecmuası*, XII (1969), s. 16-19.

And, M., *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam*, İstanbul, 1993.

And, M., Günlük yaşam üzerinde halk ressamlarının çizdiği resim albümleri ve I. Ahmed dönemine ait bir eser (Bağdat Köşkü, no. 408).

And, M., *Kırk Gün-Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri, Şenlikler, Geçit Alayları*, İstanbul, 2000.

And, M., *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası*, İstanbul, 1998.

And, M., *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Ankara, 1982.

Andıç, F., ve S. Andıç, *Batı'ya Açılan Pencere: Lâle Devri*, İstanbul, 2006 [İyi bir bibliyografya, şiir ve musikî, s. 61-68].

Andreasyan, D. Hrand, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, İstanbul, 1964.

Andrews, W.G., ve I. Mélikoff, "Poetry, Arts and Group Ethos in the Ideology of the Ottoman Empire", *Edebiyat*, I-1 (1987), 28-70.

Andrews, W.G. ve M. Kalpaklı, *The Age of Beloveds*, Durham-Londra, 2005.

Andrews, W.G., "The Tezkere-i Şu'arâ of Latifi as a source for the Critical Evaluation of Ottoman Poetry", *Doktora Tezi*, University of Michigan, 1970.

Andrews, W.G., *An Introduction to Ottoman Poetry*, Minneapolis-Chicago, 1976.

Andrews, W.G., N. Black ve M. Kalpaklı, yay., *Ottoman Lyric Poetry: An Anthology*, Austin, 1997.

Andrews, W.G., *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry*, Seattle, 1985.

Anhegger, R., "Mehmed b. Hacı Halil ül-Konevî'nin Târîh-i Âl-i Osman'ı", *Tarih Dergisi*, III-IV (1952), 51-56.

Arebesques et jardins de paradis: collections français d'art islamique, Paris, 1989.

R. Arık, *Kubad Abad, Selçuklu Saray Çinileri*, İstanbul, 2001.

Arseven, C.E., *Sanat Ansiklopedisi*, I-V, İstanbul, 1943-52.

Arslan, M., *Aynî: Sâkînâme*, İstanhul, 2003 [Sözlük: 74-109].

Arslan, N., *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl)*, İstanbul, 1992.

Aslan, M., "Divan Şairinin Dehası ve Zâtî'nin Şiirlerinde Muamma Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair", *Yedi İklim*, III (1992), s. 22-27.

Atasoy, N., *1582 Surnâme-i Hümâyun - Düğün Kitabı*, İstanbul, 1997.

Atasoy, N., *Derviş Çeyizi*, İstanbul, 2006.

Atasoy, N., *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul, 2002.

Atasoy, N., *Otağ-ı Hümayun: Osmanlı Çadırları*, haz. Ayşe Üçok, İstanbul, 2000.

Atasoy, N., *Splendors of the Ottoman Sultâns*, çev. Tülay Artan, Memphis, 1992.

Atasoy, N. ve Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, 1974.

Ateş, A., "Nizâmî", MEIA.

Atıl, E., *Levnî ve Surnâme*, İstanbul, 1999.

Atıl, E., *Süleymanname: The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, Washington D.C., 1986.

Atıl, E., *Turkish Art*, Washington, 1980.

Attar, F., *Tezkiretü'l-Evliyâ*, yay. O. Yavuz, Ankara, 1988.

Attar, Farid al-Dîn, *Muslim Saints and Mystics: Episodes from the Tadhkirat al-Auliya' (Memorial of the Saints)*. çev. A.J. Arberry, Londra, 1990.

Aubin, J., "Le Mécénat Timouride à Chiraz", *Studia Islamica*, VIII (1957), 71-88.

Aydüz, S., "Bilimsel Faaliyetler Açısından Lâle Devri", bkz. *Armağan*, 159-194.

Aydüz, S., "Osmanlı Devletinde Müneccimhaşılık ve Müneccimbaşılar", *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Aynî, *Sakînâme*, haz. M. Arslan, İstanbul, 2003 [Sâkînâmelerin bir listesi 21-46].

Aynur, H., *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları (2002)*, İstanbul, 2003.

Aypay, A.İ. (yay. haz.), *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divanı* (tenkitli metin); *Nigârname* (tenkitli metin), İstanbul, 1998.

Azamat, N., "Yeni bir Ahmedî ve İki Eseri: *Yusuf u Zeliha*, *Esrarnâme* Tercümesi", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), 347-364.

Babayan, K., *Mystics, Monarchs, and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran*, Cambridge MA - Londra, 2002.

Babinger, F., *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1982.

Bâbur Mirzâ, *Baburnama*, çev. Wheeler M. Thackston, Cambridge, 1993.

Bağcı, S., "Minyatürlü Ahmedi İskendernameleri: İkonografik Bir Deneme", *Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1989.

Bahari, E., *Bihzad: Master of Persian Painting*, Londra-New York, 1996.

Bâkî, *Bâkî Divanı*, haz. Sabahattin Küçük, Ankara, 1994.

Banarlı, N.S., "XIV. Asır Anadolu Şairlerinden Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi: *Dâstân-i Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşîd ve Hurşîd Mesnevisi*", *TM*, VI, (1939).

Barbara Flemming Armağanı, Harvard, 2002.

Barbaro, J. ve Ambrogio Contraini, *Travels to Tana and Persia by Josafa Barbaro and Ambrogio Contarini*, çev. William Thomas ve Lord Stanley of Alderley, Londra, 1873.

Barbir, K.K., *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*, Princeton, 1979-1980.

Bardakçı, M., *Sultânî Besteler: Osmanoğulları'nın Son Padişahı Mehmed Vahideddin'in Eserleri*, İstanbul, 1997.

Bardakçı, M., *The Treatise of Ahmed oğlı Şükr'ullâh and Theory of Oriental Music in the Fifteenth Century*, Harvard, 2008.

Baron d'Erlanger, *La musique Arabic,* Paris, 1959.

Barthold, V.V., *Four Studies on the History of Central Asia,* çev. V. T. Minorsky, Leiden, 1962-63.

Barthold, W., *Herat unter Husein Baiqara dem Timuriden*, Almanca çev. W. Hinz, Leipzig, 1938.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara, 1992.

Bayat, F., *Oğuz Kağan Destanı*, 1993.

Baykal, B., S. *Destari Salih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında bir Eser*, Ankara, 1962.

Baykara, H., *Mecâlisü'l-'Uşşâk*, İstanbul Üniversitesi Kütp. No. 291.

Bayraktar, M., *İdrîs-i Bîtlisî*, İstanbul, 2006.

Baytop, T., *İstanbul Lâlesi*, Ankara, 1992.

Belge, M., *İstanbul Gezi Rehberi*, İstanbul, 1993.

Belig, *Güldeste-i Riyâz-i 'İrfân*, yay. Eşref, Bursa, 1884.

Benningsen, A., *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*, Paris-The Hague, 1978.

Beydilli, K., *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne. Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, İstanbul, 1995.

Biçer, B., *Firdevsî-i Rûmî ve Tarihçiliği*, Konya, 2006.

Bidlisî, Sharafaldîn Khân, *Sharafnâma*, yay. haz. V.V. Velyaminof-Zernof, I-II, Saint Petersburg, 1860-62.

Bilen, H., Burmaoğlu, "Lamii Çelebi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı", *Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1983.

Björkman, W., "der Aufenthalt des Cem in Aegypten 1481-1482", *Z.V. Togan'a Armağan*, İstanbul, 1950-1955.

Blair, S.S. ve Jonathan M. Bloom, (yay. haz.), *Images of Paradise in Islamic Art,* Hanover, 1991.

Bobowio, A., *Relazione de Serraglio del Gran Signore*, Venedik, 1682.

Bombaci, A., *Storia della Letteratura Turca,* Milano, 1962.

Bonnac, Marquis de, *Mémoire sur l'ambassade de France à Constantinople*, Paris, 1894.

Boppe, A., *Les peintres de Bosphore au XVIII ème siècle*, Paris, 1911.

Brocquière, B. de La, *Voyage d'outremer*, yay. haz. Ch. Schefer, Paris, 1892.

Browne, E.G., *A Literary History of Persia*, I-IV, Cambridge: CUP, 1928; Londra-New York, 1956-59.

Bruyn, Le C., *Voyage au Levant,* Londra, 1702.

Bursalı, M.T., *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul, 1333-1338 H.

Busbecq, O.G. de. *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople 1554-1562, trans. from the Latin of the Elzevir edition of 1633*, yay.Edward Seymour Forster, Oxford, 1968.

Büngül, N.R., *Eski Eserler Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul.

Büyük Türk Musikîsi Ansiklopedisi, bkz. Öztuna, Y.

Canım, R., *Başlangıçtan Günümüze Edirne Şairleri*, Ankara, 1995.

Canım, R., *Türk Edebiyatında Sakinâmeler ve İşretnâme*, Ankara, 1998.

Refik, A., *Lâle Devri*, İstanbul, 1932.

Cânib, A., "1730 İhtilâli ve Şair Nedim'in Ölümü", *Armağan*, 335-340.

Cantemir, D., *Dimitrie Cantemir, Historian of Southeastern European and Oriental Civilizations*, yay. Alexandru Dutu ve Paul Cernovodeanu, Önsöz: Halil İnalcık, Bükreş, 1973.

Cassels, I.., *The Struggle for the Ottoman Empire: 1717-1740*, Londra, 1966.

Celâlzâde, Mustafa, *Selimnâme*, yay. haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara, 1990.

Cem Sultân, *Cemşîd ü Hurşîd*, İnceleme, yay. haz. M.O. Meriç, Ankara, 1997.

Cemşid ü Hurşîd, yay. M. Akalın, Ankara, 1975.

Cezar, Y., *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. y.y. dan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul, 1986.

Chardin, J., *Journal du voyages du Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient*, I-X, Paris, 1811.

Chassepol, F., *Histoire des Grands Visirs... Celle des trois derniers Grands Seigneurs; de leurs Sultânes et principales Favorites; avec les plus secrettes intrigues du Serrail*, Paris, 1676.

Chaudhuri, K.N., *Trade and Civilization in the Indian Ocean: an Economic History from the Rise of Islam to 1750*, Cambridge, 1985.

Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, çev. Guy Le Strange, New York, 1928.

Concina, E., *Il Doge e il Sultâno: Mercatura, arte e relazioni nel primo*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Roma, 1994.

Cook, M., yay., *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Londra-Cambridge, 1976.

Covel, J., *Voyage en Turquie, 1675-1677*, Paris, 1998.

Croutier, A.L., *The World Behind the Veil*, New York, 1989.

Crouzenac, *Histoire de la dernière revolution arrivé dans l'Empire Ottoman*, Paris, 1740.

Çağman, F., "Büyülü bir Düş Âlemi: Bir Cennet Bağçesi", *Tayf-Art*, (1993), 34-51.

Çağman, F., "Saray Nakkaşhânesinin yeri üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya – Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, 1989, 35-46.

Çağman, F., "The Miniatures of the Divan-i Hüseyni and the influence of their style", *Fifth International Congress of Turkish Art: Proceedings*, yay. haz. G. Feher, Jr., Budapeşte, 1978, 231-59.

Çağman, F., "The Saljuk and Ottoman Periods", *Woman in Anatolia: 9000 Years of the Anatolian Woman*, İstanbul, 1993, 202-95.

Çağman, F., "Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 762 no.lu Nizami Hamsesi'nin Minyatürleri", *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1971.

Çağman, F. ve Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi: İslam Minyatürleri*, İstanbul, 1979.

Çavuşoğlu, M., "Fâtih Mehmed Devrine Kadar Osmanlı Türk Edebiyat Mahsullerinde Muhtevanın Tekâmülü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, XI-2 (1982).

Çavuşoğlu, M., "Zati", *ME İA*, XIII, 465.

Çavuşoğlu, M., *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili*, Ankara, 1971.

Çelebioğlu, A., *Kanunî Sultân Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, Ankara, 1994.

Çelebioğlu, A., *Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul, 1999.

Çelikkol, Z., Alexander de Groot ve Ben J. Slot, *Lâle ile Başladı/ It Began with the Tulip: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*, Ankara, 2000.

Çetin, N.M., "Ahmedî'nin 'Mirkâtü'l-Edebi hakkında", *TM*, XIV (1965).

Çetin, N.M., "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri", *TD*, II/3-4 (1952).

Danişmend, İ.H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-VI, İstanbul, 1947.

Dankoff, R., *An Evliya Çelebi Glassory: Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahatname*, yay. haz. Gönül Alpay-Tekin ve Şinasi Tekin, Cambridge, 1991.

Dankoff, R., *Evliyâ Çelebi in Bitlis: The Relevant Section of the Seyahatname*, Leiden, 1990.

De la Porte, J.A., *Tableau de l'Empire Ottoman*, Paris, 1757.

Del Plato, J., *Multiple Wives, Multiple Pleasures: Representing the Harem, 1800-1875*, Teaneck, 2002.

Denny, W., yay. haz., *The Garden in The Arts of Islam*, Northampton, 1980.

Dernschwam, H., *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara, 1987.

Dethier, P.A., *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl sonu)*, çev. Ümit Öztürk, İstanbul, 1993.

Dickson, M.B. ve Stuart Cary Welch, *The Houghton Shahnameh*, I-II, Harvard, 1979.

Dilperîpûr, A., "Fuzulî'nin Sâkînâme'sinde Hâfız'ın Rolü", çev. H. Almaz, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, I-6 (yaz 2002), 35-44.

D'Ohsson, J.M., *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler*, çev. Zerhan Yüksel, İstanbul,

D'Ohsson, M., *Tableau générale de l'empire Ottoman*, I-III, Paris, 1787.

Doukas (Ducas), *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, çev. H.J. Magoulis, Detroit, 1975.

Duvarcı, A., *Türkiye'de Falcılık Geleneği: Bu Konuda İki Eser*, Ankara, 1993.

Düzdağ, M.E., *Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı: Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvalarına Göre, Fetâvâ-yı Ebüssuûd Efendi*, İstanbul, 1998.

Ebû'l-Hayr Rûmî, *Saltuk-nâme, Ebû'l-Hayr Rûmî'nin sözlü rivayetlerden topladığı Sarı Saltuk Menakıbı*, yay. haz. Fahir İz and G. Tekin, Harvard, 1973-1984.

Eldem, S.H., *Türk Bahçeleri*, İstanbul, 1973.

Eldem, S.H., *Sa'dâbâd, İstanbul, Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul.

Eldem, F., *French Trade in İstanbul in the Eighteenth Century*, Leiden, 1999.

Encyclopaedia Iranica, yay. haz. Ehsan Yarshater, Londra, 1985.

Erdoğan, M., "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *VD*, IV (1958), 149-192.

Erdoğan, A., *Şeyh Vefâ, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1941.

Ergin, O.N., *Mecelle-i Umur-i Belediye*, I, İstanbul, 1338 (1922).

Ergünlü, A., *"Ahmedi'nin İskendernamesi"*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, mezuniyet tezi, no. 788.

Eroğlu, E., "Cevad Rüştü Bey'in Lâle Devriyle İlgili Yazıları", bkz. *Armağan*, 143-156.

Ertaylan, İ.H., *Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1952.

Ertaylan, İ.H., *Dîvan-i Sultân Hüseyn Baykara*, İstanbul, 1946.

Ertuğ, Z., "16. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Eğlence Anlayışı (Concepts of Entertainment at the Ottoman Court in 16th Century)", *9th Annual Workshop on Ottoman Material Culture, Festivities in the Ottoman Empire and Today's Turkey* konferansına sunulan tebliğ, Boğaziçi, Üniversitesi, İstanbul, 8-9 Ekim 2004.

Erünsal, İ., *I. The Life and Works of Tacizade Cafer Çelebi, with a Critical Edition of His Divan*, İstanbul, 1983.

Erünsal, İ., *Türk Kütüphaneleri Tarihi, II, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, 1988.

Erzi, A., "Tahlil ve Tenkidler: N.S. Banarlı, Dâstân-i Tevârih-i Âl-i Osman ve Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi", *TM*. VI.

Erzen, J., "Aestetics and Aisthesis in Ottoman Art and Architecture", *Journal of Islamic Studies*, II-1 (1991).

Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler: Teşrifât-ı Kadime*, yay. haz. Yavuz Ercan, İstanbul, 1979.

Evin, A.Ö., "Nedim: Poet of the Tulip Age: the Beginning of Western Influences and Westernization in Turkey, 1718-1730", *Doktora Tezi*, Columbia University, 1973.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Kitap: İstanbul, Topkapı Sarayı Bağdat no. 30 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, yay. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1995.

Evren, B., *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, İstanbul, 1996.

Eyice, S., "Kağıthane", *İstanbul, Armağanı*, II, İstanbul, 1997, 75-95.

Eyice, S., *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul, 1976.

Eyüboğlu, E.K., *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, I-II, İstanbul, 1973-75.

Faroqhi, S., *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich, vom Mittelalter bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts*, Munich, 1995; Türkçe çev. E. Kılıç, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul, 1997.

Faroqhi, S., *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting*, Cambridge, 1984.

Feridun Bey, *Münşeât-i Selâtin*, taşbaskı, İstanbul, 1274-75/1858.

Ferriol, de M., *Recueil des cents stampes*, Paris, 1715.

Fleischer, C.H., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: the Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton, 1986.

Flemming, B., *Fahris Husrev u Şirin, Eine Türkische Dichtung von 1367*, Wiesbaden, 1974 [Metin: *Fahris Husrev u Şirin*, 253-486].

Frangakis, S.E., *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens, 1992.

Fuzulî, *Sâkinâme*, Manisa Muradiye Kütüphanesi, no. 2668.

Gandjei, T., "Turkish in the Safavid Court of Isfahân", *Turcica*, 21-22 (1991), 311-18.

Gâzurgâhî, Kamâl al-Din Husain, *Majâlis al-'Ushshâq*, yay. haz. G.R. Babâ'i, Tebriz, 1375 H.

Georgeon, F. ve Paul Dumont, *Vivre dans l'Empire ottoman, Sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles)*, Paris, 1997.

Gerçek, S.N., *Türk Matbaacılığı: I. Müteferrika Matbaası*, İstanbul, 1939.

Gerlach, S., *Stephan Gerlach des alteren Tage-buch*, Franckfurth am Maine, 1674.

Goeseke, G., "Die Miniaturen im Diwân von Mir 'Ali Shir Nawâ'i der Bibliothek der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft in Halle", 111 (1961), 288-307.

Golombek, L., "The Gardens of Timur: New Perspectives", *Muqarnas* XII (1995), 137-47.

Golombek, L. ve Maria Subtelny, yay. haz., *Timurid Art and Culture, Iran and Central Asia in the 15th Century*, Leiden, 1992.

Gomez, M.A., *Anecdotes, ou Histoire secrette de la maison ottomane*, 4 cilt, Amsterdam, 1722.

Göçek, F.M., *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford, 1987.

Göklbilgin, T., "Boğaziçi", ME IA.

Gökyay, O.Ş., "*İskender-nâme*", ME IA.

Gökyay, O.Ş., "Bir Saltanat Düğünü", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı* 1 (1986), 21-55.

Gökyay, O.Ş., "Divan Edebiyatı Kimin", yay. M. İsen, vb. *Eski Türk Edebiyatı*, Ankara, 2002, 329-342.

Gökyay, O.Ş., *Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul, 1973.

Gölpınarlı, A., *Fuzûlî Divanı*, İstanbul, 1948.

Gölpınarlı, A., *Hafız Divanı*, İstanbul, 1968 [içinde bir *sâkînâme*].

Gölpınarlı, A., *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, I-III, Ankara, 1967-1972.

Gray, B., "A newly discovered Nizami of the Timurid school", *East and West*, XIV, 1963, 220-23.

Grelot, W.J., *A Late Voyage to Constantinople*, Londra, 1683.

Grube, E.J., *Muslim Miniature Paintings from the XIIth to XIX Centuries from the Collections in the United States and Canada*, Venedik, 1962.

Gyllius, P., *İstanbul Boğazı*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, 2000.

Haft Paykar (*Bahrâmnâma*), (5600 beyit), yay. H. Ritter ve J. Rypka, İstanbul-Praha, 1934.

Haskan, M.N., *İstanbul Hamamları*, İstanbul, 1995.

Heinz, W., "Die Kultur der Tulipenzeit des Osmanischen Reiches", *WZKM*, LXI (1967), 62-116.

Hiçyılmaz, F., *Eski İstanbul'da Muhabbet*, İstanbul, 1989.

Hillenbrand, R. (yay.), *Shahnama: The Visual Language of the Persian Book of Kings*, Edinburgh, 2004.

İbn Battuta, *The Travels of Ibn Battuta, A.D. 1325-1354*, yay. haz. H.A.R. Gibb, Londra, 1939.

Inuğur, N., "Naissance et développement de la presse dans l'Empire ottom", in *Presse turque et presse de Turquie, Actes des Colloques d'Istanbul*, yay. Nathalie Clayer, Alexandre Popovic and Thierry Zarcone, İstanbul-Paris, 1992, 83-92.

Iorga, N., *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient Européen*, Paris, 1928.

Irepoğlu, G., *Levni: Nakış, Şiir, Renk*, İstanbul, 1999.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Cennetin Tasviri*, çev. İsmail Hakkı Sezer, Konya, 1994.

İhsan, M. *Takvîm-i Hadayik*, İstanbul, 1312 H.

İhsanoğlu, E., *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I-II, İstanbul, 1994, 1998.

İlaydın, H., "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı", *Türk Dili*, CCLXXVII (Ekim 1974), 765-774.

İnal, G., *Türk Minyatür Sanatı Başlangıcından Osmanlılara Kadar*, Ankara, 1995.

İnalcık, H., "The Nature of Traditional Society: Turkey", in *Political Modernization in Japan and Turkey*, yay. haz. Robert E. Ward ve Dankwart, A. Rustow, Princeton, 1964, 42-63.

İnan, A., *Türk Destanlarına genel bir bakış, Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1987.

İnciciyan, G., *Boğaziçi Sayfiyeleri*, İstanbul, 2000.

İnciciyan, G., *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. H.D. Andreasyan, İstanbul, 1956.

İpekten, H., *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri*, Ankara, 1985.

İpekten, H., *Şair Tezkireleri*, Ankara, 2002.

İpekten, H., *Türk Edebiyatında Edebî Muhitler, XV.-XVI. Asırlar*, İstanbul, 1996.

İsen, M., *Eski Türk Edebiyatı: Elkitabı*, Ankara, 2002.

İsen, M., *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, 1994.

İsen, M., *Latifi Tezkiresi*, Ankara, 1990.

İsen, M., *Sehi Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, İstanbul, 1998.

İskandarnâma, (10.800 beyit), yay. A.A. Alîzâde, Bakû 1947; Türkçe tıpkıbasım: İ. Ünver, *İskendernâme*, Ankara, 1983.

İslamoğlu, H., *Tarih İçinde Formel Bağçenin Gelişimi ve Türk Bağçesine Etkileri*, Ankara, 1974.

James, D., *Islamic Masterpieces of the Chester Beatty Library*, Londra, 1981.

Kadı Burhaneddin, *Divan*, Ankara, 1944.

Kafadar, C., *Asiye Hatunun Rüya Mektupları*, İstanbul, 1994.

Kalender, R., "XV.yy.da Musikî Kavramı ve Zeynül-Elhan", *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1982.

Kaplan, M., *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 1992.

Kara, M., *Dinî Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul, 1990.

Karahan, A., "Sâkînâmeler", *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul, 1980.

Karahan, A., Tahsin Yazıcı ve Ali Milani, *Şehnamelerden Seçme Minyatürler*, İstanbul, 1971.

Karamanlıoğlu, A.F., Seyf-i Serâyî, *Gülistan Tercümesi*, Ankara, 1989.

Karatay, F.E., *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961.

Kemal, N., *Tahrîb-i Harâbât*, İstanbul, 1888.

Kerimov, K., *Nizami Ganjevi: Khamsa Miniatures*, Baku, 1983.

Kevorkian, A.M. ve J.P. Sicre, *Les Jardins du Désir, Sept siècles de Peinture Persane*, Paris, 1983.

Keykâvûs, *Kâbûsnâme*, Mercimek Ahmed çevirisi, yay. O.Ş. Gökyay, İstanbul, 1966.

Koch, E., "Mughal Palace Gardens from Babur to Shahjahan (1526-1648)", *Muqarnas*, XIV (1997), 144-65.

Koçu, R.E., *Erkek Kızlar*, İstanbul, 1962.

Koçu, R.E., *Eski İstanbul'da Meyhaneler, Meyhane Köçekleri*, İstanbul, t.y.

Koçu, R.E., *İstanbul Ansiklopedisi*, I-XI, İstanbul, 1958-1974.

Koçu, R.E., *Patrona Halil*, İstanbul, 1967.

Koçu, R.E., *Seyyid Vehbi, Surname*, İstanbul, 1938.

Koçu, R.E., *Topkapı Sarayı: İçinde Geçen Vak'alar, Eski Saray Hayatı ve Teşkilâtı ile Beraber Adım Adım, Köşe Köşe*, İstanbul, 1960.

Komaroff, L. ve Stefano Carboni, yay., *The Legacy of Genghis Khan: Courtly Art and Culture in Western Asia, 1276-1353*, New Haven-Londra, 2003.

Kortantamer, T., "Sâkinâmelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimine Genel bir Bakış", *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*", yay. Ş. Yağcı ve F. Ülken, Ankara-İstanbul, 1990.

Kortantamer, T., "Yeni Bilgiler Işığında Ahmedî'nin Hayatı", *EBÜFD*, I (1980).

Kortantamer, T., *Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedî unter besonderer Berichtsichtigung seines Diwans*, Freiburg, 1973.

Köprülü, F., "Ahmedî", MEIA.

Köprülü, F., *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. baskı, İstanbul, 1980.

Kuban, D., "Saraylar", *DB İst.A*, VI, 462-465.

Kuban, D., *Istanbul, an Urban History, Byzantion, Constantinopolis, Istanbul*, İstanbul, 2010.

Kudret, C., *Ortaoyunu*, I, Ankara, 1973.

Kufralı, K., "Gülşenî", MEIA.

Kuru, S., "A Sixteenth Century Scholar Deli Brader and His Dâfi'ül-Gumûm ve Râfi'ül Humûm", *Doktora Tezi*, Harvard Üniversitesi, ABD, 2000.

Kut, G., "Ahmedî", DVIA.

Kut, G., "Meyve Bahçesi", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in honor of Eleazar Birnbaum*, XXIX (2005), 201-256 [yalılar ve sahipleri, 221-224].

Kut, G., "Muhammediye'de Cennet Tasvirleri", *Metin And'a Armağan*, haz. M. Sabri Koz, İstanbul, 2007, 331-335.

Küçükerman, Ö., *Türk Giyim Sanayiinin Tarihî Kaynakları*, İstanbul, 1996.

Kürdali, M., *Risâletü'l-Bulegâ*, Kahire, 1908.

Lami'î-zâde Abdullâh Çelebi, *Lâtifeler*, İstanbul, 1978.

Lapidus, Ira, *A History of Islamic Societies*, Cambridge - New York, 1991.

Latîfî, *Evsaf-i İstanbul*, yay. N. Sümer (Pekin), İstanbul, 1977.

Latîfî, *Tezkire-i Şu'arâ*, yay. A. Cevdet, İstanbul, 1897.

Latîfî, *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiretu'n-nuzamâ*, yay. O.R. Canım, inceleme, metin, Ankara, 2000.

Latîfî'nin İki Risâlesi: Enîsü'l-fusehâ ve Evsâf-i İbrahîm Paşa, Konya, 1986.

Le Bruyn, C., *Voyages par la Muscovie, en Perse et aux Indes Orientales*, I-II, Amsterdam, 1718.

Le Strange, G., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1995.

Lentz, T.W. ve Gelenn D. Lowry, *Timur and the Princely Vision*, Los Angeles, 1989.

Levend, A.S., *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara, 1959.

Levend, A.S., *Nâbî'nin Surnâmesi*, İstanbul, 1944.

Littlewood, A.R., "Gardens of Byzantium", *Journal of Garden History, Washington*, CXI-1 (1992), 126-153.

Lûtfi, C., "Sâkînâmeler", İÜEF, Tez no. 154.

Macit, M., "Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Türkçe Şiirleri", Ankara, 2002.

Mansel, A.M., *Yalova und Umgebung*, İstanbul, 1936.

Mantran, R., *Istanbul dans la seconde moitié du XVII siècle, Essai d'histoire institutionelle, économique et sociale*, Paris-İstanbul, 1962.

Mantran, R., *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, 1991.

Martin, F.R., *The Miniature Painting and Painters of Persia, India and Turkey from the 8th to tha 18th Ceratury*, I-II, Londra, 1912.

Matthee, R.P., *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver 1600-1730*, Cambridge, 1999.

Mazıoğlu, H., *Fuzûlî: Farsca Divan*, Ankara, 1962 [*Sâkînâme* 674-709].

Mehmet Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, I-II, İstanbul, 1928.

Meninski, F. A.M., *Lexion Arabico-Persico-Turcicum*, I-IV, Vienna, 1780.

Meriç, R.M., *Türk Sanat Tarihi Vesikaları*, Ankara, 1951.

Mes'ûd b. Ahmed, *Süheyl ve Nevbahar*, (yazılışı 751/1350, 5669 beyit). yay. C. Dilçin, Ankara, 1991.

Mesîhî, *Mesîhî Divanı*, yay. haz. Mine Mengi, Ankara, 1995.

Mevlânâ, *Mesnevi* (çev. Veled Çelebi İzbudak, yay. haz. Abdülbaki Gölpınarlı), I-VI, Ankara, 1990.

Milstein, R., *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, Costa Mesa, 1990.

Minorsky, V., "The Poetry of Shah Isma'il", BSOAS, X, 1006-1053.

Minorsky, V., *The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures:* Dublin, 1958.

Montagu, M.W., *Embassy to Constantinople: The Travels of Lady Mary Wortley Montagu*, New York, 1988.

Mordtmann, H.J., "İskender-nâme", *Der Islam*, XV, 1926.

Moynihan, E.B., *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, New York, 1979.

Musahiboğlu, M.C., *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul, 1946.

Naff, T., ve Roger Owen, yay., *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Londra, 1977.

Neave, L.D., *Twenty Six Years on the Bosphoros*, Londra, 1933.

Necipoğlu, G., "A Special Issue on pre-modern Islamic Palaces", *Ars Orientalis*, XXIII (1993).

Necipoğlu, G., "Framing the Gaze in Ottoman, Safavid and Mughal Palaces", *Ars Orientalis* XXIII (1993), 303-42.

Necipoğlu, G., "Suleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry", *Art Bulletin*, LXXI (1989), 401-427.

Necipoğlu, G., *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge MA, 1991.

Nev'i-zâde Atâyi, *Nev'i-zâde Atâyi ve Hamse'si*, yay. haz. Tunca Kortantamer, İzmir, 1997.

Nicolaas, E.S., D. Bull, G. Renda ve G. İrepoğlu, *Lâle Devrinin bir Görgü Tanığı, J.B. Vanmour*, İstanbul, 2003.

Nizâmî, *Mahzan'u'l-asrâr* (2.400 beyit), yay. A.A. Alî-zâde, Baku 1960, Türkçe çev. N. Gencosman, Ankara, 1945.

Nutku, Ö., *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Ankara, 1972.

Nutku, Ö., *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara, 1976.

O'Kane, B., "From Tents to Pavilions: Royal Mobility and Persian Palace Design", *Ars Orientalis* XXIII (1993), 249-68.

Okuyucu, C., *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul, 2004.

Onay, A.T., *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, yay. haz. Cemal Kurnaz, İstanbul, 1996.

Ozanoğlu, İ., *Aşık Edebiyatı*, Çankırı, 1940.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi, Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar*, Ankara, 1993.

Ömer b. Mezîd, *Mecmu'atü'n-Nezâir* (1437), yay. M. Canpolat, Ankara, 1995.

Özdamar, M., *Hasbahçe*, İstanbul, 2002.

Özege, S., *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, I-V, İstanbul, 1971-79.

Özergin, M.K., "Letâif-i Esnâf", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, CCIX (Aralık 1966).

Öztuna, Y., *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Ankara, 1990.

Öztürk, N., "Yeni bir Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân", *Armağan*, 443-448.

Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul, 1971.

Pala, İ., *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*, I-II, Ankara, 1989.

Pala, İ., *Âh Mine'l-Aşk*, 2. baskı, İstanbul, 2002.

Pala, İ., *Divan Edebiyatı*, 4. baskı, İstanbul, 2002.

Pala, İ., *Şi'r-i Kadîm Şerhleri*, 4. baskı, İstanbul, 2002.

Pala, İ., *Şiirler, Şairler ve Meclisler*, İstanbul, 1997.

Pala, İ., "Klasik Şiirde İstanbul'dan Hayat Sahneleri", *İstanbul Armağanı*, 1997.

Panzac, D., *La peste dans l'Empire Ottoman 1700-1850*, Louvain, 1985.

Parry, V.J., *A History of the Ottoman Empire to 1730, Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History*, Cambridge, 1976.

Pedro, *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati: 16. Yüzyıl'da Türklere Esir Düşen Bir İspanyolun Anıları*, çev. Fuat Carım, İstanbul, 1996.

Pegolotti, F.B., *La pratica della Mercatura*, yay. A. Evans, Cambridge, Mass, 1936.

Peirce, L.P., *Morality Tales, Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Londra-Berkeley-Los Angeles, 2003.

Peirce, L.P., *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford-New York, 1993.

Petruccioli, A. (yay.), *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*, Leiden, 1997.

Pope, A.U., ve Ph. Ackerman, (yay.), *A Survey of Persian Art*, I-VI, Oxford, 1939.

Qâdi Ahmad Qummî, *Gulistân-i Hunar*, yay. haz. A.S. Khwansari, Tahran, 1352/1973.

Qâdi Ahmad, *Calligraphers and Painters*, çev., V. Minorsky, Washington, 1959.

Rado, Ş., *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri - Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, 2. baskı, İstanbul, 2008.

Raşid, M., *Tarih-i Raşid*, I-V, İstanbul, 1282/1865.

Refik Ahmet, bkz. Altınay, R.A.

Renda, G., *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, 1700-1850*, Ankara, 1977.

Rieu, C., *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londra, 1888.

Rifat, O., *Edirne Sarayı*, yay. haz. S. Ünver, Ankara, 1972.

Riyâhî, M.F., *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, 1995.

Robinson, B.W., "The Turkman School to 1503", *The Arts of the Book in Central Asia*, yay. haz. Basil Gray, Paris ve Boulder, Colorado, 1979, 215-49.

Roding, M. ve H. Theunissen, *The Tulip: A Symbol of Two Nations*, Utrecht-İstanbul, 1993.

Rogers, J.M., *Empire of the Sultâns: Ottoman Art from the Collection of Nasser D. Khalili*, Londra, 1995.

Rycaut, S.P., *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1672.

Rypka, J. (yay.), *History of Iranian Literature*, Dordrecht, 1968.

Sakaoğlu, N. ve N. Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece*, İstanbul, 1999 [etraflı bibliyografya].

Schiltberger, J., *J. Schiltberger's Bondage and Travels*, yay. J. Buchan, Londra, 1879.

Schivelbusch, W., *Keyif Verici Maddelerin Tarihi*, Ankara, 2000.

Sehi Beg, *Heşt Bihişt: Sehi Beg Tezkiresi*, inceleme, tenkidli metin ve dizin, yay. Günay Kut, Cambridge, 1978.

Serdaroğlu, V., *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İstanbul, 2006.

Sevim, N.A., *Gravürlerde Yaşanan Osmanlı*, Ankara, 2006.

Seyyid Lokman, *Şehinşehnâme*, c. 2, TSMK B. 2000.

Sharaf al-Dîn 'Alî Yazdî, *Zafarnâma*, yay. haz. M. 'Abbâsî, Tahran, 1336/1957.

Shay, M.L., *The Ottoman Empire from 1720 to 1734 as Revealed of the Venetian Baili*, Urbana, 1944.

Silay, K., *Nedim and the Poets of the Ottoman Court*, Bloomington, 1994.

Siyavuşgil, S.E., *Karagöz*, İstanbul, 1941.

Soucek, P., "Illustrated Manuscripts of Nizami's Khamseh: 1386-1482", *Doktora Tezi*, New York University, 1971.

Soucek, P., "The Role of Landscape in Iranian Painting to the 15th Century", *Landscape Style in Asia*, yay. haz. W. Watson, Londra, 1980, 86-110.

Soudavar, A., *Art of the Persian Courts*, New York, 1992.

Soysal, O., *Eski Türk Edebiyatı Metinleri*, İstanbul, 2002.

Stchoukine, I., "Les Peintures turcomanes et safavies d'une Khamseh de Nizâmî, achevée à Tabriz en 886/1481", *Arts Asiatiques*, XIV (1966), 3-16.

Stchoukine, I., "Notes sur les Peintures Persanes du Serail de Stamboul", *Journal Asiatique* (Ocak-Mart, 1935), 117-40.

Stchoukine, I., "Origine Turque des Peintures d'une Anthologie Persane de 801/1398", *Syria* XLII (1965), 137-40.

Stchoukine, I., "Une Khamseh de Niâmî illustrée à Yazd entre 1442", *Arts Asiatiques*, XII (1965), 137-40.

Stchoukine, I., Barbara Flemming, P. Luft ve H. Sohrweide, *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland: Illuminierte Islamische Handschriften*, Wiesbaden, 1971.

Stchoukine, I., *La Peinture turque après les manuscrits illustrés*, I-II, Paris, 1966-71.

Stchoukine, I., *Les Peintures des manuscrits safavids de 1502 à 1587*, I-II, Paris, 1959.

Storey, C.A., *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, I-II ve ekler, Londra, 1927-58.

Subrahmanyam, S., *The Protuguese Empire in Asia, 1500-1700: A Political and Economic History*, Londra-New York, 1993.

Subtelny, M.E., "Agriculture and the Timurid Chahârbâgh: The Evidence from a Medieval Persian Agriculture Manual", *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires*, yay. haz. A. Petruccioli, Leiden, 1997, 110-29.

Subtelny, M.E., "Art and Politics in Early 16th Century Central Asia", *Central Asiatic Journal* XXVII/1-2 (1983), 121-48.

Subtelny, M.E., "Scenes from the Literary Life of Timurid Herât", *Logos Islamicos*, R.M. Savory ve D.A. Agius, yay., *Papers in Medieval Studies*, VI (1984), 137-155.

Subtelny, M.E., "Socieconomic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids", *IJMES*, XX (1988): 479-505.

Süssheim, K., "Ahmedî", EI¹.

Şâmî, N., *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Ankara, 1987.

Şentürk, A.A., *XVI. Asra kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul, 2002.

Şentürk, A.A., *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul, 1996.

Şeyh (Hoca) Mes'ûd, *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, yay. Kilisli Rifat (Bilge), İstanbul, 1340-1342 H.

Şeyhî, *Husrev ü Şîrîn*, yay. F.K. Timurtaş, İstanbul, 1988.

Şeyhoğlu, *Kenzu'l-Küberâ*, yay. haz. Kemal Yasa, Ankara, 1997.

Tabakoğlu, A., *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985.

Taeschner, F., *Das Futuvvet Kapitel in Gulschehris Altosmanischer bearbeitung von Attars Mantiq ut-Tayr*, Berlin, 1932.

Tafur, P., *Travels and Adventures, 1435-39*, İngilizce çev., M. Letts, New York, 1926.

Talattof, K. ve J.W. Clinton (yay.), *The Poetry of Nizami Ganjavi*, New York, 2000.

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü: XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Toplanmış, Ankara, 1957.

Tanındı, Z., "Portraits of Ottoman Courtiers in the Dîwâns of Bâkî", *Anthropology and Aestheticis*, XLIII (2003), 131-145.

Tanyeri, M.A., *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara, 1999.

Tarlan, A.N., *Şeyhî Dîvanını Tetkik*, İstanbul, 1964.

Tarlan, A.N., *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul, 1966.

Tarlan, A.N., *Hayalî Divanı*, İstanbul, 1945.

Tarlan, A.N., *Leylâ ve Mecnûn*, İstanbul, 1943.

Tarlan, A.N., *Fuzuli Divanı Şerhi*, I-III, Ankara, 1985.

Tavernier, J.B., *Les Six Voyages de Jean-Baptiste Tavernier, chevalier baron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes*, I-III, Paris, 1679.

Teixeria, P., *The Travels of Pedro Teixeria*, çev. W.F. Sinclair, Londra, 1992.

Tekin, G.A., *Ahmed-i Dâ'i and His Çengnâme*, Harvard, 1973.

Texier, Ch., *Description de l'Asie Mineure*, I-III, Paris, 1839-1840.

Tezcan, N., "Aşk Mesnevilerinde Kurgu ve Aşk Modeli", *DTCF'nin 70. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara, 29 Mayıs-1 Haziran 2006.

Tezcan, N., "Aşk mesnevîlerini şövalye aşkı bağlamında okumak", *Virgül* (2006), 55-58.

Tezcan, S., "Anadolu Türkçe Yazının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve *Çarh-nâme*'nin Tarihlendirilmesi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, IV (1994), 75-88.

Tezcan, S., "Kımran, alkolsüz bir içki", *De Dunhuang à Istanbul, Hommage à James Russel Hamilton. Silk Road Studies V*. yay. Louis Bazin ve Peter Zieme, Paris, 2001, 349-357.

Tezcan, S., "Marzubân-nâme Tercümesi Üzerine", *TDAY*, 1977, 413-431.

Tezcan, S., "Mes'ûd ve XIV. Yüzyıl Türk Edebiyatı Üzerine Yeni Bilgiler", *Türk Dilleri Araştırmaları*, V (1995), 65-84.

Tezcan, S., "Mes'ûd'un Manzum Kelîle ve Dimne'si Üzerine Notlar", *Türk Dilleri Araştırmaları*, VI (1997), 81-121.

Tezcan, S., "Süheyl ü Nev-Bahâr Üzerine Notlara Birkaç Ekleme", *Türk Dilleri Araştırmaları*, V (1995), 239-245.

Tezcan, S., *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara, 1978.

Tezcan, S., *Bir Ziyafet Defteri*, İstanbul, 1998.

Tezcan, S., *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, İstanbul, 2001.

Tezcan, S. ve H. Booschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul, 2001.

Thackston, W.M., *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art*, Cambridge, 1989.

The Cambridge History of Iran, c. 6, *The Timurid and Safavid Periods*, yay. haz. Peter Jackson ve Lawrence Lockhart, Cambridge, 1986.

Thévenot, M. De, *Voyages de M. De Thévenot*, I-II, Paris, 1664-84.

Titley, N.M., "İstanbul or Tabriz? The Question of Provenance of three 16th Century Neva'i Manuscripts in the British Library", *Oriental Art* XXIV (1978), 292-96.

Titley, N.M., *Persian Miniature Painting and Its Influence on the Arts of Turkey and India*, Londra, 1983.

Titley, N.M., *Plants and Gardens in Persian, Mughal and Turkish Art*, Londra, 1979.

Titley, N.M., ve Frances Wood, *Oriental Gardens*, Londra, 1991.

Tolsa, H., *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara, 1973.

Torun, A., *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara, 1998.

Türk Ansiklopedisi, MEB, I-XXXIII, İstanbul, 1952-1984.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler, İstanbul, 1976-1990.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış (çiçekçilik, 46 vd.), Ankara, 1938.

Türk Yemekleri: XVIII. Yüzyıla Ait bir Yazma Yemek Risâlesi yay. haz. Nejat Sefercioğlu, Ankara, 1985.

Türk Dünyasında Nevruz: İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara 19-21 Mart 1996, haz. Sadık Tural-Elmas Kılıç, Ankara, 1996.

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu. The Union Catalogue of Manuscripts in Turkey, Ankara, 1979.

Uluç, L., *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar: XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*, İstanbul, 2006.

Uluç, L., "A Persian Epic, Perhaps for the Ottoman Sultân", *Metropolitan Museum Journal*, XXIX(1994), 57-71.

Unat, F.R., *1730 Patrona İhtilâli Hakkında bir Eser: Abdi Tarihi*, Ankara, 1943.

Uzunçarşılı, İ.H., "Nahil, ve Nakıl Alayları", *Belleten*, CLVII, 55-71.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1945.

Ünver, İ., "Ahmedî Rıdvan'ın İskendernâmesindeki Osmanlı Tarihi: "Nusret-nâme-i Osmân Bölümü", *TD*, VIII (1979).

Ünver, İ., "Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevîsi Üzerine", *TD*, VIII (1977).

Ünver, İ., "Mesnevi", *TDI*, no. 415-417, 430-563.

Ünver, İ., "Türk Edebiyatında Manzum İskendernâmeler" *Doktora Tezi*, DTCF, no. 20.5, Ankara.

Ünver, İ., *Ahmedî, İskender-nâme*, İnceleme-Tıpkı basım, metin (8754 beyit), Ankara, 1983.

Ünver, A.S., "Türkiye'de Nevruz ve Nevruziye", *VD*, XI (1976), 221-237.

Vanmour, J.-B., *Recueil de cent estampes représentant differentes nations du Levant*, Paris, 1712.

Varlık, M.Ç., *Germiyan-Oğulları Tarihi*, (1300-1429), Ankara, 1974.

Warner, J.L., *Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of S.Halman*, New York-İstanbul, 2001.

Wilber, D., "The Timurid Court: Life in Gardens and Tents", *Iran*, XVII (1979), 127-33.

Wilber, D., *Persian Gardens and Garden Pavilions*, Washington D.C., 1979.

Yahya Bey, *Yûsuf u Zuleyhâ*, yay. haz. M. Çavuşoğlu, İstanbul, 1979.

Yalgın, A.R., *Cenupta Türkmen Oymakları*, Ankara, 1977.

Yenigün, H., "Lâle Devri Âlemleri, Musikî ve Şair Nedim", *Yeni Musikî Mecmuası*, XIV (1962).

Yerasimos, S., *Les voyageurs dans l'empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, Ankara, 1991.

Yurdaydın, H.G., *Matrakçı Nasuh*, Ankara, 1963.

Zâtî, *Zâtî Divanı: Edisyon Kritik ve Traskripsiyon*, yay. haz. Ali Nihat Tarlan, I-II, İstanbul, 1967-70.

Zilfi, M., *Women in the Ottoman Empire*, Leiden, 1997.

KLASİK MUSİKÎ ÜZERİNE KAYNAKÇA

Abdulgadir Marâgî (Abdülkadir Meragi), "Işık", Bakü, 1983.

Agayeva, S., "Abdülkadir Meragi'de Türk çalgıları", *Musikî Mecmuası*, CDLXVII (2000).

Agayeva, S., "On the History of the Musical Culture of Uyghurs", *Sixth International Meeting on Mukam*, ICTM-UNESCO, China-Urumqi, 2006.

Agayeva, S., "Ortaçağ Görsel Sanatlarında Nefesli Çalgılar Örnekleri", *Musikî Mecmuası*, CDL (1995).

Agayeva, S., "Osmanlı saraylarında Azerbaycan bilgin ve müzisyenleri", *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi Sempozyumu*, 2006.

Agayeva, S., "The manuscript Kitab-i Edvar (Leiden, Or. 1175), Maqam Traditions of Turkic Peoples" *Proceedings of the Fourth Meeting of the ICTM Study Group "maqam" İstanbul, 18-24 October, 1998*, yay. Jürgen Elsner ve Gisa Jahnichen, Berlin, 2006.

Agayeva, S., "Türk Musikîsinde *Edvar*", *Musikî Mecmuası*, CDLXIII (1999).

Agayeva, S., "Abdulgadir Maragi i yego muzikalno-teoretiçeskoye naslediye (Abdülkadir Meragi ve onun musikî-bilimsel mirası)", *Doktora Tezi*, SSCB Sanatşinaslık Bilim-Araştırmacılık Enstitüsü, Moskova, 1979.

Ağgayeva, S., Fuzuli ve Musikî, *Musikî Mecmuası*, CDLI (1995).

Akdoğu, O., *Türk Müziği Bibliyografyası*, İzmir, 1989.

Aksoy, B., *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musikî*, İstanbul, 1994.

And, M., *Osmanlı Şenliklerde Türk Sanatları*, Ankara, 1982.

Bardakçı, M., *Fener Beyleri'ne Türk Şarkıları*, İstanbul, 1993.

Bardakçı, M., *Maragalı Abdülkadir*, İstanbul, 1986.

Bardakçı, M., *Sultânî Besteler: Osmanoğulları'nın Son Padişahı Mehmed Vahideddin'in Eserleri*, İstanbul, 1997.

Bardakçı, M., *The Treatise of Ahmed oğlı Şükr'ullâh and Theory of Oriental Music in the Fifteenth Century*, Harvard, 2008.

Behar, C., "Osmanlı'da musikî öğrenim ve intikal sistemi: Meşk", *Defter*, VII (1998), 83-108.

Behar, C., *Ali Ufkî ve Mezmurlar*, İstanbul, 1990.

Cantemir, D., Dimitrie Cantemir; Extracts From "The History of the Ottoman Empire", yay. A. Dutu ve P. Cernovodeanu, Önsöz: Halil İnalcık, Bükreş, 1973.

d'Erlanger, B.R., *La musique arabe*, 6 cilt, Paris, 1930-59.

Denny, W., "Music and Musicians in Islamic Art", *Asian Music*, XVII-1 (1985), 37-68.

During, J., *La musique iranienne: tradition et evolution*, Paris, 1984.

During, J., *La musique traditionelle de l'Azerbayjan et la science des maqams*, Baden-Baden, 1990.

During, J., *The Art of Persian Music*, Washington D.C., 1991.

Ertaylan, İ., *Gazi Giray Han, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1958.

Ezgi, S., *Ameli ve Nazarî Türk Musikisi*, I-III, İstanbul.

Farmer, H.G., *On Yedinci Yüzyılda Türk Çalgıları*, çev. M. İlhami Gökçen, Ankara, 1999.

Farmer, H.G., *Turkish Instruments of Music in the Seventeenth Century*, Glasgow, 1937.

Feldman, W., "Musical Genres and Zikir of the Sunni Tarikats of Istanbul", *The Dervish Lodge: Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, yay. R. Lifchez, Berkeley, 1992, 187-202.

Feldman, W., *Music of the Ottoman Court and the Early Ottoman Instrumental Repertoire*, Berlin, 1996.

Gazimihâl, M.R., *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Ankara, 1975.

Heper, S., *Mevlevî Ayinleri*, Konya, 1979.

Marâgî, A., *Câmi'ü'l-Elhân*, yazma: Nuru-Osmaniye Kütüphanesi, no. 3644.

Meriç, R.M., "Osmanlılar Devri Türk Musikîsi Tarihi Vesikaları", *Musikî Mecmuası*, 54 (186): 215-20 (1952).

Musikî Mecmuası, Aylık Müzikoloji Dergisi.

Oransay, G., *Die melodische Linie und der Begriff Makam der traditionellen türkischen Kunstmusik vom 15 bis zur 19. Jahrhundert*, Ankara, 1966.

Öney, C., "Türk Musikîsi Bibliyografyasına Katkılar", *Musikî Mecmuası*, CDLXII (1998), 41-45.

Özalp, M.N., *Türk Musikîsi Tarihi*, İstanbul, 1976.

Özergin, K., "Evliyâ Çelebi'ye Göre: Osmanlı Ülkesinde Çalgılar", *Türk Folklor Araştırmaları*, XIII, 5955-6055.

Özkan, İ.H., *Türk Musikîsi Nazariyatı ve Usûlleri*, İstanbul, 1984.

Pekin, F., "Müzik bir Çingene Sanatıdır, Ama...", *Metin And'a Armağan*, yay. haz. S. Koz, İstanbul, 2007, 373-403.

Popescu-Judetz, E., "Dimitrie Cantemir's Theory of Turkish Art Music", *Studies in Oriental Arts*, yay. Eugenia Popescu-Judetz, Pittsburgh, 1981, 99-170.

Rouanet, J., "La musique arabe", *Levignac Encyclopedia de la musique*, part I: 2676-2939, Paris, 1921.

Sadettin, A., "Türk Musikîsi üzerinde yazılarının listesi", *Musikî Mecmuası*, CDLXII (1998).

Say, A., *Müzik Ansiklopedisi*, Ankara.

Shiloah, A., *The Theory of Music in Arabic Writings (c. 900-1900)*, Münih, 1979.

Sürelsan, İ.B., *Dimitrie Cantemir (1673-1723)*, Ankara, 1975.

Şanal, H., *Mehter Musikîsi*, İstanbul, 1961.

Türk Musikîsi Ansiklopedisi, Yılmaz Öztuna, İstanbul, 1969-76.

Ungay, M. H., *Türk Mûsıkîsinde Usûller ve Kudüm*, *TTK Belleten*, XLI (1961), 79-114.

Uzunçarşılı, İ.H., "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musikî Hayatı", *TTK, Belleten*, XLI (161): 79-114.

Üngör, E.R., *Türk Musikîsi güfteler Antolojisi*, İstanbul, 1981.

Wright, O., *Demetrius Cantemir: The Collection of Notations, Part 1:* Text, Londra, 1992.

Wright, O., *Words Without Songs: a Musicological Study of an Early Ottoman Anthology and its Precursors*, Londra, 1992.

Yekta, R., "La Musique Turque", *Encyclopédie de la Musique et Dictionnaire de Conservaoire (Lavignac)*, c. 5, Paris, 2945-3064.

Yekta, R., "Eski Türk Musikîsine Dair Tetebbu'lar: 2. Türk Sazları", *MTM*, 1-4 (1331 H.).

DİZİN

1386/87 Karaman Seferi 76, 113
1389 Kosova Savaşı 91, 113, 133-34, 146
1402 Ankara Savaşı 113
1403 Gelibolu Antlaşması 115, 120
1514 Çaldıran Savaşı 41
1566 Sigetvar Seferi 254
1633 İstanbul Yangını 298
1635 İstanbul'da içki yasağı 298
1635 Revan Seferi 290
1683-1699 Viyana Bozgunu 307
1730 Patrona Halil Ayaklanması 327-32

Abbasî(ler) 3-4, 12, 125, 395
Abdî Efendi 327-28
Abdurrahman Câmî 346, 366-67, 378
Abdülaziz Marâgî 48-51, 54
Abdülkâdir Marâgî 36-37, 48-55, 58-59
Abdüllâtif 174, 393
Abdülmecid Efendi (halife) 340
Abdülvâsi Çelebi 135, 137, 139-40
Abû 'Abdullâh Muşarrifeddîn 25
Abû Bakr 25
Abû İshak 8, 28
Abû Leys al-Semerkandî 155
Abû Nuwâs 5
Abû Sa'îd Mîrzâ 348
Abu'l-Fidâ 90
Abu'l-Hayr-i Rûmî 212, 214
Abu'l-Turk Yafis/Ulcay 209
Abussu'ûd 374
Acâ'ibu'l-Makdûr fî Nevâ'ibu't-Timur 155
Adıvar, Adnan 56
Adi b. Zayd 5
Afşar Türkmenleri 42, 89
Afyon 88-89
  Ağa Bağçesi 290
Âhî Çelebi 47
Ahmed Celâyirî 157, 295
Ahmed Çelebi 380, 420, 429
Ahmed Gâzi 214, 276
Ahmed (II) 57
Ahmed (III) 289, 310-12, 321, 323, 330
Ahmed Paşa 99, 105, 118, 150, 246-47, 363, 368-69, 377
Ahmed Tâib 314
Ahmedî 146, 148
Ahmed-i Bîcân 195-97
Ahmed-i Dâ'î *bkz.* Germiyanlı Ahmed-i Dâ'î
Ahmedoğlu Şükrullâh 47, 143
Ahmet Bey (Musul Sancak Beyi) 411
Ahvâl (Menâkibnâme)-i Sultan Mehemmed 131, 134, 137
Akkoyunlu(lar) 59, 74, 144, 177, 197-98, 201, 211, 221, 414-15
Aksaray 69, 93
Aksungur Ağa 94
Akşehirli Mekâlî 61
Akşemseddîn 102, 220, 421
Al-'Umarî 89-90, 121, 273
Alâ'eddin (Şehdî) 420, 422, 424, 427, 429, 432
Alâeddîn (III) 365
Alâeddîn Keykubâd (I.) 65-66, 68-70, 88-89, 100, 201, 203, 213, 215-16, 281
Alaeddin Köşkü 69
Al-Ahtal 5
Alaiye 95
Alâiyye (Alanya) 69
Alâiyye (Alanya) Sarayı 69
Al-Avâmir al-'Alâ'iye 197
Al-Bagdadî 58
Alfonso (rahip) 165
Ali Kuşçu 56, 182
Ali Şîr Nevâyî 77, 150, 179, 183-94
Ali Ufkî 60
Alibeyköyü 310, 336
Al-Ma'arrî 58
Alp Arslan 19
Altun-Orda 188, 204, 215
Amasya 116, 118, 134-35, 203, 296, 359
  Anadolu 5, 7-8, 10-11, 19, 25-26, 36, 42, 45, 47-48, 55-56, 65, 74, 79-80, 85-88, 91, 94-95, 115-16, 120-21, 142, 150, 155, 200, 203-204, 210-11,

213-16, 218-19, 224, 263, 267, 273, 275, 277, 334, 396
Batı-Anadolu 34, 89-91, 93, 95-96, 118, 225, 273
Doğu-Anadolu 89, 144, 204
Orta-Anadolu 89, 93, 211
Anadolu Hisarı 115
Anadolu Selçukluları 9, 65, 85, 197, 203, 209, 296
Anamur 69
Andrews, W.G. 149
Ankara 74, 88-89, 96, 116-18, 159
Antalya 69
Arabistan 267, 373
Arap(lar) 3-8, 12, 28, 54, 56, 74, 93, 112, 121, 142, 155, 164, 257, 261-62, 348, 396
Aras Suyu 105
Aras Vadisi 216
Ardebil 53
Ârifî 278, 398
Aristo (Aristoteles) 57
Arnavut(lar) 262, 327, 332
Arnavutköyü 335
Arran Ovası 85, 203
Ar-Râzî 57
Aslancuk Bey 95
Asya 90
Orta Asya 85, 173, 175, 181, 183, 202, 213, 277, 346, 365-66, 368, 413-14
'Âşık Çelebi 184, 231, 243-48, 258, 354, 368, 372, 374, 377-78, 383, 386, 389, 391, 393-98, 400, 412-13, 420-22, 424-26
'Âşık Çelebi Tezkiresi 44
'Âşık Paşa 79-80, 219
'Aşıkpaşa Zâviyesi 220
'Âşıkpaşazâde 74, 131, 207, 209, 210, 213
'Âşir Efendi 45
'Âşkî 354, 363, 390, 399
At-Meydanı 245
'Atâ'î 105, 229-30, 354, 389
Atabeg Nusreddîn 36
'Atâullâh Kirmânî 180
'Attâr 7, 12, 80, 100, 102
'Avnî *bkz.* Fâtih Sultan Mehemmed
Avnik 157
Avrupa 41, 88, 90, 94-96, 145, 157, 308, 339, 348, 368
Ayas Paşa 245
Ayasofya Camii 293
Ayasulug *bkz.* Selçuk
Aydın 89, 91, 95-96, 118
Aydınlı Visâlî *bkz.* Visâlî
Aydınoğlu Gâzi Umur 215
Aydınoğlu Mehmed 97
Aydınoğulları 87, 90, 275
Aydoğdu 207
Ayıntab (Gaziantep) 269
Aynî 150, 230
Azerbaycan 36, 47-48, 51, 54-55, 59-60, 85, 105, 203, 346, 375, 380
Azerî(ler) 34, 43-45, 59, 98, 120, 369, 375, 386, 412, 414
Azîz Esterâbâdî 295
'Azîzî 421, 424-25, 427-28

Babadağ 219
Babadağı 215
Babur *bkz.* Sultân Baburşâh
Babur Mîrzâ 192
Baburnâme 42, 283
Bagdad 4, 6, 86, 267, 374, 406-408, 411-14
Bagdadlı Rûhî 378
Bahâ'eddîn Kâni 71
Bahadır Sultân 188, 230
Bahârî 230
Bâharzî 180, 182
Bâkî 255, 372-73
Balat *bkz.* Miletos
Balıkesir 243, 245, 422
Bali Paşa 363
Balkanlar 96, 115, 214, 275
Basîrî 244, 421, 424-25, 430-31
Basra 6
Basuk 207
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 48
Battalnâme 10, 214
Bayat Han 200
Bayat, Ali Haydar 47
Bayatî 209
Bayatlı Hasan 206
Baybars 87, 121
Bayburdlu Osman 210
Bayezid (I) *bkz.* Yıldırım Bayezid
Bayezid Camii 243
Bayezid Paşa (Vezir) 135, 137, 139
Bay-Hoca 207

Bayındır 200, 208, 211
Baykara *bkz.* Hüseyin Baykara
Baykara Mîrzâ 192
Baysıngur-Tigin 216
Bazm u Razm 74, 295-96
Bebek 310
Bebek Köşkü 335
Bedreddin Bey 380
Behcetü't-Tevârîh 141-42, 144-48, 205
Bektaşî 216
Belgrad 74, 394
Bencheikh, J.E. 6
beng 5, 260
Beng ü Bâde 283
Bermekîler 4
Beşiktaş Sarayı 291, 314, 336-37
Beyânî 191, 232
Beypazarı 88
Beyşehir 69
Beyşehir Gölü 69
Bibliothèque Nationale 290
Bîdârî 375
Bilecik 121
biniş(ler) 334-39
Bizans 66, 88-90, 115, 121, 203, 214-15, 218-19
Boğaziçi 291, 293, 310
Boğdanlılar 263
Bosna 133, 253, 386
Bosnalı(lar) 262
Bratutti, Vicenzo 131
Bulgaristan 133
Buluç, Sadettin 14
Burgazî 296, 298
Bursa 9, 45, 48, 55-56, 74, 91, 94, 106, 114-16, 118-21, 140-42, 145, 165-66, 195, 203, 219, 245, 355, 357, 373, 424-26, 428
Bursalı Ulvî 354
Buveyhîler 3
Büyük Selçuklu İmparatorluğu 3, 19, 69, 86

Ca'fer Çelebi 380, 414
Caca-oğlu Vakfiyesi 89
Cahdî 398
Câhiz 4, 6-7, 253
Câmî (Câmî') 98-99, 179-94, 255, 277, 366, 368-69, 378 *ayr. bkz.* Abdurrahman Câmî, Molla Camî
Câmi'ü'l-Hikâyât 155
Câmi'u'l-Elhân 36, 49, 51-52
Câmi'u't-Tevârîh 197-98
Câmî-i Rûmî 366
Câmiu'l-Hubûr der Mecâlis-i Sûr 253
Candaroğlu 215
Candaroğlu İsmail Bey 55
Canım, Rıdvan 229
Cebe Ali Beg 195
Celâyirîler 125
Cem Sultân 212-14, 216, 384, 390-91, 396, 422
Cemalî 106, 353
Cemşîd u Hurşîd 9
Ceneviz 76, 96, 119, 275
Cenevizli(ler) 96, 273
Cengiz Han 28, 144, 166, 174-75, 179-80, 198, 200, 209, 216
Cevherî 421, 427, 429
Cevrî 196
Cezerî Kasım Paşa 98, 384, 388, 414
ayr. bkz. Sâfî
Cidde 255
Cihanşâh 144-45
Clavijo (İspanyol elçisi) 159, 165-71
Curmagun 203
Cuveynî 86
Cyropaedia 6

Çandarlı Ali Paşa 113, 116-17, 120, 133, 283
Çandarlı Halil Paşa 56, 116, 350, 356-57
Çandarlı Hayreddîn 120
Çandarlı İbrahîm Paşa 119
Çaldıran 59
Çelebi Mehemmed 76, 101, 115, 117-19, 134-35, 137, 139, 141-42, 203, 283, 296
Çengnâme 106-107, 112
Çerkes 257, 262
Çınar Ahmet 328
Çigala Sarayı 310
Çin (Hatay) 200, 384
Çin 12, 159, 166
Çinili Köşk 144, 286, 290, 335
Çobanoğulları 88
Çuhadar Hızır İlyas Ağa 333-35, 337-39

Dâ'î *bkz.* Germiyanlı Ahmed Dâ'î
Damad İbrahim Paşa 308, 311-12, 328, 330

Dânişmendnâme 10, 72, 214, 276
Darüssaade Ağası Beşir 332
Dâvûd-i Güyende 363
Dede Korkut/ Korkut Ata/Oğuz Dede/Dede Sultan 72-74, 197, 199, 201, 210, 213, 216
Defterdar 314
Defterdar Burnu 307
Dehhânî (Hoca Dehhâni) 7, 68, 80 , 100, 281, 365
Delhi 161, 170
Delibirâder Gazâlî 246, 260
Deniz Alp 145
Denizli 88
Derviş Mahmûd 425, 431
Dib Yavku Han 208-209
Dihlevî 251
Dilîrî 421, 428
Dimetoka 275
Diyarbekir 375, 412
Djuradj 133
Dobruca 215, 219
Don Henrique 165
Dukakinzâde Mehmed Paşa 60
Durrata'l-Fâhira 182
Dündar 212
Düstûrnâme-i Enverî 116, 134, 205, 209, 275
Dzukov 96

Ebu's-Su'ud Cemâleddin İbn Zahire 56
Edîbî 421, 424, 428
Edirne 48, 114, 117-20, 142, 144, 196, 212, 214-16, 286, 424
Edirneli Nazmî 149-50
Eflak 117, 263
Eflatun 57
Ege Denizi 88-90
Eğrigöz 95-96, 113
El-Ferâ'id ve'l-Fevâ'id 55-56
El-Kindî 52
Emevî(ler) 4-6, 125
Emîn-âbâd Köşkü 310
Emîr Duglat 175
Emîr Süleyman Çelebi 101
Emîr Şehzâde Muhammed 160
Emîr-zâde İsâ Çelebi 141
Enîsü'l-Kalb 399
Envârü'l-'Âşikîn 196
Erdel 263
Eretna 157, 295
Ermenek 88-89
Ermeni(ler) 65, 89
Ertuğrul Bey 89, 146, 205-209, 212-13
Eskişehir 76, 88
Esterâbâdî 295
Eşrefoğulları 88
Euklides 57
Evliyâ Çelebi 62, 263, 269
Evrenuz (Evrenos) 116
Eyüb (semti) 60, 311, 394
Eyyub 245

Fahrî 97
Fakîh Ahmed 215
Farâbî 52, 58
Fars 14, 25, 28, 36, 43, 54, 74, 87, 89, 99, 142, 164, 203, 369
Fathnâma 66
Fâtih Sultân Mehemmed 48-49, 56-67, 98-99, 106, 121, 141-42, 144, 146-47, 176-77, 180, 182-83, 195, 203-204, 211, 214-17, 220, 224, 286-87, 346-47, 349, 352, 359-60, 362-63, 366, 368, 373-74, 376-78, 388, 390, 394, 396, 413
Favâid-i 'Aşere 49, 54
Feleknâme 81-82, 112, 279
Felemenk 96
Fenârî Muhyiddîn Çelebi 388
Fenarîzâde Ali 182-83
Ferah-âbâd Köşkü 310
Ferhâd Paşa 253-54, 388
Ferhengnâme-i Sa'dî 26
Ferîdun Bey Münşeâtı 346
Ferrûhî 248, 424
Fetret Dönemi 137, 141
Fetullâh Şâberânî 55
Fetullah Şirvânî 48, 50, 54-59
Fevâidü'l-Kiber 185
Feyz-âbâd Kasrı 308
Feyzî 230
Firdevsî 3, 8, 12, 19, 36, 66, 71, 255, 373, 421, 425, 428, 430-31
Fisagor (Pithagoras) 57
Fleet, K. 96
Flemming, B. 97
Floransa 346
Foça 95-96

Fransa 307-308
Fusûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd 254
Fuzûlî 7, 34, 40-41, 43-44, 229, 276, 283, 314, 351-52, 368-69, 374, 376, 378-80, 383, 385-86, 399-415
Fütüvvetnâme 296

Galata (Kalata) 245, 335, 362
Garîbî 398
Garîbnâme 79
Gazaliyât 26
Gazan Han 81, 205
Gazan Mahmud 177
Gazânâme-i Rûm 144, 286
Gazavâtnâme 113, 115, 131, 146, 148
Gâzi Hüdâvendigâr Murad 94-95, 107 *ayr. bkz.* Murad (I)
Gâzi Mihaloğlu 118, 120
Gâzi Umur Beg 215, 275
Gazneliler 14, 19, 66
Gaznevî Sultânı Mahmûd 3
Gaznevîler 3, 16
Gediz 91, 95-96
Gedos 95
Gelibolu 134, 196, 251
Gelibolulu Mustafa 'Âli 238, 252
Gelibolulu Za'îfî 353
Genceli Nizâmî 6-7, 10, 12, 34-36, 97-100, 102-103, 112, 123, 126, 251, 277, 283, 368
Gerede Savaşı 142
Germiyan Beyliği 10, 36, 82, 93-96
Germiyanlı Ahmed-i Dâ'î 5, 8, 18, 66, 68, 106-12, 126, 141, 230, 253, 287
Germiyanlı Şeyhî 150
Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa *bkz.* Şeyhoğlu Mustafa
Germiyanlı I. Yakûb *bkz.* Yakûb (I)
Germiyanlı(lar) 3, 8, 14, 17, 36, 68, 79-80, 82-151
Giyâseddîn Keyhüsrev (I) 66
Giyâseddîn Keyhüsrev (II) 68, 85, 121
Giyâseddîn Keyhüsrev (III) 85
Giovanni, Adorno 96
Girardin, Pierre de 290-91
Girit 90
Gök Han 209
Gök Alp 145, 205-207, 209
Gölpınarlı, Abdülbaki 383
Gulistan (*Gülistan*) 25-26
Gülhâne Bağçesi 290
Gülşehrî 79-82, 100, 112, 279
Gülşehri *bkz.* Kırşehri
Gülşen-i 'Uşşâk 106
Gümülcine 95-96
Gündoğdu 208, 212
Gündüz Alp 205, 209
Gündüz Beg 206, 212, 216
Günhan 197, 200, 212-13
Gürânî 363
Gürcistan 88
Güzelce-Hisar *bkz.* Anadolu Hisarı

Habeşliler 263
Habîbî 43-44, 415
Hâbnâme 102
Hâce Abdurrahman bn. Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir 52
Hâce Sadreddin ibn Şeyh Safî 53
Hacı Bayram 196-97, 357
Hacı Bektaş (Begdaş) 215-16
Hacı Evrenuz 119
Hacı Hasan 244, 363
Hacı İvaz Paşa 44-45, 354
Hacı Temürhan (Temirhanlı) köyü 48
Haçlılar 87-88, 177, 216
Hadım Ali Paşa 244, 380-81, 390
Hadîkatu's-Su'adâ 410, 413
Hâfız (Hâfiz) *bkz.* Hafiz-i Şîrazî
Hafız Ahmed Paşa 331
Hâfız Divânı 28, 30, 99, 369
Hâfız Mehmed 59-60
Hafiz-i Şîrazî 28-34, 368
Haft-Payker 36
Hakânî 368, 399
Halep 180, 182, 253, 375
Haliç 293, 308, 310-12, 336
Halîfe Ma'mûn 7
Halil Sultân 192
Halîlnâme 135, 137
Halîmî Çelebi 366, 373
Hamdî 424, 427
Hamidoğulları 91
Hamse-i Nizami 7, 12, 35, 102, 185, 193, 368
Hamza Bey 14, 224
Hamza İsfahânî 10
Hamzanâme 214

Hânî 427
Haremde Beethoven 340
Harezmşâh(lar) 25, 203
Hârnâme 102
Hasan "Pâdişah" 177
Hasan Ağa (yeniçeri ağası) 114, 119
Hasan Bayâtî 204, 212-13
Hasan Cân Çelebî 59-60
Hasan-Keyf 375
Hasbî 245
Hasköy 245
Hassan b. Sâbit 5
Hatâyî *bkz.* Şâh İsmail Safavî
Hatâyi Divanı 39
Hâtemî 61
Hayâlî (Hayâlî Çelebi) 243, 245-46, 363, 375, 386, 398
Haydar Remmâl 375
Hayr-âbâd Kasrı 308
Hayrân Mudhik 363
Hayyâm *bkz.* Ömer Hayyâm
Hayyâmâne 30, 353
Hazar Denizi 3
Heft-Meclis 254
Herat 27, 48, 55, 173, 179-80, 182-83, 188, 346
Hersek-zâde Ahmed Paşa 388
Heşt Bihişt 394
Hıristiyan(lar) 66, 88, 120, 215, 220, 276
Hırvat(lar) 262-63
Hızır bin Abdullah 47, 106, 112
Hızır Beğ 363
Hızır İlyas Ağa *bkz.* Çuhadar Hızır İlyas Ağa
Hicâz 5-6, 56, 261
Hikâyet-i Feth-i Niş 131
Hindistan 11, 36, 42, 65, 126, 170, 183, 281, 298, 301, 413
Hîra 5
Hirednâme-i İskenderî 183
Hoca Abdülkâdir 164
Hoca Asafî 225
Hoca Mehmed Paşa 332
Hoca Mes'ûd 100
Hoca Şemseddîn Muhammed Şîrâzî *bkz.* Hafiz-i Şîrazî
Horasan 3, 179, 182
Horezmî 57-58
Hoy 165
Hoylu Abdal Musâ 43
Hurrem 287
Hurşîd ve Ferahşâd 100
Hüdâvendigâr *bkz.* Gâzi Hüdâvendigâr Murad
Hülegü 85-86
Hümâyûn-âbâd Köşkü 310
Hüsâmeddîn Çoban 197
Hüsâmî 354
Hüseyin Baykara 179-94, 225, 269, 277, 346, 348, 365
Hüseyin Vâ'iz 413
Hüsrev Paşa 253
Hüsrev ü Şîrîn 80, 97-98, 101-104, 368-69
Hüsrev-âbâd Köşkü 310
Hz. Ali 405
Hz. Davûd 223
Hz. Halîl İbrâhîm 135
Hz. Peygamber 125, 199, 213, 221, 223, 328, 412
Hz. Süleyman 223

Ihlamur Bağçesi 291
Ilıca 134
Imber, Colin 210, 220
Irak 5, 18, 25, 56, 126, 140, 197, 211, 295, 408, 412, 414
Isfahan (İsfahan)126, 140, 261

İbn al-'Arabî 182
İbn al-Mu'tazz 5, 7
İbn 'Arabşâh 155, 157
İbn Battuta 74, 90, 219
İbn Bîbî Yahya 65-66, 69, 71, 197
İbn Haldun 308
İbn Kemâl 414
İbn Kutayba 7
İbn Sinâ 57-58
İbrahîm İsrâ'ilî 6
İdrîs-i Bitlîsî (Bidlîsî) 43, 98, 131, 221-25, 388-89, 414, 421, 428-32
İlhanlı(lar) 19, 85-86, 89, 197-98
İmâdeddîn Zengî 177
İmâm Rızâ 41
İran 3-8, 10-45, 51, 55, 60, 65-66, 68, 74, 85-86, 90, 93, 98-102, 106, 112, 123, 125, 144-45, 178, 175, 178-79, 181, 188, 197-200, 202-204, 211, 224-25, 253, 276-77, 279, 281, 286-87, 291, 295, 332, 346, 349, 365-66, 368-669,

373, 375, 378, 395, 410, 413, 415
Doğu-İran 3, 36
İsa Bey Camii 90
İsfahan bkz. Isfahan
İsfendiyar Bey 142
İshak Fakîh 211
İskender Çelebi 245, 291, 388, 393-94
İskendernâme 8-9, 11, 17, 36, 66, 113-15, 117, 119, 121-31, 134, 142, 145-46, 148
İsmail Ağa (hazînedâr) 423
İspirî-zâde Ahmed Efendi 328, 330-31
İstanbul 45, 56, 59-60, 62, 74, 93, 96, 98, 116-17, 119, 142, 145, 157, 180, 182-83, 195, 215-16, 218, 220, 243-45, 248, 253, 267-68, 286-89, 298, 310-11, 316, 322, 324, 328, 331-32, 334-35, 346, 348-49, 354, 366, 369, 386, 394, 415, 422, 424-25 *ayr. bkz.* Kostantiniyye
İstanbul Boğazı 115
'İşretnâme 112, 229-41
İtalyan(lar) 90, 98, 339, 365, 368
İvaz Paşa *bkz.* Hacı İvaz paşa
'İyânî 421, 424, 428, 432
İzzeddîn Keykâvûs (I) 71
İzzeddîn Keykâvûs (II) 86, 214-16

Jeımar, K. 73

Kâbûsnâme 6-8, 11-21
Kadı Ahmed 254
Kadı Burhâneddîn 41, 74, 94, 157, 295-96
Kadı Deli İbrahim 328
Kadı İsâ 177
Kadı Pîr Mehemmed *bkz.* 'Âşık Çelebi
Kadı Tirmizî 66
Kadıasker Kâdirî Efendi 412
Kadıköyü 310
Kadızadeliler 66
Kâdî-i Ayazmendî 363
Kadis 165
Kadızâde Rûmî 55-56
Kadızâde-i Siroz 363
Kadri Efendi 245
Kâğıthâne 290, 293, 310-11, 316, 318, 336
Kâğıthâne Deresi 307
Kahire 27, 56, 155, 348-49
Kalaç 198
Kalata *bkz.* Galata
Kalenderîler 43, 89, 219, 349
Kalîla wa Dimna (*Kelîle ve Dimne*) 4, 25, 65-66
Kandî 390
Kanglı 198
Kâni'î 65-66
Kantemir 60
Kanunî Sultan Süleyman 42-43, 51, 60, 74, 95, 230, 232, 245, 254, 264, 266, 274, 278, 287-88, 290-91, 354, 373, 394, 397, 406, 410
Kanûn-i Şehinşâhî 221-25
Kanza't-Tuhaf 58
Kapalıçarşı 327
Kapıdağı 95
Kaplan Giray 332
Kara Timurtaş 157
Kara Yusuf 144-45, 157
Karabağ 85
Karaca Ahmed 215
Karaca Oğlan 383
Karacadağ 89, 146
Karacahisar 76
Karadeniz 115
Karagöz 287, 293, 311, 336
Karahisar 89, 95, 175
Karakoyunlu Cihanşâh 141, 144
Karakoyunlu(lar) 144, 198, 204
Karaman 211, 215, 263
Karamanlı Aynî 150
Karamanoğlu Alâeddin Bey 76
Karamanoğulları 87-89, 116-17, 125, 141-42, 209, 215
Kara-Osman 197, 201
Kara-Timurtaş Paşa 94
Karatonlu 134
Karesi 118, 142
Karesili Eynebeğ Subaşı 114
Karluk 198
Kasr-i Cinân 308
Kassaboğlu Mahmud Paşa 195
Kastamonu 55-56, 74, 88, 117, 197-98, 392
Kâşânî 58
Kâtib Hasan 398
Kâtib Şevkî 398
Kâtibî 398, 421, 424-25, 427, 429-32
Kavâ'id bkz. *Kavâ'idü'l-Mecâlis*
Kavâ'idü'l-Mecâlis 8, 251-69
Kavala (Kefalya) 133
Kaya Alp 205-207, 212

Kaya Bey 60-61
Kayı boyu 197, 199-201, 213
Kayı Han 200-201, 208-10, 212-13
Kaymakam Mustafa Paşa 328
Kayseri 69, 96, 121, 253, 296
Kazak(lar) 257, 262
Kel Mehmed 328, 331
Kelâtnî 424
Kelîle ve Dimne bkz. *Kalîla wa Dimna*
Kemah Kalesi 157
Kemal Tebrizî 47
Kemalâddin Abdülkâdir Hafiz Geybî 53
Kemâleddin Mes'ûd b. Huseyn Şirvânî 56
Kemâleddîn Muhammed 214
Kemer 69
Kenzü'l-Küherâ 100
Kerbelâ 379, 385, 402, 406, 411-12
Keşfî 244, 421, 424-25, 427-28, 431
Keyhusrev *bkz.* Şâh Keyhusrev
Kıbrıs 88, 287
kımız 73, 162, 166, 169-70, 198
Kınalı-zâde Hasan Çelebi 398-99, 412-13
Kıpçak 26, 198, 215-16
Kırım 214-16
Kırşehir (Kırşehri, Gülşehri) 79, 81, 93
Kızıl Buga 205
Kızılbaşlar 41-42, 397
Kızılbey 88
Kızılcahamam 74
Kızılırmak 85, 87
Kiçi 134
Kiel, M. 133
Kilikya 88
Kilisli Rifat 26
Koca Efendi 94
Kocaeli 218
Kocatürk, V. Mahir 149
Koçi Bey 20
Konya 65-67, 69-70, 79, 81, 86-87, 89, 93, 203, 213, 251, 365
Konyalı Meşâmî 61
Kosova 113, 131, 133-34, 277
Kostantiniyye 88 *ayr. bkz.* İstanbul
Koyun-Musâsı 119
Köprülü, Fuad 11, 68, 79-81, 102, 105, 149, 210, 214, 216, 218, 383
Köymen, M.A. 19, 131, 213
Kubâd-âbâd Sarayı 69, 81
Kudatgu-Bilig 185
Kudemâ 98
Kûfa 5
Kula 113
Kul-Mehmed 225
Kum Meydanı 293
Kuşâcim 5
Kutbeddîn Şirâzî 57
Küçük Ali 225
Küçük-Ermenistan Krallığı 88
Külliyât-e Şams-e Rumî 50
Künhü'l-Ahbâr 252, 254
Kürt(ler) 262
Kütahya 61, 88-89, 93-96, 100, 101, 113, 155, 251-52

La Pratica 90
La'lî 348, 361, 366, 390, 421, 427
Lala Mustafa 253-54, 287
Lâle Devri 289-90, 305-41
Lâle Kitabı 308
Lâmi'î 10, 179, 260, 384
Larende 88
Laskaridler 88, 90, 203
Latîfî 99, 101, 150, 232, 348, 353, 368-69, 373-74, 378, 384, 392-95, 398, 412-13, 420, 425-26
Lazar 133
Le Bruyn 290
Letâ'if 10, 246, 260, 333, 335, 337
Levant 90
Levnî 1711, 308, 311, 323
Leylâ ve Mecnûn 30, 229, 368, 406, 408, 412-13
Likâyî 398
Louis (XIV.) 310
Lowry, H. 220
Lütfî Paşa 388

Macarlar 262-63
Madam Girardin 290-91
Magâribü'z-Zamân 197
Magrib 200
Mahbûbü'l-Kulûb 192
Mahmud Ağa (Yeniçeri kul kethüdası) 328
Mahmud (I) 332

Mahmud (II) 334-35, 338-39
Mahmud Abdülazîz Marâgî 48, 51-54
Mahmud Paşa (vezir) 142, 145, 195, 224, 286, 360, 363, 374 *ayr. bkz.* Sırp Mahmut Paşa
Mahzenu'l-Esrâr 34, 36, 68
Mâkâmî 399
Makâsidu'l-Edvâr 51, 54
Makâsidu'l-Elhân 37, 48, 53-54
Mâlik 5
Manavgad 95
Mantıku't-Tayr 80
Manuel (II) 117, 121, 157, 273
Marâga 85
Marmara Denizi 289
Marzubânnâme 100
Maşkûr, M.C. 65
Maverâünnehir 3, 55, 86
Mazıoğlu, Hasibe 410
Me'âlî (Mâ'ilî) 421, 424, 426-32
Mecâlisü'n-Nefâ'is 183, 192, 276
Mecelletun fi'l-Mûsikâ 50, 54-58
Mecidiye Köşkü 290
Mediciler 346
Medîne 213, 336
Mehmed Birgivî 66
Mehemmed/Mehmed (I) *bkz.* Çelebi Mehemmed
Mehemmed/Mehmed (II) *bkz.* Fatih Sultân Mehemmed
Mehemmed/Mehmed (III) 253, 255, 292
Mekke 56, 212, 336
Melîhî 102, 374, 378, 390, 395
Melikşah 19, 23
Meliku'n-Nâsir Ferec 160
Meliku'ş-Şu'arâ Muhyiddîn Abu'l-Fezâ'il 71
Meliku'ş-Şu'arâ Kâni'î-î Tûsî 65
Memlûk Sultânlığı 87, 204
Memlûk(ler) 157
Ménage, V. 131
Menâkib-i Sarı Saltuk 213
Menâkibnâme 116-17, 19-20, 137, 141
Menteşeoğulları 91, 96, 118, 215
Mercimek Ahmed 14-15
Mermer, A. 150-51
Mesîhî 102, 246, 248, 380-81, 395, 398, 424-25, 428
Mesnevî 79
Meşrebî 395, 399
Mevâ'idü'n-Nefâ'is 251-69
Mevlânâ Abdülkâdir 352, 390
Mevlâna Ahmedî 112, 116, 119
Mevlânâ Beyânî 225
Mevlânâ Bidlîsî *bkz.* İdrîs-i Bidlîsî
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî 66, 79
Mevlânâ Hevesî 395
Mevlânâ Gazâlî 378, 395
Mevlânâ Hasan (Amasyalı) 423
Mevlânâ Kırîmî 363
Mevlânâ Sa'yî 395
Mısır 60, 87, 94, 96, 113, 121, 160, 165-66, 168, 198, 200, 212, 267, 269, 291, 374, 376, 421
Miftâhu'l-Ferec 106
Mihail Konstantinovic 121
Mihaloğlu 118, 120
Mihr u Mâh 251
Mihr ü Vefâ 252
Mihrî Harun 399, 421, 423, 429
Miletos (Palatia/Balat) 90, 96
Ming hânedanı 166
Minhâcu'l-Reşâd fî Sulûki'l-'İbâd 144, 253
Mîr Hâdî Muhtesib 41
Mîr Süleymân Alp 110, 114-16, 205, 209
Miranşah 169
Mircea 117
Mirsâdü'l-'İbâd 110
Mirgün Bağçesi 291
Mofâharatu'l-Cawârî wa'l-Gilmân 7
Mogan Ovası 203
Mogollar 9, 19, 25, 65, 74, 79, 85, 87-88, 90, 94, 125, 144, 164, 166, 171, 177, 183, 197, 203-204, 215, 346, 374, 395
Mohaç Zaferi 74
Molla Câmî 346
ayr. bkz. Camî
Molla Hocazâde 360
Montagu, Lady Mary Wortley 308
Morova 134
Muhammed Golandân 28
Muhsin-zâde Abdullah Paşa 332
Muhyiddîn Abu'l-Fezâ'il 71
Muhyiddîn Muhammed Niksarî 56
Mukaddime 55, 57
Murad (I) 76, 91, 93-96, 100, 107, 113, 115, 119, 131, 133-34, 146, 159, 215, 277, 283, 336

Murad (II) 14-15, 26, 48, 50, 55, 89, 95, 101-103, 105-106, 141-42, 144-45, 148, 195-96, 200, 202-204, 210, 215, 286, 289, 336, 349, 353-54, 378, 389, 395-96
Murad (III) 238, 255, 287, 289, 354-58, 373
Murad (IV) 290, 298-99
Musâ Çelebi 76, 107, 117-20, 134, 137
Muslu Beşe 328
Mustafa 'Âlî *bkz.* Gelibolulu Mustafa 'Âli
Mustafa Paşa Köşkü 334-36
mutrib(ler)/mutriban 17-18, 69, 72, 110, 125-26, 160, 192, 234, 248, 281, 289, 296, 321, 353, 373, 420, 426
Muzafferîler 28, 30
Mübarizüddîn 30
Müeyyed-zâde 244
Müezzin Hâfız Mehmed 59-60
Münşî Şemseddîn 69

Nâdirü'l-Mahârib 254
Nafahâtu'l-Uns 179, 194
Nahîfî 314, 352, 373
Naîmâ 20
Nakkâş Lokman 43
Nakkâş Osman 43
Nakkâş Sâfî 353
Nasîbî 428
Nasîreddîn Mahmûd 81
Nasîreddîn Tûsî 57, 224
Nâtıkî 421, 424, 428
Nevâyî *bkz.* Ali Şîr Nevâyî
Nâvecî 279
Necâtî Beg 99, 102, 246-48, 351, 369, 384, 390, 395, 421-22, 424, 430
Necef 405-406
Necmeddin b. Kadi Aclûn 56
Necmeddîn Râzî 100
Nedîm 307-26, 330
nedîm(ler) 5-7, 10, 14, 16, 18-21, 34, 36, 59-60, 68-69, 71, 101-1-2, 105, 108, 110, 116-17, 13, 141-42, 183, 199, 202, 224-25, 237, 243, 249, 254, 256, 261, 275-76, 287, 303, 333-34, 359, 371, 378, 389-90, 392, 426
Nef'î 229, 314
Nefîse 76
Nekâvetu'l-Edvâr 49-50
Nesîmî 43
Neşât-âbâd Kasrı 307, 310
Neşrî 45, 116, 131-34, 141-42, 146, 148, 208, 213, 277
Neubauer, Eckhard 57
Nev'îzâde 'Atâ'î 229
Nev'î 255
Neynâme 102
Nicomacus 57
Niğbolu 91
Nihâlî 368
Nihanî *bkz.* Turak Çelebi
Niş 131, 133
Nişancı Câ'fer Çelebi 380
Nişancı Celâl-zâde Mustafa 376, 397, 403, 406, 408, 414-15
Nişancı Seydî Bey 406
Nişancı Tâcîzâde Ca'fer Çelebi 244
Nizâmeddîn Ahmed 71
Nizameddîn bin Yusuf Kırşehrî 47
Nizâmî *bkz.* Genceli Nizâmî
Nizâmî-i Karamânî 99, 369
Nizâmüddîn Ahmed Erzincânî 66
Nizâmülmülk 19-21, 34
Nogay 215
Nuh 208-209
Nûreddîn Abdurrahman 51-52
Nuruosmaniye 54, 145
Nushatu's-Selâtîn 253-54
Nusretnâme 238, 252-54
Nûştekin 16

Oğuz Han 144-45, 197-212
Oğuz(lar) 74, 150, 197-204, 209, 213
Oğuznâme 72-73, 144, 171, 195-220
Orhon Anıtları 73, 200
Orta Asya 85, 173, 175, 181, 183, 202, 213, 277, 346, 365-66, 368, 413-14
Osman Gâzi 88-89, 120-21, 175, 197, 200, 204-205, 212-13, 215-16, 218, 220, 351
Osmanlı Devleti 20, 66, 80, 91, 101, 104, 176, 200, 203, 211, 351, 368
Osmanlı Tarihi 47, 146
Osmanlı(lar) 19, 71, 74, 89, 100, 117, 145-46, 153, 155, 159, 171, 174, 203-204, 211, 216, 365, 387, 413-14
Osmanoğulları 87, 210
Oxford Anonim Tarihi 145-46

Ökten, Ertuğrul 180
Ömer Hayyâm 23-24, 31, 128, 289, 355

Paleologlar 88
Paşacuk-Ağa 94, 100
Paşmakcı-zâde 328, 331
Pegolotti, F. 90, 95
Pellat, Ch. 4, 6
Pîr Mehmet 170
Pîrî Paşa 244, 388

Râhatu's-Sudûr 197
rakı ('arak) 73, 162
Rauf Yekta Bey 48, 339
Râzî 100, 255, 399
Refikî 398, 421, 425, 427-29, 431-32
Reinert, Stephen 132-33
Resmî 398
Reşîdeddîn 86, 197-99, 208, 211
Revânî 99, 112, 229-41, 248, 279, 421, 424, 426-27, 430
Rıza Pehlevî 4, 8, 10, 178, 368
Risâle min Edvâr 141-42, 148
Risâle-i Musîki 47
Riyâzî 230
Rodos 394
Rûdegî 36
Rûhî 43, 131, 145, 201, 201, 210, 213, 378-79, 421, 424-25, 427-32
Rum(lar) (Rûm) 8, 12, 42, 45, 65, 88, 90, 132, 136, 142, 144-46, 160, 198, 200, 215-16, 218-20, 240, 243, 246-48, 263, 273, 275, 286, 348, 366, 368, 384-85, 396, 411, 414
Rûmî (Anadolulu Türk) 40, 42, 50, 55, 102, 163, 166, 212, 366, 368, 396, 398
Rum-ili 76, 91, 94-96, 107, 113-15, 117-20, 155, 157, 203, 212-15, 218-19, 260, 263, 267, 277, 283, 328, 331-32, 355, 386, 394
Rus(lar) 262
Rûşenî 398
Rûzbeh b. Dâdûya 4
Rükneddîn Kılıç Arslan (IV) 86
Rükneddîn Süleymânşâh (II) 66, 68
Rüstem Paşa 354, 396

Sa'd-âhâd 307, 310-11, 314-15, 318, 320-22, 324, 330
Sa'd-âbâd Kasrı 307, 318
Sa'dî 7, 25-27, 51, 368, 421, 428-30, 432
Sâ'ilî 421, 424, 427-29
Sa'yî 371, 421, 424-25, 431
Sahâyî 421, 424-25, 427-28, 431-32
Sâbirî 363
Sadeddin Köpek 69
Safavîler 39, 60, 379, 399
Safâyî 314, 398, 421, 431-32
Sâfi 53, 98, 353, 384, 389, 414
ayr. bkz. Cezerî Kasım Paşa
Safiyuddîn Urmevî 50, 54, 57-59
Sâhib Fahreddîn Ali 88-89
Sâhibî 363
Sahibin-Karahisarı *bkz.* Afyon
Sakarya Irmağı 88
sâkî(ler) 6, 12, 16, 18, 21, 28, 30-33, 39, 68, 81, 109-10, 112, 121, 126, 164, 168-70, 185, 187, 191-92, 230, 233, 237, 239, 248-49, 257-58, 286-87, 291, 296, 301, 322, 373-74
Sâkînâme 23, 77, 112, 165, 183, 185 188, 190, 229-30, 260, 276, 279, 287, 374, 405
Salazar, Gonzales de 165
Salgurîler 25
Saltuk *bkz.* Sarı Saltuk
Saltuknâme 212-20
Sâmânîler 3
Sarayburnu 290
Sarı Saltuk (Saru Saltuk) 213-16, 219-20
Sarkuk Alp 206
Saruhan 95
Saruhanoğulları 89, 91, 118, 215, 275
Saru-Yatı 207-208, 212
Sâsânîler 3, 8, 19, 286
Savcı Beg *bkz.* Saru-Yatı
Sâznâme 60, 62
Schiltberger, J. 91
Sebük-Tekin 3
seferli koğuşu 290
Sehâbî 375
Sehî Bey 101-102, 366, 368, 371, 378, 384, 387-92, 394-96, 399, 411-12, 422
Seif, Theodor 145
Selânik 115, 117
Selânikî 20
Selçuklu(lar) 3, 9-10, 19, 23, 25, 36, 63-82, 85-86, 88-91, 96, 99-100, 121, 125, 197, 204, 207, 209, 213, 215-16, 276, 281, 296, 365
Selçuknâme 65, 276

Selim (I) *bkz.* Yavuz Sultan Selim
Selim (II) 60-62, 251, 415
Selim (III) 335, 339
Selmân-i Farsî 213
Selmân-i Sâvecî 12, 279
Semerkand 55-56, 74, 155, 159, 165-66, 168, 170-71, 173-74, 180, 204, 286, 346, 348
Sepetçiler Kasrı 290
Serahs 55
Serîrî 398
Seyyid Lokman 274, 375
Seyyid Vehbî 308, 314
Sezgin, Fuat 57
Sırp Mahmud Paşa 195 *ayr. bkz.* Mahmud Paşa
Sırp(lar) 133-34, 283, 298
Sihrî 398
Silâhdarağa Köşkü 330, 335
Silsilatu'l-Zahab 182
Sinan Paşa Köşkü 289-91
Sinânî 424, 428
Sinânüddîn Yûsuf *bkz.* Şeyhî
Sinop 71, 216
Sipehsâlâr Kütüphanesi 55
Sitti Hatun 355
Sivas 66, 71, 94, 157, 295-96
Sivaslı Zeynelmüneccim 125
Sivrihisar 116
Siyâsetnâme (*Siyerü'l-Mülûk*) 11, 19-21
Sofu Halil Bey 59
Söğüd (Söğütcük) 89, 213
Subûtî 398
Sucûdî 421, 428
Sultan Baburşâh 42, 298, 301, 303
Sultân Baykara *bkz.* Hüseyin Baykara
Sultân Bedî'u'z-zamân 192
Sultân Berkuk 157
Sultân Mes'ûd Gaznevî 16
Sultân Rükneddîn 68
Sultân Tugrul b. Arslan 34, 36
Sultân Veled 80
Sultân Yakûb (Akkoyunlu) 415
Sun'î 378, 398, 422
Sunkur-Tekin 208, 212
Suriye 96, 200, 211
Sûrnâme 171, 308, 311-12, 314
Süheyl ve Nevbahâr 10, 97
Süleyman Çelebi 101, 106, 111-12, 118, 125, 132, 142, 146, 155, 203, 230, 389, 395, 421, 432
Süleymaniye Kitaplığı 45, 236
Süleymânnâme 278, 421, 425, 428, 430-31
Süleymanşâh 14, 68, 100, 113, 205-10, 212, 216
Sümbülnâme 308
Sürmeli-Çukur *bkz.* Aras Vadisi

Şâh Abbâs 287
Şâh İsmail Safavî 39-42, 59, 283, 403, 414
Şâh Keyhusrev 12, 14, 24
Şâh Şucâ 28, 31
Şâh Yahya 30
Şâhî *bkz.* Şehzade Bayezid
Şahmelik 205, 209
Şâhruh 144, 173, 182, 192, 204, 210
Şakâ'ik 134, 144, 182
Şam 140, 155, 180, 198, 200, 267
Şamlû Durmış Han 41-42
Şaphâne Köyü 95
Şapın-Karahisar (Koloncia) 95
şarap 5-6, 8, 12, 16, 18, 20-21, 23-24, 28, 30-32, 41-42, 68-69, 81, 104-105, 109, 112, 120-21, 126, 162, 165, 167-71, 173, 178, 183, 190, 192, 222, 225, 229-30, 232-35, 237, 239, 248, 257, 260-61, 267, 273, 275-77, 279, 283, 286, 295-96, 298, 301-303, 308, 373-74, 390
Şayyâd Hamza 80
Şehdî *bkz.* Alâ'eddin
Şehr-engîz Berây-i Hûbâniyân-i *Gelibolu* 254
Şehzade Bayezid 50, 93-94, 100, 113, 278, 401, 410, 415
Şehzâde Korkut 260
Şehzade Mahmûd 330, 421-22, 424, 426
Şehzâde Mustafa 144, 204
Şem'î 248
Şemâha 55
Şemsî Paşa 353, 375-76, 389
Şemsiyye 196
Şeref-âbâd Kasrı 308
Şerefli-Koçhisar 88
Şerhü'l-Edvâr 55, 58
Şevk-âbâd Kasrı 308
Şeyh Bedreddîn 120
Şeyh Ebûl Hasan-i Şazelî 267
Şeyh Ede-Balı 212-13

Şeyh San'ân Kıssası 30, 80
Şeyhî 7, 18, 68, 101-106, 149-51, 230, 232, 247, 353, 368, 389, 398
Şeyhoğlu *bkz.* Şeyhoğlu Mustafa
Şeyhoğlu Mustafa 7-8, 14, 68, 82, 90, 94, 99-102, 135
Şeyhulislâm Sâdeddin Efendi 60
Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi 269
Şeyhülislâm Mîrzâ-zâde Mehmed 330-31
Şeyhülislâm Yahya 229
Şikâyetnâme 399, 401, 404, 408, 415
Şîraz 25, 98, 161, 414
Şirvan 55
Şirvânşâh Celâlüddevlet 36
Şükrî 394
Şükrullâh Çelebi 106, 140-48, 204-205, 209

Tahmasb 41-42, 283
Tahran 55
Tahtakale 245
Takvîm-i Hümâyun 131
Tâli'î 422, 426, 428
Tâlibî 363
Tanpınar, Ahmed Hamdi 399
Tapduk Emre 215
Taşköprülüzâde 114, 182, 350, 360, 367
Tatar Han 209
Tatar(lar) 113, 168-69, 201, 215, 267
Tatavlalı Mahremî 149
Tebriz 43-44, 59, 165, 178, 180, 346, 348-49, 415
Tefsîru Âyeti'l-Kürsî 56
Teke-Hamid 95
Tekelü 42
Tersane Sarayı 291, 312
Tevârîh-i Âl-i Osman 122, 125, 132, 204, 211-13, 216, 389, 422
Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân 120, 216, 218, 283
Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân 114, 131, 134
Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-i Cihân 210
Tietze, Andreas 253
Timur 28, 41, 74, 77, 100-101, 113-16, 141, 144, 155-57, 159-62, 165-71, 173-74, 176-77, 179, 195, 203, 209, 211, 286, 301
Timurî Ulug Bey 55
Timurîler 42, 55, 144, 179-83, 192, 201, 203-204, 209-11, 224, 301, 346, 348, 365, 413
Togan, İsenbike 173-74
Tokat 86, 116, 214
Tolfa 96
Topkapı Sarayı 43, 57, 59, 284, 287, 289-91, 337, 366, 390
Topkapı Sarayı Arşivi 43
Toroslar 89
Trabzon 230, 373
Trabzon Rum İmparatorluğu 88
Tufeylî 191
Tuhfetü'l-'Uşşâk 251
Tuna Nehri 215, 263
Tunca Nehri 276, 286
Turak (Durak) Bey Çelebi 48, 60-62, 390
Tursun Beg (Bey) 224, 286
Tûs 55, 65
Tüffâhu'l-Ervâh 214
Tündar (Dündar) 208
Türâbî 390
Türkî-i Basît (*Basîtnâme*) 99, 149
Türkistan 36, 146
Türkmen Cemîlî 399
Türkmen(ler) 18, 34, 36, 41-45, 74, 79-81, 85, 87, 89-90, 98-99, 119, 145, 150, 197-98, 202-204, 210-11, 213-15, 273, 296, 349, 369, 375, 386, 412-14

Ulcay 208-209
Ulu Camii 121, 298
Ulubad 95
Ulug Bey 55, 173-78, 192
ayr. bkz. Timurî Ulug Bey
Uluova 134
Ulvî 61, 354, 363
Urlu Mustafa 328
Ustaclû 42
Uşak 349
Uygur(lar) 144, 179, 185, 198, 365
Uzun Hasan 177, 182, 201, 211-12, 214

Üsküdar 310, 328
Üsküdar Sarayı 288, 291, 328
Üveys Paşa 374

Valîd b. Yazîd 5 *ayrıca bkz.* Walid b. Yazîd
Vanmour 310-11
Vaşşâ 7
Veliyyüddîn (Veliyüddîn) oğlu Ahmed Paşa 99, 102, 106, 150, 352, 368-69, 376, 378, 384, 390

Venedik 90, 93, 115, 215, 275
Venedikli(ler) 95-96
Versailles Sarayı 310
Veys ü Râmîn 135
Vezir Ahmed Beğ 41
Visâlî 149-50, 422

Walid b. Yazîd 6, ayrıca bkz. Valîd b. Yazîd
Wittek, P. 131, 198, 210-11
Woods, J. 198, 211

Xenophon 6

Yafis 208-209
Yahşi Fakîh 121, 134, 211
Yahya Beğ 243, 394
Yakûb (I) 89, 93
Yakûb (II) 101, 113
Yalak-Ova (Hersek-Dili) 218-20
Yalı Köşkü 290, 335
Yalova 218-19
Yavuz Sultan Selim 41, 43, 59, 150, 221, 225, 230, 232, 244, 396, 420, 425-26
Yazıcı Sâlih 195-96
Yazıcıoğulları 196-97, 213
Yazıcızâde Ahmed-i Bîcân 196
Yazıcızâde Ali 69, 71, 89, 197-204, 209-11, 213-14, 390
Yazıcızâde Mehmed 196-97, 213
Yeni Foça 95
Yenişehir 76, 94
Yezdî 115, 159, 161, 164, 209
Yıldırım Bayezid 44, 96, 100-101, 106, 114-15, 120, 144, 155-57, 165, 170, 273, 283, 296, 298
Yıldız Kasrı 335
Yirmisekiz Mehmed Çelebi 308
Yunan 4, 6, 11-12, 59, 142, 223
Yunanistan 115
Yunus Emre 79-80
Yunus Paşa 380
Yusuf u Zelîha 252
Yüen hânedanı 166

Zafernâme 159, 111
Zâhir Fâryâbî 68
Zâtî Ivaz Çelebi 243-49, 383, 422-24, 428
Zavâid-i Favâid-i 'Aşere 55
Zeyneb Hatun 399
Zincîrî 398
Zulkâdir Beğ 76
Zübdetü't-Tevârih 254
Zülâlî Hasan Efendi 328, 330-31